

DNPP

Verh... de eigen... van mens...

idee

social-liberale kringen

jaargang 29 nummer 1 februari 2008

Vertrouw op de eigen kracht van mensen

Wij vertrouwen op de eigen kracht en ontwikkeling van mensen. Wij zien de toekomst met optimisme tegemoet. Mensen zijn zo creatief dat ze steeds opnieuw zelf oplossingen vinden. De sleutel voor verandering ligt bij mensen zélf. De overheid moet de kracht, vindingrijkheid en creativiteit van mensen ondersteunen en ruimte geven. Niet betuttelen. Wat mensen voor zichzelf en anderen kunnen doen is veel belangrijker en effectiever dan wat de overheid kan doen.

- 5 **Vertrouw op de eigen kracht van mensen**
door Frank van Mil en Annelou van Egmond >> inleiding op het thema
- 6 **Sociale gerechtigheid**
door Otfried Höffe >> Van verzorgingstaat naar steun tot zelfredzaamheid
- 10 **Het poreuze zelf**
door Marjan Slob
- 14 **Het hoeft niet *altijd* leuk te zijn**
door Frank van Mil >> Interview met Usta Melek
- 18 **Eigen kracht komt niet vanzelf**
door Ton Monasso en Jan Wouter Langenberg >> Maak jongeren weerbaarder tegen gevaarlijke verleidingen
- 22 **Minder uitval door betere aansluiting**
door Annelou van Egmond >> Een gesprek met schooldirecteur Gert-Jan Lantinga
- 24 **5 Richtingwijzers van D66**
- 26 **Politiek gaat om burgerschap, niet om mensen**
door Ad van Vugt en Frank van Mil >> Een gesprek met Paul Frissen over vertrouwen op de eigen kracht van mensen
- 32 **Democratische keuzevrijheid: last of lust?**
door Gijs van Oenen
- 35 **Op eigen kracht van zwartwerk naar witwerk**
door Floris Noordhoff >> Vier Beleidsaanbevelingen om de arbeidsparticipatie te bevorderen
- 39 **Laat asielzoekers toch werken!**
door Tom Stroobach
- 43 **Met familie van Verkade naar Pamukkale**
door Arthur Olof >> De basis is overal hetzelfde, die leggen we hier
- 49 **Postbus 66**
- 50 **De tanden van de tijger**
door Roelof Jan Manschot >> De Europese samenwerking bij de criminaliteitsbestrijding
- 56 **De opmars van Gazprom naar het westen**
door Marianne Douma >> Servië, Kosovo en de Europese gaspolitiek
- >> 31 Mous 48 Van Lierop 60 Mijn idee

Vertrouw op de eigen kracht van mensen

thema-redacteuren
Frank van Mil
Annelou van Egmond

Gekoppeld aan het D66 verkiezingsprogramma zijn in 2006 vijf richtingwijzers voor een progressieve sociaal-liberale politiek opgesteld. *Idee* gaat deze richtingwijzers in de komende vijf nummers verdiepen, illustreren en problematiseren. Dit eerste nummer gaat over *Vertrouw op de eigen kracht van mensen*, een van de centrale uitgangspunten van het gedachtegoed van deze partij. Want waarom vertrouwen we eigenlijk op de eigen kracht van mensen? Hoe ver gaat dit vertrouwen? Wat zijn de gevolgen? Hoe uit het zich in politieke stellingnames?

De Duitse filosoof Otfried Höffe verkent de spanning tussen een vertrouwen op de eigen kracht van mensen en sociale gerechtigheid. Hij komt tot de conclusie dat de maatschappij minder moet worden ingericht op verzorgen en meer op kansen bieden.

Uit neurologisch onderzoek blijkt dat het menselijk brein zich niet uit zichzelf ontwikkelt tot een autonoom individu. Marjan Slob stelt dat omgevingsfactoren een doorslaggevende invloed vormen en dat geen enkel mens dus op zich staat. Dit inzicht sterkt de overtuiging dat mensen in staat moeten worden gesteld om zich te ontplooien. Hierover is *idee* het gesprek aangegaan met de directeur van ROC ASA in Amersfoort die de hele dag bezig is om mensen in de positie te brengen dat ze op eigen kracht hun leven kunnen invullen.

Bestuurskundige Paul Frissen wijst er in een interview op dat het onmogelijk is om te vertrouwen op de eigen kracht van mensen zonder te accepteren dat mensen soms ook dingen doen waar je het niet mee eens bent, en dat mensen fouten kunnen maken.

Vertrouw op de eigen kracht van mensen krijgt in deze *idee* ook een concrete vertaling. Want wat moet je met deze richtingwijzer als het gaat over de kansarmen in de samenleving? Socioloog Floris Noordhoff werkt dit uit en komt met een aantal aanbevelingen. En in het geval van vluchtelingen is vaak te zien dat een gebrek aan vertrouwen op de eigen kracht van mensen hen juist in een initiatiefloze, inerte situatie brengt.

En waarop is dit vertrouwen op mensen nu gebaseerd? Op de overtuiging dat de meeste mensen grote capaciteiten hebben. Dat mensen gezamenlijk voor veel problemen een veel beter passende oplossing kunnen aandragen dan de overheid. En bovenal op de overtuiging dat nu eenmaal niemand de waarheid in pacht heeft, dus dat ieder individu binnen de grenzen van de wet voor zichzelf moet kunnen uitmaken wat het goede, het ware en het schone is.

Vertrouwen op de eigen kracht van mensen is de kern van het sociaal-liberale gedachtegoed, maar is het ook rechtvaardig? De Duitse filosoof Otfried Höffe bespreekt het begrip *gerechtigheid* en wijst op tekortkomingen in zowel het maternalistische als het klassiek liberale gebruik van dit begrip. In plaats daarvan pleit hij voor sociale rechtvaardigheid als steun tot zelfredzaamheid.

door Otfried Höffe vertaling Arthur Olof

Sociale gerechtigheid

Van verzorgingstaat naar steun tot zelfredzaamheid

Gerechtigheid is een leidraad van de mensheid die vele culturen verenigt. Toch is de inhoud van dit begrip zo omstreden, dat ze de meest uiteenlopende eisen lijkt te rechtvaardigen. Aan de ene kant, spreken vertegenwoordigers van de maternalistische verzorgingsstaat over sociale gerechtigheid en denken daarbij aan een soort universele loper, waarmee zoveel mogelijk deuren van de staatsruif opengaan. Aan de andere kant, staat gerechtigheid bij het klassieke liberalisme louter voor gelijkheid voor de wet en voor de grond- en mensenrechten, die nodig zijn voor de bescherming van het individu tegen de staat.

Welbeschouwd behoort de gerechtigheid tot de sociale moraal, ook al heeft ze op slechts een klein deel daarvan betrekking. Medelijden, sociale steun en welzijn zijn duidelijk morele geboden. Gerechtigheid daarentegen gaat over de *rekenschap* die mensen elkaar verschuldigd zijn.

Gerechtigheid is een kwestie van geven en nemen. Wie alleen naar de rechten kijkt zonder de plichten daarbij te betrekken, heeft al afstand gedaan van de gerechtigheid. Daarom billijkt gerechtigheid meer dan alleen de rechten op bescherming tegen de staat, maar minder dan maternalistische steun. Ook stelt zij begrenzings aan het zogenaamde burgerloon: men verdient niet slechts voor burgerschap een beloning, maar pas voor een bijdrage aan de gemeenschap. Het wezen van de gerechtigheid kan gemakkelijk ten prooi vallen aan retorisch misbruik. Aangezien de gerechtigheid onderdeel uitmaakt van de sociale moraal, is het politiek verleidelijk om ten eerste eigenbelang tot een eis van de gerechtigheid te verheffen; ten tweede tegeneisen als onge-rechtvaardigd te kwalificeren en ten derde als gerechtigde eisen definiëren wat in de werkelijkheid niet meer is dan een verdienstelijk extraatje, solidariteit, welzijn of naastenliefde.

Gerechtigheid en eigen kracht

De tragische ervaringen met de absolutistische autocratie ondersteunen het door het liberalisme gehuldigde recht van elk mens om zijn overtuigingen in vrijheid te ontwikkelen en zijn leven in overeenstemming daarmee vrij vorm te geven.

Dit recht impliceert ook een plicht. Men moet het recht op vrijheid van de ander ook respecteren. Het klassieke liberalisme ziet daarbij echter een antropologische randvoorwaarde over het hoofd: het talent om eigen overtuigingen te ontwikkelen en het eigen leven in die zin te leiden, krijgt de mens niet met de geboorte mee. Hij moet ze leren en heeft daar-bij veel nodig. Goederen zoals voedsel, kleding en onderdak. Maar ook ondersteuning, wat een gezinsinspanning is, en kansen, tegenwoordig met name hoogstaande ontwikkeling en scholing.

Een vroege vorm van de gewenste sociale gerechtigheid is de stilzwijgende overeenkomst tussen ouders en kinderen over wederzijdse hulp in de verschillende levensfasen: aangezien de mens volkomen hulpeloos ter wereld komt en na een periode van relatieve zelfstandigheid de wereld opnieuw hulpeloos verlaat, kan hij de bij het begin van het leven ondervonden steun vergelden met steun aan de bejaarde. Dit familieoverdrag is ondertussen ontwikkeld tot een familieoverstijgend generatieoverdrag. Ook liberale gemeenschappen hebben in dit opzicht het primaat ontnomen van de tot dan verantwoordelijke instituten zoals families, clans en gildes, zowel gerechtelijk als financieel. De staat als sociaal stelsel heeft dus een rol te vervullen in de hiervoor geschetste gerechtigheid, en moet de burger schadeloosstellen.

Een te hoog gewaardeerd burgerschap, dat ontstaat bij een te klein verschil tussen staatsondersteuning en minimumloon, vermindert in alle opzichten de prikkel om verantwoordelijkheid voor jezelf te nemen. Zelfs waar de arbeid niet plaatsvindt in *de zweet ons aanschijs*, vergt zij nog inspanningen die velen zich liever besparen: de investering in de verwerving van beroepsvaardigheden, de inspanningsverplichting van het werk en zeker niet in de laatste plaats de beroepsmatige, sociale en geografische mobiliteit. Bovendien bevordert een te hoog gewaardeerd burgerschap een sociaal meeliften om gunsten te innen zonder de gelijkmakende

tegenprestatie te leveren. In geen geval mag het burgerschap ontaarden tot betuttelende steun. Aalmoezen in ontvangst nemen is immers nooit het summum van waardigheid. Een te grootmoedige verzorgingsstaat loopt altijd het gevaar om de ideële waarde van waardigheid nagenoeg onverkort te reduceren tot materiële parameters. Het alternatief is hier een *steun tot zelfredzaamheid*.

‘Het talent om eigen overtuigingen te ontwikkelen en het eigen leven in die zin te leiden, krijgt de mens niet met de geboorte mee. Hij moet ze leren’

Sociale gerechtigheid en economie

Sociale gerechtigheid moet een oplossing bieden voor één van de nieuwe sociale kwesties van deze tijd: de tegenstelling tussen werknemer en werkloze. Bestaande systemen van belonings- en prijspolitiek beschermen mensen met een baan maar discrimineren de werklozen. Het oordeel in naam van de gerechtigheid is hier glashelder: belonings- en prijspolitiek die de werkloze discrimineren, moeten grondig veranderen. In plaats van het irrationele deuntje van de sociale nijdt te bespe-len, dat het gevaar in zich draagt de grotere belastingbetalers te verjagen, kan men beter loyale belastingbetalers aantrekken. Een rechts- en economisch stelsel moet worden ontwikkeld dat een mondiaal concurrerend werk- en zakenklimaat schept en ook met culturele locatievoordelen investeerders aantrekt. Het creëren van nieuwe arbeidsplaatsen is tegenwoordig immers gekoppeld aan hoge investeringen. Sociale gerechtigheid is bovendien geboden door ontwikkelingen zoals de industrialisering en de globalisering die een nieuw evenwicht van kansen en gevaren scheppen, waarbij sommige groepen voorspelbaar slechter uit zijn. Hele andere eisen van schadeloosstelling en sociale gerechtigheid

vloeien voort uit het onrecht in het verleden, zoals de grove schendingen van het kolonialisme, de slavernij en het imperialisme. Niet een of nadere vage wereldgemeenschap is deze schadeloosstelling verschuldigd, maar de toen verantwoordelijke koloniale machthebber. Een staat die rijk is aan bodemschatten maar door corruptie verarmt, kan natuurlijk geen aanspraak maken op hulp in naam van de gerechtigheid.

‘Gerechtigheid betekent niet dat iedereen hetzelfde krijgt’

Sociale Gerechtigheid en de gelijkheid van kansen

Het niveau van opleiding en scholing is steeds belangrijker geworden. Gerechtigheid betekent zeker niet dat iedereen hetzelfde krijgt. Aan sommigen worden te lage en aan anderen weer te hoge eisen gesteld, zodat uiteindelijk beide groepen geen recht wordt gedaan. Tot de sociale gerechtigheid in het onderwijs behoort de gelijkheid van kansen waaraan wordt bijgedragen door de leerplicht, verlenging van de leerplichtige leeftijd, een naar talent en belangstelling gedifferentieerd middelbaar en hoger onderwijsstelsel, stipendia en de, in de Europese democratieën doorgaans (nog) gratis of goedkope, middelbare en hogere scholing. Gelijke kansen impliceren geenszins gelijke uitkomsten. Er bestaan enorme verschillen in talent, maar ook in belangstelling en in *marktwaaarde*, inclusief de onderscheidende bereidheid om met een langere en zwaardere opleiding een investering in de eigen toekomst te doen. Ook kan men een bij benadering gelijke uitgangspositie weer verspelen, door eigen toedoen van de scholier of student of van het ouderlijk huis. Neem het voorbeeld van anderstalige immigranten. Onderscheidend is hier niet de juridische allochtone of autochtone status, maar de vreemde taal. Dus waar anderstalige immigranten in dusdanige grote concentraties bij elkaar leven dat ze hun radio- en televisie-uitzendingen, hun media en hun dagelijkse communicatie plegen in een andere taal dan de gangbare taal op school, het werk en het maatschappelijke verkeer, daar worden jonge-

ren aantoonbaar benadeelt, of het gastland dat nu wil of niet. Een ander vraagstuk formuleer ik voorzichtigheidshalve als een vraag: kan een liberale gemeenschap strijden voor gelijke kansen van vrouwen maar ervoor terugdeinzen om voor immigranten dezelfde kwestie aan de orde te stellen?

Sociale gerechtigheid en duurzaamheid

Een hele andere uitdaging ligt weer in de relatie tussen de generaties. Men is het er inmiddels over eens dat het zogenaamde *generatieverdrag* ten aanzien van de natuur slechts dan recht doet als het de natuur als een strikt criterium opvat, en daarmee als gemeenschappelijk erfdeel van de gehele mensheid. Geen enkele generatie mag haar opvolgers een armere natuurlijke omgeving nalaten. Zoals grootmoedige ouders laten ook grootmoedige generaties hun kinderen en kleinkinderen zelf het liefst een rijker erfdeel na. Hier is een driedimensionale, en zeker niet alleen economische, spaarzaamheid geboden: een *conserverende spaarzaamheid* van instituten en bronnen; een *investerende spaarzaamheid* van kapitaal, infrastructuur en innovaties; en zeker niet ten laatste een *preventieve spaarzaamheid*: het voorkomen van oorlogen en van economische, sociale, culturele en milieurampen.

Zoals bekend vindt op talloze plaatsen het tegendeel plaats: sterk stijgende uitgaven voor hedendaagse behoeften. De uitgaven voor het sociale en zorgdomein en voor de aflossing van de nagenoeg onvoorstelbaar hoge staatsschuld zijn enorm gestegen, terwijl voor de investeringen in levenskansen van de jeugd, in het domein van scholen, hogescholen en onderzoek, de middelen steeds krapper zijn geworden. Hoewel wij in kenniseconomieën leven, is ons sociale budget een veelvoud, op sommige plekken zelfs het zesvoudige van de budgetten voor onderzoek, ontwikkeling en onderwijs tezamen. Hier tekent de sociale gerechtigheid opnieuw protest aan: het is overduidelijk onrechtvaardig dat de gemeenschap op kosten van de kinderen en kleinkinderen leeft en haar steeds kleinere groep nazaten als verjaardagscadeau een steeds grotere staatsschuld overhandigt. Het alternatief ligt voor de hand: als het zogenaamd sociale bestel ook sociaal rechtvaardig wil zijn, moet het zich van welvaartsstaat en verzorgingsstaat verbreden tot een sociale investerings-

staat. Afgezien van de al genoemde investeringen vallen ook voorzieningen voor jonge ouders daaronder. Alleen al uit demografische grond, maar nog veel meer omdat de samenleving de (niet louter economische) krachten en vaardigheden van de volgende generaties nodig heeft. Omwille van de gerechtigheid moet een samenleving haar jonge ouders levensomstandigheden bieden zoals flexibele werktijden en veel substantiëlere gezinszorg. Deze voorzieningen mogen geen levensstijlen bevoordelen. Tussen het uithuizige kostwinnerschap en opvoedtaken in het gezin moet volledige keuzevrijheid bestaan. Tenslotte gebiedt de gerechtigheid ook dat jonge mensen bijtijds hun economische, maatschappelijke en vooral ook politieke verantwoordelijkheid leren nemen en niet worden blootgesteld aan een toenemende gerontocratie: de opeenhoping van functies en betrekkingen bij steeds oudere mensen. Aangezien steeds meer mensen langer geestelijk volwaardig blijven, zijn ook een flexibelere renteniers- of pensioenleeftijd en meer opleidings- en beroepskansen voor de ouderen geboden.

Ik sluit af door de balans op te maken en een aanbeveling te doen. De balans: een slechts vermeend sociale gerechtigheid fixeert zich volledig op het heden en zijn maternalistische (her)verdeling. Het alternatief, mijn aanbeveling: een werkelijke, vooral ook naar de toekomst ontvankelijke en tot democratische wisselwerking genegen sociale gerechtigheid zorgt voor de randvoorwaarden voor werkelijke vrijheid. In tegenstelling tot de maternalistische verzorgingsstaat bevordert zij waar zij maar kan de eigen verantwoordelijkheid van de burger en versterkt daarmee zijn achting voor zichzelf.

Prof. dr. Ofried Höffe geeft leiding aan het onderzoeksinstituut Politieke Filosofie van de Universiteit van Tübingen. Onlangs verschenen ‘Wirtschaftsbürger, Staatsbürger, Weltbürger. Politische Ethik im Zeitalter der Globalisierung’ (2004) en ‘Lebenskunst und Moral oder Macht Tugend glücklich?’ (2007) bij uitgeverij C. H. Beck, München.

Arthur Olof, vertaler van dit stuk, is redacteur van *idee*.

Patricia de Nijs

ABCD-methode en de eigen kracht van wijkbewoners

Ik had nooit gedacht dat de ABCD-methode (Asset Based Community Development) in Hoograven zou werken. Een methode uit Amerika naar een Utrechtse wijk halen betekent niet automatisch succes. De bewoners van een wijk krijgen in deze methode zelf de regie over de uitvoering van een wijkactiviteit en een budget. De kracht van de methode is dat de wijkbewoners zelf hun medewijkbewoners inspireren, en de ideeën die hieruit voortkomen zijn vaak beter dan die van professionals. Meerdere activiteiten en groepen zijn na de sluiting van het Hoograven aan Zet Centrum, eind 2004, nu nog steeds actief.

Door te vertrouwen op de kracht en ideeën van wijkbewoners ontstaat er een solide draagvlak. Voorwaarden zijn wel dat er een eigen bewonersruimte is en een betaalde onafhankelijke community organizer, liefst een enthousiaste bekwame wijkbewoner die betrokken is bij en kennis heeft van de wijk. Deze community organizer zoekt eerst interviewers in de wijk. De interviewers stellen vragen aan wijkbewoners met als doel de vaardigheden van hen in kaart te brengen. Immers, elk persoon heeft kwaliteiten en positieve energie. Vervolgens wordt gekeken of de geïnterviewde deze sterke kanten in wil zetten voor de wijk. De initiatiefnemers worden begeleid bij het verzinnen, organiseren en uitvoeren van activiteiten, zodat de bewoners zich kunnen concentreren op die dingen waar ze goed in zijn.

Het zou fantastisch zijn als dat de overheid deze krachten, vindingrijkheid en creativiteit zou ondersteunen, zoals met het *Buurt aan Zet project* van toenmalig minister Van Boxtel (D66). Om in de woorden van professor McKnight, grondlegger van de ABCD-methode, te spreken: ‘een cadeau is pas écht een cadeau, nadat het gegeven is’.

Patricia de Nijs

werkzaam bij het Hoograven aan Zet Centrum
Lid D66

Het ideologische debat tussen *nature* en *nurture* heeft in de wetenschap inmiddels afgedaan en is in de politiek ongemerkt van kleur verschoten. Daarvoor in de plaats gekomen is het beeld van de individuele burger die niets liever wil dan autonomie. D66 ziet mensen graag als autonome individuen die hun eigen leven bewust vormgeven. Modern hersenonderzoek ondergraaft dat beeld echter. Het zou wel eens een behoorlijke prestatie kunnen zijn om jezelf überhaupt als *individu* te beschouwen. En hulp uit de omgeving is daarbij onontbeerlijk. Wetenschappelijke vraagtekens bij een politieke ideologie.

door Marjan Slob

Het poreuze zelf

Vertrouw op de eigen kracht van mensen, staat er in de richtingwijzer van D66. Dat klinkt goed. *Vertrouwen* vind ik een heel prettig woord. Ik denk dat het heel belangrijk is om in te zien dat we elkaar gewoonlijk met reden kunnen vertrouwen, ook in het publieke domein. En *eigen kracht* klinkt ook goed. Ik bewonder mensen die hun eigen leven ferm ter hand nemen, en net als veel tijdgenoten heb ik mijn buik vol van zielige verhalen waarin de eigen verantwoordelijkheid van het slachtoffer verdrinkt. Maar als de slogan uit de richtingwijzer veronderstelt dat wij allen autonome individuen zijn die bewust hun eigen leven sturen - en zo kun je die slogan gemakkelijk lezen - dan ben ik wat minder enthousiast. Onze individuele speelruimte is namelijk minder groot dan dit suggereert. Recent onderzoek uit de onverdacht harde hoek van de neurowetenschappen laat zien dat onze hersenen letterlijk gevormd worden door de omgeving. Combineer dit met het feit dat de herse-

nen inmiddels algemeen gezien worden als de bron van ons gedrag en de conclusie lijkt duidelijk: wie autonome burgers wil, moet werken aan dat wat de hersenen vormt. De leefomgeving dus. Waarmee we met een mooie U-bocht weer zijn aanbeland bij de softe stelregel van de jaren zeventig.

Aangeboren of aangeleerd

Hele generaties sociale wetenschappers zijn in de jaren zeventig en tachtig grootgebracht met de lekker bekkende tegenstelling *nature-nurture*, waarbij *nature* grofweg stond voor eigenschappen en talenten waarmee je geboren wordt, en *nurture* voor de zorg en vorming die je van de omgeving ontvangt. De strijd ging om het relatieve belang van die twee componenten. Aanhangers van *nature* legden de nadruk op onveranderlijke, aangeboren verschillen tussen mensen en waren dus rechts, want die verschillen zouden onontkoombaar zijn

en daarmee maatschappelijke ongelijkheid rechtvaardigen. Aanhangers van *nurture* ijverden voor de doorslaggevende invloed van de omgeving op een persoon en waren dus links, want een egalitaire maatschappij zou alle mensen gelijkwaardig maken. Die scherpe ideologische tegenstelling moest in de praktijk door beide kampen genuanceerd worden (zelfs de grootste conservatief onderkent het belang van onderwijs, en zelfs de grootste maakbaarheidsdenker moet toegeven dat er zoiets bestaat als aangeboren intelligentieverschil), maar dat maakte de debatten er niet minder verhit op. Ergens jaren negentig begon er wat te schuiven in die tegenstelling tussen *nature* en *nurture*, tussen aangeboren en maakbare eigenschappen. Grappig genoeg lijken de polen nu omgedraaid, want juist rechtse politici leggen veel nadruk op de maakbaarheid van elk individueel leven - door die individu-en zelf wel te verstaan. Linkse denkers onderstrepen van de weeromstuit dat de verliezers in de maatschappij vaak niet in staat zijn om de eisen van de tijd bij te benen, en benadrukken nu dus juist de onveranderlijkheid van deze mensen. Enfin, het is kennelijk maar hoe je het draaien wilt.

Onrijpe hersenen

En dat is gelijk het probleem van die hele tegenstelling tussen *nature* en *nurture*: die is eerder handig voor ideologen dan voor wetenschappers. Zowel moderne psychologen - toch grootgebracht binnen de faculteit sociale wetenschappen - als moderne hersenwetenschappers van natuurwetenschappelijke snit, kunnen er in ieder geval weinig mee. Als je de hersenen bestudeert, dan verliest het hele onderscheid tussen aangeboren en aangeleerd snel aan betekenis. Je komt namelijk niet met bepaalde hersenen ter wereld waarmee je vervolgens je omgeving te lijf gaat. Baby's met onrijpe longetjes moeten in de couveuse, maar baby's met onrijpe hersenen zijn volstrekt normaal. Het duurt weken voordat de hersenen van een baby visuele informatie enigszins gaan verwerken, maanden voordat de motorische aansturing ergens op begint te lijken, jaren voordat het taalgebruik goed op gang komt, en pas de hersenen van tieners zijn in staat om enigszins complexe sociale situaties goed in te schatten. Bovendien is ons brein niet te vergelijken met een spons die zich nog moet vol-

zuigen met informatie, of een vat dat zich vult met ervaringen. Onder invloed van informatie en ervaringen veranderen de hersenen letterlijk van vorm. Nieuwe kennis of nieuwe verworvenheden gaan samen met een ander uiterlijk; dat is op hersenscans te zien. En hersenen blijven hun hele leven veranderen. Niet in het gigantische tempo van de eerste jaren, maar nu de ervaring van neurowetenschappers met het lezen van hersenscans groeit, blijken ook subtielere veranderingen zichtbaar. Een verandering van mentale instelling is letterlijk te zien in een verandering van de hersenen. Zo zien de hersenen van een volwassene die een succesvolle psychotherapie achter de rug heeft er simpelweg anders uit dan voordien.

Kwaliteit van de omgeving

Dit alles noopt hersenwetenschappers ertoe anders na te denken over de hersenen dan op de klassieke manier van een *orgaan* met zijn functies. In de woorden van de Duitse filosoof Detlef Linke: hersenwetenschappers moeten in ogenschouw nemen dat er 'niets in de natuurlijke wereld is dat zoveel vorm heeft als het brein. In zekere zin is het brein veel meer vorm dan materie'. Als de hersenen al te beschouwen zijn als een orgaan, dan kennelijk als een orgaan wiens functies het orgaan zelf vormgeven. Een mooie breinbreker voor neurowetenschappers en filosofen. Hier wil maar gezegd zijn dat de tegenstelling tussen *nature* en *nurture*, tussen *aangeboren* en *aangeleerd*, weinig te bieden heeft aan onderzoekers van de hersenen. Waar het op aankomt is dat menselijke hersenen zich simpelweg niet goed ontwikkelen als de omgeving niet rijk genoeg is. Dit blijkt ook uit empirisch onderzoek. Ratten die vanaf hun geboorte blootgesteld worden aan een stimulerende omgeving vormen veel meer verbindingen tussen hun hersencellen dan genetisch identieke dieren die in eenzame opsluiting zijn opgegroeid, zo bleek uit tellingen van die verbindingen na hun dood. Dit experiment is bij baby's natuurlijk niet uit te voeren, maar het is alleen maar waarschijnlijk dat dit principe bij onze soort des te meer opgaat, gezien onze veelheid aan hogere hersenfuncties en de lange rijpingsduur van onze hersenen. 'Onze hersenen ontwikkelen zich gewoon niet zonder een omgeving', stelt de Groningse bio-psychiater Johan den Boer dan ook. Prille hersenen moeten

gevoed worden met externe informatie om hun vorm te krijgen. En de kwaliteit van die omgeving maakt veel uit voor het aantal en de aard van de verbindingen die tussen de hersencellen worden gelegd.

Spiegelneuronen

Veel van het huidige onderzoek in de neurowetenschappen breidt zich inmiddels uit van het onderzoeken van puur cognitieve processen (de interne verwerking van informatie tot kennis) naar de sociale netwerken die de hersenen nodig hebben om grip te krijgen op zichzelf en de wereld. De mate waarin wij onszelf begrijpen via anderen blijkt groot. Zo is het bestaan ontdekt van wat men *spiegelneuronen* heeft gedoopt. Als we naar iemand kijken die een bepaalde handeling verricht, dan zijn onze neuronendeels in dezelfde hersengebieden actief als wanneer wij ons voorstellen dat wij dat zelf zouden doen. Niet in het hersengebied waar de impuls voor beweging zetelt natuurlijk (dan zouden we immers bewegen), maar wel (bij gebrek aan een beter woord) in het gebied dat de handeling voorbereidt. Ofwel: als we vanaf de bank de honderd meter sprint op de Olympische Spelen volgen, dan lichten op een hersenscan dezelfde hersencellen op als wanneer we ons voorstellen dat we zelf zouden rennen.

Het je voorstellen van een handeling heeft overigens effect: de voorstelling slijt als het ware een paadje uit in de hersenen, wat daardoor makkelijker begaanbaar wordt als je de handeling daadwerkelijk uitvoert. Dit is waarom topsporters die op zich in conditie zijn soms meer baat hebben bij het visualiseren van de komende wedstrijd dan met het afmatten van hun spieren door daadwerkelijk te oefenen. Door te visualiseren trainen ze als het ware hun hersenen. En de werking van spie-

gelneuronen blijft niet beperkt tot het *spiegelen* van motorische activiteit. Zo blijken we de emotie van een ander mens te begrijpen door die emotie in onszelf te simuleren. Het verdriet van een ander begrijpen we dus door zelf een klein beetje verdrietig te worden; een natuurwetenschappelijke invulling van het begrip empathie.

Sommige hersenwetenschappers gaan zelfs zo ver om te stellen dat we in eerste instantie helemaal geen verschil zien tussen onszelf en de ander. Neurowetenschapper Jean Decety uit Seattle postuleert een speciale functie in de hersenen die voor ons uitmaakt of de handelingen en emoties die we ervaren nu eigenlijk wél of niet van onszelf zijn. Je voelt allereerst verdriet, en daarop volgt een oordeel: ben ik zelf verdrietig, lees ik iets verdrietigs, of bent u misschien verdrietig? Een verstoring in dat beoordelingsvermogen hangt mogelijk samen met hallucinaties en aandoeningen zoals schizofrenie, zegt Decety.

Poreuze grenzen

Genoemde prille onderzoeksresultaten rond spiegelneuronen zijn nog niet vaak herhaald en dus geen onbetwistbare feiten. Laat staan dat precies duidelijk is welke conclusies wij daaraan moeten verbinden. Maar ze wijzen in mijn ogen een duidelijke kant op: de grenzen van ons *zelf* zijn zeer poreus. We ontwikkelen pas een gevoel voor identiteit na eerst heel veel ervaringen te hebben opgedaan en heel veel zorg van anderen te hebben ontvangen. En dan nog zou het wel eens zo kunnen zijn dat het steeds weer een prestatie is om je te realiseren dat jij iets doet, of dat jou iets overkomt - en niet een ander mens.

Het ideologische schema van *nature* dan wel *nurture* heeft zoals gezegd inmiddels afgedaan in de wetenschap. Hersenen blijven zich hun hele leven vormen, en of dat onder invloed van aanleg of omgeving is, wordt dan een al te academische vraag. In de politiek is het schema, voor zover nog relevant, inmiddels ongemerkt van kleur verschooten. Maar daar is een andere ideologie voor in de plaats gekomen: dat van de individuele burger die niets liever wil dan in autonomie zijn of haar leven leiden.

Zo'n ideaal komt mensen met een neoliberale economische agenda natuurlijk goed uit. Dit klassieke westerse ideaal heeft ook aantrekkelijke kan-

‘Baby’s met onrijpe longetjes moeten in de couveuse, maar baby’s met onrijpe hersenen zijn volstrekt normaal’

Foto: Herman Wouters

ten; ik althans vind zelfredzaamheid en individuele verantwoordelijkheid mooie deugden. De vraag is alleen hoe reëel het is om je beleid op dit mensbeeld te bouwen. Zoals moeders al sinds mensenheugenis weten, komen we niet bepaald zelfredzaam en individualistisch ter wereld. Nu blijkt ook uit hersenonderzoek dat onze overtuigingen, onze persoonlijkheid en ons zelfbeeld niet in splendid isolation tot stand komen - integendeel. We worden pas werkelijk mens in wisselwerking met andere mensen en onze omgeving, en we moeten uitdrukkelijk leren om het verschil tussen onszelf en die andere mensen te zien. Zo doemt een beeld op van een mens die kán uitgroeien tot een min of meer autonoom subject dat individuele keuzes maakt en zijn of haar leven stuurt. Maar autonomie is een prestatie waar sommige mensen (soms) toe in staat zijn. Als hun omgeving niet rijk genoeg is, gebeurt dat eenvoudigweg niet. Politici die verlangen naar autonome burgers doen er dus goed aan om te zorgen voor een klimaat waarin onze hersenen kunnen gedijen. Alleen maar oproepen tot zelfredzaamheid helpt in ieder geval niet. Autonomie diep je namelijk niet eventjes uit jezelf op als je je maar genoeg

inspant. Het is geen vonkje waarmee we allemaal geboren worden omdat het tot onze menselijke natuur behoort, of iets dergelijks. Om autonomie te bereiken, heb je een welwillende omgeving nodig. Het lijkt me een mooie paradox: autonomie zien als sociale prestatie.

Ondertussen zie ik wel iets waar we op kunnen vertrouwen: de grote kracht, de gretigheid, waarmee hersenen zich een beeld willen vormen van de omgeving, en van hun positie in die omgeving. In het geval van goed gerijpte hersenen mondt dit uit in het zien van ruimte, schoonheid en kansen, en ook van lijden en mededogen. Die innerlijke drang om de omgeving onder ogen te zien is een vitale kracht die we wat mij betreft kunnen vieren.

Marjan Slob is filosoof. Zij schrijft over filosofie, technologie en beeldcultuur en geeft trainingen in het formuleren van ideeën. Haar meest recente boek is *Foute fantasieën*: kleine filosofie van de ontvankelijkheid. De hier afgedrukte tekst is een bewerking van een artikel dat ze eerder voor de Volkskrant schreef. Zie voor meer informatie: www.marjanslob.nl

‘Ik geloof in hoge mate in het adagium *niets is onmogelijk in het leven, als je maar echt wilt*’

Melek Usta, eigenaar van *Colourful People* is ondernemer en won in 2006 de prijs ‘Zwarte zakenvrouw van het jaar’. *Idee* sprak haar naar aanleiding van de richtingwijzer Vertrouw op de eigen kracht van mensen.

door Frank van Mil

Het hoeft niet altijd leuk te zijn!

U heeft Colourful People opgericht omdat u zag dat veel hoogopgeleid, vrouwelijk en allochtoon talent door organisaties onvoldoende benut werd. Kunt u hier meer over vertellen?

Ik zag kans om een maatschappelijk probleem aan te pakken en daar ook nog een boterham mee te verdienen. Wanneer je kijkt naar de arbeidsmarkt dan zie je dat vraag en aanbod elkaar nog steeds niet even goed weten te vinden. Zo blijkt uit CBS-cijfers dat de werkloosheid van hoogopgeleide allochtonen nog steeds twee keer zo hoog is dan bij autochtonen. Wanneer we kijken naar de participatie van vrouwen op sleutelposities in organisaties dan is het daarmee ook dramatisch gesteld. Gemiddeld is aan de top zo'n 10 procent vrouw. Met mijn bedrijf Colourful People spelen wij in op dit vraagstuk. Wij brengen bedrijven in contact met getalenteerde vrouwen en allochtonen. En verder helpen wij bedrijven bij hun wens vorm te geven aan meer diversiteit in hun organisatie. Wij trainen managers en HR-adviseurs in werving, selectie en ook behoud van deze mensen. Met ons specialisme en brede dienstverlening in werving, selectie en advies zijn wij inmiddels marktleider geworden in Nederland.

Hoe kunnen mensen volgens u hun eigen talent beter benutten?

Door droom en realiteit te combineren. Het begint met vast te stellen wat goed bij je past, wat je echt heel graag wilt doen in het leven en over welke talenten je beschikt. En dan ga je over tot actie. Ik geloof in hoge mate in het adagium *niets is onmogelijk in het leven, als je maar echt wilt*. We leven in een land waar iedereen toegang heeft tot onderwijs en waar in principe alle resources aanwezig zijn om wat van je leven te maken. Het komt alleen niet vanzelf op je af. Je zult zelf ook de kansen die er zijn moeten verzilveren. En ja, voor de één is het makkelijker dan voor de ander. Soms is het nodig om hulp te krijgen bij de realisatie van je droom.

‘Je stinkende best doen is niet altijd even leuk, maar toch noodzakelijk om wat van je leven te maken’

Het is belangrijk dat je die hulp ook aan iemand durft te vragen. Dat kan een docent zijn, dat kan de buurvrouw zijn maar dat kan ook je baas zijn.

Uw werk is sterk gebaseerd op een vertrouwen in eigen initiatief. Kunt u voorbeelden uit de praktijk geven waar dit vertrouwen gesterkt wordt, en voorbeelden waar het vertrouwen in eigen initiatief soms gerelativeerd wordt?

Van de hoogopgeleide allochtonen in Nederland (en dat worden er gelukkig jaarlijks steeds meer) blijkt dat 80 procent ouders heeft die laag- of niet-opgeleid zijn. Dat zijn vaak ouders die tot de sociale onderklasse in Nederland behoren en zelf nauwelijks deelnemen aan het maatschappelijk verkeer. Dat betekent dat niets je komt aanwaaien als je kind bent in zo'n gezin. Deze kinderen hebben zonder de goudgerande opvoeding en begeleiding toch de motivatie gevonden om het ver te schoppen. Zij zijn de prachtige voorbeelden die laten zien dat het loont om de regie van je leven in eigen hand te nemen. Ik ken de succesverhalen van heel dichtbij. Naast Colourful People ben ik ook directeur van Stichting Tannet (Turks Academisch Netwerk). En als ik kijk naar onze netwerk-

leden dan zijn dat mannen en vrouwen die vaak allemaal een lange weg hebben afgelegd. Het zijn er velen die eerst LBO, MBO, HBO en dan de universiteit hebben gedaan en uiteindelijk toch hun droom hebben waargemaakt. Dokters, advocaten, politici en ondernemers zijn ze onder andere geworden. Fantastisch toch!

Als het gaat om relativering van het belang van eigen initiatief dan heeft dat toch te maken met het moraal in Nederland. Het is taboe in dit land om te zeggen dat mensen moeten proberen ergens in uit te blinken. Ik heb het laatst nog meegemaakt met mijn zoon die op de middelbare school zit. Hij is intelligent, maar (waarschijnlijk passend bij zijn leeftijd) ook lui. Toen ik zijn mentor verzocht hem wat steviger aan te pakken, om hem niet terug te zien glijden van tweetalig vwo naar de Havo, leverde mij de opmerking op: 'Mevrouw, volgens mij wilt u dat vooral, maar is dat ook wat uw zoon wil? Hij moet het ook leuk vinden, toch?' Kwaad word ik dan om zo'n opmerking. Alsof een kind van dertien jaar al alle wijsheid in pacht heeft. Waarom zouden kinderen het vooral leuk moeten hebben op school! Die mentaliteit brengen we over op onze kinderen. Het moet vooral leuk zijn in het leven. Je stinkende best doen is niet altijd even leuk, maar toch noodzakelijk om wat van je leven te maken.

Wat voor rol ziet u weggelegd voor de overheid?

De overheid moet zorgen voor goede randvoorwaarden. Toegang tot goed onderwijs is hierbij belangrijk. Zet alleen nog maar gemotiveerde leerkrachten voor de klas die hun rol met verve invulling weten te geven en oog hebben voor talent bij leerlingen. Vermoei scholen verder niet met oeverloze, onzintaken. Laat het onderwijs weer tot zijn core business - lesgeven - toekomen. Niks nieuws wat ik zeg natuurlijk, maar helaas zie ik de veranderingen nog onvoldoende om mij heen. Wellicht zouden we de miljoenen die we in het sociale zekerheidsstelsel pompen, kunnen halveren en het geld in plaats daarvan steken in onderwijs. Naar alle waarschijnlijkheid heb je zo ook de helft minder uitvallers uit het onderwijs en zul je zien

‘Zet alleen nog maar gemotiveerde leerkrachten voor de klas die hun rol met verve invulling weten te geven en oog hebben voor talent bij leerlingen. Vermoei scholen verder niet met oeverloze, onzintaken’

dat er ook minder mensen aanspraak hoeven te maken op het sociale vangnet. Een andere randvoorwaarde is wat mij betreft de kinderopvang. Er moet meer en kwalitatief hoogwaardige kinderopvang komen. De overheid investeert onvoldoende in voor- en naschoolse opvang. Er moet meer opvang komen waar kinderen ook hun sport- of muziekles kunnen krijgen. Dat noemen ze de brede school. Ouders die werken hoeven dan in hun spaarzame vrije tijd niet ook nog te rennen van hot naar her. We kunnen met dit soort faciliteiten de vrouwenparticipatie op de arbeidsmarkt een enorme duw in de juiste richting geven.

Hoe kijkt u aan tegen het spanningsveld tussen stimuleren van eigen initiatief enerzijds en een sociaal vangnet anderzijds?

Natuurlijk hebben we in Nederland een prachtig systeem opgebouwd. Mensen die het nodig hebben wordt een fatsoenlijk bestaansminimum geboden en ze zijn hierdoor niet overgeleverd aan de straat. Maar we zijn erin doorgesloten. Als ik zie hoeveel jonge mensen (en met jong bedoel ik iedereen onder de 40 jaar) met een uitkering thuiszitten dan kun je niet anders concluderen dat we doorgesloten zijn in onze verzorgingsgedachte. Mensen voelen geen prikkel meer om te werken doordat het verschil tussen het hebben van een uitkering of een baan nihil is. Helemaal als je die uitkering nog stevig kunt opkrikken door er een zwart baantje bij te nemen. Mensen zijn calculerende wezens. Ik pleit dan ook voor een rigoureuze hervorming van het sociale zekerheidsstelsel. Die zou een stuk soberder moeten worden om de prikkel er weer in te krijgen.

Komt u in uw werk regels tegen die volgens u het vermogen van mensen om op eigen kracht verder te komen in de weg zitten?

Dat heeft toch wel te maken met de paradox van onze verzorgingsstaat. Die kan namelijk alleen bestaan bij de gratie van voldoende werkenden. Tegelijkertijd daagt diezelfde verzorgingsstaat

niet altijd uit om te gaan werken. Ik zie teveel mensen die ongelukkig zijn met hun status quo maar daar toch geen verandering inbrengen omdat ze dan bang zijn hun rechten te verspelen. Verder zou ik graag zien dat mensen die willen en durven te ondernemen, niet gehinderd worden door een woud aan regels. Versimpelen die boel zou ik zeggen. Biedt mensen in de eerste drie jaar van hun onderneming fiscaalvriendelijke maatregelen aan!

Kunt u maatregelen bedenken die het vermogen van mensen om op eigen kracht verder te komen kunnen bevorderen?

Dat zijn vooral maatregelen die mensen helpen een goede startkwalificatie te verkrijgen voor op de arbeidsmarkt. Ik zou het helemaal niet erg vinden als wij in Nederland veel meer belastinggeld doorsluizen naar het onderwijs en ook naar de kinderopvang.

Hoe is uw eigen ervaring?

Ik kom uit een eerste generatie gastarbeidersgezin. Mijn vader heeft alleen lagere school gedaan en mijn moeder leerde pas lezen en schrijven toen zij vijftig jaar was. Hoewel onze ouders ons wel stimuleerden om te gaan leren, hebben wij toch vooral zelf onze weg moeten vinden in Nederland. Ik heb op jonge leeftijd al ervaren wat het is om op eigen benen te staan doordat de rollen in feite omgedraaid waren bij ons thuis. De kinderen waren de spreekbuis van de ouders bij dokters, de belastingdienst, de woningcorporatie, scholen, enzovoort. Naar ouderspreekavonden gingen wij zelf met een oudere broer of zus. Zo ging dat. Niet echt bijzonder want dat gebeurde bij vele gastarbeidersgezinnen. Toch heeft mij dit allemaal geen windeieren gelegd. Het heeft mij gevormd en gemaakt tot wie ik vandaag de dag ben. Een hardwerkende moeder en ondernemer die van een dubbeltje een kwartje wilde worden en daar nog aardig in is geslaagd ook.

Frank van Mil is redacteur van *idee* en senior medewerker Kenniscentrum D66.

Zuipketen, breezerseks en paddo-doden. Het kabinet laat het er niet bij zitten en wil harder ingrijpen; liberalen zien juist geen rol voor de overheid. Het *laisser faire*-liberalisme is echter net zo min van deze tijd als een moralistische staat. Eigen kracht komt niet vanzelf, zeker niet bij jongeren.

door **Ton Monasso** en **Jan Wouter Langenberg**

Eigen kracht komt niet vanzelf

Maak jongeren weerbaarder tegen gevaarlijke verleidingen

Alcoholmisbruik onder jongeren vraagt om een draconische aanpak, prepuberale breezersletjes onder invloed van een verhardende videocultuur dienen tegen hun gebrek aan eigenwaarde te worden verdedigd met het uitbannen van ranzigheid op televisie. Een verbod op paddo's moet ervoor zorgen dat, naast de Nederlandse jeugd, ook de ongewisse toerist geen stap verkeerd kan zetten. Liberalen moeten vanuit de oppositie toekijken hoe de huidige regering en de coalitiefracties op elk incident reageren door de duimschroeven verder aan te draaien. Daarmee doet het kabinet een verwoede poging een daadkrachtig imago te verwerven. Het liberale kamp schiet al snel in de verdediging door te tamboereren dat existentiële vrijheden op de tocht staan. We moeten vertrouwen op de eigen kracht van mensen en dus ook jongeren. Maar is deze houding niet net zo simplistisch als degene die bestreden wordt?

Gebrek aan nuance

De lijn van de stevige aanpak karakteriseert zich door een geloof in de maakbaarheid van menselijk gedrag, te bereiken door een repressief stelsel van regels en geboden. Dit wordt gerealiseerd door een bureaucratisch apparaat met regenten achter de knoppen om uw *goede* gedrag te bevorderen en u van uw *zondige* daden te weerhouden. De overheid treedt op als hoeder van de gemeenschappelijke moraal, opgejaagd door sensatiebeluste media. Op ieder voorstel tot sturing volgt vanuit de liberale hoek iets wat veel weg heeft van de klassieke Pavlov-respons. Een geconditioneerde roep suggereert dat de persoonlijke vrijheden teveel worden ingeperkt. Een moralistische staat zou de keuzevrijheid, de essentie van het liberalisme, met elk voorstel verder afbreken. De consequenties van deze ingreep in de individuele vrijheid zijn onaanvaardbaar want ze zullen leiden tot

het neerslaan van alles wat we lief hebben op een avondje uit, aldus de individualisten. De werkelijkheid ligt vaak genuanceerder dan dit welles nietes. Natuurlijk is het goed om te vertrouwen op de eigen kracht van mensen. Blind vertrouwen is echter niet op zijn plaats wanneer de keuze plaatsvindt in een context die kiezen met verstand onmogelijk maakt. Een dergelijke situatie vraagt om een staat die ingrijpt om jongeren voor te bereiden en doordachte keuzes mogelijk maakt. Een bijstelling van de soms simplistische liberale denkwijze is nodig om twee redenen.

1 *De wereld is minder onschuldig geworden.* De liberalen nemen impliciet aan dat de wereld waarin jongeren zich bevinden gekenmerkt wordt door dezelfde onschuld als toen befaamde wandelingen langs de Amsterdamse grachten werden gemaakt. Maar jongeren bewegen zich nu eerder in een omgeving die hen constant confronteert met een veelheid aan prikkels en verleidingen om dingen te doen waar ze na afloop spijt van kunnen hebben. Die stroom aan prikkels is onontkoombaar. Verleidingen zullen hen vroeger of later allemaal op hun pad treffen, los van hoe de *maatschappij* daarover denkt. Een joint van zorgvuldig gekweekt Nederwiet is vandaag veel sterker dan in 1966 en de beelden waar jongeren naar kijken en teksten waar zij naar luisteren weerspiegelen eerder de harde gettocultuur van Amerika dan de kuise moraliteit van de oude zuilen.

Aan de andere kant van het debat worden echter ook illusies in stand gehouden. De repressieve aanpak gaat uit van de mogelijkheid ook daadwerkelijk al de genoemde bevelen kracht bij te zetten door toe te zien op een strikte naleving. Als dat ooit al mogelijk geweest is, is dat in de 21ste eeuw zeker niet meer het geval. Het ligt in de menselijke aard om te experimenteren en daarbij hangt aan alles met het bordje *verboden* een exotische bij-smaak van spanning en gevaar. Daarnaast is repressie heel kwetsbaar omdat er telkens nieuwe prikkels bijkomen, de bestaande van karakter veranderen en de jongerencultuur sterk modegevoelig is. De strakke sociale controle of oneindige planningsmachine en gerechtelijke middelen die nodig zouden zijn om iedere jonge burger onder de loep houden hebben we niet, en moeten we ook

niet willen. Omdat een consequente handhaving onmogelijk is, zal de geloofwaardigheid van het beleid onder druk komen te staan.

2 *Jongeren zijn geen volwassenen, en weten niet altijd wat het beste voor hen is.* Niet ieder voorstel tot morele sturing is een grove aantasting van de persoonlijke vrijheden. Jeugdigen beschermen tegen de gevolgen van Korsakov of seksueel overdraagbare aandoeningen kan voor iedereen winst opleveren. Keuzevrijheid kan niet bestaan zonder inzicht in de mogelijke alternatieven en enig bewustzijn van de gevolgen van je keuzes. Ook een dosis zelfreflectie, waarin je je bewust bent van de mogelijkheid om daadwerkelijk te kiezen en je eigen pad soms voorrang te geven boven de druk die van anderen uitgaat, is een essentieel onderdeel van het liberale vrijheidsbegrip. De maatschappij heeft goede redenen om af en toe in te grijpen om mensen tegen zichzelf te beschermen. We beperken met de leerplicht immers ook de vrijheid van jongeren om zich aan een opleiding te onttrekken. Enige zorg over het welzijn van jongeren is wel degelijk op zijn plaats. Daarbij moeten we erkennen dat de keuzes moeilijk kunnen zijn en dat daarbij een helpende hand nodig kan zijn om jongeren te pantseren tegen de stortvloed aan verleidingen die zich voordoet in de moderne maatschappij.

Wanneer liberalen de fundamentele keuzevrijheid met hand en tand verdedigen, kun je je afvragen of ze niet de fout begaan om in hun gedachtegang iedere jongere gelijk te stellen aan een volwassen en geëmancipeerde burger. We geloven in de eigen kracht van mensen omdat we aannemen dat volwassen mensen, met een redelijk beeld van keuzes en hun gevolgen, zelf het beste weten wat goed voor hen is. Een dertienjarige die door haar omgeving onder druk wordt gezet om een palet aan seksuele activiteiten te spiegelen aan diverse kleuren drank voldoet allesbehalve aan die voorwaarde en mag daarom bescherming verwachten. Als diegene op latere leeftijd alsnog hetzelfde repertoire van handelingen wil uitvoeren, staat niemand haar in de weg. Deze genuanceerde gedachtelijn wordt door liberalen wél weer consequent ingezet als het gaat om religie. Jongeren zouden bij volwassenheid een vrije keus moeten hebben om zich

Foto: Herman Wouters

‘Keuzevrijheid kan niet bestaan zonder inzicht in de mogelijke alternatieven en enig bewustzijn van de gevolgen van je keuzes’

aan een godsdienstige stroming te verbinden, maar zouden niet zozeer gevormd mogen zijn door hun ouders en omgeving dat ze die keuze niet meer in vrijheid kunnen maken. Datzelfde zou moeten gelden voor het omgaan met verleidingen. Keuzes gemaakt op jonge leeftijd kunnen mensen immers voor hun leven tekenen en soms onherstelbare schade aanrichten.

Weerbaarheid

De genuanceerde vrijdenker vaart een koers tussen het wantrouwen van de repressie en het *laissez faire* van het ongebonden experimenteren door te wijzen op het belang van weerbaarheid. Jongeren moeten vandaag de dag sneller volwassen zijn om goed met de maatschappij om te kunnen gaan. Dat vraagt om meer dan de kop in het zand steken. We moeten meer bewustzijn scheppen door middel van onderwijs en voorlichting. Denk aan het

voorbeeld van breezerseks. Wie is erbij gebaat als deze jonge burgers relativiserende nonchalance wordt voorgeschoteld? Met meer kennis van de consequenties garanderen we niet dat jongeren altijd een keuze zullen maken waar ze zelf later geen spijt van krijgen - uiteindelijk kan niemand anders voor hen beslissen. Maar een open houding, waarin keuzes en verwachtingen bespreekbaar zijn en op een eerlijke manier behandeld worden, maakt het meeste kans om door jongeren geaccepteerd en overgenomen te worden. Daarbij is het best mogelijk om tegelijkertijd drempels op te werpen voor alcohol- en drugsgebruik of voorwaarden daaraan te stellen. Natuurlijk is het verstandig om bij tijd en wijle de omstandigheden waaronder jongeren paddo's in smartshops of alcohol in supermarkten kunnen verkrijgen te evalueren en zo nodig aan te passen. Als er verschillen bestaan tussen dagjestoeristen en mensen die hier

opgegroeid zijn en hebben geleerd om te gaan met het aanbod aan verleidingen, is het ook logisch om de eersten minder privileges te geven. Daarbij moet dan bij de onderbouwing van de maatregel wel naar de effectiviteit worden gekeken in plaats van reactionair beleid te maken naar aanleiding van incidenten of hypes.

Bezinning

Liberalen mogen de problemen van een maatschappij met steeds minder traditionele controlemechanismen best erkennen als die zich voordoen. Er bestaan daarbij stevige ideologische verschillen tussen het kabinet en de oppositie, dus een gelijkgaande analyse van de problemen wil nog niet zeggen dat er een consensus voor een pragmatische aanpak volgt. In ons bestuursjaar bij de Jonge Democraten hebben wij een poging gewaagd om de weerbaarheid van jongeren op de

kaart te zetten, wat soms leidde tot heftige discussies. Ook in eigen kring zijn die echter broodnodig, om te voorkomen dat complexe problemen met mantra's te lijf worden gegaan. Het laat-maar-waaienliberalisme dat soms wordt gebezigd in de liberale arena is net zo min van deze tijd als een simplistisch zero-tolerancebeleid.

Ton Monasso en Jan Wouter Langenberg

zijn respectievelijk oud-voorzitter en secretaris politiek van de Jonge Democraten. Monasso publiceerde eerder over moraal en seksualiteit onder jongeren in onder meer het boek *De Liefdesrevolutie* van Jan de Boer. Langenberg pleitte in het Parool voor een pragmatisch beleid van effectieve voorlichting en kwaliteitscontrole als reactie op een algeheel verbod op hallucinerende paddenstoelen.

Een schooldirecteur die zijn leerlingen zo vertrouwt dat hij een bedrijf met ze durft te beginnen. Hotel Het Klooster in Amersfoort is niet zomaar een stageplek; alles wat jongeren hier doen is voor betalende klanten. Serieus werk door jongeren die serieus worden genomen.

door **Annelou van Egmond** met dank aan **Alex Dijk**

Minder uitval door betere aansluiting

Een gesprek met schooldirecteur Gert-Jan Lantinga

Wie een afspraak heeft op het ROC ASA, een school voor middelbaar beroepsonderwijs met vestigingen in Amersfoort, Utrecht en Amsterdam, wordt professioneel opgevangen door jongens en meisjes in een beveiligingsuniform. Zij volgen een opleiding aan de Security Academy. Na overlegging van een legitimatiebewijs en registratie in een logboek betreed je een gebouw dat toch nog wel aan een school doet denken maar hier in Amersfoort wordt serieus gewerkt. Ook door directeur Gert-Jan Lantinga.

Zoals in het onderwijs niet ongebruikelijk begon ook Lantinga ooit als docent: Engels in zijn geval. Maar hij werkte daarna ook in het bedrijfsleven. Dat verklaart wellicht waarom hij ook zijn ROC – een naam die zo snel mogelijk weg moet – leidt als een ondernemende organisatie. En dat heeft succes. ‘Wij hebben hier jongeren van 16 tot 20 jaar met heel diverse achtergronden. Veel deelnemers komen van een VMBO, maar het loopt uiteen van niveau 1, of eigenlijk nog lager, tot niveau 4 en zelfs 4,5 en 5 in samenwerking met het HBO. Bij al die leerlingen gaat het erom dat je waarde

toevoegt. Het leuke van mijn rol is dat ik voorwaarden kan creëren waarin dat het beste lukt.’ Dat gaat soms op onorthodoxe wijze. ‘De tragiek van het onderwijs is dat we steeds een generatie achter de feiten aanrennen. Jongeren worden buiten school voortdurend bestookt met informatie, die ze vreemd genoeg ook nog kunnen verwerken. En dan komen ze hier in een museum terecht, in hun ogen. Ik heb niets tegen klassikaal onderwijs, maar leerlingen kunnen gewoon de weldadige rust van 45 minuten in een klas zitten en luisteren niet aan. Het gevolg is dat het niet efficiënt is om de hele dag zo les te geven.’

Hoe moet het dan wel? ‘Het is veel efficiënter om in plaats van een school een hotel te bouwen waar de opleiding volledig in de praktijk plaatsvindt. Niet voor een specifiek vak in de Hotel & Hospitality sector, zoals dat tegenwoordig heet, maar voor de hele beroepskolom.’ En niet voor spek en bonen, het is een echt bedrijf met betalende klanten. Zo runnen de CIOS-studenten hun eigen sportpark en draait het gezondheidscentrum op aspirant dokters- en apothekersassistenten.

Dat het werkt blijkt uit de lagere uitvalcijfers. ‘De aansluiting met het VMBO is nog steeds niet goed, terwijl daar juist de grootste problemen zijn. Minder uitval leidt onmiddellijk tot minder maatschappelijke problemen. Scholen hebben niet alle verantwoordelijkheid, maar wel een grote.’ Dat neemt Lantinga serieus. ‘Op dit moment komt al meer dan 50% van onze leerlingen uit gebroken gezinnen. Wij moeten een omgeving creëren waar de kans dat ook deze leerlingen het halen maximaal is. Uit alle leerlingen is iets moois te halen, maar er wordt te vaak gezegd: die leerling is dom. Dat klopt vrijwel nooit. Als je ze op de juiste manier prikkelt is er veel uit te halen.’

Het goede nieuws is: daar hoeft je niet eindeloos geld in te pompen. ‘Je moet het omkeren. Vraag je af wat er nodig is voor succes. Naar mijn idee moet je ervoor zorgen dat leerlingen in een zo ondernemend mogelijke omgeving zitten. Het gaat niet zo zeer om geld, maar om creativiteit en om ondernemersgeest.’ Wat wel zou helpen is minder regelgeving. ‘Iedereen roept dat het MBO meer moet samenwerken met het bedrijfsleven maar je wilt niet weten hoezeer overheidsregels dat in de praktijk juist bijzonder ingewikkeld maken. Dat is niet mis. Net als het protest van andere ondernemers in en om Amersfoort, terwijl er een schreeuwend tekort is aan personeel en juist wij daar een oplossing voor bieden.’

Er zijn niet alleen maar enthousiaste verhalen van de leerlingen. ‘Het is echt werk. Met de fiscus heb ik afspraken gemaakt zodat er in bijzondere gevallen ook salaris wordt betaald. Wij moeten concurreren met bijbaantjes in de supermarkt. Maar als je in het toerisme wilt werken, of in de beveiliging, dan loopt het ook wel eens door tot 11 uur ’s avonds of zelfs ’s nachts en zeker ook in het weekend. Een stage in de zomervakantie hoort er soms ook bij. Mij lijkt dat de beste voorbereiding op de beroepspraktijk. Wij laten ze zien hoe het echt is.’

Annelou van Egmond is redacteur van *idee* en zelfstandig communicatieadviseur gespecialiseerd in het begeleiden van mensen en organisaties die zich bewegen in de driehoek politiek – beleid – publiciteit.

ROC=MBO

‘Wie kent er nog een goede timmerman die, wat zijn ogen zien, met zijn handen maken kan?’

citaat: Annie M.G. Schmidt

Bent u op zoek naar een goede tegelzetter, pedicure, bloemist, lasser of boekhouder? De Gouden Gids staat vol met afgestudeerde mbo-ers. Het middelbaar beroepsonderwijs is de laatste jaren flink in beweging. Velen van u zijn wellicht bekend met de MTS, de MEAO of de Grafische School. Sinds midden jaren '90 zijn al die opleidingen bij elkaar gekomen in grotere Regionale Opleidingen Centra, ROC's, waar jongeren worden opgeleid voor beroepen in de sectoren zorg, handel, techniek en groen. Dat kan in een beroepsopleidende leerweg (vier dagen school, een dag werken) of in een beroepsbegeleidende leerweg (vier dagen werken, een dag naar school). Een VMBO-diploma geeft toegang tot het mbo. Er zijn vier verschillende niveaus, waarbij de hoogste niveaus na afronding kunnen doorstromen naar het HBO (de zogenaamde Koninklijke weg – VMBO-MBO-HBO). Er zijn 70 instellingen in Nederland die middelbaarberoepsonderwijs verzorgen, verspreid over het hele land. Sommigen zijn zeer gespecialiseerd, zoals de opleidingen voor zilversmid of voor de agrarische sector, anderen bieden bijna alle opleidingen aan en zijn vaak groter dan een universiteit. Bijna 40% van de Nederlandse beroepsbevolking is opgeleid in het MBO.

Richting- wijzers van D66

Om de meest prangende politieke, sociale en economische vraagstukken van dit moment effectief tegemoet te kunnen treden, formuleerde D66 vijf 'richtingwijzers'. Idee wijdt de komende 5 nummers aan de uitleg en verdieping van deze uitgangspunten >

Vertrouw op de eigen kracht van mensen

Wij vertrouwen op de eigen kracht en ontwikkeling van mensen. Wij zien de toekomst met optimisme tegemoet. Mensen zijn zo creatief dat ze steeds opnieuw zelf oplossingen vinden. De sleutel voor verandering ligt bij mensen zélf. De overheid moet de kracht, vindingrijkheid en creativiteit van mensen ondersteunen en ruimte geven. Niet betuttelen. Wat mensen voor zichzelf en anderen kunnen doen is veel belangrijker en effectiever dan wat de overheid kan doen.

Beloon prestatie en deel de welvaart

Mensen zijn gelijkwaardig, maar gelukkig niet allemaal hetzelfde. De overheid moet ruimte laten voor die verschillen. Wij willen een dynamische, open samenleving, met ruimte voor eigen beslissingen en eigen manieren van ontwikkelen. Wij streven naar economische zelfstandigheid voor zoveel mogelijk mensen en het belonen van individuele prestaties. We willen dat zoveel mogelijk mensen meedoen in het maatschappelijk en economisch proces. Voor mensen die zich niet kunnen redden dragen we gezamenlijk verantwoordelijkheid.

Denk en handel internationaal

Nederland staat niet op zichzelf. Samenlevingen zijn op steeds meer manieren met elkaar verbonden. Internationale samenwerking en economische vooruitgang zijn sleutels naar een wereld met minder oorlog en conflicten. Wij onderkennen dat Europa steeds meer ons binnenland wordt. Bij alles wat we doen vragen we ons af welke effecten dat heeft op anderen in de wereld. Daarbij handelt D66 steeds pragmatisch, nuchter en op basis van feiten.

Streef naar een duurzame en harmonieuze samenleving

Wij treden de wereld tegemoet met respect en mededogen. Dat geldt voor de mensen en de natuur om ons heen. De aarde is niet zomaar een gebruiksvoorwerp. Méér respect en zorgvuldigheid zijn noodzakelijk. Stop met het uitputten en vervuilen van onze leefomgeving en bestrijdt het aantasten van natuur en milieu actief. Niet het behoud maar het aantasten van natuur vereist rechtvaardiging.

Koester de grondrechten en gedeelde waarden

Vrijheid voor- en gelijkwaardigheid van ieder mens; ongeacht diens opvattingen, geloof, seksuele geaardheid of herkomst, zijn fundamentele waarden van onze samenleving. Wij staan pal voor vrijheid van meningsuiting (mits respectvol gehanteerd), respect voor onze democratische rechtstaat, lichamelijke integriteit en zelfbeschikking en geweldloze oplossing van conflicten. Wij beschermen hartstochtelijk de grondrechten van onszelf en anderen.

Als je vertrouwt op de eigen kracht van mensen moet je ook accepteren dat het soms fout gaat. Benader de samenleving met een strategische naïviteit.

door Ad van Vugt en Frank van Mil

Politiek gaat om burgerschap, niet om mensen

Een gesprek met Paul Frissen over vertrouwen op de eigen kracht van mensen

Paul Frissen is bekend van zijn doorwrochte analyses van bestuurlijke processen en politieke systemen, zelforganisatie en ruimte voor verschil. Hij is hoogleraar Bestuurskunde aan de School voor Politiek en Bestuur van de Universiteit van Tilburg en houdt zich bezig met analyses van de moderne staat in relatie met de postmoderne netwerksamenleving en de rol van de moderne informatietechnologie hierin. Frissen neemt afscheid van de verouderde beschouwing van de staat als centraal sturend orgaan. Hij is sceptisch over de resultaten van overheidsbemoeienis, vooral over de toemende interventies tot achter de voordeur. In zijn boek *De staat van verschil* bekritiseert hij het ge-centraliseerde gelijkheidsdenken waarop de moderne staat zich baseert, en pleit hij voor een effectiever denken over de decentraal heersende macht van het verschil.

De grenzen van het politieke domein

De theorieën van Frissen zijn gebaseerd op een visie waarin mensen in staat zijn hun eigen lot

richting te geven. Toch is er in zijn denken geen plaats voor de mens, zo zegt hij direct aan het begin van het gesprek: 'Politiek gaat om burgerschap, niet om mensen. Dat is heel iets anders. In dit onderscheid zit enerzijds de bescherming van het individu besloten en anderzijds de plicht tot terughoudendheid van de politiek. Zodra de politiek grotere ideeën, grotere idealen krijgt die ook betrekking hebben op mijn mens-zijn, heeft die de neiging om totalitair te worden. Het is goed om een maatschappijvisie te hebben die gebaseerd is

‘Er mag geen institutie in de wereld zijn die mij, of anderen, kan dwingen een bepaalde opvatting over het goede leven te hebben’

op de gedachte dat de maatschappij bestaat uit individuen en hun onderlinge verbanden. En dat deze individuen en verbanden in belangrijke mate in staat zijn, en in staat moeten worden gesteld om zelf vorm te geven aan hun leven en hun opvattingen over wat voor hen de juiste keuzes zijn in het leven. De rol van politiek en de staat is om de ordening aan te geven in hoe het publieke, het private en het politieke domein zich tot elkaar verhouden. Omdat de politiek van deze drie de enige institutie is die dat kan, is zij in wezen grenzeloos en moet zij dus aan grenzen onderworpen worden. Ik heb enkel een politieke relatie met de staat en die betreft niet mijn mens-zijn. Het is heel fundamenteel dat dit zo blijft, ook voor een liberale stroming’.

Geen samenleving denkbaar zonder tragiek

Na een beetje aandringen wil Frissen wel doorpraten over het achterliggende mens- en maatschappijbeeld bij zijn ideeën en mogelijke opmerkingen op de stelling *vertrouw op de eigen kracht van mensen*. ‘Ik vind de tekst van deze richtingwijzer van D66 sympathiek en nastrevenswaardig. Veel van mijn theorieën zijn op hetzelfde mens- en wereldbeeld gebaseerd. Maar ik vind de tekst in de huidige vorm wel een beetje soft. Het ziet er nu uit alsof iedereen zomaar als vanzelf met de *eigen kracht* de wereld in komt en dat iedereen deze kracht heeft en voor het goede kan en zal gebruiken. Dat is niet zo. Als je vertrouwt op de eigen kracht van mensen moet je ook accepteren dat mensen er dingen mee doen waar jij het niet mee eens bent...’

‘Natuurlijk zijn alle mensen tot het kwade in staat. Mijn overtuiging dat mensen toch beter zijn uitgerust om hun eigen lot te bepalen dan de politiek, is niet bepaald door de ideale uitkomst – door het geloof dat alle mensen goed zullen doen, en zullen zorgen voor zichzelf en anderen – maar door een principe. Dit principe is dat er geen institutie in de wereld mag zijn die mij of anderen, met de monopolies van het geweld en de belastingen in de hand kan dwingen een bepaalde opvatting over het goede leven te hebben. Dat is waar het in essentie op neer komt. En natuurlijk vergt dat een stevig ontwikkeld geheel van checks and balances rondom de politiek-bestuurlijke instituties, met veel rechterlijke toetsingen en waarborgen van de negatieve vrijheid. Aan de andere kant vergt het dat we nadenken over hoe de vrijheid voor en van het ene

individu niet ook leidt tot de vernietiging van de vrijheid van anderen. De staat blijft hier in van belang. Maar er is geen samenleving denkbaar zonder tragiek’.

Focus op vrijheid

‘Er bestaat geen risicovrije samenleving. Hier kan ook een staat niks aan veranderen. Dit is volgens mij een centraal gegeven achter de richtingwijzer *vertrouw op eigen kracht van mensen* van D66. Ik heb in de formulering overigens wel moeite met het woord *vertrouwen* want het zou kunnen suggereren dat er ook verwachtingen zijn over wat mensen en hun verbanden met dit vertrouwen doen. Of nog erger: dat we niet alleen verwachtingen hebben, als politici of bestuurders, maar eigenlijk ook uitgesproken ideeën wat mensen moeten doen. Ik ben daar geen voorstander van en daarom gaat mijn voorkeur uit naar een focus op vrijheid’.

‘Maar of je nu vertrouwen of vrijheid kiest, het kan alleen maar werken als er eigen verantwoordelijkheid tegenover staat. Je vertrouwt dat mensen op eigen kracht verantwoordelijke dingen kunnen doen. Je geeft mensen daarom de vrijheid om hun eigen (levens-) beslissingen te nemen. Dan moet je ook accepteren dat mensen er soms dingen mee doen waar jij het niet mee eens bent, of ook zelfs stomme dingen, of in uiterste instantie doen mensen zelfs iets dat schadelijk is voor zichzelf. Dat is wat we pech noemen’.

Strategisch naïef

Een gesprek met Paul Frissen over het uitgangspunt *vertrouw in de eigen kracht van mensen* is vooral een gesprek over de schaduwkanten van dit mooie streven. Maar dat is volgens Frissen niet gebaseerd op een negatief mensbeeld. ‘Ik zie mezelf als strategisch naïef. Hier bedoel ik mee dat ik er van uitga dat de meeste mensen ten goede zullen handelen, ook al weet ik dat er altijd mensen zullen zijn die dit niet doen. Neem het voorbeeld van een regeling voor reiskosten: een organisatie die bang is dat haar werknemers misbruik van de regeling zullen willen maken, maakt alle procedures zo gedetailleerd mogelijk. Het gekke is dat dit waarschijnlijk juist de mensen die te kwader trouw zijn in de kaart zal spelen. Zij zullen namelijk toch wel frauderen en in het woud van regels ermee wegkomen, terwijl veel anderen het declareren maar ach-

terwege laten. Maar als je het systeem laagdrempelig en transparant laat zullen de meeste mensen vanwege zichtbaarheid - het risico betrapt te worden - en een beroep op goed fatsoen toch wel netjes handelen. En: fraudeurs zijn er altijd. Ik kies voor de vrijheid van het individu omdat het omgekeerde, de tot achter de voordeur regelende staat, onacceptabel is’.

‘Natuurlijk is het denken van bijvoorbeeld de sgp ten diepste gebaseerd op de idee dat de mens niet alleen tot het kwade geneigd is maar ook er toe voorbestemd. En dat een theocratie uiteindelijk goed zal helpen om de negatieve gevolgen te beperken. Mijn theorieën zijn niet gebaseerd op zo’n mensbeeld. Ik ben strategisch naïef. Ik weet veel te goed dat als je het mensbeeld zou hanteren dat de mens tot kwade geneigd is, je heel zware instituties krijgt om dat kwaad tegen te gaan, in te dammen en te beperken. En dan hebben de meeste mensen daar meer last van dan van de oorspronkelijke problemen. De prijs die je betaalt om geen zware instituties te hebben is dat er slachtoffers vallen’.

‘Als je stelt dat je vertrouwt op de eigen kracht van mensen ontkom je er niet aan dat je soms in een heel vervelende situatie zult moeten zeggen “Pech gehad!”. Dat klinkt heel hard en dat kan het soms ook zijn. Het is een concept dat heel moeilijk ligt tegenwoordig. Op een of andere manier vinden we het niet te verdragen. Toch is het erg belangrijk dat het wordt geuit. Pech hebben is soms onvermijdelijk. En al helemaal als mensen van tevoren weten waar ze aan beginnen’.

Civil society is geen politiek domein

‘Wat dat betreft is het goed voor D66 om er bij stil te staan dat de wereld uit meer bestaat dan alleen het individuele domein en het politieke domein. Daartussen zit wat ik altijd maar noem het publieke domein. Dit publieke domein is onder de verzorgingsstaat verstatelijkt geraakt, maar in de publieke domeinen werd van oudsher altijd door burgers met elkaar vorm gegeven aan bepaalde waarden: solidariteit, compassie, empathie, zorg, enzovoorts. Dit zijn we later het maatschappelijk middenveld, civil society of bijvoorbeeld derde sector gaan noemen. De politiek heeft zich hier eigenaar van verklaard en dat is helemaal geen natuurlijke vanzelfsprekendheid. De wrr stelde een

Menno Witteveen

‘A man of business has more illusions than a dreamer’

citaat: Oscar Wilde

Een kleine twintig jaar geleden begon ik samen met mijn jeugdvriend Maarten Koopman mijn bedrijf. Een investeringsmaatschappij die, kapitaal was schaars, zich in de eerste jaren toelegde op het gezond maken van bedrijven met een probleem. Het gaat daarbij om meer dan een nieuwe strategische oriëntatie die gepaard gaat met wisselingen in de leiding, zo ervoer ik. Het belangrijkste is dat de mensen die in het bedrijf werken weer vertrouwen krijgen in hun eigen kunnen. Dat is geen vanzelfsprekend proces en valt of staat met de verantwoordelijkheid die op alle niveaus eerst gegeven en dan genomen wordt. Hierbij is de sleutel tot succes gelegen in volhouden wanneer het tegen zit en het vertrouwen in eigen kunnen niet verliezen. Want als het slecht gaat is het buiten erg koud en is er weinig steun. Je moet het dan hebben van je eigen kracht en motivatie soms tegen beter weten in. Met wat geluk, een even onontbeerlijke als onzekere factor, komt dan het moment waarop je met Stastok van Hildebrandt kan zeggen: ‘ziek zijn is vreselijk, maar herstellen een zalig genoegen.’

Ik had nooit gedacht dat ik de ervaring die ik daarmee op deed nog eens zo goed zou kunnen gebruiken voor mijn eigen politieke partij. Om de lijfspreuk van Johan van Oldenbarnevelt eer te bewijzen: ‘Niets zeker te weten is het veiligst geloof’.

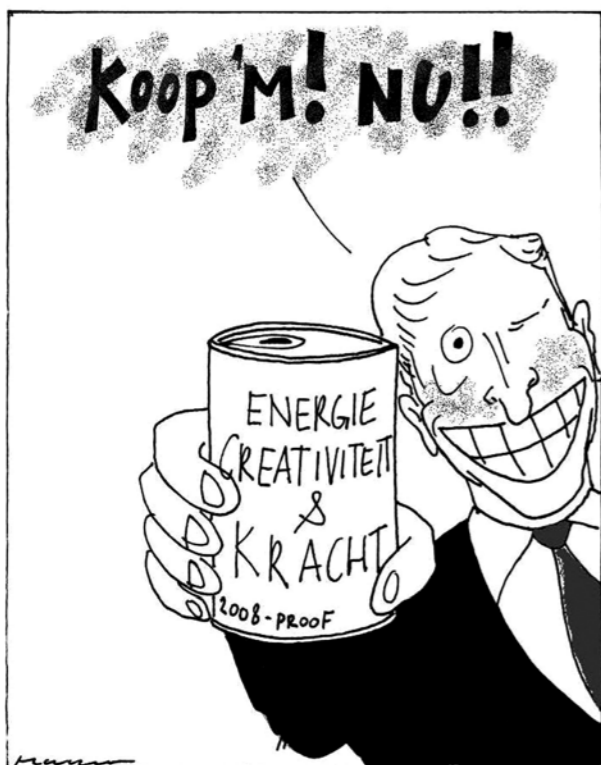
Menno Witteveen

Penningmeester D66

Directeur/oprichter Dutch Infrastructure Fund B.V.
en Dif renewable energy B.V.

paar jaar terug zelfs volkomen ten onrechte de verkeerde definitie van publiek belang: dat het publieke belang dat is wat de overheid definieert als publiek belang'.

'Ik vind dat solidariteit beter maatschappelijk georganiseerd kan worden dan politiek. Als iemand dat caritas wil noemen, met alle afhankelijkheid van dien dan heb ik daar geen probleem mee, mits er maar voldoende keuze voor mensen is om ook in collectiviteit dingen samen te regelen zonder diezelfde afhankelijkheid. Er zijn echter veel moderne manieren voorstelbaar om solidariteit tot uiting te laten komen. Je kunt denken aan het zorgondernemerschap van de Thomashuizen en De Herbergier, waar een zorgondernemer een uitstekend alternatief biedt voor publiek gefinancierde voorzieningen. Terwijl vanuit dienstbaarheid, en niet kostenbesparing, gewerkt wordt bieden ze een betere kwaliteit zorg tegen lagere kosten'.

Iedereen even weinig

'Je moet het particuliere publieker maken. Het moet mogelijk zijn om private middelen in te zetten voor publieke doelen. Je ziet het nu in de zorg: het wordt mensen moeilijk of zelfs onmogelijk gemaakt om privaat geld te gebruiken om goede zorg te organiseren. De gedachte daarachter is dat iedereen even weinig moet krijgen, lijkt het wel. Maar de echt rijke mensen kopen hun topzorg nu toch wel ergens in, maak je daar niet druk over, dus wie pak je hier nu eigenlijk mee? We moeten ophouden om ieder collectief te vereenzelvigen met het collectief, op nationaal niveau. In het dilemma tussen individu en collectief moet je er van uitgaan dat mensen hun eigen collectiviteit vorm geven'.

Tot veel meer in staat

'Je neemt mensen serieus, je geeft ze vrijheid en verantwoordelijkheid en als het misgaat grijp je in. Dit levert dus soms vervelende en onwenselijke situaties op, maar het alternatief is volgens mij nog een stuk onwenselijker. Als je de richtingwijzer *vertrouw op de eigen kracht van mensen* serieus neemt moet je ook gaan kijken wat er voor maatschappelijke arrangementen zijn die dit belemmeren of zelfs ondermijnen. De uitkering- of subsidieafhankelijkheid van sommige mensen biedt hier voldoende aanknopingspunten. Natuurlijk zijn er mensen die echt niet voor zichzelf kunnen zorgen. Daarvoor moet de staat een voorziening treffen. Maar als je nu soms met mensen praat lijkt het wel alsof het grootste deel van de bevolking niet voor zich zelf kan zorgen. Volgens mij is dat niet waar en zijn mensen tot veel meer in staat dan ze soms denken'.

Ad van Vugt is ondernemer en lid van de Permanente programmacommissie van D66.
Frank van Mil is senior medewerker van het Kenniscentrum D66.

Mous Jacobse en Van Es

Je hebt richtingaanwijzers en wegwijzers, maar nu ook richtingwijzers. Klinkt als een compromis. *Vertrouwen op de eigen kracht van mensen* is er een. Van schrik keek ik maar eens op de website. Daar trof ik fraai geformuleerde zinnen die woorden gaven aan een idee: sluit je als overheid aan bij de positieve en veranderingsgezinde krachten in de maatschappij. Knap zo. Maar deze gedachte bleek ook in te houden dat mensen zelf het beste weten wat goed voor hen is. Ouders voor kinderen, scholen voor leerlingen en patiënten voor hun zorgvraag. Deze schier paradijselijke toestand spreekt mij natuurlijk vreselijk aan, al zou besturen wel vreselijk saai worden als daarmee alles was gezegd.

Peinzend over dit brave beeld doemde onstuitbaar de herinnering op aan de meesterlijke creatie van Koot en De Bie: Jacobse en Van Es. In mijn generatie de verpersoonlijking van de vrije jongens die buitengewoon creatief met hun kansen omgaan. Als werkeloze gewoon een beetje *op the point* zijn om wat bij te verdienen naast je uitkering... De zoetstoftherapie in het persoonsgebonden budget... Even wankelt mijn rotsvast geloof in de goedheid van de mens. Waarom laten wij van D66 ons leiden door een zo positief beeld van de eigen kracht van mensen? Waarom worden wij niet - in stijl - geuanceerd woest op de oplichters en de fouterikken? Ik weet het wel: er zijn er al te veel politici die zich laten leiden door populistische verontwaardiging. Maar welk heil brengt deze positieve benadering?

Neem de veiligheid. Volgens de lijn van D66 weten mensen zelf het best hoe die veiligheid kan worden vergroot, moet de overheid daarvoor bij hen te rade gaan. Helaas, in mijn ogen wordt de burger zelf graag positief en met vertrouwen tegemoet getreden, maar roept hij stevast om een strenge benadering van anderen. Van de Tedjes van Es onder ons. We leven in een maatschappij waar de roep om snel en streng straffen moeiteloos hand in hand gaat met publieke verontwaardiging over dwalingen bij het OM. Zelfs kamerleden worden verleid tot het bekritisieren van de rechterlijke macht. In het onderwijs doen de gevolgen van decennia al te positieve benadering van leerlingen zich kennen. Er is een rapport verschenen dat serieus voorstelt om spelfouten te laten meetellen bij de bepaling van het cijfer! Dat is nu kennelijk niet zo. Ouders die weten wat goed is voor hun kinderen staan toch machteloos tegenover het uitdijend probleem van dertienjarigen die lam van de alcohol worden opgenomen op speciaal ingerichte afdelingen van ziekenhuizen. De overheid moet die kinderen helpen en zorgen dat aan leerlingen de primaire vaardigheden van taal en rekenen wordt geleerd. Dat kan nauwelijks zonder ingrijpen op de autonomie die de richtingwijzer hun opvoeders toekent. Het mooie van het politieke vak is dat volksvertegenwoordigers moeten omgaan met het heidens moeilijke vraagstuk van de vrijheid van het individu versus de verdediging van het maatschappelijke belang. Dat kan niet zonder positieve benadering van alle burgers en van de gemeenschap die zij samen vormen. Dat moet het uitgangspunt zijn. Daar heeft D66 groot gelijk in. Vertel dat maar aan Wilders.

Marijke Mous
is adviseur
bestuurscommunicatie
en griffier in de
gemeente Loenen

Vertrouwen op de eigen kracht van mensen, dat betekent vanzelfsprekend ook stemrecht voor mensen, het recht om mee te praten, te denken en te beslissen. Democratie dus. You can't have too much of a good thing, zeggen onze Britse burens. Maar klopt dat wel? Politicoloog en filosoof Gijs van Oenen betoogt dat meepraten en meebeslissen van een hard bevochten recht is veranderd in een plicht. Participeren blijkt hard werken te zijn, en lang niet altijd met het gewenste resultaat!

door **Gijs van Oenen**

Democratische keuzevrijheid: *last of lust?*

Democratie is zonder twijfel de *raison d'être* van D66. Het is de naamgever van de partij, de kern van het programma waarmee zij in 1966 het politieke toneel betrad, en ook vandaag de dag staat democratie nog voor de magie die schittering moet geven aan de 'kroonjuwelen' van de partij, wat men zich ook verder precies bij die edelstenen voorstelt. En zonder twijfel is die schittering lange tijd een begeerlijke en gerechtvaardigde geweest. Zeker achteraf bestaat over weinig zoveel consensus als over de stelling dat de Nederlandse politiek en de Nederlandse samenleving in de jaren zestig toe waren aan een ingrijpende democratisering. Deze democratisering heeft in Nederland buitengewoon goed aangeslagen. In de jaren zestig en zeventig is het gezag, over de hele linie van samenleving en politiek, succesvol uitgedaagd en bestreden. Inspraak, medezeggenschap, participatie, mobilisatie: in de gezinnen, op de universiteiten, in het welzijnswerk, in de politiek; op tal van fronten wer-

den bestaande instituties en tradities bekritiseerd op hun gebrek aan democratisch functioneren. Die instituties hebben zich in veel gevallen in opvallend korte tijd omgevormd van autoritaire, paternalistische organisaties tot instanties die juist individuen behulpzaam werden bij hun proces van persoonlijke ontwikkeling en participatie. Instituties werden participatiemachines. In vergelijking met andere landen heeft in Nederland de democratisering zich diep in de structuur en het geweten van de instituties gevestigd. In weinig andere landen worden emancipatie en democratische participatie met zoveel overtuiging verdedigd door zo'n breed front van organisaties en partijen – zozeer zelfs dat de laatste politieke partij die nog de beginselen van emancipatie en democratie halsstarrig (of principieel?) weigert te omarmen, bedreigd wordt met juridische procedures en het intrekken van subsidie. Zo'n lot is D66 nooit beschoren geweest, integendeel. Haar dreigt eer-

der het tegenovergestelde lot te treffen: zij dreigt aan vanzelfsprekendheid ten onder te gaan. Haar gedachtegoed zou zo algemeen zijn geaccepteerd dat de partij zichzelf overbodig zou hebben gemaakt; een nobel maar evenzogoed wrang lot. Dit is niet helemaal onjuist, maar toch wil ik hier net iets anders betogen.

Onbedoelde gevolgen

Het is waar dat democratie gemeengoed is geworden in Nederland, en dat D66 in die zin aan haar eigen succes of gelijk ten onder gaat, maar dat betekent nog geen *eind goed, al goed* - noch voor de democratie in Nederland, noch voor de waarde van D66. Hoezeer ik ook onderschrijf dat de democratisering van grote waarde is geweest, en nog steeds is, voor samenleving en politiek, denk ik dat we thans allemaal worden geconfronteerd met de onvoorziene en onbedoelde gevolgen van die democratisering, die een zware wissel trekken op onze levensstijl.

Ik noem dat verschijnsel *interactieve metaalmoeheid*. Wij worden, naar mijn mening, simpelweg moe van de aanhoudende last van de geslaagde emancipatie en democratisering. Door dat succes zijn wij nu in staat, maar in feite daarmee ook verplicht, om ons leven geheel en al in te richten zoals wij dat zelf hebben gekozen en volgens normen die wij zelf kunnen - maar dus ook moeten - onderschrijven. Deze last lag vroeger grotendeels buiten ons, bij traditionele organisaties, verbanden en instituties, maar ligt nu nagenoeg geheel bij ons zelf. Dat is een groot goed, in termen van democratie en emancipatie, maar tegelijk een zware last. Ons leven is ons zelf ontworpen project, maar wij zijn daarmee allemaal de trekker van ons eigen project geworden. En dat gevolg van onze bevrijding valt ons zwaar.

We kunnen en mogen over alles meepraten, en dus doen we het ook. En dus wordt ook over van alles onze mening gevraagd. En worden allerlei instituties, normen en praktijken aangepast aan onze wensen en verlangens. Allemaal prachtig, maar deze democratische activiteit kost ons heel veel tijd en energie. En, minstens zo belangrijk, dit *interactief* bepaalde leven komt nu geheel en al voor onze eigen rekening. Zeiden we vroeger: 'Wat moet, dat kan', nu is het eerder: 'Wat kan, dat moet'. Onze levens, en die van onze kinderen, zijn volgestouwd

met activiteiten die invulling moeten geven aan onze nieuwe verantwoordelijkheid het leven geheel naar eigen instemming vorm te geven. Uiteindelijk allemaal een implicatie van de democratisering, die ons moest bevrijden van de last van vermolmd instituties en ongerechtvaardigd paternalisme. Dat is gelukt, maar die last is vervolgens geheel bij onszelf komen te liggen. En van het trekken van die last worden we gewoonweg moe.

Democratische overdosis?

Dit is naar mijn idee de kern van veel hedendaagse problemen met de democratie. Het is waar dat er op diverse terreinen nog democratische gebreken bestaan en dat er uitgesloten groepen zijn die nog te weinig aan het woord komen. Maar nog veel meer waar is dat op veel andere terreinen het democratisch gebrek juist voor het omgekeerde is komen te staan: een teveel aan mogelijkheden, en dus verplichtingen, om te participeren en mee te beslissen. Al jaren voordat we onze nieuwe sociale huurwoning betrekken, praten we mee in tal van inspraakronden en voorbereidingsgroepen. We sturen ons kind naar school, maar mogen - moeten - zelf meebesturen via allerlei vormen van ouderparticipatie. En elders in het leven mogen we weliswaar niet meebeslissen, maar wordt ons wel voortdurend om onze mening gevraagd, door marktonderzoekers, opiniepeilers en visitatiecommissies, die beslist moeten weten wat wij overal van vinden, zodat door hun organisaties beter op onze wensen kan worden ingespeeld. Deels frustreert ons dit alles omdat het, in termen van de jaren zeventig, vaak is verworden tot een vorm van repressieve tolerantie: de democratische verworvenheden worden als het ware tegen ons gebruikt door een nieuwe klasse van managers, voorlichters en onderzoekers die ons primair

'Het blijkt vermoeiend om je eigen leven vorm te geven en voortdurend verantwoord te moeten afleggen, aan anderen en aan jezelf'

Ad van Vugt

Motto: Er komen meer mensen niet aan de start dan niet aan de finish

Ik had nooit gedacht dat mijn leven in zeven jaar tijd zo drastisch zou veranderen als het gedaan heeft. Tot 2000 verliep mijn leven voorspelbaar: studeren, baan zoeken, carrière maken, gezin stichten, welvaart.

Het begon bij de dochter van Unilever, waar ik toen werkte. Unilever is een zeer rationele organisatie die vooral met het hoofd bestuurd wordt. We maakten in een cultuurprogramma een grote omslag en beseften dat de mens behalve een hoofd ook een hart heeft. En dat als je wilt dat mensen zich inspannen voor een bedrijf het hart, de emotie, niet genegeerd mag worden. Dat was een warm bad. Het ontwikkelde een kant van mezelf die ik vergeten was en stond me toe echt verbinding te maken met de mensen met wie ik samenwerkte. Helaas bleek het binnen zo'n groot concern niet mogelijk dit inzicht te laten beklijken.

Daarna is het snel gegaan: eigen bedrijf begonnen in Zaandam, dat door groei en acquisitie uitgebouwd tot een bedrijf van circa honderd medewerkers waar we proberen in de praktijk te brengen wat ik nu al jarenlang voel.

Dat wanneer je mensen gelijkwaardig behandelt en medeverantwoordelijkheid geeft er veel meer kan. Zo hebben we het principe van generalist in productiefuncties teruggedraaid naar specialisme en dus vaklieden. Dat zorgt voor beroepstrots en het vermogen van individuen om op basis van hun vakmanschap autoriteit te hebben. Dan ontstaat er vertrouwen en betrokkenheid, en blijken mensen tot heel veel in staat. Dat vertrouwen in de kracht van mensen vind ik terug in mijn bedrijf en vind ik ook terug in mijn politieke keuze voor D66.

Ad van Vugt
ondernemer

raadplegen om ons vóór te kunnen zijn, die op onze wensen willen inspelen om hun eigen organisatie soepeler te kunnen laten draaien. Deels ook frustrereert het ons omdat de gedane beloften vaak niet, of niet voldoende, worden waar gemaakt. Na alle inspraakrondes over de woonomgeving blijkt dat in de laatste overlegondes de meeste leuke dingen moesten worden wegbezuinigd, om binnen het budget te blijven. Of bleken er allerlei randvoorwaarden te gelden waarvan wij niet goed op de hoogte waren gesteld. Die teleurstellingen leiden tot verbittering, en (nieuwe) eisen aan die instituties, zoals ook de overheid, die nieuwe beloften zal doen om nóg beter aan onze verlangens tegemoet te komen. De daarmee gecreëerde nog hogere verwachtingen zullen vervolgens opnieuw gefrustreerd worden, enzovoorts.

Maar deels worden we dus ook gefrustreerd juist door het relatieve succes van dit alles. De democratisering heeft ons de regie gegeven over het eigen leven, maar het blijkt vermoeiend om voortdurend je eigen leven vorm te geven en voortdurend verantwoording af te moeten leggen, aan anderen of aan jezelf, over hoe je dat allemaal doet en waarom. Het is niet dat er nu een grote beweging tegen democratie aan het ontstaan is. Dat is in zekere zin juist het probleem: we vinden democratie niet slecht of problematisch - we ervaren haar integendeel, letterlijk, als teveel van het goede. Dat is mijns inziens de ware vraag voor alle rechtgeaarde democraten: hoe bevrijden we ons van de last van het teveel van het goede?

Het probleem van D66 is dus niet zozeer dat de kroonjuwelen zouden zijn, of worden, verkwanseld, maar juist dat we ze allemaal zo graag willen dragen en dat we ze daarmee steeds zwaarder om onze nek voelen hangen. We zien ze nog steeds schitteren, maar wat ons steeds meer bezighoudt is de vraag: hoe komen we weer van ze af?

Gijs van Oenen is universitair docent aan de faculteit der wijsbegeerte van de Erasmus Universiteit Rotterdam. Hij is leider van het NWO-onderzoeksproject 'Interactive metal fatigue: the interpassive transformation of democratic life'. Zie verder: www2.eur.nl/fw/law

Kunnen mensen met een uitkering vooruitkomen op eigen kracht? Het antwoord luidt ja. Aan de hand van een groep – de zwartwerkers – laat socioloog Floris Noordhoff zien waarom. Zwartwerkers hebben de creativiteit en de kracht om te ondernemen, maar de overheid moet wel de randvoorwaarden scheppen om het huidige zwartwerken om te zetten in het toekomstige witwerken.

door Floris Noordhoff

Op eigen kracht van zwartwerk naar witwerk

Vier Beleidsaanbevelingen om de arbeidsparticipatie te bevorderen

Het aantal mensen met een laag inkomen in Nederland ligt sinds jaar en dag rond de 900.000. De helft van alle alleenstaande ouders moet rondkomen van een laag inkomen, vaak zo'n 800 euro per maand. De oorzaak van deze zwakke inkomenspositie is veelal een ontslag, een zwakke arbeidsmarktpositie, een scheiding of een laag opleidingsniveau. Armoede en werkloosheid hebben grote gevolgen, zoals schulden, een kleiner wordend sociaal netwerk, matige huisvesting en negatieve gevoelens richting de overheid. Vaak geldt dat wanneer men eenmaal een uitkering heeft, de weg terug naar de arbeidsmarkt moeilijk te vinden is. De centrale vraag luidt hoe de groep met een uitkering de weg terug kan vinden naar de arbeidsmarkt?

In mijn promotieonderzoek beschrijf ik de leefwereld van de minima. Naast gebruik te maken van het databestand *Landschappen van Armoede*, heb ik interviews afgenomen in Amsterdam-Noord. Opvallend waren de talloze handelingen om het leven 'in armoede' dragelijk te maken: informele steun, koopjesjacht, besparen op eten, frauderen met bijzondere bijstand, met twee uitkeringen ongeoorloofd samenwonen en het maken van schulden. Veel handelingen vinden plaats buiten het zicht van de overheid: een schaduwwereld. De helft van de tweehonderd geïnterviewden heeft bijvoorbeeld ooit een keer zwartgewerkt en ongeveer eenderde doet dit structureel. Mensen met een uitkering hebben vaak een *werkhuisje* (schoon-

maken), doen klusjes voor vrienden, verkopen eten op een markt, repareren fietsen, werken illegaal als kok of als babysitter. Zij hebben een parallelle arbeidsmarkt gecreëerd. Zwartwerken biedt - in combinatie met een uitkering - wel voldoende inkomen. Echter, op de lange termijn levert zwartwerken weinig op: het leidt tot boetes, tot weinig 'echte' werkervaring waardoor zwartwerkers hun kansen op de formele arbeidsmarkt verkleinen. Daarbij mist de overheid belastinginkomsten. Verder zijn de informele activiteiten noch spannend, noch leveren veel geld op, maar bieden louter een extraatje. De wil tot werken is wel aanwezig, zwartwerkers zijn creatief, bezitten contacten en zijn in staat voor zichzelf te zorgen. Alle voorwaarden om formeel te werken zijn aanwezig. Maar waarom zoeken ze dan geen normale baan? Ik schets de oorzaken.

Waarom zwartwerken?

Alleenstaande ouders (de klassieke bijstandmoeder) hebben allereerst vaak moeite met het aanvaarden van werk omdat zij geen flexibele en/of

plaatsvinden en biedt inkomenszekerheid. Als alleenstaande ouders thuis zwartwerken dan is de kwestie van kinderopvang afwezig. Mensen met een uitkering vinden ten tweede lastig een baan. Hun opleiding is verouderd, zij zijn te duur en worden daarom niet meer aangenomen. Maar zij kunnen wel iets. Ik merkte tijdens het onderzoek dat zij *via-via* zwartwerkten als bijvoorbeeld klusjesman. Zij konden wél via hun sociale netwerk aan een zwarte baan komen. Binnen deze netwerken waren hun kwaliteiten bekend en zij konden zodoende toch ingezet worden. Alleen illegaal. Voor mensen met een uitkering lijkt te gelden dat hun formele kwalificaties (waarneembaar in hun verouderde cv) in de bakken van het Centrum voor Werk en Inkomen (CWI) goed zichtbaar zijn, in tegenstelling tot hun informele vaardigheden - dat wat zij kunnen. Hierdoor komen zij vaak terecht in het rustbestand en werkgevers zijn minder geneigd hen aan te nemen. Er is ten derde veel onzekerheid over de hoogte van inkomen uit werk. Mensen met een uitkering krijgen inkomsten van verschillende instanties. Een uitkering, zorg- en huurtoeslagen, bijzondere bijstand, inkomen uit parttime werk, alimentatie, inkomen van een partner en kinderbijslag. Gelijktijdig met de stap van uitkering naar werk verandert de hoogte van deze geldstromen. Op voorhand is daarom moeilijk te bepalen wat het toekomstig inkomen zal zijn. Vaak is dit minder. Na acceptatie van een baan verwachten mensen een inkomensdaling. Dat is een probleem. Zij hebben al weinig bestedingsruimte en het water staat hen al tot aan de lippen. Minder inkomen is onacceptabel. Zwartwerken biedt daarom meer zekerheid. Op voorhand is duidelijk wat zij gaan verdienen met zwartwerken en de hoogte van de uitkering blijft stabiel. Ten vierde staan mensen met een laag inkomen vaak met de rug naar de overheid. Dit blijkt onder meer uit het bestaan van de voedselbanken. Want alles wat zij van de voedselbanken kunnen ontvangen, kunnen mensen ook aanvragen via de bijzondere bijstand. Waarom doet deze situatie zich voor? De overheid speelt in de ogen van de mensen met een uitkering een onduidelijke rol. Enerzijds zorgt de overheid voor financiële steun en arbeidsreïntegratie. Anderzijds dient de staat de rechtmatigheid op een uitkering te controleren. Deze contro-

‘Na acceptatie van een baan verwachten mensen een inkomensdaling. Dat is een probleem. Zij hebben al weinig bestedingsruimte en het water staat hen al tot aan de lippen’

betaalbare oppas kunnen vinden. Zij zijn vaak aangewezen op schoonmaakwerk en andere laagbetaald banen die in de avond- of ochtenduren plaatsvinden: op een tijdstip dat het kinderdagverblijf gesloten is. Ook worden alleenstaande ouders geconfronteerd met dure kinderopvang. Als zij gaan werken, gaat de meeropbrengst direct naar de opvang. Zwartwerken kan daarom een alternatief zijn: dit is flexibel, kan soms thuis

lerende functie dringt diep door in de leefwereld van mensen, bijvoorbeeld in de vorm van huisbezoeken. Deze controlerende functie staat haaks op de ondersteunende functie. Dit leidt tot verwarring onder mensen met een laag inkomen die toch al moeite hebben om de taal van de overheid te spreken. Wat doet de overheid, ondersteunen of controleren zij mensen met een uitkering? Het blijkt dat tijdens het contact tussen burger en ambtenaar het primaat ligt bij controleren en niet bij reïntegreren. Mensen met een uitkering wenden zich daarom af van de staat en richten zich tot informele arrangementen, zoals de voedselbanken en de informele economie. Samenvattend, mensen met een uitkering worden geconfronteerd met verzorgingsstaatarrangementen die toegesneden zijn op de werkende middenklasse, zoals dure kinderopvang van negen tot vijf. Bovendien worden informele kwalificaties niet meer erkend op de formele arbeidsmarkt. Dit leidt tot uitsluiting. Verder worden zij geconfronteerd met een hoeveelheid regels die hun toekomstig

inkomen onduidelijk maakt en staan zij wantrouwend tegenover de overheid. Dit alles leidt tot informele, zwarte, activiteiten.

Straffen of stimuleren?

Mensen met een uitkering kunnen wel voor zichzelf zorgen, maar niet 'zoals het hoort'. De staat kan twee dingen doen. In de eerste plaats kunnen de effecten bestreden worden: zwartwerken kan worden bestraft, uitkeringen kunnen worden gehalveerd en controles kunnen worden opgevoerd. Dit gaat uit van een negatief mensbeeld, leidt tot meer repressie en niet in de laatste plaats meer overheidsbemoeienis. In de tweede plaats kunnen de energie en creativiteit van de mensen in goede banen worden geleid. We kunnen de kracht van zwartwerkers zodanig kanaliseren dat zij zich niet tot informele activiteiten wenden, maar hun energie gebruiken voor de samenleving in het algemeen en hun eigenbelang in het bijzonder. De vraag is hoe? Ik kies voor een positieve benadering en doe een aantal aanbevelingen.

‘Mensen met een uitkering kunnen wel voor zichzelf zorgen, maar niet zoals het hoort’

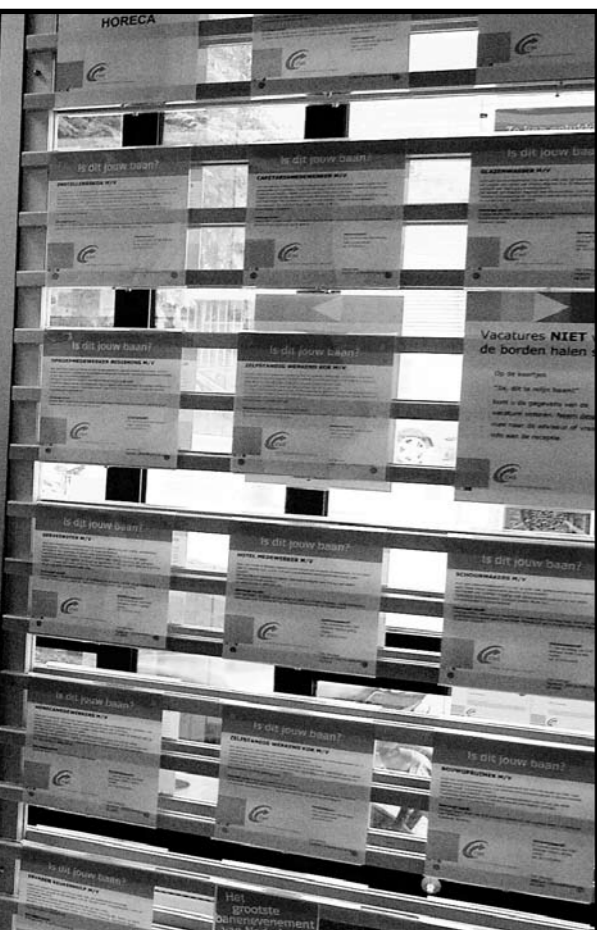

Foto: Herman Wouters

1 Zorg voor goede, goedkope, flexibele kinderopvang die toegesneden is op de klassieke bijstandsmoeder en niet alleen op de werkende middenklasse. De overheid kan opvang in eigen kring organiseren en een goede kinderopvangstructuur opzetten voor alleenstaande ouders. Hier wordt al flink aan gewerkt;

2 Erken kwalificaties van mensen; *wit* hun zwartwerken, focus op wat zij wél kunnen en breng vraag en aanbod bij elkaar;

3 Harmoniseer alle inkomsten en garandeer inkomensverbetering na aanvaarden van werk. Veel subsidies, zoals huursubsidie, zijn al veranderd in ‘toeslagen’ die via de belastingdienst worden toegewezen. Dit is de goede weg, maar dit kan worden uitgebreid;

4 Zorg dat mensen niet met hun rug naar de overheid staan en werk aan vertrouwen in de uitvoering. Alleen zodoende kan een op maat gesneden aanpak worden aangeboden, bijvoorbeeld schuldhelpverlening, arbeidsreïntegratie of vrijwilligerswerk. Dwing mensen wél tot het aanvaarden van een reïntegratietraject. Dit traject dient uit te monden in een positie op de arbeidsmarkt.

De bovengenoemde voorstellen hebben als voordeel dat informeel gedrag kan worden voorkomen, dat verhindert dat mensen zich afwenden van de samenleving en dat mensen uit het zicht van instanties blijven. Zwartwerken toont creativiteit aan, maar we moeten deze creativiteit en kracht zodanig in banen leiden dat deze mensen hun werkzaamheden omzetten in positieve acties. Deze voorstellen hebben niet alleen effect op mensen die informeel werken; het zal de algehele arbeidsparticipatie bevorderen.

Floris Noordhoff promoveerde in februari op een proefschrift over armoede. Hij is als socioloog verbonden aan de Amsterdamse School voor Sociaal-Wetenschappelijk Onderzoek (ASSR) en is lid van D66.

Asielzoekers zijn per definitie zeer initiatiefrijke mensen met een sterk vermogen om voor zichzelf te zorgen. Toch vervalt men, eenmaal in Nederland, vaak in initiatiefloosheid. De rechten van de verzorgingsstaat werken in dit geval tegen de asielzoeker. Het wordt tijd voor een ander beleid, met meer oog voor de eigen kracht van mensen.

door **Tom Stroobach**

Laat asielzoekers toch werken!

In Nederland doet zich een merkwaardig fenomeen voor. We zien vluchtelingen niet als geluk bij een ongeluk - economisch asielzoeker of niet - en laten ze niet zo snel mogelijk settelen en integreren in onze samenleving om van hun kwaliteiten gebruik te kunnen maken op onze overspannen arbeidsmarkt. Ook zien we vluchtelingen niet als een deel van de oplossing voor het vergrijzingsprobleem. In plaats daarvan laten we deze vluchtelingen duimen draaien in asielzoekerscentra waar ze geen serieus begin mogen maken met werken, de taal leren, integreren en het opbouwen van een nieuw bestaan. In individuele gevallen loopt de wachttijd op tot meer dan tien jaar waarin soms hele gezinnen in veel te kleine vakantiebungalowtjes met weinig privacy of in houten noodgebouwen hun dagen in verveling slijten. Ze missen de materiële en immateriële functies die met werken samenhangen. Wij ondermijnen hun zelfstandige

houding en vaak verliezen ze hierdoor hun waardigheid. Een gemiste kans voor Nederland en groot onrecht voor deze asielzoekers.

Pardonregeling

De houding tegenover asielzoekers is er de laatste jaren niet soepeler op geworden. Er is naarstig gewerkt aan een andere, veel strenger regime dat begin deze eeuw werd ingevoerd: de Vreemdelingenwet 2000. Even afgezien van het feit dat deze wet door Vluchtelingenwerk Nederland is gekwalificeerd als een ontspoorde asielwet, heeft deze regeling ook weer zijn eigen nieuwe probleemgroep geschapen: asielzoekers die tussen wal en schip vallen van de nieuwe en de oude asielwet. Na vele jaren onzekerheid en een leven in ledigheid is voor deze groep van tenminste 22.000 asielzoekers een pardonregeling in het leven geroepen en kunnen ze eindelijk een begin maken met het

Asielzoeker of vluchteling?

De beeldvorming over asielzoekers is niet eenduidig en in de loop der jaren sterk aan verandering onderhevig geweest. De solidariteit uit de jaren '60 en '70 van de vorige eeuw heeft plaatsgemaakt voor een afstandelijke en vijandigere opstelling jegens vluchtelingen. In het taalgebruik van de gemiddelde Nederlander wordt nu veel meer de term asielzoeker dan vluchteling gebezigd. Een *asielzoeker* wordt 'vluchteling' zodra is vastgesteld dat betrokkene gegronde vrees heeft op basis van zijn politieke of religieuze overtuiging te worden vervolgd door het regime in het land van herkomst dan wel uit een oorlogsgebied komt waarin een verder verblijf volstrekt onmogelijk is geworden.

In de loop der jaren heeft het begrip economische vluchteling zijn intrede gedaan. Dit fenomeen is een bedenkensel op zich, vooral bedoeld om te kunnen vaststellen dat een asielzoeker niet valt onder het vluchtelingenverdrag en teruggestuurd moet worden. Het valt niet te ontkennen dat vluchtelingen vaak komen uit landen die economisch onderontwikkeld zijn. Maar onder hen zijn er zeker ook die goede posities bekleedden in eigen land. Veel landen van herkomst zijn verscheurd door oorlog of worden met harde hand bestuurd door een dictator. Het leven wordt zodoende gekenmerkt door wantrouwen tegen de overheid; zeker als die de mensenrechten niet respecteert en *lastige* burgers vervolgt en martelt. Dat deze vluchtelingen een levenskunst hebben ontwikkeld waarbij de waarheid soms geweld moet worden aangedaan puur om te kunnen overleven mag geen verbazing wekken. Mocht het al lukken om uiteindelijk een westers land te bereiken dan wordt hier van de vluchteling verwacht dat al de papieren en een eerlijk verhaal gelijk op tafel komen op straffe van diskwalificatie als economische vluchteling. Hoe de betrokkene moet weten dat Nederlandse instanties wel te vertrouwen zijn en dat je daar wel je hele verhaal kwijt kunt lijkt raadselachtig. Nog even afgezien van het feit dat sommige trauma's zulke diepe sporen hebben nagelaten dat erover praten sowieso al een kwestie van jaren verwerking met zich meebrengt. Het is politiek echter makkelijker te appelleren aan het grote gevoel van maatschappelijke multiculturele onvrede met universalistische uitspraken over leugenachtige asielrelazen.

opbouwen van een bestaan; als dat tenminste nog mogelijk is na zoveel jaren zonder perspectief. Hopelijk maakt voor een groot deel van deze groep de pardonregeling een snelle doorstart mogelijk.

Doorstart

Het banenoffensief ten behoeve van toegelaten asielzoekers al dan niet via de pardonregeling loopt voorspoedig. Waar op dit moment (februari 2008) grote twijfels worden geuit over de reïntegratieprojecten ten behoeve van andere inactieven (zevenduisend euro per traject met geen of weinig succes op een blijvende betaalde baan - totale kosten meer dan twee miljard euro) blijkt het banenoffensief voor vluchtelingen een plek op de arbeidsmarkt te kunnen verzorgen voor ongeveer drieduizend euro per traject. Met een succespercentage van bijna 80 procent van blijvende betaalde banen levert dit een besparing op van twaalf miljoen euro in de uitkeringsfeer, nog even afgezien van de bijdragen die deze groep levert aan de maatschappij door middel van arbeid en het betalen van belasting. Dit moet iets zeggen over de intrinsieke gedrevenheid van asielzoekers en vluchtelingen als ze eenmaal in staat worden gesteld om te werken.

'In een land als de vs waar een sociaal vangnet als het onze niet bestaat wordt de asielzoeker veel minder in de weg gelegd. Niet werken betekent niet eten'

Krampachtige verzorgingsstaat

Het terughoudende asielzoekersbeleid heeft voor een deel economische redenen. In de Nederlandse verzorgingsstaat bouwt men juist met een arbeidsverleden rechten op voor een uitkering. Het zijn vooral deze rechten die asielzoekers in de weg staan. Er mag maximaal 24 weken arbeid verricht

worden. Dit zuinige beleid is ingegeven door angst. Angst dat de asielzoeker rechten opbouwt en zich direct zal laten voeden door het infuus van de sociale uitkering. Hier werkt de verzorgingsstaat dus tegen de asielzoeker. In een land als de vs, waar een sociaal vangnet als het onze niet bestaat, wordt de asielzoeker veel minder in de weg gelegd. Niet werken betekent niet eten. Ofschoon ik geen voorstander ben van het Amerikaanse systeem is het in het geval van asielzoekers toch een stukje minder krampachtig; snel werken, de taal leren en trouw zweren aan de grondwet. Of men eventueel nog andere paspoorten op zak heeft zal de Amerikanen letterlijk een biet zijn.

Eigenwijs en zelfstandig

Prinses Maxima merkte enige tijd geleden nog op dat de Nederlander niet bestaat. Even afgezien van de politieke spanning die vooral in rechtse kringen voelbaar was over deze uitspraak van Maxima kan de uitdrukking feilloos worden omgezet naar: *De vluchteling bestaat (ook) niet. Net als Nederlanders (koekje bij de koffie en plantjes voor de ramen)* kennen vluchtelingen echter wel een grote gemeene deler: Zij hebben een politieke opvatting of een eigenwijze instelling om tegen de stroom in een eigen overtuiging te willen aanhangen. Dit duidt niet zelden op ontwikkelde intellectuele kwaliteiten en een hoge mate van zelfstandigheid. Vluchtelingen uit oorlogsgebieden hebben vernuft, middelen en organisatietalent nodig om via soms louche reisbureaus (het is niet anders) in een westers land als Nederland asiel te kunnen aanvragen. Als ervaringsdeskundige die al bijna 35 jaar lesgeeft aan leerlingen aan de Havo en het atheneum moet ik constateren dat kinderen van vluchtelingen en asielzoekers behoren tot de beste leerlingen van de school, die vaak cum laude slagen. Ze leren in no time de taal en presteren, ondanks hun traumatische ervaringen die ze als extra gewicht in hun rugzak mee moesten sjouwen, ruim boven de maat.

Multiculturele spanningen

Vooraf bij het vraagstuk van vluchtelingen en asielzoekers zie je een grote discrepantie tussen macro- en micro-opvattingen. Het algemene (macro-) beeld is terughoudend. Nieuwe asielzoekerscentra moeten toch vooral zo ver weg mogelijk van de ei-

gen woonplek worden gevestigd. Op microniveau – vooral als men asielzoekers persoonlijk kent – is men vaak bereid door het vuur te gaan om mensen te helpen tegen al dan niet vermeend onrecht. Deze tegenstelling tussen micro- en macroniveau analyseren is niet eenvoudig en past ook niet helemaal in het kader van dit artikel. Grofmazig kan wel worden gezegd dat de multiculturele spanningen in onze samenleving worden opgeroepen door vaak andere minderheidsgroeperingen dan vluchtelingen en asielzoekers. Zij zijn mede debet aan de veranderde houding van de Nederlandse autochtone samenleving voor zover die al bestaat. Tel daarbij de populistische rechtse politici op die eenvoudig denken te scoren bij het electoraat door te appelleren aan het gevoel van onzekerheid en onveiligheid van de autochtone Nederlander door een simplistische voorstelling van zaken.

Verbeterpunten

Even afgezien van het feit dat elke regeling misbruik met zich mee kan brengen wordt het tijd voor een ander beleid. Beleid waarvoor politieke moed nodig is om tegen de stroom op te zwemmen. Hoewel de vreemdelingenwet 2000 tal van verbeterpunten behoeft springen er een tweetal punten toch wel erg prominent uit. Een procedure tot toelating zou niet langer dan twee jaar mogen duren. Dit om te vooral om asielzoekers en/of vluchtelingen niet te hospitaliseren en hun actieve instelling te laten verliezen. Daarnaast moeten asielzoekers en vluchtelingen in afwachting van de uitkomst van hun asielaanvraag serieus in staat worden gesteld om te werken en de taal te leren. Dit levert een win-win situatie op voor zowel de vluchteling die zijn initiatiefrijke en actieve instelling kan behouden als voor het ontvangende Nederland dat op die manier profiteert van de geleverde arbeidspanning. Het draagvlak onder onze verzorgingsstaat wordt er juist door vergroot het draagt ook nog bij aan een oplossing voor de vergrijzing.

Tom Stroobach is penningmeester van Vluchtelingenwerk Nederland en oud vice-voorzitter politiek van het landelijk bestuur van D66. Dit artikel is geschreven op persoonlijke titel.

Met de familie van Verkade naar Pamukkale

De basis is overal hetzelfde, die leggen we hier

Restauranteigenaar Salih Sen is een *self-made* man en een mooi voorbeeld waar vertrouwen op eigen kracht toe kan leiden. Hij vertelt op zijn thuisbasis, restaurant Pamukkale in Utrecht, over zijn Turkse Werdegang door Nederland.

door Arthur Olof

Foto: Herman Wouters

Salih Sen werd in 1960 als vierde zoon van uiteindelijk negen kinderen geboren in Kirsehir dicht bij Ankara. Vader vertrok in 1972 als gastarbeider naar DAF in Eindhoven, de familie verhuisde in 1975 in eerste instantie naar Izmir. Salih bleef daar bij zijn oudste broer wonen en ging in een klein metaalbewerkingsatelier werken toen de rest van de familie zich bij vader voegde. Die was na vier jaar verhuisd naar Zaandam, waar hij bij Verkade aan de slag was gegaan om er twintig jaar te blijven werken, tot aan zijn pensioen.

Koekjes voor de varkens

Salih voegde zich twee jaar later bij de rest van het gezin. 'Het regelen van papieren was toentertijd geen enkel probleem. Je moest natuurlijk wel Nederlands leren. Twee maanden later ben ik ook aangenomen bij Verkade. Ik was er zeventien jaar productiemedewerker, we moesten ervoor zorgen dat alle grondstoffen klaarstonden om daar de volgende dag beschuit en biscuitjes mee te draaien. Als minderjarige werkte ik in de dagploeg. Alleen volwassenen mochten van de Arbeidsinspectie nachtdiensten draaien. De laatste vijf jaar haalde ik bij alle afdelingen de kruimels en kapotte koekjes op en die restanten vermaalden we tot koekjes voor de varkens en de kippen. De volgende ochtend kwam de boer ze ophalen'.

Discriminatie

De Turkse gemeenschap in de Zaanstreek was in die tijd nog sterk op zichzelf gericht en Salih werd naast het werk actief in sociaal-culturele verenigingen: 'Met muziek, dans, informatieavonden, sporten. Zodat de mensen ook eens met elkaar in contact kwamen. We hielpen ook bij praktische problemen met woningen, banen, instanties, discriminatie op het werk en in het onderwijs. Ja, er was overal discriminatie, maar niet zo erg als nu. Niet alleen in Nederland, het is een probleem in de hele wereld. Toen ging het om links-rechts, nu weer om christendom en islam. Als inwoner van Nederland vind ik dat het niet uitmaakt wie hier werkt, wat hij doet, uit welke cultuur, wat zijn geloof is, het zijn allemaal mensen en iedereen moet je gelijk behandelen'.

Visumplicht

De belangenverenigingen gingen de barricades op waar problemen structureel dreigden te worden: 'Veel Turkse mensen hadden familie in Duitsland. Maar als ze op bezoek wilden gaan, moesten ze altijd een bezoekersvisum aanvragen. Dan stond je uren in de rij voor het Duitse consulaat. Daarnaast gingen veel Turken met de auto naar Turkije, over de beruchte weg des doods in Joegoslavië. Dat ging eerst door Duitsland en daarvoor moest je dan een transitvisum hebben. Voor elke inzittende. We hebben rond 1985, 1986 demonstraties gehouden bij de grens bij Emmerich om daartegen te protesteren. En met succes, want na twee maan-

den werden die visumplichten voor ons afgeschaft'. En zo makkelijk als de Nederlandse papieren in die tijd nog in orde kwamen, zo lastig en kostbaar ging dat met de Turkse: 'We moesten elke vijf jaar onze verblijfsvergunning bij het Turkse consulaat verlengen, dat kostte 125 gulden. Ook voor elk kind. We hebben handtekeningen verzameld en zijn daarmee naar het consulaat gegaan om te praten dat wij als arme arbeiders zoveel moesten betalen. Een paar maanden later werd die verplichting afgeschaft'.

Enorm veel plezier in koken

Salih trouwde in 1980 met een Turkse vrouw die hij in Izmir had ontmoet, en dat was ook de mooiste locatie voor het huwelijk. In Zaandam werden hun twee dochters geboren: 'Die werken nu drie

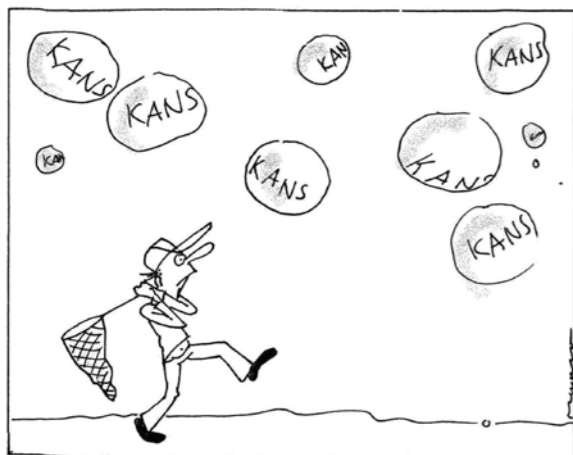
dagen in de week in het restaurant. De oudste is 25, zij heeft ook een eigen beautysalon. De jongste is zeventien en gaat nog naar school. Ik wil ook helemaal niet dat ze in de horeca blijven werken, dat is zwaar. Je hebt weinig sociale contacten en nooit vrije tijd'.

Na twaalf jaar liep het huwelijk op de klippen, de baan bij Verkade was oude koek geworden en Salih was toe aan een heroriëntatie. Hij ging zijn broer helpen, die werkte in Tapas Restaurant Abrikoos in Rotterdam: 'Als klein jongetje had ik al enorm veel plezier in koken, ik hielp mijn moeder altijd in de keuken, niet alleen met groente schoonmaken maar ook echt koken. Thuis hadden we veel pan- en ovengerechten, grillen deed je alleen met veel mensen bij feestelijke gelegenheden. In Rotterdam werkte ik voor het eerst in een restaurant, daar was ik blij mee, dat ging prima, ik had een prachtig leven'.

Onnodige diploma's

Na twee jaar kwam de eigenaar van Pamukkale, een oude vriend, in de financiële problemen en hij was op zoek naar een compagnon: 'Ik moest wel twee ton meebrengen. We hielden familierraad. Niemand had geld, maar iedereen werkte. Zes familieleden en een goede vriend, een hoge ambtenaar in Rotterdam, hebben dat bedrag bij elkaar geleend, dat was geweldig. Ook mijn ex heeft later geholpen'. Zo werd Salih in 1996 mede-eigenaar van Pamukkale in Utrecht, en al snel daarna enig uitbater: 'De oude eigenaar had grote problemen met de bank en wilde zich helemaal laten uitkopen. Mijn vriend de ambtenaar is toen mijn partner geworden. Daarmee begon een nieuwe periode, met grote verbouwingen, en een vernieuwde Turkse kaart. Iedereen kwam kijken hoe dat smaakte, wat er was veranderd, en dat is enorm goed aangeslagen. Ik heb de eerste vijf jaar dag en nacht gewerkt, ik moest veel schulden aflossen en had enorme verantwoordelijkheden, haalde in de avonduurtjes diploma's die onder de nieuwe wetgeving niet meer nodig waren maar goed, het werd wel een enorm succes. Mijn vriend moest uiteindelijk eieren voor zijn geld kiezen, en samen hebben we besloten dat hij het beste in Rotterdam verder kon gaan. Toen heb ik de zaak overgenomen en nu ben ik al negen jaar alleen, en dat bevalt heel goed'.

'Eigenlijk hebben we een familiebedrijf met z'n allen, en het loopt allemaal heel goed. Met geld alleen doe je dat natuurlijk niet, je moet er ook een succes van weten te maken'

Mediterrane tapas

Alleen, maar dan wel met de rest van de familie. Na zes jaar nam hij een restaurant in Delfshaven over, en daar werd zijn broer bedrijfsleider. Drie jaar geleden nam hij een pizzeria over aan de Oude Gracht waar zijn oudste broer nu de scepter zwaait: 'Eigenlijk hebben we een familiebedrijf met z'n allen, en daar kunnen we van leven, het loopt allemaal heel goed. Maar met geld alleen doe je dat natuurlijk niet, je moet er ook een succes van weten te maken. Alle familieleden werken een paar jaar in Pamukkale, daarna gaan ze elders aan de slag. De basis is overal hetzelfde, die leggen we hier. Abrikoos aan de Oude Gracht is een grote zaak, daar werkt mijn oudste broer met nichtjes en neefjes. Hij is een goede ondernemer. We zijn met de familie om de tafel gaan zitten en hebben besloten dat het roer om moest, geen pizza meer, maar mediterrane tapas! Net zoals in Delfshaven. Voor de vaste gasten was dat even wennen, maar veel mensen komen nu voor ons mediterrane tapas'.

Parkeerbeleid

Als horecaondernemer heeft hij al die jaren weinig moeilijkheden met de overheid gehad, afgezien van de behaalde diploma's die niet nodig waren. Toch twee pijnpuntjes tot slot: 'Van het Utrechtse parkeerbeleid word je gek! Het is hier duurder dan Amsterdam, dat heeft de PvdA erdoor gekregen. Ik merk aan mijn klanten dat dat toch wel een drempel is. En het papierwerk wordt steeds erger, zeker als je een nieuwe zaak wilt beginnen. Mijn jongere broer is nu bezig in Amsterdam, hij heeft een hele mooie plek bij het Rembrandtplein. Hij heeft maanden geleden een aanvraag ingediend en alle papieren ingeleverd maar ze zijn nog steeds bezig om alles te controleren en ze wisselen helemaal geen informatie uit. Altijd maar weer dat wiel zelf uitvinden. Dat zou best wat minder mogen'.

Arthur Olof is redacteur van *idee*. Van oudsher vergadert de redactie van *idee* in Turks Specialiteiten Restaurant Pamukkale aan de Mariaplaats in Utrecht.

Iro Evangelou

Minder HOE, meer WAT

Ik had nooit gedacht dat vertrouwen op menselijke kracht zo simpel en ingewikkeld tegelijk kon zijn...

Menselijke kracht: Iets dat velen bezig houdt en waar de afgelopen jaren voldoende energie naar toe lijkt te gaan, in bijvoorbeeld de politiek, het onderwijs, het management, en de opvoeding. Hoe kan de allochtoon beter integreren? Hoe maken we de burger meer verantwoordelijk? Hoe kunnen we onze kinderen beter laten leren? Hoe benutten we leiderschap en talent meer in onze organisaties? Hoe kunnen we onze kinderen zo opvoeden dat ze zich weerbaar voelen in een steeds groter, sneller wordende wereld?

Allemaal vragen naar het hoe. Antwoorden? Heel veel nieuwe regels en oplossingen, waarmee we hopen te regelen dat het beter gaat. En dus ook hoe we meer in onze kracht komen. Door inburgeringstoetsen, integratieplannen, wel of geen zorgtoeslag, Nieuw Leren en welke normen het aan moet voldoen, meer lesuren, harder werkende leerkrachten, topbonussen die wel of niet kunnen, maatregelen voor de vergrijzing in onze organisaties, gezamenlijke waarden en de Nederlandse identiteit als baken voor de opvoeding van onze kinderen.

Ik vraag me steeds meer af of dit wel de goede weg is. Helpen we elkaar hiermee krachtig worden of beperken we juist? Want is het niet zo dat hoe meer we de mens gaan beperken in hoe hij mag zijn, des te meer kracht hij verliest? En hoe meer antwoorden we op de hoe-vragen vinden, des te meer we beperken?

Het lijkt mij tijd om te stoppen met nog meer regels te maken en er eens gewoon een hele hoop te schrappen. Ons minder bezig te gaan houden met het HOE. Ons meer te richten op het WAT en werkelijk vertrouwen te geven aan de menselijke kracht.

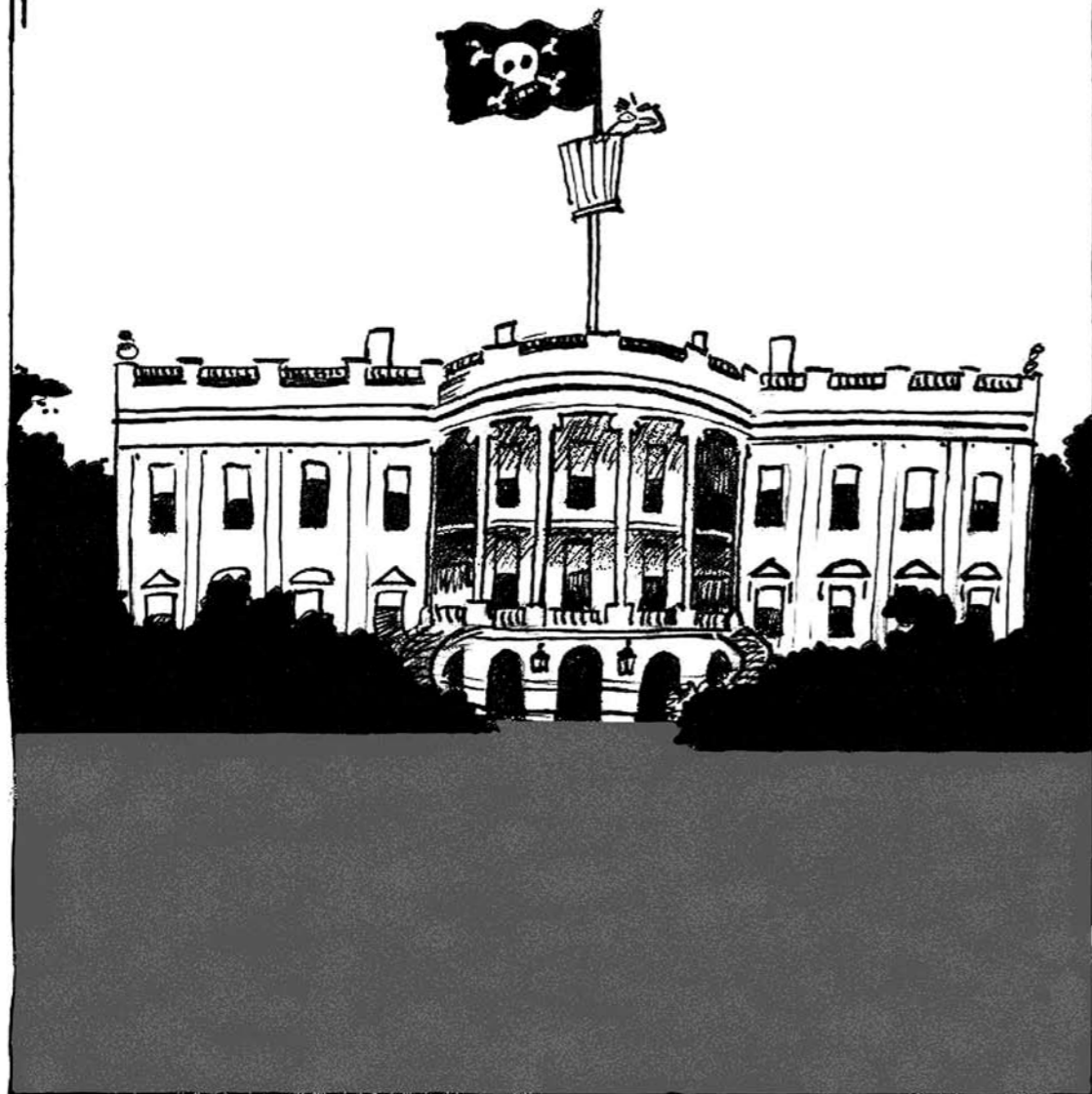
Iro Evangelou

zelfstandig trainer en coach in persoonlijk leiderschap

Van Lierop

NOV. 2008: einde van een Tijdperk.

Van Lierop

POSTBUS 66

Zo bekend als Interpol is Eurojust (nog) niet. Sinds december 2000 is Eurojust hét orgaan voor Europese samenwerking op het gebied van opsporing en vervolging. Alhoewel scepsis in het begin regeerde, is Eurojust in de loop der jaren uitgegroeid tot een echte *tijger* op justitieel gebied, zo betoogt Roelof Jan Manschot, oud-vicevoorzitter en Nederlands lid van Eurojust.

door **Roelof Jan Manschot**

De tanden van de tijger

De Europese samenwerking bij de criminaliteitsbestrijding

Als je 25 jaar geleden als Nederlandse officier van justitie een luxejacht in beslag wilde nemen in de haven van Marseille, omdat het zou behoren tot de opbrengst van criminele handelingen, dan duurde het tussen de drie en zes maanden tot het verzoek op de juiste plaats was aangekomen. Het wekte dan ook geen verbazing dat het jacht intussen alweer met de noorderzon was vertrokken. Het bleek moeilijk om criminele verbanden die grensoverschrijdend bezig waren succesvol aan te pakken. In de loop der jaren is het besef gegroeid dat Europese samenwerking op justitieel terrein nodig is, mede gevoed door de toegenomen dreiging van het terrorisme. De ervaring leert dat er, als er in Europa problemen opdoemen die niet door de individuele lidstaten kunnen worden opgelost, vaak nieuwe organen op unieniveau in het leven worden geroepen die de klus *wel even* zullen klaren. Nieuwe tijgers met forse tanden die geacht worden de hapklare problemen snel te verorberen. De vraag is wat er van de nieuwe *de tijger* op justitieel gebied – Pro-Eurojust – terecht is gekomen.

De geboorte van Pro-Eurojust

Tot voor kort bestond er geen orgaan voor internationale samenwerking op het gebied van opsporing en vervolging. Er was wel Europol, gevestigd in Den Haag, dat zich bezighield met het verzame-

len en analyseren van politie-informatie uit de lidstaten, maar Europol heeft geen operationele bevoegdheden in directe zin. En er was het Europees Bureau Fraudebestrijding olaf, een administratief orgaan uit de eerste pijler dat weliswaar zeer operationeel is, maar geen zelfstandige bevoegdheden heeft op het terrein van opsporing en vervolging. Op 14 december 2000 besloot de Raad van ministers van Justitie en Binnenlandse Zaken daarom tot de oprichting van de voorlopige eenheid Pro-Eurojust, die zich, zonder duidelijke rechtsgrondslag, moest gaan bezighouden met het verbeteren van de rechtshulp in strafzaken binnen de Unie. Een nieuwe tijger, maar niet van papier, want op 1 maart 2001 zaten vijftien nationale leden (per lidstaat 1, zodat er inmiddels 27 leden zijn) aan een kale tafel in een afgesloten gang van het gebouw van de Europese Raad in Brussel.

Afgezien van de politici zat niemand echt op dit nieuwe instituut te wachten. Binnenlandse veiligheid en rechtspraak is het laatste terrein waarop de lidstaten bereid zijn hun soevereiniteit in te leveren, al was het alleen maar omdat iedereen zijn eigen systeem het beste vindt. Waarom deze potentiekijker? Een levend tijgertje dus, maar vooral nog zonder tanden. De nationale leden hebben

zich gedurende de eerste twee jaar letterlijk met handen en voeten ingevocht op het Europese speelveld, onder meer door aan de collega's in de lidstaten duidelijk te maken wat de meerwaarde zou kunnen zijn als zij Eurojust zouden gaan benutten voor hun grensoverschrijdende werkzaamheden. In dat eerste jaar werden al 192 zaken door Eurojust in behandeling genomen. Na moeizame onderhandelingen kwam op 28 februari 2002 het Eurojust-besluit tot stand, waarin doelstellingen, taken en bevoegdheden worden vastgelegd. De eerste tandjes kwamen door.

Coördinatie en samenwerking

Wat doet Eurojust nu precies? Eurojust kan worden ingeschakeld in gevallen waarin twee of meer lidstaten betrokken zijn bij onderzoek naar en vervolging van bijna alle soorten van zware, grensoverschrijdende en in het bijzonder georganiseerde criminaliteit. Eurojust heeft tot doel:

- > de coördinatie tussen de bevoegde autoriteiten van de lidstaten inzake onderzoek en vervolging te stimuleren en te verbeteren, rekening houdend met elk verzoek dat uitgaat van een bevoegde instantie van een lidstaat en met alle informatie die wordt verstrekt door een orgaan dat bevoegd is krachtens de in het kader van de (Europese) Verdragen vastgestelde bepalingen;
- > de samenwerking tussen de bevoegde autoriteiten van de lidstaten te verbeteren, in het bijzonder door de internationale rechtshulpverlening en de uitvoering van uitleveringsverzoeken (binnen de Unie inmiddels vervangen door het Europees Arrestatie Bevel) te vergemakkelijken;
- > de bevoegde autoriteiten van de lidstaten anderszins bij te staan, om ervoor te zorgen dat onderzoek en vervolging doeltreffender worden.

Dit kan ook gebeuren ten aanzien van zaken waarin niet-lidstaten zijn betrokken met wie Eurojust als zelfstandige rechtspersoon samenwerkingsovereenkomsten heeft gesloten. Tot nu toe is dit gebeurd met Noorwegen, IJsland en de vs, terwijl een overeenkomst met Kroatië ter goedkeuring naar de Raad is gestuurd. Verder vinden onderhandelingen plaats met onder meer Zwitserland, de Russische Federatie en het Internationale Strafhof. Tevens zijn samenwerkingsovereenkomsten ge-

sloten met Europol en olaf. Maar de taken van Eurojust gaan nog verder. In het Kaderbesluit Terrorisme van 2005 heeft Eurojust de opdracht gekregen om alle justitiële informatie betreffende lopende terrorisme-onderzoeken en -veroordelingen te verzamelen.

De lidstaten zijn verplicht die informatie aan te leveren. Op dit moment wordt de laatste hand gelegd aan hoog beveiligde verbindingen naar ieder van de lidstaten om de aanlevering ook feitelijk mogelijk te maken. Er komt een zogeheten hit-no-hitsysteem en analisten zullen de binnengekomen informatie screenen op mogelijke nieuwe trends en modi operandi. Op dit gebied zal nauw worden samengewerkt met Europol. Het zal duidelijk zijn dat deze samenwerking alleen kan plaatsvinden onder een strikt regime van bescherming van persoonsgegevens. Eurojust heeft een eigen regime voor de bescherming van persoonsgegevens dat is goedgekeurd door het Gemeenschappelijke Toezichtsorgaan, bestaande uit onafhankelijke magistraten of leden van Persoonsbeschermingsorganen uit de lidstaten en de Europese Raad.

Eurojust als pseudo-supranationaal orgaan?

Eurojust is geen supranationaal orgaan, maar werkt op intergouvernementele basis. Er is dus geen wijzingsbevoegdheid naar de collega's in de lidstaten. Dit zal wel het geval zijn voor de Europese Officier van justitie, maar die laat nog wel even op zich wachten. De Nationale Leden van

‘Binnenlandse veiligheid en rechtspraak is het laatste terrein waarop de lidstaten bereid zijn hun soevereiniteit in te leveren, al was het alleen maar omdat iedereen zijn eigen systeem het beste vindt’

Eurojust werken binnen hun eigen nationale hiërarchie, hetgeen betekent dat zij zich hebben te voegen naar hun nationale bazen (in het Nederlandse geval het College van Procureurs- Generaal onder politiek gezag van de minister van Justitie). De Nederlandse vertegenwoordiger zal dus in de Collegevergadering van Eurojust het Nederlandse standpunt inbrengen, maar hij zal als het Eurojust College anders beslist die beslissing uitvoeren. Anders kan men binnen Eurojust niet effectief met elkaar werken. Het enige wat een lidstaat daartegen kan doen is het Nationale Lid terugroepen. Maar dat gebeurt niet zo gauw, omdat dat tot vragen in de Raad zou kunnen leiden, iets wat de meeste ministers willen voorkomen. Hier wordt dus al een melktand van de tijger zichtbaar. Maar er zijn er meer.

De Nationale leden kunnen namelijk ook werken als College, dus volgens meerderheidsbeslissingen. Het Eurojust Besluit geeft dat College een aantal mogelijkheden. Handelend als College kan Eurojust de bevoegde autoriteiten van de lidstaten zonder opgave van redenen verzoeken om bijvoorbeeld een onderzoek of vervolging in te stellen op basis van bepaalde feiten, of om te aanvaarden dat een andere lidstaat beter in staat is om dit te doen. Ook kan Eurojust een gemeenschappelijk onderzoeksteam instellen, en lidstaten verzoeken om alle gegevens te verstrekken die Eurojust nodig heeft om zijn taken te verrichten. Hier worden

‘In de zaak van de scheepsramp van de Prestige, waarbij stranden in met name Spanje en Frankrijk ernstig door olie waren vervuild, heeft Eurojust de onderzoeksrechters bij elkaar gebracht’

alweer een aantal tanden zichtbaar, maar ook dit zijn nog melktanden. De lidstaten kunnen dergelijke verzoeken weigeren, maar ze moeten dat schriftelijk doen en de weigering moet gemotiveerd worden. De enkele mededeling *geen capaciteit, geen prioriteit* zal dan ook niet lang succesvol kunnen blijven. Er is echter geen sanctiemechanisme voorhanden; met andere woorden, niet-meewerkende lidstaten kunnen daarvoor niet worden bestraft.

In de praktijk blijkt echter dat de dreiging dat de onwilligheid van een lidstaat op initiatief van Eurojust in de Europese Raad aan de orde zal worden gesteld, een afschrikkende werking heeft. Door dit naming and shaming-principe heeft Eurojust toch een soort van pseudo-supranationale positie. In dat opzicht heeft Eurojust gedurende het voortraject de afgelopen jaren een paar keer zijn tanden laten zien, met positief gevolg, zodat het nog niet tot een klacht bij de Raad heeft hoeven te komen. Eind 2002 is het besluit gevallen van de regeringsleiders om Eurojust naar Den Haag te verplaatsen, mede met het oog op de noodzakelijke samenwerking met het aldaar reeds gevestigde Europol.

Nut en noodzaak

Nu zult u zich wellicht afvragen wat de Europese burger heeft aan Eurojust? Heeft het meerwaarde of kost het alleen maar geld? Naar mijn mening is het tiggertje succesvol door de pioniersfase gekomen en heeft het een volwaardig en gezond melkgebiet ontwikkeld, wat een voorwaarde is om straks een goed volwassen gebiet te kunnen ontwikkelen. Allereerst, het aantal door de lidstaten aangebrachte zaken zal dit jaar de duizend overschrijden, waarbij het in overwegende mate om hoogwaardige zaken gaat. Dat betekent dus dat Eurojust in de lidstaten de nodige bekendheid heeft ontwikkeld en dat de autoriteiten aldaar ook aanleiding zien om Eurojust meer en meer in te schakelen. We moeten daarbij overigens wel bedenken dat het hierbij om een zeer beperkt deel van de criminaliteit gaat. 90 Procent van de criminaliteit is lokaal bepaald: lokale daders, lokale slachtoffers (inbraken, geweld op straat et cetera). Dat moet je laten waar het hoort: op lokaal niveau in de lidstaten. Maar die overige 10 procent heeft een grensoverschrijdende dimensie die door omvang en aard zeer maatschappij-ontwrichtend kan zijn en die niet

met succes op lokaal niveau kan worden bestreden. In de tweede plaats is Eurojust uitgegroeid tot een uniek kenniscentrum waar het gaat om de praktische toepassing van de verschillende rechtssystemen binnen de Unie. Alle Nationale Leden wonen en werken in Den Haag en zijn dus te allen tijde voor elkaar bereikbaar. Een dringende vraag over het Finse of Sloveense rechtssysteem kan dan ook binnen vijf minuten door de betrokken collega beantwoord worden en vervolgens worden doorgegeven aan de vraagsteller.

In de derde plaats kan men zich tot Eurojust wenden om advies inzake geschillen van rechtsmacht. Stel dat meerdere lidstaten dezelfde verdachte willen vervolgen. De vraag wie in de beste positie is om dit te doen wordt in het overleg van de direct betrokken collega's beantwoord en besproken met de zaakbehandelaars in de lidstaten. Zo werd bijvoorbeeld in 2006 een Nederlandse verdachte aangehouden in België tegen wie Europese arrestatiebevelen liepen uit Duitsland en Nederland. De Belgische autoriteiten vroegen Eurojust om advies. Binnen enkele dagen kwam Eurojust met het voorstel om de verdachte over te dragen aan Nederland, waarbij de Nederlandse autoriteiten zich bereid zouden moeten verklaren om de Belgische en Duitse zaken over te nemen, terwijl België en Duitsland bereid zouden moeten zijn om hun zaken aan Nederland over te dragen.

Voornaamste redenen tot dit advies waren het feit dat Nederland voor alle zaken rechtsmacht had, dat de meeste slachtoffers in Nederland waren, dat er in Nederland medeverdachten waren die tegelijk terecht zouden kunnen worden en dat de Nederlandse zaak ook de zwaarste was. Alle drie de betrokken lidstaten verklaarden zich akkoord met het voorstel en de verdachte wordt nu voor alle zaken in Nederland terecht. Een dergelijk multilateraal justitieel overleg zou zonder Eurojust waarschijnlijk niet hebben plaatsgevonden en zeker niet tot een snelle oplossing hebben geleid. Waarschijnlijk zouden er drie verbrokkelde berechttingen zijn geweest, zonder overzicht over het gehele strafrechtelijke gebeuren.

Enkele voordelen en voorbeelden

De hoofdmoot van de meerwaarde van Eurojust is echter gelegen in de mogelijkheid om opsporings-

onderzoeken en vervolgingen in verschillende lidstaten - en soms ook niet-lidstaten - te coördineren. Eurojust heeft voldoende congresfaciliteiten, inclusief tolkenvoorzieningen, om grote groepen officieren van justitie, onderzoeksrechters en politiefunctionarissen bij elkaar te brengen om informatie uit te wisselen, de nodige analyses te verrichten en vervolgens te beslissen wie wat gaat doen. Zo was er in 2006 een zaak van kinderpornografie op het internet. Vijftien landen (waarvan vijf buiten de Unie) kwamen bijeen in Eurojust. Er werd een gemeenschappelijke strategie afgesproken, alsmede het exacte tijdstip van ingrijpen in alle betrokken landen. Meer dan zeshonderd computers werden in beslag genomen en 150 arrestaties werden op precies hetzelfde moment verricht (waaronder ook vermoedelijke producenten), ondanks de verschillende tijdzones van de betrokken landen. In tien landen zijn er inmiddels veroordelingen uitgesproken. Deze coördinatie had zonder Eurojust niet kunnen plaatsvinden. Het in het oog springende voordeel is dat op deze wijze criminele verbanden in hun geheel kunnen worden aangepakt, van onder tot boven en omgekeerd, en dat ook beter zicht ontstaat op de criminele opbrengsten.

Soortgelijke bijeenkomsten vonden in 2006 plaats in zaken betreffende terrorisme, mensenhandel, btw-fraude, aandelenzwendel, drugshandel, fraude en corruptie met betrekking tot de financiële belangen van de Unie, smokkel van antiques en andere vormen van georganiseerde criminaliteit. In totaal vonden 91 van dergelijke bijeenkomsten plaats in 2006, die ieder tenminste een gehele dag in beslag namen.

In de praktijk geeft de uitwisseling van gegevens nogal eens verrassende uitkomsten; er worden verbanden zichtbaar tussen verschillende criminele organisaties of terroristische cellen die door de individuele lidstaten niet waren ontdekt, de structuur van criminele verbanden wordt grondiger geanalyseerd, waarbij nu en dan blijkt dat het zwaartepunt in een ander land ligt dan eerst werd gedacht. Zo kan een meer effectieve aanpak tot stand komen die betere eindresultaten kan opleveren, terwijl de juridische aspecten van opsporingsmethoden en eventuele vervolgingen gezamenlijk afgewogen kunnen worden, waarna de

toewijzing aan de betrokken lidstaat of lidstaten plaatsvindt. In de zaak van de scheepsramp van de Prestige, waarbij stranden in met name Spanje en Frankrijk ernstig door olie waren vervuild, heeft Eurojust ook de onderzoeksrechters bij elkaar gebracht. Eerst op locatie in Frankrijk en toen in Spanje. Er bestond geen afstemming tussen de lidstaten en er waren verschillende onderzoeken bezig. Afgesproken werd dat de onderzoeksrechters meer gezamenlijk zouden gaan opereren en dat aan het eind gezien zou worden wie het beste zou kunnen gaan vervolgen. Uiteindelijk bleek dat in dit geval Spanje het meest geëigend was om de gehele zaak voor de rechter te brengen, waarna het College van Eurojust aan beide landen een officieel verzoek heeft gedaan om de zaak aan Spanje te laten. Vervolgens hebben beide landen met dat verzoek ingestemd. Ook dit was waarschijnlijk zonder de bemoeienis van Eurojust niet als oplossing uit de bus gekomen.

Ten slotte organiseert Eurojust bijeenkomsten van een meer strategisch niveau voor experts in bepaalde typen van criminaliteit (terrorisme, mensenhandel, specifieke vormen van fraude en corruptie et cetera). Daarbij wordt in de lidstaten gezocht naar experts op nationaal niveau. Als deze experts elkaar ontmoeten, ontstaat daarmee een netwerk binnen de Unie, dat met elkaar trends zichtbaar probeert te maken en waarvan de deelnemers elkaar in de praktijk van alledag gemakkelijker weten te vinden, hetgeen de snelheid en effectiviteit van hun optreden sterk vergroot.

Al met al heeft het tijgertje een serie tanden gekregen waar het mee voor de dag kan komen en die het ook kan laten zien als het nodig is. Maar zoals gezegd, het zijn nog maar melktanden en niet de forse tanden die nodig zijn om alle probleembroeken te kunnen verorberen. Een gezond melkgebit is een voorwaarde om een sterk volwassen gebit te krijgen; aan die voorwaarde is inmiddels wel voldaan. Eurojust staat op de rails, heeft in zijn vak-

gebied ruime bekendheid verworven en heeft een aantal dingen goed gedaan die zonder de Europese dimensie niet gelukt zouden zijn.

We zijn er echter nog lang niet. De lidstaten zullen bereid moeten zijn om de tijger volwassen te laten worden en hem het nodige jachtgebied toe te staan. Met andere woorden, meer strafzaken die daarvoor in aanmerking komen naar het Europese niveau tillen; dat gebeurt nog steeds te weinig, waardoor belangrijke kansen gemist worden. Eurojust zelf zal, met behulp van analyses van Eurojust en olaf, zijn eigen zaken moeten gaan genereren om die vervolgens in de lidstaten uit te zetten. Hierbij moet men ervan uit kunnen gegaan dat de lidstaten ook bereid zullen zijn die zaken op te pakken. Als de tijger zijn tanden laat zien, moet dat niet tot gevolg hebben dat de gemiddelde Europese burger de schrik om het hart slaat. Wel moeten diegenen die zich bezighouden met de zware, georganiseerde, grensoverschrijdende criminaliteit beseffen dat ze een ernstig probleem hebben als ze niet uit het jachtgebied van de tijger verdwijnen. Dat ze beseffen dat het beter is om niet tussen de tanden van de tijger terecht te komen. Om dit te bereiken is Europa onmisbaar en de afgelopen zes jaar hebben aangetoond dat de Europese dimensie op dit terrein haar meerwaarde ondubbelzinnig heeft bewezen ten gunste van de veiligheid van de Europese samenleving.

Dit artikel is onlangs verschenen in de essaybundel *Eigenlijk bent u een Europeaan: 27 essays over kansen grenzen*.

Roelof Jan Manschot is oud-vicevoorzitter en Nederlands lid van Eurojust. Hij was onder meer advocaat-generaal bij het Gerechtshof in Amsterdam en werd in 1995 hoofdofficier van justitie. Sinds 2001 werkte hij bij Eurojust. In 2004 werd hij verkozen tot vice-voorzitter.

Eigenlijk bent u een Europeaan: 27 essays over kansen zonder grenzen

Eigenlijk bent u een Europeaan laat een pro-Europees geluid horen. Een geluid waaruit blijkt waarom Europa een mooi ideaal is. Waarom Europa meerwaarde biedt. Een geluid dat te lang niet gehoord is. En een geluid dat realistisch is, maar ook durf uitsprekt om te dromen. De Europese droom.

In 27 essays en columns geven auteurs uit binnen- en buitenland hun visie op deze Europese droom en de kansen die het biedt voor Nederland, voor andere Europese landen en voor de wereld. Kansen zonder grenzen. De onderwerpen van de essays lopen zeer uiteen, van sterk gedetailleerd tot de Grote Lijnen; van het Europees voetbal tot de vrijheid van meningsuiting. Liefdevol en kritisch.

Met bijdragen van onder meer: *Guy Verhofstadt, Jeremy Rifkin, Alexander Pechtold, Sophie in 't Veld en Alexander Rinnooy Kan*.

Eigenlijk bent u een Europeaan is een uitgave van Kenniscentrum D66. Dit boek kan worden besteld op: www.eigenlijkbentueeneuropeaan.nl. Voor meer informatie: kenniscentrum@d66.nl of 070 35 66 024/046

Frank van Mil en Corina Hendriks (2007).

Eigenlijk bent u een Europeaan: 27 essays over kansen zonder grenzen. Den Haag/Amsterdam: Uitgeverij van Praag (UvP). ISBN: 978 90 490 2402 4 (€ 12,50).

De belangstelling in Nederland voor de Servische presidentsverkiezingen valt in het niet bij die voor de Amerikaanse voorverkiezingen. Toch staat er de komende maanden veel te gebeuren op de Balkan. In de strijd over de onafhankelijkheid van Kosovo blijken Servische politici bereid om Russische steun in te kopen door de verkoop van oliemaatschappij NIS aan Gazprom. Over de complexe koppeling tussen de kwestie Kosovo, EU-toetreding en de Europese gaspolitiek.

door **Marianne Douma**

De opmars van Gazprom naar het Westen

Servië, Kosovo en de Europese gaspolitiek

Boris Tadic, leider van de Sociaal Democraten (DS), blijft president van Servië. Op 3 februari won hij in de tweede ronde nipt van Tomislav Nikolic, plaatsvervangend leider van de Servische Radicale Nationalistische partij (SRS). De naderende onafhankelijkheid van Kosovo stond uiteraard hoog op de politieke agenda tijdens de presidentiële verkiezingen en kreeg zelfs prioriteit boven Servische toetreding tot de Europese Unie. De toch al ingewikkelde kwesties Kosovo en EU-toetreding worden nu nog eens verder gecompliceerd door een koppeling met de Europese gaspolitiek.

De huidige premier van Servië, Vojslav Kostunica (DSS), verzekerde zich van de steun van Rusland in de Kosovo-kwestie door de verkoop van het staatsoliebedrijf NIS aan het Russische Gazprom. Dit in ruil voor een Russisch *njet* in de VN Veilig-

heidsraad, tegen de onafhankelijkheid van Kosovo. Dit leidde tot een tweespalt in de Servische regering, bestaande uit een coalitie van conservatieven van Kostunica, de sociaaldemocraten van Tadic, en het opportunistische G17+. Minister van Economie en Privatisering Dinkic van G17+ verklaarde dat de werkelijke waarde van NIS bij aanbesteding vijf tot acht keer hoger zou blijken. De pro-Europese Tadic verklaarde dat ook andere bidders moesten worden toegelaten, gesteund door oppositiepartij LDP (Liberaal Democraten), zusterpartij van D66. Enkele Europese bedrijven waren namelijk ook geïnteresseerd in de aankop van NIS.

Politieke deal en uitverkoop

In de nek-aan-nekrace om het presidentschap deed Tadic uiteindelijk een concessie aan Kostunica en stemde in met de verkoop van het staatsbedrijf

NIS. Dit mede onder druk van de Russische president Poetin zelf. Poetin prees Tadic als vooraanstaand politicus en actief medestander in het ontwikkelen van goede relaties tussen beide landen en benadrukte 'dat Rusland's partnerschap de sleutelpositie inneemt in de Balkan, van grote betekenis voor gezamenlijke projecten in de energiesector'. Op 25 januari 2008 werd in Moskou een akkoord getekend waarbij naast premier Kostunica en Minister van Energie Aleksandar Popovic (DSS) ook Tadic en Minister van Buitenlandse Zaken Vuk Jeremic (DS) aanwezig waren.

Gazprom en Servië tekenden het akkoord ter waarde van 400 miljoen euro voor NIS en een investering van 500 miljoen euro voor de modernisering van het bedrijf. Daarnaast bereikte Gazprom en Servië een akkoord om de 400-kilometer lange gaspijplijn door Servië aan te leggen vanaf de grens met Bulgarije tot aan de grens met Kroatië. In ruil voor de aanleg van deze pijplijn wil Gazprom tevens een meerderheidsaandeel in elektriciteitsbedrijf EPS dat ook geprivatiseerd zal worden. Servië verwacht inkomsten uit constructiewerkzaamheden, onderhoud van de pijplijn en uit transporttarieven maar er zijn veel onduidelijkheden hoe dit uitpakt. Twijfels zijn er ook over de werkelijke capaciteit, en of de gaspijplijn wel of niet wordt doorgetrokken naar Italië, of een korte aftakking is tot aan Republiek Srpska.

Voor Servië is deze gas- en olieovereenkomst zondermeer nadelig. Door de totale gas- en olieleveranties in handen te geven van één enkel buitenslands staatsbedrijf zet Servië de onafhankelijkheid van de toch al wankele energiezekerheid op het spel. Bovendien is volgens de Servische wetgeving de verkoop van NIS illegaal zonder een openbare aanbestedingsprocedure en is grootschalige corruptie vrijwel onvermijdelijk. Daarbij komt nog het risico van chantage. Nog niet zolang geleden draaide Rusland immers ook de gaskraan dicht in een conflict met de Oekraïne. De Liberale Democratische Partij onder leiding van Cedomir Jovanovic is woedend over de uitverkoop van de Servische energiebelangen. 'Vroeg of laat wanneer de LDP aan de macht komt, worden dergelijke illegale contracten ontbonden en corrupte ambtenaren ter verantwoording geroepen', aldus Dusan Gamser, woordvoerder van de LDP.

'Kostunica verzekerde zich van de steun van Rusland in de Kosovo-kwestie door de uitverkoop van het staatsoliebedrijf NIS aan het Russische Gazprom'

Opmars Gazprom in Europa

Met Gazprom, voor 51 procent in handen van de Russische overheid, bezit het Kremlin een zwaar machtsinstrument. Voor Rusland is de overname van NIS belangrijk omdat Servië uitstekend past in de overeenkomst van Gazprom en de Italiaanse branchegeenoot ENI om gezamenlijk een nieuwe gaspijpleiding in Zuid-Europa te exploiteren. De twee concerns bereikten in november 2007 overeenstemming in het bijzijn van Poetin en de Italiaanse premier Romano Prodi. Via de 900-kilometer lange zuidstroompijpleiding moet jaarlijks zo'n 30 miljard kubieke meter Russisch gas naar Italië worden gepompt. Door de gaspijplijn naar Bulgarije en Servië en de overname van NIS, heeft Gazprom een nieuw bruggenhoofd in de Balkan met toegang tot de Servische distributienetwerken en de enorme opslag bij Banatski Dvor ten oosten van Belgrado.

Rusland deelt met deze overeenkomst een forse klap uit aan het concurrerende Europese pijpleidingproject Nabucco dat aardgas moet leveren uit het Kaspische Zeegebied naar Midden Europa. Deze 3300 kilometer lange pijplijn om Rusland heen, moet Europa minder afhankelijk maken van de Russische energiesector. Het Nabucco project liep eerder al averij op doordat, volgens Jozias van Aartsen (Europees Energie Coördinator), Europa niet hoeft te rekenen op aardgas uit Iran. Volgens critici is deze 5 miljard euro kostende pijpleiding zinloos zonder het Iraanse gas. Van Aartsen ziet echter voldoende alternatieven. Hij noemt gas uit Azerbeidzjan, Turkmenistan, Egypte, Irak. Maar in mei 2007 kreeg Poetin al toegang tot de bronnen in Turkmenistan en Kazakstan en in juni bereikte

Poetin met OMV Oostenrijk al een joint venture over het grote opslag- en distributiecentrum *Baumgarten* in Oostenrijk, dat juist bestemd was voor Nabucco! Gazprom is dan wel geen eigenaar van Nabucco maar zit wel bij de gaskraan. Zo wordt Nabucco steeds meer deel van een door het Kremlin gecontroleerd olieconglomeraat.

Gazprom werkt tevens samen met energiegi-giganten als Eon en Wintershall aan de Noordstroompijplijn die Rusland verbindt met Duitsland via de Oostzee en in 2010 klaar moet zijn. Deze 1200-kilometer lange gaspijpleiding is geraamd op 5 miljard euro maar volgens de laatste gegevens zal de pijplijn vele miljarden duurder worden. De Noordstroompijplijn zal de exportcapaciteit van Rusland vergroten tot 55 miljard kubieke meter gas per jaar.

Servië en de EU

De Europese Commissie heeft Servië gewaar-schuwd voor de controversiële overname van NIS door het Russische Gazprom. Premier Kostunica kwam echter onverbiddeijk met het dreigement om EU-lidmaatschapgesprekken te stoppen als Brussel doorgaat met het plannen van een civiele missie naar Kosovo. Kostunica gelooft dat Servië met Russisch gas strategische voordelen kan behalen in zijn onderhandelingen over Kosovo. De vraag is of Tadic na de verkiezingen kans ziet om af te rekenen met Kostunica's chantage over Kosovo, en het traject naar EU-toetreding kan voortzetten. De EU dient het Servische vertrouwen in het Europees perspectief te blijven stimuleren door prioriteit te geven aan sociaaleconomische en

rechtstatelijke ontwikkeling voor de hele regio. Alhoewel er veel te zeggen valt voor de onafhankelijkheid van Kosovo, zijn de problemen in de regio niet snel opgelost. Er moeten geen concessies worden gedaan aan Servië, bijvoorbeeld als het gaat om volledige samenwerking met het Joegoslavië Tribunaal, de algemene Europese voorwaarde voor het ondertekenen van het stabilisatie- en associatieakkoord (SAA) als opmaat voor toetreding. Voor de eigen geloofwaardigheid dient Nederland, gezien de Nederlandse betrokkenheid bij de genocide in Srebrenica, de uitlevering van generaal Mladic steeds naar voren brengen.

Bovendien is het noodzakelijk dat de EU de ontwikkeling van een Europese energiestrategie drastisch versnelt. In september 2007 deed Eurocommissaris van Energie Piebalgs een voorstel over de verdere vrijmaking van de Europese energiemarkt. Daarin staat dat energieproducenten geen controle mogen hebben over netwerken voor energietransport, zoals pijpleidingen. Van controle zou al sprake zijn bij een flink minderheidsbelang. Piebalgs hoopt deze wetgeving te realiseren voor 2009.

De burgers in Europa hebben recht op de totstandkoming van energieprijzen door effectieve concurrentie, niet door staatsbedrijven die opereren op de markt en die afschermen en controleren via hun netwerken.

Marianne Douma is projectmanager Westerse Balkan D66.

‘De burgers in Europa hebben recht op de totstandkoming van energieprijzen door effectieve concurrentie, niet door staatsbedrijven die opereren op de markt’

idee

tijdschrift van het Kenniscentrum D66

jaargang 29
nummer 1
februari 2008

idee verschijnt 6 x per jaar
ISSN nr. 0927-2518

Idee #6 2007

Het decembernummer van *idee* is in 2007 helaas komen te vervallen. Het laatste nummer van het jaar heeft van oudsher een internationale focus en zou ingaan op de Europese steun aan Afrikaanse democratische ontwikkeling.

Door problemen met de subsidieverstreking kon dit nummer helaas geen doorgang vinden. U houdt dit themanummer uiteraard van ons te goed, en in het najaar van 2008 verschijnt deze *idee* alsnog, opgeluisterd met een debat over dit thema.

De redactie van *idee*.

redactie

Constantijn Dolmans (vz), Marieke van Doorn, Annelou van Egmond, Corina Hendriks, Frank van Mil, Jeroen Niemans, Arthur Olof, Frits Prillewitz, Heleen Uyt de Haag, Jasper Veen, Emily van de Vijver.

eindredactie

Corina Hendriks

aan dit nummer werkten mee

Alex Dijk, Marianne Douma, Iro Evangelou, Erich Helfferich, Otfried Höffe, Jan Wouter Langeberg, Roelof Jan Manschot, Ton Monasso, Patricia de Nijs, Floris Noordhoff, Gijs van Oenen, Marjan Slob, Tom Stroobach, Ad van Vugt, Menno Witteveen.

fotografie

Herman Wouters

illustraties

Marco van Lierop

concept

Toon Lauwen, Wilmar Grossouw

ontwerp/vormgeving

Wilmar Grossouw, Annebel Schipper

druk

Drukkerij Uleman-De Residentie, Zoetermeer

uitgave en administratie

Kenniscentrum D66
Laan van Meerdervoort 50
Postbus 660, 2501 CR Den Haag
T. 070 356 60 66
E. kenniscentrum@d66.nl

Lezersbijdragen zijn welkom. Inlichtingen over voorwaarden en redactiebeleid kunt u opvragen bij de redactie: idee@d66.nl

Een abonnement geldt voor een kalenderjaar en kan niet tussentijds worden opgezegd. Opzeggen kan uitsluitend schriftelijk tot 1 december van de lopende jaargang. Indien de opzegging voor die datum niet bekend is, wordt het abonnement automatisch voor een jaar verlengd.

Een jaarabonnement kost € 35, studenten € 20, losse nummers op aanvraag

Salarisverhoging is goed, minder lesuren nog beter

De Commissie Rinnooy Kan, door minister Plasterk ingesteld om onder andere het lerarentekort te bestrijden, gaat ervan uit dat door salarisverhoging de belangstelling voor het leraarschap weer zal toenemen. Dit is een te optimistische verwachting want met de normalisering van de salarissen zijn de arbeidsomstandigheden van leraren nog steeds niet aantrekkelijk. Het leraarsberoep is zwaar: te veel lesuren, te mondig en ongedisciplineerde leerlingen en geen gelegenheid om op een eigen kamer tot rust te komen, omdat de volgende klas het lokaal al weer instroomt. Bovendien neemt de werkdruk toe, doordat de samenleving steeds meer haar problemen op de school afwentelt.

De overheid eist nu ook nog eens dat leerlingen jaarlijks 1040 lesuren krijgen. Deze urennorm kan worden gehaald met de zogeheten *ophokuren* – onacceptabel – of door docenten meer lessen te laten geven. Ook onacceptabel. De norm van 26 lesuren per week (1040 uur/40 lesweken) aan grote klassen dateert nog uit de tijd van autoritaire gezagsverhoudingen, waarbij lang-

durig frontaal les gegeven kon worden. Tegenwoordig moet doceren afgewisseld worden met het stellen van vragen, discussie, groepswerk en zelfstudie. Werkvormen met ieder eigen doelstellingen en een eigen discipline die leerlingen voorbereiden op meer eigen verantwoordelijkheid. Het huidige pluriforme onderwijs beperkt zich dus niet tot leerstofoverdracht, maar gebruikt de voorgeschreven leerstof tevens als middel om vaardigheden (en competenties) te ontwikkelen. Deze werkvormen maken de lesvoorbereiding extra tijdrovend. Nog meer doceeruren zou de werkdruk voor leraren alleen maar vergroten. Alleen als docenten en leerlingen met doelen en gedragsregels op één lijn zitten, valt er een ontspannen onderwijsleerklimaat te realiseren.

De lestaak van 26 lesuren per week (volledige betrekking) moet daarom naar beneden. Om toch te kunnen voldoen aan een 1040-urennorm moeten scholen inzetten op docentbesparende lesvormen zonder dat de onderwijskwaliteit terugloopt. Bij docentbesparende lesvormen valt te denken aan gastsprekers, filmvoorstellingen met een duidelijke leeropdracht en begeleide zelfstudie. Deze lesvormen zijn beslist geen *ophokuren*, want die zijn een zwaktebod in een tijd dat er zoveel boeiend audiovisueel materiaal beschikbaar is

voor meer zelfstandig geschiedenis- of taalonderwijs. Zo'n alternatief veronderstelt wel een mediatheek met deskundige assistenten.

Naast de teleurstellende ervaringen met het studiehuis zijn er ook geslaagde vormen van goed voorbereide, begeleide zelfstudie. Goed voor docenten, want minder lesuren, maar ook voor leerlingen. Bekend is dat te veel doceeruren leerlingen van zelfstudie afhouden, terwijl ze bij te weinig contacturen ook niet tot zelfstudie komen. Hier bieden docentbesparende lesvormen uitkomst.

De omzetting van lesuren in taakuren voor docenten is reëel als de docent z'n aandeel levert in de opzet en uitvoering van de alternatieve lesvormen. Dit moet worden gefinancierd met geld van de overheid, uit ouderlijke bijdragen en uit fondsenwerving.

Staatssecretaris Van Bijsterveld heeft besloten om aan de 1040-urennorm vast te houden, maar is bereid om over een alternatieve invulling van deze norm te praten. Met de docentbesparende lesvormen kunnen scholen voldoen aan de urennorm, zonder dat docenten extra belast worden. Scholen moeten alsnog de gelegenheid krijgen daartoe plannen in te dienen.

Erich Hefferich

didacticus natuurwetenschappen, Wageningen

Beloon prestatie

en deel

de welvaart

Mensen zijn gelijkwaardig, maar gelukkig niet allemaal hetzelfde. De overheid moet ruimte laten voor die verschillen. Wij willen een dynamische, open samenleving, met ruimte voor eigen beslissingen en eigen manieren van ontwikkelen. Wij streven naar economische zelfstandigheid voor zoveel mogelijk mensen en het belonen van individuele prestaties. We willen dat zoveel mogelijk mensen meedoen in het maatschappelijk en economisch proces. Voor mensen die zich niet kunnen redden dragen we gezamenlijk verantwoordelijkheid.

2/5

idee

sociaal-liberale kringen

jaargang 29 nummer 2 april 2008

Beloon prestatie en deel de welvaart

Mensen zijn gelijkwaardig, maar gelukkig niet allemaal hetzelfde. De overheid moet ruimte laten voor die verschillen. Wij willen een dynamische, open samenleving, met ruimte voor eigen beslissingen en eigen manieren van ontwikkelen. Wij streven naar economische zelfstandigheid voor zoveel mogelijk mensen en het belonen van individuele prestaties. We willen dat zoveel mogelijk mensen meedoen in het maatschappelijk en economisch proces. Voor mensen die zich niet kunnen redden dragen we gezamenlijk verantwoordelijkheid.

- 5 **Beloon prestatie en deel de welvaart**
door Constantijn Dolmans en Heleen Uijt de Haag >> inleiding op het thema
- 6 **Rechtvaardigheid en de politiek**
door Bert van den Brink >> Rawls op zijn liberaalst
- 10 **De juiste balans tussen beloning naar prestatie en gelijkheid**
door Johan Graafland
- 15 **Gelijkheid in Nederland en de Verenigde Staten**
door Udo Kock
- 18 **Werk in uitvoering in Europa**
door Hans Vijlbrief >> Welvaartstaat en arbeidsparticipatie
- 24 **Talenten zijn de smaak van de samenleving**
door Heleen Uijt de Haag >> Interview met Rob Riemen
- 28 **Kansengelijkheid en marktwerking**
door Arjen van Witteloostuijn >> Over talent, concurrentie en uitstraling
- 32 **Risico en sociale zekerheid in een ondernemende samenleving**
door Mark Sanders
- 36 **Talent moet je koesteren**
door Arthur Olof >> Interview met Marli Huijer
- 41 **Loon naar werken: feit of fictie?**
door Fred Zijlstra
- 44 **Vrijheid en gelijkheid in scholing**
door Sjaak Scheele
- 48 **Eenheidsworst smaakt niemand goed**
door Corina Hendriks >> Boris van der Ham over de Commissie Dijsselbloem
- 52 **Benut de wijsheden van de menigte**
door Nicolas van Geelen en Thom Golder >> Kennisdeling in de interneteconomie
- 55 **Sociaal kapitaal in stadsbuurten: geen koopje**
door Reinout Kleinhans
- 60 **Zuinig op Nederland**
door Alexander Rinnooy Kan >> Hofstadlezing
- >> 51 Mous 59 Van Lierop 66 Mijn idee

Beloon prestatie en deel de welvaart

thema-redacteuren
Constantijn Dolmans
Heleen Uijt de Haag

Het laatste D66 verkiezingsprogramma noemt vijf richtingwijzers voor een progressieve sociaal-liberale politiek. *Idee* verdiept, illustreert en problematiseert in 2008 deze richtingwijzers. Dit nummer gaat over de richtingwijzer *Beloon prestaties en verdeel de welvaart*. Het is een veelomvattend thema over welvaartsdeling, gelijkheid en rechtvaardigheid maar ook over pluriformiteit en het koesteren van talent. Het thema daagt uit te zoeken naar het eigene van het sociaal-liberalisme. We willen dat zoveel mogelijk mensen meedoen in de maatschappij. Voor mensen die zich niet reddend, dragen we gezamenlijke verantwoordelijkheid. Tegelijkertijd vinden we dat mensen die uitmuntend presteren een bijzondere plek verdienen. Gaan die idealen eigenlijk samen? Deze *idee* geeft geen eenduidig antwoord. Wel zien we een algehele waardering voor verschillen tussen mensen. Filosoof Bert van den Brink omschrijft in zijn analyse van Rawls treffend dat het liberalisme niet streeft naar een samenleving van gelijkgezinden. Sociale rechtvaardigheid is geen universeel concept. Het is de praktische uitkomst van een open debat tussen redelijke mensen.

Econoom Johan Graafland schetst het debat over een rechtvaardige verdeling van welvaart. Het is volgens hem een illusie te denken dat de meritocratie op de vrije markt tot een hoge mate van gelijkheid zal leiden. Econoom Hans Vijlbrief plaatst de verdeling van de welvaart in Europees perspectief en verbindt het aan de hervormingsagenda. Udo Kock geeft zijn kijk op het gelijkheidsdenken en legt Nederland langs de Amerikaanse meetlat.

Het kort houden van talent is onrechtvaardig en daarmee schiet de samenleving in de eigen economische voeten, aldus Van Witteloostuijn. En dat talent is niet alleen een kwestie van geluk, zo betoogt Marli Huijer. Zij stelt dat talent zich ontwikkelt gedurende de jeugd. Het onderwijs is van grote invloed. Het evenwicht tussen gelijke onderwijskansen, waardering van verschil en ontwikkeling van talent is daarbij belangrijk. Rob Riemen, directeur van het Nexus Instituut, noemt talenten de smaakmakers van onze samenleving. Hij bekritiseert het huidige onderwijs dat niet veel bijdraagt aan het creëren van een talentvolle samenleving. En dat is – met de woorden van Rinnooy Kan uit de Hofstadlezing – gewoonweg dom!

Beloon prestaties en verdeel de welvaart gaat dan ook over veel meer dan topsalarissen en verdeling van de taart. Het gaat om hoe we als mensen met elkaar omgaan in een pluriforme maatschappij. Niet door verschillen weg te stoppen of te benadrukken maar door ze onder ogen te zien en er op redelijke wijze mee om te gaan.

Hoe moeilijk dat soms ook is...

Beloon prestaties en verdeel de welvaart gaat over sociale rechtvaardigheid. Van links tot rechts gebruiken politici de rechtvaardigheidstheorie van Rawls om die sociale rechtvaardigheid inhoud te geven. De populariteit van Rawls laat zich eenvoudig verklaren: uitgaande van redelijke mensen lijkt hij een waardevrije definitie te geven van rechtvaardigheid die de verschillende politieke stromingen overbrugt. Dit lijkt te mooi om waar te zijn. In een pluralistische samenleving bestaat er altijd politieke strijd over rechtvaardigheid.

door Bert van den Brink

Rechtvaardigheid en de politiek

Rawls op zijn liberaalst

Het standaardwerk van John Rawls is nog altijd *A Theory of Justice* uit 1972. In dit magistrale werk stelt Rawls zich niet minder ten doel dan het formuleren van een rechtvaardigheidstheorie vanuit een gezichtspunt 'sub specie aeternitatis'. Daaronder verstond hij een gezichtspunt dat 'de menselijke situatie niet alleen vanuit alle sociale gezichtspunten, maar ook vanuit alle gezichtspunten in de tijd beschouwt'. In zijn beroemde werk legt Rawls ons uit hoe een dergelijk perspectief uitwerkt op ons denken over de principes van sociale rechtvaardigheid die ten grondslag zouden moeten liggen aan de voornaamste politieke, eco-

nomische en sociale instituties binnen een constitutionele staat. Zijn idee was: als ik de uitgangspunten over rechtvaardigheid op ultieme wijze kan formuleren, heb ik voor eens en altijd een rechtvaardigheidstheorie. Een sociale rechtvaardigheidstheorie dus die universeel en eeuwig waar is.

Oorspronkelijke positie

Deze universele rechtvaardigheidsgedachte van Rawls heeft veel kritiek te verduren gekregen. De zwaarste kritiek werd wellicht geuit op zijn briljante gedachte-experiment over een 'oorspronkelijke positie'. In die positie kiezen perfect rationele

mensen – die zich bevinden achter een 'sluier van onwetendheid' aangaande hun specifieke positie in de samenleving – de rechtvaardigheidsprincipes die eeuwigheidswaarde zouden hebben. Rawls gebruikte dat gedachte-experiment niet zozeer omdat hij de morele vermogens van mensen van vlees en bloed volledig wantrouwde. Hij gebruikte het veeleer omdat hij wilde laten zien dat een moreel juiste opvatting over rechtvaardigheid alleen onder gunstige omstandigheden zal worden gevormd. De oorspronkelijke positie representeert omstandigheden van morele oordeelsvorming.

In de oorspronkelijke positie weten mensen niets over hun specifieke sociale klasse of status, hun natuurlijke gaven en vermogens, intelligentie, kracht, levensovertuiging, psychische gesteldheid als optimisme of pessimisme, de welvaart binnen hun samenleving, tot welke generatie zij horen et cetera. Wel weten ze dat ze er een gematigde schaarste heerst binnen de samenleving en dat personen over verschillende talenten en middelen beschikken, waardoor verdelingsvraagstukken en dus rechtvaardigheidsvragen rijzen. Ook weten de mensen achter de sluier van onwetendheid dat ze allemaal behoefte hebben aan primaire sociale goederen zoals rechten, vrijheden, kansen, inkomen, vermogen en het gevoel van eigenwaarde. Rawls omschrijft deze goederen als goederen die een rationeel mens 'wordt verondersteld te willen, wat hij verder ook wil'.

Algemene rechtvaardigheidsvisie

Om nu een lang verhaal kort te maken zouden volgens Rawls mensen achter de sluier van onwetendheid tot de volgende algemene rechtvaardigheidsvisie komen: 'Alle primaire sociale goederen – vrijheid en kansen, inkomen en vermogen, en de voorwaarden van een gevoel van eigenwaarde – dienen gelijk te worden verdeeld tenzij een ongelijke verdeling van een of al deze goederen de minst bevoordeelde in de samenleving tot voordeel strekt'. Rawls wilde zoals gezegd in zijn klassieke tekst tot een visie 'sub specie aeternitatis' (met universele en eeuwige waarheid) komen. Maar hij is uiteindelijk zijn hele leven blijven sleutelen aan de gedachten uit zijn eerste grote boek en heeft dat gezichtspunt nooit bereikt. In tegendeel, waar Rawls' vroege denken over rechtvaardigheid een morele

visie met eeuwigheidswaarde wilde zijn, is zijn latere werk steeds meer politiek van aard. Rawls besteedde in de jaren tachtig en negentig veel aandacht aan wat hij 'politiek liberalisme' noemde. Politiek liberalisme is een politieke theorie van rechtvaardigheid, die onderkent dat iedere inhoudelijke visie op rechtvaardigheid omstreden zal zijn, en inzet van politieke strijd.

Het gezichtspunt van pluriformiteit ontbrak volledig in Rawls' vroege werk. Dat resulteerde in de vreemde situatie dat hij een rechtvaardigheidstheorie presenteerde die vanwege haar eeuwigheidswaarde alle politieke meningsverschillen zou overstijgen. Die situatie is vreemd omdat debatten over sociale en politieke rechtvaardigheid bij uitstek inzet zijn van politieke strijd. Een filosoof die een theorie met eeuwigheidswaarde denkt op te stellen, wil dat fundamentele debat ontstijgen. Dat maakt een dergelijke theorie in politiek opzicht wereldvreemd. Politiek wordt niet bedreven door perfect rationele morele actoren achter een sluier van onwetendheid; het wordt bedreven door gepassioneerde mensen die partijdige posities innemen en daarbij dikwijls elkaar visie op rechtvaardigheid onder vuur nemen.

De machtsvraag

Rawls stelde onder invloed van het groeiende levensbeschouwelijke en culturele pluralisme in de laatste decennia van de twintigste eeuw tot het inzicht te zijn gekomen dat zijn vroegere theorie misleidend was geformuleerd. Hij betreurde vooral dat hij had gesuggereerd dat alle mensen, ongeacht hun specifieke verschillen, op precies dezelfde wijze worden geacht moreel en politiek te argumenteren over rechtvaardigheid. In een pluralistische samenleving is dat niet het geval, onderkende hij. Daar kunnen redelijke burgers zich vaak vinden op enkele oncontroversiële uitgangspunten van rechtvaardigheid; zoals gelijke vrijheden, rechten en kansen; de noodzaak van verdelende rechtvaardigheid; de behoefte aan zelfrespect voor eenieder. Maar los van die uitgangspunten verschillen burgers vaak juist heel sterk met elkaar van mening over wat een rechtvaardige handeling of een rechtvaardig beleid zou zijn. Dat komt omdat hun levensbeschouwelijke en politieke motivatie om rechtvaardige wetten te accepteren heel

‘Politiek liberalisme is een politieke theorie van rechtvaardigheid, die onderkent dat iedere inhoudelijke visie op rechtvaardigheid omstreden zal zijn, en inzet van politieke strijd’

verschillend kunnen zijn. Socialisten, sociaal-liberalen, christendemocraten en marktliberalen denken nu eenmaal anders over de genoemde uitgangspunten van rechtvaardigheid. Vanuit een moreel gezichtspunt kunnen dergelijke burgers inzien dat genoemde uitgangspunten voor iedere burger, ongeacht levensovertuiging en politieke voorkeur, aanvaardbaar dienen te zijn. Maar vanuit politiek gezichtspunt kunnen ze sterk van mening verschillen over wat ze in de praktijk betekenen. Vrijheid voor de liberaal is nu eenmaal iets anders dan vrijheid voor de socialist. En het is in de praktijk een machtsvraag, niet een abstracte morele vraag, wiens visie op een rechtvaardig beleid door democratische wetgeving aan het volk wordt opgelegd.

Publieke redelijkheid

Rechtvaardigheid is met andere woorden een door en door politieke waarde, altijd potentieel omstreden in uitgangspunten en praktische toepassing. Het fenomenale oeuvre van John Rawls laat zich lezen als een ontdekking van dit oude inzicht. In *A Theory of Justice* ontwikkelde Rawls nog het gezichtspunt dat alle burgers onder één rechtvaardigheidsregime te verenigen zijn. Later in 1997 stelt Rawls in *The Idea of Public Reason Revisited* dat in een goed geordende liberaal-democratische samenleving mensen met elkaar van mening kunnen

verschillen over de vraag welke precieze uitgangspunten en principes van rechtvaardigheid ze accepteren. Rawls is dan inmiddels tot het inzicht gekomen dat niet een inhoudelijke consensus over morele en politieke grondwaarden doorslaggevend is in een liberale samenleving, maar eerder de publieke redelijkheid waarmee burgers met heel verschillende rechtvaardigheidsopvattingen trachten samen een samenleving in te richten. Conflicten in een pluralistische samenleving hoeven mensen niet per se te verdelen. Als de wil te komen tot sociale coöperatie tussen redelijke burgers voorop staat, is het ontbreken van een sterke consensus over grondwaarden – om nog maar te zwijgen van een Leitkultur – onproblematisch. Pluralisme en politiek conflict tussen redelijke burgers kan verbindend werken.

De wil tot publieke redelijkheid - tot articulatie van eigen publieke gezichtspunten vanuit de wil die waar nodig te laten corrigeren door anderen - is de voornaamste deugd van burgers van een liberaal-democratische samenleving. Dat inzicht heeft in Rawls' late werk de overhand.

De waarde van verschillen

Deze notie van publieke redelijkheid is zeer actueel. Bij alle publieke retoriek over gedeelde normen en waarden, de Joods-christelijke fundamenten van onze rechtsstaat, of de noodzaak van een 'moreel

Prestatiebevorderende gezondheidszorg:
Ziekenzaal Japanse Stijl

Esperanto' – zoals vertolkt door Paul Cliteur – dat juist alle levensbeschouwelijke elementen uit het politieke redeneren bant, is Rawls' late denken een verfrissing. Volgens Rawls is het antwoord op maatschappelijk pluralisme niet dat we uiteindelijk allen dezelfde waarden moeten aanhangen, of dat we onze verschillen van mening in de private sfeer moeten verstoppen. Zijn antwoord is dat we een weg moeten vinden om verschillen te behouden en op redelijke wijze die verschillen in ons voordeel moeten ombuigen. De late Rawls is Rawls op zijn liberaalst. Hij zou in het huidige Nederland al snel gelden als een naïeve multiculturalist. Of het etiket van 'cultuur relativist' – het nieuwe scheldwoord – zou op hem geplakt worden omdat hij erkent dat zelfs onze vertrouwde politiek waarden omstreden kunnen zijn.

Het is een betreuenswaardige zaak dat een flink deel van liberaal Nederland de laatste jaren is opgehouden liberaal te zijn. De reden van die ontliberalisering is de angst te worden overlopen door niet-liberale waarden en praktijken. Maar het liberalisme was nooit bedoeld als een politieke theorie voor een samenleving van gelijkgezinden. Sinds de godsdienstoorlogen in de zestiende en zeventiende eeuw is het een theorie geweest waarmee grote politieke en levensbeschouwelijke conflicten niet zozeer worden overwonnen, als wel hanteer-

baar gemaakt. In een liberale samenleving bevechten burgers elkaar met geciviliseerde middelen om hun meningsverschillen hanteerbaar te maken. Die burgers kunnen uiteindelijk met elkaar opschieten voor zover ze dergelijke gevechten op redelijke – en dat betekent: op zelfkritische – wijze met elkaar aangaan. Dat biedt dan misschien geen politieke panacee om welvaartsverdeling theoretisch te onderbouwen zoals Rawls' vroege theorie over sociale rechtvaardigheid. Maar het biedt wel een inzicht hoe we met sociale, economische en culturele verschillen in een moderne samenleving zouden moeten omgaan; niet wegstoppen of ontkennen maar met opgeheven hoofd het debat voeren om iets van elkaar te leren.

Bert van den Brink is universitair hoofddocent politieke en sociale filosofie aan de Universiteit van Utrecht.

Literatuur

John Rawls, *Een theorie van rechtvaardigheid*, vertaling door Frank Bestebreurtje, Amsterdam: Lemniscaat, 2006.
John Rawls, *Political Liberalism*, New York: Columbia University Press, 1993.
John Rawls, *The Law of Peoples* (with "The Idea of Public Reason Revisited"), Cambridge Massachusetts: Harvard U.P., 1999.

Wat is een rechtvaardige verdeling van de welvaart? Hoogleraar economie Johan Graafland schetst verschillende posities in het debat over (on-)gelijkheid en zoekt naar een juiste balans tussen beloning naar prestatie en gelijkheid vanuit een christelijke levensovertuiging.

door Johan Graafland

De juiste balans tussen beloning naar prestatie & gelijkheid

De discussie over het gelijkheidsstreven wordt bepaald door twee componenten: een prescriptieve of morele component en een descriptieve of beschrijvende component. Immers, de mate waarin men bij de vormgeving van de instituties van de samenleving ruimte geeft voor inkomensverschillen wordt niet alleen bepaald door rechtvaardigheidsnormen, maar ook door een inschatting van de effecten van instituties op het gedrag van economische subjecten en de inkomensverdeling die daaruit resulteert. In deze bijdrage richt ik mij hoofdzakelijk op de eerste component: welke norm is richtinggevend voor de instituties van de samenleving als het gaat om het spanningsveld tussen het belonen van prestaties en het bevorderen van economische gelijkheid?

Van egalitair tot libertair

Rechtvaardigheid is een complex begrip met vele betekenissen. Ik beperk me hier tot enkele standaarden van verdelende rechtvaardigheid. Daarbij gaat het om een rechtvaardige verdeling van de baten en kosten in de samenleving. Binnen de

ethiek zijn talloze posities ontwikkeld ten aanzien van de vraag welke standaard gehanteerd dient te worden voor een rechtvaardige verdeling. Deze standaarden variëren van *absoluut egalitarisme* (iedereen krijgt een gelijk deel) tot de *libertaire standaard* dat een verdeling rechtvaardig is als negatieve vrijheidsrechten worden gerespecteerd – dat wil zeggen: als de transacties in de economie in vrijheid zijn aangegaan en uitgevoerd. Deze laatste positie impliceert geen enkele collectieve herverdeling.¹

Er zijn zes tussenvarianten die in de context van Nederland relevant zijn. Allereerst, de sterke variant van het *verschilprincipe* van John Rawls. Dit principe schrijft voor dat verschillen in zogenaamde primaire sociale goederen toegestaan zijn, zolang deze ten goede komen aan het absolute verwachte niveau van deze goederen voor de armste groepen. Primaire sociale goederen zijn goederen waarvan ieder verstandig persoon liever meer heeft dan minder. Voorbeelden zijn vrijheid, gelijke kansen, inkomen, vermogen en zelfrespect.² De minst bevoordeelden zijn eenvoudig die men-

Foto: Herman Wouters

sen met de minste sociale en economische voordelen; de groep die de laagste positie inneemt in de inkomensverdeling. Het verschilprincipe richt zich overigens niet op het feitelijk laagste niveau, maar op het verwachte niveau van primaire sociale goederen die een representatieve persoon van de minst bevoordeelde groep kan bereiken. Het verschilprincipe laat derhalve nog veel ruimte voor eigen verantwoordelijkheid of ambitie en is minder egalitair in individuele gevallen. Het vereist geen gelijke uitkomsten in individuele gevallen, maar maximalisatie van wat een representatief persoon van de minst bevoordeelden binnen zijn mogelijkheden kan realiseren. Een belangrijke kritiek op deze sterke variant van het verschilprincipe is dat deze geen verbeteringen toestaat in de positie van rijkere groepen, zelfs als die niet ten koste gaan van de minst bevoordeelde groepen. Alleen verbeteringen die ook ten goede komen van de armen zijn toegestaan. De zwakke variant van het verschilprincipe staat instituties toe die rijkere groepen de kansen bieden om hun positie te verbeteren zonder dat dit ten

goede komt of ten koste gaat van het inkomen van de armen. Ook al betekent dit een grotere inkomensongelijkheid. Deze zwakke variant is consistent met het zogenaamde *lexicaal verschil principe*. Dit houdt in dat men eerst de primair sociale goederen van de minst bedeelde groep maximaliseert, daarna de op een na minst bedeelde groep, en zo voort totdat de positie van de best bedeelde groep gemaximaliseerd wordt. Andere filosofen achten echter ook dit criterium te egalitair. De zwakke variant van het verschilprincipe staat immers geen instituties toe die de positie van de grote groep van de middenklasse of hogere inkomensgroepen substantieel verbeteren als deze een licht negatief effect op de positie van de minst bedeelde hebben. In plaats van het zwakke verschilprincipe stellen zij voor een weging toe te passen op de belangen van verschillende groepen in de samenleving, waarbij de positie van de armen het hoogste gewicht krijgt en waarbij tevens rekening wordt gehouden met het aantal mensen die het betreft. Deze zogenaamde *weighted priority view* zit heel dicht bij het verdelingsprincipe dat

het utilisme voorschrijft (van o.a. Singer). De standaard van het utilisme is maximalisatie van het geaggregeerde nut van allen. Voor verdelingsvraagstukken betekent dit dat de welvaart zodanig verdeeld dient te worden dat het marginale nut van iedereen gelijk is. Omdat armen gemiddeld genomen een hoger marginaal nut hebben van een stijging van het inkomen dan rijken, impliceert dit eveneens een zekere herverdeling van rijkere groepen naar armere groepen.

Een vijfde en meer *liberale positie* is dat de instituties in de samenleving een faire verdeling van kansen moeten bieden om de betere maatschappelijke posities te bereiken. Dit is eveneens een van de principes van de rechtvaardigheidstheorie van Rawls. Dit principe stelt dat niemand onverdiende sociale voordelen moet krijgen op grond waarvan zijn of haar kansen hoger zijn dan die van anderen. Dat betekent dat de invloed van externe sociale factoren, zoals de rijkdom van de ouders en de maatschappelijke positie van de groep waartoe men behoort, zoveel mogelijk gematigd moeten worden door de instituties in de samenleving. Merk op dat dit principe in hoge mate talenten beloont. Het vormt dus een belangrijk compromis met de kapitalistische norm van verdelende rechtvaardigheid – meritocratie – die een beloning naar prestatie voorschrijft: zij die door hun talent zich omhoog weten te werken, dienen daarvoor beloond te worden.

Een laatste positie die relevant lijkt voor het Nederlandse debat is dat het gelijkheidsstreven alleen betrekking dient te hebben op het verzekeren van enkele positieve basisrechten zoals het recht op een bestaansminimum. Als dat gegarandeerd is, is er geen reden meer voor verdere herverdeling en dient te worden beloond naar prestatie. De mate van gelijkheid tussen de middenklasse, de rijken

en de superrijken valt buiten het bestek van rechtvaardigheidsprincipes zolang deze verschillen in overeenstemming zijn met het kapitalistisch rechtvaardigheidprincipe van meritocratie (beloning naar prestatie) of het libertaire principe van rechtvaardigheid in transacties (zie hierboven).

Christelijke ethiek

Alle bovengenoemde rechtvaardigheidsstandaarden bieden een bepaalde combinatie van collectieve verantwoordelijkheid voor de zorg voor de zwakke naaste en een beloning van eigen prestaties. De balans tussen deze beide polen is voor ieder van de genoemde varianten verschillend. Welke positie verdient nu de voorkeur? Het antwoord op deze vraag is deels levensbeschouwelijk van aard. In mijn recente boek *Het oog van de naald. Over de markt, geluk en solidariteit* probeer ik deze vraag te beantwoorden vanuit de christelijke levensovertuiging. Daarbij kom ik tot de volgende conclusie.

In de christelijke ethiek wordt prioriteit gegeven aan de positie van de armen. Op wereldschaal gaat het dan in eerste instantie om het vervullen van positieve basisrechten, zoals het recht op minimum levensonderhoud. Het gelijkheidsideaal van de christelijke ethiek strekt in een Nederlandse samenleving (waarin deze rechten goeddeels zijn verzekerd) evenwel verder dan honorering van basisrechten of het bieden van gelijke kansen. In een ideale christelijke samenleving dient iedereen min of meer in gelijke mate gelukkig te zijn. Het belang van relatief rijke groepen bij verdere welvaartsstijging is gering. Om die reden zijn verschillen in inkomenspositie tussen de superrijken en andere klassen dan de minst bevoordeelden wel degelijk een zorg vanuit het oogpunt van een rechtvaardige verdeling.

Dit gelijkheidsideaal dient wel zoveel mogelijk te worden bereikt zonder gedwongen herverdeling door de overheid. Ook negatieve vrijheidsrechten en beloning naar prestatie zijn legitieme standaarden binnen de christelijke ethiek. Beloning van eigen inspanning onder de conditie van gelijke kansen komt het zelfrespect en de ontwikkeling van mensen ten goede. Het is echter een illusie om te denken dat de meritocratie op de vrije markt (eventueel aangevuld met vrijwillige solidariteit met de minst bedeelden door vrijgevigheid, barmhartig-

heid, offervaardigheid of onbaatzuchtigheid) tot een hoge mate van gelijkheid zal leiden. Ook het principe van gelijke kansen – alhoewel een belangrijke noodzakelijke voorwaarde – biedt geen voldoende voorwaarde daartoe. Bovendien: omdat het hebben van talent voor een deel puur geluk is, is het vanuit een moreel oogpunt tamelijk arbitrair. Om deze redenen zijn aanvullende instituties nodig die de uitkomsten van de vrije markt verder corrigeren omwille van een gelijke inkomensverdeling.³ De mate waarin hangt af van de effectiviteit van deze instituties in het vergroten van de welvaart van de minst bedeelden. Dit laatste stemt overeen met het verschilprincipe van Rawls. Vormen van herverdeling die de positie van de minstbedeelden op langere termijn eerder verzwakken dan versterken (zoals de beruchte armoedeval) dienen te worden vermeden. Het verschil tussen de sterke en zwakke variant van het verschilprincipe is daarbij van ondergeschikt belang, zolang het belastingstelsel ervoor zorgt dat de verbeteringen die rijken kunnen realiseren ook ten goede komen van de armen. De prioriteit van de armen leidt tot een afwijzing van de *weighted priority view* of het utilisme dat een verslechtering van de positie van de armen (ook op lange termijn) acceptabel acht indien de positie van andere groepen daarvoor sterk kan verbeteren.

Ethiek en de politiek

Het lexicaal verschilprincipe impliceert een maximale inkomensgelijkheid onder de conditie dat inkomensverschillen ten goede komen aan de absolute positie van de armen. Dat betekent dat bij de toepassing van dit principe bij de vormgeving van instituties een inschatting moet worden gemaakt van het effect dat uitgaat op de positie van de armen. Stel bijvoorbeeld dat scholen middelen inzetten om begaafde kinderen te stimuleren in hun ontwikkeling. Op korte termijn gaat dit ten koste van de middelen die ingezet kunnen worden voor extra hulp aan kinderen die meer moeite hebben met leren. Maar als het stimuleren van talent op lange termijn tot meer welvaart in Nederland leidt, zullen daar ook de minder bedeelden van meeprofiteren. De economische groei levert immers weer meer collectieve middelen die deels aangewend zullen worden om de positie van de minstbedeelden te verbeteren.

Licisca Kruse

De verbrokkelde middenklasse

In weinig andere discussies manifesteert zich de eigensoortige Nederlandse eilandmentaliteit zo sterk als in de gedachtewisseling over prestaties en de verdeling van de daarbij behorende welvaart. De internationale goederenstromen mogen dan nog niet het niveau hebben bereikt van voor 1914, feit is dat in een steeds verder uitdijende verjongde wereld, een vergrijzend Nederland relatief een steeds kleinere speler wordt. De Nederlandse economie is steeds sterker verweven met wereldmarkten. Ergo: de ruimte voor een geïsoleerd nationaal inkomens- en loonbeleid is en blijft daardoor redelijk beperkt. Te hoge looneisen kunnen ook in Nederland hoogwaardige werkgelegenheid vernietigen. Daarnaast maken sterk nivellerende (in)directe belastingstructuren Nederland als uitvalsbasis voor nieuwe kennisactiviteiten minder aantrekkelijk. Den Haag is zich van deze spagaat bewust. Enerzijds is er de nimmer aflatende stroom oproepen van bewindslieden tot loonmatiging. Anderzijds is er de oproep van diverse politieke partijen om nu eindelijk eens de topinkomens aan te pakken.

Zelf denk ik dat er in deze discussie minder ruimte moet worden gereserveerd voor rituele dansen. Ook in een postindustriële tijdperk moeten prestaties worden beloond. Alleen moet dat veel slimmer gebeuren. Topmanagers die in één keer forse bonussen incasseren kunnen er toch weinig moeite mee hebben als hun extra verdiensten worden gespreid over verschillende jaren? Daarnaast moeten met name de middeninkomens, de ruggengraat van de samenleving, worden verlost uit een strak nivelleringskorset dat door Den Haag steeds verder wordt aangetrokken. De middenklasse verbrokkelt nu in versneld tempo. Hoewel cijfers voor Nederland ontbreken, kunnen we lering trekken uit de ontwikkelingen bij onze oosterburen. In de periode 2000-2006 slinken de middengroepen in Duitsland van 62 naar 54 procent. Het merendeel kelderde op de maatschappelijke ladder. Dat moet ons echt te denken geven. Daardoor ontstaat er – ook in Nederland – een nieuwe en steeds grotere onderklasse die steeds minder kan profiteren van de nieuwe welvaart.

Licisca Kruse

Coördinator Arbeidsvoorwaarden De Unie

‘Het hebben van talent is voor een deel puur geluk en is daarom vanuit een moreel oogpunt tamelijk arbitrair’

De mate waarin dit voor allerlei concrete vormen van het bieden van kansen voor getalenteerde mensen of van prestatiebeloning opgaat, is echter met grote onzekerheid omgeven. Hoewel er veel economisch onderzoek is gedaan naar de effecten van vormen van prestatiebeloning, zijn de uitkomsten daarvan heel divers. Sommige onderzoeken tonen aan dat prestatiebeloning en de daaruit voortvloeiende inkomensongelijkheid samenwerking bemoeilijkt en de totale productiviteit om die reden aantast, terwijl andere onderzoeken laten zien dat prestatiebeloning mensen meer plezier geeft in hun werk en hen productiever maakt.

Zelfs als alle politieke partijen in Nederland zich zouden scharen achter deze normatieve standaard voor rechtvaardige instituties, is er dus nog volop debat mogelijk welke institutionele ordening daaraan het beste beantwoordt. Toch zijn er ook grenzen aan de mate van ongelijkheid die men nog met een beroep op het lexicaal verschilprincipe kan verdedigen. Dit blijkt bijvoorbeeld uit een vergelijking van West-Europese landen met de vs. In Europa is het aandeel van het bruto nationaal product dat door de vingers van de overheid gaat beduidend hoger dan in de vs. Het percentage mensen dat met minder dan \$11 per dag moet rondkomen is daardoor gemiddeld genomen half zo groot als in de vs. Ook de Gini index – een bekende maatstaf voor inkomensongelijkheid – is beduidend lager dan in de vs. De instituties in Europa en in Nederland beantwoorden daarom meer aan het verschilprincipe dan de instituties in de vs.

1 Het zogenaamde principe van rechtvaardigheid in transacties van Robert Nozick. Voor een uitvoeriger beschrijving van deze en andere posities, zie hoofdstuk 9 uit J. Graafland (2007), *Economics, ethics and the market: Introduction and applications* (London: Routledge) en hoofdstuk 7 uit J. Graafland (2007), *Het oog van de naald. Over de markt, geluk en solidariteit* (Kampen: Ten Have).

2 De verdeling van vrijheid wordt in de rechtvaardigheidstheorie van Rawls gereguleerd door het zogenaamde principe van gelijke vrijheid en gelijke kansen door het principe van een faire gelijkheid van kansen (zie hieronder). In het verschilprincipe gaat

Ook als wij op de historie van de vs letten, is er geen reden om al te optimistisch te zijn over de trickle down effecten waarvan de armen het zullen moeten hebben. In de economische literatuur wordt er doorgaans van uitgegaan dat een stijging van de welvaart tot grotere gelijkheid leidt als een land eenmaal een bepaald niveau van welvaart is gepasseerd. Als een ontwikkelingsland zich ontwikkelt volgens het vrije marktmodel, zal de economische ongelijkheid eerst toenemen, maar eenmaal voorbij een bepaald niveau neemt deze weer af. Deze trend was ook zichtbaar in de vs Ook daar nam tussen 1775 en 1935 de ongelijkheid toe. Daarna trad een daling in. Dit proces stakte evenwel in het begin van de jaren zeventig. Daarna is de inkomens- en vermogensongelijkheid in de vs weer sterk toegenomen, onder andere vanwege institutionele maatregelen. Zij die het verschilprincipe als uitgangspunt willen nemen voor de ordening van de samenleving dienen derhalve voorzichtig te zijn om teveel elementen van het Angelsaksisch model over te nemen in de instituties die de economie reguleren, waaronder die betrekking hebben op het onderwijs, de arbeidsverhoudingen en het belastingstelsel.

Johan Graafland is hoogleraar Economie, Onderneming en Ethiek aan de Universiteit van Tilburg. Hij is gespecialiseerd in filosofie van de economie (waaronder de ethiek van de markt) en bedrijfsethiek (waaronder maatschappelijk verantwoord ondernemen).

het dus om de verdeling van de overige primaire sociale goederen: inkomen, vermogen en zelf-respect.

3 In de theorie van Rawls heeft het principe van gelijke kansen absolute prioriteit boven het verschil principe. Men kan zich dan afvragen of er dan nog wel ruimte overblijft voor het verschilprincipe. De absolute voorrang van het principe van gelijke kansen op het verschilprincipe impliceert namelijk dat zolang kansen nog niet volledig gelijk zijn, de overheid eerst haar middelen moet inzetten om gelijke kansen verder te bevorderen alvorens deze kunnen worden ingezet omwille van gelijkheid van inkomens.

Gelijkheid betekent niet voor iedereen hetzelfde. De verschillen in ideeën over gelijkheid tussen Nederland en de Verenigde Staten zijn groot. Udo Kock vergelijkt de beide landen op inkomens en onderwijs.

door **Udo Kock**

Gelijkheid

in NL en de vs

Economen spreken al sinds decennia over de afruil tussen gelijkheid en efficiëntie; meer van het een betekent automatisch minder van het ander. Inkomensnivellering is voor de meeste politiek partijen in Nederland geen expliciet doel meer. Toch is het omgekeerde ook waar: geen enkele Nederlandse politieke partij pleit voor vergroting van de inkomensverschillen om zo de economie, en met name de arbeidsmarkt, efficiënter te maken. Een 'rechtvaardige' inkomensverdeling is voor de meeste politici nog steeds een impliciet doel en bij de presentatie van de miljoenennota gaat de meeste aandacht dan ook uit naar de inkomensplaatjes. Ook de hoogoplopende discussie over topsalarissen suggereert dat veel Nederlanders al te grote inkomensverschillen 'niet eerlijk' vinden. Dit ligt in de Verenigde Staten fundamenteel anders. Inkomensverschillen worden daar gezien als een reflectie van verschillen in talent en inzet en geen mens die daar over klaagt. Amerikaanse politici die pleiten voor het verhogen van belastingen voor hoge inkomens, zoals de democratische presidentskandidaten Clinton en Obama, doen dat

nadrukkelijk niet met het argument dat de inkomensverschillen kleiner moeten. Hun argument is dat het geld nodig is voor het financieren van publieke diensten zoals onderwijs en gezondheidszorg. Door daarin te investeren wordt de economische uitgangspositie van mensen verbeterd. Over de inkomensverdeling en andere uitkomsten van het maatschappelijke verkeer maakt men zich niet zo druk.

Inkomens: gelijkheid en herverdeling

Het is dan ook niet zo verwonderlijk dat Nederland meer uitgeeft aan sociale zekerheid dan de Verenigde Staten, hoewel het verschil minder groot is dan soms gedacht. In 2001, het laatste jaar waarvoor vergelijkbare gegevens beschikbaar zijn, bedroegen de publieke sociale uitgaven (inclusief pensioenen en zorg) in Nederland 21.4 procent van het Bruto Binnenlands Product (BBP), vergeleken met 14.7 procent in de Verenigde Staten. Het verschil komt vooral door regelingen voor inkomenssteun aan de beroepsbevolking (ww, bijstand, ziekte en arbeidsongeschiktheid), waar Nederland

6.9 procent van het BBP aan uitgeeft tegen de Verenigde Staten 1.8 procent.¹ De publieke uitgaven voor zorg, pensioenen en overige sociale regelingen ontlopen elkaar niet veel. De collectieve uitgaven aan sociale zekerheid in enge zin (exclusief zorg) zijn in Nederland ongeveer gehalveerd sinds begin jaren tachtig, en worden door het Centraal Planbureau geschat op ruim 11 procent van het BBP in 2008.²

‘In de vs betalen studenten gewoon voor het product dat ze afnemen, waardoor ze harder werken en kritisch zijn op de kwaliteit van docenten’

De resultaten van herverdeling zijn overigens gemengd. Aan de ene kant slaagt Nederland er door middel van inkomensherverdeling in om het percentage mensen aan de rand van de armoedegrens te verlagen van 22 naar 12 procent, een vrij goed resultaat vergeleken met andere Europese landen.³ Aan de andere kant behoort het percentage mensen dat aan de kant staat tot de hoogste in Europa, met name door de lage arbeidsparticipatie van vrouwen, ouderen en migranten en door de hoge verborgen werkloosheid in de vorm van arbeidsongeschiktheidsuitkeringen. De inkomensverdeling in de vs is beduidend schever dan in Nederland. De zogenaamde Gini-coëfficiënt voor gezinsinkomens, een veelgebruikte maatstaf voor inkomensongelijkheid, is in Nederland 31 en in de vs 45.⁴ Overigens verschilt het percentage mensen dat onder de nationaal vastgestelde armoedegrens leeft niet veel: 10.5 procent in Nederland en 12 procent in de Verenigde Staten.

Er zijn diverse historische, politieke en sociologische redenen waarom Nederlanders en andere Europeanen een grotere voorkeur hebben voor

gelijkheid dan Amerikanen, met de daarbij horende grotere rol voor de overheid. Hier ontbreekt de ruimte om dit uitvoerig te behandelen, maar één element wil ik eruit lichten. Dat is het feit dat herverdeling van arm naar rijk makkelijker is in een etnisch homogene samenleving dan in een heterogene samenleving.⁵ Europese landen zijn historisch veel homogener dan de vs waar raciale tweedeling al 200 jaar als een zwaard van Damocles boven de samenleving hangt.

Door de arbeidsmigratie sinds de jaren zeventig, met name uit Turkije en Noord-Afrika (in Nederland vooral Marokko), is de bevolkingssamenstelling in veel Europese landen diverser geworden. Dat geldt met name voor Nederland, waar bijna tien procent van de bevolking migrant is – alleen Frankrijk en Zweden kennen een hoger percentage.⁶ Schattingen zijn dat rond het midden van deze eeuw een kwart van de bevolking in Nederland en sommige andere Europese landen bestaat uit migranten en hun (klein-)kinderen. De afnemende maatschappelijke steun voor delen van de sociale zekerheid in de laatste jaren, met name voor werkloosheids- en arbeidsongeschiktheidsarrangementen, is niet alleen het gevolg van toegenomen steun voor liberale ideeën, maar ook het gevolg van de toegenomen heterogeniteit van de samenleving. In een samenleving met veel migranten is er minder steun voor door de overheid afgedwongen sociaal beleid dat de gelijkheid poogt te bevorderen. Dat valt misschien te betreuren, maar het is een feit waarvoor gevestigde politieke partijen beter niet langer hun kop in het zand kunnen steken.

Onderwijs: gelijkheid versus excellentie

De verschillen tussen de twee landen blijken ook uit de verschillende onderwijsystemen, met name het hoger onderwijs. Het Nederlandse onderwijs is nagenoeg gratis en de kwaliteitsverschillen tussen universiteiten zijn als gevolg daarvan miniem. De overheid financiert en reguleert het onderwijs: ze bepaalt de hoogte van de salarissen van docenten en onderzoekers, stelt het onderwijsaanbod en de prijs (het collegegeld) vast en bepaalt voor sommige studies wie waar mag studeren. Het resultaat is een systeem dat voor iedereen onderwijs van goede kwaliteit biedt, maar waarin geen plaats is voor maatwerk en waarin uitblinkers tekort worden gedaan.

Het hoger onderwijs in de vs is fundamenteel anders. Differentiatie en concurrentie zijn de leidende begrippen. Universiteiten, publiek en privaat, concurreren met elkaar om de beste studenten en onderzoekers, en die twee groepen concurreren weer met elkaar om de beste studieplekken en beurzen. Studenten betalen gewoon voor het product dat ze afnemen, waardoor ze harder werken en kritisch zijn op de kwaliteit van docenten. Het resultaat is hoger onderwijs dat superieur is qua kwaliteit en wetenschappelijke productie, dat de beste internationale studenten aantrekt en de spil vormt van de Amerikaanse kenniseconomie. Een dergelijk systeem van hoger onderwijs is alleen mogelijk als verschillen in kwaliteit en prijs worden geaccepteerd. Harvard bestaat bij de gratie van het feit dat slechts een zeer klein deel van de studenten er toegang toe heeft – de rest is aangewezen op het verderop gelegen Boston College (prima kwaliteit, maar geen Harvard en toch bijna even duur) of een community college (matig tot redelijk, voor een fractie van het collegegeld van Harvard).

Gelijkheid en D66

D66 is een partij met een liberaal hoofd en een socialistisch hart. Dat leidt soms tot een ambivalente houding ten opzichte van hervormingen die nodig zijn om de welvaart in Nederland te vergroten. D66 was een drijvende kracht achter de sociaal-economische hervormingen van het vorige kabinet Balkenende, waarvoor ze veel lof verdient (maar helaas zelden krijgt). Maar ook D66 schrikt ervoor terug om voorstellen te doen die leiden tot grotere inkomensverschillen, hoewel dat toch goed zou passen in het streven de kenniseconomie te versterken. Immers, bij grotere inkomensverschillen neemt het rendement op scholing en onderwijs toe en dat stimuleert de kenniseconomie. Aan de andere kant was D66 in de jaren negentig een van de weinige partijen die pleitte voor grote flexibiliteit in de loonvorming door het afschaffen van de Algemeen Verbindend Verklaring van CAO's – een belangrijk punt dat de laatste jaren helaas naar de achtergrond is verdwenen.

Opvallend is dat D66 – als zelfbenoemde onderwijspartij – serieuze hervormingen in het hoger onderwijs afwijst. De partij pleit voor meer geld, maar zonder hervormingen leidt dat hooguit tot

dikker tapijt op de bestuursetages van universiteiten, niet tot meer en beter onderwijs en onderzoek.⁷ Het valt ook moeilijk in te zien wat gratis openbaar vervoer voor studenten, waar D66 zo hard voor gevochten heeft de afgelopen jaren, bijdraagt aan een kenniseconomie. Het lijkt erop dat de partij zich onder electorale druk voor het karretje van direct belanghebbenden (bestuurders en studentenvakbonden) heeft laten spannen. Wat nodig is, is concurrentie tussen aanbieders van hoger onderwijs, vrije en daardoor naar onderwijskwaliteit gedifferentieerde collegegelden, en een overheid die zich zo min mogelijk bemoeit met welk onderzoek of onderwijs wel of niet nuttig is. Met een dergelijke visie op hoger onderwijs verliest D66 mogelijk de steun van conservatieve studentenvakbonden, maar wint ze de sympathie van internationaal gerichte en veranderingsgezinde onderzoekers en docenten.

Udo Kock is econoom en woont en werkt in Washington, DC.

1 Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling: www.oecd.org/dataoecd/56/21/35632949.xls.

2 Central Plan Bureau: www.cpb.nl/nl/data/mev2008/a9.xls.

3 Alberto Alesina en Francesco Giavazzi, *The Future of Europe: Reform or decline* (MIT Press, 2006), pagina 163. De gegevens zijn uit 2003.

4 Bron: www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html. Gegevens voor Nederland uit 2007, voor de Verenigde Staten uit 2007. Hoe hoger de Gini-coëfficiënt, hoe groter de inkomensongelijkheid. Bij een coëfficiënt van 100 heeft een persoon al het inkomen en de rest niets, bij een coëfficiënt van 0 zijn alle inkomens precies gelijk.

5 Zie de eerste twee hoofdstukken van Alesina en Giavazzi. Ook Paul Scheffer, in *Het land van aankomst* (De Bezige Bij, 2007), gaat in op de spanning tussen de aanwezigheid van grote groepen migranten en hun kinderen en de houdbaarheid van een uitgebreide verzorgingsstaat.

6 Alesina en Giavazzi, pagina 37. Hun gegevens zijn uit 2000.

7 Zie hoofdstuk 5 van Alesina en Giavazzi voor een uitleg waarom de huidige publiek gefinancierde structuur van het hoger onderwijs in Nederland en Europa kwaliteitsverbetering in de weg staat.

Onze verzorgingsstaat is er om te zorgen dat onze welvaart op een duurzame en rechtvaardige manier wordt gedeeld. Om die verzorgingsstaat in de toekomst in Europa te blijven garanderen moet de arbeidsparticipatie omhoog. Hans Vijlbrief zet de houdbaarheid van de verzorgingsstaat in Europees perspectief en bespreekt de tussenstand van de hervormingen in Europa.

door Hans Vijlbrief

Werk in uitvoering Europa

Verzorgingsstaat en arbeidsparticipatie

Om ervoor te zorgen dat onze welvaart wordt gedeeld, hebben we de verzorgingsstaat gecreëerd. De Europese verzorgingsstaat, of beter gesteld de Europese verzorgingsstaten, zijn in beweging. Het idee dat werk de beste sociale zekerheid is, heeft al langere tijd voeten aan de grond. Zoveel mogelijk mensen zouden economisch zelfstandig moeten kunnen zijn. Demografische veranderingen (vergrijzing, ontgroening) vergroten de noodzaak drastisch om de deelname van mensen aan het arbeidsproces te verhogen. Het feit dat de levensverwachting stijgt en mensen langer van het leven kunnen genieten is natuurlijk prachtig (zie *idee september 2007 vergrijzing, verzilvering*). Maar terwijl de kosten voor pensioenen en ziekenzorg sterk toenemen, krimpt de beroepsbevolking ten opzichte van het aantal ouderen snel. Er zullen

steeds *minder* mensen zijn die werken om steeds *meer* mensen te onderhouden. Vandaag zijn er in Europa nog vier potentieel werkenden op elke 65-plusser maar die verhouding daalt tot twee op één in het jaar 2050. We kunnen onze verzorgingsstaten simpelweg niet betalen zonder de productieve basis waarop ze zijn gebouwd te verbreden.

Het vergroten van de arbeidsparticipatie is daarom één van de steunpilaren van de Europese Lissabonstrategie. Deze strategie begint vrucht af te werpen, zeker ook op het terrein van de arbeidsmarkt. Het verder stimuleren van arbeidsdeelname blijft echter Europa's grootste uitdaging voor de toekomst. Het gaat er hierbij niet alleen om dat meer mensen aan het werk gaan, maar ook dat mensen meer uren gaan werken.

Lissabonstrategie

De Lissabonstrategie werd in het jaar 2000 geformuleerd om de Europese Unie voor te bereiden op de uitdagingen van de 21^e eeuw: het handhaven van Europa's sterke positie in een globaliserende wereld en het waarborgen van haar sociale en economische verworvenheden voor toekomstige generaties. Hieraan werd een aantal specifieke Europese doelen voor het jaar 2010 gekoppeld: 70 procent arbeidsparticipatie, 60 procent arbeidsparticipatie van vrouwen, 50 procent arbeidsparticipatie van ouderen (55-65-jarigen) en 3 procent uitgaven van het BBP aan Research en Development (R&D). Na een valse start werd de Strategie in 2005 hernieuwd. Het oorspronkelijke abstracte doel om de Unie in 2010 de 'meest competitieve en dynamische kenniseconomie ter wereld' te maken, werd vervangen door een concreter streven: het bevorderen van groei en werkgelegenheid.

De hernieuwing van de Lissabonstrategie kan met recht een succes worden genoemd. Mogelijk haar belangrijkste prestatie is haar bijdrage aan de consensus die de laatste jaren in Europa is ontstaan dat structurele hervormingen, hoewel soms lastig, noodzakelijk zijn om de welvaartstaten in stand te houden. De vraag is niet langer of hervormd moet worden maar waar de hervormingsprioriteiten moeten liggen en hoe hervormingen het best kunnen worden vormgegeven. Wat dit betreft kunnen landen veel van elkaar leren. Het uitwisselen van beleidservaringen is één van de successen van Lissabon. Om maar één voorbeeld te noemen: Oostenrijk introduceerde recentelijk een *Innovationscheck*, een op de Nederlandse innovatievoucher gebaseerd instrument om onderzoek door het MKB te stimuleren. Daarnaast formuleert de Europese Commissie sinds 2006 jaarlijks voor elke lidstaat een aantal aanbevelingen op die economische beleidsterreinen waar zij denkt dat het land het meest

heeft te winnen. Deze aanbevelingen worden tot op het hoogste politieke niveau (premiers en presidenten) vastgesteld, wat de nationale hervormingsdiscussies stimuleert.

Het theoretische kader kan echter nog zo degelijk zijn, uiteindelijk gaat het om de resultaten. Over de afgelopen twee jaar is de Europese economie met 3 procent gegroeid. De werkloosheid in de EU, hoewel nog steeds een te hoge 7,5 procent, ligt op het laagste punt sinds 1998, het eerste jaar waarin Eurostat een cijfer voor de Unie als geheel berekende. Sinds 2005 werden 6,5 miljoen banen gecreëerd en kwamen de vaak als onhaalbaar beschouwde participatiedoelen steeds dichterbij: de totale participatie steeg van 62,2 procent in 2000 naar 64,5 procent in 2006, de participatie van vrouwen van 53,7 procent naar 57,2 procent en de participatie van ouderen van 36,9 procent naar 43,5 procent.

Natuurlijk zit hier een belangrijke cyclische component aan maar structurele hervormingen hebben zeker een belangrijke bijdrage geleverd aan deze mooie cijfers. Zo vloeit de aanzienlijke stijging in de participatie van ouderen voor een groot deel voort uit de diverse hervormingen die lidstaten hebben ondernomen om vervroegd stoppen met werken tegen te gaan. En, ofschoon het R&D doel van 3 procent nog ver buiten bereik ligt, zijn er diverse hervormingen in gang gezet om de productiviteit te verhogen, waaronder verlaging van de administratieve lasten, bevordering van het vrij verkeer van diensten in de EU en een rijk palet aan maatregelen om innovatie te stimuleren.

Arbeidsparticipatie

Ondanks de geboekte voortgang op het terrein van de arbeidsmarkt, zijn verdere hervormingen noodzakelijk om het doel van 70 procent arbeidsparticipatie in 2010 te halen. En hoewel de arbeidsparti-

'Gemiddeld anderhalf uur per week meer werken zou al een even grote bijdrage leveren aan de betaalbaarheid van onze verzorgingsstaat als een verhoging van de participatiegraad tot 80 procent'

cipatie van ouderen een flinke sprong richting 50 procent heeft gemaakt zijn extra inspanningen nodig om de arbeidsdeelname van ouderen verder te vergroten. Het doel van 50 procent voor 2010 mag niet het eindstation zijn. Dat is op termijn niet voldoende om gegeven de stijgende levensverwachting de houdbaarheid van de Europese welvaartsstaten te garanderen.

Om bijvoorbeeld de participatie van ouderen te verhogen, heeft een aantal lidstaten dan ook al voortgebouwd op het sluiten van vervroegde uit-tredroutes door hun wettelijke pensioenleeftijd te verhogen of door deze flexibel te maken via een koppeling aan de levensverwachting. Ook het

aantrekkelijker maken van werk door verdere hervormingen van belasting en sociale premies, staat in praktisch elke lidstaat op de hervormings-agenda, net als training en scholing om mensen aan de slag te helpen en te houden.

Op andere terreinen is de voortgang beperkt gebleven. Vooral hervormingen op terreinen die raken aan insider-outsider problemen (zie Idee juli 2007 *insiders en outsiders*) zijn politiek vaak lastig. Zo is er slechts een beperkt aantal lidstaten dat uitkeringsstelsels structureel heeft hervormd. Vandaag kan genoteerd worden dat juist die landen die wel actie hebben ondernomen – de Scandinavische landen, het Verenigd Koninkrijk en ook Nederland – de hoogste participatiegraden genieten en er economisch het best voor staan. Ook zijn er nog slechts weinig landen die ambitieus de eind vorig jaar door de Europese Raad aangenomen *flexicurity* principes implementeren. Flexicurity combineert flexibiliteit in de arbeidsmarkt met een hoge mate van sociale zekerheid en uitgebreide scholingsfaciliteiten. Denemarken, waar het concept ontstond en dat vaak als leidend voorbeeld wordt beschouwd, heeft de hoogste arbeidsparticipatie van de EU.

Uren

Naast bevordering van de arbeidsparticipatie in personen kan de Europese economie ook worden versterkt door het vergroten van het aantal gewerkte uren. Naast de arbeidsproductiviteit per uur en de participatie in personen, is het aantal jaarlijks gewerkte uren per werkende immers de derde pijler van het BBP per hoofd van de bevolking. Vergroting van het aantal gewerkte uren kan de economische groei vergroten en ook het draagvlak onder onze welvaartsstaten versterken. Zeker nu deze door de vergrijzing onder druk staat.

Er is een groot verschil tussen het gemiddeld aantal jaarlijks gewerkte uren per werknemer in de EU (1684) en dat in de Verenigde Staten (1912). Dit ver-

klaart een groter deel van het hogere BBP per capita in de Verenigde Staten (nog steeds zo'n 30 procent) dan het verschil in arbeidsparticipatie in personen. De verschillen binnen de EU zelf zijn echter nog opmerkelijker en lopen uiteen van 1384 in Nederland tot 1992 in Griekenland. Die landen waar minder uren wordt gewerkt kennen vaak een relatief korte voltijd werkweek. De belangrijkste oorzaak is echter dat in deze landen een relatief groot deel van de vrouwelijke werknemers in deeltijd werkt. In Nederland gaat het zelfs om driekwart van de werkende vrouwen.

Er wordt in dit verband vaak gewezen op culturele en persoonlijke voorkeuren. In sommige landen zouden mensen meer waarde hechten aan vrije tijd of tijd voor huishoudelijk werk ten opzichte van extra inkomen. Uiteraard speelt dit een rol, maar het is belangrijk erop te wijzen dat deze voorkeuren – en het daaruit resulterende aantal gewerkte uren tot stand komen binnen een bepaald institutioneel kader. In veel Europese landen zijn er negatieve prikkels die meer uren werken ontmoedigen zoals bijvoorbeeld hoge marginale belastingen of te weinig of te dure goede kinderopvang. Dit soort instituties heeft een duidelijke invloed op de uiteindelijke beslissing van een individu om al dan niet meer uren te gaan werken.

De OESO becijferde in haar meest recente *Going for Growth* publicatie bijvoorbeeld dat een verlaging van de marginale belasting op tweede inkomens in Europa tot het niveau van de Verenigde Staten een duidelijk positief effect zou hebben op het aantal gewerkte uren door vrouwen in de Europese lidstaten. Het effect varieert per land; zo stijgt het aantal uren in landen met hogere initiële marginale belastingen meer en spelen uiteraard andere factoren een rol. De algehele conclusie is echter duidelijk: instituties hebben een duidelijke rol in het bepalen van het resultaat en kunnen worden beïnvloed door beleid.

‘De vraag is niet langer óf hervormd moet worden, maar waar de hervormingsprioriteiten moeten liggen en hoe hervormingen het best kunnen worden vormgegeven.’

Conclusie

De Lissabonstrategie werkt, doorgevoerde hervormingen laten hun eerste resultaten zien. Het verhogen van het arbeidsaanbod blijft, in het licht van de vergrijzing, echter een grote uitdaging voor de toekomst. Door het stimuleren van arbeidsparticipatie van vrouwen, ouderen en laaggeschoolden valt nog veel te winnen. Daarnaast zou beleid om het aantal gewerkte uren te verhogen – zoals het aanpakken van de soms zeer hoge marginale belastingen op tweede inkomens en het verzorgen van toegang tot betaalbare kinderopvang – binnen de Lissabonstrategie veel hoger op de agenda moeten staan. Gemiddeld anderhalf uur per week meer werken zou al een even grote bijdrage leveren aan de betaalbaarheid van onze verzorgingsstaat als een verhoging van de participatiegraad tot 80 procent.

Hans Vijlbrief is bijzonder hoogleraar economische politiek aan de Vrije Universiteit van Amsterdam en werkzaam op het ministerie van Economische Zaken. Dit artikel is op persoonlijke titel geschreven.

Richting- wijzers van D66

Om de meest prangende politieke, sociale en economische vraagstukken van dit moment effectief tegemoet te kunnen treden, formuleerde D66 vijf 'richtingwijzers'. Idee wijdt in 2008 vijf nummers aan de uitleg en verdieping van deze uitgangspunten.

Vertrouw op de eigen kracht van mensen

Wij vertrouwen op de eigen kracht en ontwikkeling van mensen. Wij zien de toekomst met optimisme tegemoet. Mensen zijn zo creatief dat ze steeds opnieuw zelf oplossingen vinden. De sleutel voor verandering ligt bij mensen zélf. De overheid moet de kracht, vindingrijkheid en creativiteit van mensen ondersteunen en ruimte geven. Niet betuttelen. Wat mensen voor zichzelf en anderen kunnen doen is veel belangrijker en effectiever dan wat de overheid kan doen.

Beloon prestatie en deel de welvaart

Mensen zijn gelijkwaardig, maar gelukkig niet allemaal hetzelfde. De overheid moet ruimte laten voor die verschillen. Wij willen een dynamische, open samenleving, met ruimte voor eigen beslissingen en eigen manieren van ontwikkelen. Wij streven naar economische zelfstandigheid voor zoveel mogelijk mensen en het belonen van individuele prestaties. We willen dat zoveel mogelijk mensen meedoen in het maatschappelijk en economisch proces. Voor mensen die zich niet kunnen redden dragen we gezamenlijk verantwoordelijkheid.

Denk en handel internationaal

Nederland staat niet op zichzelf. Samenlevingen zijn op steeds meer manieren met elkaar verbonden. Internationale samenwerking en economische vooruitgang zijn sleutels naar een wereld met minder oorlog en conflicten. Wij onderkennen dat Europa steeds meer ons binnenland wordt. Bij alles wat we doen vragen we ons af welke effecten dat heeft op anderen in de wereld. Daarbij handelt D66 steeds pragmatisch, nuchter en op basis van feiten.

Streef naar een duurzame en harmonieuze samenleving

Wij treden de wereld tegemoet met respect en mededogen. Dat geldt voor de mensen en de natuur om ons heen. De aarde is niet zomaar een gebruiksvoorwerp. Méér respect en zorgvuldigheid zijn noodzakelijk. Stop met het uitputten en vervuilen van onze leefomgeving en bestrijdt het aantasten van natuur en milieu actief. Niet het behoud maar het aantasten van natuur vereist rechtvaardiging.

Koester de grondrechten en gedeelde waarden

Vrijheid voor- en gelijkwaardigheid van ieder mens; ongeacht diens opvattingen, geloof, seksuele geaardheid of herkomst, zijn fundamentele waarden van onze samenleving. Wij staan pal voor vrijheid van meningsuiting (mits respectvol gehanteerd), respect voor onze democratische rechtstaat, lichamelijke integriteit en zelfbeschikking en geweldloze oplossing van conflicten. Wij beschermen hartstochtelijk de grondrechten van onszelf en anderen.

Cineast, toneelmaker, danser, journalist, schrijver, diplomaat, activist, componist, musicus, videokunstenaar, leraar, dichter, wetenschapper; jonge talenten van nog geen veertig schrijven in Nexus 48 (2007) over hun dromen en de maatschappelijke verantwoordelijkheid die daaraan is gekoppeld. Ze geven antwoord op de vraag hoe ze tegen de wereld aan kijken. Initiator van het boek is het Nexus Instituut, een culturele en filosofische denktank. Rob Riemen, directeur en oprichter werpt zijn persoonlijke licht op dit bijzondere nummer uit de reeks van Nexus-publicaties.

door Heleen Uijt de Haag

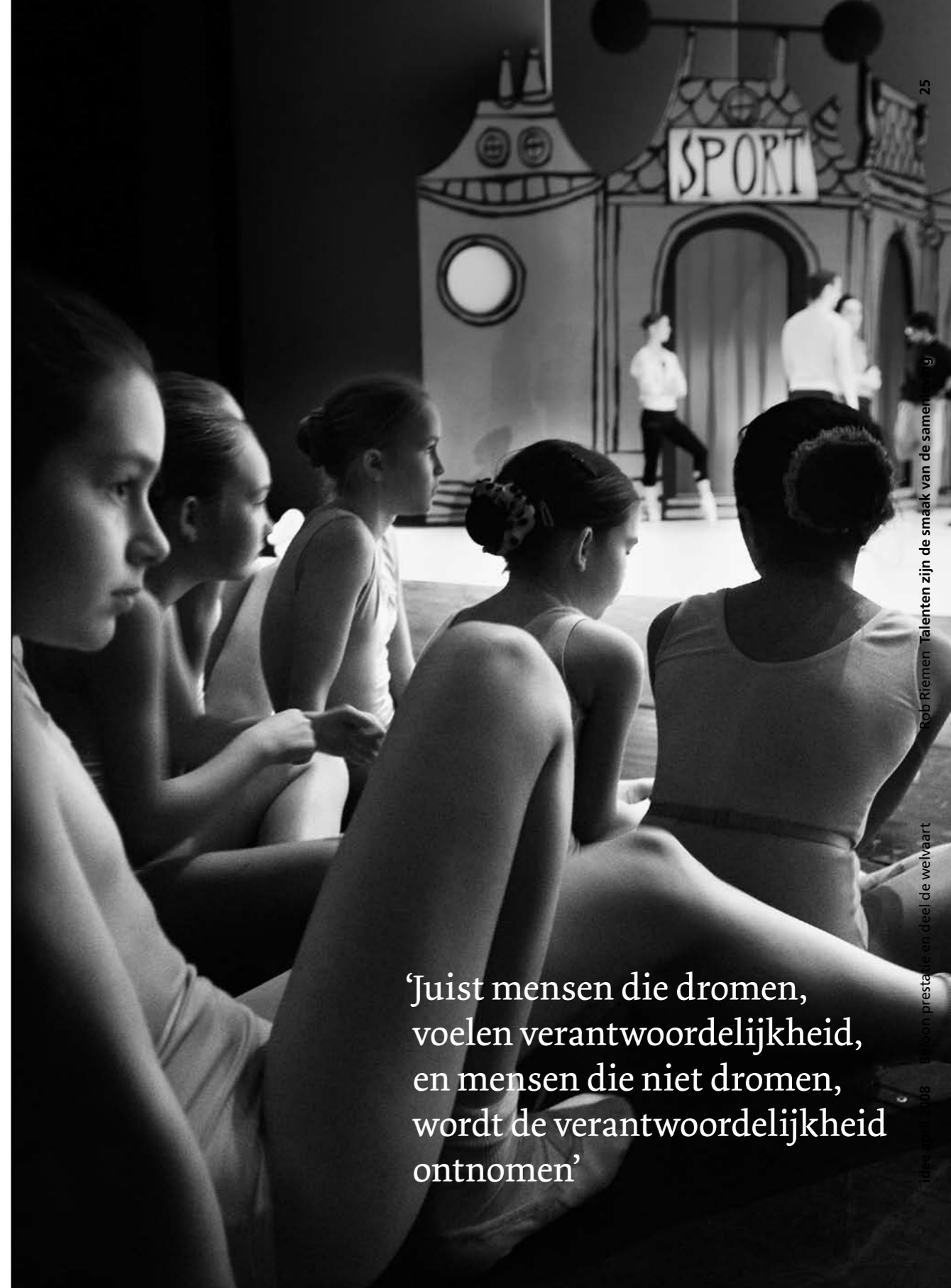
Talenten zijn de smaak van de samenleving

Een interview met Rob Riemen

Rob Riemen, directeur van het originele en eigenwijze Nexus Instituut, doet uit de doeken wat hem ertoe bracht jonge talenten op te roepen om te schrijven over hun morele ontwakens. Hij gaat terug naar het voorjaar van 2007 in New York. Hij staat voor een gesloten Gotham Bookstore en zijn gedachten gaan naar de dertiger jaren van de vorige eeuw. Jonge intellectuelen treffen elkaar in deze boekhandel. Ze kopen daar niet alleen boeken, maar reciteren gedichten, drinken, bespreken de wereld, breken met de communistische wereld en beginnen een nieuw tijdschrift de *Partisan Review*. Een van de jongelingen is Delmore Schwartz. De 21-jarige schrijft in het tijdschrift een kort verhaal

met de titel *In dreams begin responsibilities*. Hij wordt op slag beroemd: 'U krijgt er spijt van als u niet doet wat u zou moeten doen [...] daar zult u snel genoeg achter komen, daarvoor is alles wat u doet te belangrijk.' Het zou een belangrijk appèl blijken op een generatie intellectuelen. In 1966 stierf deze Delmore Schwartz een vroegtijdige dood en met de sluiting van de Gotham Bookstore besloot Rob Riemen op zoek te gaan naar jonge talenten in Nederland en daarbuiten. 'Ik vroeg me af wie de jonge talenten van nu zijn, hoe ik met ze in contact kon komen en of zij ook die verantwoordelijkheid voelen. En die talenten zijn er. Ze hebben mijn verwachtingen bevestigd, maar zeker ook weerlegd.'

Foto: Herman Wouters

‘Juist mensen die dromen, voelen verantwoordelijkheid, en mensen die niet dromen, wordt de verantwoordelijkheid ontnomen’

Het ene talent ziet het als zijn morele opdracht op zoek te gaan naar de nuance. Een ander ziet het als zijn plicht niet toe te staan al te vaak achterom te kijken, maar zich te concentreren op de weg die voor zich ligt. Ziet u verschillen in beleving tussen Nederlandse en buitenlandse talenten?

‘Wat de jonge talenten delen is hun passie. De talenten hebben gemeenschappelijk dat ze een belangrijke gebeurtenis uit hun leven aangrijpen om onder ogen te zien dat ze een belangrijke missie hebben tijdens hun leven. Die gebeurtenis betekent hun morele ontwaken. Het gaat dan om gebeurtenissen als conflictsituaties, maar ook persoonlijke gebeurtenissen zoals de dood van een dierbare. Uiteraard verschilt de achtergrond waarin de talenten zijn opgegroeid. Wat de Nederlandse (en Europese) talenten onderscheidt is het feit dat ze zijn afgeknapt op de samenleving van de jaren tachtig waarin ze zijn opgegroeid. Die samenleving heeft ze niets te bieden, behalve geld en dat geld hebben ze niet nodig. Het interesseert ze niet. Ze zien een samenleving van verveling en algehele lamlendigheid.’

Waarin verschillen de essays van de jonge talenten van die van de brieven van de generatie boven de zeventig aan het nageslacht, een Nexus-publicatie uit 2005?

‘De rode draad van de brieven aan het nageslacht uit 2005 is dat de oudere generatie erg bezorgd is over wat er gebeurt met onze verworven vrijheden. Die generatie is zeer bevreesd dat onze vrijheid opnieuw langzaam maar zeker verloren gaat. De jonge talenten daarentegen hebben vooral het gevoel in een maatschappij te moeten leven waarin alleen nog maar triviale zaken als belangrijk worden beschouwd.’

Talenten worden vaak neergezet als tegenpool van de grote massa. Het belang van talenten voor een samenleving wordt niet zelden onderschat of enkel vertaald in economische waarde. Hoe ziet u dat?

‘Talenten zie ik als het zout der aarde. Je ziet het niet, maar je proeft het zout des te meer. Talenten zijn de smaak van de samenleving. Wat ik mis in de maatschappij is onderkenning daarvan. De samenleving lijkt niet meer geïnteresseerd in talen-

ten. Talenten zie je niet terug in de kranten. Het onderwijs is er niet op ingericht en ook de overheid lijkt weinig interesse te hebben. Het is moeilijk om je aan de indruk te onttrekken dat voor de overheid vooral het economische belang van deze talenten telt. Maar juist talenten geven het bestaan kwaliteit. De verhalen van deze jonge mensen kunnen worden gelezen als een stil protest tegen de zelfingenomen en futloze samenleving zonder idealen.’ Riemen houdt een kritisch betoog over de kleinheid van geest en de troosteloosheid van het niets weten in de samenleving. De essays van de jonge auteurs laten zien dat zij juist een samenleving kunnen en willen voeden, inspireren, tot actie kunnen aanzetten. ‘Juist mensen die dromen, voelen verantwoordelijkheid, en mensen die niet dromen, wordt de verantwoordelijkheid ontnomen’, zo benadrukt de bevlogen Riemen.

Kunnen talenten ook invulling geven aan een zeker gelijkheidsstreven in de samenleving?

‘In ons land schoppen we maar al te graag aan tegen de onwenselijk harde en ongelijke Amerikaanse cultuur. Wij vergeten echter dat de Amerikaanse samenleving, met alle schaduwzijden die het kent, zich presenteert als een volk dat graag laat zien waar het goed in is. Amerikanen moedigen excellentie aan en waarderen het, wij hebben daar een probleem mee. Wij zijn tegen alles wat “elitair is”. Wat we vergeten is dat talenten per definitie een elite vormen. Als gelijk maken van een samenleving ons streven is, kan dat uiteindelijk leiden tot een samenleving zonder elite. Maar dat zou echt een geestelijke ramp zijn. De geschiedenis leert ons dat een samenleving zonder culturele elite het ergste is wat ons heeft gebracht. Voorbeelden uit de geschiedenis zijn er te over. Bovendien zijn we redelijk hypocriet. Als het om sport gaat, mag het beste bestaan. Als het om geld gaat, idem en dan kijken we vol trots naar de “quote 500”. Als het om wetenschap gaat, ook. Maar als het om cultuur gaat, mag het plotseling niet, want dan zouden we anti-democratisch zijn. Dit terwijl die talenten juist zo belangrijk zijn voor het cultiveren van een samenleving.’ Rob Riemen is overduidelijk geen voorstander van gelijkheidsstreven. ‘Bespaar ons

het streven naar gelijkheid, want dan is er geen smaak meer aan. De culturele elite is de smaakmaker van onze samenleving. Ik ben voorstander van een sociaal-democratische samenleving, waarin iedereen zijn talenten kan ontwikkelen en de beste kan worden, vooral ook in de kunsten en de wereld van de cultuur. Mensen moeten kunnen dromen, talenten kunnen laten zien, juist dat schept verantwoordelijkheden. We moeten het streven naar gelijke kansen niet verwarren met gelijkheidsstreven.’

De talenten in Nexus 48 denken verschillend over de mate waarin zij maatschappelijke verantwoordelijkheid voelen. De een is er zich bewust van, de ander bescheiden. Hoe ver zou in uw ogen de maatschappelijke verantwoordelijkheid van een talent moeten gaan?

‘De primaire verantwoordelijkheid van een talent is de verantwoordelijkheid voor het eigen talent. Dat is en moet de eerste verantwoordelijkheid blijven. Doe waar je goed in bent! En wie een groot artistiek talent heeft, hoeft nog niet een groot politiek talent te hebben. Daarnaast ben ik wel van mening dat het niet goed is om de politiek alleen aan de politici over te laten. Twee uitersten moeten vermeden worden. Het ene uiterste is de totale a-politieke houding. Ik snap werkelijk niet hoe een belangrijk deel van onze intelligentsia het welzijn van dieren tot de grootste prioriteit kan verheffen. Natuurlijk moet je goed voor dieren zorgen, zoals je voor alles dat leeft goed moet zorgen. Maar rechten kun je alleen toekennen waar ook plichten zijn. Het andere uiterste is de volmaakte politisering, waarin alles alleen nog maar politiek is.’

Een tijdje geleden deed minister-president Balkenende een oproep aan schrijvers en kunstenaars om deel te nemen aan het maatschappelijke debat. Op de vraag hoe hij hiertegenover staat, antwoordt Riemen dat in zijn ogen de oproep te verklaren is vanuit de narcistische houding die intellectuelen kunnen aannemen tegenover de rest van de samenleving. Riemen memoreert de in het verleden juist zeer maatschappelijk betrokken houding van schrijvers als Thomas Mann of André Gide. ‘Politiek is ook een kunst en het lijkt mij niet wenselijk dat intellectuelen of artistieke talenten

zich met microzaken bezighouden. Maar betrokkenheid bij het grote debat over wat nu een goede maatschappij is en welke waarden we moeten verdedigen en cultiveren, dat is wel iets dat ik tot de verantwoordelijkheden van culturele talenten wil rekenen.’

Welke rol hebben overheid, politiek, onderwijs in het creëren van een talentvolle samenleving?

‘Als het onderwijs dat niet doet, wat doet het dan nog wel? Maar het onderwijs doet het niet, en dat verklaart veel van de problemen die we hebben. Media zouden de plek bij uitstek moeten zijn voor jong, nieuw, creatief talent. Maar ze zijn het niet. Het enige goede besluit over de publieke omroep dat genomen kan worden, is ze op te heffen – dat wil zeggen: geldkraan dicht. Steek al dat geld in een of twee echt goede zenders. Als het in het Verenigd Koninkrijk kan, waarom dan niet hier? Omdat de politiek het niet aandurft. En dan stuit je altijd weer op de onwil van de politiek, een kaste waarvan je inderdaad kunt afvragen in hoeverre ze echt in talent geïnteresseerd zijn? Tot nu toe krijg ik de indruk dat “aanpassen” en een zekere kada-verdiscipline, maar vooral ook angst heerst. In dat opzicht is de politiek een goede afspiegeling van onze samenleving.’

Tot slot een persoonlijke vraag aan u. Wanneer was uw moreel ontwaken? Wanneer bent u droom aan verantwoordelijkheid gaan verbinden?

Rob Riemen vraagt om geduld voor zijn antwoord op deze vraag. Het geduld zal bij me moeten blijven tot het verschijnen van de jubileumuitgave Nexus 50, in juni van dit jaar.

Heleen Uijt de Haag is themaredacteur van *idee*.

Het Nexus Instituut bestudeert het Europese cultuurgoed in zijn kunstzinnige, levensbeschouwelijke en filosofische samenhang om zo inzicht te bieden in eigentijdse vragen en uitdagend vorm te geven aan het cultuurfilosofische debat. Voor meer informatie, zie www.nexus-instituut.nl.

De sociaal-liberale samenleving is gebouwd op een paradox. Aan de ene kant moet sociale veiligheid worden geboden, terwijl aan de andere kant liberale bewegingsvrijheid centraal staat. Arjen van Witteloostuijn over veilige betwistbaarheid als bouwsteen van een sociaal-liberale samenleving.

door Arjen van Witteloostuijn

Kansengelijkheid & marktwerking

Over talent, concurrentie en uitsluiting

Mensen verschillen. De verdeling van talenten in een samenleving kan niet met scholing voor iedereen worden opgeschoven. Daarom is absolute kansengelijkheid een praktische onmogelijkheid. Niet iedereen kan een nieuwe Johan Cruijff of Albert Einstein worden – ook niet na tien jaren trainen onder Louis van Gaal of een zesjarige studie natuurkunde aan Harvard. De veelgehoorde beleid-sambitie om vijftig procent van de bevolking een hoger-onderwijsgraad te bezorgen, is dan ook dwaas. Aan een fantastische loodgieter bestaat meer behoefte dan aan een beroerde communicatiewetenschapper. Dergelijke doelstellingen zorgen slechts voor hoger-onderwijsdeflatie. Relatieve kansengelijkheid is andere koek. Dat zou betekenen dat iedereen met dezelfde talenten evenveel kans maakt op de volgende stap. Het is daarom wel cruciaal iedereen de kans te geven op een opleiding die bij haar of zijn talenten past, en om vervolgens ervoor te waken dat iedereen met dezelfde kwalificaties dezelfde toegang heeft tot

de arbeidsmarkt en loopbaanstappen. Discriminatie is uit den boze. Hetzelfde geldt voor uitsluiting via blokvorming. Beide zijn helaas schering en inslag. Mohammed Bhoukari kan zijn sollicitatiebrief beter ondertekenen met Jan Smit. Veel regelgeving beschermt het eigenbelang van binnestaanders tegen toetreding door buitenstaanders. Dat betekent dat het streven naar gelijkheid contraproductief uitwerkt, terwijl het waarborgen van gelijkwaardigheid een *must* is. Een sociaal-liberale samenleving paart relatieve kansengelijkheid aan effectieve marktwerking, met dynamische gelijkwaardigheid als resultaat. Om dat mogelijk te maken moet in een sociaal-liberale samenleving veiligheid worden geboden in een concurrerende omgeving.

Een sociaal-liberale samenleving is dus gebouwd op een uitdagende paradox. Twee sleutelbegrippen staan centraal: *veiligheid* en *betwistbaarheid*. Aan de ene kant moet sociale veiligheid worden

geboden. Dat vergt regelgeving die solidariteit borgt. Dergelijke regelgeving legt restricties op aan individuele vrijheden. Aan de andere kant staat liberale bewegingsvrijheid centraal. Bescherming van deelbelangen is uit den boze. Bijna alles is betwistbaar. Niet-betwistbaarheid impliceert onrechtvaardige uitsluiting. Sociaal liberalisme betekent dat (relatieve) kansengelijkheid wordt gestimuleerd in een samenleving waarbinnen marktwerking floreert. Mensen en organisaties moeten op betwistbare markten kunnen opereren vanuit een veilige positie. Veilige betwistbaarheid legt een bodem onder neerwaarts risico. Veilige betwistbaarheid vergt de gerichte inzet van een links en een rechts instrument. Van links komt de invoering van een generiek leefinkomen, en van rechts de ver doorgevoerde stimulering van marktwerking. De inzet van een dergelijk links-rechts instrumentarium heeft een gunstig bijeffect: de klemmende regeldruk wordt drastisch gereduceerd en het proces van voortschrijdende Kafkaeske bureaucrativering wordt gekeerd. Daarmee wordt de samenleving van een extra stimulerende impuls voorzien. Dynamiek en ondernemerschap krijgen de ruimte. Dat is extra belangrijk in een mondiale economie waarin verhoging van de productiviteit via voortdurende procesverbeteringen en productinnovaties alsmat belangrijk wordt. En juist hier schiet Nederland tekort.¹

Zonder betwistbaarheid regeren de deelbelangen van gevestigde partijen. Dat schept ongelijkheid en ongelijkwaardigheid. Buitenstaanders en nieuwelingen worden op een achterstand gezet. Daarom moet betwistbaarheid worden gewaarborgd. Dat vergt concurrentie en marktwerking. Het slechten van toetredingsbelemmeringen verdient prioriteit – voortdurend en altijd. Dat betekent bijvoorbeeld dat ook het vigerende ontslagrecht op de helling moet. Dat frustriert het aanpassingsvermogen van organisaties, die vaak alleen met moeite en altijd tegen te hoge kosten disfunctionerend of overtalig personeel kunnen laten afvloeien. Dat blokkeert veelal de doorstroming en toetreding van talent. Ook moet marktwerking verder worden doorgezet. In teveel bedrijfstakken schermen zittende ondernemingen de markt af, zodat nieuwelingen geen of weinig kans krijgen. Juist nieuwelingen houden zittende ondernemin-

gen scherp; juist nieuwkomers zorgen voor innovatieve dynamiek.² Permanente alertheid is geboden, omdat belanghebbenden de regelgevende overheid misbruiken als beschermheer. Binnestaanders zijn makkelijker te mobiliseren om specifieke deelbelangen te behartigen dan anonieme potentiële nieuwelingen die baat hebben bij generieke toegang. Daardoor is de kans groot dat interventies van de overheid uitpakken als een verdere bescherming van bestaande deelbelangen. In dat verband is een glasheldere scheiding van het publieke en private domein geboden, met vermindering van hybride varianten. Hybride varianten worden vaak tot een bureaucratische jungle waarin deelbelangen een veilige haven vinden. Naar de markt moet wat daar kan; naar de overheid kan wat daar moet. Vervolgens moet alerte, slanke en effectieve regelgeving ervoor waken dat markten open – en dus betwistbaar – blijven. Open systemen zorgen voor relatieve kansengelijkheid, ondernemende dynamiek en vernieuwende creativiteit. Dat vergt,

- 1 handhaving van messcherpe concurrentie in de marktsector via 'NMa in het kwadraat',
- 2 scherpe scheiding tussen private en publieke domein met vermindering van hybride varianten,
- 3 afbouw van vrijwel alle beschermingsconstructies in de vorm van vergaande ontpoldering,
- 4 minimalisering van remmende regelgeving zodanig dat wordt gewaakt voor onrechtvaardige steun aan gevestigde deelbelangen,
- 5 het openen van deuren voor nieuwelingen door het ontwerpen van veel open stelsels.

De keerzijde van betwistbaarheid is onzekerheid. Wat vandaag werkt, kan morgen worden betwist. Wie vandaag succesvol is, kan morgen worden uitgedaagd. Daarom moet flankerende veiligheid worden ingebouwd. Veiligheid voor iedereen kan worden geboden via de invoering van een generiek leefinkomen in combinatie met een eenvoudig belastingstelsel. Een generiek leefinkomen biedt

‘Een dynamische en ondernemende sociaal-liberale samenleving bestaat bij de gratie van pieken. Juist pieken genereren de broodnodige innovativiteit. Een piekloze economie verliest alle dynamiek’

een gegarandeerd financieel vangnet. De leefinkomenachtige elementen in het huidige stelsel, van kinderbijslag en studiebeurs tot belastingvrije voet en AOW, kunnen worden opgenomen in een eenvoudige en generieke uitkering voor iedereen. Die kan leeftijdafhankelijk worden gemaakt, maar moet verder vrij zijn van allerlei complicerende toetsen.³ Die zouden immers de deur naar bureaucrativering en deelbelangenbescherming weer open zetten. Via een hoger marginaal tarief in een tweetaksbelastingstelsel kan desgewenst een nivellerende correctie worden aangebracht. Financierbaarheid vergt afschaffing van bijna alle speciale regelingen in de sfeer van aftrekposten, subsidies en uitkeringen.⁴ Bijverzekering via een betwistbare verzekermarkt kan individueel maatwerk leveren. Daarnaast verwordt doelgroepenbeleid razendsnel tot belemmerende regelcomplexiteit. Het oorspronkelijke doel verdwijnt uit beeld en wordt vervangen door de traditionele bescherming van deelbelangen. Het hoofdeffect van dit specifieke zogenaamde doelgroepenbeleid wordt veelal overschaduwed door onbedoelde en ongewenste neveneffecten zoals de traditionele bescherming van deelbelangen. Specifiek doelgroepenbeleid leidt altijd tot ongewenste verstoringen. De combi huursubsidie-hypotheekaf trek staat daar symbool voor. Het gevolg is vooral dat de huizenmarkt vastloopt zodat nieuwelingen worden buitengesloten.⁵ Na afschaffing van het oerwoud van complexe en kostbare specifieke regelingen ont-

staat ruimte voor een eenvoudig tweetaksstelsel op het leefinkomenfundament. Een eerste schijf met een laag tarief stimuleert vraag en aanbod aan de onderkant van de arbeidsmarkt. Een tweede schijf met een hoger tarief kan voor de gewenste nivellering en solidariteit zorgen. Een deugdelijk financieel vangnet waarborgt rechtvaardigheid en solidariteit, bevordert sociale cohesie en reduceert risico-aversie. Dat betekent – ergo – dat alle bestaande doelgroepspecifieke maatregelen in de sfeer van de sociale zekerheid en fiscaliteit zouden moeten worden afgeschaft (van allerlei uitkeringen en subsidies tot aftrekposten en speciale programma’s), als ook dat deze door een drastisch vereenvoudigd belastingstelsel zou moeten worden vervangen met (a) een generiek leefinkomen en (b) een tweetakssysteem, met een laag arbeidsmarktparticipierend tarief en een hoog nivellerend tarief.

In een dergelijke samenleving wordt ongelijkheid getolereerd, maar ongelijkwaardigheid niet. Een dynamische en ondernemende sociaal-liberale samenleving bestaat immers bij de gratie van pieken. Juist die pieken genereren de broodnodige innovativiteit. Een piekloze economie verliest alle dynamiek. Pieken worden gemaakt door een elite, en pieken creëren een elite. In een betwistbare economie moet talent worden gekoesterd. Talent zorgt voor de noodzakelijke innovativiteit. Daarvan profiteert de hele samenleving, zeker in een mondialiserende economie vol opkomende grootmachten. Daarom moet talent alle kansen krijgen. Het gaat niet om gelijkheid, maar om gelijkwaardigheid. Het kort houden van talent is onrechtvaardig. Ook schiet de samenleving daarmee in zijn eigen economische voeten. Voor eliteopleidingen moet plaats zijn. Een open onderwijsstelsel, van laag naar hoog, zorgt voor een rijk palet aan opleidingen. Concurrerende dynamiek vergt het vrijgeven van collegegelden in combinatie met rechtstreekse inning daarvan door de hoger-onderwijsinstellingen zelf. Toetreding tot de hoger-onderwijsmarkt is vrij, en uittreding wordt niet kunstmatig voorkomen. Met het generieke leefinkomen in combinatie met een betwistbare markt voor studieleningen kan toegankelijkheid tot eliteopleidingen worden gewaarborgd. Dat talent wordt beloond met een hoger inkomen,

is onvermijdelijk. Dat zorgt voor de noodzakelijke prikkelwerking. Dat trekt talent aan, uit binnen- en buitenland. Nivellerende correctie kan na toetreding tot de arbeidsmarkt plaatsvinden via de vaststelling van het hoge belastingtarief in de tweede schijf in het tweetaktstelsel. Belangrijker is echter de hoogte van de dalen. Die hoogte kan worden opgeschroefd via een hoger leefinkomen en laag tarief in de eerste schijf.

Een slotopmerking is op zijn plaats over de rol van de overheid en politiek. Een noodzakelijke voorwaarde voor de opbouw en handhaving van een dynamisch-effectieve sociaal-liberale samenleving is een betrouwbare, hoogwaardige en leergierige overheid. De kloof tussen overheid en politiek enerzijds en bedrijfsleven en burger anderzijds moet worden gedicht. Dat gaat niet vanzelf. Op deze plaats moet noodgedwongen worden volstaan met een staccato-opzomming van een zestal hoofdelementen:

- 1 Verschuif aandacht van belevingsvorming naar beleidsuitvoering, en waak voor teveel centralisatie.
- 2 Reduceer regelgeving en ambtenaren-apparaat tot wat werkelijk nodig is.
- 3 Hervorm het politieke systeem zodanig dat de regelgevende hyperactiviteit wordt ingedamd en het leervermogen wordt vergroot.
- 4 Organiseer de overheid niet alsof het een bedrijf is, maar koester autonome en hoogwaardige professionaliteit.
- 5 Ontwerp regelgeving inzake ondernemingsbestuur die een evenwichtige afweging van belangen in de private sector waarborgt.
- 6 Introduceer concurrerende arbeidsvoorwaarden in het publieke domein zodat een kleine hoogwaardige overheid ontstaat.

Natuurlijk is hier een utopisch vergezicht geschetst. En natuurlijk valt nog veel meer te zeggen over de bouwstenen van een moderne sociaal-

‘Naar de markt moet wat daar kan; naar de overheid kan wat daar moet’

liberale samenleving. Een bouwsteen als duurzaamheid kan bijvoorbeeld niet ontbreken. Ook is een gerichte aanpak van vergrijzing onontkoombaar, evenals het uitbannen van xenofobe intolerantie. In een kort essay kunnen hooguit wat essentiële elementen worden aangestipt. Hier is gekozen voor het kort uitwerken van twee pijlers: betwistbaarheid en veiligheid. Op basis daarvan kan worden gewerkt aan een verdere verdieping van een consistente en uitdagende gedachtelijn ter zake de sociaal-liberale samenleving van de toekomst.

Arjen van Witteloostuijn is hoogleraar economie en management aan de Universiteit Antwerpen, hoogleraar institutionele economie aan de Universiteit Utrecht en hoogleraar strategie aan Durham University. Daarnaast is hij economiecolumnist van het AD.

- 1 Buiten, W.H., S.C.W. Eijffinger, C.G. Koedijk, C.N. Teulings & A. van Witteloostuijn (REA: Raad van Economische Adviseurs) (2005) *Innovatie en economische groei: de onbetwistbare noodzaak van meer onderzoek, onderwijs en ondernemerschap*, Kamerstuk 30 385, Den Haag: Tweede Kamer.
- 2 Bartelsman, E., S.C.W. Eijffinger, J. Hartog, C.G. Koedijk & A. van Witteloostuijn (REA: Raad van Economische Adviseurs) (2007) *Miljoenennota 2008: van de verdeling komt de winst*, Kamerstuk 31 200, Den Haag: Tweede Kamer.
- 3 Witteloostuijn, A. van (2004) Een leefpremie voor iedereen lost alles op, *NRC Handelsblad*, 8 december: 9.
- 4 Buiten, W.H., S.C.W. Eijffinger, C.G. Koedijk, C.N. Teulings & A. van Witteloostuijn (REA: Raad van Economische Adviseurs) (2005) *Nota over de toekomst van 's Rijks Financien 2005: de noodzaak van grondslagverbreding in het Nederlandse belastingstelsel*, Kamerstuk 30 300, Den Haag: Tweede Kamer.
- 5 Buiten, W.H., S.C.W. Eijffinger, C.G. Koedijk, C.N. Teulings & A. van Witteloostuijn (REA: Raad van Economische Adviseurs) (2006) *De woningmarkt uit het slot: over goede intenties en de harde wetten van de woningmarkt*, Kamerstuk 30 507, Den Haag: Tweede Kamer; herdrukt als Buiten, W.H., S.C.W. Eijffinger, C.G. Koedijk, C.N. Teulings & A. van Witteloostuijn (2006) *De woningmarkt uit het slot: over goede intenties en de harde wetten van de woningmarkt*, *Tijdschrift voor Politieke Economie* 27: 20-42.

In de Nederlandse samenleving en economie moet meer ruimte komen voor eigen initiatief en de eigen onderneming. Daarbij hoeft de bestaanszekerheid van burgers niet te worden aangetast. Mark Sanders geeft een aanzet in het denken over hoe de verzorgingsstaat te hervormen en de ondernemingszin te bevorderen.

door **Mark Sanders**

Risico en sociale zekerheid in een ondernemende samenleving

Bij wetenschappers, politici en beleidsmakers leeft al langer het besef dat er iets fundamenteel is veranderd aan de grondslagen van de Westerse economie. Sinds de jaren '80 van de vorige eeuw wordt gesproken over de deïndustrialisatie, de opkomst van de diensteneconomie en nog wat later over de kenniseconomie en de ondernemende samenleving. In dit artikel betoog ik dat de opkomst van die ondernemende samenleving enerzijds onafwendbaar is en anderzijds kansen biedt aan Nederland en Europa. Dan rijst wel de vraag hoe die kansen te pakken. Mijn antwoord is: een tijdige en slimme hervorming van de verzorgingsstaat.

De ondernemende samenleving

De ondernemende samenleving is een samenleving die erin slaagt om het ondernemende potentieel van haar bevolking maximaal te activeren en te richten op het vernieuwen van de economische structuur. In deze samenleving verdien je je geld niet door hetzelfde product of dezelfde dienst

tegen de laagste prijs aan te bieden, maar met het vermogen om telkens te vernieuwen en daarmee je concurrenten voor te blijven. Globalisering en de opkomst van China en India hebben de vanzelfsprekend sterke concurrentiepositie van Europa in industriële productie uit het verleden doen verdwijnen. Ook de dienstensector, traditioneel redelijk beschermd tegen concurrentie uit het verre buitenland, krijgt door de ICT-revolutie steeds meer te maken met straffe internationale concurrentie. Dat het gebeurt is onafwendbaar in een open markteconomie als de onze. Maar waar gaan we dan de komende eeuw ons geld mee verdienen?

Een nuttig concept in het denken over deze ontwikkelingen is de theorie van de product levenscyclus. In het kort stelt deze theorie dat producten na hun introductie een vaste cyclus doormaken. In de eerste fase van die cyclus, als het product nog nieuw en onbekend is, vindt de concurrentie vooral plaats op kwaliteit, betrouwbaarheid en

een goede aansluiting bij de wensen van de klant. In de tweede fase is bekend wat de klant verwacht, welke productie en distributie technieken het meest geschikt zijn. Concurrentie vindt in deze fase vooral op prijs en dus kosten plaats. Het is met name in deze fase dat een sector kan verdwijnen naar het goedkopere buitenland. We zullen ons dus moeten toeleggen op activiteiten in de eerste fase.

Ondernemers en politici voelen al langer aan dat innovatie – het bedenken, introduceren en vermarkten van nieuwe, betere producten – essentieel is om op zijn minst het hoofd boven water te houden. Er worden dan ook gigantische bedragen geïnvesteerd in Research & Development (R&D), innovatieplatforms en dergelijke. Toch is dit oude industriepolitiek in een nieuw jasje: we hebben meer innovatie nodig, dus pompen we subsidie in R&D van DSM en Phillips. Als dit zou werken hoe komt het dan dat Zweden, met zijn hoogste R&D uitgaven per hoofd van de bevolking, de groei in de VS niet kan bijhouden? Of dat Japan, tweede op de R&D ranglijst, al tien jaar in recessie verkeert? Meer geld steken in innovatie is geen garantie voor economische voorspoed. Uit onderzoek blijkt dat de bottleneck in het innovatieve proces in Europa niet zozeer zit in het bedenken van nieuwe en betere producten, maar in het vermogen van onze economie om die kennis te gelde te maken. Dit is precies waar een ondernemende samenleving op gericht is. In een ondernemende samenleving is ruimte voor burgers en bedrijven die risico durven nemen en nieuwe dingen uitproberen. De rol van de overheid is in zo'n ondernemende samenleving beperkt tot het toestaan dat prestatie beloond wordt en terughoudend te zijn bij het herverdelen van de welvaart. En vooral vertrouwen in de eigen kracht van mensen! Maar een mens blijft een mens en enige zekerheid is nodig om een bestaan op te bouwen. De uitdaging voor een beschaafd land is om de ruimte te scheppen voor een ondernemende samenleving zonder de bestaanszekerheid al te zeer aan te tasten. Dat kan door de verzorgingsstaat te hervormen.

Onze verzorgingsstaat is ontstaan en ontwikkeld in een industriële, hiërarchische samenleving. Scholing leidde op voor een vak dat vervolgens bij

een werkgever voor het leven kon worden beoefend tot het pensioen erop volgde. Het lag voor de hand om de werknemer/kostwinner met het vaste contract als uitgangspunt te nemen. Werknemers met een vast contract, beschermd met hoge ontslagvergoedingen en algemeen verbindende CAO's zijn in een innovatieve en ondernemende samenleving echter niet meer de norm. Innovatie gedijt het best in een economie waar ondernemende mensen de mogelijkheden en talenten hebben om naar eigen inzicht te experimenteren. En daarbij moeten ze dus niet worden afgeleid of gehinderd door een systeem dat iedereen in het keurslijf van de betaalde negen-tot-vijf baan probeert te dwingen.

‘In een ondernemende samenleving is ruimte voor ondernemende burgers die risico durven nemen’

Ruimte voor en het belonen van eigen initiatief moet voorop staan. Dit is géén pleidooi voor ‘Amerikaanse toestanden’ en ‘afbraakbeleid’. De risico's waartegen dezelfde verzorgingsstaat ons beschermt, blijven in een ondernemende samenleving volop aanwezig. De zekerheid van een bestaansminimum, verzekering tegen groot inkomensverlies door ontslag, ziekte, arbeidsongeschiktheid en ouderdom en hoge kosten voor scholing of medische zorg blijven wenselijk en zijn collectief vaak beter af te dekken dan door het individu. Een goed doordacht stelsel van sociale verzekeringen is ook in de ondernemende samenleving van grote waarde. Het is een kwestie van het huidige systeem doorlichten met de 21ste eeuw voor ogen. Enkele voorbeelden uit de huidige Nederlandse situatie maken mijn punt duidelijk. Ik geef daarbij noodgedwongen slechts wat eerste aanzetten.

Wet Werk en Bijstand

Om te beginnen met de Wet Werk en Bijstand. Deze minimumvoorziening is op dit moment

‘De uitdaging voor een beschaafd land is om ruimte te scheppen voor een ondernemende samenleving zonder de bestaanszekerheid al te zeer aan te tasten’

‘voldoende om van rond te komen’ maar is ook omkleed met een vermogenstoets en al wat de politiek heeft kunnen bedenken om mensen uit de bijstand te ‘redden’. Is het een idee om al die clausules en voorwaarden in te leveren en de uitkering terug te brengen tot een bijdrage in de basiskosten van levensonderhoud? Er zijn ontelbare manieren om dat inkomen vervolgens aan te vullen tot het gewenste niveau als ook de inkomensafhankelijke regelingen worden afgebouwd en/of niet langer inkomensafhankelijk gemaakt worden. De huidige bijstand kluistert mensen in hun relatief ruime uitkering. Een onvoorwaardelijke basisvoorziening met bijvoorbeeld het recht om bij de gemeente voor twintig uur werk dat minimum aan te vullen tot iets meer dan de bijstandsnorm zou mensen vrij maken naar eigen inzicht en mogelijkheden in hun levensonderhoud te voorzien. Deze vrijheid zal de ondernemerszin van velen aanwakkeren. Het heeft nu geen zin om iets te proberen dat niet in het vaste patroon (loondienst) past. Ondernemen doe je niet primair voor geld, maar je doet het zeker niet voor de fiscus/svb/sociale dienst.

Ontslagrecht

Of neem het veelbesproken ontslagrecht. Een hoge ontslagvergoeding die is gebaseerd op het aantal dienstjaren bij dezelfde baas, houdt getalenteerde ouderen vast in hun huidige baan. De straffe beperkingen die vorige kabinetten daarbovenop

stapelde hebben dat nog verergerd door de vervroegde uittredingsroutes af te sluiten. Het gevolg is dat meer mensen op hun plek blijven zitten, meestal met een lang gezicht. Hier gaan potentiële ondernemers verloren. Dus laat die nog vitale mensen met een goede regeling gaan en vertrouw op hun eigen initiatief. Door de hervormingen blijven de ouderen nu aan het werk, zeker, maar niet op de plek waar ze voor de samenleving de hoogste toegevoegde waarde hebben. Door ze op te sluiten in hun huidige positie lijkt het alsof de ouderen participeren, maar dat is pas een succes te noemen als oudere en werkgever die samenwerking vrijwillig ook zouden laten voortbestaan. Door ouderen mobieler te maken zonder opgebouwde rechten aan te tasten, zou hun bijdrage aan de welvaart flink omhoog kunnen. Ook dat systeem moet dus nodig op de schop.

Werkloosheidswet

Ook de ww is een goed voorbeeld. Er wordt weliswaar mondjesmaat geëxperimenteerd met ondernemerschap als uitstroomroute, maar vrijstelling van sollicitatieplicht en behoud van uitkeringsrechten zijn respectievelijk slecht en niet geregeld en vereisen een enorme administratie. Iemand met acht maanden recht op ww is een dief van zijn eigen portemonnee als hij voor het einde van zijn uitkering (formeel) met zijn eigen zaak begint. Het is beter dat iedereen die onvrijwillig zijn vaste baan verliest in Nederland ge-

woon een uitkering van de ww-verzekering krijgt (behoudens terecht ontslag op staande voet natuurlijk) ongeacht wat de verzekerde daarna doet om een nieuwe baan te vinden. Er is premie betaald en de calamiteit waartegen men zich verzekerd heeft, doet zich voor. Mijn glasverzekering vergoedt toch ook een nieuw raam zonder aan te dringen op reparatie binnen een week en een controle of ik wel genoeg offertes aanvraag? De ww zou mijns inziens een individuele maar wel verplichte verzekering moeten zijn.

De bovenstaande voorbeelden zijn slechts aanzetten voor een complexe discussie. De kern van mijn betoog is dat de ondernemende samenleving niet iets is waar je voor kiest. De ijzeren wetten van het kapitalisme dwingen een overgang af. Met een vergrijzende en bijna krimpende bevolking moet je de directe concurrentie met China en India niet eens willen aangaan. De vraag is veeleer hoe we ons op de komst van de ondernemende samenleving kunnen voorbereiden en van de nieuwe verhoudingen op de wereldmarkt maximaal kunnen profiteren. Daarvoor hoeven we geen grotere risico's te nemen, maar ze wel op een slimmere manier met elkaar delen.

Mark Sanders is econoom aan de Utrecht School of Economics en houdt zich bezig met innovatie, ondernemerschap en de energie transitie. Hij neemt dit voorjaar afscheid als voorzitter van het kenniscentrum D66.

Jurgen Warmerdam

Ondernemersprestaties beter belonen hoeft niet, maar ze bestraffen is uit den boze

Sociaal-liberalen ervaren het beter belonen van ondernemersprestaties en het verdelen van de (daardoor ontstane) welvaart als een klassiek dilemma waarvoor men zich graag blijft inzetten. Dit is nastrevenswaardig, maar ‘te vroeg’ aan de orde gestelde vraag. Het dilemma suggereert immers dat ondernemersprestaties thans goed beloond worden, doch dat het altijd beter kan. Ondernemersprestaties worden de laatste jaren echter steeds minder goed beloond.

Dit komt met name door het toenemend aantal eisen die aan ondernemers gesteld worden. Voor een deel verhoogt het voldoen aan die eisen (hygiëne, veiligheid, etc.) de welvaart – en is daarom nog wel te verdedigen –, doch voor een veel groter deel zijn het de inefficiënte overheden die de kosten van ondernemers steeds meer opjaagt, en daarmee de beloning voor het ondernemerschap steeds meer verlaagt. Ik doel hiermee voornamelijk op de toenemende administratieve verplichtingen die een ondernemer jengens de verschillende overheden moet verrichten. Deze kunnen voor een ondernemer met 7 werknemers (de gemiddelde ondernemingsgrootte in Nederland) oplopen tot 10% van de toegevoegde waarde van die onderneming. Uit vele onderzoeken blijkt dat bij een efficiëntere inrichting van dat stelsel van verplichtingen meer dan de helft van die kosten bespaard kunnen worden. Pas als die trend substantieel gekeerd is kunnen we gaan spreken over het beter belonen van ondernemersprestaties en dan komt de betere welvaartsverdeling vanzelf (aan de orde).

Jurgen Warmerdam

Secretaris Economische en Fiscale Aangelegenheden
MKB-Nederland

Onderwijs is niet alleen een afspiegeling van de democratie, het is ook een van haar meest essentiële bouwstenen. Iedereen betaalt eraan mee, dus moet iedereen er zoveel mogelijk voor terugkrijgen. Zo investeert de democratie in zichzelf. Maar de bestaande structuren zijn lang niet allemaal goed ingericht, er dreigt zelfs segregatie. Veel talent komt niet of onvoldoende tot ontwikkeling, veel maatschappelijk kapitaal gaat dus verloren, en daarmee ook veel krediet. Dat vindt Marli Huijjer, lector filosofie en beroepspraktijk aan de Haagse Hogeschool.

door Arthur Olof

Talent moet je koesteren

Marli Huijjer: 'Zoveel mogelijk mensen laten profiteren van wat goed werkt'

'Een opvatting die ik deel met D66 is dat onderwijs ten dienste moet staan van de democratie. Onderwijs moet zich richten op democratisch burgerschap, op actieve betrokkenheid', legt Huijjer uit aan de eetkamertafel in haar woning in Amsterdam-Oost. 'Andersom moet het voor de bevolking duidelijk zijn dat onderwijs voortvloeit uit de democratie. De opbouw van de samenleving moet weerspiegeld zijn in de vormgeving van het onderwijs, onder wie je het verdeelt, wie je toegang verleent, wie met wie en wie van wie onderwijs krijgt. Zo creëer je de continuïteit van de cultuur en de kennis die je als samenleving opbouwt, en waarop we met z'n allen voortbouwen.'

Monomaan meten

Huijjer is voor een zo laat mogelijke differentiatie op school, omdat het potentieel van de nog

'plastische', kneedbare hersenen tot de volwassenheid duizenden kanten uit kan gaan: 'Onderwijs moet allereerst gericht zijn op de vorming van actieve burgers, pas daarna mag differentiatie plaatsvinden. En dan nog liever op beroep dan op hoog en laag, daar zitten al zoveel vooroordelen in. Ik heb studiegenoten Filosofie die timmerman zijn geworden, hele goede timmermannen. Die beoordelen we dan lager dan universitair docenten, terwijl het gewoon andere vaardigheden zijn. Ik ben erg gefascineerd door het onderzoek naar de duizend verschillende manieren waarop onze hersenen zich kunnen ontwikkelen. Want talent is niet aangeboren, het ontwikkelt zich gedurende je jeugd. Op school kijken we alleen naar rekenen en taal, als je dat niet goed beheerst, ben je geen goede burger. Maar als je een geweldig gitarist bent, of voetballer, wat doet tellen er dan nog toe?

Waarom is dat de belangrijkste eis voor burgerschap, waarom niet dansen of oreren? Als je uit een orale traditie komt en prachtig een verhaal kunt vertellen, al kan je het niet opschrijven, dan zou je niet meetellen. Dat is toch absurd? Ik vind dat een monomanie, heel eenzijdig, het gaat alleen om dingen die je kunt meten. Je moet IQ-tests verbieden bij kinderen van twaalf, zelfs zeventien, want als je bij zo'n kind een IQ meet van 135, moet het zich daarnaar gaan gedragen. Je prikt ze vast in hun vrije ontwikkeling, dat mag je nooit doen op die leeftijd. Het idee dat je puur op basis van wat twaalfjarige kinderen precies doen en wat voor indruk ze wekken bij een docent kunt bepalen waar ze geschikt voor zijn, zit al vol vooroordelen. Als een kind wat gebrekkiger spreekt en daardoor slechtere resultaten haalt, is de verleiding groot om te zeggen dat het kind dus niet slim genoeg is. Dat zou met meer persoonlijke aandacht gerepareerd kunnen worden.'

Separatie

'Een van de eisen van een democratie is dat je probeert om burgers op zoveel mogelijk manieren in te sluiten, met name insluiten in de informatie en kennis die er is, en in de politieke participatie. Dat betekent dat je mensen moet hebben die redelijk in staat zijn om te lezen, dingen te begrijpen, zelf te debatteren. Voor het functioneren van een democratie is het heel belangrijk dat alle lagen van de bevolking mee kunnen praten en dus goed onderwijs hebben ontvangen. We weten dat het in het VMBO helemaal niet goed georganiseerd is, je ziet langzaam maar zeker een onderklasse ontstaan. Doordat de kinderen veel te jong van elkaar worden gescheiden. Ik vind het een teken van kracht van een democratie dat je die separatie zo lang mogelijk weet uit te stellen. Die zou veel later moeten plaatsvinden, en dan het liefst nog in twee stappen. Bovendien lijkt het doorstromen van VMBO naar MBO naar HBO naar de universiteit voor steeds meer leerlingen steeds moeilijker te worden. Terwijl je juist ervoor moet zorgen dat het voor leerlingen bijna vanzelfsprekend is, ook als je op het VMBO begint, dat je op een hogeschool of universiteit kunt eindigen. Dat is tegenwoordig nagenoeg uitgesloten. Mijn eigen vader kwam uit een heel arm milieu, die heeft MULO gedaan, toen HBS B, toen met een beurs studeren, dat had je voor

getalenteerden, want hij was getalenteerd ook al kwam hij van de MULO, afstuderen, promoveren en hij is heel goed terechtgekomen. Dus wat hebben we nou precies gedaan waardoor dat nu bijna onmogelijk is geworden? De VMBO wordt apart gezet, daar moet je als overheid beleid op voeren.'

Multiculturele keuze

'Op de Haagse Hogeschool heb ik leerlingen uit andere culturen, de eerste generatie studenten met die achtergrond, die me vaak vertellen dat ze broertjes en zusjes hebben die even slim zijn, maar dat de kans dat er op de lagere school tegen die kinderen gezegd wordt dat ze goed genoeg zijn voor het vwo ongelofelijk klein is. Zij moeten hun ouders zeggen dat ze er werk van moeten maken, maar die ouders hebben veel minder opleiding en vinden het al geweldig dat hun kinderen naar de HAVO mogen, dat er überhaupt nog school is na hun twaalfde. Als overheid moet je proberen juist de ouders die er niet hard aan trekken te vertegenwoordigen en op grond daarvan de belangen te wegen en een goed onderwijsmodel te ontwikkelen. Ik vind het idee van competenties een prima uitgangspunt, dat elk kind op zijn eigen niveau aan de slag kan en de leraar niet per definitie die ouderwetse autoriteit is die altijd klassikaal les geeft voor de grootste gemene deler. Dan heb je dus ook op verschillende niveaus kinderen in de klas. En het is bekend dat als je slimmere kinderen met minder slimme in dezelfde klas zet, de minder slimme kinderen sneller slimmer worden. En het is natuurlijk niet zo dat de slimmere kinderen daardoor minder slim worden, die kunnen zelfs

'Op school kijken we alleen naar rekenen en taal, als je dat niet goed beheerst, ben je geen goede burger. Maar als je een geweldig gitarist bent, of voetballer, wat doet tellen er dan nog toe?'

Foto: Mieke Barendse, De Haagse Hogeschool

‘Niets is leuker dan als je er niets van begrijpt’

weer andere talenten aanboren als ze de stof uitleggen aan de minder slimme kinderen. We hebben een halfjaartje in Engeland gewoond toen mijn dochter elf was, en de openbare middelbare school was daar volstrekt gemengd. Je hebt gigantische verschillen binnen een klas, maar daar is het aanbod gewoon op afgestemd. Een groepje doet heel moeilijke wiskunde, een ander groepje is nog aan het rekenen. Bij godsdienstles zijn de groepen anders samengesteld, daarin zijn andere kinderen weer verder. Dat is veel meer een multiculturele keuze. Niets is leukers in het leven dan het niet te begrijpen, maar je wel realiseren dat het om iets moois gaat. Als je kinderen voorleest gebeurt exact hetzelfde, ze leren woorden die ze nog nooit gehoord hebben en ergens bedenken ze

dan wat een woord betekent. Als je met een kleine groep Shakespeare gaat lezen met een geïnspireerde docent die echt goed dingen weten te vertellen, dat kennen we allemaal van de middelbare school, dan wordt je meegesleept en raak je gemotiveerd. Als ik in Duitsland ben ga ik naar een toneelstuk waar ik de helft niet van begrijp, ik moet ontzettend hard nadenken om het te snappen, en je ziet dan meteen dat de hersenen geprikkeld worden. Toen mijn kinderen op de lagere school zaten, ben ik computerles gaan geven aan groep drie, en daar zaten Marokkaanse jongetjes die thuis geen computer hadden, die waren nog nooit zo serieus bezig geweest. Ook even kijken naar de HTML-taal achter de tekst, het had net zo goed Chinees kunnen zijn, maar een jongetje dook er meteen helemaal in, dat vind ik heerlijk. Ik weet zeker dat als ik hem nu, 10 jaar later, op straat zou tegenkomen, hij nog zou weten wie ik ben. Dat zijn zulke leuke ervaringen, ook voor mij, dat je kinderen geweldig kunt prikkelen om nieuwe dingen te leren en te ontdekken’.

Sociaal armoedig

‘Wij doen nu net alsof het doel is om zo slimme mensen te creëren, ze moeten hoge cijfers halen, we zijn vanaf moment nul aan het testen, het gaat erom dat ze hun examens halen. Maar de andere vaardigheden die je op school ontwikkelt, worden helemaal niet gemeten. Dat je leert samenwerken met mensen van allerlei niveau, kleur, religie. In een samenleving is het niet zo dat de mensen met de meeste diploma’s de topfuncties vervullen. Dat zijn de mensen die én sociaal vaardig zijn én redelijk slim, en ze kunnen ook nog een kopje koffie zetten. Iemand met sociaal kapitaal heeft altijd meer kansen dan iemand die sociaal armoedig is. Het lastige is dat je dat gewoon van huis uit meekrijgt, daar kan je als overheid niets tegen doen. Je kunt geen politiek systeem bedenken waarin kinderen bij het jaar nul uit huis worden gehaald en door een soort bewakers worden opgevoed zodat ze gelijke kansen krijgen in het onderwijs. Die ongelijkheid kun je niet voorkomen, dat is ook onmogelijk omdat het gezin nodig is om mensen met elkaar te leren samenleven en liefde te laten ervaren’.

Topopleidingen

Marli Huijter vindt het al evenmin verstandig dat de allerbeste leerlingen al vroeg bij elkaar worden gezet op ‘topopleidingen’ waar ze exclusief de beschikking krijgen over de allerbeste docenten: ‘Wat Robbert Dijkgraaf heeft gedaan nadat hij de Spinoza-premie had gekregen, dat hij toen zei dat hij een deel wilde investeren in exacte wetenschap voor het lager onderwijs, vind ik echt een voorbeeld van democratie. Dat je laat zien dat het niet zo is dat de beste middelen en de beste docenten alleen maar ingezet worden voor de hoogste lagen, maar dat je probeert in de opbouw van het hele systeem democratische ideeën vorm te geven. Doe je dat niet, dan krijg je een tweedeling. Waarom geven wetenschappelijk medewerkers niet een paar keer per jaar les op het vmbo? Op het vwo doen we dat wel. Ik vind het prima om topinstituten te hebben, zoals de University Colleges die je aan alle universiteiten ziet ontstaan, maar als je constateert dat het aan de onderkant schrijnend slecht georganiseerd is, dan moet je niet te grote hoeveelheden geld naar die topinstellingen blijven sluisen. Je probeert als samenleving ervoor te zorgen dat zoveel mogelijk mensen mee profiteren van de dingen die goed werken. En als je het over de kenniseconomie hebt, heb je er als Nederland enorm veel baat bij om alle burgers zo hoog mogelijk op te leiden. Maar stel dat iedereen HBO’er wordt, daar hebben we misschien niet eens genoeg banen voor. We krijgen dus steeds hoger opgeleide mensen die de volgende generatie ook weer hoger zullen opleiden. Het niveau van leraren op de lagere school zal daardoor ook hoger worden. Ik zie dat ook bij de hogeschool, eigenlijk willen ze dat de docenten minstens gestudeerd hebben, liefst gepromoveerd zijn. Want het niveau moet omhoog, en dat sijpelt van boven naar beneden door in de samenleving. En voor een klein land dat zo op een wereldniveau opereert als wij doen is dat ontzettend goed. Want we klagen wel, dat zit in de volksaard, maar Nederland doet het enorm goed op het gebied van wetenschap en cultuur. Dat heeft uiteraard alles te maken met het hoge kennisniveau’.

Arthur Olof is redacteur van *idee*.

Jan Hendrickx

Leonardoschool

Het reguliere onderwijs in Nederland is niet afgestemd op de mogelijkheden en de onderwijsbehoefte van hoogbegaafde leerlingen. Dit is ook niet verwonderlijk want hoogbegaafde kinderen hebben een ontwikkelingsvoorsprong van vele jaren op hun leeftijdgenoten en denken en leren op een andere manier (topdown). Vijf op de zes leerkrachten acht zich niet in staat hoogbegaafdheid te herkennen en geeft aan hoogbegaafde kinderen niet goed te kunnen begeleiden. Dit leidt ertoe dat vele hoogbegaafde kinderen zich niet goed ontwikkelen. Ze gaan onderpresteren, vinden leren en school niet meer leuk, gaan afwijkend gedrag vertonen en komen in een sociaal isolement. Dit is niet alleen jammer voor de betrokken kinderen en hun ouders, maar ook voor onze maatschappij die zich zou moeten ontwikkelen tot een kennis-economie.

Op de Leonardoscholen staat de ontwikkeling van de individuele leerling centraal. Dit komt tot uitdrukking in het in eigen tempo doorwerken van de leerlijnen taal en rekenen en in het oneindig kunnen verbreden, verdiepen en verrijken van de leergebieden aardrijkskunde, geschiedenis, kennis der natuur en science onder Leonardotijd. Naast de cognitieve ontwikkeling is er brede aandacht voor kunst, cultuur, dans, drama, muziek en sport.

De Leonardoscholen worden opgezet als afdelingen van bestaande scholen waarin de leerlingen in contact kunnen blijven met leeftijdgenoten. Het hele traject wordt gedurende vier jaar wetenschappelijk gevolgd door de Rijksuniversiteit Groningen zodat de resultaten van de didactische en de sociaal-emotionele ontwikkeling objectief kunnen worden vastgesteld. Na afloop van dit onderzoek moet dit leiden tot de ministeriële erkenning van de Leonardoscholen als een vorm van speciaal onderwijs, op gelijke basis als de ZML-scholen.

Jan Hendrickx

Stichting Leonardo Scholen Nederland

Foto: Herman Wouters

‘De beste beloning is de prestatie zelf. Daar heeft de financiële vergoeding weinig meer aan toe te voegen’

Iedereen moet werken voor z'n geld. En hard werken (oftewel 'je best doen') moet worden beloond. De vraag is of mensen beter gaan presteren als ze meer verdienen. Hoogleraar Fred Zijlstra gaat in op beloning en werkmotivatie en stelt hierbij topsalarissen ter discussie. 'Het gaat hier niet om beloningen'.

door Fred Zijlstra

Loon naar werken: *feit of fictie?*

Een financiële prikkel moet er voor te zorgen dat mensen bereid zijn om te werken. Als deze rede-nering wordt doorgetrokken zou men kunnen denken dat een grotere prikkel (hogere beloning) tot meer gewenst gedrag zal leiden. Dat beeld roept echter een aantal vragen op. Men kan zich afvragen of dat beeld correct is. Deze vraag heeft verschillende kanten, waaronder een filosofische kant, maar ook een economische en een politieke kant. Ook zitten er praktische elementen in. Bijvoorbeeld: hoe kun je mensen het beste belonen? En wat doet een beloning met mensen?

Wat is belonen?

In feite is belonen (en straffen) een methode om het gedrag van mensen te beïnvloeden. Door middel van het koppelen van een beloning aan bepaald gedrag probeert men te stimuleren dat het bepaalde gedrag vaker wordt vertoond. Sinds B.F. Skinner vorige eeuw bij ratten en duiven onderzoek deed is het begrip operante conditionering hiermee geassocieerd. Echter, critici vonden deze op-

vattingen erg *behavioristisch* en te *mechanisch*. Het gaat voorbij aan het gegeven dat mensen ook nog een eigen wil en motivatie hebben. Toch wordt belonen nog wel zo gezien. Als iemand iets uitzonderlijks gepresteerd heeft wordt een beloning gegeven. Impliciet hoopt men dan dat deze prestatie nog een keer herhaald zal worden. Vooral in de context van arbeid spreekt men veelvuldig over *beloningen*, zeker in relatie tot motivatie. Beloningen hebben dan uitsluitend een financiële betekenis. Hoe zinvol is dat eigenlijk?

Wat is de relatie is tussen geld en werk?

Kan geld (salaris) worden gezien als een beloning? Is geld een belangrijke motivatie om te werken? Salaris (loon) vormt een financiële compensatie is voor geleverde tijd (tegenprestatie). Dat is dus geen beloning in de klassieke zin. Mensen werken om verschillende redenen. Uiteraard omdat het geld dat we ervoor krijgen ons in staat stelt om in het levensonderhoud te voorzien. Maar werk vervult ook nog diverse andere, voor de

motivatie veel belangrijkere, functies. Werk biedt veel mensen een doel en richting in het leven, het geeft structuur aan de dag (de werktijden), het laat mensen voelen dat ze gewaardeerd worden en deel uitmaken van de maatschappij, en hieraan een bijdrage leveren. Daardoor krijgen mensen een gevoel van eigenwaarde. Ook kan werk bijdragen aan de maatschappelijke status. Dat zijn allemaal aspecten die in meerdere en mindere mate met elkaar samenhangen, en in psychologisch opzicht van groot belang zijn. Let wel, hier wordt geen onderscheid gemaakt tussen betaald werk, onbetaald werk, huishoudelijk werk, enzovoort. Het maatschappelijke belang is duidelijk: als mensen niet werken, kan de maatschappij niet functioneren. Voor individuele personen is werk verder belangrijk omdat het een mogelijkheid kan bieden zich te ontplooiën, nieuwe ervaringen op te doen en nieuwe dingen te leren. Een belangrijke voorwaarde is wel dat het werk van goede kwaliteit moet zijn. Vanuit psychologisch perspectief kunnen hiervoor criteria worden geformuleerd waaraan werk moet voldoen. Als het werk niet aan die criteria voldoet, blijft slechts de financiële compensatie over.

Niet-financiële motieven om te werken

Voor de motivatie om te werken blijkt het meest belangrijk te zijn dat mensen in staat worden gesteld om iets te realiseren, om een doel te behalen. Dergelijke doelen kunnen zeer divers zijn, en variëren van persoonlijke doelen (een project afronden, iets leren, o.i.d.) tot iets maatschappelijk relevant doen. Dit zijn immateriële doelen. Ook voor de huidige generatie jongeren blijkt dat maatschappelijke waarde weer belangrijker wordt bij de beroepskeuze. Ze laten zich niet alleen meer leiden door materiele zaken (hoog salaris en lease auto). Vanuit psychologisch perspectief blijkt de betekenis van een financiële prikkel om mensen te motiveren erg gering.

De motivatie om te werken is dan ook niet van de hoogte van het salaris afhankelijk. Het salarisniveau is primair een resultaat van vraag en aanbod op de arbeidsmarkt. In de hoogte van het salaris wordt ook de mate van maatschappelijke waardering voor het soort werk tot uitdrukking gebracht. In dat licht dienen de acties ten behoeve van een

beter salaris door bepaalde beroepsgroepen (politieagenten, onderwijspersoneel, verzorgenden) ook worden gezien. Niet de absolute hoogte van het salaris is belangrijk, maar vooral de verhouding met andere beroepsgroepen. De hoogte van het salaris speelt wellicht een (kleine) rol bij de keuze om een bepaalde baan aan te nemen of niet. Toch wordt geld veelal gebruikt als de belangrijkste *motivator* om mensen aan te sporen, maar is dat wel juist? Als men eenmaal gekozen heeft voor een bepaalde baan, verliest het geld zijn rol als motiverende factor. Dan gaan andere factoren spelen, zoals of men zich fatsoenlijk en rechtvaardig behandeld voelt, en of men merkt dat de inspanningen gewaardeerd worden. De mate waarin mensen zich gewaardeerd weten, speelt een erg belangrijke rol voor de motivatie van mensen, en is van doorslaggevende invloed op de bereidheid extra inspanningen te leveren. Een blijk van waardering kan op verschillende manieren worden gegeven. In het intermenselijke verkeer wordt een compliment (schouderklopje) doorgaans meer gewaardeerd dan een financiële bonus. Toch kan een financiële bonus af en toe ook nuttig kan zijn, zolang er maar een relatie bestaat tussen de hoogte van de bonus en de geleverde prestatie.

Financiële beloningen niet verstandig

Vanuit psychologisch gezichtspunt is het niet verstandig om alleen financiële beloningen te geven, zoals het volgende experiment toont. Enkele onderzoekers nodigden een groep mensen uit om aan een onderzoek deel te nemen. De deelnemers werden gevraagd om een uur lang een aantal zinloze activiteiten uit te voeren. Vervolgens werden hen gevraagd om aan de mensen die na hen zouden komen te vertellen dat het een erg leuk onderzoek was, met interessante taken. De helft van mensen kregen hiervoor € 5,- en de andere helft € 50,-. De groep mensen die slechts € 5 kregen om andere mensen enthousiast te maken voor het onderzoek presteerden veel beter. Deze groep wist mensen veel beter te overtuigen en enthousiast te maken dan de mensen die hier € 50 voor ontvingen. De onderzoekers verklaarden dit door middel van het fenomeen dat wordt aangeduid als *cognitieve dissonantie*. Dat betekent dat men een bedrag van € 5 te gering vond om daarvoor te liegen. Door voor zichzelf te rechtvaardigen dat het onderzoek

wel degelijk de moeite waard was, gingen ze er zelf ook in geloven. De mensen die € 50 kregen vonden dat bedrag daarentegen hoog genoeg om te doen wat de onderzoekers van hen vroegen. Ze wilden er best een leugentje voor vertellen. Ze deden hun taak niet met veel overtuiging, en presteerden veel slechter. Dit experiment leert dat in termen van motivatie en goed presteren de hoogte van de beloning wel eens contraproductief zou kunnen zijn.

Politieke ingreep topsalarissen gerechtvaardigd

We kunnen uit bovenstaande concluderen dat de beste beloning de prestatie zelf is. Daar heeft de financiële vergoeding weinig meer aan toe te voegen. Als we dit plaatsen in het kader van de huidige discussie over topsalarissen blijft er eigenlijk weinig meer over van de rechtvaardiging dat het hier gaat om een 'beloning'. Topsalarissen zijn geen uitdrukking van een uit de hand gelopen vorm van maatschappelijke waardering. Topsalarissen vormen ook niet de uitkomst van vraag en aanbod op de arbeidsmarkt. De arbeidsmarkt waar topsalarissen worden uitgedeeld is weinig transparant. En zoals alle economen weten, bestaat er in een markt die niet transparant is geen relatie tussen vraag en aanbod. Dat betekent dat marktpartijen dit niet zullen (kunnen of willen) oplossen. Het wakkert enkel hebzucht aan. Hiermee is een politieke ingreep gerechtvaardigd. Het is duidelijk dat topsalarissen geen maatschappelijk doel en geen motiverende rol hebben. Er is eigenlijk geen goede rechtvaardiging voor. Als dergelijke bedragen nodig zijn om mensen aan te trekken, houdt dit in feite in dat het slecht gesteld is met de kwaliteit van dat werk. Het werk biedt kennelijk geen mogelijkheden om voldoening uit het werk zelf te halen. En dan kunnen we overwegen om dat soort werk te verbeteren (herontwerpen) of weg te automatiseren.

Fred Zijlstra is hoogleraar arbeids- en organisatiepsychologie aan de Universiteit van Maastricht en sectorvoorzitter Arbeid en Organisatie van de beroepsvereniging voor psychologen NIP.

Honoré Verbeet

Appels, Peren en Symboolpolitiek

Uitzonderlijke prestaties mogen uitzonderlijk beloond worden. Vrijwel iedereen accepteert dit zonder mankeren voor topsporters. Maar als het gaat om toppers in het bedrijfsleven en bij de overheid dan ligt het plotseling anders. Dat onderscheid is niet juist. Topsporters kunnen maar beperkte tijd topprestaties leveren en dat geldt ook voor topmanagers. Topmanagers kennen steeds kortere dienstverbanden; de prestatie-eisen zijn hoog, het afbrandrisico groot. Als algemene beloningsnorm wordt vaak het inkomen van de minister-president genoemd. In principe is het terecht dat deze functionaris de best betaalde overheidsdienaar is. Maar gelet op zijn verantwoordelijkheden zou een veel hoger salaris – tot drie keer hoger dan nu het geval is – passend zijn. Pas dan kan de norm ook toegepast worden.

Het vergelijken van topinkomens uit de publieke en private sector met de 'Balkenende-norm' heeft een hoog appels-en-perengehalte. Het bruto-inkomen van de minister-president wordt meestal vergeleken met het totale remuneratiepakket inclusief bonus, pensioenbijdrage, ontslagvergoeding (en soms zelfs bijtelling voor de auto) van een niet-politicus. De huidige voorstellen van Wouter Bos om de topinkomens extra aan te pakken zijn symboolpolitiek. De verwachte inkomsten zijn zeer laag (geschat op slechts € 60 miljoen). De mogelijkheden voor bedrijven om toppers via andere wegen te belonen zijn zeer eenvoudig. Er lijkt sprake te zijn van een jaloeziebelasting die alleen maar een vlucht van internationale bedrijven naar omringende landen bevordert. Dat komt onze welvaart niet ten goede. Verdelen van de welvaart gaat het eenvoudigst bij een grote welvaart. Uitzonderlijke prestaties leiden tot een grotere welvaart. Dat moet beloond worden. Uiteindelijk profiteert iedereen daarvan.

Honoré Verbeet

Managing Consultant NMC-Nijse International Executive Search

Het Nederlandse onderwijs tendert naar gelijkschakeling: goed onderwijs voor iedereen dient het algemeen belang. Dit kan echter in strijd zijn met individuele keuzevrijheid in het onderwijs. Enkele kanttekeningen bij vrijheid en gelijkheid in scholing.

door **Sjaak Scheele**

Vrijheid en gelijkheid in scholing

Scholing wordt heel belangrijk gevonden om mensen te ontwikkelen en vormen. In de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens uit 1948 is opgenomen dat het een recht van de mens is om scholing te krijgen. De achterliggende gedachte is de vorming van het *zelfstandig beslissende individu*. Een neveneffect van die scholing is gunstig voor de maatschappij: een hooggeschoolde bevolking doet de welvaart van een land goed. Dit neveneffect kan echter zo belangrijk worden gevonden, dat de hoofddoelstelling - de vorming van het zelfstandig beslissende individu met individuele keuzevrijheid - naar het tweede plan wordt gedrukt. Wat kunnen sociaal-liberalen zeggen ten aanzien van een mogelijk conflict tussen de twee doelstellingen? Sociaal-liberalisme heeft met de andere politieke hoofdstromingen gemeen dat het nadenkt over het belang van het vrij beslissende individu, maar erkent ook dat gemeenschappelijke

doelen kunnen prevaleren. Sociaal-liberalisme laat in het algemeen de balans wat meer doorslaan in het voordeel van het eerste: de vrijzinnigheid.

Basisonderwijs

Kinderen moeten basisonderwijs ontvangen. In Nederland bestaat een leerplicht vanaf de maand dat een kind vijf jaar is geworden tot aan zijn zestiende, met de aanvullende eis dat er kwalificatieplicht bestaat tot aan 18-jarige leeftijd. Waarom begint het verplichte onderwijs op vijfjarige leeftijd? Ontwikkelingspsycholoog Piaget vond dat de ontwikkeling van kinderen in verschillende cognitieve stadia verloopt. Die stadia hangen samen met volgroeidheid op een bepaald niveau, met leeftijd. Het heeft in het algemeen geen zin kinderen leerstof aan te bieden, waar ze gezien hun leeftijd nog niet aan toe zijn. Voor een redelijke start met rekenen en lezen beginnen scholen

op zesjarige leeftijd en niet eerder. Als de twee eerste jaren op school slechts dienen om te fröbelen, om sociale vaardigheden op te doen, moet dat dan vijf dagen per week het hele schooljaar door?

De vroege onderwijsverplichting houdt verband met de instroom van niet-Nederlands sprekende kinderen. Voor deze kinderen zijn de eerste twee jaren wel degelijk belangrijk - ze leren zo goed mogelijk Nederlands spreken op school. Hier treedt een potentieel conflict op tussen degenen die veel individuele vrijheid willen in de opvoeding van de kinderen en een maatschappelijk belang van zo veel mogelijk Nederlands sprekende kinderen aan het begin van de 'echte' scholing. Potentieel, omdat veel ouders geen bezwaar zullen hebben tegen de schoolperiodes, omdat ze druk bezig zijn met hun carrière. De school fungeert dan als oppascentrale. Maar er is een kleine groep 'vrije' ouders, die zoveel mogelijk zelf wil plannen. Die bijvoorbeeld een maand vakantie wil nemen, wanneer hen dat uitkomt, niet gehinderd door de schoolperiodes van hun kleuter(s). Gezien het eerder genoemde maatschappelijke belang van de kennis van Nederlandse taal voor ieder kind, kan een compromis worden gezocht. Een beperkt aantal verplichte schooldagen voor de kleuters, zeg 150 per jaar, is voldoende.

Kwalificatieplicht

De kwalificatieplicht vormt een ander punt van discussie. Puberende kinderen hebben soms heel afwijkende visies op het schoolgebeuren dan hun ouders. Dochters van vrienden bijvoorbeeld vonden op een bepaald moment de middelbare school stom. Samen spijbelden ze meer dan dat ze op school zaten. Het ene ouderpaar vond, toen de dochter zestien werd, dat ze wellicht beter kon gaan werken (het was voor de kwalificatieplicht in 2007). Het had volgens hen weinig zin om zo goed als volwassen mensen te dwingen tot iets waar ze absoluut geen motivatie voor hebben en het nut niet van inzien. De dochter heeft vervolgens gewerkt als winkelbediende, als koffiejuffrouw, als caissière en zo nog meer. Na ongeveer een half jaar bedacht ze zich en koos voor voortzetting van haar middelbare schoolopleiding. De ouders van haar vriendin echter stuurden haar het psychosociale circuit in. Gesprekken met een psychiater en een psychoanalyticus zouden haar op het 'rechte' pad

kunnen brengen en haar weer aandacht voor school bijbrengen. Er volgden twee weinig florissante jaren voor haar. Hiermee wordt niet beoogd het nut van psychische zorg te bagatelliseren, maar het is wel een pleidooi op het recht van iedereen om zijn eigen vorm van het goede leven te kiezen. Het is daarbij onzinnig om de grens van die keuze, tussen kind en volwassenheid strak bij achttien jaar te leggen. Op je achttiende verjaardag ben je van de ene dag op de andere volwassen en mag je alles zelf beslissen, terwijl een dag eerder je nog door de wet als een kind wordt behandeld. Er mag gerust een overgangstijd ingesteld worden naar volwassenheid, waar sommige zaken al op vroegere leeftijd als volwassen worden beschouwd en andere op latere leeftijd.

Het gebeuren met pubers pleit voor een andere aanpak voor de kwalificatieplicht. Een voucher-systeem zou een betere oplossing zijn. Iedereen krijgt recht op een bepaalde duur gratis scholing, ongeacht de leeftijd waarop hij dat vanaf zestien jaar wil besteden. Mensen die besluiten relatief vroeg te gaan werken, kunnen op latere leeftijd een andere visie dan de oorspronkelijke op het goede leven ontwikkelen en dan nog zonder kosten scholing krijgen.

‘Michaella Krajicek bereikte niet al op jonge leeftijd een topniveau in tennis dankzij het Nederlandse schoolstelsel’

Schoolsoort

Een ander keuzevraagstuk vormt de schoolsoort, bijvoorbeeld bijzonder (religieus) onderwijs. Schoolvrijheid houdt een structurele culturele vrijheid in, waardoor er meerdere opvattingen van het goede leven in de maatschappij verankerd worden. Bijzonder onderwijs is geen althusseriaans ideologisch apparaat, waar je je heel moeilijk aan kunt ontworstelen. Voor enkelen zal het dat wel zijn, maar in hoofdzaak is het een instituut waar

opvattingen worden onderwezen, waar je als ouders voor kiest als moreel model. Het gaat om ouders die keuzevrijheid wensen en niet om een grootste gemene deler, geïnstitutionaliseerd door neutraal onderwijs. Ik ga zelfs zo ver om te stellen: was er geen schoolvrijheid in Nederland, dan zou ze vanuit sociaal-liberaal perspectief moeten worden uitgevonden. Het is overigens geen nieuw idee. John Stuart Mill was reeds een groot voorstander van diversiteit in opleidingen.

Aandacht voor minderheden is belangrijk, omdat nooit zeker is dat een bepaalde stroming zelf niet in de minderheid geraakt. De mogelijkheden van minderheden om hun visie van het goede leven zo ruim mogelijk te volgen vormen basale voorwaar-

‘Schoolvrijheid houdt een structurele culturele vrijheid in, waardoor er meerdere opvattingen van het goede leven in de maatschappij verankerd worden’

den voor een pluriforme democratie. Daarbij is het van belang dat scholen alle leerlingen accepteren die de identiteit van de school onderschrijven. Weigering kan alleen bij een tekort aan plaats of wanneer de leerling geen respect voor die identiteit toont. Niet verplichte acceptatie betekent de kans op segregatie, omdat op oneigenlijke gronden kan worden geweigerd. Integratie betekent ook: respect voor anderen begint bij het respecteren van de anderen.

Eén soort school, een neutrale school, is minder gelukkig. Neutraliteit wordt door de eisen van het schoolsysteem min of meer vastgepind. Neutraliteit is de zich verbergende ideologie van (de) dominante stroming(en); neutraliteit bestaat niet. De algemene opvatting over onderwijs tendert naar gelijkenschakeling. In een toelichting bij de leerplichtwet staat: ‘Sommige kinderen hebben bijzondere talenten op het gebied van kunst of

sport. Het kan zijn dat zij hiervoor lessen moeten verzuimen. De leerplichtwet biedt hiervoor echter geen vrijstellingsmogelijkheden’. Michaella Krajicek bereikte niet al op jonge leeftijd een topniveau in tennis dankzij het Nederlandse schoolsysteem (zij volgde in Tsjechië middelbare school). Dan kom je aan bij de vraag in hoeverre individuele keuzevrijheid moet worden beperkt ten gunste van gelijke behandeling, het aloude ‘gelijke monniken, gelijke kappen’. Veel potentie

wordt er verspild met zinloze uren maken. Niet de hoeveelheid scholing in uren is het voornaamste criterium, maar de hoeveelheid kennis. Belangrijk is vooral dat een zeker niveau moet worden gehaald voordat de basisscholing kan worden beëindigd. Als een leerling echter aan bepaalde kennis- en vaardigheidscriteria per niveau voldoet, moet er een grote mate van keuzevrijheid mogelijk zijn. Bijvoorbeeld als iemand op de HAVO goed is in wiskunde maar wat minder in talen, dan zou hij

wat lessen wiskunde mogen missen. Waarom zou het noodzakelijk zijn alle uren te vullen? Kinderen worden geleidelijk aan volwassen, kunnen steeds meer verantwoordelijkheid aan en worden zo dat nagestreefde zelfstandig beslissende individu.

Sjaak Scheele is psycholoog, filosoof en publicist.

Foto: Herman Wouters

Boris van der Ham maakte vanaf april 2007 deel uit van de Parlementaire Onderzoekscommissie Onderwijsvernieuwingen. De conclusie van de commissie was dat - ondanks de goede bedoelingen - het Nederlandse onderwijs niet is verbeterd. Een interview met Van der Ham over het gelijkheidsstreven, gelijke kansen en vrijheid in het onderwijs.

door Corina Hendriks

Onderwijsvernieuwingen: eenheidsworst smaakt niemand goed

Boris van der Ham over de Commissie Dijsselbloem

De overheid heeft haar kerntaak – het zeker stellen van de kwaliteit van het onderwijs – de afgelopen jaren ernstig verwaarloosd. Dit is de belangrijkste conclusie van de commissie. Wat is voor jou persoonlijk de belangrijkste uitkomst van de commissie?

‘In de media heeft de harde conclusie van de commissie de meeste aandacht gekregen. Er ontstond een beeld dat de politiek zich voortaan afzijdig moest houden van het onderwijs. Het omgekeerde is waar. Diegenen die het rapport daadwerkelijk gelezen hebben, weten dat wij als commissie juist een actieve rol van de overheid bepleiten. Maar dan wel op een andere manier. De overheid moet de kwaliteit van het onderwijs bewaken, en dat moet ze in de toekomst strikter doen dan in het verleden. Wij stellen dat er strengere eisen moeten komen aan eindexamens op de middelbare school,

dat de opleidingen van docenten moeten worden verbeterd en getest, en dat scholen aan hogere kwaliteitseisen moeten voldoen. Dat vind ik zelf de meest verregaande aanbeveling van de commissie’.

Veel onderwijsvernieuwingen in de jaren negentig zijn volgens de commissie gebaseerd op een gelijkheidsideaal uit de jaren zeventig waarbij zeer uiteenlopende leerlingen allemaal hetzelfde onderwijsaanbod kregen. Waarom ervaart de commissie dit als problematisch?
‘In de jaren zeventig ontstond het idee van de zogeheten middenschool. Die middenschoolgedachte hield in dat elk kind eenzelfde soort basiskennis moest hebben om gelijke kansen te bevorderen. De gedachte was nobel, zeer nobel zelfs, maar in de praktijk waren er problemen. Het tempo waarop leerlingen leren is immers verschillend. Er zijn

veel leerlingen die theoretische kennis gewoon niet kunnen behappen. Die haken dan af. De middenschoolgedachte werd uiteindelijk afgeblazen. Pas bij de introductie van de basisvorming, begin jaren negentig, werd een nieuwe poging gedaan. Alle leerlingen kregen een gelijke basis aan kennis, maar ook hier pakte het vaak verkeerd uit. De praktisch ingestelde kinderen vonden de stof veel te lastig, en de theoretisch ingestelde kinderen vonden het te makkelijk. De eenheidsworst smaakte niemand. Dit is het probleem van de commissie met dit type onderwijsvernieuwingen: de problematiek is wel reëel, maar de oplossingen waren te grof, te weinig specifiek en te armoedig uitgevoerd, waardoor het bereiken van het doel alleen nog maar verder op achterstand kwam’.

De Commissie erkent dat leerlingen verschillende talenten hebben; soms meer cognitief, soms meer praktisch. Leerlingen zijn (dus) niet allemaal gelijk, maar wel gelijkwaardig. Hoeveel ruimte voor verschil tussen leerlingen mag er zijn?

‘Stelregel één is dat we uit leerlingen de talenten moeten halen die er inzitten. We moeten die talenten vervolgens ook waarderen. Nederland heeft een foutieve traditie om praktische kunde als ‘lager’ te beschouwen dan theoretische kennis. Die traditie moet doorbroken worden. Het is prima om een zekere mate van gelijke kennis aan te leggen, maar je moet daarbij wel kijken naar de insteek die je bij leerlingen kiest. Neem nu de historische canon. Op het vwo kan je bij het thema *de microscoop van Antoni van Leeuwenhoek* een discussie voeren over de religieuze vraagstukken die ontstonden bij de ontdekking van micro-organismen. Op het vmbo kan je de techniek van een microscoop uit gaan leggen. Die verschillen van insteek zijn uitstekend. Je moet leerlingen niet te snel in een hokje stoppen. Het niet zo dat leerlingen die over het algemeen

‘praktisch’ ingesteld zijn geen interesse zouden hebben voor theoretische vakken. Sommigen van hen vinden geschiedenis of economie juist fantastisch. Geen blauwdrukken, asjeblijft’.

De commissie heeft ook gekeken naar verschillen in de vorm van lesgeven. Wat heeft de voorkeur van de commissie: het ‘nieuwe leren’ of ouderwets klassikaal?
‘Ook daar willen we af van blauwdrukken. In de jaren negentig kwam de gedachte op dat het ouderwets lesgeven – leraar voor de klas en de leerlingen in ‘busopstelling’ – niet meer zou voldoen. Lesstof moest voortaan via ontdekkend leren tot de leerlingen komen. Dat was ook het idee van het studiehuis: leerlingen moesten kennis zelf vergaren. Leraren die wat meer klassikaal les gaven en bepaalde kennis bij leerlingen ‘erin wilde stampen’ kwamen opeens in het verdachtenbankje te zitten. Dat heeft veel onnodig leed veroorzaakt. Nu is de trend weer dat alles wat onderzoekend leren is, in het verdachtenbankje zit. De waarheid ligt, zoals wel vaker, in het midden. De commissie heeft met een aantal vooraanstaande leerpsychologen gesproken en die stellen dat een mix van leermethodes het beste is. Sommige kennis moet je gewoon uit je hoofd leren, ouderwets stampen, zoals spellingregels, wiskundige formules en tijdsbalken. Andere kennis doe je op door op onderzoek uit te gaan en het al doende te leren. Ook kan het per leerling verschillen welke methode het beste werkt. De commissie stelt dat dit aan de professionaliteit van de leraar moet worden overgelaten’.

Nog steeds hebben allochtone kinderen een achterstand in het onderwijs. Hoe kunnen hun achterstanden worden overwonnen?

‘Voor al allochtone leerlingen uit de grote steden hebben problemen, en dan met name jongens. Dat heeft een waaier van oorzaken. Er zijn problemen

‘We moeten uit leerlingen de talenten halen die er inzitten. Nederland heeft een foutieve traditie om praktische kunde als ‘lager’ te beschouwen dan theoretische kennis’

‘Op het VMBO kan de zesjescultuur worden doorbroken door voortaan weer op verschillende niveaus eindexamen te mogen doen’

thuis, ouders zijn vaak werkloos en laag opgeleid, er zijn psychische klachten, soms spelen drugs een rol, kleine criminaliteit en generatieconflicten. Goed onderwijs is maar een deel van de oplossing. We doen daarvoor een aantal suggesties. Wij vinden dat er een soort kleutertoets moet komen. Bij binnenkomst op de basisschool zouden de leerlingen moeten worden getest op een aantal basisvaardigheden. Zo kom je er snel achter of kinderen bijvoorbeeld een taalachterstand hebben. Daarnaast geldt voor veel allochtone leerlingen wat ook voor autochtone leerlingen geldt, namelijk dat ze binnen het voortgezet onderwijs makkelijker moeten overstappen naar andere onderwijsvormen. Een aanvankelijke achterstand kan dus later in je schoolcarrière makkelijk worden ingehaald. De tussenpadjes en sluiproutes in het onderwijs zijn juist voor dit soort leerlingen van groot belang’. Ook moet er een herwaardering komen van het zogenaamde speciaal onderwijs. In de jaren negentig is een deel van het speciaal onderwijs – voor leerlingen met grote gedrags- en leerproblemen – ingevoegd bij het VMBO. Dat heeft veel problemen opgeleverd, want deze leerlingen vragen nu eenmaal een ander soort aandacht. Sommige van deze leerlingen moet je gewoon op aparte scholen les-

geven. Het geforceerd invlechten bij ‘normale’ leerlingen werkt contraproductief’.

Is er volgens u sprake van een zesjescultuur in het Nederlandse onderwijs? Zo ja, hoe kunnen we een achtencultuur bereiken zonder dat de toegankelijkheid van het onderwijs wordt beperkt?

‘De zesjescultuur moet worden doorbroken. Dat kan door simpelweg te beginnen met meer kwaliteit voor de klas te zetten. Daarom pleiten we bijvoorbeeld voor examinering op docentenopleidingen. Ook moeten leraren beter worden betaald. Ook het aanscherpen van de eindexamens op de middelbare school zal een kwaliteitsverhoging geven in het onderwijs. Vooral op het VMBO kan de zesjescultuur worden doorbroken door voortaan weer op verschillende niveaus eindexamen te mogen doen. Vroeger kon je op de VBO en de MAVO het ene vak op het hoogste D-niveau doen, en een ander vak - waar je wat minder goed in was - kon je op een ander niveau afleggen. Met het VMBO is dat voor een groot deel afgeschaft; je kon vanaf al je vakken maar op één niveau doen. Dat had tot gevolg dat leerlingen het niveau koos dat aansloot bij het vak waar hij het slechtste in was. Wij willen juist weer stimuleren dat leerlingen bij vakken waar ze goed in zijn, op een zo hoog mogelijk niveau eindexamen doen. Dat oude MAVO-model moet dus weer terug’.

Is dit rapport van de commissie Onderwijsvernieuwingen eigenlijk een sociaal-liberaal rapport?

‘Het rapport gaat sterk uit van individuele ont-plooiing van leerlingen. Blauwdrukken zijn daarbij niet handig. Dus wat dat betreft past het goed in het sociaal-liberale denken. Maar het is net zo goed een christen-democratisch, en een sociaal-democratisch rapport. In alle gezindten zie je de worsteling met de vraag hoe we het beste uit kinderen kunnen halen’.

Corina Hendriks is redacteur van *idee*.

Mous Elke ketter heeft zijn letter

Politici dienen opvattingen te koesteren en meestal doen ze dat ook. Sterker nog, in het schoolklasje waar de Tweede Kamer mij vaak aan doet denken, zitten ze keurig gerangschikt op mening - per fractie een andere. Al vóór de verkiezingen hebben ze hun ideeën opgeschreven in een programma, zodat de kiezer kan bedenken welke visie hij belangrijk genoeg vindt om zijn stem aan te geven. Het is een erg handig systeem, want als er eentje opstaat om naar te microfoon te lopen weet je eigenlijk al wat hij of zij gaat zeggen. Of, beter gezegd, dat zou je vermoeden want soms kom je voor lelijke verrassingen te staan.

De mensen die de politiek tot hun beroep gemaakt hebben, vinden het erg belangrijk dat er in de Kamer gedebatteerd wordt. Voor een openbare gedachtewisseling heb je een verschil van mening nodig, anders wordt het een saaie boel. Dus als het dus zo uitkomt laat een woordvoerder het programma voor wat het is - dan is het verschil maken met andere fracties belangrijker. Profileren heet dat. Wel een gedoe, met als belangrijk nadeel dat de kwaliteit van het debat ernstig te lijden heeft. Want men vangt elkaar wel vliegen af en geeft een breedsprakig vertoon van afgrijzen over de misvattingen van een ander, maar vervolgens gebeurt er niks. Zou het niet mooi zijn als ooit een spreker een ander zou kunnen overtuigen! Het publieke idee dat standpunten onwrikbaar zijn en tevoren vastliggen, wordt door deze gang van zaken onwankelbaar bevestigd.

Na het debat volgt al te vaak een stemgedrag dat weinig verband lijkt te hebben met het eerder besprokene. Dan spelen de politieke motieven hun rol, zoals gedemonstreerd bij de blasfemiediscussie onlangs of eerder in 2004. Nog een peiler onder de wijdverbreide overtuiging dat er bij een kamerdebat met minder omhaal van woorden tot stemming kan worden overgegaan. Maar vooruit, zo was het al geregeld toen zich een vervelend jongetje in de klas manifesteerde. Met foute vriendjes bovendien. Hij pest anderen, hij treitert zelfs ministers, hij discrimineert kleurrijk en eist allerlei speciale voorzieningen voor het uitdragen van zijn verongelijkt standpunt. Zijn klasgenoten zijn erg geschrokken, vooral sinds hij met enge nieuwe jongens een eigen klikje heeft gevormd. De klas is er bang voor dat nog meer vriendjes het gedachtegoed van Geert zullen gaan uitdragen.

Op de eerste de beste basisschool wordt pesten als probleem erkend. Treiterkoppelen moeten worden aangepakt, dat vindt iedereen. Op school maakt de leraar uit wat pesten is, voor grote mensen is er de rechter. Maar in het klasje van de Tweede Kamer heerst diepe verwarring. Er komt een debat over belediging. Het vervelende jongetje doet niet mee, het kwetsen gaat hem te zeer aan het hart. Blasfemie is een vorm van belediging met eigen bijzondere regels. Overbodig, vindt de meerderheid, maar een motie tot afschaffing wordt verworpen. Want dan lijkt je wel de oppositie. Dus gaan ze, althans de minister, onderzoeken welke mensen het recht hebben om beledigd te zijn. Dat hebben ze in het onderwijs nog niet bedacht.

Marijke Mous
is adviseur
bestuurscommunicatie
en griffier in de
gemeente Loenen

Internet is van cruciaal belang voor een open en dynamische samenleving. Internet is immers de gemeenschappelijke ruimte waar mensen kennis produceren en delen, ideeën uitwisselen, meningen vormen, samenwerken en innoveren. Over het benutten van talent en de wijsheid van de menigte.

door **Nicolas van Geelen** en **Thom Golder**

Benut de wijsheid van de menigte

Kennisdeling in de interneteconomie

Onze samenleving herbergt veel onbenut talent. Talloze interactieve internettoepassingen, waar mensen informatie produceren en delen, laten zien hoe die ‘verborgen’ wijsheid in de samenleving kan worden aangeboord. De slimheid manifesteert zich veelal in bijzondere prestaties van groepen en het ‘nieuwe internet’, ook wel ‘Web 2.0’ genoemd, is daarbij belangrijk. Miljoenen internetters publiceren hun eigen video’s, foto’s, weblogs, recensies en commentaren. Via online sociale netwerken als Hyves en LinkedIn, beeldmedia-sites als YouTube en Flickr en de online encyclopedie Wikipedia is een gemeenschap ontstaan op een ongekeerde schaal. Niet voor niets riep *Time Magazine* de actieve internetter (‘You’) uit tot Persoon-van-het-jaar 2006. ‘Omdat je de teugels van de globale media in handen hebt gehouden, omdat je de digitale democratie opgebouwd en afgekaderd hebt, omdat je voor niets hebt gewerkt en omdat je de professionals op hun eigen gebied hebt verslagen, ben jij Time persoon van het jaar,’ schrijft het weekblad. Dan blijkt dat er naast de

domheid van de massa ook zoiets te bestaan als de wijsheid van de menigte. Het benutten van die wijsheid en kennis leidt tot ongekeerde creativiteit, innovatie en bijzondere prestaties.¹

Kracht van het internet

Manuel Castells, de Spaanse socioloog en chroniqueur van het informatietijdperk, heeft het over het ontstaan van een ‘informatie-economische economie’.² Deze economie, gedreven door het internet, ligt aan de basis van een nieuwe arbeidsdeling, van een nieuwe cultuur en van een nieuwe beleving van ruimte en tijd. Mensen kunnen over een enorme hoeveelheid informatie beschikken en goedkope en snel nieuwe verbindingen aangaan met mensen over de gehele wereld. De macht is niet meer geconcentreerd in een centrum, maar wordt vluchtiger en krijgt een netwerk-karakter. De zetels van deze macht zijn de geesten van mensen. Wie de strijd om de geesten wint zal regeren.³ Het internet is de plek waar deze strijd in beginsel gevoerd zal worden. Het internet is im-

mers de open, gemeenschappelijke ruimte waar mensen kennis produceren en delen, ideeën uitwisselen, meningen vormen, samenwerken en innoveren. In deze nieuwe arena komen kennis en macht tot ontwikkeling, ongeacht de vraag of bestuurders en het publiek deze nieuwe werkelijkheid wensen. Bestuurders in de publieke en private sector moeten inspelen op deze nieuwe realiteit. Niet door de strijd aan te gaan met de moderne burger, maar juist door een beroep te doen op zijn kennis. Het besef onder wetenschappers en ondernemers groeit dat niet alle kennis binnen de muren van de eigen organisatie moet worden gezocht, en dat de nieuwe multimedia gebruikt kan worden om een beroep te doen op de slimheid onder de massa.

Wijsheid van de menigte

In zijn boek *The Wisdom of the Crowds* (2006) legt de Amerikaanse journalist James Surowiecki uit dat de nieuwe media de kracht van groepen faciliteert. Surowiecki noemt dit een positieve ontwikkeling. Grote groepen mensen zijn per definitie beter in het oplossen van problemen, innoveren, besluiten nemen en de toekomst voorspellen dan een kleine elite. Aan de hand van voorbeelden toont hij aan dat de massa het bij veel beslissingen beter weet dan de expert. Onder de juiste omstandigheden zijn groepen opmerkelijk intelligent, en vaak slimmer dan de slimsten in hun midden. Volgens Surowiecki staat bij de meeste dingen het gemiddelde voor middelmatigheid, maar bij collectieve intelligentie staat het juist voor excellentie. Uiteraard kunnen er kanttekeningen bij geplaatst worden. Naast de wijsheid van de menigte is er natuurlijk ook de domheid van de menigte. Sommige menigten nemen immers buitengewoon slechte beslissingen. De internetzeepbel met in Nederland de rampzalige beursgang van World Online is daarvan een voorbeeld.

Voorwaarden

Om een beroep te doen op de wijsheid van de menigte is het volgens Surowiecki noodzakelijk dat er aan een aantal voorwaarden wordt voldaan. Allereerst moet de menigte redelijk geïnformeerd en gemotiveerd zijn. De menigte moet de vrijheid hebben om onafhankelijk van elkaar hun mening te vormen, en ze moeten gebruik kunnen maken

van ‘lokale kennis’. In geval van een massahysterie wordt aan deze voorwaarden niet voldaan. Iedereen vertrouwt dan namelijk op dezelfde informatie en trekt op basis daarvan dezelfde conclusie. Hoogleraar Politieke Theorieën en Rechtsfilosofie Herman van Gunsteren, schrijft in zijn boek *Vertrouwen in democratie* (2006) over vergelijkbare voorwaarden wanneer hij de principes van zelforganisatie beschrijft. Van Gunsteren ziet duidelijke aanwijzingen dat ook zonder leiding van bovenaf een intelligente orde mogelijk is. Van Gunsteren komt tot vier centrale principes voor zelforganisatie. Het belang van een diversiteit aan standpunten en zienswijzen. Daarbij zijn vrijheid van meningsuiting en meningsvorming van belang. Daarnaast moeten de meningen zo gepresenteerd kunnen worden dat ze met elkaar vergeleken en geconfronteerd kunnen worden. Wil diversiteit bijdragen tot intelligente zelforganisatie, dan moet daaruit ook geselecteerd worden. Het is niet *a priori* de leider, de manager of de bestuurder die selecteert. Selectie is een interactief proces. Wie er selecteren, wordt gedurende het proces bepaald. Tenslotte is er het principe van indirecte controle. Indirecte controle is een controle die minimale uitkomsten in de gaten houdt, maar de processen ongemoeid laat. Directe controle maakt intelligente zelforganisatie onmogelijk. De principes die Van Gunsteren noemt, lijken abstract maar leveren wel een radicaal andere benadering op van politiek. Het grootste gevaar voor een democratie is niet de oneindige onenigheid, maar de verstikkende consensus. Politici die alles willen controleren, geven de wijsheid van de menigte geen kans. Het benutten van de wijsheid van de menigte verdraagt geen controle van bovenaf. Zelforganisatie werkt alleen als de slimheid in de samenleving optimaal wordt gebruikt. Een van de eersten die dit principe succesvol toepasten, al dan niet bewust, waren softwareontwikkelaars.

Succesvolle voorbeelden

De meedenkende, meeproducerende gebruiker is bij softwareontwikkelaars al sinds jaar en dag bekend. ‘Open source’ is daarbij de benaming voor softwareprojecten waar in principe iedereen daarvoor de kennis heeft, aan kan meewerken. Hoe meer slimme mensen mee creëren, hoe beter het softwareprogramma zal werken. Het besturings-

systeem Linux is een van de bekendste open source software voor pc's. Maar open source beperkt zich niet tot software. Founding father van Linux, Linus Torvalds, zei ooit *the future is open source everything*. Hij lijkt gelijk te krijgen. Na open source software is er inmiddels onder andere open source bier, open source babyvoeding, open source kleding en natuurlijk de open source databank zoals Wikipedia. De voorbeelden illustreren de trend dat consumenten niet alleen meer iets te kiezen willen hebben, ze willen ook iets te zeggen hebben over de keuzen. Bij bedrijven en organisaties die dit succesvol te gelde maken, bestaat geen hiërarchie waarbij van bovenaf taken en doelen opgelegd worden. De consument wordt uitgedaagd deze taken en doelen mee te bepalen. Bedrijven stellen hun innovatieprocessen in toenemende mate open voor inbreng van externe partijen, zoals consumenten. Open innovatie is niet nieuw, maar neemt wel in belang en diversiteit van verschijningsvormen toe.

‘Het grootste gevaar voor een democratie is niet de oneindige onenigheid, maar de verstikkende consensus’

Jeff Howe, schrijver voor *Wired Magazine*, introduceerde in juni 2006 hiervoor de term *crowdsourcing*. Dit wekt wellicht een associatie op met *crowdsurfing*; tijdens een concert van het podium afduiken en erop vertrouwen dat het publiek je opvangt. Geen slechte associatie, omdat je er bij *crowdsourcing* ook op moet vertrouwen dat de *crowd* je helpt. Een interessant voorbeeld van deze ontwikkeling is het bedrijf InnoCentive. Het bedrijf creëerde de eerste online Open Innovatie marktplaats. Bedrijven kunnen deze via de marktplaats R&D vraagstukken (Research&Development) voorleggen aan een wereldwijde gemeenschap van wetenschappers, ingenieurs, professionals en hobbyisten. Voor het oplossen van een vraagstuk betaalt het bedrijf degene met de beste oplossing een vergoeding.

Bovenstaande voorbeelden uit het Web 2.0 tijdperk leren ons dat het benutten van de slimheid van de menigte tot ongekenne creativiteit, innovatie en prestaties kan leiden. Het potentieel en de geleverde prestaties van landen, bedrijven en individuen is afhankelijk geworden van de mate waarin ze aangesloten zijn bij de juiste netwerken. Het kenmerkende van het Web 2.0 tijdperk is dat een ieder die over bijzondere talenten dan wel kennis beschikt deze kan ontplooiën. Bovendien worden deze geleverde prestaties lang niet altijd beloond in geld. Sterker nog, enkele tot de verbeelding sprekende innovaties zoals Wikipedia en Linux zijn een succes geworden dankzij de vrijwillige bijdrage van talrijke individuen. Andere drijfveren voor prestaties spelen een rol, zoals indruk willen maken op de groep, het opdoen van nieuwe kennis of simpelweg het willen behoren tot een groep gelijkgezinden.

De slimheid van de menigte kan ook worden gebruikt bij het bepalen van de (maatschappelijke) agenda: wat vindt de menigte de moeite waard, welke issues vindt men belangrijk, welke wensen en ambities zijn er. Er wordt mensen gevraagd naar hun wensen en er wordt een beroep gedaan op hun creativiteit en inventiviteit. Eenzelfde principe kan worden toegepast bij burgers en beleidsplannen. Dit alles is echter nog even wennen voor (politieke) partijen die hun legitimiteit ontleenen aan de gedachte dat zij gekozen zijn om op basis van hun programma leiding te geven.

Nicolas van Geelen en **Tom Golder** zijn werkzaam bij de Stichting Maatschappij en Onderneming (SMO).

- 1 ‘Macht van de massa’ uit het boek ‘Creatieve planvorming in stad en land. De menigte benut, van Nicolas van Geelen en Tom Golder, uitgekomen bij de Stichting Maatschappij en Onderneming, Den Haag, 2006.
- 2 Daarmee bedoelt Castells dat de concurrentiekracht van de voornaamste economische spelers afhankelijk is geworden van hun vermogen om elektronische informatie te produceren en te verwerken.
- 3 M. Castells, *The Information Age: Economy, Society & Culture*. Drie delen. Cambridge, MA; Oxford, UK: Blackwell, 1996 – 1998.

Eigen verantwoordelijkheid en zelfredzaamheid zijn sleutelbegrippen bij stedelijke vernieuwing. Een buurt met voldoende zogeheten sociaal kapitaal redt zichzelf wel, zo is het idee vandaag de dag. De overheid moet dit sociaal kapitaal echter wel stimuleren, zo betoogt Reinout Kleinhans.

door **Reinout Kleinhans**

Sociaal kapitaal in stadsbuurten:

geen koopje

Stadsbuurten mogen zich opnieuw verheugen op grote belangstelling van politici, beleidsmakers en onderzoekers. In de zogenaamde ‘prachtwijken’ regent het plannen voor sloop van sociale huurwoningen, nieuwbouw van koopwoningen, realisatie van brede scholen en werkgelegenheidsprojecten. Van oudsher is er veel aandacht voor de sociale kwaliteit van stadsbuurten. In dat kader maakt het begrip sociaal kapitaal momenteel furore. Maar wat is sociaal kapitaal eigenlijk en wat betekent het in een buurtcontext? Zijn er naast positieve effecten ook negatieve bijwerkingen? Kan beleid er op enigerlei wijze een positieve invloed op uitoefenen?

Als politicus tel je tegenwoordig niet mee als je niet ‘de wijken ingaat’. In de ‘prachtwijkenaanpak’ van minister Vogelaar zien we, net als in de afgelopen decennia, een stevige focus op problemen en kansen van stadsbuurten. In de debatten hierover duikt steeds vaker de term sociaal kapitaal op. Dat het om iets anders gaat dan geld (economisch ka-

pitaal) of kennis en vaardigheden (cultureel kapitaal) is duidelijk, maar wat is het precies?

Het begrip sociaal kapitaal is afkomstig uit sociologische theorieën over netwerken en rationele keuze. Er zijn veel definities in omloop. De meeste verwijzen naar de (toegang tot) hulpbronnen die voortvloeien uit sociale netwerken, normen, vertrouwen en wederkerigheid. Door het leggen en in stand houden van contacten kunnen mensen samenwerken om iets te bereiken dat ze niet in hun eentje zouden kunnen, of alleen tegen een hoge prijs. Mensen maken deel uit van verschillende sociale netwerken en zijn geneigd dezelfde normen te hanteren als andere leden van het netwerk, en elkaar te vertrouwen. Sociaal kapitaal is dan de mate waarin netwerken een toegankelijke en bruikbare hulpbron vormen. Denk aan de tip van een kennis over een interessante vacature. Maar ook de wederzijdse ondersteuning van twee Marokkaanse bijstandsmoeders die dagelijks de eindjes aan elkaar moeten knopen.¹

Sociale interacties

Sociaal kapitaal in 'de buurt' is bepaald geen vanzelfsprekendheid. Sociale netwerken beperken zich nooit tot één en dezelfde buurt. Onderzoek geeft bovendien aan dat sociale netwerken maar voor een klein deel uit burens en buurtbewoners bestaan. Ook zitten weinig bewoners te wachten op intensieve omgang met andere bewoners want dat verhoogt het risico op conflicten. Juist kortstondige en minder tastbare sociale interacties, zoals wederzijdse herkenning en groeten op straat zijn belangrijk. Deze interacties betekenen niet noodzakelijk dat bewoners deel uitmaken van elkaars netwerk. Wel gaan bewoners door geregelde ontmoetingen andere bewoners herkennen. Daardoor kunnen ze oppervlakkige kennis van elkaar verwerven die helpt om de eigen sociale positie en die van anderen te bepalen.² De meerwaarde hiervan is driedelig. Ten eerste zijn deze alledaagse en terloopse sociale interacties van belang voor het

'Sterke banden tussen mensen leiden per definitie tot uitsluiting. Hechte netwerken staan niet altijd even open voor intreding van buitenstaanders'

gevoel van thuis zijn en veiligheid in de buurt. Je weet immers globaal met wie je te maken hebt en hoe anderen zich waarschijnlijk gedragen. Dat vermindert de anonimiteit in de directe leefomgeving van bewoners. Ten tweede kan het de drempel verlagen voor toenadering tussen mensen die elkaar van gezicht kennen. Ten derde kunnen deze interacties uiteindelijk sociaal kapitaal opleveren, in de vorm van praktische hulp of steun waarvoor nabijheid van anderen belangrijk is.

Burenhulp is, in al zijn verschijningsvormen, het meest bekende voorbeeld. Dit kan hele alledaagse zaken betreffen, zoals de plantjes water geven

tijdens de vakantie. Heel subtiel is de kwestie van gedeelde normen. Gedeelde opvattingen over hoe je met elkaar en met de woonomgeving omgaat, kunnen bijdragen aan de leefbaarheid. Ouders kunnen een onuitgesproken afspraak delen dat ze elkaars spelende kinderen in de gaten houden. Concrete afspraken, zoals slim gebruik van schaarse parkeerruimte, zijn ook mogelijk, evenals collectieve actie van buurtbewoners, bijvoorbeeld een gezamenlijke straatschoonmaak, Kortom, sociaal kapitaal in een buurtcontext is het 'profijt' uit terloopse sociale interacties tussen bewoners.

Keerzijde

Waarom is sociaal kapitaal zo populair onder politici en beleidsmakers? Allereerst vanwege een reeks aan mogelijke positieve effecten die hierboven genoemd zijn. Uit onderzoek blijkt telkens weer dat prettiger omgang tussen bewoners zeer belangrijk is voor een prettig woon- en leefklimaat in buurten. Een tweede, belangrijkere reden is het dogma van zelfredzaamheid. In feite hopen beleidsmakers dat sociaal kapitaal problemen kan oplossen of verminderen die geheel of gedeeltelijk op het taakveld van de lokale of landelijke overheid liggen. Simpel gezegd: hoe meer bewoners elkaar ondersteunen en succesvol samenwerken, des te minder hoeft een welzijnswerker of buurtbeheerder te doen. Dit past niet alleen naadloos in Balkenende's mantra van eigen verantwoordelijkheid, maar ook in een bredere, neoliberale ideologie van een terugtrekkende overheid. Daarbij zijn politici en beleidsmakers geneigd om de keerzijde van de 'sociaal kapitaalmedaille' over het hoofd te zien. Sociaal kapitaal heeft bepaald niet alleen positieve effecten. Zo beschikken jeugdbendes over veel sociaal kapitaal, maar zijn hun activiteiten lang niet altijd prettig voor hun omgeving. Meer algemeen geldt dat sterke banden tussen mensen per definitie vormen van uitsluiting opleveren. Hechte netwerken staan niet altijd even open voor intreding van buitenstaanders. Maar ook binnen sterke sociale netwerken heeft sociaal kapitaal zijn prijs. De 'zwakkere' leden kunnen, met de norm van wederzijdse hulpvaardigheid in de hand, een onevenredig groot beroep doen op succesvollere netwerkgenoten en die zelfs belemmeren in hun pogingen om hun eigen positie te verbeteren of het knellende netwerk te ontstijgen.³

Not in my backyard

In een buurtcontext, die meestal niet gekenmerkt wordt door sterke sociale netwerken, treden ook minder fraaie effecten op. Oppervlakkige interacties kunnen een succesvolle bewonersmobilisatie creëren die de komst van een opvangvoorziening voor drugsverslaafden verhindert of een gezin asielzoekers wegpest. Vanuit het perspectief van buurtbewoners wellicht een vorm van sociaal kapitaal met positieve effecten, maar niet vanuit het perspectief van de gemeente of de drugsverslaafden, respectievelijk asielzoekers zelf.

Zo bezien lijkt het schier onmogelijk dat beleidsmakers sociaal kapitaal kunnen creëren of beïnvloeden. De vraag blijft immers: wiens sociaal kapitaal? Wie kunnen er profiteren en wie worden er, al dan niet bewust uitgesloten of ingesloten van het netwerk of verband waarbinnen het sociaal kapitaal ontstaat?

Bescheidenheid over de maakbaarheid van sociaal kapitaal is geboden. Gemeenten, woningcorporaties, welzijnsinstellingen, scholen en andere instanties hebben tamelijk weinig invloed op de manier waarop bewoners in het dagelijks leven met elkaar omgaan. Wel kunnen enkele randvoorwaarden voor (het behoud van) sociaal kapitaal in buurten beïnvloed worden. Ik noem er vier, waarvan uit onderzoek is gebleken dat ze een positieve bijdrage kunnen leveren.

Woningvoorraad

Veel bewoners willen graag binnen hun buurt doorverhuizen als ze aan de volgende stap in hun wooncarrière toe zijn. In naoorlogse woonwijken is dat door de dominantie van goedkope gestapelde huurwoningen vaak lastig. Nieuwbouw van betaalbare eengezinskoopwoningen en seniorenappartementen, al dan niet met voorzieningen, kan soelaas bieden. Dit gebeurt al volop in het kader van stedelijke herstructurering.⁴

Doorstroming binnen de buurt kan helpen bij het in stand houden van betekenisvolle contacten. Verhuizing leidt dan niet per definitie tot 'sociaal kapitaalverlies' doordat de bewoners die het beter krijgen, de wijk vervolgens moeten verlaten.

Goede ontmoetingsplekken

De sociologe Blokland⁵ betoogt dat vertrouwdeheid en bekendheid in buurten kunnen worden

bevorderd door vanzelfsprekende, herhaalde ontmoetingen tussen bewoners. Ontmoetingsplekken kunnen hierbij helpen als ze aan drie voorwaarden voldoen. Ze moeten ze multifunctioneel zijn, zodat verschillende bewoners elkaar via diverse activiteiten ongedwongen kunnen ontmoeten. Ze moeten voorts vanzelfsprekend zijn, denk bijvoorbeeld aan een buurtpark dat tevens een handige verbindingroute is. Verder geeft Blokland aan dat ontmoetingsplekken een lange termijnperspectief moeten hebben, dus kunnen meebuigen met wijzigingen in behoeften en samenstelling van de bevolking. Brede scholen, gezondheidscentra, kinderboerderijen et cetera kunnen, mits adequaat ontworpen en beheerd, aan de voorwaarden voor succesvolle ontmoetingsplekken voldoen.

Ondersteuning bewonersinitiatieven

Het ondersteunen van bepaalde bewonersinitiatieven is een derde aanknopingspunt. Bewoners die samen iets nuttigs voor de buurt willen doen, worden nu vaak gehinderd door bureaucratie en institutionele onoverzichtelijkheid. Bewoners kunnen de herinrichting van een jeugdthunk zelf ter hand nemen als ze in praktische en financiële zin handig ondersteund worden. Bij voorkeur door een professional die goed de weg weet in diverse organisaties die in beweging moeten komen.⁶ Een aandachtspunt is dat zoveel mogelijk bewoners direct bij de initiatieven betrokken worden. Ook breed gedeelde opvattingen over hoe je met medebewoners en de woonomgeving om gaat kunnen gunstig zijn voor de leefbaarheid. Leefregels scheppen duidelijkheid over wat wel en niet normaal wordt gevonden, mits ze afgesproken zijn door een substantiële groep en in overleg met de verhuurder of huisbaas. Het proces is daarbij minstens zo belangrijk als uitkomst zelf. De onderlinge bekendheid die in dit overleg tussen bewoners ontstaat, is al winst.

Adequaat fysiek en sociaal beheer

Achterstallig onderhoud en verloedering van de woonomgeving geven het signaal af dat niemand zich meer verantwoordelijk voelt voor de buurt en dat instanties hun handen ervan afgetrokken hebben. Tijdig ingrijpen bij de 'bron' klinkt als een open deur, maar blijkt lastig te organiseren.

‘Bescheidenheid over de maakbaarheid van sociaal kapitaal is geboden. Gemeenten hebben tamelijk weinig invloed op de manier waarop bewoners in het dagelijks leven met elkaar omgaan’

Gemeente, corporaties en de wijkagent moeten echter niet terughoudend zijn om normstellend op te treden bij vervuiling, overlast en vernielingen. Bewoners verwachten dit. Ze zijn vaak huiverig om zelf op te treden bij overlast. Een actieve houding van de woningcorporatie als huisbaas maakt dat bewoners zich serieus genomen en ondersteund voelen en draagt bij aan vertrouwen in ‘de instanties’. Bewoners die tevreden zijn over de bestuurlijke daadkracht, voelen zich meer met de buurt verbonden.

Geen koopje

Zelfs als de beschreven randvoorwaarden gunstig beïnvloed worden, leidt dat niet per definitie tot (behoud van) sociaal kapitaal, maar de kans erop

wordt wel wat groter. Uiteindelijk zijn het vooral bewoners zelf die sociaal kapitaal maken of breken. Hoogdravende ambities om ‘het sociaal kapitaal in buurten’ te versterken, moeten dan ook met argusogen worden bekeken. Sociaal kapitaal is geen welvaartsverdeling op een koopje voor goed bedoelende, maar prijsbewuste politici en beleidsmakers.

Reinout Kleinhans is senior-onderzoeker stedelijke vernieuwing en wonen bij het Onderzoeksinstituut OTB van de Technische Universiteit Delft. Hij is uit principe geen lid van een politieke partij.

- 1 Van den Berg, M. (2007) ‘Dat is bij jullie toch ook zo?’ Gender, etniciteit en klasse in het sociaal kapitaal van Marokkaanse vrouwen. Aksant, Amsterdam.
- 2 Blokland-Potters, T. (1998) Wat stadsbewoners bindt. Sociale relaties in een achterstandswijk. Kok Agora, Kampen.
- 3 Portes, A. (1998) Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology. In: *Annual Review of Sociology*, 24, pp. 1-24.
- 4 Kleinhans, R. (2005), Sociale implicaties van herstructurering en herhuisvesting (dissertatie TU Delft). IOS Press, Amsterdam.
- 5 Blokland, T. (2007) Thuis op straat. In: Georgius, M. & H. Klieverik (red.) *Kansen voor bewoners. Een nieuwe koers voor wijkvernieuwing*. Aedes Compact nr. 32, Aedes, Hilversum, pp. 47-53.
- 6 Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2005) *Vertrouwen in de buurt*. Amsterdam University Press, Amsterdam.

Van Lierop

‘Wij kunnen ons niet permitteren om zoveel talent ongebruikt te laten. Het is niet alleen onrechtvaardig naar de getroffen, het is fataal voor onze ambities als kenniseconomie’. Dit zegt Alexander Rinnooy Kan, kroonlid en voorzitter van de Sociaal-Economische Raad, in zijn Hofstadlezing van 26 maart in de Grote Kerk in Den Haag. Hierbij de integrale tekst.

door Alexander Rinnooy Kan

Zuinig op Nederland

Nederlanders zijn zuinig. Tot de meest authentiek Nederlandse uitvindingen behoort de flessenliker, een flexibel uitgevoerde leegschrapper die zich moeiteloos aanpast aan alle denkbare yoghurtflesontwerpen. Voor wie dat vroeger niet toereikend vond, bestond een hulpmiddel dat ertoe diende de bijna lege, omgekeerde fles gedurende de nacht compleet – maar dan ook compleet – uit te laten druipen, en dat in de wandeling dan ook ‘de uitdruiper’ werd genoemd. Dit bespaarde bovendien de omspoelkosten die strikt economisch gesproken drukten op de opbrengst van het statiegeld. Ik heb goed nieuws: de laatste in Nederland aanwezige uitdruiper bevindt zich niet geheel toevallig in ons familiearchief, ik heb hem meegenomen en hij is na afloop van deze lezing beschikbaar voor inspectie en innovatieve imitatie.

We zijn zuinig in Nederland, maar niet per sé zuinig op Nederland. Dat is jammer. Wie zuinig wil zijn op Nederland, is meer dan – U had het al geraden – trots. Wie zuinig wil zijn op zijn land, realiseert zich dat dat meer inhoudt dan passieve waardering voor Nederlandse tradities en verwor-

venheden. Zuinigheid in deze zin vraagt om actief onderhoud, in de wetenschap dat alles van waarde weerloos is en kwetsbaar. Wie trots is, is tevreden. Wie zuinig is, is zorgzaam en bij vlagen bezorgd.

Voor die bezorgdheid is de laatste jaren alleszins reden. Toen ik aantrad als voorzitter van de Sociaal-Economische Raad verwees ik naar een cultuur van onzekerheid, ontevredenheid en onverdraagzaamheid die zijn intrede leek te hebben gedaan. Er was onzekerheid over een toekomst met teruglopende soevereiniteit in eigen locale en nationale kring, een toekomst die voor een oudere generatie steeds minder voorspelbaar wordt en voor een jongere generatie nooit echt voorspelbaar is geweest. Er was ontevredenheid over het onvermogen van de politiek in eigen land en in Europa om die onzekerheid te reduceren. En onverdraagzaamheid en onfatsoen waren de uitlaatklep die de eenheid verder onder druk zetten en de verdeeldheid bevorderden.

We zijn inmiddels anderhalf jaar en één kabinet Balkenende verder. De agenda van het nieuwe

kabinet Balkenende weerspiegelde de noodzaak van participatie in brede zin, van betrokkenheid van alle burgers bij wat er gebeurt in en met hun land, hun stad, hun wijk. Nederland is opnieuw onderweg naar Europa, en weet zich verantwoordelijk onderdeel van een wereld die welvaart heeft zien toenemen en geweld helaas niet heeft zien teruglopen. Onze economie heeft twee bijzonder goede jaren achter de rug. Maar de ontevredenheid is onverminderd zichtbaar in de politieke opiniepeilingen, de achterliggende onzekerheid is kennelijk nog steeds aanwezig, en de onverdraagzaamheid als uitlaatklep al evenzeer.

Wie zuinig wil zijn op Nederland, heeft dus reden tot bezorgdheid. Maar het goede nieuws is dat er veel is om zuinig op te zijn, veel dat het actieve onderhoud alleszins waard is. Een oproep tot zuinigheid is geen oproep tot krenterig gemillimeter, maar een poging om allereerst in kaart te brengen wat tot dankbaarheid stemt uit het verleden en tot waakzaamheid naar de toekomst. En het hoeft niet bij contemplatie te blijven. Er is goed nieuws voor ongeduldigen: de Internet- en andere rechten op de titel van deze lezing zijn, voor zover mij bekend, nog vrijelijk beschikbaar.

Een oproep tot zuinigheid is ogenschijnlijk onschuldig, want meestal onomstreden. Als ik zeg dat wij zuinig moeten zijn op onze talenten, dan loopt er niemand verontwaardigd weg. En toch schuilt in die eerste oproep misschien wel mijn grootste bezorgdheid. Want, hoe naar het ook is, wij zijn helemaal niet zuinig op onze talenten. Wij verkwisten een flink deel ervan. Wij geven onvoldoende geld uit aan de rest. En wij hebben jarenlang de hoeders van het talent onvoldoende gesteund in hun belangrijke taak.

Het talent dat in Nederland wordt verkwist is het talent van al degenen die voortijdig hun school verlaten en op de arbeidsmarkt belanden zonder het diploma dat het verschil betekent tussen een snelle start en een moeizame aanloop. Maar het is vooral het talent van al diegenen die voor een dubbelte geboren werden en niet de kans krijgen om een kwartje te worden, niettegenstaande ons vaste voornemen om een onderwijsstelsel te creëren dat niet zou discrimineren naar sociale herkomst.

Hoe onaangenaam ook, wij moeten onder ogen zien dat dat laatste niet is gelukt. Gerenommeerd OECD-onderzoek wijst uit dat Nederland tot de landen behoort waar sociale herkomst nog steeds een goede voorspeller is van de waarschijnlijkste route door het onderwijssysteem. Dat hoeft niet zo te zijn. Landen als Finland en de Verenigde Staten laten zien dat het aanzienlijk beter kan. Dat betekent dat het in Nederland aanzienlijk beter moet. Wij kunnen ons niet permitteren om zoveel talent ongebruikt te laten. Het is niet alleen onrechtvaardig naar de getroffen, het is fataal voor onze ambities als kenniseconomie. Zoals de Fransen het zo treffend formuleren: het is meer dan misdadig – het is dom.

Er is uitgebreid te speculeren over de reden van dit falen. Het heeft waarschijnlijk te maken met onze keuze voor een betrekkelijk vroeg selectiemoment in het leven van onze kinderen: als ze ongeveer twaalf jaar oud zijn, bij de CITO-toets. Op dat moment wordt de route naar het hoger onderwijs voor de meeste kinderen definitief afgesloten. Dat is fataal voor alle laatbloeiers. En dat zijn er – helaas – heel veel.

Het stemt tot nadenken dat alle Europese landen die het op dit punt zoveel beter doen dan Nederland, gekozen hebben voor een of andere vorm van de in Nederland zo verguisde middenschool. Maar wie zuinig is op Nederland, zal aarzelen om een oproep te doen tot een nieuwe, grootschalige onderwijshervorming. Hier in Den Haag wordt drijvende laatbloeiers in het project De Haagse Kopklas een jaartje uitstel geboden om te bekijken of ze misschien met wat extra training toch nog HAVO of VWO kunnen halen – een prima initiatief. Het minste wat ons te doen staat is wel om zo spoedig mogelijk de omwegen in ere te herstellen die laatbloeiers in staat stelden om via het stapelen van diploma's alsnog de universiteit te halen. Wie die omwegen heeft afgebroken, was niet zuinig op Nederland.

En we moeten nog iets doen. We moeten ons realiseren dat het kwaad van de sociaal-economische achterstand al op jonge leeftijd geschied is. Wie rond zijn vierde jaar een taalachterstand heeft opgelopen, haalt hem nauwelijks in op latere leeftijd.

De effectiviteit van voorschoolse educatie in het dichteren van die kloof is royaal aangetoond. Het is dan ook onaanvaardbaar dat op dit moment slechts vijftig procent van de daarvoor in aanmerking komende kinderen van deze educatie profiteert. Wie zuinig wil zijn op Nederland, moet vooral zuinig willen zijn op deze kinderen. Veel van hen dreigen te belanden in de groep die op achttienjarige leeftijd niet in staat zal blijken te zijn om op eigen kracht te overleven op de arbeidsmarkt. De nog steeds onverklaarbaar en onacceptabel grote groei van deze groep van dreigend kansloze jongeren is een van de lastigste puzzels die wij de komende tijd moeten zien op te lossen.

‘Ooit was het eenieder in Nederland zonneklaar dat Europa heel goed zonder Nederland kon, maar Nederland niet zonder Europa’

Onderwijs kost geld, en – ik zei het al – onze kennis-economie vertoont achterstallig onderhoud. De eerste tussenevaluatie van de Kennisinvesteringsagenda, een ambitieus maar minimaal noodzakelijk plan om Nederland in tien jaar terug te voeren naar de kennistop van de OECD, laat zien in dat wij hier en daar gelukkig vooruitgang beginnen te boeken, maar dat ons kennisuitgavenniveau ver achterblijft bij het beoogde groeipad. En dat zal nog steeds het geval zijn na de afronding van de poging van minister Plasterk om de hoeders van het toekomstige Nederlandse talent, de leraren van Nederland, van een welverdiende salarisverhoging te voorzien. Wij zijn er veel te laat achter gekomen dat een groot tekort aan goede leraren vrijwel onafwendbaar was. We moeten er alles aan doen om dat tekort aan te vullen, en ook heel erg zuinig zijn op het talent dat voor de klas staat naast het talent dat in de klas zit. Talenten definiëren onze toekomst. Maar we moeten al even-

zeer zuinig zijn op het land waarin die toekomst zich geacht wordt af te spelen, zuinig op een deel van Europa waarvan de inwoners in het bijzonder reden hebben om zich zorgen te maken over de klimaatvoorspellingen voor morgen en overmorgen. Maar ook hier is een oproep tot zuinigheid in de allereerste plaats een oproep tot herstel van een oude traditie, de traditie van een klein land dat bij uitstek in staat bleek om de strijd tegen het water met succes te voeren. Als de zeespiegel in de komende eeuw meer gaat stijgen dan de afgelopen eeuwen het geval is geweest, dan zal de rest van de wereld van Nederland een leidende rol verwachten bij het vinden van een passende respons. Water is onze *core business*, en ik kan u inmiddels uit eigen waarneming bevestigen dat zelfs het eruit afgeleide poldermodel met succes wordt geëxporteerd.

Als we in Nederland ergens zuinig op moeten zijn, dan is het wel op ruimte: we hebben er maar zo weinig van. Wie er gebruik van wil maken of er beslag op legt – om er te wonen, te werken, te ontspannen of om er doorheen te rijden – moet daar passend voor betalen. Wie zijn ruimte achterruit ziet gaan in kwaliteit door overheidsinterventie, zal genoegdoening zoeken. En wie zijn ruimte vooruit ziet gaan in kwaliteit door interventies van diezelfde overheid, zal ook daar passend aan mee moeten betalen. Bij schaarste op deze schaal is het profijtbeginsel nog steeds een bruikbaar principe.

Die schaarste aan ruimte is in heel Nederland zichtbaar. Maar onze lastigste ruimtelijke opgave voor de toekomst ligt hier, in de overvolle Randstad. In het zojuist verschenen SER-advies *Randstad 2040* zetten wij nog eens op een rij wat ons te doen staat om dit deel van Nederland te behoeden voor verrommeling en te laten uitgroeien tot een super stedelijk gebied in noordwest Europa. Die rij is lang en veeleisend. Wie vandaag de dag in de Randstad rond probeert te rijden, heeft op vele momenten de gelegenheid om in alle rust het uitzicht tot zich te nemen en zich af te vragen of deze erfenis wel goed is beheerd.

Het wordt een enorme opgave om in de Randstad van de toekomst het wonen en het werken een goede plaats te gunnen, laat staan het bewegen van het

een naar het ander en terug. Aan goede ideeën is geen gebrek, aan een snelle uitvoering des te meer. Dat heeft alles te maken met ruimtelijke orderingsprocedures die tevergeefs proberen alle dwarsverbanden in belang en ruimte passend te accommoderen, en met een tekortschietende onderliggende bestuursstructuur. En dat heeft geleid tot een tot dusver zeer tijdrovende en pijnlijk vergeefse poging om het aloude huis van Thorbecke van een nieuwe inrichting te voorzien.

Misschien moeten we maar eens afspreken om het bij een nieuw behangetje te laten. De kernopgave voor de Randstad is om beleid te formuleren en uit te voeren op het schaalniveau waar het probleem zich manifesteert. Verstandige en niet vrijblijvende samenwerking tussen de bestaande gemeentes, in combinatie met een versterkte rol voor de bestaande provincies, kan daar waarschijnlijk heel goed in voorzien. Er is overigens niets op tegen om voor bepaalde thema's, bijvoorbeeld het openbaar vervoer, een Randstad-autoriteit te creëren die knopen sneller door kan hakken. Maar daarvoor is het niet nodig om een aparte, bestuurlijke energie vretende Randstad-provincie tot stand te brengen, die ten opzichte van de rest van de Nederlandse provincies een disproportioneel gewicht zou hebben.

Zuinig op ons talent, zuinig op onze ruimte. Zuinig ook op de Nederlandse cultuur – uitvoerende kunst, beeldende kunst, ontwerpende kunst – die zich in die kleine ruimte zo voorbeeldig en veelkleurig heeft ontwikkeld; het is een voorrecht waarvan Nederlanders zich volstrekt onvoldoende bewust zijn. En zuinig op de arbeidsverhoudingen die binnen die kleine ruimte zijn ontstaan en die de basis hebben gelegd voor de welvaart waarbinnen de cultuur zo kon gedijen.

Soms heb ik wel eens de indruk dat onze overleg-economie, onder de wat versleten naam van het 'poldermodel', succesvoller is als internationaal exportproduct dan als bron van nationale vreugde. Het zij zo. Maar het kan geen kwaad er bij deze gelegenheid nog eens aan te herinneren hoe uitzonderlijk de bereidheid van de Nederlandse werkgevers en de Nederlandse vakbeweging is om een nadrukkelijke medeverantwoordelijkheid te accepteren voor de toekomst van de Nederlandse econo-

mie, en daaraan vorm te geven als adviseurs van de Nederlandse politiek die het eens blijken te kunnen worden over onderwerpen waarover in de rest van de wereld de discussie niet eens wordt aangekaart, laat staan afgerond.

Nederland heeft goede economische jaren achter de rug. Wij zijn onderweg naar de top 5 van de *Global Competitiveness Index* en moeten dat als een alleszins haalbare ambitie omhelzen. Al het beschikbare onderzoek bevestigt dat Nederlanders gemiddeld een beter leven hebben dan ooit tevoren en dat zich een oudere generatie aan het vormen is op een historisch ongekend hoog welvaartsniveau. Wie zijn beeld van Nederland op die statistieken baseert, begrijpt steeds minder waar die nog steeds politiek zo zichtbare ontevredenheid nu eigenlijk uit voortkomt. Dat zou te maken kunnen hebben met de eerder geformuleerde zorgen rond de verwaarlozing van het Nederlands talent, en met het gevoel dat de leraren en andere professionals, bijvoorbeeld op het terrein van de gezondheid en de zorg, onvoldoende ruimte krijgen om hun taken met passende professionele autonomie te vervullen. Of het zou te maken kunnen hebben met de eerder geformuleerde zorgen over de inrichting van de Nederlandse ruimte, en met het kwaliteitsverlies dat door vele bewoners van de prachtwijken in wording in eigen omgeving wordt gesignaleerd. Het zou zelfs te maken kunnen hebben met

‘Het minste wat ons te doen staat is wel om zo spoedig mogelijk de omwegen in ere te herstellen die laatbloeiërs in staat stelden om via het stapelen van diploma's alsnog de universiteit te halen’

twijfels over het vermogen van de Nederlandse politiek om te luisteren naar die zorgen en daar iets van te leren. Maar het zou in ieder geval niets te maken mogen hebben met de toch veel vernomen vrees dat wij de beschikkingsmacht over onze toekomst uit handen zouden hebben gegeven aan duistere machten in Brussel en achter Beijing. Zeker, Nederland is een volwaardig lid van de EU en moet dat uit volle overtuiging willen blijven. En Nederland is al evenzeer uit volle overtuiging onderdeel van de *global village*, en onderwerpt zich met volle overtuiging aan de spelregels van het dorp. Maar dat betekent niet dat wij de greep op onze eigen toekomst daarmee kwijt geraakt zijn.

Het is goed om dit laatste punt nog eens te benadrukken, en daarmee loop ik vooruit op een van de kernboodschappen van het aanstaande SER-advies over globalisering. Natuurlijk, ons economisch doen en laten speelt zich in belangrijke mate af binnen de Europese spelregels uit Brussel en de wereldwijde spelregels van de WTO. Maar die regels laten ons alle ruimte om een volstrekt eigen koers te blijven varen op de vele terreinen die Nederland interessant onderscheiden van de rest van de wereld en die onze nationale identiteit bepalen. Het is niet zo dat de bureaucraten in Brussel of de concurrenten in en achter Beijing ons dwingen om Nederland in te richten naar Angelsaksisch model, of om afscheid te nemen van onze tradities van fatsoenlijke hervormingsprocessen en goed georganiseerde solidariteit. Er is nog meer dan voldoende nationale beleidsruimte over om een eigen route uit te zetten, en diverse landen om ons heen, bijvoorbeeld de Scandinavische landen, laten zien dat hoge collectieve uitgaven zich heel goed laten combineren met een voorbeeldig concurrentie- en innovatie vermogen.

Wat wel zo is, is dat in de *global village* scherp in de gaten wordt gehouden hoe een land als Nederland die ruimte benut, en wat wel zo is, is dat fouten en slordigheden veel sneller worden afgestraft dan vroeger. Wie zuinig is op de sterke punten van Nederland, moet dat doen met het vaste voorneemen om Nederland zo succesvol te maken dat die

eigen beleidsruimte ons tot in lengte van dagen zal blijven worden gegund.

Het is vanuit die zelfverzekerdheid dat wij onze rol in Europa en in de wereld moeten willen spelen. In die Europese rol is de laatste jaren een ernstige achterstand ontstaan. Ooit waren wij consequent voorstander van uitbreiding, verbreding en verdieping van de Europese integratie. Ooit was het eenieder in Nederland zonneklaar dat Europa heel goed zonder Nederland kon, maar Nederland niet zonder Europa. Ooit was het glashelder en onomstreden dat Europa een verbluffend succesverhaal was, waaraan elk Nederlands gezin een substantiële welvaartsbijdrage had te danken. Het wordt hoog tijd dat wij terugkeren in die Europese voorhoede. Europa is niet iets wat zich buiten ons afspeelt – een bureaucratisch labyrint, een voortdurende trein, een monsterverbond van andersdenkenden – maar een meer dan kansrijk samenwerkingsverband dat zich in verbluffend tempo heeft ontwikkeld tot een markt die in omvang en potentie de Verenigde Staten naar de kroon begint te steken.

Zuinig op het verleden. Zuinig op het heden, op hoe wij omgaan met ons land en met elkaar. En zuinig op de toekomst. Het is tegen de achtergrond van Europa dat wij inhoud kunnen en moeten geven aan onze Nederlandse droom. Dat is een offensieve ambitie, en vraagt om optimisme en moed. De moed van onze ondernemers om te kiezen voor de onzekerheden van een steeds concurrerende wereldmarkt. De moed van onze vakbeweging om te blijven kiezen voor internationale solidariteit en de lokroep van het protectionisme te weerstaan. De moed van onze politici om te erkennen dat een complexe samenleving om compromis oplossingen vraagt die niet alleen in scherpe zwart-wit tinten te duiden zijn. En uiteindelijk de moed van ons allen, inwoners van dit kleine land, om voluit te participeren in de toekomst van Nederland, en cynisme en scepsis te zien voor wat ze zijn: routes van ontsnapping, maar niet routes van oplossing.

Wie zuinig wil zijn op de toekomst, zal genereus moeten zijn met eigen inzet.

idee

tijdschrift van het Kenniscentrum D66

jaargang 29
nummer 2
april 2008

idee verschijnt 6 x per jaar
ISSN nr. 0927-2518

redactie

Constantijn Dolmans (vz), Marieke van Doorn, Annelou van Egmond, Corina Hendriks, Frank van Mil, Jeroen Niemans, Arthur Olof, Frits Prillewitz, Heleen Uijt de Haag, Jasper Veen, Emily van de Vijver, Thony Visser

eindredactie

Corina Hendriks

aan dit nummer werkten mee

Bert van den Brink, Nicolas van Geelen, Thom Golder, Johan Graafland, Boris van der Ham, Marli Huijjer, Reinout Kleinhans, Udo Kock, Alexander Rinnooy Kan, Mark Sanders, Sjaak Scheele, Hans Vijlbrief, Arjen van Witteloostuijn, Fred Zijlstra

fotografie

Herman Wouters

illustraties

Marco van Lierop

concept

Toon Lauwen, Wilmar Grossouw

ontwerp/vormgeving

Wilmar Grossouw, Annebel Schipper

druk

Drukkerij Uleman-De Residentie, Zoetermeer

uitgave en administratie

Kenniscentrum D66
Laan van Meerdervoort 50
Postbus 660
2501 CR Den Haag
T. 070 356 60 66
E. kenniscentrum@d66.nl

Lezersbijdragen zijn welkom. Inlichtingen over voorwaarden en redactiebeleid kunt u opvragen bij de redactie: idee@d66.nl

Een abonnement geldt voor een kalenderjaar en kan niet tussentijds worden opgezegd. Opzeggen kan uitsluitend schriftelijk tot 1 december van de lopende jaargang. Indien de opzegging voor die datum niet bekend is, wordt het abonnement automatisch voor een jaar verlengd.

Een jaarabonnement kost € 35,
studenten € 20, losse nummers op aanvraag

Gun ook anderen hun vrijheid

Velen wijzen vandaag de dag met afgrijzen naar de jaren negentig. Onder invloed van een liberale wind is de individualisering 'doorgeschoten' en is de maatschappij sociaal geworden, zeggen zij. Overal zien zij bewijzen voor hun stelling dat het liberalisme hier schuldig aan is. Ik wil hen uitdagen hun perspectief negentig graden te kantelen. Liberalisme richt zich weliswaar primair op individuele rechten en vrijheden. Maar hierbij draait het niet in de eerste plaats om de ik-persoon, maar juist om jij – oftewel: 'de ander'. Het nodigt mensen uit over hun smalle eigen belang heen te stappen en de ander toe te staan wat hun zélf niet perse aanstaat of zelfs tegenstaat. Dus niet: 'Ik wil niet winkelen op zondag, dus niemand mag winkelen op zondag'. Het liberale element in de maatschappij is in feite het meest tolerante deel. Het geeft anderen de vrijheid om anders te zijn en af te wijken van de maatschappelijke norm. Dit idee is een

belangrijk fundament van een open en vrije samenleving. Daarom moet D66 deze gedachte blijven uitdragen; ook tegen de tijdsgeest in.

D66 verdedigt vaak vrijheden die bij velen niet zo populair zijn. Dat ik zelf niet naar pornofilms ga, betekent niet dat ik dit andere volwassene wil verbieden. Het zelfde principe geldt voor een boerka dragen, gewelddadige games spelen, trouwen met iemand van hetzelfde geslacht of xtc slikken. Als ik het recht van mensen verdedig om zelf te bepalen of zij x, y of z doen, dan wordt mij verweten dat ik een voorstander ben van x, y en z. Dat is echter een valse voorstelling van zaken. Er zijn een heleboel zaken waar ik zelf niets mee heb, maar ik gun anderen de vrijheid die dingen wel te doen of te zeggen. Het beroemde – door E.B. Hall in 1906 verzonnen - citaat van de Franse Verlichtingsfilosoof Voltaire (1694-1778) illustreert dit principe mooi: 'Ik ben het oneens met wat je zegt, maar ik zal tot de dood je recht verdedigen om het te zeggen'. Uiteraard moet de overheid een duidelijke grens trekken als het gaat om geweld

en aanzetten tot haat. Die beperkingen liggen in de wet vast en worden achteraf door de rechter getoetst. Daarbuiten dient de overheid zo terughoudend mogelijk zijn bij het beperken van individuele vrijheden.

Liberalisme biedt mensen maximale ruimte om hun leven naar eigen smaak, voorkeur, overtuiging of geloof in te richten. Daar worden we uiteindelijk allemaal beter van. Het ontsluit menselijk potentieel en stimuleert creativiteit. Bovendien behoort iedereen in een bepaald opzicht wel tot een minderheid. Zoals John Stuart Mill bijna 150 jaar geleden schreef: 'Mankind are greater gainers by suffering each other to live as seems good to themselves, than by compelling each to live as seems good to the rest. Het individu dat zijn eigen gelijk aan anderen oplegt, is niet liberaal. De teloorgang van de tolerantie, die erkent dat anderen dezelfde vrijheden en rechten hebben als wij zelf, betekent de overwinning van het dikke 'ik'. Het dunne 'ik' begrijpt zijn eigen belang beter. We hebben meer liberalisme nodig, niet minder.

Joost Sneller

Beleidsmedewerker bij de Tweede Kamerfractie, D66

Gun ook anderen hun vrijheid

Velen wijzen vandaag de dag met afgrijzen naar de jaren negentig. Onder invloed van een liberale wind is de individualisering 'doorgeschoten' en is de maatschappij sociaal geworden, zeggen zij. Overal zien zij bewijzen voor hun stelling dat het liberalisme hier schuldig aan is. Ik wil hen uitdagen hun perspectief negentig graden te kantelen. Liberalisme richt zich weliswaar primair op individuele rechten en vrijheden. Maar hierbij draait het niet in de eerste plaats om de ik-persoon, maar juist om jij – oftewel: de ander'. Het nodigt mensen uit over hun smalle eigen belang heen te stappen en de ander toe te staan wat hun zélf niet perse aanstaat of zelfs tegenstaat. Dus niet: 'Ik wil niet winkelen op zondag, dus niemand mag winkelen op zondag'. Het liberale element in de maatschappij is in feite het meest tolerante deel. Het geeft anderen de vrijheid om anders te zijn en af te wijken van de maatschappelijke norm. Dit idee is een

belangrijk fundament van een open en vrije samenleving. Daarom moet D66 deze gedachte blijven uitdragen; ook tegen de tijdsgeest in.

D66 verdedigt vaak vrijheden die bij velen niet zo populair zijn. Dat ik zelf niet naar pornofilms ga, betekent niet dat ik dit andere volwassenen wil verbieden. Het zelfde principe geldt voor een boek dragen, gewelddadige games spelen, trouwen met iemand van hetzelfde geslacht of xtc slikken. Als ik het recht van mensen verdedig om zelf te bepalen of zij x, y of z doen, dan wordt mij verweten dat ik een voorstander ben van x, y en z. Dat is echter een valse voorstelling van zaken. Er zijn een heleboel zaken waar ik zelf niets mee heb, maar ik gun anderen de vrijheid die dingen wel te doen of te zeggen. Het beroemde – door E. B. Haffin 1906 verzonden – citaat van de Franse Verlichtingshoofdvoltaire (1694-1778) illustreert dit principe mooi: 'Ik ben niet oneens met wat je zegt, maar ik zal tot de dood je recht verdedigen om het te zeggen'. Uiteraard moet de overheid een duidelijke grens trekken als het gaat om geweld.

en aanzetten tot haat. Die beperkingen liggen in de wet vast en worden achteraf door de rechter getoetst. Daarbuiten dient de overheid zo terughoudend mogelijk zijn bij het beperken van individuele vrijheden.

Liberalisme biedt mensen maximale ruimte om hun leven naar eigen smaak, voorkeur, overtuiging of geloof in te richten. Daar worden we uiteindelijk allemaal beter van. Het ontsluit menselijk potentieel en stimuleert creativiteit. Bovendien behoort iedereen in een bepaald opzicht wel tot een minderheid. Zoals John Stuart Mill bijna 150 jaar geleden schreef: 'Mankind are greater gainers by suffering each other to live as seems good to themselves, than by compelling each to live as seems good to the rest. Het individu dat zijn eigen gelijk aan anderen oplegt, is niet liberaal. De teloorlooptgang van de tolerantie, die erkent dat anderen dezelfde vrijheden en rechten hebben als wij zelf, betekent de overwinning van het dikke 'ik'. Het dumme 'ik' begrijpt zijn eigen belang beter. We hebben meer liberalisme nodig, niet minder.

Beleidsmedewerker bij de Tweede Kamerfractie, D66
Joost Speller

Denk en handel internationaal

Nederland staat niet op zichzelf. Samenlevingen zijn op steeds meer manieren met elkaar verbonden. Internationale samenwerking en economische vooruitgang zijn sleutels naar een wereld met minder oorlog en conflicten. Wij onderkennen dat Europa steeds meer ons binnenland wordt. Bij alles wat we doen vragen we ons af welke effecten dat heeft op anderen in de wereld. Daarbij handelt D66 steeds pragmatisch, nuchter en op basis van feiten.

- 5 **Denk en handel internationaal**
door Constantijn Dolmans en Iris Smalbrugge >> inleiding op het thema
- 6 **De wereld van vandaag in vogelvlucht**
door Mark Duckenfield en Constantijn Dolmans
- 11 **Zonder Europa geen veiligheid**
door Constantijn Dolmans >> Interview met Rob de Wijk
- 15 **Britse Teach First tegen onderwijsongelijkheid**
door Corina Hendriks >> Voorbeeld richtingwijzer #1/5
- 18 **Schatten der aarde**
door Ken Schoolland >> Migranten in een open samenleving
- 22 **Zweedse lessen over de kinderopvang**
door Franca van Hooren >> Voorbeeld richtingwijzer #2/5
- 27 **De kredietcrisis**
door Arjen van Witteloostuijn >> Een pleidooi voor een gereguleerde marktwerking
- 31 **Migranten: ons land heeft ze nodig!**
door Philippe Legrain >> Voorbeeld richtingwijzer #3/5
- 36 **Volle tank of volle maag**
door Marianne Wilschut en Iris Smalbrugge >> Het dilemma van de biobrandstoffen
- 42 **Een markt kan niet haar eigen regels stellen**
door Michiel Scheffer
- 46 **Gezocht: Europese waakhond burgerrechten m/v**
door Sophie in 't Veld >> Voorbeeld richtingwijzer #5/5
- 50 **De EU wordt nooit een superstaat**
door Laurens Jan Brinkhorst
- 54 **De EU als Unie van Burgers en Lidstaten**
door Jaap Hoeksma
- 59 **Wie is de Baas van Nederland?**
door Annelou van Egmond >> Kanttekeningen bij het ideaal van de meritocratie
- 61 **Postbus 66**
- >> 41 Mous 58 Van Lierop 66 Mijn idee

Denk en handel internationaal

Nederland is niet alleen op de wereld. We maken deel uit van een groter Europees en internationaal geheel. Europa is ons achter- en binnenland, op haar beurt deel van de rest van de wereld. Samenlevingen zijn op steeds meer verschillende manieren met elkaar verbonden; economisch, cultureel, politiek en sociaal. Voor D66 is een open houding ten opzichte van die andere samenlevingen van groot belang. Nederland kan iets betekenen voor die andere samenlevingen, en die andere samenlevingen kunnen iets betekenen voor Nederland. Internationale en Europese samenwerking is voor D66 de sleutel naar een betere samenleving. *Denk en Handel internationaal* is één van de vijf richtingwijzers van het D66-verkiezingsprogramma (2006), die Idee dit jaar uitdiept, illustreert en problematiseert. D66 denkt internationaal, aan de effecten die ons handelen kan hebben op anderen.

We verzuchten soms wel eens: 'waar gaat het met deze wereld heen?' De toekomst voorspellen is lastig, maar Mark Duckenfield van LSE geeft een aantal politiek-economische trends. Rob de Wijk bouwt hierop voort en maakt een nuchtere analyse van de stand in de wereld. Niet iets om bij voorbaat vrolijk van te worden. Maar het maakt de noodzaak tot een meer Europese aanpak van de grote wereldproblemen wel duidelijk.

Arjan van Witteloostuijn wijst op de effecten van de doorgesloten liberalisering op de financiële markt. We willen dat geld zoveel mogelijk vrijelijk over de wereld beweegt, maar dit kan negatieve gevolgen hebben. De kredietcrisis is daar het actuele voorbeeld van. Hij pleit dan ook voor gereguleerde marktwerking. Dat pleidooi zien we op een ander vlak – de kledingindustrie – ook terug bij Michiel Scheffer; je moet de slager niet zijn eigen vlees laten keuren. Kennelijk lopen we hier op de internationale grenzen aan het vrijemarktdenken. 'Denk en handel internationaal' impliceert ook een open houding naar migranten. Migrant roepen echter ook vaak weerstand en angst op.

Dit is onterecht, meent Ken Schoolland. Migranten leveren vaak een waardevolle bijdrage aan de economie, maar zelfs als dat niet het geval was, heeft niemand volgens hem het recht om anderen ervan te weerhouden vreedzaam vrijheid en voorspoed na te streven.

Europa is heel belangrijk voor Nederland. Veel problemen en uitdagingen – bijvoorbeeld in de economie of het milieu – kunnen we niet alleen aan. Echter, de angst dat de Europese Unie een 'superstaat' wordt, die alle bevoegdheden naar zich toetrekt, maakt dat veel mensen sceptisch zijn over 'Europa', zo laat ook de afloop van het Ierse referendum zien. Laurens Jan Brinkhorst meent echter dat de EU geen superstaat is, en ook niet zal worden. Volgens Jaap Hoeksma vormt de EU een unieke juridische constructie; de Unie van Burgers én lidstaten.

'Denk en handel internationaal' levert niet alleen dilemma's op. Een blik naar buiten, kan veel waardevols opleveren. Overal in de wereld, gaan mensen om met vergelijkbare problemen. We kunnen veel leren van andere samenlevingen. In deze Idee zijn we daarom ook op zoek gegaan naar internationale voorbeelden die tot de verbeelding spreken. Zo ziet europarlementariër Sophie in 't Veld de Amerikaanse burgerrechtenbeweging als voorbeeld voor Europa. Franca van Hooren bespreekt het Zweedse model van kinderopvang en bekijkt welke lessen Nederland zou kunnen leren. Kinderopvang staat immers in Nederland nu onder druk. Ook is er in dit nummer een interview met Brett Wigdortz van *Teach First*, een prestigieus Brits opleidingsprogramma dat talentvolle afgestudeerden opleidt tot docenten voor op probleemscholen.

Waar gaat het met deze wereld heen? Deze Idee geeft de boodschap mee dat we dat nog wel in eigen hand hebben. Maar internationaal denken en handelen, juist ook in Europees verband, is noodzakelijk willen we onze toekomst ook nog in eigen hand kunnen houden.

thema-redacteuren
Constantijn Dolmans
Iris Smalbrugge

Voor D66 staat internationaal denken en handelen centraal. De wereld om ons heen verandert snel en de uitdagingen voor de toekomst zijn complex. Niet alleen het tempo maar ook de mate van onzekerheid over de mogelijke richting van veranderingen neemt toe. Mark Duckenfield en Constantijn Dolmans geven een beeld van de wereld van vandaag en schetsen mogelijke scenario's voor de toekomst.

door **Mark Duckenfield** en **Constantijn Dolmans**

vogelvlucht

De wereld van vandaag in

Van alle trends geven demografische ontwikkelingen de meest betrouwbare voorspellingen. De wereldbevolking was zes miljard in 1999, bereikt de zeven miljard in 2010 en negen miljard in 2050. Vrijwel alle groei komt uit de minder ontwikkelde landen. De verwachting is dat de trek van platteland naar de stad zich zal voortzetten. In 2008 is het omslagpunt bereikt en leeft meer dan de helft van de wereldbevolking in een stedelijke omgeving.

Toename wereldbevolking

1830 - 1930	> 1 tot 2 miljard	> 100 jaar
1930 - 1960	> 2 tot 3 miljard	> 30 jaar
1960 - 1975	> 3 tot 4 miljard	> 15 jaar
1975 - 1987	> 4 tot 5 miljard	> 12 jaar
1987 - 1999	> 5 tot 6 miljard	> 12 jaar
1987 - 2010	> 6 tot 7 miljard	> 11 jaar

> Bron: UN Population Division, 1999

Consumptie en milieu

In januari 2008 schreef de Amerikaanse geograaf Jared Diamond: 'Voor wiskundigen is het getal 32 heel interessant; het is 2 tot de vijfde macht. Voor economen is het getal 32 nog specialer omdat dit getal het verschil in levensstijl uitdrukt tussen de Westerse landen en de ontwikkelingslanden. De mate waarin mensen hulpbronnen zoals olie en metalen consumeren, en de afvalproductie zoals plastic en broeikasgassen, is ongeveer 32 keer hoger in Noord-Amerika, West-Europa, Japan en Australië, dan in de Derde Wereld¹.

Stelt u zich eens voor wat er zal er gebeuren als negen miljard mensen op dezelfde wijze consumeren als we op dit moment in de Westerse wereld doen...

De gevolgen van een groeiende energieconsumptie en toenemend grondstoffengebruik op het milieu zijn enorm. Zonder ingrijpen volgt er waarschijnlijk een catastrofale ecologische ramp met ernstige gevolgen voor de toekomstige economi-

sche groei en welvaart. Een rapport van het Britse Ministerie van Financiën schat de kosten van niet ingrijpen op de uitstoot van broeikasgassen op tot twintig procent van het wereldwijde inkomen in de volgende tweehonderd jaar². Mogelijke oplossing is de invoering van een (wereldwijde) CO₂-heffing om de overgang naar alternatieve energiebronnen te stimuleren. Vanuit dit oogpunt zijn de huidige stijgingen van de olieprijs een geluk bij een ongeluk omdat een gecoördineerde internationale actie tegen de uitstoot van broeikasgassen tot nu toe niet erg succesvol is gebleken.

In 1985 werd het ozongat ontdekt. Daarop vond er een vrij snelle, internationale actie plaats. Het Protocol van Montreal in 1989 was het effectieve begin van een reeks multilaterale overeenkomsten om de uitstoot van ozonafbrekende stoffen terug te brengen naar nul. Het Antarctische ozongat is nu gestabiliseerd op ongeveer 25 miljoen km², even groot als toen het Protocol van Montreal werd ondertekend. Prognoses geven aan dat het gat in 2050 verdwenen kan zijn.

De menselijke bijdrage aan de klimaatverandering door de uitstoot van broeikasgassen is nu alom erkend door wetenschappers (IPCC, 2007). Gezien de wijze waarop regeringen omspringen met het Kyoto-protocol sinds 1997, is het onwaarschijnlijk dat het succes van het Protocol van Montreal zal worden herhaald voor broeikasgassen. Over de uiteindelijke omvang van de gevolgen van klimaatverandering kan worden gediscussieerd maar de wereldwijde temperatuurveranderingen zijn hoe dan ook significant. Uitgaande van *business as usual* zal de wereld zeker te maken krijgen met de ontbossing in Latijns-Amerika, Midden-Afrika en Indonesië, het verminderen van de oogsten met name rond de Sahara, toegenomen ernst en frequentie van stormen in West-Europa en Japan, conflicten over zoetwatervoorziening en grotere risico's op ziekten³.

Voor milieuproblemen met deze omvang zijn langdurige en systematische oplossingen nodig. Maar 'de milieu agenda' is grotendeels afgewezen door de ontwikkelingslanden omdat ze prioriteit

‘Stelt u zich eens voor wat er zal er gebeuren als negen miljard mensen op dezelfde wijze consumeren als we op dit moment in de Westerse wereld doen...’

geven aan hun economische ontwikkeling boven het milieu. Er is geen algemeen aanvaard internationaal milieubeleid. De verordeningen van de Wereld Handels Organisatie (WTO) erkennen nationale milieumaatregelen niet als ‘aanvaardbare’ handelsbelemmeringen. Handhaving en naleving van multilaterale milieuverdragen worden grotendeels overgelaten aan de nationale regeringen. Elke oplossing voor de aanstaande wereldwijde milieuramp vergt een internationaal akkoord en een gecoördineerde actie tussen tenminste de EU, de vs, China en India. De vraag is: ‘Wie gaat de leiding daarin nemen?’

De BRIC-landen

In 2003 analyseerde de zakenbank Goldman Sachs de groeivoorzichten van Brazilië, Rusland, India en China (BRIC). De bank concludeerde dat deze landen voor 2050 de G-6 voorbij zouden streven met hun aandeel in de wereldeconomie. China en India zouden dan terug zijn op het niveau van hun aandeel in de 17e eeuw. Deze trend zet zich voort na 2050 waarbij de welvaart (en het aandeel in het wereldinkomen) van andere landen, zoals Indonesië, Turkije, Zuid-Afrika, Egypte en Mexico ook toeneemt. Demografische factoren zijn de belangrijkste reden voor deze ontwikkeling. In de huidige groep van rijkste landen wonen in 2050 volgens Goldman Sachs nog steeds de rijkste mensen, maar deze landen zijn dan niet langer de grootste economieën in de wereld. Dit scenario is afhankelijk van de stabiliteit van het mondiale economische systeem, de handhaving van de

macro-economische stabiliteit in de BRIC-landen zelf, en het opzetten van instituties, wet- en regelgeving gebaseerd op een breed, open economisch model. Een herziening van de Goldman Sachs analyse in 2006 geeft aan dat de werkelijke groei van de BRIC-landen tot nu toe boven de eerder genoemde voorspelling ligt. Zelfs als het huidige, wilde groeitempo afneemt zal China in 2035 de vs voorbijstreven als grootste economie ter wereld. Het is echter de vraag of het huidige trend in China zich de komende decennia zal voortzetten. China heeft nog steeds geen betrouwbare financiële instellingen of juridisch raamwerk, met inbegrip van een eerlijk en betrouwbaar rechtssysteem. De Chinese markt is in het algemeen niet transparant en vaak effectief gesloten. Systematische corruptie ondermijnt de vooruitzichten op voortzetting van de snelle economische ontwikkeling. Maar ongeacht of China in staat is om het huidige groeitempo te handhaven; andere ontwikkelingslanden groeien ook snel en veranderen hun handelspatronen. Meer en meer handel vindt plaats tussen de ontwikkelingslanden zelf en daarmee verandert internationale economische orde.

De centrale positie van de VS in de wereldeconomie

De vs is veruit de grootste economische regio in de wereld met één enkel economisch en buitenslands beleid. De Verenigde Staten zijn in termen van economische omvang, rijkdom, de handel en de financiële positie van essentieel belang voor het functioneren van de wereldeconomie. De dollar is nog steeds wereldwijd de meest gebruikte reserve valuta en, hoewel zijn rol afneemt, deze zal niet verdwijnen in de nabije toekomst. Ongeveer 80 procent van de internationale transacties zijn nog steeds in Amerikaanse dollars. De Amerikaanse staatsschuld wordt nog steeds gezien als het laagste beleggingsrisico in de wereld. De meeste belangrijke grondstoffen zijn genomineerd in Amerikaanse dollars. De vs heeft een grote militaire rol wereldwijd. De Amerikaanse defensiebegroting is gelijk aan 400 miljard dollar tegenover die van China met 80 miljard dollar. De vs is een centrale speler in de wereldhandel met een belangrijke positie in de WTO en deelnemer in veel vrijhandelsovereenkomsten. Ondanks de huidige

economische ontwikkelingen is de vs een relatief stabiele, volwassen economie die toegang geeft tot markten en technologie voor de ontwikkelingslanden.

De vs kent een laag politieke risico voor buitenlandse personen en bedrijven wat de vs aantrekkelijk maakt voor buitenlandse investeerders. Mede daardoor stroomde – na de financiële crisis in Azië en Latijns-Amerika in de late jaren 1990 – het kapitaal naar de vs op zoek naar een veilige haven voor investeringen. In feite stroomt kapitaal van de arme landen naar de Verenigde Staten. Dit gaat gepaard met een groot tekort op de handelsbalans van de vs. Zonder de invoer uit China en de enorme honger naar olie, zouden de Verenigde Staten overigens een handelsoverschot hebben. De depreciatie van de dollar, voornamelijk ten opzichte van de euro, zou een begin kunnen zijn van herstel van de Amerikaanse handelsbalans. Hoewel de rol van de vs in de wereld belangrijk aan het wijzigen is, blijft het land een centrale rol behouden in de volgende decennia. Dit maakt de wereld kwetsbaar voor plotselinge economische aanpassingen en crises in de vs, zoals de huidige kredietcrisis.

De kredietcrisis

De internationale financiële markten zijn steeds ingewikkelder geworden en tegelijkertijd steeds dieper geïntegreerd dus meer kwetsbaar voor crises. Wereldwijde financiële markten bedienen verschillende functies. Ze zijn een plaats om kapi-

GDP (PPP)	biljoen USD	%
Wereld	64.90	100 %
EU	14.71	23 %
USA	13.84	21 %
China	6.99	11 %
Japan	4.29	7 %
India	2.99	5 %
Brazilië	1.84	3 %
Nederland	0.64	1 %

> Bron: IMF 2008

taal en leningen te verwerven voor overheden en bedrijven. Ze zijn een plaats om te investeren voor beleggers die op zoek zijn naar (hoog) rendement. Die investeerders omvatten onder meer Nederlandse pensioenfondsen maar ook de staatsfondsen uit China en het Midden Oosten. Het is ook de plek om te handelen in grondstoffen en om risico's af te dekken.

We verhandelen wereldwijd ongeveer 50 biljoen dollar in aandelen per jaar. Dit is ongeveer één procent van de onderliggende activa. De handel in obligaties bedraagt ongeveer 45 biljoen dollar (waarvan ongeveer 55 procent Amerikaanse staatsobligaties). Amerikaanse staatsobligaties zijn in toenemende mate in handen van Chinese beleggingsfondsen (502 miljard dollar in april 2008). De totale handel in derivaten (beleggingsinstrumenten die hun waarde ontlenen aan de waarde van een ander goed) is veel hoger dan de handel in aandelen en obligaties, namelijk ongeveer 220 biljoen dollar per jaar. Deze handel in derivaten is zeer kwetsbaar voor het vertrouwen in de onderliggende activa. Veel economen geloven dat de kapitaalmarkten op jaarbasis niet meer dan 60 procent van het mondiale BBP zouden moeten verhandelen. Een hoger handelsvolume zou aangeven dat er een luchtbel is in de kapitaalmarkten.

Veel nationale overheden hebben hun eigen toezicht op banken en financiële markten. Maar de financiële markten zijn wereldwijd geïntegreerd en er is geen wereldwijde toezichthoudende instantie. Het toezicht op niet-bancaire financiële diensten (ongeveer 50 procent van de totale investeringen), is ook nationaal vaak zwak geregeld. Het IMF heeft geen regelgevende of toezichthoudende bevoegdheden en kan dus alleen maar analyseren en vroegtijdig waarschuwen. In dit gebrek aan mondiaal toezicht ligt mede de oorsprong van de huidige kredietcrisis.

Banken en financiële instellingen zijn nu terughoudend om onderling krediet te verlenen wegens twijfels over de waarde van de activa die worden gebruikt als zekerheid voor de lening. De kosten van het lenen nemen toe als gevolg van het toenemende risico. Het huidige wereldwijde economi-

sche scenario is onzeker waardoor ook investeringsbeslissingen worden vertraagd. Bovendien is de inflatoire druk van de olie-, energie-, en agrarische sector sterk en zijn de prijzen van grondstoffen niet stabiel. Dit maakt financiële planning voor bedrijven moeilijk, wat resulteert in verdere uitstel van kredietverlening en investeringen.

Quo Vadis?

Hoewel analisten verschillende scenario's voor de mondiale politieke en economische ontwikkeling hanteren, kunnen toch een aantal belangrijke elementen worden onderkend. Ten eerste zullen de prijzen van grondstoffen en energie op een hoog niveau blijven of zelfs nog verder stijgen. De rente zal naar verwachting stijgen en hoog blijven. Als dit gebeurt dan zullen bezittingen (huizen) en vermogens in waarde dalen. De salarissen voor hoog opgeleiden zullen waarschijnlijk toenemen

'Zelfs als het huidige, wilde groeitempo afneemt zal China in 2035 de vs voorbijstreven als grootste economie ter wereld'

of in ieder geval gelijk blijven terwijl voor lager opgeleiden de lonen zullen dalen. De prijsprikkel voor technologische innovatie is sterk en de productiviteit zal daarom in het algemeen naar verwachting toenemen. Gebaseerd op deze elementen zijn er drie economische scenario's. Een pessimistische visie – in lijn met de periode na de eerste oliecrisis – gaat ervan uit dat de hui-

dige financiële crisis zich zal verdiepen en uitbreiden. Het zal dan tien jaar of meer duren voordat we een periode van aanhoudend lage groei, dalende prijzen voor bezittingen en inflatie te boven komen. Een optimistische visie is dat China, de EU en enkele andere belangrijke ontwikkelingslanden de recessie in de vs zullen compenseren en de wereldeconomie gestaag – maar zeker niet gelijk verdeeld – zal blijven groeien. Voorwaarde voor deze optimistische visie is een internationale transitie naar duurzame energie en duurzamer gebruik van grondstoffen.

Een neo-marxistische kijk op de ontwikkelingen omvat een wereldeconomie met drie snelheden. De super rijken zullen nog rijker zal worden en zijn de drijfveer voor de mondiale vraag. De middenklasse zal het moeilijker krijgen maar niet catastrofaal. Hun levensstandaard zal worden uitgehold maar hun professionele diensten zullen nodig blijven voor de super rijken. Hun bezittingen (voornamelijk woningen) zullen dalen in waarde. Tot slot, de armen zullen fundamentele en catastrofale problemen ervaren door prijsstijgingen, weinig en laag betaald werk, dalende lonen en geen mogelijkheden tot het opbouwen van bezit.

Welk scenario het dichtst bij de werkelijkheid komt te liggen zal sterk afhangen van de wijze waarop overheden en politici omgaan met de huidige snelle veranderingen en in staat zijn tot effectieve internationale samenwerking.

Mark Duckenfield is docent internationale politieke economie aan de London School of Economics and Political Science.

Constantijn Dolmans is directeur van de internationale brancheorganisatie voor de waterbouw IADC.

- 1 Jared Diamond. 'What's Your Consumption Factor?' New York Times, 2 januari 2008.
- 2 Stern Review on the Economics of Climate Change, London, 2007.
- 3 Idem.

'We moeten weer leren machtspolitiek te bedrijven. We moeten aanvaarden dat machtspolitiek de kern is van internationale betrekkingen. We moeten samenwerken met die landen waarmee we onze belangen zo goed mogelijk kunnen behartigen. En dat is in hoge mate nog steeds de vs.' Dat stelt Rob de Wijk, directeur van het Den Haag Centrum voor Strategische Studies en hoogleraar Internationale Betrekkingen in Breda en Strategische Studies in Leiden. Natuurlijk ziet ook Rob de Wijk dat de vs en Europa uit elkaar zijn gegroeid. 'Maar', zo betoogt hij, 'we hebben veel gedeelde belangen'. Een gesprek met een bevlogen pragmaticus.

door **Constantijn Dolmans**

Zonder Europa geen veiligheid

'De grootste bedreiging voor onze veiligheid is momenteel de leveringszekerheid van energie. De olieprijs kunnen exploderen naar 300 euro per vat. Grote groepen mensen zijn dan niet meer in staat hun energie te betalen. Eén van de elementen van nationale veiligheid, politieke en sociale stabiliteit, wordt dan aangetast. Olieprijzen kunnen bijvoorbeeld exploderen door is het terrorisme. Al Qaeda ziet de olie-industrie als één van hun main targets. Al Qaeda is steeds sterker aan het worden, met name in het grensgebied tussen Pakistan en Afghanistan. In het publieke debat wordt voortdurend geroepen dat het wel meevalt omdat er geen aanslagen zijn. Maar dat is ontkenning van de werkelijkheid. Een derde punt is de opkomst van Azië. Ook dat heeft een directe relatie met de leveringszekerheid van energie. En met de strijd om de grondstoffen in Afrika, de Kaspi-

sche regio en onder de Noordpool. Daar komt bij dat Europa zijn zaakjes niet op orde heeft. Europa kan politiek geen vuist maken, zeker niet na de recente afwijzing in Ierland van het Lissabon verdrag. Veel politici kraaien dat deze afwijzing niet zo'n ramp is. Maar het is natuurlijk wel een ramp. Tenslotte is er dan nog de klimaatverandering wat de zaak nog eens een keertje verergerd. Deze bedreigingen voor onze veiligheid moeten daarom in onderlinge samenhang worden bekeken.'

Realisme

De Wijk constateert dat politici heel zenuwachtig worden als zij met deze realiteit worden geconfronteerd. 'Er is bij mensen onzekerheid over een aantal fundamentele veranderingen die in deze wereld plaatsvinden. En er is politiek onvermogen om op dit soort grote vraagstukken een antwoord

‘Politici zijn zich steeds meer gaan bezighouden met de wikip in de wijk. Want dat is namelijk iets wat ze nog kunnen begrijpen.’

te vinden. De meeste politici kunnen niet eens de problematiek overzien. Ze moeten een oplossing zien te vinden voor de klimaatverandering. Ze moeten een oplossing vinden voor ons energieprobleem. Ze moeten een oplossing zien te vinden voor het grote probleem om Europa zijn welvaart en welzijn te laten handhaven gezien de opkomst van Azië. Dat is lastig want er zijn geen instant oplossingen. Politici zijn zich daarom meer gaan bezighouden met de risico's van de wikip in de wijk. Want dat is namelijk iets wat ze nog kunnen begrijpen en waarvoor ze een oplossing kunnen bieden. De realistische oplossingen voor de wereldproblemen die op ons afkomen liggen in Europa. We moeten in de Europees verband een vuist zien te maken. En dat vereist verdergaande politieke integratie van Europa, politieke eenwording en een gezamenlijk buitenlands-, veiligheids-, en defensiebeleid. Er komen problemen op ons af die we echt niet alleen aan kunnen. We moeten ophouden met het nationalistische geletter over Europa. We moeten ophouden met geneuzel over referenda. Ik heb het D66 zeer kwalijk genomen dat ze weer hebben aangedrongen op een referendum over het verdrag van Lissabon. Dat moet niet; politieke leiders moeten hun verantwoordelijkheid nemen. Buitenlandse politiek, veiligheid, defensie; ze zijn altijd een zaak van de elite geweest. De bestuurlijke politieke elite van een land wordt geacht om het landsbelang te verdedigen. Je kunt van een burger niet verwachten dat die het landsbelang voor ogen heeft. En als je al met referenda werkt dan moet je een verdrag aan het hele Europese volk voorleggen. Want het is anders fundamenteel ondemocratisch en ook zeer ongewenst.

Relatie met de VS

De Wijk legt een zware nadruk op Europa en de relatie met de vs. 'Ik kom net uit de vs waar we met onder andere de RAND Corporation bezig zijn om trans-Atlantisch advies voor de nieuwe president te schrijven, ongeacht wie dat wordt. Het is absoluut cruciaal dat er een trans-Atlantische relatie komt tussen de EU en de vs. Want er is momenteel geen strategisch debat tussen de vs en de EU over de grote wereldproblemen die ik net schetste. Er is zelfs niet eens een behoorlijke politieke confrontatie binnen de NAVO over een heleboel belangrijke veiligheidskwesities. De NAVO wordt steeds meer een uitvoeringsorganisatie. Maar de echte discussies zijn niet van militaire aard, die zijn politiek, economisch, en strategisch. Wat opvalt is dat we nergens overeenstemming over kunnen bereiken. De vs en Europa staan fundamenteel anders in de wereld, bijvoorbeeld tegenover China. De vs zien China soms als bondgenoot maar vaak ook als tegenstander. En ze zien de gevaren meer dan wij. Wij hebben een probleem met hoge olieprijsen maar in China en India wordt de olie gesubsidieerd bij het leven. In China wordt tegen de huidige dagkoers een vat olie met 45 dollar gesubsidieerd. Als in China de prijs aan de pomp stijgt dan leidt dat tot grote sociale onrust waardoor de stabiliteit van het hele land in het geding komt. Door de energiecrisis die nu op ons afkomt kan er een situatie gaan ontstaan waarin China gewoon inklapt; implodeert. Ik pleit er dan ook sterk voor om eens na te gaan denken over de collaps van China. De economie van de vs wordt nu redelijk in leven gehouden door de dollarinjecties vanuit China. Je hoeft geen econoom te zijn of

een helderziende om je te realiseren dat de val van China een redelijk dramatisch scenario is. En dat is geen doemdenken maar gewoon het maken van een vrij nuchtere analyse.'

Europees leiderschap

'Alleen met Europa kunnen we hier een antwoord op geven. We missen nu Europese staatslieden zoals Monnet en Schuman na de Tweede Wereldoorlog. Terwijl we eigenlijk in de situatie zitten die vergelijkbaar is. Iedereen wist dat er na het einde van de Koude Oorlog monumentale veranderingen aan zouden komen. Ik denk wel dat de wal het schip gaat keren. Dat kan veroorzaakt worden door een gigantische energiecrisis of het gevolg zijn van een klimaatcrisis of van een financiële crisis. Maar dan komen vanzelf ook weer echte leiders naar boven die door vastgeroeste standpunten kunnen heen breken. Een gezamenlijk Europa heeft veel te bieden. We kunnen wederzijdse afhankelijkheden creëren. We zijn ongelooflijk sterk op het gebied van landbouw. Eén ding is zeker: Saoedi Arabië heeft weinig vruchtbare grond. Je kunt je landbouwbeleid dus inzetten om afhankelijkheden te creëren. Wij kunnen een voedselafhankelijkheid creëren naar gebieden die problemen hebben met voedsel op zich. Wij moeten afhankelijkheden creëren met landen waarvan wij bijvoorbeeld olie en gas willen hebben.'

Ontwikkelingssamenwerking niet effectief

De Wijk staat erom bekend kritisch te zijn tegenover de Nederlandse inspanningen op het gebied van ontwikkelingssamenwerking. Ook nu wijst hij

er op dat we niet zo effectief zijn in onze ontwikkelingssamenwerking: 'Noodhulp is een heldere zaak, dat moet je gewoon geven. Maar er is al lange tijd de analyse dat een derde van de ontwikkelingsgelden positieve effecten heeft, een derde louter negatief werkt en de rest maakt niets uit. Dus dat betekent eigenlijk dat tweederde van het budget twijfelachtig wordt besteed. En daarbij komt ook nog dat door de groei van de Nederlandse economie, en de koppeling van het budget voor ontwikkelingssamenwerking aan het BNP, dit budget steeds groter wordt. Het klinkt misschien raar maar de absorptiecapaciteit is in niet groot genoeg. We laten nu NGOs in dure Toyota Landcruisers rijden en betalen dikke salarissen. Maar er komt te weinig bij de mensen zelf terecht. Ik sprak laatst met een filantroop, iemand die een privé fonds heeft. Hij vertelde me wat in Afghanistan te willen doen maar hij kreeg niet eens € 250,000 weggezet om de dooereenvoudige reden dat het in Afghanistan zo goedkoop is. Het kost te weinig... Je ziet dat in Afrika enorme inhaalslagen gemaakt worden. Het is geen rampenverhaal meer. Afrika heeft zijn eigen dynamiek door de afhankelijkheid van de wereld van grondstoffen. Kijk eens naar de activiteiten van China in veel Afrikaanse landen.

Niks geen ontwikkelingshulp, ze maken gewoon een keiharde deal. Dat is precies waar ik indertijd met Jan Hoekema in een D66 notitie voor het gepleit heb: een zakelijke relatie met ontwikkelingslanden. China vraagt: Wat heb je nodig? Infrastructuur? Prima! Maar dan willen wij een concessie hebben voor de exploratie van olie.'

Clash of civilisations

'In het Westen hopen we vaak dat er geen clash of civilisations is maar in de rest van de wereld denken ze daar anders over. Vraag het eens aan Osama bin Laden! En Japan ziet de zogenaamde strijd tegen het terrorisme niet als hun probleem. Opkomende mogendheden maken onderlinge kongsi's tegen de Westerse belangen, soms gedreven door vermeende cultuurverschillen en ideologie. President Chavez van Venezuela bijvoorbeeld roept voortdurend dat hij geen olie wil verkopen aan Amerika. Maar Chavez heeft vooralsnog geen alternatief want het enige land met een raffinaderij die de zware olie uit Venezuela kan verwerken is Amerika. De Chinezen bieden nu een alternatief met een raffinaderij in Panama of zo nodig in China. Dat is voor de vs een nachtmerrie scenario maar het gaat gewoon gebeuren. Er zijn kongsi's aan het ontstaan tussen Iran, Venezuela, Rusland. Die landen hebben toevallig wel een aantal grondstoffen die wij niet hebben.

Onze aanwezigheid in de Golfregio is van groot strategisch belang. Obama kan wel roepen: 'Ik ga weg uit Irak' maar hij gaat natuurlijk helemaal niet weg uit Irak. Want op het moment dat Obama

president dan heeft hij verantwoordelijkheid de strategische balans in de wereld. De vs moeten in hun eigen belang in de Golf blijven of ze dat willen of niet. De militaire basis in Qatar kan niet het enige zijn. Obama ontkomt er niet aan om permanente militaire bases in Irak te houden. De grote vraag is niet of het Westen weg gaat uit Irak, maar hoe het Westen invulling geeft aan zijn militaire aanwezigheid in de Golfregio.'

Mensenrechten en buitenlands beleid

Het huidige buitenlands beleid is gericht op mensenrechten. Maar het is of het een of het ander. Of je kiest voor een goede relatie met een land omwille van je eigen belang of je kiest er voor om iemand de les te lezen. Beide gaan niet samen. Dat is in de persoonlijke betrekkingen ook zo. Natuurlijk, als je met elkaar bevriend bent kan je wat tegen elkaar zeggen. Maar je kan iemand niet altijd maar bekritisieren als je iets van iemand wilt. Dat inzicht heeft immense consequenties voor het buitenlands beleid. Wat we nu in Afghanistan doen met de zogenaamde opbouwmissie; dat is de laatste keer dat we dat doen. Ik zie ons niet naar Darfur gaan. We kunnen daar niet effectief zijn. We hebben daar niks te zoeken. Dat klinkt heel cynisch. En ik vind dat ook heel erg. Maar een effectief buitenlands beleid stelt het eigenbelang voorop. Mij wordt gevraagd om een analyse te maken en dit is helaas mijn conclusie.

Constantijn Dolmans is redacteur van *idee*.

'Een effectief buitenlands beleid stelt het eigenbelang voorop'

De schoolprestaties van leerlingen hangen nog steeds in grote mate af van de sociaal-economische positie van ouders. Goede, competente docenten kunnen onderwijsongelijkheid echter weer opheffen, zo is de filosofie achter *Teach First*, een prestigieus Brits opleidingsprogramma dat talentvolle afgestudeerden opleidt tot docenten. Is *Teach First* ook iets voor Nederland? Een gesprek met oprichter Brett Wigdortz.

door **Corina Hendriks**

Britse Teach First tegen onderwijsongelijkheid

Voorbeeld richtingwijzer #1/5

Het is vaak niet de eerste keuze van de meeste pas afgestudeerden van universiteiten als Oxford en Cambridge: doceren op middelbare scholen, laat staan achterstandsscholen in probleemwijken. Vaak kiezen top studenten liever voor een (lucratieve) carrière in het bedrijfsleven. Zes jaar geleden werd echter in Engeland een opleidingsprogramma gelanceerd – *Teach First* – dat talentvolle pas afgestudeerden voor de klas zet op achterstandsscholen, en ze zo opleidt tot de 'leiders van de toekomst'. 'Juist onder deze moeilijke omstandigheden op achterstandsscholen in bijvoorbeeld London, ontwikkelen de echte leiders zich', zo meent Brett Wigdortz, oprichter van *Teach First*. Het opleidingsprogramma is in een paar jaar tijd uitgegroeid tot een groot succes, voor zowel de deelnemers als de scholen die aan het project meedoen. Lesgeven aan probleemkinderen wordt nu als een uitdaging gezien, zegt Wigdortz.

Ter illustratie: begin 2000 gingen maar vijf afgestudeerden van Oxford werken op een middelbare school. In 2008 was dat maar liefst zestig. 'Het *Teach First* programma heeft de prestige van het lesgeven aan stedelijke probleemscholen sterk verbeterd'.

Wat is het achterliggende idee van Teach First?

'In Groot-Brittannië, net als in de meeste andere landen, lijken schoolprestaties van leerlingen nauw samen te hangen met de sociaal-economische positie van de ouders van leerlingen. Met inkomen dus. Minstens net zo belangrijk is volgens ons echter de aanwezigheid van competente docenten voor de klas. Dit geldt met name voor scholen met achterstandsleerlingen. Het probleem is dat veel hoogopgeleide, competente mensen vaak niet kiezen voor een carrière in het onderwijs, maar vertrekken naar top bedrijven zoals McKinsey,

‘De helft van de docenten van *Teach First* blijven na hun opleiding in het onderwijs werken’

waar ik ook werkte ten tijde van de oprichting van *Teach First* in 2001. De vraag die wij als oprichters van *Teach First* stelden was: hoe krijg je die competente en talentvolle mensen nu weer voor de klas? Het antwoord: door te bieden wat pas afgestudeerden willen. Zij willen hun capaciteiten verbeteren, in een organisatie werken waar ze iets daadwerkelijk kunnen veranderen, samen met mensen die hetzelfde denken. Dat is *Teach First*. Het biedt een intensief twee-jarig opleidingstraject, waar we talenten opleiden tot de geïnspireerde en geëngageerde leiders van de toekomst’.

Talenten komen tot ontwikkeling voor de klas met probleemkinderen?

‘Ja, daar zijn wij van overtuigd. Echte leiders kunnen andere mensen daar brengen waar ze

moeten zijn, zelfs – of zelfs met name – onder moeilijke omstandigheden. Het is zeker niet makkelijk voor een klas te gaan staan op een achterstandsschool als je pas 22 of 23 jaar oud bent. Daar heb je doorzettingsvermogen, initiatief en leiderschap voor nodig. Het biedt een kans voor talenten om te laten zien en ontwikkelen wat ze kunnen. *Teach First* is een zeer competitief programma. Wij gaan echt op zoek naar de meest talentvolle en meest ambitieuze afgestudeerden. Mensen met leiderschapskwaliteiten, communicatieve vaardigheden, initiatief en gevoel voor verantwoordelijkheid. Per jaar hebben we wel tien keer meer aanmeldingen dan het aantal deelnemers dat we kunnen accepteren. Dit jaar hebben we ons aantal plaatsen uitgebreid naar 360, maar elk jaar melden zich meer dan 2000 afgestudeerden aan’.

Teach First wordt door veel betrokkenen gezien als een succes. Waarom is het zo succesvol volgens u?

‘De deelnemers aan *Teach First* zijn hoogopgeleid, hebben ambitieuze doelen, leiderschaps capaciteiten, energie en initiatief. Ze geloven dat alles mogelijk is en stellen alles in het werk om hun doelen te bereiken. Het is het soort mensen dat normaal vijftien uur per dag hard zou werken in de top van

het bedrijfsleven. Maar ze steken nu hun energie en talent in achterstandsscholen. Dit blijkt zich uit te betalen in verbeterde prestaties van leerlingen op deze achterstandsscholen. Deze leerlingen doen het naar verhouding erg goed.

Het is overigens wel zo, dat we deze talenten niet aan hun lot over laten. Ze worden intensief begeleid en opgeleid. Er wordt veel van ze gevraagd. Naast het geven van les, volgen de deelnemers tijdens het schooljaar ook nog colleges’.

Het klinkt allemaal te goed om waar te zijn. Zitten er ook nadelen aan het programma?

‘Er wordt wel eens gezegd dat docenten van middelbare scholen niet echt staan te wachten op de instroom van jonge en ambitieuze *Teach First* docenten. Het is een beetje het gevoel dat deze jonge docenten komen vertellen hoe het allemaal beter moet. Echter, dit hebben wij in de praktijk nog niet als een probleem ervaren. *Teach First* deelnemers worden geselecteerd op hun communicatieve vaardigheden en het respect dat ze tonen naar anderen toe.

Verder wordt er wel eens op gewezen dat het programma maar twee jaar duurt en dat het dus geen lange termijn investering is voor probleemscholen. *Teach First* docenten zouden na het programma carrière maken in het bedrijfsleven en daar bakken met geld gaan verdienen. De praktijk wijst uit dat de helft van de docenten van *Teach First* blijven werken in het onderwijs nadat hun opleiding is afgerond. Deze mensen maken carrière in het onderwijs en nemen bijvoorbeeld plaats in het management van een school etc. Lesgeven op een achterstandsschool is prestigieus aan het worden’.

Is dit concept ook bruikbaar voor andere landen, zoals Nederland?

Het probleem van achterstandsscholen en onderwijsongelijkheid speelt overal, dus het concept *Teach First* is zeker ook toepasbaar en effectief in andere landen. De laatste tijd zien we een sterke toename van belangstelling uit tal van landen – zoals Duitsland, Letland, Australië en Zuid-Afrika – over het opzetten van vergelijkbare programma’s in deze landen. In Nederland zijn er ook ideeën om een programma als *Teach First* op te zetten. In dit kader hebben we vorig jaar ook een samenwerkingsverband opgericht *Teach for All* dat in de toe-

komst kennisdeling en samenwerking moet kunnen vergemakkelijken. *Teach First* is overigens zelf geïnspireerd op *Teach for America* dat bestaat sinds 1990 en zeer succesvol is in de Verenigde Staten. Ons programma is voor tachtig procent hetzelfde, maar we hebben het wel op een paar punten aangepast aan de Britse situatie. In Amerika is het programma sterk geïnspireerd op de gedachte om ‘iets belangrijks’ voor het land te doen. Dit beroep op patriotisme zou in Engeland niet werken. Wij wijzen hier veel meer op de leiderschaps kwaliteiten die deelnemers verwerven en wat dat deze kunnen betekenen voor hun verdere toekomst’.

Wat betekent Teach First voor u zelf?

‘Ik werkte tot zes jaar geleden bij McKinsey en had eigenlijk nooit met onderwijs te maken. Totdat we betrokken raakten bij het initiatief om *Teach First* op te zetten. Ik was destijds erg geschrokken van het feit dat arme leerlingen achterstanden oplopen die ze maar moeilijk weer kunnen inlopen. En dat terwijl diploma’s erg belangrijk zijn in de huidige samenleving. Ik begreep het gewoon niet.

Er moest toch een oplossing voor zijn voor zoiets in zo’n rijk Westers land? Dit klinkt wellicht heel idealistisch, maar voor mij is *Teach First* een zeer realistische manier om onderwijsongelijkheid te verminderen én talent te ontwikkelen’.

Corina Hendriks is redacteur van *idee*.

Denk en handel internationaal impliceert een open houding ten opzichte van nieuwkomers. Migranten roepen echter vaak weerstand en angst op. Onterecht, zo meent Ken Schoolland. Migranten zijn ‘de schatten der aarde’. Niemand heeft het recht om iemand ervan te weerhouden vreedzaam vrijheid en vreespoed na te streven.

door Ken Schoolland vertaling Arthur Olof

Schatten der aarde

Migranten in een open samenleving

Mijn overgrootvader Klaas Schoolland immigreerde vanuit Holland naar Amerika tijdens relatief vreedzame tijden in 1892. Weliswaar vreedzaam, maar het was toch een moedige stap om alles wat je vertrouwd was achter te laten en een vijandige vreemde cultuur tegemoet te treden op zoek naar kansen op een beter leven. Nog moediger is het je leven te riskeren in een gammel bootje en stormen, piraten, honger en haaien te overleven. Ik kan het niemand kwalijk nemen die het probeert. Ik bewonder hen zelfs. Ik kan alleen maar hopen dat ik over voldoende moed beschik als ik in hun schoenen zou staan.

Er is ook moed voor nodig om degenen te helpen die in de problemen zitten. Slechts weinig mensen in welvarende landen zijn bereid om een vrijplaats te bieden als de wet hun dat verbiedt. Eind jaren negentig legden de Amerikaanse autoriteiten een boete op aan de kapitein van een cruiseschip, de *HMS Royal Majesty*, omdat hij reddeloze vluchtelingen voor de Cubaanse kust aan boord had genomen. De boete bedroeg 3.000 dollar per hoofd voor

de ‘misdad’ vluchtelingen uit zee te redden en naar het Amerikaanse vasteland te brengen. Sindsdien wendt bijna elke kapitein de blik af van wanhopige vluchtelingen die verkommeren op zee.

Is dit het moedige gedrag van mensen die op zondagochtend bidden: ‘Wat u niet wilt dat u geschiedt, doe dat ook een ander niet’? Is dit het gedrag van mensen die met ontzag degenen herdenken die de staat trotseerden en een schuilplaats boden aan de jonge Anne Frank? Als de wet en de moraal met elkaar in conflict zijn, welke zijde kiezen we dan? Wetten zijn er om individuele rechten te beschermen. Zodra de wet individuele rechten schendt, is hij verkeerd en immoreel. Moraliteit prevaleert boven de wet. Mensen overleveren aan tirannie is heulen met despoten.

Angst

Hoe zit het met al die argumenten tegen immigratie? Zijn die geen van alle geldig? Volgens mij niet. Natuurlijk ontstaan er problemen als mensen over

de aarde trekken. Dat valt niet te ontkennen. Maar ik wijt die problemen niet aan vrijheid. Integendeel, ik beargumenteer dat de onderdrukking van die vrijheid vaak de oorzaak is van die bewegingen. De premisse achter elk argument tegen de menselijke trek naar de vrijheid is angst. Die angsten worden soms uitgesproken maar meestal zijn ze verhuld of vermomd. Angst voor immigranten wijst op een gebrek aan moed. Moed verwelkomt concurrentie. Angst sluit haar buiten. Moed omhelst de nieuwkomer. Angst doet hem in de ban. Moed verdedigt vrijheid. Angst ontzegt haar elk recht.

Welke angsten roepen immigranten op? Een paar fundamentele angsten hebben te maken met cultuur, verandering, werkgelegenheid, veiligheid en de massa. ‘Ze spreken onze taal niet. Ze kennen onze gewoontes niet. Ze stelen onze banen. Het kunnen misdadigers zijn. Het land raakt overbevolkt’. Dat kun je ook zeggen van pasgeborenen, maar dat doen we niet. Zuigelingen worden gezien als het menselijke potentieel dat ze zijn en niet als de hulpeloosheid van dat moment. Immigranten zijn geen kinderen, ze zijn doorgaans volwassen – de meest productieve en veerkrachtige volwassenaanpak ter wereld. Dat komt doordat migratie vanzelf uitselcteert. De meest energieke mensen hebben de meeste moed om de gevaren aan te gaan. Volgens de econoom Julian Simon bieden immigranten de vs buitengewone voordelen. Ze komen doorgaans naar de vs in de kracht van hun leven. Gemiddeld hebben nieuwe immigranten hooguit een jaar onderwijsachterstand ten opzichte van de inheemse bevolking van de vs, maar hun kinderen zijn sterk gemotiveerd en munten op school uit ten opzichte van de autochtone leerlingen. Er zijn meer immigranten met een hoogwaardige vervolgopleiding dan autochtonen, vooral in de meest productieve gebieden van de wetenschap en techniek. Immigranten naar de vs, zelfs uit arme landen, aldus Simon, zijn over het algemeen ook gezonder dan hun autochtone leeftijdsgenoten. De familiebanden, gesmeed in een leven van zwaar werk, zijn sterker dan onder de inheemse bevolking. Simon bespreekt veertien verschillende onderzoeken die concluderen dat immigranten geen werkloosheid veroorzaken, zelfs niet in de meest

kwetsbare categorieën laagbetaald, minderheid, laaggeschoold of zelfs hooggeschoold.

Schatten van de aarde

Andere studies maken duidelijk dat immigranten ook geen negatief effect hebben op lonen. Er bestaat geen eindig aantal banen. Ondernemende immigranten komen met handen, benen en hersenen om werk en welvaart te scheppen zoals ondernemers altijd en overal zullen doen. Degenen met weinig scholing zijn vanouds bereid tot de vier g’s, werk dat te gecompliceerd is, te gevaarlijk, te goor of te grijs voor de meeste Amerikanen. Simon trekt de conclusie dat waar arbeidwetten hun dat niet onmogelijk maken, immigranten meer bijdragen aan belastingen dan zij onttrekken aan uitkeringen. Over de jaren heen overtreffen de inkomsten van immigranten ook de inkomsten van vergelijkbare autochtone groepen. Simon poneert als laatste ook de stelling dat de handhaving van het welvaartsniveau van senioren in sterke mate zal afhangen van de bijdragen die jeugdige immigranten zullen leveren.

Als dat allemaal zo is, waarom koesteren we immigranten dan niet als schatten van de aarde? Waarom strijden politici over de hele wereld niet met elkaar om deze waardevolle menselijke potentie naar hun land te lokken zoals ze dat ook doen met kapitaal, kleding, olie, allemaal producten van menselijke arbeid? Waarom worden immigranten niet gezien als een bron van inspiratie, net als de immigranten Michail Barysjnikov, Enrico Ferme, Irving Berlin en Albert Einstein? Afgezien van de welgestelde toerist, student en zakelijke bezoeker veroorzaken nieuwkomers een xenofobe angst. Een angst die immigranten niet zal weerhouden van de meest natuurlijke en menselijke impuls om te streven naar vrijheid en kansen. De natie met de grootste concentratie immigranten en de grootste bevolkingsdichtheid in de wereld is ook het meest welvarend. Hong

‘De meeste migratie vindt plaats in het streven naar kansen, niet naar welvaart’

‘Degenen die van het ene land naar het ander trekken zijn vaak het meest energiek, moedig en ondernemend’

Kong is in de afgelopen vijftig jaar zo razendsnel ontwikkeld dat het dankzij de immigratie en de open samenleving nu een grotere welvaart per hoofd van de bevolking kent dan de voormalige kolonisator, Groot-Brittannië. En al die mensen zijn een stuk beter af dan ze waren geweest als we ze hadden laten verkommeren op zee of in een communistische gevangenis.

De ethiek is duidelijk: als ik niet het recht heb iemand ervan te weerhouden om vreedzaam vrijheid en voorspoed na te streven, dan heb ik ook niet het recht van een politicus te vragen dat hij dit voor mij doet. De wet kan iemand illegaal noemen maar als zijn of haar handelingen moreel zijn, dan is de wet immoreel en verwerpelijk.

Nietsnutten?

Een van de argumenten die Amerikanen het meest gebruiken om de grenzen gesloten te houden is dat immigranten op de welvaart af komen en dat de argeloze Amerikaanse belastingbetaler moet opdraaien voor deze nietsnutten. Een interessante contradictie: mensen die vrezen dat immigranten te hard werken en banen weggapen en mensen die vrezen dat immigranten te weinig werken en komen uitvreten. Welke visie is nu juist?

Ik vraag mijn studenten altijd naar deze vermeende ‘nietsnutten’. Ik vraag hun zich voor te stellen dat ze een werkgever zijn met twee sollicitanten. Over hen is weinig bekend behalve het volgende:

de een is een Amerikaanse burger, de ander is een immigrant. Wie van de twee beschouwen de studenten als de harde werker, de Amerikaan of de immigrant? Ze antwoorden altijd dat de immigrant de harde werker is.

Degenen die van het ene land naar het ander trekken zijn vaak het meest energiek, moedig en ondernemend. Als immigranten een zaak beginnen in Amerika, Amerikanen in dienst nemen en producten aan Amerikanen te koop aanbieden, dan hebben consumenten het recht om van hen te kopen als ze dat willen. Werkgevers hebben het recht hen in dienst te nemen als ze daarvoor kiezen. En het is alleen maar moreel voorkomend hen erkentelijk te zijn voor hun bijdrage aan de welvaart, in plaats van zuur en ondankbaar te zijn. Is het juist te vermoeden dat de trek naar binnen wordt veroorzaakt door een welvaartsmagneet? Als het waar is dat immigranten naar Amerika komen vanwege de welvaart, dan volgt daaruit dat als ze eenmaal in het land zijn, ze zich willen vestigen in de meest welvarende staten. Mijn onderzoek toont aan dat het tegendeel het geval is. Zowel de autochtone bevolking als vreemdelingen ontvluchten de staten met de meeste welvaart en trekken naar de staten met de laagste welvaart.

Daar bestaan een paar welbekende uitzonderingen op, maar de meeste migratie vindt plaats in het streven naar kansen, niet naar welvaart. Mensen die te beroerd zijn om de handen uit de mouwen

te steken, zijn ook te beroerd om huis en haard te verlaten om naar een onbekende, in aanzet vijandige omgeving te gaan. Dit geldt nog temeer voor mensen die met gevaar voor eigen leven nationale grenzen overschrijden.

Ethiek van de vrijheid

Met de afwijzing van het postulaat van de ‘welvaartsmagneet’ legt de ethiek van de persoonlijke vrijheid de vs de verplichting op mensen verantwoordelijk te houden voor hun eigen acties, en niet voor de acties van anderen. Immigrant zijn net zo min verantwoordelijk voor de Amerikaanse welvaartswetten als voor de tirannie in het land dat ze ontvluchten. Kortom, we zouden geen schema’s en rationalisaties voor beperkingen van de vrijheid moeten ontwerpen. Integendeel, we zouden moeten deelnemen aan de strijd tegen angst, vooroordeel, gebruiken en wetten om de vrijheid te verdedigen. Dit is praktisch, humanitair en bovenal ethisch.

Ken Schoolland is lid van de directieraad van de *International Society for Individual Liberty*.

Vertaling: **Arthur Olof**

Eric van Eerdenburg

Denk en Handel Internationaal op Lowlands

A Campingflight to Lowlands Paradise – kortweg Lowlands – is het grootste festival in Nederland op het gebied van alternatieve muziek, theater, literatuur, film en comedy. 55.000 bezoekers reizen van 15 tot en met 17 augustus 2008 af naar Biddinghuizen. En dat zijn niet alleen Nederlanders.

Wanneer je Lowlands in een internationaal perspectief plaatst, valt een aantal zaken op. Aan de bezoekerskant is Lowlands voor Engelsen een interessant festival. Niet alleen omdat de programmering voor veel Engelsen aantrekkelijk is, maar zeker ook doordat de faciliteiten op Lowlands kwalitatief hoogwaardiger zijn dan op de meeste Engelse festivals. Denk hierbij aan de campings, sanitaire voorzieningen, uitstraling van het festival en de gesteldheid van het terrein. Voor Lowlands reden genoeg om een promotiecampagne speciaal op de UK te richten.

Een andere zeer belangrijke internationale factor waar tijdens de organisatie rekening mee wordt gehouden is de internationale festivalkalender. Meer dan 75 procent van de muziekacts komt uit het buitenland. Tijdens de zomer vinden wereldwijd vele festivals plaats en de belangrijke bands krijgen veel meer aanvragen dan ze kunnen honoreren. Door overleg en afstemming met buitenlandse festivals ontstaan logische tourschema’s binnen een bereisbare actieradius en tijdsperiode. Deze maken een zowel logistiek als financieel efficiënte tournee voor een band mogelijk en vergroten de kans dat de belangrijke bands kiezen voor de (informele) coalitie van festivals. Het Lowlands festival vindt plaats in dezelfde periode van twee weken als Pukkelpop en België, de v-festivals en Leeds/Reading festivals in Engeland, Frequentie in Oostenrijk, Sziget in Hongarije, Rock en Seine en Eurockeens in Frankrijk.

Zo blijkt ook Lowlands op meer gebieden internationaal georiënteerd dan alleen in haar naamgeving.

Eric van Eerdenburg
Festivaldirecteur Lowlands

De kinderopvang staat ter discussie in Nederland. Meer ouders dan verwacht maken gebruik van de nieuwe regelingen, en volgens het huidige kabinet is de kinderopvang daardoor te duur geworden. Bezuinigingen zijn nodig. Maar is dit wel zo slim? Franca van Hooren bespreekt hét succesmodel op het gebied van kinderopvang – het Zweedse model – en bekijkt wat Nederland van Zweden zou kunnen leren.

door Franca van Hooren

Zweedse lessen over de kinderopvang

Voorbeeld richtingwijzer #2/5

Als grondleggers van het Zweedse model wordt vaak verwezen naar de sociaal democraten Alva en Gunnar Myrdal. Al in de jaren dertig van de vorige eeuw betoogden zij dat kinderopvang goed zou zijn voor de ontwikkeling van kinderen. Toch bleef de zorg voor jonge kinderen nog decenia lang de volledige verantwoordelijkheid van huismoeders. Pas in de jaren zestig, in de context van een groeiend tekort aan arbeidskrachten, kwam hierin verandering. Terwijl landen als Nederland en Duitsland deze tekorten opvulden met gastarbeiders, werd in Zweden geopperd om gebruik te maken van het potentieel van getrouwde vrouwen. Een brede coalitie van vrouwen binnen de vakbonden en sociaal democratische partij, maar ook van veel mannen in hoge posities haakte hierop in. Zij pleitten voor publieke kinderopvang die mannen en vrouwen moest helpen werk en zorg te combineren. Bovendien zou goede kinder-

opvang kinderen uit alle sociale strata samenbrengen en dezelfde kansen bieden. In 1966 werden de eerste maatregelen geïntroduceerd. In de jaren daarna werd publieke kinderopvang continu uitgebreid door zowel linkse als rechtse regeringen, in economische voor- en tegenspoed. Zweden kent dus een lange traditie van publieke kinderopvang en het Zweedse model wordt in het algemeen als heel succesvol gezien. Waarom is dat? En wat kan Nederland hiervan leren?

Het Zweedse 'model'

Zweedse ouders komen na de geboorte van hun kind in aanmerking voor maar liefst dertien maanden betaald verlof. Zowel vaders als moeders kunnen hiervan gebruik maken, maar in de praktijk is het meestal de moeder die een jaar lang thuis blijft. In tegenstelling tot Nederland zijn er hierdoor bijna geen kinderen jonger dan één jaar te vinden

‘In Nederland blijft kinderopvang meer een praktische oplossing voor werkende ouders, dan een waardevolle bijdrage aan de ontwikkeling van kinderen’

in kinderdagverblijven. Volgens recente schattingen bezoekt meer dan tachtig procent van alle Zweedse kinderen tussen de één en vijf jaar oud een vorm van kinderopvang. Ruim tweederde gaat naar een gemeentelijke kinderdagverblijf (*Förskola*, letterlijk voorschool). Eén op de zes bezoekt een privé-dagverblijf. Een steeds kleinere groep kinderen gaat naar het kleinschaligere familiedagverblijf (*familjedaghem*), waarin een gastouder kinderen ontvangt. Onder de kinderen die verplicht naar school gaan (vanaf 6 jaar) bezoekt driekwart buitenschoolse opvang (*fritidshem*).

Kinderopvang wordt grotendeels georganiseerd en gefinancierd door gemeentes. Deze zijn verplicht een plek in een kinderdagverblijf te bieden aan alle kinderen van werkende, werkloze of studerende ouders en aan kinderen met speciale behoeften. Ook privé-dagverblijven hebben recht op gemeentelijke subsidies, mits zij aan alle kwaliteitseisen voldoen. Sinds 2002 geldt een maximale ouderbijdrage van drie procent van het bruto inkomen of 135 euro voor het eerste kind. De bedragen worden lager voor elk volgende kind. In praktijk dragen ouders circa tien procent bij in de totale kosten van kinderopvang.

Een belangrijk element van de Zweedse kinderopvang is de kwaliteit. Meer dan de helft van alle medewerkers in dagverblijven en buitenschoolse opvang heeft een opleiding gevolgd die gelijkstaat aan het Nederlandse HBO. Dagverblijven en de buitenschoolse opvang bevinden zich vaak in één

complex met een school. Het doel is één geïntegreerde leerweg te creëren. In dagverblijven staan met name taalontwikkeling en communicatievaardigheden centraal. Ook wordt aandacht besteed aan creatieve uitingsvormen (dans, drama, handenarbeid) en aan ethische thema's, zoals natuurbescherming. Er wordt spelenderwijs geleerd, activiteiten zijn divers en kinderen zijn een groot deel van de dag buiten.

Implicaties van het ‘Zweedse model’

Kinderopvang is zeer toegankelijk voor ouders uit alle inkomenscategorieën. Het gebruik van kinderopvang is normaal. Waar in Nederland de keuze voor kinderopvang vaak nog verdedigd moet worden, geldt in Zweden het omgekeerde: een goede ouder brengt zijn of haar kind naar een kinderdagverblijf. Daar werken immers mensen die ervoor geleerd hebben. Hierdoor is er nauwelijks een morele of praktische barrière die vrouwen zou kunnen verhinderen te werken. Zweedse vrouwen werken dan ook meer en veel vaker fulltime dan Nederlandse vrouwen. Een ander fenomeen dat tegenwoordig in verband wordt gebracht met kinderopvang, is het relatief hoge Zweedse geboortecijfer, in het bijzonder onder hoger opgeleiden. Omdat werk en zorg makkelijk gecombineerd kunnen worden zouden Zweedse vrouwen er sneller voor kiezen om kinderen te krijgen. Of meer kinderopvang ook echt tot een hoger geboortecijfer leidt is echter nog onduidelijk. Bovendien verschillen het Zweedse en Nederlandse geboortecijfer weinig van elkaar.

Is het Zweedse kinderopvang model één groot succesverhaal? Niet helemaal. Ten eerste kost kinderopvang de Zweedse overheid een vermogen. Alleen al aan dagverblijven wordt jaarlijks 1,4 procent van het Bruto Nationaal Product besteed. Dit is het viervoudige van Nederland, zelfs als we de recente kostenstijging in overweging nemen. Ten tweede laat het Zweedse model voor ouders weinig te kiezen over. Hoewel veel ouders aangeven dat zij liever allebei in deeltijd zouden willen werken om meer tijd te hebben voor hun kinderen, is dit vanwege de hoge belastingen financieel gezien vaak geen optie. Ten derde lijkt het Zweedse model tot een segregatie van de arbeidsmarkt te leiden. Vrouwen werken veel meer in de grote

publieke sector, waar het meer geaccepteerd is om lang met ouderschapsverlof te gaan en minder uren te werken. Mannen daarentegen werken in het bedrijfsleven, waar het opnemen van ouderschapsverlof vaak ontmoedigd wordt.

Wat kan Nederland leren van Zweden?

De Nederlandse overheid investeert pas sinds 1990 substantieel in kinderopvang. Aanvankelijk werd kinderopvang, net als in Zweden, op gemeentelijk niveau georganiseerd en gefinancierd. Tot de nieuwe Wet Kinderopvang van 2005 bestond er een ingewikkeld systeem van gesubsidieerde en niet-gesubsidieerde plaatsen waaraan werkgevers al dan niet mee betaalden. Met de nieuwe wet is dit systeem ingrijpend hervormd en vereenvoudigd. Er is gekozen voor een vraaggestuurde financiering, met als gevolg de volledige privatisering van de kinderopvang sector. Geld gaat niet langer via gemeentes naar kinderdagverblijven gaat, maar in plaats daarvan direct naar de ouders. Ouders kunnen nu zelf kiezen tussen opvang verzorgd door kinderdagverblijven of door geregistreerde gastouders. Hoewel aanvankelijk nog op een vrijwillige bijdrage van werkgevers werd gerekend, zijn zij hiertoe sinds 2007 verplicht. In hetzelfde jaar is ook de ouderbijdrage drastisch verlaagd. De precieze hoogte hiervan is inkomensafhankelijk, maar gemiddeld gezien betalen ouders nu slechts voor negentien procent van de totale kosten van voorschoolse of buitenschoolse opvang. Dit is bijna een halvering ten opzichte van een paar jaar geleden.

Tussen 1990 en 2007 is het aantal beschikbare plaatsen in kinderdagverblijven vertienvoudigd. Alleen al in 2007 groeide het aantal kinderen tussen de nul en drie jaar oud dat een kinderdagverblijf bezoekt met zestien procent, tot ruim een derde van alle kinderen in de leeftijdscategorie. In een jaar tijd is het gebruik van gastouders verdubbeld tot circa 140 duizend kinderen in de leeftijd van nul tot twaalf jaar. Deze toename is gedeeltelijk het gevolg van de officiële registratie van opa's, oma's, burens en vrienden die eerder informele zorg verleenden. Aanzienlijk toegenomen is tenslotte ook het gebruik van buitenschoolse opvang. Dit laatste is mede het gevolg van de motie Van Aartsen/Bos,

die basisscholen verplicht stelt de aansluiting met naschoolse opvang te regelen.

Het huidige Nederlandse kinderopvangbeleid lijkt dus een succes. Wat valt er dan nog te leren van Zweden? Met betrekking tot betaalbaarheid en toegankelijkheid is de afgelopen jaren inderdaad een grote stap gezet. Een blijvend verschil tussen Nederland en Zweden is het aantal dagen per week waarop gebruik gemaakt wordt van kinderopvang. Terwijl vijf dagen per week de Zweedse norm is, gaan de meeste Nederlandse kinderen maximaal drie dagen per week naar een dagverblijf. Hierbij past dat de meeste moeders, en in toenemende mate ook vaders, in deeltijd werken. Het is de vraag hoeveel Nederland in dit opzicht kan leren van Zweden. Betrokkenheid van moeders én vaders bij de opvoeding van jonge kinderen is waardevol. Maar wanneer het taboe blijft om kinderen voor meer dan drie dagen per week naar een kinderdagverblijf te brengen, zal dit ook de keuzevrijheid van moeders en daarmee hun carrière blijven belemmeren.

‘De publiek gefinancierde oppas oma past niet echt bij het nastreven van kwalitatief hoogstaande kinderopvang’

Een ander belangrijk verschil met Zweden is de beperkte aandacht binnen de Nederlandse kinderopvang voor educatie. Medewerkers in de Nederlandse kinderopvang zijn met een verplichte MBO-3 opleiding beduidend minder hoog opgeleid dan hun Zweedse collega's. Kwaliteitseisen worden vastgesteld door middel van overleg tussen ouders en aanbieders en zijn meer gericht op veiligheid dan op de cognitieve en emotionele ontwikkeling van kinderen. Hierdoor blijft kinderopvang meer een praktische oplossing voor werkende ouders, dan een waardevolle bijdrage aan de ontwikkeling van kinderen. Alleen door meer te investeren in

bijvoorbeeld de opleiding en arbeidsvoorwaarden van medewerkers kan dit op termijn veranderen. Hier staat Nederland echter voor een dilemma. De keuze voor vraaggestuurde financiering en marktwerking heeft weliswaar de afgelopen jaren geleid tot een snelle uitbreiding van de beschikbare capaciteit, maar het bemoeilijkt tegelijk ook overheidsingrijpen in de sector problematisch.

Er is tenslotte nog een specifiek Nederlandse vorm van kinderopvang die hier aandacht verdient, namelijk de peuterspeelzaal. Deze biedt opvang voor slechts enkele uren per dag en wordt daarom vooral bezocht door kinderen wiens ouders niet allebei werken. Dit zijn in toenemende mate lager opgeleide, vaak allochtone ouders. Omdat peuterspeelzalen niet onder de Wet Kinderopvang vallen profiteren ze nauwelijks van de recente investeringen. Dit terwijl het juist deze groep kinderen is die, vanwege bijvoorbeeld taalachterstanden, het meest zou profiteren van goede voorschoolse opvang. Integratie van peuterspeelzalen en kinderdagverblijven zou voor deze groep een oplossing kunnen zijn. Staatsecretaris Dijkema heeft beloofd hieraan te werken, maar een dergelijke integratie of fusie is nog lang niet gerealiseerd.

Nu Nederlandse kinderopvang eindelijk op de goede weg is, zijn bezuinigingen moeilijk te rechtvaardigen. De enige hervorming die in het licht van het Zweedse model begrijpelijk is, is een strengere regulering van het gastouderschap. De publiek gefinancierde oppas oma past immers niet echt bij het nastreven van kwalitatief hoogstaande kinderopvang. Voor het overige zou de regering moeten profiteren van het verdwijnen van een taboe. Nu er eindelijk een breed maatschappelijk draagvlak bestaat voor kinderopvang moet hiervan gebruik gemaakt worden door te investeren in kwaliteit en toegankelijkheid ook voor kinderen van niet werkende ouders. Kinderopvang moet een basisvoorziening worden voor alle kinderen, rijk of arm, allochtoon of autochtoon.

Franca van Hooren is promovenda aan het European University Institute in Florence. Ze doet vergelijkend onderzoek naar de rol van immigranten in de zorg voor ouderen en kinderen in verschillende Europese verzorgingsstaten.

Het (neo-) liberale gedachtegoed predikt marktwerking, en nergens heeft dit principe zoveel invloed gehad dan in de financiële wereld. Echter, de liberalisering van de financiële wereld heeft een monster gebaard. Regulering van de markt is nodig, vindt hoogleraar economie Arjen van Witteloostuijn. Zo zou sociaal-liberalisme eruit kunnen zien in de financiële wereld.

door **Arjen van Witteloostuijn**

De kredietcrisis

Een pleidooi voor gereguleerde marktwerking

Over het begrip liberalisme kan veel spraakverwarring ontstaan. Dat is ook geen wonder, want het bestaat in allerlei soorten en maten. Lang geleden was niet duidelijk of Friedrich von Hayek en Milton Friedman het over hetzelfde liberalisme hadden. Tegenwoordig spreekt de, sinds bijna drie decennia populaire, aanduiding neo-liberalisme boekdelen. Dat 'neo' staat daar niet voor Jan met de korte achternaam. Blijkbaar bestaat ook een neoloos liberalisme, en is het met neo wat anders dan zonder. Of misschien is de tijdgeest inmiddels alweer omgeslagen naar een vorm van post-liberalisme – *whatever that may be*.

Een interessante vraag is ook of liberalisme progressief kan zijn. Vaak wordt liberalisme – met of zonder neo – geassocieerd met conservatisme en rechts. Margaret Thatcher en Ronald Reagan waren immers de vroege boegbeelden van het neo-liberalisme.

In Nederland is de verwarring sinds Paars compleet. Vroeger was alleen de vvd liberaal. De rest was dat niet. Een enkele keer deed D'66 en later D66 pogingen om zich als links, sociaal of vrijzinnig liberaal te profileren. Deze pogingen strand-

den stevast in gedoe over welk adjectief zou moeten prevaleren. Een paar jaar geleden heeft het GroenLinks van Femke Halsema ook halfslachtig voor een progressief-liberaal profiel geopteerd. En binnen de pvdA opereert – naar het schijnt – sinds jaar en dag een liberale vleugel. Ik verwacht dat Maurice de Hond met één van zijn vermaarde representatieve bliksemenquêtes messcherp zal kunnen aantonen dat 'de' Nederlander vooral níet weet wat het is. De huidige casus van de mondiale kredietcrisis kan worden gebruikt om nog maar weer eens een poging te wagen: hoe zou links, progressief of sociaal liberalisme eruit kunnen zien?

De neo-liberale revolutie

De kredietcrisis heeft kunnen ontstaan in een geliberaliseerde financiële wereld. Nergens anders heeft de neo-liberale revolutie zoveel invloed gehad. Allerlei regelgeving is sinds de jaren tachtig van de vorige eeuw afgeschaft. Nationale kapitaalrestricties zijn grotendeels bij het grof vuil gezet. Het kapitaal flitst onbelemmerd van de ene naar de andere hoek van de wereld. Financiële innovaties in de vorm van zogenaamde derivaten zijn tot

grote hoogten gestegen. Vrijwel wekelijks wordt een nieuw ondoordringend financieel product gelanceerd. Grenzen tussen financiële deelmarkten zijn geslecht. Bankieren en verzekeren mogen bijvoorbeeld onder één dak plaatsvinden. Het (neo-)liberale gedachtegoed predikt marktwerking. Als het even kan, moet het economisch verkeer zijn eigen vrije gang kunnen gaan. Daarvoor zijn allerlei argumenten aan te voeren. In een vrije markt worden economische agenten geprikkeld tot uiterste inspanningen, overleven en groeien de efficiëntste ondernemingen, worden bedrijven uitgedaagd vernieuwend te blijven, worden investeringen gealloceerd naar de hoogst renderende bestemmingen, et cetera. De onzichtbare hand van Adam Smith doet overal en altijd zijn louterende werk. Natuurlijk: ook fouten worden gemaakt, maar de markt corrigeert dat weer. Vrije marktwerking gaat gepaard met een zelfreinigend leervermogen. Deze mantra staat als een huis. Zeker voor kapitaal geldt dat het vrij moet kunnen stromen. Zodoende worden bestemmingen gevonden die maximale rendementen genereren. Helaas is een kink in de kabel gekomen. De liberalisering van de financiële wereld heeft een monster gebaard.

De gevolgen zijn merkbaar op macro- en microniveau. Op macroniveau heeft de kredietcrisis duidelijk gemaakt dat de financiële autoriteiten de controle hebben verloren. De internationale verwevenheid van financiële markten heeft het kapitaal grotendeels buiten de invloedssfeer van nationale autoriteiten geplaatst. De hoofdkantoren van veel *hedge funds* staan bijvoorbeeld op de Kaaimaneilanden. Daarnaast ontbreekt het overzicht. Dit komt mede doordat de stapeling van derivaten gepaard gaat met ongekende onzekerheden; nie-

mand kan weten over wat en over hoeveel het precies gaat. Ook zijn domino-effecten sterker geworden omdat veel financiële instelling op vrijwel alle deelmarkten actief zijn. Een beetje bankverzekeraar doet alles, en het liefst overal. Het gevolg is dat een lokale crisis op één deelmarkt zich razendsnel verspreid van de ene financiële instelling naar de andere zonder dat landsgrenzen een rol spelen. Op microniveau gaat het vooral om de invloed van nieuwe vormen van internationaal kapitaal op ondernemingen buiten de financiële sector. Boegbeelden daarvan zijn *hedge funds* en *private equity*. Deze 'sprinkhanen' zijn in een geliberaliseerde kapitaalwereld op zoek naar doelwitten. De krimpende Nederlandse beurs is inmiddels voor ongeveer tachtig procent in buitenlandse handen. Allerlei van oorsprong Nederlandse bedrijven worden van de ene naar de andere *private equity-investeerder* doorverkocht, al dan niet in afgeslankte of opgeknipte vorm. De vraag is wat deze agressieve en permanente aandeelhouderdruk doet met doelwitbedrijven.

Regulering

Marktwerking vraagt echter om regulering, ook op financiële markten. Vanuit een progressief- of sociaal-liberaal perspectief moet regulering twee heren dienen. Aan de ene kant moeten individuele burgers en bedrijven in vrijheid kunnen bewegen. De onzichtbare hand van Adam Smith moet zijn werk kunnen doen. Aan de andere kant moeten de zwakkeren in de samenleving worden beschermd. De zichtbare hand van de overheid moet voor veiligheid zorgen. Het inzicht dat marktwerking om inkaderende en corrigerende regelgeving kan vragen, is overigens ook in vvd-kringen gemeengoed. Mededingingsbeleid is daarvan een voorbeeld, evenals wetgeving terzake de bescherming

'Een beetje bankverzekeraar doet alles, en het liefst overal. Het gevolg is dat een lokale crisis op één deelmarkt zich razendsnel verspreid van de ene financiële instelling naar de andere, zonder dat landsgrenzen een rol spelen'

van aandeelhouder en werknemer. Veel markten ontstaan niet vanzelf, maar moeten met behulp van regelgeving worden ontworpen. Over dergelijke marktontwerpen, van openbaar vervoer tot de zorg, kan eindeloos worden gedebatteerd. Daarnaast bestaat consensus over de noodzaak om marktfalen te corrigeren en negatieve externe effecten van marktgedrag te neutraliseren. De doorgeschoten vrijmaking van de internationale financiële wereld roept echter fundamentele vragen op. De kredietcrisis heeft de politiek wakker geschud. De antwoorden op dergelijke fundamentele vragen lopen uiteen omdat deze kwesties om meer gaan dan alleen economisch pragmatisme. Op deze plaats moet worden volstaan met de korte bespreking van twee voorbeelden van dergelijke fundamentele vragen, één op macro- en één op microniveau.

Complexiteit en kwetsbaarheid

Op macroniveau blijkt dat de sluipende verbouwing van de financiële wereldorde donkere schaduwzijden heeft. De twee sleutelwoorden zijn complexiteit en kwetsbaarheid. In de geliberaliseerde financiële wereld is een stapeling van onnavolgbare derivatenproducten ontstaan. Deze producten bestaan in allerlei soorten en maten. Het basisidee is dat van alles en nog wat via plak- en knipwerk in nieuwe combinaties wordt verhandeld. Wat die nieuwe combinatieproducten precies waard zijn en aan hoeveel risico zij blootstaan, wordt vastgesteld met behulp van uitermate complexe wiskundige modellen. Die waarde en dat risico verschijnen in de boeken van financiële instellingen. De kredietcrisis heeft duidelijk gemaakt dat het bouwwerk bijzonder kwetsbaar is voor de ineensstorting van een klein deelproduct op een lokale markt – deze keer specifieke hypotheekproducten voor minder daadkrachtige Amerikanen. Via allerlei geplakte, geknipte en verhandelde derivaten zijn deze producten ook op de balans verschenen van financiële instellingen die ver weg van deze specifieke lokale markt opereren. De wiskundige modellen werken alleen in een groeiende hosannawereld. Bij ineensstorting blijken diezelfde modellen op drijfzand te berusten. Paniekerige afboekingen over de hele wereld zijn het gevolg zonder dat iemand weet hoe diep werkelijk gesneden moet worden. En van het één

Floris de Gelder

Denk en Handel Internationaal met Speelklokken

In de 18e eeuw regeerde in China een keizer met een bijzondere passie: speelklokken en aanverwante muziekmachines uit Europa. Honderden van deze objecten werden naar China verscheept, vaak in ruil voor handelsconcessies. Al snel ontstond in Kanton, in Zuid-China, een bloeiende branche van (na)makers van dergelijke objecten.

Nu, ruim 200 jaar later, herhaalt deze geschiedenis zich, mede dankzij een organisatie met een goede internationale voelspriet: het Utrechtse Museum van Speelklok tot Pierement. Het 'opengaan' van China leidt tot hernieuwde belangstelling voor mechanische muziek in dat land. Dat biedt kansen: in 2007 organiseerde het museum op historische Kantonese grond een grote tentoonstelling. Met succes: aan vervolgetxposities wordt al gewerkt.

Inmiddels heeft de Chinese connectie zich uitgebreid naar nóg historischer grond: de Verboden Stad in Beijing. Net als vroeger vloeit Europese kennis naar China, nu in de vorm van restauraties van topstukken uit de keizerlijke collectie. In Utrecht kunnen bezoekers zich nu al vergapen aan het werk in progress aan drie keizerlijke klokken. In 2010 volgt een grote tentoonstelling van enkele tientallen exemplaren, allemaal in hun oude glorie hersteld.

Internationaal denken zit in onze genen. De helft van ons personeel is inmiddels in China geweest, twee collega's leren nu Chinees, ikzelf ben al eens als een soort held onthaald in de Verboden Stad. We hebben Chinese visitekaartjes, collega's uit landen over de hele wereld sluiten zich bij onze projecten aan en we weten allemaal uit ons hoofd hoe laat het nu is in Beijing of St. Petersburg. Het is een verrijking en een feest om zo te mogen werken.

Floris de Gelder

Directeur Museum van Speelklok tot Pierement

komt het ander. De complexiteit van de geliberaliseerde financiële wereld maakt kwetsbaar. Daar lijden ook reële macro-economieën onder. Gedonder in de financiële economie kan verregaande consequenties hebben voor een open economie als de Nederlandse, zeker omdat de Nederlandse bevolking enorme sommen heeft belegd, direct (bijvoorbeeld op de beurs of in woningen) of indirect (met name via de pensioenfondsen). De macro-economische kwetsbaarheid is niet alleen groter geworden ten gevolge van de explosief toegenomen complexiteit van het financiële productiebouwwerk. Ten minste vier fenomenen verergeren de kwetsbaarheid. In de eerste plaats spelen landsgrenzen een verwaarloosbare rol. Voor de Nederlandse grootbanken is Nederland een kleine thuismarkt. De echte actie vindt plaats in Londen, New York en Sjanghai. In de tweede plaats zijn de schotten tussen deelmarkten verdwenen. ING is bank, speculant en verzekeraar. In de derde plaats werkt het moderne systeem van prestatiebeloning roekeloos speculeren in de hand. Met winsten zijn enorme bonussen te verdienen; bij verliezen valt de persoonlijke schade nogal mee. In de vierde plaats wordt financiële instellingen in tijden van nood de helpende hand geboden. Dat gaat onrechtstreeks via miljardeninjecties van financiële autoriteiten zoals de Amerikaanse FED en rechtstreeks via reddingsoperaties zoals die door de regering-Brown van de Britse bank Northern Rock.

Op macroterrein is het van belang vaker de harde hand te hanteren. Het toezicht vooraf moet worden aangescherpt zodat enerzijds beter zicht op de financiële risico's ontstaat en anderzijds de liquiditeitsvereisten sneller kunnen worden aangepast. Dat zal echter niet meevallen. De complexiteit van het financiële bouwwerk wordt met de wassende stroom van financiële innovaties alleen maar groter. Van sancties achteraf kan meer worden verwacht. Roekeloos gedrag moet worden afgestraft. Dat kan betekenen dat financiële instellingen die wanproducten op de markt blijken te hebben gebracht, zoals de woekerpolissen in Nederland, daar zwaar voor moeten boeten. Dat kan ook impliceren dat zo nu en dan een financiële instelling failliet gaat. Uiteraard kan Nederland hier alleen niet veel. Maatregelen

op macroniveau vergen Europese (via de Europese Centrale Bank) en internationale (via het Basel-overleg) coördinatie.

Angelsaksische bestuursstijlen

Op microniveau staat de sluipende verbouwing van het poldermodel van ondernemen volop in de schijnwerpers. De moderne vormen van prestatiebeloningen, ook in de financiële wereld, staan daarvoor symbool. In Nederland heeft de code Tabaksblad de toon gezet. Allerlei bestuurs- en managementpraktijken van Angelsaksische snit zijn gemeengoed geworden in het kielzog van de geliberaliseerde kapitaalstromen. Nog maar hooguit twintig procent van de aandelen van de AEX-fondsen zijn in Nederlandse handen. Steeds meer oorspronkelijk Nederlandse bedrijven verdwijnen naar het buitenland, of door zelf te verhuizen (zoals Koninklijke Olie/Shell) of door te worden overgenomen (zoals ABN Amro). Ook buiten de beurs neemt de invloed van het buitenlandse kapitaal toe, vooral vanwege de toenemende activiteiten van *private equity*. Deze vormen van ondernemen zijn agressiever en werknemeronvriendelijker dan wij gewend zijn. Korte-termijn rendementen staan centraal. Voor medezeggenschap bestaat weinig geduld. Exorbitante bonusregelingen zijn schering en inslag.

De geliberaliseerde financiële wereld heeft hier op twee manieren mee te maken. In de eerste plaats zijn het moderne activistische aandeelhouders die veel van deze praktijken entameren. Briefschrijvende *hedge funds* of grazend *private equity* zijn daarvan de spraakmakende verschijningsvormen. In de tweede plaats worden juist binnen de financiële wereld zelf Angelsaksische bestuurs- en managementpraktijken veelvuldig gehanteerd. Het asociale karakter hiervan past niet bij een samenleving als de Nederlandse. Het zou daarom verstandig zijn de bestaande regelgeving kritisch tegen het licht te houden. Bijvoorbeeld: verbiedt allerlei vormen van prestatiebeloning in Nederland (en het liefst in heel Europa).

Arjen van Witteloostuijn is hoogleraar economie en management aan de Universiteit Antwerpen, hoogleeraar institutionele economie aan de Universiteit Utrecht en hoogleraar strategie aan Durham University (VK). Daarnaast is hij economiecolumnist van het AD.

De Nederlandse economie heeft in de toekomst veel laagopgeleiden nodig: voor de kapper om de hoek, de taxichauffeur en de ouderenverzorger. Waarom laten we geen migranten toe die dit werk voor ons willen doen, vraagt econoom Philippe Legrain zich af. In landen als de Verenigde Staten hebben laagopgeleide migranten veel voor de economie betekent. Van schoonmakers tot de oprichter van Google. Een voorbeeld voor Nederland?

door **Philippe Legrain** vertaling **Corina Hendriks**

Migranten: ons land heeft ze nodig!

Voorbeeld richtingwijzer #3/5

Globalisering is onevenwichtig. Terwijl producten, geld en informatie zich vrijelijk over de wereld bewegen, kunnen mensen dat niet. Maar als economische kansen en mogelijkheden niet ophouden bij de grens, waarom mensen dan wel? Politici zijn het er over eens dat het goed is dat mensen van Amsterdam naar Maastricht verhuizen, mocht dat nodig zijn voor hun werk. Maar waarom geldt dit dan niet voor die mensen die vanuit Kiev komen, of Manilla? Als het gaat om bankiers of managers, dan accepteren regeringen deze logica wel. Maar als het gaat om laagopgeleide migranten, dan wordt er anders gedacht en gehandeld, wat leidt tot illegale immigratie. Dit is eigenlijk vreemd: immigranten zijn geen binnenvallend leger; ze zijn mensen die zoeken naar een beter leven – en door hen toe te laten, profiteren Nederlanders er zelf ook van.

Laagopgeleide migranten

De Nederlandse regering is sterk gericht op vrijhandel. De vrije handel van producten en diensten wordt vaak als iets anders ervaren als het vrije verkeer van arbeid. Als een Nederlander naar het buitenland gaat voor een operatie, dan is het handel; maar als een buitenlandse chirurg naar Nederland komt, dan noemen we het migratie. De economische gevolgen van beiden zijn echter hetzelfde voor de Nederlandse bevolking. Vrijhandel heeft de afgelopen vijftig jaar veel welvaart opgeleverd over de hele wereld. Vrije migratie zou juist veel welvaart kunnen opleveren voor de komende vijftig jaar!

In Nederland wordt vaak gedacht dat het land in de toekomst wel veel nieuwe hoger opgeleiden nodig heeft, maar lager opgeleiden niet.

En inderdaad, Nederland moet zeker talent aantrekken om de concurrentie te kunnen aangaan op de internationale markt. China heeft al meer universitair gestudeerden dan Europa, India loopt daar niet ver meer op achter. Om dit talent aan te trekken, moeten de beperkingen op immigratie worden opgeheven in Nederland. Ook moeten deze talenten zich welkom voelen.

‘De Europese landen met de grootste groei in migratie ervaren groeiende, en geen dalende, werkgelegenheid’

Echter, een groot deel van de toekomstige werkgelegenheid – en arbeidstekorten – zal zijn in laag-productieve en niet-verhandelbare activiteiten waarvoor laagopgeleide mensen nodig zijn.

Activiteiten die niet gemechaniseerd kunnen worden, en banen die niet kunnen worden uitbesteed aan lage lonen landen. We kunnen namelijk niet de zorg voor onze ouderen naar het buitenland verplaatsen; taxichauffeurs rijden alleen lokaal; en kantoorpanden kunnen alleen ter plekke worden schoongemaakt. De snelste groei in werkgelegenheid in Europa vindt plaats in de ouderenzorg. In 2050 zal één op de tien Nederlanders ouder zijn dan 80 jaar, tegenover 3,8 procent nu. Maar wie gaat er voor de oude Nederlanders zorgen wanneer ze oud zijn?

Je kunt niet verwachten van jonge, opgeleide Nederlanders om dit allemaal te willen. Het zou hun toekomst aspiraties behoorlijk in de war schoppen, en het is bovendien is te duur. Maar waarom kunnen bijvoorbeeld Filippijnen dit niet doen? Zij kunnen hogere lonen krijgen dan in Manilla, en Nederlanders – oud en jong – zijn beter af.

Migratie internationaal

Landen profiteren van een open houding ten opzichte van migranten, zo laten tal van internationale voorbeelden zien. Groot-Brittannië opende in 2004 haar grenzen voor de bevolking van de nieuwe EU-lidstaten. Met name Polen maakten van de mogelijkheid gebruik om overzees te gaan werken. Dit gebeurde veelal in vitale sectoren zoals de bouw, de schoonmaak- en zorgsector (ziekenhuizen en ouderen). De Britse economie is als gevolg hiervan veel dynamischer geworden, en de welvaart is gegroeid zonder dat de inflatie en de rentetarieven sterk omhoog zijn gegaan. In het verleden, deed ook de Verenigde Staten het economisch redelijk goed toen het zich openstelde voor arme Europeanen in de 19de en 20ste eeuw.

Het toelaten van nieuwkomers, kost de bevolking geen banen. Net zoals vrouwen de mannen niet verstootten toen ze de arbeidsmarkt betraden, zo doen migranten dat ook niet. Migrant zoeken niet alleen werk, ze creëren ook werk. Ze moeten immers ook hun loon ergens aan uit geven. De Europese landen met de grootste groei in migratie – Spanje, Ierland en Groot-Brittannië – ervaren een *groeïende, en geen dalende werkgelegenheid*. Migrant concurreren niet met autochtonen om werk; vaak complementeren ze elkaar. Door een buitenlandse oppasser kan een lokale dokter weer aan het werk, terwijl de productiviteit van deze dokter wordt verbeterd door hardwerkende buitenlandse verpleegsters en schoonmakers.

Maar leidt het toelaten van migranten dan niet tot meer uitkeringstrekkers? Dit is niet het geval. De mensen die een sprong in het diepe wagen door te migreren zijn vaak ondernemend en hebben een prikkel om hard te werken. Het is uiteraard wel zo dat vele migranten toch werkloos raken. Alhoewel het verschil in Nederland in werkgelegenheid van allochtonen en autochtonen kleiner is geworden, blijft het significant. De kinderen van migranten doen het vaak al beter, maar lopen nog steeds vaak achter op autochtone Nederlanders. Dit is zeker een probleem, met name voor de mensen om wie het gaat. Maar waar komt het vandaan? Alhoewel velen denken dat migranten lui zijn of moeilijk te plaatsen, zijn er andere plausibele redenen te geven: discriminatie en andere kansen-

ongelijk is van belang, net zoals verscheidene arbeidsmarktregelingen en instituties die *insiders* meer mogelijkheden bieden dan *outsiders* – vaak de migranten.

De voordelen van migratie

Naarmate het makkelijker wordt om te migreren, zal migratie ook steeds vaker tijdelijk zijn. Waarom? Omdat mensen liever helemaal niet van huis en haard weg willen gaan, en al helemaal niet voor altijd. Veel Polen zijn in feite ook internationale forenzen, die hun tijd verdelen tussen werk in het buitenland en het investeren van hun geld in een huis in hun eigen land. Er ontstaat aldus een pervers effect. De huidige strikte migratiewetgeving leidt ertoe dat mensen zich juist vaker permanent vestigen. Een Braziliaan die net iets langer blijft dan zijn visum toestaat, weet dat hij Europa daarna nooit meer legaal binnenkomt.

Een samenleving profiteert juist van migranten omdat het een selectieve minderheid betreft uit andere landen, die hardwerkend, jong en ondernemend zijn. De ideeën en perspectieven die migranten met zich meebrengen, leiden tot creativiteit en diversiteit waarvan onze toekomstige welvaart afhankelijk is. Talentvolle individuen met briljante ideeën, zijn vaak de migranten. Ze zien zaken vaak net iets anders. Maar liefst driehonderd van de Amerikaanse Nobelprijswinnaars zijn van buitenlandse afkomst. Bijna de helft van alle nieuwe ondernemingen in de VS hebben een migrant als oprichter. Of kijk naar Silicon Valley, Google, Yahoo! en eBay. Deze successen zijn allemaal (mede-) opgericht door migranten; niet door hoog-opgeleide kennismigrant, maar migranten die als kinderen al naar de Verenigde Staten kwamen. Wie had gedacht dat Sergey Brin, die op 6-jarige leeftijd vluchtte uit de Sovjetunie, Google zou helpen oprichten? Hoeveel potentiële Sergey Brins heeft Europa buitengesloten?

Migratie leidt tot een diversiteit van culturele ervaringen, ook in Nederland. Of het nu gaat om het eten van Indiase curry of een Vietnamese loempia, het luisteren naar reggae of samba, of meedoen met tai-chi en Oosterse meditatie. Door de confrontatie met verschillende mensen, ideeën, levensstijlen, leren we hoe de wereld elkaar

zit, hoe we zelf in elkaar zitten. Het helpt ons vooruit te komen, als individu en als samenleving.

Liberale waarden

Uiteraard kan diversiteit ook tot conflict en frictie leiden. Met elkaar leren samenleven is niet makkelijk. Vele samenlevingen hebben in het verleden geworsteld met het samenbrengen van verschillende mensen en groepen. Moderne liberale democratieën hebben in mijn ogen het beste, maar nog steeds niet perfecte, antwoord: individuele vrijheid en tolerantie van verschillen, binnen de wet die op iedereen van toepassing is. Er zijn geen ‘Nederlandse’ of ‘Europese’ waarden, er zijn enkel liberale waarden die worden geaccepteerd door niet-Europeanen, die vaak ook worden verworpen door Europeanen. Niemand kan worden gedwongen om deze liberale waarden te geloven, maar mensen moeten wel de wet respecteren. Als iemand de wet respecteert – waar je ook vandaan komt – dan moet hij of zij zich wel welkom voelen.

De vrijheid van verplaatsen is een fundamenteel mensenrecht. Artikel 13 van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens stelt dat ieder mens het recht heeft een land te verlaten, ook zijn eigen land. Maar wat houdt dit recht in als je een ander land niet binnen kunt komen?

Philippe Legrain is een Britse econoom, journalist en schrijver. Hij schrijft over globalisering, immigranten en Europa voor onder meer voor *The Economist* en *The Guardian*. In 2007 verscheen zijn boek *Immigrants: Your Country Needs Them*.

Vertaling: **Corina Hendriks**

Richting- wijzers van D66

Om de meest prangende politieke, sociale en economische vraagstukken van dit moment effectief tegemoet te kunnen treden, formuleerde D66 vijf 'richtingwijzers'.
Idee wijdt de komende 5 nummers aan de uitleg en verdieping van deze uitgangspunten >

Vertrouw op de eigen kracht van mensen

Wij vertrouwen op de eigen kracht en ontwikkeling van mensen. Wij zien de toekomst met optimisme tegemoet. Mensen zijn zo creatief dat ze steeds opnieuw zelf oplossingen vinden. De sleutel voor verandering ligt bij mensen zélf. De overheid moet de kracht, vindingrijkheid en creativiteit van mensen ondersteunen en ruimte geven. Niet betuttelen. Wat mensen voor zichzelf en anderen kunnen doen is veel belangrijker en effectiever dan wat de overheid kan doen.

Beloon prestatie en deel de welvaart

Mensen zijn gelijkwaardig, maar gelukkig niet allemaal hetzelfde. De overheid moet ruimte laten voor die verschillen. Wij willen een dynamische, open samenleving, met ruimte voor eigen beslissingen en eigen manieren van ontwikkelen. Wij streven naar economische zelfstandigheid voor zoveel mogelijk mensen en het belonen van individuele prestaties. We willen dat zoveel mogelijk mensen meedoen in het maatschappelijk en economisch proces. Voor mensen die zich niet kunnen redden dragen we gezamenlijk verantwoordelijkheid.

Denk en handel internationaal

Nederland staat niet op zichzelf. Samenlevingen zijn op steeds meer manieren met elkaar verbonden. Internationale samenwerking en economische vooruitgang zijn sleutels naar een wereld met minder oorlog en conflicten. Wij onderkennen dat Europa steeds meer ons binnenland wordt. Bij alles wat we doen vragen we ons af welke effecten dat heeft op anderen in de wereld. Daarbij handelt D66 steeds pragmatisch, nuchter en op basis van feiten.

Streef naar een duurzame en harmonieuze samenleving

Wij treden de wereld tegemoet met respect en mededogen. Dat geldt voor de mensen en de natuur om ons heen. De aarde is niet zomaar een gebruiksvoorwerp. Méér respect en zorgvuldigheid zijn noodzakelijk. Stop met het uitputten en vervuilen van onze leefomgeving en bestrijdt het aantasten van natuur en milieu actief. Niet het behoud maar het aantasten van natuur vereist rechtvaardiging.

Koester de grondrechten en gedeelde waarden

Vrijheid voor- en gelijkwaardigheid van ieder mens; ongeacht diens opvattingen, geloof, seksuele geaardheid of herkomst, zijn fundamentele waarden van onze samenleving. Wij staan pal voor vrijheid van meningsuiting (mits respectvol gehanteerd), respect voor onze democratische rechtstaat, lichamelijke integriteit en zelfbeschikking en geweldloze oplossing van conflicten. Wij beschermen hartstochtelijk de grondrechten van onszelf en anderen.

Volle tank of volle maag

Het dilemma van de biobrandstoffen

Rondom biobrandstoffen is de laatste tijd veel te doen. De een ziet deze nieuwe brandstoffen als een klimaatneutraal alternatief voor fossiele brandstoffen, de ander vindt dat de productie van biobrandstoffen een gevaar oplevert voor de wereldvoedselvoorziening. Een dubbelinterview over dit dilemma met Bart Jan Krouwel, directeur maatschappelijk verantwoord ondernemen bij de Rabobank, en Anne van Schaik, campagneleider Globalisering en Milieu bij Milieudefensie.

De Rabobank steekt veel geld in de ontwikkeling van biobrandstoffen. Volgens Bart Jan Krouwel moeten er internationale criteria komen voor duurzame productie. Maar ook bedrijven zelf hebben een verantwoordelijkheid.

door Marianne Wilschut

> Krouwel

De overstap naar volledig duurzaam is voorlopig een utopie

Beschouwt de Rabobank investeren in biobrandstoffen als een vorm van maatschappelijk verantwoord ondernemen? Of is het een investering als elke andere?

'Ja en nee. Zolang deze brandstoffen op een duurzame wijze worden geproduceerd dan beschouwen wij dit inderdaad als een vorm van maatschappelijk verantwoord ondernemen. Vanuit de gedachte van duurzaam ondernemen is de productie van deze biobrandstoffen ook op gang gekomen. Het probleem is alleen dat de vraag naar deze brandstoffen inmiddels zo groot is geworden dat niet altijd meer met zekerheid valt vast te stellen of de totstandkoming wel echt duurzaam is, of de productie ervan bijvoorbeeld niet concurreert met de voedselvoorziening.

Het zou daarom goed zijn als er internationale criteria komen aan de hand waarvan de productiewijze van biobrandstoffen gecertificeerd kan worden. Een commissie onder leiding van Jacqueline Cramer (de huidige minister van VROM red.) heeft een tijdje geleden al enkele criteria daarvoor geformuleerd. Zo zouden landbouwgewassen volgens die criteria pas aangewend mogen worden

voor de productie van biobrandstoffen als de voedselvoorziening in het betreffende land daarmee niet in gevaar komt. Ik vind dat de Nederlandse regering er hard aan moet trekken om deze criteria internationaal geformuleerd te krijgen. Het zou toch fantastisch zijn als deze Nederlandse criteria de internationale standaard zouden worden!'

Wie ziet toe op de naleving van dergelijke duurzame criteria? In sommige arme landen is de overheid daar immers niet altijd toe in staat?

'Als bedrijf vind ik dat je de verantwoordelijkheid hebt om erop toe te zien dat die criteria worden nageleefd. Er horen geen mensen honger te leiden door dit soort investeringen. Jathropa is een goed voorbeeld. Dat is een struik waarvan de zaden niet geschikt zijn voor menselijke consumptie maar wel voor de productie van biobrandstoffen. Bovendien groeit die plant doorgaans op gronden die niet voor landbouw geschikt zijn. Prima zou je denken. Maar wat nou als die struik op plaatsen wordt gezet die wel geschikt zijn voor landbouw?

Gezien de enorme productie van jathropa-olie vraag ik me af of dat momenteel niet gebeurt. Dat soort problemen komen wij in de praktijk tegen’.

Hoe voorkomen jullie dat soort problemen?

‘Als er een financieringsaanvraag binnenkomt, hebben wij een checklist van mvo-criteria waaraan voldaan moet worden voordat een investering in het project wordt goedgekeurd. Zijn de vereiste milieuvergunningen er bijvoorbeeld en maakt het bedrijf geen gebruik van kinderarbeid?’

‘Er horen geen mensen honger te leiden door investeringen in biobrandstoffen’

En controleren jullie die criteria ook ter plekke?

‘In Nederland is dat niet zo moeilijk. De medewerker van de lokale Rabobank stapt op de fiets en gaat even langs bij de aanvrager van het krediet. In sommige landen zullen we echter de aanvrager moeten vertrouwen. We kunnen niet alles fysiek controleren. Mochten we signalen krijgen dat een klant zich niet aan de criteria houdt dan zullen we er zeker een consultant op af sturen om te controleren of het allemaal klopt’.

Banken, zoals de Rabobank, zijn actief bezig met groen beleggen en innovatie op het gebied van milieu. Toch gaan de meeste banken ook door met het beleggen in fossiele brandstoffen. Is dit niet tegenstrijdig?

‘Dat is tegenstrijdig, maar als wij en andere banken zouden besluiten om geen activiteiten in fossiele brandstoffen meer te financieren, dan hebben we een probleem. Er is nog onvoldoende aanbod van windenergie, zonne-energie en biobrandstoffen om in de enorme vraag naar energie te kunnen voorzien. De overstap naar volledig duurzaam is voorlopig een utopie. Dat wil niet zeggen dat we er niet naar zouden moeten streven, maar dan moet de overheid ook wel een beetje meewerken. Het is nog zo stroperig om een vergunning te krijgen voor bijvoorbeeld windenergieprojecten’.

Zijn de ambitieuze doelstellingen van Nederland en de Europese Unie om de CO2-uitstoot te verminderen, ook haalbaar zonder de inzet van biobrandstoffen zoals sommige milieuorganisaties beweren?

‘Biobrandstoffen zijn nodig om de CO2-uitstoot te verminderen. De compensatie van CO2-uitstoot is tegenwoordig een toverwoord, maar dat lost het structurele probleem niet op. We moeten de manier waarop we produceren gaan aanpassen zodat we de CO2-uitstoot verminderen en daar horen biobrandstoffen voorlopig nog bij omdat deze meer CO2-neutraal zijn. Het zou het beste zijn als er in de toekomst ook zonder biobrandstoffen geproduceerd kan worden. Daarvoor is technologische innovatie nodig. En dat gaat hopelijk ook gebeuren. Je ziet bijvoorbeeld dat de windmolens van tegenwoordig veel meer energie genereren dan vroeger’.

Is het klimaat voor technologische innovatie in Nederland gunstig?

‘Er wordt in Nederland vanuit het bedrijfsleven en de wetenschap hard aan getrokken, maar ik heb het idee dat het klimaat voor technologische innovatie in andere Europese landen zoals Duitsland, Frankrijk en Engeland beter is dan hier’.

Wat doet de Rabobank om innovatie te stimuleren?

‘We hebben veel geld beschikbaar voor de financiering van zogenoemde cleantech-projecten. Daarnaast hebben we de Herman Wijffels Innovatieprijs voor innovatieve ondernemers in het leven geroepen. Elk jaar zien we bij de inzendingen daarvan flink wat veelbelovende ‘Willie Wortels’ rondlopen. Ook in Nederland is potentieel voor technologische innovatie’.

Op wat voor brandstof rijdt u eigenlijk zelf?

‘Ik rij nu een milieuvriendelijke diesel. Vroeger reed ik altijd op LPG, maar dat heeft nu weinig zin meer. Bij de bank hebben we namelijk besloten dat iedere lease-auto moet voldoen aan de energiezuinige ABC-criteria. Tot mijn stomme verbazing wordt LPG als brandstof niet meegenomen bij de bepaling van deze criteria. Een vreemde regeling’.

Marianne Wilschut is gastredacteur.

Milieudefensie staat kritisch tegenover de productie van biobrandstoffen. Het levert te weinig CO2 winst op, en gaat ten koste van kostbare landbouwgrond en voedselproductie. Volgens Anne van Schaik zijn er andere manieren om onze consumptie van olie en gas te verminderen.

door **Iris Smalbrugge**

> Van Schaik

Het is beter om voor de mond te produceren dan voor de motor

Zowel Nederland als de EU zetten in op het gebruik van biobrandstoffen om de CO2 uitstoot te verminderen. Vanaf 2020 zouden brandstoffen minstens 10 procent biobrandstoffen moeten bevatten. Wat zijn de belangrijkste bezwaren van milieudefensie hiertegen?

‘De huidige biobrandstoffen bestaan voornamelijk uit eerste-generatie brandstoffen; dit zijn overwegend oliën die ook voor voedsel kunnen worden gebruikt. Hierdoor treedt er concurrentie op met bestaande voedselgewassen en landbouwgrond. Doordat een deel van de grond gebruikt wordt voor de productie van biobrandstoffen, is er meer grond nodig. In sommige landen zoals Indonesië wordt daarom uitgeweken naar plekken waar nu nog oerbos staat. Dit wordt het verdringingseffect genoemd. Dit kan ook leiden tot conflicten met de lokale bevolking, die van het bos afhankelijk is voor haar levensonderhoud zoals voedsel en medicijnen. Daarnaast leveren deze zogeheten eerste-generatie biobrandstoffen niet of nauwelijks CO2-winst op. Een deel van de palmolie-uitbreiding in Indonesië vindt plaats op veen-

gronden. Als de palmolie gebruikt wordt voor de productie van biobrandstoffen, dan is de CO2-winst zelfs negatief!’.

In hoeverre zijn biobrandstoffen een kans voor minder kapitaalkrachtige boeren in ontwikkelingslanden?

‘Dat is niet zo duidelijk te zeggen. In theorie wordt er natuurlijk een extra afzetmarkt gecreëerd, maar in de praktijk zijn het niet de kleine boeren die de kans en mogelijkheid hebben om te exporteren op de wereldmarkt. Ik ben momenteel op bezoek bij de zusterorganisaties van Milieudefensie in Uruguay en Paraguay. Daar wordt op grote schaal soja en eucalyptus geproduceerd voor verschillende doeleinden waaronder de productie van biobrandstoffen. De kleine boer profiteert hier nauwelijks van’.

Wat is volgens u dan wel de oplossing?

‘Onze belangrijkste eis is dat de bijmengverplichting van tien procent in 2020 moet worden losgelaten. Deze is niet haalbaar en leidt tot teveel

problemen. Milieudefensie is overigens niet tegen biobrandstoffen in het algemeen. Er zijn zeker veel mogelijkheden, zoals bijvoorbeeld biobrandstof gemaakt van landbouwresten of GFT afval. Het is daarbij wel erg belangrijk dat er goede duurzaamheidscriteria worden ontwikkeld én gehandhaafd. Want ook deze tweede generatie biobrandstoffen kunnen schadelijk zijn voor mens en milieu. Voor de eucalyptus plantages in Brazilië en Spanje bijvoorbeeld wordt veel water en pesticide gebruikt en ook bestaan ze uit genetisch gemanipuleerde bomen.

Denkt u dat uw voorgestelde maatregelen politiek haalbaar zijn gezien de populariteit van biobrandstoffen?
 'Als ik niet zou denken dat mijn eisen realistisch zijn, zou ik ze uiteraard niet stellen! Milieudefensie is overigens geen roepende in de woestijn. Er zijn steeds meer onderzoeken die aantonen dat Europa – om de doelstelling van tien procent te halen in 2020 – op grote schaal oliën zou moeten importeren van buiten Europa, zoals soja of palmolie. En dit leidt tot problemen zoals eerder aangegeven; concurrentie met bestaande landbouwgronden en de productie voor voedsel. Minister Verburg zei ook al: het is beter om voor de mond te produceren dan voor de motor. Maar ook andere Nederlandse bewindslieden hebben aangegeven alleen door te willen gaan met deze doelstelling van tien procent als biobrandstof duurzaam kan worden geproduceerd. Ook de eurocommissarissen Dimas en Michels van milieu en ontwikkeling maken zich openlijk zorgen over de mogelijk schadelijke gevolgen van de volumedoelstelling'.

De afhankelijkheid van olie wordt genoemd als een belangrijke reden om over te stappen op biobrandstoffen. In hoeverre vindt u dit een terechte reden?
 'Fossiele brandstoffen worden grotendeels geproduceerd in relatief onstabiele landen (Midden-Oosten, Zuid-Amerika). Het 'Westen' is daardoor grotendeels afhankelijk geworden van

relatief instabiele landen. Biobrandstoffen kunnen op meerdere plekken (ook in het westen zelf) geproduceerd worden, en hierdoor neemt de afhankelijkheid van landen buiten het westen af. Ik vind het daarom terecht dat er wordt gekeken naar andere brandstoffen om minder afhankelijk te worden van fossiele brandstoffen. Maar er zijn wel meer manieren om onze consumptie van olie te verminderen. Bijvoorbeeld door de ontwikkeling van zuinige auto's, een lagere maximumsnelheid, stoppen met de aanleg van nieuw asfalt, bevorderen openbaar vervoer'.

Oliebedrijven nemen steeds meer initiatieven om zelf met oplossingen te komen. BP heeft vorig jaar \$500 miljoen geïnvesteerd in een research contract met de Universiteit van Berkeley om alternatieven te ontwikkelen. Wat vindt u van dit soort initiatieven?
 'Prima. Op onze website staat een rapport van onze Europese zusterorganisatie Friends of the Earth Europe, die heeft berekend dat als oliebedrijven schoner produceren, de gehele brandstofketen tien procent minder CO2 zou kunnen uitstoten. Als alle oliebedrijven die actief zijn op de Europese markt bijvoorbeeld stoppen met het affakkelen van gas dan zou dat een besparing geven van acht of negen procent. Deze berekeningen zijn gebaseerd op de gegevens van de oliebedrijven zelf. Milieudefensie is overigens niet in de positie om bedrijven te dwingen om iets te doen. Wij vinden dat de politiek dat zou moeten doen.

Welke politiek? De Nederlandse, Europese of de wereldpolitiek?

'Het ontwikkelen van duurzaamheidscriteria zou moeten gebeuren op wereldschaal. Maar belangrijker dan de ontwikkeling van deze criteria is dat het verdringingseffect wordt opgelost. Als dat niet lukt, dan heeft het geen zin om te praten over criteria.

Iris Smalbrugge is themaredacteur van *idee*.

'De eerste-generatie biobrandstoffen leveren niet of nauwelijks CO2-winst op'

Mous Van de nood en de deugd

De fatale combinatie van socialistisch en christelijk moraalridderschap houdt onze regering gevangen in onoplosbare dilemma's. Psychologen spreken in zo'n geval van cognitieve dissonantie. Wat te denken van de koene aanpak van de 'graaicultuur' in het kader van de VOC-mentaliteit die nog onlangs van regeringswege zo werd aangeprezen?

Toen Wouter noodgedwongen moest vertellen wat het kabinet nu eigenlijk aan het doen is, vermeldde hij trots dat eindelijk de topinkomens worden aangepakt. Onmiddellijk moest ik denken aan een cartoon waarin Fokke en Sukke worden afgebeeld als twee rijke industriëlen, glas in de hand, sigaar in het hoofd, koutend van clubfauteuil naar clubfauteuil. Zegt de een tegen de ander: 'Voor zo'n minister is natuurlijk *alles* een topinkomen!'

Het blijft een filosofische vraag of er zoiets bestaat als fatsoenlijk bulkend rijk worden. Mijn oma vond van niet. In zaken ging je bij gebrek aan intellectuele bagage. Alleen handel bracht die enorme welvaart en een buitengewoon elitaire opvoeding had haar bijgebracht dat zakendoen per definitie een vorm van oplichterij was. Bewonderenswaardige mensen hadden een vak. Zij stelden iets voor in de wetenschap of de techniek, desnoods in de kunst. Mijn oma zou nu honderd en twaalf jaar oud zijn.

Het is nog steeds zo dat het grote geld in zaken wordt verdiend. Intellectuelen of eminente vaklui, politici of hoge ambtenaren kunnen op eigen financiële kracht geen grote huizen op prachtige plekken aanschaffen. Daarvoor moet je magnaat zijn, liefst in de handel in geld. En dat wil Wouter dus veranderen. Want een rechtgeaard socialist houdt meer van arme mensen dan van rijke. Hij weet dat al die doctorandussen met hun toberige middeninkomens regelmatig de neiging vertonen om op de PvdA te stemmen. Als je geen geld hebt, moet je toch tenminste *gelijk* hebben. Dan maakt je hart een verrukt sprongetje bij het woord 'graaicultuur'.

De moralistische inslag van dit kabinet, die focus op de zo moeilijk uitwasbare ethische vlekken op het christensocialistische blazoen, heeft kennelijk hogere prioriteit dan de aanpak van de praktische problemen van dit land. Zoals de kinderopvang. Die blijkt opeens, ondanks alle beloftes, onbetaalbaar. Want de oma's die massaal op hun kleinkinderen zijn gaan passen – dat huis van hun kinderen moet immers betaald worden door twee inkomens – willen graag een graantje meepikken van de beloofde emmer met geld. Weg met de hond of de hobbykip, neem een kleinkind onder je hoede! Kun je gemakkelijk regelen op internet, twee dagen oppassen per week levert jaarlijks een dikke zeveneneenhalfduizend euro op. *Dat* is handelsgeest, dat noem je met recht een familiebedrijf. Zonder de christelijke politiek, die eigenlijk kinderen thuis wil houden bij hun aan het arbeidsproces onttrokken moeders zouden gastouders helemaal geen categorie geworden zijn in de publieke kinderopvang.

En zo zou het kunnen gebeuren dat de vrouw van de havenbaron – de havenbaronesse – haar kleinkinderen in het privé-zwembad laat spelen en daarmee iets terugverdient van de belastingcenten waar haar man zo over klaagt. Vader Drees zou zich omdraaien in zijn graf.

Marijke Mous
 is adviseur
 bestuurscommunicatie
 en griffier in de
 gemeente Loenen

De textiel - en kledingindustrie staat in de spotlights als het gaat om maatschappelijk verantwoord ondernemen. In eerste instantie ging de aandacht uit naar kinderarbeid, nu gaat het om arbeidsvoorwaarden in bredere zin en staan ook milieu en veiligheid centraal zoals blijkt rond de berichtgeving over organisch katoen of de verontreinigde matrassen van Beter Bed.

door Michiel Scheffer

Een markt kan niet haar eigen regels stellen

De kledingsector is een van de eerste sectoren waren globalisering een begrip was. Dat gaat terug tot de nieuwe internationale arbeidsdeling zoals beschreven in studies aan de Universiteit Tilburg in de jaren zeventig. In die tijd verplaatsten Duitse en Nederlandse bedrijven hun productie naar Tunesië of Sri Lanka. In de jaren zeventig waren dat vooral eigen vestigingen van die bedrijven. In de jaren negentig en daarna werd steeds meer uitbesteed bij onafhankelijke leveranciers en volgde inkoop van gereed product. Bij globalisering hoort handelspolitiek en de textiel en kledingsector kende van 1961 tot 2005 een complex stelsel van quota die de export uit ontwikkelingslanden beperkt. Als het onderwerp maatschappelijk verantwoord ondernemen (MVO) aan de orde komt dan zien we een trend van vervanging van handelsdrempels door handelsvoorwaarden. Met de invoering van regelgeving op CO2 emissierechten en het gebruik van gevaarlijke stoffen zet die trend zich vrij zeker door.

Fair Wear

De discussie over de voorwaarden voor handel begint vorm te krijgen in de eerste helft van de jaren negentig bij enerzijds NGO's (zoals SOMO, India Werkgroep) en anderzijds in Zuid-Europa bij industrieën die het fair trade argument ophouden als rechtvaardiging van handelsbescherming. Het debat raakt in een stroomversnelling als rond 1995 de vakbonden FNV en CNV samenwerking aangaan met de NGO's en de armslag van de vakbonden gebundeld wordt met de bevoegenheid van actiegroepen. In die periode ontstaan ook de eerste experimenten met gedragscodes en controle instrumenten; maar dan vooral vanuit individuele bedrijven. Het zijn vooral maatschappelijke organisaties die de druk opvoeren en niet zozeer consumenten. Slechts een derde van de consumenten vindt MVO een belangrijk aspect in de koopbeslissing en niet meer dan 5% van de consumenten heeft daadwerkelijk een maatschappelijk verantwoord koopgedrag.

In Nederland onderkennen de brancheorganisaties het belang van een gestructureerde aanpak. Zo was ik zelf vanuit de ondernemersorganisatie van modeproducenten van 1996 tot 2000 betrokken bij de oprichting van Fair Wear Foundation waarvan voormalig D66-staatssecretaris Gerrit Ybema nu voorzitter is. Nederland heeft gekozen voor een polderaanpak van ontwikkeling van gedragscodes en verificatie door de sociale partners. Deze aanpak wordt ook wel genoemd een Multi-Stakeholder model. Niet iedereen onderschrijft deze aanpak. De grootwinkelbedrijven voeren al bijna 15 jaar een guerilla tegen enige geloofwaardige aanpak van maatschappelijk verantwoord ondernemen. Eerst wordt MVO weggezet als het opleggen van Europese waarden en normen (zeker nooit de film Gandhi gezien!). Vervolgens wordt de bal bij de overheden gelegd. Dan volgen de grootwinkelbedrijven een soort Frank Sinatra doctrine *I do it my way*. Later hebben ze weer bezwaar tegen onafhankelijke controle en tenslotte ziet men niets in de betrokkenheid van NGO's.

Overheid of markt

De ontwikkeling van gedragscodes stelt de vraag of het aan de overheid of aan de markt is om MVO te organiseren. Ik neem het weinig liberale standpunt in dat het primair een overheidstaak is. Vooral in de kledingmarkt waar geen enkele marktpartij een aandeel van meer dan 1% in de wereld heeft, gaat het invoeren van MVO vanuit het bedrijfsleven buitengewoon traag en rommelig. We zijn in Nederland al 15 jaar bezig en slechts 10% van de bedrijven in kleding en textiel hebben zich aan MVO gecommitteerd. Reken daarbij dat Nederland voorop loopt (met de Anglosaxische landen en Scandinavië). Daarnaast wordt van marktpartijen gevraagd om de naleving van ILO normen af te dwingen daar waar de overheden ze niet willen of kunnen laten naleven. In sommige landen leveren de overheid steun aan particuliere initiatieven (bijvoorbeeld Sri Lanka), in andere landen is de overheid machteloos (Bangladesh). Tenslotte zijn de kosten van ontwikkeling, invoering en controle hoog. Overheden zijn hoogstwaarschijnlijk effectiever en efficiënter. De ontwikkeling en invoering van gedragscodes gaat niet zonder problemen. De belangrijkste problemen hebben te maken met de dekking van de gedragscodes

(welke normen wel en welke niet), de wijze van toezicht, de type verbeterplannen en veel breder de samenhang tussen MVO, handelspolitiek en ontwikkelingsamenwerking.

Kinderarbeid

Deze punten kunnen breed uitgezet worden maar ik wil vooral wijzen op de afweging van het belang van normen en waarden. In MVO krijgt kinderarbeid buiten gewoon veel aandacht. Maar kinderarbeid is mijns inziens eerder een symptoom dan een oorzaak van slechte arbeidsvoorwaarden. Harde cijfers ontbreken maar mijn inschatting op basis van bezoeken aan meer dan 750 fabrieken en gesprekken met meer dan 1000 mensen in de sector is dat kinderarbeid in de textiel en kledingindustrie tussen 5% en 10% van de werkgelegenheid in de industrie vertegenwoordigd. Dat is misschien te veel maar het is ook niet een breed fenomeen (vooral India, Pakistan en Bangladesh) en vaak beperkt tot eenvoudige handelingen (draad afknippen, hulpmiddelen en accessoires rondbrengen). Kinderarbeid is het gevolg van slechte organisatie lage mechanisering en afwezigheid van scholen of kinderopvang.

‘Kinderarbeid is eerder een symptoom dan een oorzaak van slechte arbeidsvoorwaarden.’

Afknippen van leveranciers

Veel ernstiger is dat de grote meerderheid van arbeiders wereldwijd geen leefbaar loon ontvangt en geen recht van vertegenwoordiging of vrije vakvereniging heeft. Noch op brancheniveau noch op bedrijfsniveau is er sprake van onderhandelingen. Dat roept de vraag of kledingproductie leidt tot duurzame ontwikkeling. Daar zit een morele vraag achter. Te vaak verliezen arbeiders met een cao gegarandeerd loon hun baan in Italië, Turkije of de Verenigde Staten ten gunste van arbeiders zonder minimumloon of maximum werktijd in Vietnam, China of Honduras. Kledingproductie

.....

.....

Geachte Aardbezoeker,
U betreedt een economische
gemeenschap met een conflict
hier en daar maar die
overwegend vredelievend is.

De Aardbewoners

.....

heeft in veel ontwikkelingslanden een weinig duurzaam karakter. Investeerders komen en gaan, voor enkele dollars verschil kan een land 20 tot 30% van haar productievolume verliezen omdat een land 500 kilometer verderop lonen van 10 dollar per maand minder kent. Kledingproductie is verslaafd aan jonge vrouwen van 16 tot 23 jaar die feitelijk werken om een bruidsschat bij elkaar te sparen en de sector zo snel mogelijk te verlaten. Kledingproductie pleegt roofbouw op mensen en genereert zelden de basis voor verdere industrialisering. Als de confectiefabriek sluit dan komt er zelden een elektronikabedrijf voor in de plaats. Daar waar geen stabiele context bestaat wordt niet geïnvesteerd in moderne en betere productie, in opleiding van werknemers. De kwaliteit van producten is achteruit gegaan met gestegen retailprijzen; de keuze in producten is verminderd; de beschikbaarheid van producten in afwijkende maten is gedaald en het aandeel van producten dat in de uitverkoop gaat is ondanks ICT gelijk gebleven. Bot geformuleerd: de run op de goedkoopste productie leidt ook tot waardeloze productie. Daarnaast is er sprake van industriële regressie. Zo is er de afgelopen vijftien jaar vrijwel geen vooruitgang geboekt in verdere mechanisering en automatisering van productie en is er een fixatie in de arbeidsorganisatie op tayloristische methodes. De voordurende dreiging met alternatieve locaties geeft grote inkopers een sterke machtspositie naar producenten. Vooral grootwinkelbedrij-

ven zijn meesters in het spreken met twee tongen: enerzijds MVO opleggen bij leveranciers en anderzijds keihard onderhandelen over prijzen en verlengen van betaaltermijnen. Maxeda (voorheen Vendex) is illustratief voor dit afknijpen van leveranciers.

Gebrek aan samenhang

Een ander aspect is de samenhang tussen MVO, ontwikkelingsbeleid en handelspolitiek. Of eerder nog: het gebrek aan samenhang. De relatie tussen MVO en handelspolitiek is een aangelegenheid op WTO en EU niveau. De relatie tussen MVO en ontwikkelingsbeleid is een nationale aangelegenheid. De handelspolitieke agenda is nog steeds een combinatie van een neo-liberale insteek van ontwikkelde landen en een ideologie van niet-inmenging in binnenlandse aangelegenheden door ontwikkelingslanden. Deze combinatie leidt tot een eenzijdige nadruk op het afschaffen of verlagen van tarieven; zonder dat tegelijkertijd een volwaardig debat en onderzoek is naar de mogelijkheid van basisregels over milieu en arbeidsvoorwaarden. Daarvoor is de ILO maar de ILO heeft anders dan de WTO geen machtsmiddelen. Een voorbeeld waar WTO regels en MVO botsen is het aanbestedingsbeleid voor overheden. De Nederlandse overheid loopt hierin voorop maar mag op basis van WTO regels alleen MVO als één van de gunningscriteria meenemen en niet als selectie of uitsluitingscriterium opvoeren. Daarmee ontstaat

voor bedrijven die MVO doorvoeren geen daadwerkelijk voordeel. Ook de aanpak van milieuaspecten van MVO mist regie en wordt probleem per probleem geagendeerd. Zo wordt de problematiek van katoenteelt (8% van de wereldwijde landbouw) en het forse gebruik van schoonwater en vervuiling door pesticiden niet geadresseerd. De relatie met ontwikkelingssamenwerking is ook zwak. Natuurlijk wordt er lippen dienst aan MVO bewezen, maar een flankerend beleid is er niet. Zo zal een inkoper die zijn leveranciers strikt controleert op kinderarbeid geen steun vinden bij Ontwikkelingssamenwerking als het gaat om het cofinancieren van een school. Sommige ambassades zetten hun eigen middelen in (het kleine potje) maar dat is te beperkt en afhankelijk van de persoonlijke contacten en interesses van de ambassade.

Meer overheid, minder markt

De overheid moet een veel krachtigere regie voeren over MVO. Een markt, vooral een internationale en versnipperde markt, kan niet haar eigen regels stellen. De aanpak door middel van vrijwillige gedragscodes is te traag in het opleveren van resultaten, vooral omdat de burger in zijn functie als consument weinig druk uitoefent. Kortom hier geldt toch het principe markt waar het kan; overheid waar het moet. De uitwerking van MVO zou aan het particulier initiatief kunnen worden overgelaten; de prikkels er toe zouden wat dwingender mogen – tenminste als we het politiek als belangrijk onderkennen. Een tweede agendapunt voor D66 is het nadenken over een multilaterale milieugedragingsagenda en organisatie. Dat is nu een patchwork van technische akkoorden zonder veel samenhang. Zo hobbelen we van duurzaam hout naar Kyoto en leidt de voedselcrisis tot paniekvoetbal en symboolpolitiek. Textiel en kleding is goed voor 10% van de wereldlandbouw; 12% van het watergebruik en 7% van de fossiele grondstoffen. Als we roepen dat globalisering van de economie een globalisering van de politieke vereist dan is er op dit vlak nog veel te doen.

Michiel Scheffer is lector *Fashion and Material Design Management* aan de Saxion Hogeschool en directeur van Noéton.

Hector R. Fernandez

Denk en Handel Internationaal in de game industrie

Voor Streamline Studios, net als voor de meeste bedrijven in de game industrie, is internationaal denken en handelen cruciaal - voor zowel het commerciële en financiële succes van ons bedrijf als voor de groei van de bedrijfstak als geheel. Naast de Verenigde Staten, Japan en Duitsland zijn er simpelweg maar weinig lokale markten waar voldoende inkomsten kunnen worden gegenereerd om de kosten voor het ontwikkelen van video games terug te verdienen. Een internationale markt is noodzaak.

Maar ook op een meer praktisch niveau is 'Denk en Handel Internationaal' van groot belang. Door zowel lokaal als internationaal talent en kennis aan te trekken, kunnen we betere producten maken. Maar nog belangrijker, deze manier van denken stelt ons in staat om ons cultuurgevoelige erfgoed te kunnen delen met de internationale gemeenschap door middel van producten met een lokale charme, door gebruik te maken van geglobaliseerde arbeidskrachten en marktplaats.

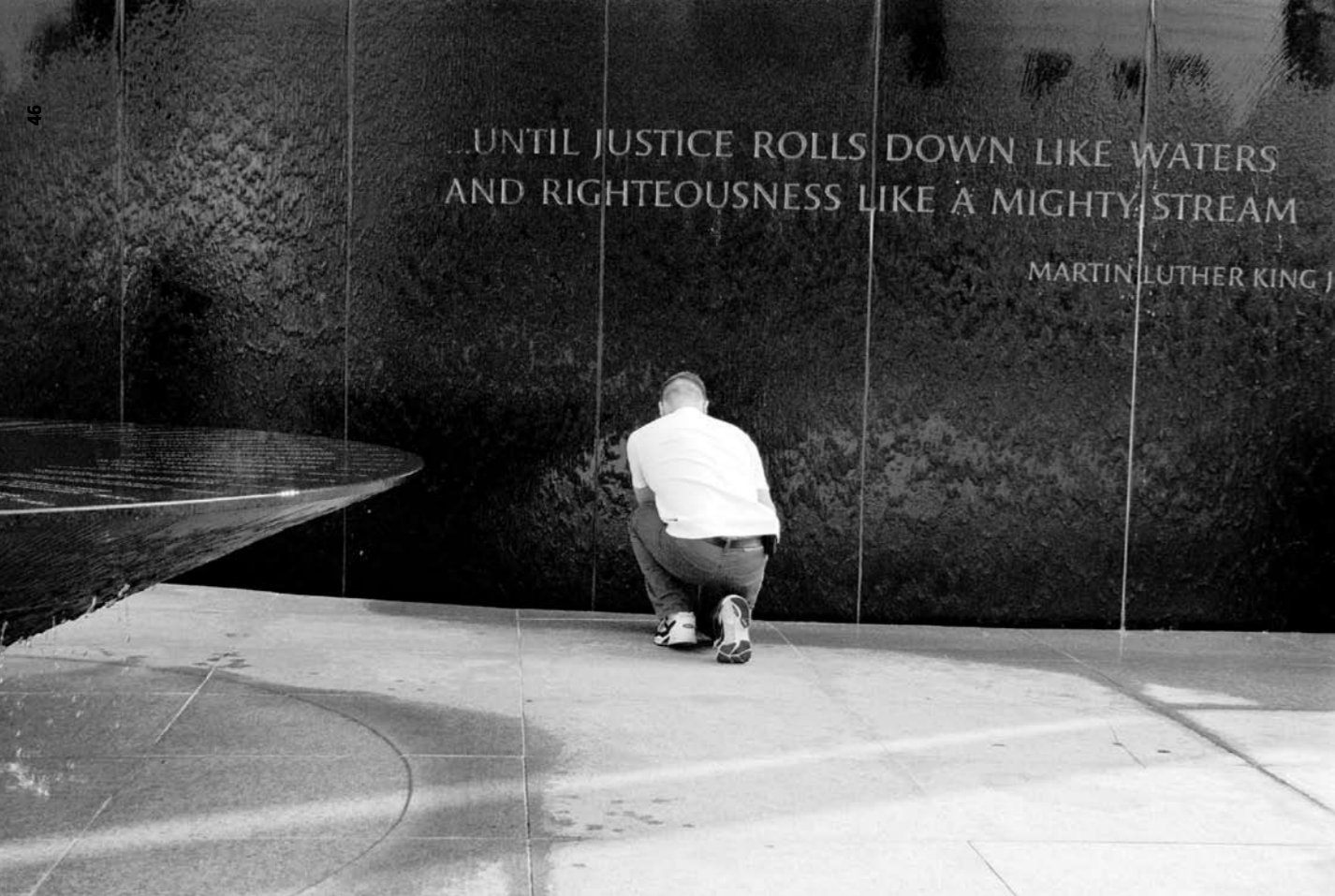
Dit is niet zo makkelijk als het lijkt. Een multicultureel bedrijf, met werknemers uit verschillende landen, een kleine lokale markt en de hoge kosten voor productie, brengen allen met zich mee dat game developers in staat moeten zijn om te werken in en met de internationale markt, en deze af en toe te moeten durven trotseren. Dit is een uitdaging, niet alleen voor de game industrie.

Streamline is continue bezig om te leren hoe we de juiste balans kunnen vinden tussen lokale vestigingen en internationale economische behoeftes. Onze filosofie is dat participatie in regionale programma's zoals de Benelux Game Initiative (BGIn) leidt tot stabilisering van onze thuisbasis in Nederland, terwijl participatie in internationale initiatieven zoals de European Game Developer Federation ons inzicht verschaft in de economische behoeftes van de internationale markt.

'Denk en Handel Internationaal'. Het is niet alleen een goed idee, het is de toekomst.

Hector R. Fernandez

Directeur Bedrijfsontwikkeling Streamline Studios

‘Voor individuele burgers is het vaak een onhaalbare kaart om het in hun eentje tegen de staat op te nemen’

De rechten van de Europese burger zijn goed beschermd door allerlei wetten en instanties. De burger is echter in de praktijk vaak op zichzelf aangewezen voor de handhaving van deze rechten. Sophie in 't Veld pleit voor een Europese burgerrechtenbeweging naar Amerikaans voorbeeld: de ACLU. Door het voeren van rechtszaken, meestal tegen overheidsinstanties, heeft de ACLU baanbrekend werk verricht voor de Amerikaanse burgerrechten.

door Sophie in 't Veld

Gezocht: Europese waakhond burgerrechten m/v

Voorbeeld richtingwijzer #5/5

Op 10 december van dit jaar is het zestig jaar geleden dat de *Universele Verklaring van de Rechten van de Mens* werd uitgeroepen door de Verenigde Naties. Twee jaar later, in 1950, werd het *Verdrag tot Bescherming van de Rechten van de Mens en de Fundamentele Vrijheden* (EVRM) ondertekend in Rome, waarmee een internationaal instrument werd geschapen voor de juridische verdediging van de mensenrechten en burgerrechten. Sindsdien is er ook door de Europese Unie en de voorlopers daarvan een uitgebreid pakket aan verdragen, richtlijnen en jurisprudentie ontwikkeld ter bescherming van mensenrechten en burgerrechten, en als het nieuwe EU Verdrag (Verdrag van Lissabon) wordt aangenomen, zal de EU zelfs toetreden tot het EVRM. Er zijn allerlei instanties ter verdediging van de mensenrechten en de burgerrechten, waaronder het Hof in Straatsburg. En sinds kort heeft de Europese Unie een Agent-

schap voor de Grondrechten. Naast de gewone rechtspraak is er voor elk afzonderlijk burgerrecht wel een instantie of toezichthouder waar burgers terecht kunnen met hun klachten. Na de gruwelen van de twee wereldoorlogen kregen Europese burgers dus uitgebreide mogelijkheden om hun rechten juridisch af te dwingen, en om zich te verdedigen tegen willekeur en machtsmisbruik door de staat.

Met zo'n veelheid aan wetten en instanties ter bescherming van de burgerrechten zou je zeggen dat het in Europa wel snor zit. Maar het lijkt er op dat de burger zelf een beetje verloren rondloopt in het woud aan regels en instellingen. Er zijn veel moedige, vastberaden burgers die hun zaak bevechten tot aan het Hof in Straatsburg, of het Hof van Justitie in Luxemburg. Dat heeft veel uitspraken opgeleverd waarmee de burgerrechten grote sprongen vooruit hebben gemaakt, bijvoorbeeld

op het terrein van gelijke behandeling. Maar voor veel mensen is de gang naar de rechter te ingewikkeld, of ze voelen er – begrijpelijkerwijs – niet veel voor om in hun piere-eentje voor een zaak te vechten met alle mogelijke negatieve gevolgen voor bijvoorbeeld hun privé-leven of hun baan. De Europese burger kan wel wat hulp gebruiken. Een burgerrechtenbeweging zoals sterk ontwikkeld in Amerika zou niet misstaan op het Europese continent.

Individu versus staat

In tegenstelling tot bijvoorbeeld Amerika, blijven de burgerrechten in Europa veelal een zaak van individuele burgers en officiële instanties. Er zijn wel talloze maatschappelijke organisaties die de belangen behartigen van specifieke groepen, of staan voor een single issue'. Heel veel organisaties houden zich echter bezig met publiekscampagnes of het *be-lobbyen* van beleidsmakers, maar veel minder met procederen en het voeren van proefprocessen. Afgezien van een paar wereldwijde bewegingen als *Human Rights Watch* en *Amnesty International* zijn de meeste organisaties bovendien nationaal georganiseerd.

‘Amerikanen staan veel kritischer ten opzichte van de overheid dan Europeanen. Het bewaken van burgerrechten is in de vs veel minder ingebed in de overheidsstructuren dan in Europa’

In Europa worden ook politici vaak geacht de burgerrechten en mensenrechten te bewaken. De burgerrechten zijn als het ware geïnstitutionaliseerd, een zaak van de overheid geworden. Terwijl burgerrechten eigenlijk een zaak moeten

zijn van burgers, van onszelf. Het gaat bij burgerrechten en mensenrechten voor een groot deel om de verhouding tussen de burger en de staat, of zelfs het beschermen van de burger tegen de staat. Dat maakt precies het verschil tussen een democratie en een dictatuur: zowel in democratieën als in dictaturen heeft de staat de neiging de burgerrechten en de mensenrechten te schenden, maar in een democratie kan een burger zich daartegen verweren, en kan een regering ter verantwoording worden geroepen. Maar voor individuele burgers is het vaak een onhaalbare kaart om het in hun eentje tegen de staat op te nemen. Officiële instanties zijn weliswaar onafhankelijk, maar zijn geneigd bureaucratisch te opereren en zich strikt binnen de gebaande paden te begeven terwijl soms juist een luis in de pels nodig is om de grenzen van de wet op te zoeken en waar nodig op te rekken. Een luis in de pels die het opneemt voor individuen die dat niet alleen kunnen; een beweging ter bescherming van de burgerrechten.

Je zou zeggen dat Europa een vruchtbare bodem zou zijn voor een levendige burgerrechtenbeweging. Immers, de geschiedenis van Europa is een aaneenschakeling van gewelddadige, autoritaire regimes. Nog maar heel kort geleden waren dertien van de huidige 27 EU lidstaten een dictatuur. Maar merkwaardig genoeg heeft Europa nauwelijks een cultuur of traditie van een beweging die de rechten en vrijheden van burgers beschermt. Daarnaast is het bestaan van een Europese bestuurslaag – en daarmee dus de noodzaak voor een burgerrechtenbeweging op Europees niveau – eigenlijk ook van relatief recente datum. De EU begeeft zich pas de laatste jaren op terreinen die raken aan de burgerrechten en de mensenrechten; immigratie- en asielbeleid, buitenlands- en veiligheidsbeleid en politie- en justitiesamenwerking. Maar ook op andere terreinen gaan de grondrechten een rol spelen: vrij verkeer van personen, wetenschappelijk onderzoek of grensoverschrijdende gezondheidszorg bijvoorbeeld.

De Amerikaanse burgerrechtenbeweging

In de Verenigde Staten is er wel een levendige burgerrechtenbeweging, en een sterke cultuur van burgerrechten en -vrijheden. De *American Civil Liberties Union (ACLU)*, opgericht in 1920,

heeft inmiddels zo'n half miljoen leden. Door het voeren van rechtszaken, meestal tegen overheidsinstanties, heeft de ACLU baanbrekend werk verricht voor de burgerrechten. Zo heeft ACLU veel gedaan aan de strijd tegen rassendiscriminatie, voor het recht op abortus en voor het recht op vrije meningsuiting. De laatste jaren richt ACLU zich actief op schending van mensenrechten en burgerrechten in de strijd tegen terrorisme, en op de voortschrijdende schending van de persoonlijke levenssfeer van burgers door de overheid.

Ook allerlei andere maatschappelijke organisaties zijn actief op dit terrein, en zorgen ervoor dat de Amerikaanse burgerrechten ook daadwerkelijk een concrete invulling krijgen en niet een dode letter blijven. Amerikanen staan veel kritischer ten opzichte van de overheid dan Europeanen. Het bewaken van burgerrechten is in de vs veel minder ingebed in de overheidsstructuren dan in Europa. In Europa zijn van overheidswege bevoegde onafhankelijke toezichhouders belast met het bewaken van de rechten van de burger en het toepassen van de wet. Maar daar waar het gaat om de verhouding tussen burger en staat is het soms nodig om actie te voeren, de barricaden op te gaan of zelfs in uitzonderlijke gevallen om de wet te breken. Deze waakhondfunctie kan niet of nauwelijks door officiële instanties worden uitgeoefend. Daarvoor moeten burgers zelf op de been komen.

Burgerrechten in de praktijk

De burgerrechten zoals opgetekend in het EVRM zijn uiterst actueel. De vrijheid van meningsuiting, het recht op privacy, het recht op huwelijk, vrijheid van gedachte, geweten en godsdienst, het recht op vrijheid en veiligheid, het verbod op martelen, vrijheid van vergadering, het recht op een eerlijk proces en het verbod op discriminatie staan allemaal hoog op de politieke agenda. Al die zaken zijn, zoals gezegd, in principe goed geregeld in wetten en verdragen. Maar we zien dat ze in de praktijk worden uitgehold en ondermijnd. Regeringen – ook in vrije, democratische landen – beroepen zich op noodsituaties om zich te onttrekken aan de regels. In de strijd tegen terrorisme zien we dat democratische regimes met bureaucratische middelen en legalistische trucs het verbod op martelen omzeilen. Er wordt ijskoud gesteld dat de normale wetten en verdragen niet

meer voldoen in de huidige crisissituatie. Maar die redenering klopt niet: regels en verdragen over mensenrechten zijn *juist* gemaakt voor conflictsituaties. De kracht van de rechtsstaat en van onze democratische principes wordt juist nu getest, in tijden van spanning en conflict. De kwestie van de illegale uitleveringen en gevangenschappen van de CIA zijn een goede illustratie daarvan. Hoewel de regels overduidelijk zijn geschonden met medeweten (en soms ook medewerking) van de Europese regeringen, blijkt het in de praktijk vrijwel onmogelijk om iemand daarvoor ter verantwoording te roepen. Er zijn weliswaar op nationaal niveau justitiële en parlementaire onderzoeken gestart, maar die kunnen de kwestie als geheel niet aanpakken. In de vs zien we dat acties van mensenrechtenorganisaties via het federaal gerechtelijk apparaat wel veel hebben kunnen uitrichten.

Het blijft in de praktijk moeilijk om het naleven van de regels af te dwingen, als de politieke wil ontbreekt. Een algemeen verbod op discriminatie is niet genoeg, als een nationale regering of de Europese Commissie geen zin hebben om een discriminatieverbod strikt na te leven. In zo'n geval zou het heel effectief zijn om een Europese burgerrechtenorganisatie te hebben die naar de rechter stapt. Zo zou een Europese organisatie zich kunnen buigen over zaken met een duidelijke Europese dimensie. Bijvoorbeeld de erkenning van huwelijk, geregistreerd partnerschap of scheiding, het recht op (weigeren van) medische behandeling, strijd tegen alle vormen van discriminatie, of het recht om vreedzaam te demonstreren. De noodzaak groeit van een gedegen bescherming van burgerrechten en mensenrechten op Europees niveau. Er wordt steeds meer beleid gemaakt in Europa waarbij burgerrechten en mensenrechten in het geding zijn. Dan zijn strikt nationale regels en instanties niet meer voldoende. Ook een nationale burgerrechtenbeweging kan dan niet veel uitrichten. Het is de hoogste tijd voor een Europese burgerrechtenbeweging, die de rechten uit het EVRM en het Europese Handvest van de Grondrechten tot een realiteit maken voor de Europese burgers. Een *bottom up* beweging waarbij burgers zelf invulling geven aan hun rechten en aan het Europees Burgerschap.

Sophie in 't Veld is europarlementariër voor D66.

We hoeven niet zo rouwig te zijn om het inleveren van nationale beslissingsbevoegdheden. Samenwerking in de EU is in ons eigen belang, zegt Laurens Jan Brinkhorst.

door Laurens Jan Brinkhorst

De EU wordt nooit een superstaat

De Europese Unie heeft het gezicht van Europa de afgelopen halve eeuw onherkenbaar veranderd. In vijftig jaar groeide de EU uit van een functionele, tot de economie beperkte organisatie, tot een volwaardig, samenhangend politiek systeem, met wereldwijde verantwoordelijkheden. Samen vormen de EU en de lidstaten een unieke transnationale structuur. Het nieuwe Verdrag van Lissabon is het voorlopige culminatiepunt van deze ontwikkeling, waarbij de EU een sterker profiel krijgt. De EU krijgt een eigen rechtspersoonlijkheid; de EG en de EU worden vervangen door één uniforme structuur, de EU; de bevoegdheden van de EU en de lidstaten zijn duidelijker afgebakend en de besluitvorming wordt efficiënter doordat vaker met gekwalificeerde meerderheid van stemmen wordt beslist. Het Verdrag van Lissabon betekent ook een nieuw begin. Tussen de instellingen ontstaat een nieuwe machtsverhouding. De Europese Raad en de Raad van Ministers vertegenwoordigen

de staten en het Europees Parlement vertegenwoordigt de burger. Staten en burgers komen in een nieuwe relatie tot elkaar te staan. Is er dan nog wel sprake van nationale soevereiniteit?

Soevereiniteit heeft altijd drie centrale kenmerken gehad: volk, territoire en exclusief gezag door een autoriteit. Deze autoriteit is niet onderworpen aan het gezag van een andere macht. Soevereiniteit is bovendien ondeelbaar. In juridische zin vormt soevereiniteit nog steeds de grondslag voor het vigerende statensysteem.

Dit klassieke soevereiniteitsbegrip heeft in de EU echter een gedaanteverwisseling ondergaan. Zeker, de lidstaten vormen de grondslag van de EU die ze zelf immers hebben opgericht en voor het eerst legt het Verdrag van Lissabon vast dat staten ook gerechtigd zijn zich uit de EU terug te trekken. Dat bevestigt dat de EU allereerst een unie van staten is. Zij bepalen ook welke bevoegd-

heden worden overgedragen. Tegelijkertijd blijkt uit die overdracht van bevoegdheden, dat bepaalde, nationale doelstellingen alleen kunnen worden verwezenlijkt door binnen het kader van de EU samen op te treden. Dat geldt voor de interne markt, voor een schoon milieu, voor de euromunt en ook voor meer interne en externe veiligheid.

Betekent dit veranderingsproces het einde van de nationale soevereiniteit, de vervanging van de nationale staten door de Europese Unie? Of sterker nog, is dit het begin van het opgaan van de lidstaten in een Europese superstaat? Tijdens het negatief uitgevallen referendum over de Europese grondwet ontstond het beeld van een Europese moloch, die ongecontroleerd voortdendert over de nietsvermoedende hoofden van lidstaten en burgers. Dat is een onjuist beeld. Wat is de werkelijkheid?

Allereerst is iedere stap in het proces van de integratie van bevoegdheden gezet als gevolg van een politieke wilsovereenstemming tussen de lidstaten. Het zijn de lidstaten zélf die de verdere ontwikkeling van de EU bepalen. Verder zijn zij ook nauw betrokken bij het uitvoeren en toepassen van de gemeenschappelijk vastgestelde Europese regels. Indirect bestuur is de regel in de EU.

Krachtens het loyaliteitsbeginsel zijn de lidstaten gehouden alles te doen om de verwezenlijking van de doelstellingen te vergemakkelijken. In de praktijk bepalen zij zelf hoe daaraan inhoud te geven. De lidstaten zijn dus niet alleen betrokken bij de rechtsvorming, zij zijn óók – als rechtssubject – onderworpen aan diezelfde orde. Door hun lidmaatschap hebben zij zich definitief en onherroepelijk aan die rechtsorde gebonden. Het lidmaatschap verplicht de staten in hun interne structuur alle noodzakelijke maatregelen te treffen. Ook mogen zij niet eenzijdig maatregelen treffen om de inbreuk op het EU-recht door andere EU-lidstaten ongedaan te maken. Bovendien moeten lidstaten de overeengekomen bevoegdheidsverdeling van de verdragen respecteren. Mocht een lidstaat de rechtsgevolgen van het lidmaatschap niet langer willen dragen, dan rest hem alleen de mogelijkheid zich uit de Unie terug te trekken. De autonomie van het Europese recht betekent echter niet dat de EU een staatskarakter heeft ge-

kregen. De lidstaten blijven staten met hun eigen wetgevende, executieve en rechtsprekende bevoegdheden, al worden hun rechten en plichten door de verdragen geregeerd. Maar die autonomie betekent wel dat nationale soevereiniteit een onderdeel is geworden van een bredere, collectief nog groeiende Europese transnationale structuur. Theoretisch is de EU geen staat of bijna-staat. En ook in praktische zin zal het niet zover komen, omdat de staten en hun inwoners dat niet willen. In de kern is het gehele integratieproces gebaseerd op een uitruil van bevoegdheden. De lidstaten geven de eenzijdige beslissingsmacht op over gebieden waar de Europese Unie bevoegd is geworden. En in ruil daarvoor kunnen zij nationale invloed uitoefenen binnen een groter geheel. Het vermogen om eenzijdig op te treden wordt ingeperkt door de gemeenschappelijke rechtsorde waarvan Nederland deel uitmaakt, samen met de overige 26 lidstaten.

Maar daar komt iets groters voor terug. Het sleutelwoord hierbij is het woord eenzijdig. Als gevolg van het EU-lidmaatschap kunnen lidstaten niet langer eigenmachtig zelf optreden. Tussenkomen van de gemeenschappelijke instellingen is vereist. Dat behoort tot het wezen van de gezamenlijke uitoefening van soevereiniteit.

‘Het zijn de lidstaten zélf die de verdere ontwikkeling van de EU bepalen’

Dit proces van uitruil gelijkstellen met het verlies aan nationale soevereiniteit, leidt tot een drogreden. Een voorbeeld. Noorwegen of Zwitserland zijn geen lid van de EU. Formeel is hun soevereiniteit dus intact gebleven. Maar materieel niet. Zij hebben bilaterale akkoorden met de EU gesloten. Daardoor hebben zij de meeste bepalingen over de interne markt en zelfs van het zogeheten Schengenacquis overgenomen. Hun formele soevereiniteit is in feite een schijnsoevereiniteit

geworden. Voor hun nationale welvaart zijn zij te afhankelijk van de geïntegreerde markt. Zij nemen geen deel aan het interne EU-besluitvormingsproces en kunnen dus niet veel anders doen dan de Europese bepalingen overnemen in hun nationale wetgeving.

Wij kunnen beter aanknopen bij een materieel soevereiniteitsbegrip. Nieuwe machten, zoals China en India, zijn bezig het wereldtoneel te betreden. Economisch, politiek en demografisch vormen zij een tot dusver onbekende uitdaging voor de gevestigde orde die decennialang werd bepaald door de wereld aan weerszijden van de Atlantische Oceaan. We leven echter in een nieuwe wereld, waarin de afzonderlijke nationale staten van Europa te klein en te onmachtig zijn geworden om hun belangen zelfstandig veilig te stellen. Die kunnen daarom beter gezamenlijk worden behartigd.

De EU moeten wij daarom zien als een noodzakelijke voorwaarde voor het voortbestaan van de Europese staten in de 21^e eeuw. Dat maakt het noodzakelijk een samenhangende visie te ontwikkelen op het functioneren van de EU in een wereld van groeiende onderlinge afhankelijkheid. Nederland moet daarom zijn positie tegenover de EU herijken.

Belangrijk is dat de Europese bevolking meer bij de EU betrokken wordt. Dit is nodig voor een sterkere identificatie met Europa als politiek en cultureel fenomeen. De negatieve uitkomst van het referendum in 2005 werd deels veroorzaakt door een negatief oordeel over nationale regeringen, maar vond zeker ook haar oorsprong in een negatieve visie op de EU zelf. Meer en betere communicatie lost het probleem van het democratisch deficit echter niet op. Een verdere politisering van het Europese beleid wel. Op Europees niveau vindt nu ten onrechte geen politieke strijd plaats over het door de instellingen gevoerde beleid. Dit is het meest zichtbaar bij het Europees Parlement. Europese verkiezingen gaan niet over machtsuitoefening (en daarmee over conflicten) op Europees niveau. Zij worden vooral gezien als tweederangs nationale verkiezingen.

Voor een groter democratisch gehalte is verdere politisering van het Europese beleid gewenst. Een eerste stap zou kunnen zijn de fractieleiders in het Europees Parlement meer te betrekken bij de voorbereiding van de verkiezing van de voorzitter van de Commissie door het Europees Parlement. Europese verkiezingen worden daarmee interessanter voor de machtsvorming. Op termijn dient het Europees Parlement te worden verkozen via

Europese en niet langer via nationale kieslijsten. Verder zijn zowel Europese als nationale belangen gediend bij een betere verankering van het Europese beleid in het nationale bestel. Op mededingingsgebied bijvoorbeeld bestaat sinds 2004 een netwerk van nationale mededingingsautoriteiten, die samen met de Europese Commissie de toepassing van Europees mededingingsrecht hebben aangepakt, naast het toezicht op de naleving van het nationale mededingingsrecht. Het toezicht is daardoor krachtiger en effectiever geworden.

Anno 2008 beslaat de EU praktisch het gehele continent. Daarmee is zij een internationale factor van betekenis geworden. Wij kunnen het ons niet veroorloven de externe dimensie van de EU te verwaarlozen en we moeten daarom meer internationale verantwoordelijkheden aanvaarden. Kosovo is in dit verband een testcase.

De EU wordt geconfronteerd met nieuwe bedreigingen in de wereld. Ze zijn minder zichtbaar dan die tijdens de Koude Oorlog, maar daarom niet minder aanwezig. De Europese Veiligheidsstrategie van 2003 vormt een eerste gezamenlijke analyse. Maar voor een werkelijke transformatie en politieke stabiliteit moet een strategische visie op de wereld omgezet worden in concrete

instrumenten. Op dit punt is het optreden van de EU nog zeer onder de maat. Zeker, de EU is de belangrijkste werelddonor voor ontwikkelingshulp en humanitaire steun en zij bemant ook wereldwijd het grootste aantal vredesmissies. Maar voor het daadwerkelijk bestrijden van de veelheid aan dreigingen in de wereld is zachte macht alleen onvoldoende.

De EU is geen superstaat en heeft ook niet de ambitie die te worden. Maar het ontbreken van een werkelijke militaire component in het Europese optreden is schadelijk voor haar effectiviteit en komt de geloofwaardigheid niet ten goede. Daarom is het noodzakelijk in Europees verband meer aandacht te besteden aan een effectieve inzet, maar ook een hogere prioriteit, van militaire middelen. Alleen zo kan de ambitie van de EU om een belangrijke transformerende factor in de wereld te zijn, uitgroeien tot een nieuwe internationale werkelijkheid.

Dit is een bewerkte versie van de oratie die **prof. mr. L.J. Brinkhorst** heeft uitgesproken bij de aanvaarding van het hoogleraarschap Internationaal en Europees recht en bestuur aan de Universiteit Leiden. Eerder verschenen in *NRC Handelsblad*, 8 april 2008.

‘We leven in een nieuwe wereld, waarin de afzonderlijke nationale staten van Europa te klein en te onmachtig zijn geworden om hun belangen zelfstandig veilig te stellen’

Wat is de Europese Unie (EU) eigenlijk? Alhoewel er veel discussie bestaat over de rol van de EU, haar taken, budget en doelen, wordt deze vraag vaak naar de achtergrond gedreven. Is de EU nu een superstaat, federatie of statenbond? Volgens rechtsfilosoof Jaap Hoeksma is de EU geen van allen. Het is een uniek juridisch verschijnsel dat het best als een Unie van Burgers en Lidstaten kan worden aangeduid.

door Jaap Hoeksma

De EU als Unie van Burgers en Lidstaten

In de door het kenniscentrum D66 samengestelde bundel *Eigenlijk bent u een Europeaan*¹ komt een vraag aan de orde die zelden wordt opgeworpen. Wat is de Europese Unie? De bundel vormt een open uitnodiging voor een debat hierover. Het aardige is dat het antwoord op deze vraag al in de bundel besloten ligt.

De EU als federatie

In de bundel *Eigenlijk bent u een Europeaan* houdt de voormalige premier van België Guy Verhofstadt een krachtig pleidooi voor de benadering van de EU als een federatie. Hij is ervan overtuigd dat de afwijzing van de 'Grondwet voor Europa' in Frankrijk en Nederland voort is gekomen uit de vrees voor een Europese superstaat en probeert 'mogelijke misverstanden over de essentie van een federatie of federale unie'² weg te nemen. Als gewezen minister-president van een staat die al sinds 1980 de federale weg is ingeslagen, mag Verhofstadt daartoe bij uitstek capabel worden

geacht. Het loont dan ook de moeite zijn omschrijving van een federatie integraal weer te geven:

'Een federatie is een unie die de soevereiniteit of de politieke macht verdeelt tussen het geheel (de Unie) en zijn onderdelen (de staten, deelstaten, lidstaten, regio's, provincies en zelfs kantons). Een federatie is derhalve geen gecentraliseerde staatsvorm, en zeker geen superstaat, maar het tegendeel ervan. Tot de essentie van de federale staatsvorm behoort de eigenheid en zelfs verregaande autonomie van de staten of deelstaten. Daar staat tegenover dat de federatie geen losse statenbond is zonder centraal gezag, maar tegelijk een federale eenheid vormt met een federaal gezag, federale wetten en een federale rechtsorde. Elke federatie steunt derhalve op twee pijlers, de federale overheid en de overheden van de staten of deelstaten. Precies die tweeledigheid maakt er een federatie van'.

De stelling dat de federale en dus gedecentraliseerde staatsvorm het tegendeel vormt van een superstaat is zonder meer juist, maar de geldigheid ervan is beperkt tot de context van staten. Wanneer vanuit het perspectief van het internationaal recht naar de verschillen tussen een federale staat en een eenheidsstaat wordt gekeken, dan moet voorop gesteld worden dat het in beide gevallen om soevereine staten gaat. De 26 bestaande federaties, waarvan Verhofstadt verderop in zijn betoog melding maakt, zijn vanuit volkenrechtelijk oogpunt allemaal zelfstandige staten. Er bestaan tussen die federaties onderling de nodige nationaalrechtelijke verschillen, maar er zijn ook gemeenschappelijke kenmerken. De belangrijkste daarvan is dat federaties, overigens net als andere staatssoorten, sterk aan de ondeelbaarheid en territoriale integriteit van het land hechten. Derhalve behoren de nationale defensie en het buitenlands beleid bij uitstek tot de federale staatstaken. Dit brengt met zich mee dat federale staten in het algemeen geen eenzijdig recht van uittreding van de constituerende delen erkennen. Alleen in Canada ligt dit sinds de invoering van de *Clarity Act* in 2000 enigszins anders en wordt het begin van een uitzondering op de algemene regel gemaakt...

De Europese Droom

De constatering dat federale staten de constituerende delen geen recht van uittreding toekennen, maakt het vanuit juridisch oogpunt onmogelijk om de Europese Unie in termen van een federatie aan te duiden. Het Verdrag van Lissabon geeft de lidstaten van de Europese Unie namelijk expliciet het recht toe om eenzijdig uit het verband van de

Unie te treden. Staten kunnen de soevereiniteit met andere woorden ten volle hernemen. Het is anderzijds echter ook niet mogelijk om de Unie in termen van een statenbond of confederatie te beschrijven. Het Verdrag van Lissabon verleent het Handvest van de grondrechten van de Europese Unie namelijk kracht van verdrag en dat brengt met zich mee dat de EU een meer verplichtend karakter dan een confederatie heeft.

De Raad van State werpt aan het slot van zijn advies over de goedkeuringswet van het Verdrag van Lissabon de vraag op wat de Europese Unie dan wel is³. Wie vaststelt dat de Unie geen federatie en ook geen confederatie is, kan die vraag evenmin ontlopen. Het aardige van de bundel *Eigenlijk bent u een Europeaan* is dat het antwoord er al in besloten ligt. In zijn bijdrage over de Europese Droom benadrukt de Amerikaanse auteur Jeremy Rifkin dat 'de EU een heel bijzondere bestuurlijke constructie is zoals die nooit eerder in de geschiedenis heeft bestaan'⁴. Hij vervolgt met de waarneming dat Europa sinds de Tweede Wereldoorlog doelbewust heeft geprobeerd om een omslag te bereiken in de manier waarop de mensen met elkaar omgaan. De grondleggers van het proces van Europese integratie Monnet en Schuman hebben er volgens hem nooit enige twijfel over laten bestaan dat zij het bestaande systeem van internationale betrekkingen zó grondig wilden veranderen dat het voor staten onmogelijk zou worden om nog eens oorlog met elkaar te voeren. Deze doelstelling is in de preambule van het Verdrag van Rome uit 1957 in die zin onder woorden gebracht dat de zes deelnemende staten de wil uitspraken om een 'steeds hechter verbond tussen de staten en volkeren van Europa' tot stand

'In de Unie is gebroken met het traditionele denken in tegenstellingen tussen staten en volken. Het óf-óf-denken is vervangen door een én-én-benadering. Je bent namelijk niet alleen burger van je eigen land, maar ook burger van de Unie'

te brengen. De overdracht van soevereiniteit aan supranationale of communautaire instanties vormde de eerste revolutionaire stap op de voorgenomen weg. Het EG Hof van Justitie kon in een arrest van 1963 dan ook vaststellen dat de Gemeenschap een nieuwe rechtsorde in het volkenrecht vormt. Het Hof overwoog daarbij dat de uitoefening van de soevereiniteit door de gemeenschappelijke instanties zowel de lidstaten als de burgers raakt (cursivering JH)⁵. De positie van de burgers binnen het samenwerkingsverband werd in de volgende jaren stap voor stap versterkt.

De burgers van de lidstaten mochten in 1979 voor het eerst rechtstreeks de leden van het Europees Parlement kiezen en in 1992 werden de burgers van de lidstaten bij het Verdrag van Maastricht ook tot burgers van de Europese Unie uitgeroepen. De rechten die de burgers in hun nieuwe hoedanigheid werden toegekend, waren zo beperkt van omvang dat het revolutionaire karakter van dit verdrag nauwelijks onderkend kon worden. Het Verdrag van Maastricht legde echter wel de grondslag voor de 'bijzondere bestuurlijke constructie' die volgens de Amerikaan Rifkin uniek in de geschiedenis is.

De EU als Unie van Burgers en Lidstaten

Het bijzondere van de nieuwe constructie ligt in het gegeven dat de Europese Unie sinds haar oprichting in 1992 uit staten én burgers bestaat. Het samengaan van burgers en lidstaten in één politiek verband vormt een nieuw verschijnsel. In de klassieke staatsleer horen burgers bij staten en kunnen staten internationale organisaties vormen. Er bestaan echter geen burgers van internationale organisaties. De Europese Unie breekt met dit stelsel door het burgerschap van de Unie aan de burgers van de lidstaten te verlenen. Die burgers krijgen dankzij het Verdrag van Lissabon een volwaardige status doordat het nieuwe verdrag het Handvest van de grondrechten van de EU dat in 2000 werd geproclameerd, kracht van verdrag geeft. De burgers kunnen hun rechten als Unieburger niet alleen afdwingen tegenover de autoriteiten van het eigen land, maar in voorkomende gevallen ook tegenover die van de andere lidstaten én ten opzichte van de instellingen van de Unie. Het EG Hof van Justitie gaf in een arrest van december 2007 te kennen dat de status van Unieburger

bij de uitoefening van de rechten die uit het Handvest voortvloeien, de primaire status dient te zijn.⁶ Deze vaststelling legt een juridisch fundament onder het betoog waarmee Alexander Pechtold de bundel opent. Pechtold houdt een bevolgen pleidooi voor een meervoudige identiteit. Hij stelt dat het denken in termen van één loyaliteit meer in het denkraam van voetbalsupporters dan in dat van politici past. 'Je méér Europeaan voelen wil dus niet zeggen dat je je geen Nederlander meer voelt. Dat is het óf-óf-denken van een gepolariseerd land'⁷. Deze meervoudige identiteit komt in de benadering van het Hof van Justitie tot uitdrukking in het gegeven dat, waar de nationale status bij de uitoefening van de burgerrechten in het eigen land voorop staat, het burgerschap van de Unie de primaire status dient te zijn als het gaat om de rechten die uit het EU-Verdrag voortvloeien. De in 1963 verwoorde visie van het Hof dat de burgers in het verband van de Gemeenschap zelfstandige dragers van rechten en verplichtingen zijn, is door de Verdragen van Maastricht en Lissabon in het recht van de Unie verankerd. De Europese Unie bestaat niet, zoals andere internationale organisaties, alleen uit staten, maar ook uit burgers. Deze constatering maakt het mogelijk antwoord te geven op de door de Raad van State opgeworpen vraag wat de EU nu eigenlijk is. Dit antwoord luidt dat de Europese Unie een nieuw juridisch verschijnsel is dat het best als een Unie van Burgers en Lidstaten aangeduid kan worden. In deze Unie is inderdaad gebroken met het traditionele denken in tegenstellingen tussen staten en volken. Het óf-óf-denken is vervangen door een én-én-benadering. Je bent namelijk niet alleen burger van je eigen land, maar ook burger van de Unie. Dat unieke en onderscheidende kenmerk vormt het uitgangspunt voor de definitie die op basis van het Verdrag van Lissabon van de EU gegeven kan worden: *De Europese Unie is een samenwerkingsverband van soevereine staten, waarin de burgers van de lidstaten ook burger van de Unie zijn.*⁸

Conclusie

Een terugblik op het proces van Europese integratie dat ruim zestig jaar geleden is begonnen, leert dat de staten en volkeren van Europa iets anders hebben gedaan dan het voorbeeld van de Verenigde Staten van Amerika imiteren. Jean Monnet om-

schreef de actiegroep die hij in de jaren vijftig van de vorige eeuw oprichtte, weliswaar als het Comité voor de Verenigde Staten van Europa, maar het streven naar een 'steeds hechter verbond tussen de staten en volkeren van Europa' is niet uitgemond in een klassieke federatie. Uit de wil om in de toekomst oorlogen te voorkomen is een uniek en eigensoortig samenwerkingsverband ontstaan, waarin het oude dualisme tussen staten en internationale organisaties is overwonnen. Europa heeft het bestaande stelsel van internationale betrekkingen dat teruggaat op de Vrede van Westfalen uit 1648, vervangen door een nieuw model waar zowel staten als burgers deel van uitmaken. Het concept van de Unie van Burgers en Lidstaten dat Europa in een halve eeuw tot ontwikkeling heeft gebracht, vormt een van de belangrijkste vernieuwingen in de staatkunde en het volkenrecht sinds het begin van de moderne tijd. Het lijkt niet ondenkbaar dat andere groepen van staten en burgers in andere delen van de wereld op termijn hun eigen invulling aan het nieuwe concept zullen geven. Als schakel tussen de nationale staten en het complex van de Verenigde Naties biedt de Europese Unie in elk geval een innovatief model voor de inrichting van het mondiale bestuur in de 21^e eeuw.

Jaap Hoeksma is rechtsfilosoof en maker van het educatieve Europa-spel *Eurocracy*. In 2007 publiceerde hij een essay over Europa.

1 Frank van Mil, Corina Hendriks, red. (2007). *Eigenlijk bent u een Europeaan: 27 essays over kansen zonder grenzen*. Amsterdam: Uitgeverij van Praag.

2 Guy Verhofstadt, 'Wie heeft er schrik van een federaal Europa', *Eigenlijk bent u een Europeaan*, p. 46.

3 Kamerstukken II, 2007/08, 31 384 (R 1850), nr 4.

4 Jeremy Rifkin, 'De Europese Droom', *Eigenlijk bent u een Europeaan*, p. 19.

5 Zaak 26/62 Van Gend en Loos, Jur 1963, 3.

6 Arrest Eind, 11 december 2007 (C-291/05).

7 Alexander Pechtold, 'Een sterker Europa, een sterker Nederland', *Eigenlijk bent u een Europeaan*, p.16.

8 Jaap Hoeksma (2007). *De Uitvinding van Europa*. Assen: Van Gorcum. p. 22.

Robert Coelen

Denk en Handel Internationaal op de Universiteit

De Universiteit Leiden is in mei 2007 door de OECB genoemd als een van de meest geïnternationaliseerde universiteiten in de wereld. Dit had veel te maken met de aard en hoeveelheid van actieve internationale samenwerkingsverbanden van de universiteit. Veel universiteiten, net als de Universiteit Leiden, schenken op dit moment aandacht aan het proces van internationalisering; het is een speerpunt geworden van het hoger onderwijs waar dan ook ter wereld.

In de eerste instantie is de gedachte achter internationalisering dat het moet bijdragen aan de interculturele vaardigheden die we onze afgestudeerde studenten meegeven. Dit betekent dat onze alumni ongeacht de cultuur waarin ze komen te werken goed overweg moeten kunnen met mensen die een andere achtergrond hebben.

Uiteraard zou het optimaal zijn als al onze studenten een tijdje in het buitenland zouden kunnen studeren, maar in werkelijkheid is dit momenteel weggelegd voor slechts een klein deel van de totale studentenbevolking. Hoe komt de rest dan aan interculturele vaardigheden? Als je niet naar het buitenland kunt gaan voor studie, laat dan het buitenland maar naar de universiteit komen! De universiteit Leiden doet er dan ook veel aan om buitenlandse studenten en academici naar Nederland te laten komen om zodoende interactie te bevorderen tussen de thuisblijvers en onze buitenlandse gasten.

Echter, het proces van tijdelijke migratie en huisvesting in Nederland voor buitenlandse studenten is in vergelijking met bijvoorbeeld Australië nodeloos gecompliceerd en kost de universiteit regelmatig getalenteerde studenten of staf. Een 'fameus' voorbeeld is een Indiase hoogleraar die geen geboortecertificaat kon produceren (gebeurd vaak in India) en daarom toegang geweigerd werd tot Nederland. Hij is vervolgens uitgeweken naar een Ivy League universiteit in de vs! Niet internationaal denken is geen optie voor de Leidse Universiteit!

Robert Coelen

Vice-president Internationaal, Universiteit Leiden.

DE BESTE DE BAAS BOEKRECENSIE

Hoogopgeleide mensen hebben het vaak voor het zeggen in Nederland. Het boek *De beste de baas* beschrijft deze meritocratische samenleving. Uitstekende, en bij tijd en wijle hilarische, vakantielectuur, vindt Annelou van Egmond. Alleen jammer dat een verbindend verhaal over het verband tussen de voortschrijdende meritocratie en de groeiende weerstand tegen de nieuwe elite ontbreekt.

Wie is de baas in Nederland?

Kanttekeningen bij het ideaal van de meritocratie

De beste de baas

Prestaties, respect en solidariteit in een meritocratie
Tsjalling Swierstra en Evelien Tonkens (red)
Amsterdam University Press
ISBN 978 90 5356 815 6

Wanneer Diederik Samsom de Nationale IQ-test wint dan denk ik onwillekeurig 'uitslover' maar echt verbaasd ben ik niet. Ernst Hirsch Ballin deed niet mee deze keer en Jeroen van der Veer zat kennelijk in het buitenland. Zij zouden zeker geduchte concurrenten voor Samsom zijn geweest. Slimmerds hebben het op veel plaatsen voor het zeggen en daarover verbazen we ons niet (meer). Wij laten ons niet langer leiden door de vent met het grootste leger, het meeste land of het 06-nummer van de paus maar kiezen zelf onze bestuurders. Degene die actief gekozen of passief geaccepteerd wordt als 'de baas' is vaak 'het beste jongetje en steeds vaker ook meisje van de klas'. Dit principe noemen we meritocratie en het is in Nederland breed geaccepteerd. Het boek *De beste de baas*, onder redactie van Evelien Tonkens en Tsjalling Swierstra, beschrijft het ideaal van een meritocratische samenleving, schetst de risico's en komt met suggesties om de schaduwzijden ervan te beperken.

De beste de baas begint met een beschrijving van de opkomst van het ideaal van meritocratie door de eeuwen heen. Voor wie geen tijd heeft om vierjaar Politologie te studeren vormt dit hoofdstuk een aardig alternatief. Zeker, we gaan er op zevenmijls-laaizen doorheen maar weinig blijft onbesproken.

Van de vroegste tijd, zeg maar alles van de oerknal tot en met de Middeleeuwen, gaan we naar de vroegmoderne periode of de Verlichting. Via de moderne tijd komen we vervolgens bij het meritocratische tijdperk. In al die tijdsgewrichten staan steeds drie vragen centraal; Wie is er verantwoordelijk voor de verdeling? Op grond waarvan wordt er verdeeld? En wat wordt er eigenlijk verdeeld?

Zo komen we dan uit bij een meritocratisch systeem als meest rechtvaardige maatschappelijke ordening tot nu toe. Nederland is geen volkomen meritocratie, zeker niet in de zin van *The Rise of the Meritocracy* van Michael Young (1958), maar vertoont er wel veel kenmerken van. Geen van de schrijvers van de bundel verwerpt het ideaal van de meritocratie maar velen plaatsen wel kanttekeningen bij de onbedoelde ondemocratische aspecten ervan. Naarmate mensen meer verdienen zijn voor de samenleving krijgen ze namelijk niet alleen meer inkomen en status, maar ook meer macht. Diploma's leiden niet alleen tot de beste banen maar ook tot meer invloed op de politieke besluitvorming. 'Hoger opgeleiden hebben meer politieke interesse, meer politiek zelfvertrouwen, gaan vaker stemmen, zijn vaker lid van een politieke partij, doen vaker mee aan demonstraties, schrijven meer ingezonden stukken en bezoeken vaker inspraakavonden.' Herkent u zich hierin?

Wat te doen als je geen diploma's weet te verwerven? Zelfs in onze huidige semi-meritocratie is dan nog niet alles verloren. Er is een vluchtstrook voor meritocratische verliezers. Men kan zich bijvoorbeeld terugtrekken in een zelfgekozen groep waar men wel waardering vindt. Ook is het mogelijk om 'de bocht af te snijden' door een fortuin, en dus status, te vergaren met een loterij of, niet aan te raden, een bankoverval. De vrije markt is een ander terrein waar velen met een lage opleiding zich kunnen bewijzen. Een heel speciale markt hierbij is die van de populaire cultuur. Zeker, de concurrentie is hier moordend, maar de hoofdprijs is de moeite waard voor al die aspirant filmsterren, muzikanten en Idolsdeelnemers. Als laatste uitweg is er de sfeer waar cognitieve vaardigheden niet het allerbelangrijkst zijn. Affectieve en communicatieve vaardigheden zijn net zo goed van belang. Wie daar in uitblinkt draagt wel

degelijk bij aan de samenleving, ook al leidt dat niet meteen tot hoge salarissen en veel status.

Een samenleving die individuen beloont voor hun verdienstelijkheid krijgt ook te maken met de 'minder verdienstelijken'. Mensen die de expliciete of impliciete toets op merites niet doorstaan, hebben dat in een meritocratie aan zichzelf te wijten. Ze hebben immers net zoveel kansen gehad als de mensen die wel 'geslaagd' zijn?! Echter, in een niet perfecte meritocratie klopt dat niet. Niet iedereen krijgt dezelfde kansen in Nederland. Velen hebben al kort na de geboorte een flinke achterstand ten opzichte van leeftijdgenootjes. Men zoekt dan ook terecht de schuld niet uitsluitend bij zichzelf. Dit leidt tot allerlei ressentimenten aan de 'verkeerde' kant van de nieuwe kloof tussen de klassen. Hoewel hier in de verschillende delen van *De beste de baas* regelmatig aan gerefereerd wordt is het jammer dat juist dit element niet meer is uitgewerkt. Her en der wordt gesproken over de opkomst van Fortuyn, de protesten tegen topsalarissen, de revolte tegen de managers en religieus fanatisme maar een verbindend verhaal over het verband tussen de voortschrijdende meritocratie en de groeiende weerstand tegen de nieuwe elite had in dit overigens uitstekende boek niet misstaan.

Mijn advies: lees dit boek. Het is uitstekende vakantielectuur – een mens kan toch niet uitsluitend detectives lezen op het strand. De hoofdstukken zijn eerder als artikelen gepubliceerd en dat betekent dat ze ook los heel goed leesbaar zijn. Veel van de voorbeelden zijn bovendien hilarisch; wat Dick Pels in deze context weet te melden over Paris Hilton en Oprah Winfrey maakt de redactie van RTL Boulevard jaloers. De beschrijvingen van Evelien Tonkens en Tsjalling Swierstra over de oprukkende afrekencultuur in de zorg en het onderwijs zullen velen van u pijnlijk bekend voorkomen. De belangrijkste reden om dit boek te lezen is echter dat u – laat me raden – zelf van een meritocratie niets te vrezen heeft en dus de nadelen ervan minder zwaar zult laten wegen. Voor het begrijpen van de Zeitgeist is dat echter van groot belang!

Annelou van Egmond is redacteur van *Idee*.

POSTBUS 66

De Olympische Spelen staan voor de deur. Het is volgens *Human Right Watch* nog steeds niet te laat om de misstanden op het gebied van mensenrechten in dit land aan de kaak te stellen.

door **Phelim Kine**

China's Olympisch gebrek aan mensenrechten

De Olympische fakkel deed op 21 juni 2008 Lhasa aan met bar weinig respect voor de 'fundamentele ethische waarden' die zijn vastgelegd in het Olympisch Handvest. De straten waren niet gevuld met juichende sportliefhebbers maar met duizenden leden van de oproerpolitie die surveilleerden tussen de zorgvuldig geselecteerde toeschouwers en de buitenlandse journalisten die speciaal voor de gebeurtenis waren ingevlogen. Deze beteugeling is het jongste bewijs hoe het geweld van 14 en 15 maart in de Tibetaanse hoofdstad heeft geleid tot de meest systematische en langdurige repressie van de mensenrechten in China sinds het bloedbad van Tiananmen in juni 1989. De autoriteiten onderdrukten de vreedzame protestdemonstraties tegen de Chinese overheersing van Tibet, waarna relletjes uitbraken die voldoende aanleiding waren voor een verder ingrijpen waarbij buitenlandse media het land uit werden gezet en een intensieve veiligheidsoperatie van start ging met honderdduizenden gewapende politieagenten en militairen.

De Chinese regering gebruikt de laatste weken voor het begin van de Spelen op 8 augustus niet zozeer voor een pre-Olympische versoepeling van de strenge beperkingen van de vrijheid van meningsuiting, als wel voor een intensivering van de wurggreep van degenen die de officieel gedicteerde 'harmonieuze samenleving' ter discussie stellen. Ondanks toezeggingen in 2001 dat de Spelen van 2008 een impuls zouden geven aan de verdere ontwikkeling van 'democratie en mensenrechten', hebben de Chinese regering, het Internationaal Olympisch Comité (IOC) en de meeste andere regeringen geen enkel afdoende verklaring voor het toenemende aantal aantoonbare schendingen van mensenrechten in verband met de Olympische Spelen.

Tot het doelwit van de regeringscampagne tegen de vrijheid van meningsuiting behoort nu ook de kritiek op de bouwnormen in Sichuan, het gebied dat werd getroffen door de verwoestende aardbeving op 12 mei 2008. Zeng Hongling, een gepensi-

oneerde schoolleraar, werd naar verluidt op 9 juni in hechtenis genomen in Chengdu, Sichuan, op beschuldiging van 'aanzetten tot subversie' nadat hij drie essays online had gepubliceerd waarin hij de slechte bouw medeoorzaak noemt van de ineensstorting van honderden scholen door de aardbeving. Huang Qi, een bekende dissident en oprichter van de website www.64tianwang.com, gewijd aan vermeende schendingen van mensenrechten die plaatsvinden door heel China, werd op 10 maart in Chengdu gearresteerd voor het vermeende bezit van staatsgeheimen vlak nadat hij bijzonderheden publiceerde over Zeng Honglings arrestatie.

In april werd de Chinese mensenrechtenactivist Hu Jia veroordeeld tot 3,5 jaar gevangenisstraf wegens de *misdaad* van het spreken in het openbaar over de toenemende wurggreep op dissidenten in de aanloop naar de Spelen. Hu's activistische vrouw Zeng Jinyan en hun zeven maanden oude dochter zijn sinds 18 mei 2007 onder huisarrest. En Hu is slechts een van de Olympische dissidenten in gevangenschap. Onder hen bevinden zich Chulin Yang, gevangengezet in juli 2007 voor zijn betrokkenheid bij het verzoekschrift 'Wij willen mensenrechten en geen Olympische Spelen', mede ondertekend door boeren die protesteren tegen landonteigeningen; Ye Guozhou, die vier jaar uitzit wegens de organisatie van protestacties tegen onteigeningen in samenhang met de Olympische Spelen; en Wang Ling, in november 2007 veroordeeld tot 15 maanden *heropvoeding* wegens verzet tegen de sloop van haar eigendom voor een Olympische bouwproject.

Vorige maand verloren meerdere advocaten, onder wie Teng Biao, Zhang Jiankang en Jiang Tianyong, hun licentie als officiële sanctie voor het publiekelijk aanbieden van juridische bijstand aan Tibetaanse arrestanten in de nasleep van de rellen in Lhasa in maart. Teng Biao werd al eerder doelwit voor formele vervolging vanwege een brief die hij in september 2007 schreef met Hu Jia. De brief was een scherpe veroordeling van de Chinese regering omdat zij zich niet had gehouden aan haar beloften aan het IOC om de situatie van de mensenrechten voorafgaand aan de Olympische Spelen te verbeteren. Zij schreven onder meer: 'Als u op de Olympische Spelen in Peking aankomt... beseft u

wellicht niet dat de bloemen, de glimlachende gezichten, de harmonie en de welvaart allemaal stelen op een basis van grieven en verdriet, tranen, gevangenschap, foltering en bloed'.

In weerwil van de vanwege de Spelen tijdelijk uitgebreide persvrijheid voor buitenlandse journalisten hebben ook deze correspondenten goede redenen te vrezen voor hun welzijn. Een Chinese mediacampagne tegen vermeende 'subjectieve verslaggeving in westerse media' van de gebeurtenissen in Tibet leidde in maart tot anonieme dreigementen tegen zeker tien correspondenten. Het Chinese ministerie van Buitenlandse Zaken heeft tot nu toe geweigerd hiernaar onderzoek in te stellen. De aanvankelijke openheid voor de buitenlandse media in Sichuan na de aardbeving van 12 mei is snel afgenomen. Tot 2 juni heeft de Buitenlandse Correspondenten Club van China (FCCC) zeker acht incidenten geregistreerd van intimidatie of hechtenis van buitenlandse journalisten die verslag wilden doen vanuit het getroffen gebied.

De Chinese regering rekent erop, en tot dusver met succes, dat de zorg om de goede handelsbetrekkingen bij de internationale gemeenschap alle serieuze openlijke kritiek overstemt over de verslechterende mensenrechtensituatie in de aanloop naar de Spelen. Toch vormen bescheiden verbeteringen, zoals een betere procedure bij de herziening van doodvonnissen en de benoeming van een duidelijk aanwezige woordvoerder inzake Soedan, een positief bewijs dat duidelijk uitgesproken internationale druk zinvol is voor een substantiëler mensenrechtenbeleid.

Het is nog niet te laat voor regeringen en het Internationaal Olympisch Comité om met succes een kritisch geluid te laten horen over deze met de Olympische Spelen samenhangende misstanden. Juist het IOC zou publiekelijk moeten protesteren tegen deze 'Olympische' schendingen van de mensenrechten en van de Chinese regering moeten eisen dat zij zich houdt aan de toezeggingen op het gebied van de mensenrechten die zij deed om de Spelen van 2008 te organiseren. Nationale Olympische Comités en regeringen van landen waaruit de duizenden atleten, journalisten en

toeschouwers naar de Spelen komen zouden zich op eenzelfde wijze moeten uitspreken over deze schendingen, die een directe inbreuk vormen van de beginselen van het Olympisch Handvest, en op de bres moeten staan voor het recht van atleten, journalisten en toeschouwers op de vrijheid van meningsuiting.

Staatshoofden die de uitnodiging hebben geaccepteerd om de Spelen van Peking bij te wonen, onder wie de Nederlandse premier Balkenende, zouden een verbeterd mensenrechtenklimaat tot minimuminzet moeten maken voor hun aanwezigheid in augustus. Doen ze dat niet, dan geven zij zich stilzwijgend gewonnen voor de schurkentactiek van de Chinese regering.

Deze acties vormen geen panacee voor de vele uitdagingen op mensenrechtengebied die China kent. Maar als de aanwezige IOC-officials en buitenlandse vertegenwoordigers oprecht zowel publiek als discreet hun zorg om de mensenrechten in China kenbaar zouden maken, kunnen de Olympische Spelen van 2008 in Peking alsnog een evenement worden waarop zowel China als de internationale gemeenschap met recht en reden trots kan zijn.

Phelim Kine is onderzoeker voor *Human Rights Watch* in Azië. Vertaling: **Arthur Olof**.

‘De Chinese regering rekent erop dat de zorg voor goede handelsbetrekkingen alle serieuze openlijke kritiek overstemt over de verslechterende mensenrechtensituatie’

idee

tijdschrift van het Kenniscentrum D66

jaargang 29
nummer 3
juli 2008

idee verschijnt 6 x per jaar
ISSN nr. 0927-2518

redactie

Constantijn Dolmans (vz), Marieke van Doorn, Annelou van Egmond, Corina Hendriks, Frank van Mil, Jeroen Niemans, Arthur Olof, Frits Prillewitz, Heleen Uyt de Haag, Jasper Veen, Emily van de Vijver, Thony Visser.

eindredactie

Corina Hendriks

aan dit nummer werkten mee

Laurens Jan Brinkhorst, Robert Coelen, Mark Duckenfield, Eric van Eerdenburg, Hector Fernandez, Floris de Gelder, Jaap Hoeksma, Franca van Hooren, Bart Jan Krouwel, Philippe Legrain, Anne van Schaik, Michiel Scheffer, Ken Schoolland, Irs Smalbrugge, Sophie in 't Veld, Rob de Wijk, Brett Wigdortz, Arjen van Witteloostuijn en Marianne Wilschut.

fotografie

Herman Wouters

illustraties

Marco van Lierop

concept

Toon Lauwen, Wilmar Grossouw

ontwerp/vormgeving

Wilmar Grossouw, Annebel Schipper

druk

Drukkerij Uleman-De Residentie, Zoetermeer

uitgave en administratie

Kenniscentrum D66
Laan van Meerdervoort 50
Postbus 660, 2501 CR Den Haag
T. 070 356 60 66
E. kenniscentrum@d66.nl

Lezersbijdragen zijn welkom. Inlichtingen over voorwaarden en redactiebeleid kunt u opvragen bij de redactie: idee@d66.nl

Een abonnement geldt voor een kalenderjaar en kan niet tussentijds worden opgezegd. Opzeggen kan uitsluitend schriftelijk tot 1 december van de lopende jaargang. Indien de opzegging voor die datum niet bekend is, wordt het abonnement automatisch voor een jaar verlengd.

Een jaarabonnement kost € 35, studenten € 20, losse nummers op aanvraag

Weg van de dogmatiek

Verwoestijning, uitdroging van de aarde, smeltend poolwater en dijkdoorbraken. Na het schimmige toekomstbeeld, door Al Gore geschetst, was klimaatverandering tijdens de afgelopen Tweede Kamerverkiezingen een *hot topic*. Diverse partijprogramma's werden aangevuld met passages over CO₂-uitstoot, en groen was niet langer geitenwollen sokken, maar ook *hip*. Voor D66 is het streven naar een schone, duurzame wereld met een energiezuinige en energieonafhankelijke positie voor Nederland en Europa in de wereld al een belangrijk thema sinds haar oprichting. Als pragmatische, toekomstgerichte partij zou D66 daarom het thema klimaat veel meer op moeten eisen.

De ruimte is er. De storm omtrent het klimaatdebat is geluwd en geen van de politieke partijen heeft zich opgeworpen als voorvechter van een duurzamer Nederland, terwijl het electoraat dat na de gedane verkiezingsbeloftes wel verwacht. In de Tweede Kamer hebben de andere partijen de juiste toon nog niet gevonden. Groenlinks en de PvdA, die kiezen voor een dogmatisch groene benadering, benoemen weliswaar het klimaatprobleem maar laten een realistische en

praktische invulling (links) liggen. De VVD wil de wegen verbreden om het fileprobleem op te lossen en Geert Wilders spreekt alleen van tsunami's buiten de milieucontext. De SP twijfelt nog aan klimaatverandering als geheel, en Rita Verdonk zal ongetwijfeld tegen klimaatverandering zijn, maar heeft nog geen partijprogramma.

Ook het huidige kabinet springt totaal verkeerd om met de klimaatproblematiek. Het kabinet handelt dogmatisch en probeert complexe problemen op te lossen met weinig doordachte maatregelen. De lijn is defensief, consumeren en vooral symboolpolitiek be-drijven.

Neem de luchtvaartbelasting, de vliegtaks. Zoals alle mobiliteit, zorgt de luchtvaart voor CO₂-uitstoot. De vervuiler betaalt is een goed uitgangspunt, maar niet op deze manier. Diverse cijfers wijzen uit dat de vliegbelasting ervoor zorgt dat Nederlandse passagiers op grote schaal in de auto stappen naar luchthavens net over de grens in België en Duitsland. Nog meer mobiliteit dus en een flink verlies van werkgelegenheid. Ook op het gebied van energieafhankelijkheid handelt Nederland nog dogmatisch. Het credo is CO₂-reductie, maar minister Cramer bouwt rustig kolencentrales en weigert over te gaan op kernenergie omdat dat

niet goed ligt bij de achterban. Frankrijk, dat decennia terug fors investeerde in kernenergie, is al jaren lachende derde. Niet in het minst omdat Nederland diezelfde kernenergie uit Frankrijk importeert.

Het is jammer dat deze defensieve, dogmatische houding in politiek Nederland overheerst. Op de lange termijn lost deze houding het klimaatprobleem niet op en ook stimuleert het de economie niet. Een complex probleem als klimaatverandering vereist een pragmatische, ondogmatische instelling en een offensieve onderzoeksagenda. Het klimaatbeleid zou juist een kans moeten zijn voor een unieke Nederlandse 'deltawerken-achtige' aanpak. Onze universiteiten en hogescholen zouden hierin voorop moeten lopen.

In de Nederlandse en in de Europese politiek kan D66, met een ondogmatische instelling die haar zo eigen is, een offensieve aanpak agenderen en hiermee hoge ogen gooien. D66 zou het voortouw moeten nemen in het klimaatdebat. Er liggen ontzettend veel kansen in bijvoorbeeld het pleiten voor een emissiehandel systeem, het inzetten op innovatie en het heropenen van de discussie over kernenergie. Dit is pas echt een voortrekkersrol opeisen.

Floris Kreiken

Voorzitter Jonge Democraten

Koester de grondrechten en gedeelde waarden

idee

jaargang 29 nummer 4 september 2008

sociaal-liberale kringen

Wij treden de wereld tegemoet met respect en mededogen. Dat geldt voor de mensen en de natuur om ons heen. De aarde is niet zomaar een gebruiksvoorwerp. Méér respect en zorgvuldigheid zijn noodzakelijk. Stop met het uitputten en vervuilen van onze leef-omgeving en bestrijdt het aantasten van natuur en milieu actief. Niet het behoud maar het aantasten van natuur vereist rechtvaardiging.

Koester de grondrechten en gedeelde waarden

Vrijheid voor- en gelijkwaardigheid van ieder mens; ongeacht diens opvattingen, geloof, seksuele geaardheid of herkomst, zijn fundamentele waarden van onze samenleving. Wij staan pal voor vrijheid van meningsuiting (mits respectvol gehanteerd), respect voor onze democratische rechtstaat, lichamelijke integriteit en zelfbeschikking en geweldloze oplossing van conflicten. Wij beschermen hartstochtelijk de grondrechten van onszelf en anderen.

- 5 **Koester de grondrechten en gedeelde waarden**
door Arthur Olof en Corina Hendriks >> inleiding op het thema
- 6 **Mensen en hun rechten**
door Hans Engels >> Over democratie, rechtstaat en grondrechten
- 10 **De vrijheid van godsdienst**
door Annelou van Egmond en Alexander Pechtold
- 16 **No place to hide: Privacy als grondrecht**
door Heleen Uijt de Haag en Corina Hendriks >> Interview met Jacob Kohnstamm
- 23 **BIBOB**
door Medy van der Laan >> De weerbare overheid bij criminele praktijken
- 28 **BIBOB**
door Marina den Houdijker en Aniel Pahladsingh >> langs de menselijke maat
- 32 **Herkenning in het recht vraagt om betrokkenheid**
door Constantijn Dolmans >> Interview met Mark Hartog
- 38 **Alle kinderen hebben dezelfde rechten**
door Carla van Os en Martine Goeman
- 42 **Recht op ruimte**
door Shanta Singh en Ronald Mauer >> Jongeren in Amsterdam-West
- 46 **De sociologie van Artikel 1**
door Alex Dijk en Corina Hendriks >> De context van gelijkheid en discriminatie
- 49 **Grondrechten en gedeelde waarden in het Amazonegebied**
door Lucy Arnot
- 53 **Geweldloos oplossen van conflicten**
door Bas van der Leij >> Een internationaal perspectief
- 57 **Verslaving als keuze**
door Victor Everhardt >> Over een eigen wil, genen, chemie en moraal
- 60 **Postbus 66**
- 61 **Voorbij de verzorgingsstaat**
door Dennis de Kool

>> 21 Mous 56 Van Lierop 66 Mijn idee

Koester de grondrechten en gedeelde waarden

Als in onze veelkleurige samenleving iets buiten kijf staat, zijn het de fundamentele vrijheden en rechten die verankerd zijn in de Nederlandse Grondwet. Niet voor niets wil de regering dit 'sociale bindmiddel' nieuw leven inblazen. Blijkbaar is dat dus toch nodig. De mate waarin deze waarden gedeeld worden, staat namelijk steeds meer ter discussie. Hoe komt dat? Is dat terecht? En wat betekent dat voor onze samenleving? Daarover gaat dit themanummer van *idee*, met de vijfde richtingaanwijzer van D66 (Verkiezingsprogramma 2006) als vertrekpunt: Koester de grondrechten en gedeelde waarden. In zijn inleidende artikel over (de noodzakelijk wederkerige) volkssoevereiniteit, democratie en rechtsstaat betoogt Eerste Kamerlid Hans Engels dat de 'natuurlijke' grondrechten een begrenzing geven aan de staatsmacht, die juist in het leven is geroepen om ze te waarborgen. De scheiding van uitvoerende, wetgevende en rechtsprekende macht (*trias politica*) is onontbeerlijk voor een juiste balans. Botsende grondrechten, zoals tussen gelijkheid, godsdienstvrijheid en vrijheid van meningsuiting, leiden tot 'kakofonie' en heftige discussies, vooral omdat de drievuldige staat steeds weer nieuwe normen moet bepalen zonder aan vaste waarden afbreuk te doen. Dat is niet eenvoudig. D66-leider Alexander Pechtold en *idee*-redacteur Annelou van Egmond gaan uitgebreid in op de scheiding van kerk en staat, die een noodzakelijke maar geen voldoende voorwaarde is voor de vrijheid van godsdienst. Ze pleiten voor wederzijdse religieuze tolerantie, juist nu van groot belang met de opkomst van de islam in Nederland. De islam vormt geen bedreiging voor Nederland, mits de scheiding van kerk en staat gehandhaafd wordt, met vertrouwen in de rechtstaat en democratie. Dat verdeeldheid over de grondrechten langs etnische lijnen ('allochtoon-autochtoon') zou lopen, zoals populistische politici en media graag willen doen geloven, is nog nooit aannemelijk gemaakt, stelt hoogleraar rechtssociologie Marc Hertogh. In een gesprek wijst Hartog op de vier 'juridische burgerschapsstijlen' in de 'verhardende meritocra-

tie'. Cynisme over de rechtsstaat heeft eerder een sociaaleconomische basis en leeft onder kansarme jongeren van uiteenlopende afkomst. Shanta Singh en Ronald Mauer, D66-deelraadsleden in Amsterdam-West, wijzen daarbij op een te grote inperking van het 'recht op ruimte' en gebrek aan perspectief. Uitleg en transparantie zijn van groot belang bij de wet BIBOB; de wet bedoeld om criminelen uit de 'bovenwereld' te weren. D66'er Medy van der Laan, indertijd als ambtenaar betrokken bij de totstandkoming van deze wet, en het Nederlands Juristen Comité voor de Mensenrechten kruisen de degens over deze wet. Tast de wet BIBOB de grondrechten van mensen aan?

Meer in het algemeen geldt het 'noli tangere' voor de persoonlijke levenssfeer. Jacob Kohnstamm, voorzitter van het College bescherming persoonsgegevens (CBP), betwijfelt of inperkingen van de privacy werkelijk de veiligheid ten goede komen: 'Het vervelende van terrorisme is dat er relatief zo ontzettend weinig terroristen zijn. Je gaat de speld echt niet beter vinden als je er eerst een hooiberg omheen bouwt'. Inperking van de bescherming van de persoonlijke ruimte maakt samenleven moeilijker, is zijn stelling. Juist omdat privacy 'het cement voor de samenleving' is.

Het recht om jezelf te mogen zijn speelt op unieke wijze een rol bij het inheemse volk dat onlangs in beeld kwam in het Amazonegebied. *Survival International* is blij dat daarmee voor iedereen is aange-toond dat je niet kunt spreken van een 'monster van Loch Ness', een vermeend verzinsel van milieuactivisten. Respect voor het leefgebied en de landrechten van geïsoleerd levende volken is een absolute voorwaarde om hun uitsterven te voorkomen. Voor alle flora en fauna geldt dat beter overleven slechts mogelijk is door ervan af te blijven. Dat is niet anders bij een geïsoleerd levend volk of een individuele burger. Laat mensen zichzelf zijn en respecteer hun grondrechten. *Defence for Children* geeft staatssecretaris Albayrak tien punten mee om dat zeker te stellen bij de herijking van het beleid voor alleenstaande minderjarige vreemdelingen. Want waar grondrechten niet langer vanzelfsprekend zijn, wordt samenleven moeilijker.

thema-redacteuren

Arthur Olof en Corina Hendriks

De richtingwijzer ‘Koester de grondrechten en gedeelde waarden’ gaat over de vrijheid en gelijkwaardigheid van ieder mens ongeacht opvattingen, geloof en seksuele geaardheid, maar ook over het respect voor onze democratische rechtstaat. Hoe verhouden de grondrechten zich tot de democratische rechtstaat?

door Hans Engels

Mensen en hun rechten

Over democratie, rechtstaat en grondrechten

D66 voelt zich al sinds 1966 sterk betrokken bij thema's als democratie, rechtsstaat en grondrechten. Maar in debatten, zowel binnen als buiten de partij, worden deze termen niet altijd op dezelfde manier gehanteerd en ook vaak door elkaar gebruikt. Dat komt omdat democratie, rechtsstaat en grondrechten een verschillende oorsprong, achtergrond en betekenis hebben. Ook al spreken wij tegenwoordig over de democratische rechtsstaat als een volstrekt logisch geheel, de begrippen democratie en rechtsstaat komen uit verschillende ideeën en beginselen voort. Democratie en rechtsstaat staan met andere woorden in een wederkerige verhouding tot elkaar. De rechtsstaat is er om het rechtskarakter van de democratie te waarborgen, terwijl de democratie als motor van de rechtsstaat fungeert. Wat is nu de plaats en betekenis van de grondrechten in deze samenballing van staatsrechtelijke beginselen?

De soevereine staat (staat en macht)

Onder grondrechten verstaan wij in het algemeen de aan ieder individueel mens toekomende rechten en vrijheden die de staat heeft te eerbiedigen en te waarborgen. De notie dat de staat er is ten behoeve van de samenleving en niet andersom ligt aan de erkenning van grondrechten ten grondslag. Maar dat is niet altijd zo geweest. Hoewel grondrechten al eerder in de politieke geschiedenis opduiken (bijvoorbeeld in de Britse *Magna Charta* van 1215), zijn zij toch vooral verbonden met het ontstaan van de moderne westerse staat aan het eind van de Middeleeuwen. Aan die ontwikkeling hebben vele grote denkers een bijdrage geleverd. Zij gingen op zoek naar een rechtvaardiging van centrale machtsvorming om in het door godsdienstoorlogen geteisterde Europa orde en vrede te herstellen.

rechten

Zo werden Machiavelli en Hobbes de grondleggers van moderne staatstheorieën waarin voor de, tot dan toe gebruikelijke, metafysische en vooral christelijk-religieuze denkbeelden geen plaats meer was. De definitieve breuk tussen kerk en staat noodzaakte tot nieuwe, meer rationele antwoorden op de vraag naar het evenwicht tussen statelijke macht en de maatschappelijke aanvaarding daarvan, tussen soevereiniteit en legitimiteit, tussen macht en gezag. Eerst moest de soevereine staat er zijn voordat recht en democratie hun plaats konden krijgen. Machiavelli zag als eerste de noodzaak en functie van politieke macht om tot een staat van orde en vrede te komen. Een politieke samenleving berust niet op een door moraal of ethiek gestuurde goddelijke of natuurlijke orde, maar op de aanvaarding van statelijke machtspolitiek die orde en vrede bewerkstelligt. Hobbes ontdekte de natuurlijke rede die mensen in staat stelt

op grond van een – overigens fictief – verdrag tussen staat en samenleving (statelijke bescherming in ruil voor gehoorzaamheid) tot een ordelijke, vredige en daarmee vrije samenleving te komen.

Machtenscheiding en grondrechten (staat en recht)

Het was Locke die als eerste de vraag naar de juridische begrenzing van statelijke macht stelde. Anders dan Hobbes legde hij in de eerste plaats de soevereiniteit niet bij de staat of de vorst, maar bij de politieke gemeenschap. Om ervoor te zorgen dat een in de politieke gemeenschap noodzakelijke regeringsfunctie geen absoluut machtsinstituut zou worden, introduceerde hij de – later door Montesquieu bewerkte – idee van de machtenscheiding. In de tweede plaats, en daarmee raken we de kern, wees Locke op het bestaan van uit de menselijke rede voortvloeiende onvervreembare

rechten voor de individuele mens. Weliswaar konden vrije, individuele mensen hun *consent* geven aan een contract tot instelling van een politieke gemeenschap, waarbij zij hun uit het natuurrecht stammende recht op eigenrichting opgaven. Maar zij konden niet hun overige in het natuurrecht gewortelde individuele rechten in het contract inbrengen. Deze pre-contractuele rechten (waaronder de rechten op *life, liberty and property*) werden later voor het eerst in de Amerikaanse *Declaration of Independence* als grondrechten aangeduid. De instelling van een politieke gemeenschap en een daarvoor onmisbare vorm van *government* had als hoofddoel de handhaving van die liberaal getinte individuele grondrechten. Bij Locke vinden we dus de wortels van de rechtsstaat: machtscheiding en grondrechten.

Volkssoevereiniteit (staat en democratie)

Een geheel andere toepassing van het model van een sociaal contract om de individuele vrijheid van burgers ten opzichte van de staat te waarborgen vinden we bij Rousseau. De vrijheid is optimaal waar mensen hun individuele wil opgeven in ruil voor de gemeenschappelijke wil van een verband. Van nature vrije en gelijke mensen scheppen daarmee een gemeenschap door zich via een verdrag met elkaar te verenigen. Voor het opgeven van hun eigenstandigheid worden mensen burgers en krijgen zij vrijheid en gelijkheid voor de wet. Omdat het verband zichzelf regeert door de gemeenschappelijke wil, regeren burgers in wezen zichzelf. De gemeenschappelijke wil (*volonté générale*) is niet een optelling van individuele willen of van afgevaardigden naar een wetgevend lichaam, maar is de uitdrukking van de soevereiniteit van het volk.

Deze volkssoevereiniteit verklaart waarom in de Franse *Déclaration des droits de l'homme et du citoyen* zo'n belangrijke plaats wordt toegekend aan de wet. De wet is namelijk de uitdrukking van de gemeenschappelijke wil en dus van de volkssoevereiniteit. In de theorie van Rousseau komen rechtsstatelijke noties dan ook niet voor. Een soeverein volk, dat zichzelf met ieders instemming de wet stelt, heeft geen behoefte aan bescherming tegen een wetgevend of uitvoerend orgaan via grondrechten of een machtscheiding.

Democratie, rechtsstaat en grondrechten

In de Franse *Déclaration* zijn voor het eerst de drie nog steeds aan de West-Europese constituties ten grondslag liggende hoofdbeginselen van volkssoevereiniteit, machtscheiding en grondrechten samengebracht. Deze verbinding gaf de stoot tot de doorontwikkeling van soevereine natiestaten naar de parlementaire, democratische rechtsstaten zoals wij die nu kennen. Een democratische rechtsstaat is samengevat een staat met:

- > een constitutie, waarin
- > het staatsgezag zijn bron vindt in de volkssoevereiniteit,
- > een machtscheiding geldt met
 - een democratisch gelegitimeerde wetgever,
 - een aan de wet(gever) gebonden bestuur en
 - onafhankelijke rechtspraak en
- > gegarandeerde grondrechten.

Dit schematische beeld illustreert dat de grondrechten in een democratische rechtsstaat niet de uitdrukking zijn van de democratie, maar van de rechtsstaat en dat zij in die zin niet boven, maar naast andere staatsrechtelijke principes staan. De immanente spanning tussen democratie en rechtsstaat komt heel mooi tot uitdrukking in het debat over constitutionele toetsing. Moet de democratisch gelegitimeerde wetgever (regering en parlement) zelf wetten aan de Grondwet blijven toetsen of moet de onafhankelijke rechter dat uit een oogpunt van machtscheiding en rechtsbescherming gaan doen?

Beperkte grondrechten

Omdat grondrechten de uitdrukking zijn van fundamentele opvattingen over de inrichting van de samenleving, de menselijke waardigheid en de verhouding tussen staat en burgers zijn zij belangrijk voor de rechtsontwikkeling en het overheidshandelen. Daarmee zijn ze tegelijkertijd mede bepalend voor de procedurele en inhoudelijke kwaliteit van de politieke besluitvorming. Hoewel aan de grondrechten een universele betekenis wordt toegekend, zijn zij nog niet wereldwijd geaccepteerd. In grote delen van de wereld zien wij nog veel mensenwaardige situaties door geweld, onrecht, onderdrukking en armoede. Maar ook in moderne staten met erkende grondrechten zoals Nederland hebben de grondrechten geen absolute waarde en betekenis. Hoewel aan

grondrechten een sterke normatieve betekenis wordt toegedicht, blijken zij niet zelden aanleiding te geven tot scherpe en heftige politieke en maatschappelijke debatten. Over de reikwijdte van rechten als de vrijheid van meningsuiting, de vrijheid van godsdienst, de eerbiediging van de persoonlijke levenssfeer (*privacy*) en niet te vergeten het recht op gelijke behandeling (*anti-discriminatieverbod*) lopen de opvattingen behoorlijk uiteen. Daar komt bij dat de zowel in de Grondwet als in het Europese Verdrag tot bescherming van de Rechten van de Mens gewaarborgde grondrechten langs democratische weg wettelijk kunnen worden beperkt. Een beperking van een grondrecht is weliswaar aan hoge juridische eisen gebonden, maar dat neemt niet weg dat grondrechten binnen een rechtsorde afgewogen moeten worden tegen andere rechten en belangen. De normatieve invloed van de grondrechten op de inhoud van politiek en recht is met andere woorden bovengemiddeld sterk, maar de gelding van grondrechten is daarmee niet absoluut. Daar komt verder nog bij dat grondrechten zowel een maatschappelijke als een politieke, juridische en filosofische context kennen. Die maakt de interpretatie en toepassing tamelijk complex.

De werking van grondrechten

In de toepassing van grondrechten liggen principiële en praktische benaderingen om die reden dicht bij elkaar. Dat geldt met name voor de vraag in hoeverre grondrechten door burgers ten opzichte van elkaar kunnen worden ingeroepen. Dat geldt nog sterker voor de samenloop of botsing van grondrechten. Sinds het zogenaamde revoltejaar 2002 zit er veel spanning op de verhouding tussen godsdienstvrijheid, het discriminatieverbod en de vrijheid van meningsuiting. Met name de aanscherping van de maatschappelijke verhoudingen die samenhangt met de angst en onzekerheid over de dreiging van terroristische aanslagen en de invloed van de islam heeft de aandacht voor de bescherming van culturele en levensbeschouwelijke identiteiten door grondrechten verhoogd. Een greep uit vele voorbeelden. Hoe moet je gelet op de vrijheid van vereniging en het kiesrecht omgaan met een politieke partij die handelt in strijd met democratische en rechtsstatelijke waarden? Kan een verkrachter zich beroepen op de onaan-

tastbaarheid van het menselijk lichaam ter voorkoming van een HIV-onderzoek? Kan een roddelblad zich beroepen op de persvrijheid tegenover een burger die zich in zijn persoonlijke levenssfeer aangetast voelt? Mag een gemeente faciliteiten weigeren aan instellingen die homo's discrimineren? Mag een kerkgenootschap weigeren vrouwen te benoemen in een geestelijk ambt? Mag een orthodox-protestantse school een homoseksuele leerkracht ontslaan? Mag een christelijke school leerlingen weigeren? Mag een gezelligheidsvereniging niet-blanken als lid weigeren? Deze voorbeelden maken duidelijk dat de antwoorden niet altijd even moeilijk lijken, maar blijkbaar worden gecompliceerd door persoonlijke normativiteiten. In de praktijk blijken grondrechten als bijvoorbeeld het gelijkheidsbeginsel bovendien tamelijk algemeen te zijn geformuleerd. We komen hier niet uit door bepaalde grondrechten in juridische zin belangrijker te maken dan andere. In het erkennen en respecteren van grondrechten komen minderheden dan nog meer tegenover elkaar te staan, zeker als het om levensbeschouwelijke zaken gaat. Het is aan de rechter om steeds maar weer die afweging te maken en ervoor te waken dat een grondrecht niet geheel wordt geofferd aan een ander grondrecht.

Gedeeld of verdeeld?

Ons verkiezingsprogramma stelt lichamelijke integriteit, geweldloosheid en een respectvolle vrijheid van meningsuiting als bovengeschikt voorop. Kijkend naar wat hierboven over de plaats en betekenis van de grondrechten is gezegd (zij zijn onderdeel van de democratische rechtsstaat en niet absoluut van karakter) lijkt dat een uitspraak die eerder verdeelt dan verenigt. Maar er staat bij 'inclusief respect voor onze democratische rechtsstaat' en 'wij beschermen de grondrechten van onszelf en die van anderen'. Dat zijn de 'zonder meer' en waarlijk gedeelde waarden, die de grondrechtelijke focus van D66 in een vruchtbaar perspectief plaatsen.

Hans Engels is lid van de Eerste Kamer voor D66 en hoogleraar staatsrecht in Leiden en Groningen.

De vrijheid van godsdienst en de scheiding van kerk en staat zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Je kunt niet het één bepleiten zonder het ander te respecteren. Scheiding van kerk en staat is echter ook heel goed voorstelbaar in een dictatuur en daarom is voor het garanderen van elke vrijheid, en dus ook die van godsdienst, een democratische rechtstaat nodig. Dan is er ruimte voor iedereen om zijn geweten te volgen; geloven of niet.

door **Annelou van Egmond** en **Alexander Pechtold**

De vrijheid van godsdienst

God is niet dood, hij leeft! Hierover verschillen wij van mening met Nietzsche¹. God, maar ook Allah, ontlenen hun bestaansrecht aan het feit dat ze leven in de gedachten van miljarden en dat ze in meer of mindere mate richtinggevend en kaderstellend zijn voor hun handelen en denken. Als dat niet genoeg bewijs is, kijk dan naar de prachtige gebouwen, houtsnijwerken, verhalen, schilderijen en kandelaars die, geïnspireerd op een God en vaak gefinancierd door een kerk, ons culturele erfgoed schragen. Het is belangrijk dit aan het begin van dit artikel vast te stellen want naar ons idee gaat de discussie over de vrijheid van godsdienst te vaak over de vraag of er eigenlijk wel een God is. Voor ons is God een realiteit, niet zo zeer in ons eigen hoofd en hart, als wel in dat van anderen. Wij accepteren en respecteren dat. De vraag is vervolgens in hoeverre het feit dat veel mensen geloven in een hogere macht van invloed is of zou moeten zijn op de inrichting van de samenleving.

Dat er spanning is tussen religie en het publieke domein blijkt uit de vele discussies die er ook recent gevoerd zijn over de mate waarin mensen in Nederland, en vooral relatieve nieuwkomers, 'openlijk religieus' mogen zijn. Helaas, in ieder geval naar ons idee, gaat het daarbij veelal over uiterlijkheden zoals wel of niet een bourka en wel of niet in bourkini in het zwembad. Mensen die openlijk religieus willen zijn beroepen zich op de vrijheid van godsdienst en mensen die daar paal en perk aan willen stellen schermen met de scheiding van staat en kerk. Het lijkt wel of die twee inzichten radicaal tegenover elkaar staan.

De notie van een heldere scheiding van staat en kerk en dus van de privatisering van het geloof danken we aan John Locke die in 1684 daartoe pleit voor 'tolerantie'². Deze tolerantie is een kenmerk van de seculiere staat die zich uitsluitend bemoeit met burgerlijke, of uitwendige, zaken terwijl de

innerlijke opvattingen van mensen buiten de invloedssfeer van de overheid vallen. Er zijn volgens Locke twee sferen, één van de politiek en één van de religie, die elkaar wederzijds uitsluiten. Bij een scheiding tussen kerk en staat is godsdienst daarmee gevrijwaard van overheidsbemoeienis en is tegelijkertijd het publieke domein vrij van godsdienst; de staat associeert zich niet met de ene godsdienst ten koste van een andere. Voor de moderne westerse overheid is iedere godsdienst even belangrijk, zoals in de Verenigde Staten, of onbelangrijk, zoals in Frankrijk. Overigens geeft John Locke meteen al aan dat de overheid altijd het recht houdt religieuze praktijken te toetsen aan burgerlijke wetten. De staat mag niet eenduidig bepalen welk menselijk handelen God, welke dan ook, welgevallig is maar de staat mag wel, en als enige (!), aangeven wat onrechtmatig is.

Deze scheiding tussen kerk en staat wordt daarna eigenlijk als zodanig niet meer ter discussie gesteld en zelfs als bewijs van 'verlichting' of zelfs beschaving opgevoerd. Het begrip is 'heilig'. Daarmee zijn wij het op zich eens, alleen moeten we tot de conclusie komen dat de scheiding van kerk en staat alleen niet langer de oplossing is, of een voldoende voorwaarde is, voor het garanderen van de vrijheid van godsdienst. Wij zien daarvoor drie redenen. Ten eerste is de vrijheid van godsdienst, net als veel andere grondrechten, langzaam aan veranderd van een verticaal in een horizontaal recht. Ten tweede vraagt de scheiding in sferen die ten grondslag ligt aan de scheiding tussen macht en moraal om twee redelijk homogene blokken en dat is met de komst van de islam in Nederland niet meer het geval. Ten derde blijkt voor veel aanhangers van niet westerse religies de scheiding tussen een publieke persoon en een privé persoon onvoorstelbaar. Voor hen is privatisering van het geloof een vreemde gedachte-kronkel.

De vrijheid van godsdienst vindt tijdens de codificatiegolf in de negentiende eeuw zijn weg naar menige westerse grondwet. In Nederland is het artikel 6³. In alle gevallen is het vooral bedoeld als recht dat burgers, alleen en samen, kunnen afdwingen van de autoriteiten. Daarmee is het een verticaal recht, een recht om bij je godsdienstoefening en -beleving gevrijwaard te blijven van staats-

bemoeienis. Zeker niet een recht om je, andersom, met een beroep op een levensovertuiging buiten en boven de wet te plaatsen! En dat is niet omdat de overheid door een God boven ons is gesteld, zoals de apostel Paulus in Romeinen 13⁴ stelde, maar omdat die overheid op grond van eerlijke verkiezingen een uniek en eindig mandaat heeft verworven om te regeren en ook tijdens de uitoefening van dat mandaat voortdurend door onze eigen volksvertegenwoordigers wordt gecontroleerd.

In plaats van zich te verweren tegen een bemoeizuchtige staat zijn in Nederland de christelijke kerken tot enkele tientallen jaren geleden vooral bezig geweest zich ten opzichte van elkaar te profileren. Met een beroep op de vrijheid van godsdienst claimde men eigen territoria, ook in het publieke domein. Kwam er een katholieke school, dan ook een hervormde, en een gereformeerde. Ieder had een eigen voetbalvereniging, een omroep, een vakbond, een woningbouwvereniging. Op het hoogtepunt van de verzuiling mengden ook de snel groeiende seculiere krachten, zoals socialisten en vrijzinnigen zich in deze strijd. De overheid wordt in dit geweld steeds meer een soort arbiter. Het recht op vrijheid van godsdienst wordt een horizontaal recht dat zich manifesteert in vergelijking met andere godsdiensten en levensovertuigingen en waarmee aanhangers van verschillende denominaties elkaar om de oren slaan.

Deze maatschappelijke ordening verandert in de laatste decennia van de vorige eeuw in rap tempo, mede op aandringen van D66, in een vrijere, gesecculariseerde samenleving waar burgers niet

‘Als je gelooft in vrijheid dan houdt dat ook in de vrijheid van iemand om te geloven, zelfs of misschien wel juist, in iets is dat jezelf niet gelooft’

Foto Herman Wouters

meer automatisch binnen hun eigen zuil studeren, sporten, dansen en trouwen. En net op de valreep van dat proces van ontzuiling meldt zich een nieuwe speler in de vorm van de Islam. Deze voor Nederland tot dan vreemde religieuze gemeenschap begint, met een beroep op de vrijheid van godsdienst zoals die in Nederland inmiddels wordt ingevuld maar geheel tegen de trend in, met eigen scholen, eigen voetbalverenigingen en ventileert tamelijk dwingende opvattingen over seksualiteit, voortplanting, leven en dood.

Daarmee geeft ze ons een uitgelezen kans om te bewijzen hoe vrijzinnig we eigenlijk zijn...

Niet alle immigranten die vanaf de jaren zestig naar Nederland komen zijn islamitisch, velen zijn zelfs voor religieuze autoriteiten op de vlucht, maar er is met hun komst toch sprake van de introductie van een nieuwe, niet-christelijke geloofs-overtuiging en cultuur. En ook Allah kent 'kostgangers' in vele varianten, van los tot streng, en zelfs gesecculariseerd of afvallig. Wie zijn wij om te

bepalen of God en Allah dezelfde zijn maar veel direct betrokkenen zien in ieder geval grote verschillen. Daarmee komt het relatief homogene profiel van de entiteit 'kerk' als autonome sfeer ten opzichte van de staat onder druk te staan. Dit komt omdat er een zeer in het oog springend verschil, in ieder geval voor een democraat, is in de verhouding tussen de wereldse en de religieuze orde in de meer orthodoxe varianten van het christelijke geloof en bij de islam. Streng christenen zijn veelal brave burgers die, wel is waar op ons inziens ver-

keerde gronden maar toch, het gezag van de staat accepteren. Sommige orthodoxe moslims daarentegen erkennen slechts de eigen religieuze voorman als autoriteit met voorbijgaan aan de staat en zeker aan onze westerse rechtstaat. Dit is al een aantal malen uitgemond in eigenrichting en dat is volstrekt onacceptabel. Bovendien ontkent men op die wijze de wederkerigheid van vrijheid van godsdienst enerzijds en scheiding van kerk en staat anderzijds.

'De komst van de Islam geeft ons een uitgelezen kans om te bewijzen hoe vrijzinnig we eigenlijk zijn'

Voor de meer vrijzinnige christenen en moslims ligt er de vraag in hoeverre men, met behoud van eigen instituten, samen kan optrekken in het publieke domein. Binnen het CDA is er een stroming, met daarin bijvoorbeeld premier Balkenende, die meent dat de overeenkomsten groter zijn dan de verschillen en dat Nederlandse moslims dus zonder problemen kunnen invoegen bij de christendemocraten. Anderen in het CDA en zeker bij CU en SGP zien in moslims helemaal geen natuurlijke bondgenoten. Die huiver is begrijpelijk om religieuze motieven, die wij vanzelfsprekend niet kunnen duiden, maar ook uit strategische overwegingen. Wie zich associeert met een geloof waarvan de meer uitgesproken exponenten de toezegging om zich te voegen naar het wereldse gezag niet willen of kunnen doen brengt zijn eigen duur bevochten vrijheid in gevaar.

Noodzakelijke voorwaarde voor de afspraak staat en kerk te scheiden is de 'privatisering' van het geloof. Simpel gezegd houdt dat in dat mensen in hun eigen huis en in hun eigen kerk de vrijheid hebben om zich aan alle consignes van hun geloof te houden. Dat is hun 'eigen zaak'. In het openbaar echter gelden de reguliere wetten en de algemeen geldende fatsoensnormen. Dit is altijd een gekunstelde afspraak geweest want ook van belijdende

christenen kun je niet verwachten dat ze bij het betreden van de publieke ruimte ineens al hun overtuigingen uitschakelen. Binnen de grenzen van het redelijke hebben we dat ook nooit gedaan, zowel wat betreft kleding als omgangsvormen. Met ouders die hun kinderen niet willen laten intenten tegen polio hebben velen wel grote moeite maar uiteindelijk vinden we zelfs dan een modus vivendi. Ook hier weer gooit een deel van de moslims in zekere zin roet in het eten doordat ze dat spelletje van ons niet meespelen. Hoe kun je nou thuis moslim zijn en op straat niet?! Maar daarmee is geloof ineens veel zichtbaarder in het publieke domein, zeker als mensen ook nog eens gaan aandringen op aanpassingen van dat publieke domein zodanig dat men er uiting kan geven aan zijn geloof. Dat kan tamelijk onschuldig met pijltjes richting Mekka op het plafond van een hotelkamer, via gebedsruimtes in scholen en universiteiten naar protesten tegen homoseksuele docenten op scholen en mannelijke artsen in de verloskamers. En dan zijn we dus ongemerkt een grens overgegaan en roept men om nieuwe regels. Hoe voorkomen we dat we het kind met het badwater weggooien? Het is uitgesloten dat we onze rechtstaat opofferen aan de vrijheid van godsdienst maar het omgekeerde mag ook niet gebeuren. Dat vraagt inzet van beide kanten; van mensen die een geloof belijden en van mensen die dat niet (meer) doen.

In Nederland is ruimte voor eindeloos veel geloven en levensopvattingen. Die mogen allemaal rekenen op het respect van de overheid en van burgers onderling zolang zij zich aan alle Nederlandse wetten, de Grondwet voorop(!), houden. Dit is niet onderhandelbaar en wordt bewaakt door het

Openbaar Ministerie. Die wetten maken we echter wel samen en daarmee is democratie de noodzakelijke aanvulling van de systematiek. Iedereen die hier stemgerechtigd is mag zich bemoeien met de wetgeving en binnen de democratische kaders streven naar regelgeving die past bij de eigen opvattingen. Echter, zolang de democratisch bepaalde regels niet één op één overeenkomen met de eigen leefregels, heeft men er zich toch gewoon aan te houden. Eigenrichting, binnen de eigen kring maar ook daarbuiten, is onaanvaardbaar net als aanzetten tot geweld.

In Nederland mag iedereen meepraten en, ook weer binnen de grenzen van de wet, zeggen wat hij of zij vindt. Op straat, in de krant, op de televisie, in de tram heeft iedereen een mening. Slimme opmerkingen worden afgewisseld met ondoordachte suggesties, overstemd door simpele oplossingen en verworpen op basis van zinnige maar ook onzinnige argumenten. Deze kakofonie noemen we het publieke debat en daar komt als het goed is nooit een eind aan. Dat is de zuurstof van de democratie. Waar je in Nederland nergens mee komt is kleinzieligheid en lange tenen, wat zeker niet betekent dat we elkaar hier de hele dag moeten beledigen.

Dat brengt ons bij de inspanningen die gevraagd mogen worden van de mensen in Nederland die niet geïnspireerd worden door een geloof of in ieder geval niet in die mate dat ze het als richtlijn van al hun handelen zien. Onder die mensen rekenen wij onszelf. Het is veel te gemakkelijk om je schouders op te halen over 'godsdienstfanaten' in de overtuiging dat ook deze mensen uiteindelijk zullen inzien dat er 'niets is tussen hemel en aarde' en dat het gewoon een kwestie van wachten is tot

Nederland een seculier land is. Bij die impliciete opvatting hoort de neiging om er tot die tijd voor te zorgen dat de invloed van gelovigen op de regelgeving tot een minimum beperkt blijft. Is dat niet wat angstig? Wij moeten zelfverzekerd zijn, open voor debat. Met goede argumenten en in coalitie met anderen brengen we onze suggesties voor de inrichting van de samenleving naar voren. Heel belangrijk daarbij is het garanderen van de rechten van minderheden. Democratie is niet eenvoudigweg 'meeste stemmen gelden', waarbij de meerderheid vervolgens zijn wil kan doordrukken ten koste van de minderheid. In onze democratie wordt de meerderheid gevormd door steeds wisselende coalities van minderheden. Dat heeft tot nu toe een behoorlijke rechtstaat opgeleverd waarin iedereen af en toe, als onderdeel van een minderheid, ruimte krijgt voor het volgen van het eigen geweten. Dat moet zo blijven. Het recht van de één moet geen dwang voor de ander worden. De publieke ruimte, het woord zegt het al, delen we met zijn allen en dat betekent dat niemand het exclusieve recht heeft daar een stempel op te drukken. Het is naar zijn aard een neutrale zone, maar dat betekent niet dat we daar allemaal geheel blanco moeten rondlopen. Over die marges moeten we met elkaar in gesprek blijven.

Wij geloven niet in God, maar wel in vrijheid, gelijkheid en broederschap. Als je gelooft in vrijheid dan houdt dat ook in de vrijheid van iemand om te geloven, zelfs of misschien wel juist, in iets is dat jezelf niet gelooft. Dit laat onverlet dat wij stevige kritiek hebben op die levensopvattingen die hun volgelingen in hun vrijheid beperken, en dat zijn er velen. Dat geldt ook voor religies die uitgaan van ongelijkheid, bijvoorbeeld tussen mannen en

vrouwen of tussen heteroseksuelen en homoseksuelen. Ons geloof in broederschap betekent dat we waar mogelijk op zoek zijn naar wat ons als mensen verbindt, niet wat ons scheidt. Zolang het niet in strijd is met de wet willen we verdraagzaam zijn en ander gedrag en een ander uiterlijk accepteren. Wij pleiten voor wederzijdse tolerantie, tussen staat en kerken, tussen de meerderheid en de minderheid van het moment en tussen alle minderheden onderling. En daarmee zijn we weer terug bij John Locke, maar dan anders.

Sta faseverschillen toe, sleep mensen niet aan hun haren de 21ste eeuw in. Geef iedereen de tijd en de ruimte. Biedt mensen de mogelijkheid om te studeren, te werken en te leven in vrijheid. Verleid ze tot emancipatie. Daarvoor is het niet nodig het eigen geloof op te geven maar dat mag wel! Het allerbelangrijkste dat wij moeten doen is, naast het wel duidelijk maar niet al te krampachtig handhaven van de scheiding van kerk en staat, vertrouwen in de rechtstaat en in onze democratie.

Alexander Pechtold studeerde kunstgeschiedenis. Hij was veilingmeester, wethouder, burgemeester en minister. Op dit moment is hij partijleider en fractievoorzitter van D66. Alexander's familie heeft een katholieke achtergrond.

Annelou van Egmond studeerde politicologie en rechten. Zij was o.a. woordvoerder van de VN, onderwijsorganisaties en ministeries. Zij is redacteur van *idee*. Annelou heeft een eigen communicatieadviesbureau en groeide op in een Nederlands hervormd/humanistisch en vrijmetselaars huishouden.

‘De publieke ruimte, het woord zegt het al, delen we met zijn allen en dat betekent dat niemand het exclusieve recht heeft daar een stempel op te drukken’

1. De vrolijke wetenschap, Friedrich Nietzsche 1882
2. Een brief over de tolerantie, John Locke 1684
3. Artikel 6 Grondwet: 1. Ieder heeft het recht zijn godsdienst of levensovertuiging, individueel of in gemeenschap met anderen, vrij te belijden, behoudens ieders verantwoordelijkheid volgens de wet. 2. De wet kan ter zake van de uitoefening van dit recht

- buiten gebouwen en besloten plaatsen regels stellen ter bescherming van de gezondheid, in het belang van het verkeer en ter bestrijding of voorkoming van wanordelijkheden.
4. Alle ziel zij den machten, over haar gesteld, onderworpen; want er is geen macht dan van God, en de machten, die er zijn, die zijn van God geordineerd. – Romeinen 13 (Statenvertaling).

De bescherming van de persoonlijke levenssfeer en persoonsgegevens is een belangrijk grondrecht in het Nederlandse rechtsbestel. Privacybescherming gaat om veel meer dan de bescherming van het individu, meent Jacob Kohnstamm, voorzitter van het College bescherming persoonsgegevens (CBP). 'Het is het cement van de samenleving, en gaat ook over gelijke behandeling, het tegengaan van discriminatie, en het voorkomen van schade. Het gaat om vertrouwen in elkaar'.

door Heleen Uijt de Haag en Corina Hendriks

No Place to Hide Privacy als Grondrecht

Interview met Jacob Kohnstamm

Stel: je zoekt iets voor de verjaardag van vriend of vriendin. Kijk voor het gemak eens op Hyves, Facebook, lees zijn of haar blog of google op internet, en je komt vast op goede ideeën. Informatie over alles en iedereen is snel gevonden op internet, en zal ook niet makkelijk verdwijnen. Op zich geen probleem, want internet is immers de plek waar we elkaar steeds vaker ontmoeten en waar (virtueel) wordt geleefd. Maar wat als een nieuwe werkgever je vriendin niet aanneemt, omdat op Hyves te lezen is dat ze in therapie is? Met kwesties als deze houdt Jacob Kohnstamm zich dagelijks bezig als voorzitter van het College bescherming persoonsgegevens (CBP). Informatie over personen is niet alleen wijdverbreid op internet. Persoonsinformatie wordt ook opgeslagen, gedeeld en verspreid door allerlei organisaties en

instanties: overheid, sociale dienst, zorgverzekeraars, werkgevers, en ga zo maar door. Oneigenlijk gebruik van deze informatie ligt altijd op de loer. Kohnstamm: 'Als een voorval een ingrijpende inbreuk is op de privacy, structureel van aard is, waar veel mensen last van kunnen hebben, en voor ons handhaafbaar is, dan houden we ons er mee bezig. We gaan niet alle 6500 individuele klachten over inbreuken die bij ons binnenkomen behandelen'. Dit betekent niet dat deze mensen botvieren. De websites van het CBP (mijnprivacy.nl en cbpweb.nl) bieden ze informatie, hetgeen ook de zelfredzaamheid stimuleert.

Cement van de samenleving

Het recht op privacy is veel minder bekend dan bijvoorbeeld het recht op gelijke behandeling en

de vrijheid van meningsuiting. Toch hoort dit privacyrecht in het rijtje met grondrechten. Artikel 10 van de Grondwet stelt onder meer dat iedereen het recht heeft op eerbiediging van zijn persoonlijke levenssfeer en dat 'de wet regels stelt ter bescherming van de persoonlijke levenssfeer in verband met het vastleggen en verstrekken van persoonsgegevens'. In de Wet bescherming persoonsgegevens (Wbp) is deze bescherming geformaliseerd. Het CBP controleert of organisaties en bedrijven zich aan deze wet houden. Over het recht op privacy bestaat volgens Kohnstamm, net als over de andere grondrechten, een groot misverstand. 'Privacybescherming, net als alle andere grondrechten, lijkt ogenschijnlijk het individu te dienen. Een inbreuk hierop in naam van de veiligheid wordt daarentegen gezien als iets wat het collectief aangaat. Privacybescherming gaat echter wel degelijk ook het collectief aan. Het is het cement van de samenleving. Omdat de mens tot alle kwaad bereid is, hebben we er een rechtstaat omheen gebouwd om hem een beetje in te tomen. Laat het recht prevaleren boven de sterkste!'. Volgens Kohnstamm gaat het recht op privacy dan ook niet alleen over de bescherming van de persoonlijke levenssfeer. 'Het gaat over gelijke behandeling, het tegengaan van discriminatie, het voorkomen van schade en het bouwen van een aantal grondslagen op basis waarvan jij en ik op elkaar kunnen vertrouwen dat we met elkaar kunnen samenleven en werken. We hebben het over sociale cohesie'. Als de bescherming van de persoonlijke ruimte wordt ingeperkt, wordt samenleven steeds moeilijker.

Privacy en veiligheid

Toch is de inperking van de persoonlijke levenssfeer de laatste jaren meer regel dan uitzondering geworden. Na de terroristische aanslagen in New York, maar ook in Madrid en London, heeft de veiligheid van burgers prioriteit gekregen, en wordt er veelvuldig een inbreuk gemaakt op de privacy van personen. Als mensen wordt gevraagd naar een afweging tussen veiligheid en vrijheid, kiezen de meeste mensen vaak voor minder privacy. 'Het is een vraag waar Maurice de Hond rijk mee is geworden, maar is verder van geen enkele betekenis', meent Kohnstamm. 'De tegenstelling tussen privacy en veiligheid is een valse. De ham-

vraag is veeleer: is meer veiligheid te creëren ten koste van de privacy? Overheden, politie en justitie zullen naar mijn mening eerst moeten bewijzen dat dit het geval is. Tot nu toe is dit bewijs er niet.' Voor Kohnstamm zijn steeds de drie volgende overwegingen relevant. Kunnen politie en justitie met de middelen en bevoegdheden die ze nu hebben, doen wat ze geacht worden te doen? Als vervolgens is aangetoond dat de bevoegdheden niet voldoende zijn – dan moet ten minste aannemelijk worden gemaakt dat met meer bevoegdheden het doel wel wordt bereikt. Ten slotte zal de wet slechts voor een beperkte periode mogen gelden en dan moeten verdwijnen, tenzij aannemelijk wordt gemaakt dat er een aantal dingen wel gewerkt hebben.

Volgens Kohnstamm is de vraag naar meer opsporingsbevoegdheden van politie en bijvoorbeeld AIVD daarom ook niet zonder meer gerechtvaardigd. 'Als de politie echt denkt: "die Kohnstamm, die moeten we in de gaten houden", dan kunnen ze van alles over me vastleggen; telefoongesprekken, parkeergegevens. Daar ligt het probleem niet'. Hij wijst op het Nederlandse voorbeeld van Mohammed B. 'De AIVD wist alles over Mohammed B. Sterker nog, het desbetreffende rapport van de AIVD is zelfs bij Mohammed B. zelf aangekomen! Het registreren van nog meer gegevens van personen kan zelfs contraproductief zijn', meent Kohnstamm. Schertsend: 'Het vervelende van terrorisme is dat er relatief zo ontzettend weinig terroristen zijn. Je kunt je helemaal rot dataminen, maar de kans dat je een verkeerde trefker hebt, is heel groot. Je gaat de speld echt niet beter vinden als je er eerst een hooiberg omheen bouwt'.

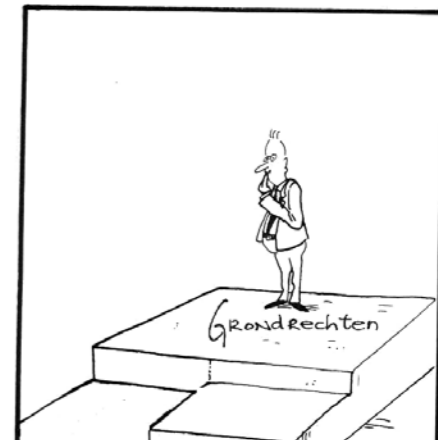
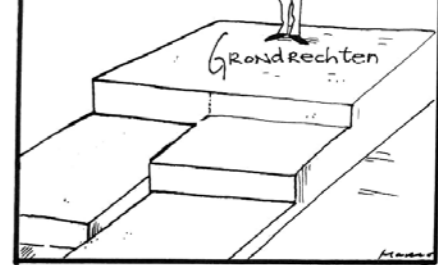
Privacybescherming zorgt juist voor meer efficiëntie in bestuur en organisatie. 'De essentie van de Wet bescherming persoonsgegevens is: verzamel pas persoonsgegevens als je echt heel zeker weet en aannemelijk kunt maken, dat je die ook echt nodig hebt. En als je gegevens verzamelt, ga deze dan niet ook voor een ander doel gebruiken. En – heel *Balkenendiaans* – ga met verzamelde gegevens fatsoenlijk om', aldus Kohnstamm. Een goed voorbeeld van dataminimalisatie is de recente discussie over de kilometerbeprijzing. Doel: differentiatie naar plaats en tijd in de wegenbelasting. Dit

kun je volgens Kohnstamm op twee manieren doen. Je kunt een kastje in de auto plaatsen die voortdurend informatie zendt naar een centrale database waar je bent en hoe laat. Gevolg is dat er veel gegevens langdurig worden opgeslagen, waarmee niemand iets te maken heeft. Je kunt ook een kastje in de auto plaatsen die aan het einde van de dag aan de centrale database slechts meldt hoeveel wegenbelasting je over die dag verschuldigd bent. 'Wat heb je nodig? Dat is de vraag', meent Kohnstamm.

Kentering

De hooiberg van persoonsinformatie begint steeds meer mensen in de samenleving zorgen te baren. De laatste tijd lijkt er een kentering plaats te vinden. Privacy wordt weer belangrijker gevonden. Op 11 oktober vindt er op het Malieveld de eerste privacy demonstratie in Nederland plaats. En onlangs was er een grote demonstratie van jongeren in Berlijn. 'Je merkt dat er iets verandert', meent Kohnstamm. 'Mensen krijgen het gevoel dat ze niet meer onbespied door het openbare en private leven kunnen gaan; no place to hide. Mensen beginnen ook in te zien dat je terroristische aanvallen niet voorkomt door de persoonlijke levenssfeer van mensen in te perken'. Toch rekent Kohnstamm zich niet rijk met de huidige opleving in het privacydebat. 'Eén terroristische aanval en de kans is groot dat de gewonnen aanhang smelt als sneeuw voor de zon'.

Bovendien zijn heel veel mensen zich nog niet echt bewust van de mogelijke negatieve gevolgen van de brede toegankelijkheid van informatie op bijvoorbeeld internet. De meeste mensen beweren dat het voor hen geen probleem is, want ze hebben immers toch niets te verbergen. Maar dat gelooft Kohnstamm niet. Mensen hebben volgens hem altijd iets te verbergen. 'Of anders hebben ze wel een vervloekt saai leven', grapt hij. 'Als je mensen confronteert met vragen als: "hoeveel verdien je?; hoe vaak doe je iets met wie en wat?", dan zijn ze minder geneigd om deze meteen te beantwoorden. Niet iedereen hoeft dit te weten! Het zijn met name mensen met kinderen die veel activistischer zouden moeten zijn. Het is echt schrikbarend wat je allemaal kunt vinden op internet. Kinderen zijn zo gemakzuchtig of onbekend met het effect van internet. Zo bestaat er altijd het risico dat als je over tien of twintig jaar solliciteert, je werkgever je niet

wil omdat je wel erg veel hebt zitten rotzooien in je verleden. Een organisatie als Oudersonline ver-richtt goed werk in dit opzicht. Ze attenderen ouders op de risico's'.

Privacy in de EU en VS

Het wordt weleens vergeten dat de Wet bescherming persoonsgegevens en de oprichting van een toezichthouder het gevolg is van Europese richtlijnen. In de Europese Unie hebben alle landen een organisatie zoals het CBP, die op reguliere basis samenkomt. Laat onverlet dat je privacy volgens

‘Mensen beginnen in te zien dat je terroristische aanvallen niet voorkomt door de persoonlijke levenssfeer van mensen in te perken’

Kohnstamm steeds cultureel moet verklaren. ‘Het begrip betekent in Frankrijk nu net even wat anders dan in Italië’. Ook in de vs wordt het recht op privacy anders benaderd dan in de Europese Unie. ‘Europa heeft het, zoals bijna altijd, wat socialer en preventiever ingestoken dan de vs. Wij zeggen “verzamel geen gegevens, tenzij”. In Amerika mag je alles verzamelen. Maar als je iemand schade berokkent, dan hang je aan de hoogste boom. Het systeem in de vs is veel repressiever’. Er is volgens Kohnstamm nog een tweede verschil tussen de EU en de vs, en die is constitutioneel bepaald. In de vs zijn geen toezichthouders toegestaan. ‘In plaats daarvan heb je sterke burgerrechtenbewegingen, die wij in Europa nauwelijks hebben’. Volgens Kohnstamm zou je

beide moeten hebben: een sterke toezichthouder en een sterke burgerrechtenbeweging. ‘Dit is nodig omdat mensen het niet in hun eentje tegen bedrijven en overheid kunnen opnemen’. Dit is vooral moeilijk omdat de schade vaak immaterieel is. ‘Het gaat om grondrechten, gelijke behandeling, privacy, non-discriminatie, en deze laten zich vaak slecht vertalen in harde euro's’.

Privacy en D66

‘Bij D66 staat de “optimale individuele ontplooiing en solidariteit” centraal. Dit impliceert een spanningsveld. We moeten elke keer weer nadenken over hoe je optimale individuele ontplooiing en solidariteit tegelijkertijd kunt regelen. En dat is een reden waarom mensen D66 als onbetrouwbaar ervaren’, zegt Kohnstamm. De bescherming van de persoonlijke levenssfeer is voor D66 een groot goed. ‘Merkwaardig genoeg vinden we in dat opzicht een politieke tegenpool aan onze zijde: de ChristenUnie. Wat voor ons de ruimte voor optimale individuele ontplooiing is, is voor hen de soevereiniteit in eigen kring’, aldus Kohnstamm.

Is Jacob Kohnstamm anders gaan denken over de bescherming van zijn eigen persoonlijke levenssfeer sinds hij voorzitter van het CBP?

‘Ik heb niets te verbergen! Oh ja, dan heb ik een saai leven. Zonder gekkigheid. We hebben hier op het CBP eens informatie van medewerkers op het internet achterhaald. Dat hebben ze ook van mij gedaan. Er is toen wel iets uitgekomen waarvan ik me niet bewust was en waarvan ik wel even schrok. Vroeger (en nog steeds) tekende ik petitie's op het internet. Met één druk op de knop, zijn al deze petitie's op een rij te zetten. Daar kan een beeld uit naar voren komen dat weinig ruimte laat voor nuance. Ik geloof echter niet dat ik daardoor die petitie's niet meer zou tekenen. Maar het is wel iets waar ik nu bewuster over nadenk’.

Heleen Uijt de Haag en **Corina Hendriks** zijn redacteurs van *idee*.

Mous De deugd in het midden

Het is met richtingwijzer 5 als met de Bijbel: je moet niet lezen wat er staat, maar je moet lezen wat er bedoeld wordt. Anders groeit er wel degelijk een vraagteken boven je hoofd in die wollige woordenbrij over vrijheid en gelijkwaardigheid, van gerichtheid, geaardheid, herkomst en geweldloze belangenconflicten. De bedoeling is duidelijk: D66 stelt mensenrechten boven alles en wil ook dat de overheid al haar kinderen even liefheeft. Helaas weet iedere politicus, iedere ouder en ieder kind, dat de praktijk van deze gedachte weerbarstiger is dan de theorie. De gevoerde discussie over de Spelen in China – nu gelukkig weer helemaal voorbij – is daarvan een sprekend voorbeeld. Want als de volksvertegenwoordiging het serieus had gemeend, dan had men al jaren geleden, toen China werd aangewezen, uit het IOC moeten stappen. Maar ja, het Nederlandse volk heeft twee hartstochten: sport en roddels. Het laatste met als absolute toppe de pikanterieën over het koningshuis. En wie durfde deze mooie mix, deze uitgelezen kans voor Oranje, omwille van een principe aan de nationale trots te onttrekken? Niemand natuurlijk en dat getuigt van gezond politiek verstand. We hebben er weer een hoop publieke darlings bij.

De democratie wijst het volk, de kiezer, aan als hoogste macht. En sinds de val van het regentendom zijn veel politici steeds wonderlijker gedrag gaan vertonen ten opzichte van de volkse macht. Tegelijk moet het land geleid worden door mensen van statuur. Want eenmaal in het kabinet moet er een eind komen aan het gevele en nemen pappa Jan-Peter en oom Wout hun plekken in om de grondrechten van alle burgers te bewaken (oom André worstelt wat met de materie, die wil een christelijke natie). Dan beginnen de moeilijkheden. Want hoe zou je die gelijke behandeling op ‘allen die zich in Nederland bevinden’ (Art 1, Grondwet) in de praktijk moeten toepassen? De discussie die de laatste jaren zo hevig wordt gevoerd over de vrijheid van meningsuiting, ‘het recht te beledigen’ (Hirsi Ali) versus het inmiddels weer slapend verbod op blasfemie – niemand kan ontkennen dat de gelijkwaardigheid van iedere mening nogal onder druk staat.

D66 stelt zich onvoorwaardelijk op achter de Grondwet en de rechten van de mens, maar wat betekent dat concreet in de politieke praktijk? Spreken wij consequent van de Islamitische beschaving, sinds de joods-christelijke-humanistische cultuur steeds vaker onder de historisch onjuiste zelfde noemer van ons westers gedachtegoed wordt geveegd? Houden wij voor ogen dat alle goedbedoelde pogingen tot integratie, vooral het verplichtend karakter daarvan, de opvatting onderlijnen dat er tweederangs burgers bestaan? Laten wij onze eigen Han Entzinger roepen in de woestijn? Willem Schinkel - theoretisch socioloog - heeft een behartenswaardig boekje geschreven dat ‘De gedroomde samenleving’ heet. Iedereen die zich in het politieke debat mengt zou dat moeten lezen. Omdat het genadeloos de denkfouten blootlegt die voortkomen uit wat hij ‘sociale hypochondrie’ noemt. De samenleving als een lichaam met allerlei ingebeelde kwalen, die het oog voor wat er werkelijk mis is vertroebelen en werkelijke liberale gezondheid frustreren.

Alexander Pechtold en zijn fractie weten het wel.

Marijke Mous
is adviseur
bestuurscommunicatie
en griffier in de
gemeente Loenen

De laatste tijd staat de Wet BIBOB sterk in de belangstelling. De wet werd ingevoerd in 2003 en wordt toegepast om te voorkomen dat de overheid ongewild criminele activiteiten faciliteert bij aanbestedingen, vergunningen en subsidies. Medy van der Laan, betrokken bij de totstandkoming van de Wet BIBOB, en het Nederlands Juristen Comité voor de Mensenrechten (NFCM) gaan in twee bijdragen in op de vraag of Wet BIBOB de rechten van mensen aantast.

> BIBOB

De rechten van mensen

Twaalf jaar geleden was D66'er Medy van der Laan als ambtenaar de projectleider die de Wet BIBOB tot stand moest brengen. Zij heeft alle juridische en praktische dilemma's doorgelopen en uitgediscussieerd met vooral tegenstanders, voordat dit wetsvoorstel uiteindelijk het levenslicht zag in 2003. Tast deze wet de grondrechten aan? 'Ik denk van niet. In deze wet wordt de aanvrager niet schuldig of onschuldig bevonden maar beoordeeld op zijn of haar integriteit'.

door Medy van der Laan

> BIBOB

Een weerbare overheid bij criminele praktijken

Dertien jaar geleden, in 1995, was er crisis in opsporingsland. De spraakmakende IRT-affaire resulteerde in de instelling van de parlementaire enquêtecommissie Opsporingsmethoden, de commissie-Van Traa. Onder de vele aanbevelingen van deze commissie sprong er één minder in het oog, maar zij was niet minder belangrijk: bestuurlijke en wettelijke maatregelen zijn nodig om te voorkomen dat de georganiseerde criminaliteit haar activiteiten via de bovenwereld zou uitbreiden. Heel concreet: voor die gevallen waarin criminelen een vergunning nodig hebben voor een onderneming die als dekmantel kan fungeren. Als belangrijkste terreinen werden horeca, milieu en bouw genoemd.

Informeel 'negatief advies'

De commissie-Van Traa had de urgentie van een dergelijke wet vergroot. Gebleken was immers dat overheden grenzen verkenden van (opsporings)

methoden, gericht op de georganiseerde criminaliteit, met onvoldoende juridische basis. Bij gemeenten was het algemeen bekend dat met enige regelmaat in het driehoeksoverleg de officier van justitie een mondelinge tip aan de burgemeester gaf over het al dan niet verstrekken van bijvoorbeeld een horecaverunning. Vanwege dit informele 'negatieve advies' verzond de betrokken gemeente een lijst en wees af, ofwel zat met de handen in het haar en verleende de vergunning, waarna de politie de zaak extra in het oog moest houden. In beide gevallen een onbevredigende uitkomst: in het eerste geval werden aan de aanvrager van de vergunning zijn rechten ontnomen om inzicht te krijgen in de echte reden van de afwijzing én stond de integriteit van het openbaar bestuur – met de beste intenties – onder druk. In het tweede geval was de vergunningaanvrager tevreden maar droeg de samenleving de negatieve consequenties. Er was geen mogelijkheid voor een

‘Bureau BIBOB moet bewijzen dat er een ernstig gevaar is dat de aanvrager strafbare feiten gaat plegen. De bewijslast ligt dus bij het bestuursorgaan’

gemeente om een vergunning te weigeren, ook al waren er sterke vermoedens dat een onderneming als dekmantel fungeerde. De weerbaarheid van een gemeente was op dit vlak zeer laag. Een bestaand alternatief instrument, de verklaring van geen bezwaar, voldeed niet om een beetje doorgewinterde crimineel tegen te houden. Dit instrument was eenvoudig te omzeilen met stromannen zonder strafblad of de oprichting van nieuwe, *schone* BV's.

BIBOB is uniek

Wat behelst de Wet BIBOB nu eigenlijk? De wet regelt dat de aanvrager van een vergunning, subsidie of aanbesteding – als daar aanleiding voor is – kan worden getoetst op het ernstige gevaar dat hij criminele activiteiten gaat plegen via de onderneming waarvoor hij de aanvraag indient. Ook kan op basis van de Wet BIBOB een vergunning worden ingetrokken. In de rest van deze bijdrage spreek ik alleen over de vergunning, maar hetzelfde geldt steeds voor subsidies en aanbestedingen.

De Wet BIBOB is uniek. Hij plaatst strafrechtelijke aspecten in een regulier bestuurlijk instrumentarium. Normaal wordt een vergunning alleen afgewezen als aan bepaalde eisen niet is voldaan, maar de Wet BIBOB maakt het mogelijk een vergunning af te wijzen vanwege iets dat naar verwachting gaat gebeuren. De Wet BIBOB spreekt over ‘het ernstige gevaar dat er strafbare feiten zullen worden gepleegd’ (zie kader). De wetgever maakt een bijzondere beweging door de kans centraal te stellen dat een strafbaar feit gaat plaatsvinden in plaats van maatregelen achteraf.

Omdat het om informatie en deskundigheid gaat die een gemeente niet in huis heeft, gevoelige informatie waar niet zomaar iedereen over mag beschikken en ter bescherming van de aanvrager, is het bureau BIBOB opgericht om het onderzoek uit te voeren en een advies te geven aan het betreffende bestuursorgaan. In dat onderzoek gaat het niet

om veroordelingen, maar juist ook om gegevens die wijzen op criminele activiteiten waarvoor nog geen veroordeling heeft plaatsgevonden. Denk aan verdachte BV-constructies, aanwijzingen in politieregisters die nog niet tot een rechtszaak hebben geleid, lopende onderzoeken naar fiscale en economische delicten en dergelijke. Ook internationaal onderzoek kan hierin worden betrokken.

Onbetrouwbaarheid inschatten

De vraag die terecht wordt gesteld is of dit bestuurlijke instrument niet het strafrechtelijke adagium met voeten treedt dat je onschuldig bent tot je schuld is bewezen? Ik denk van niet. In deze wet wordt de aanvrager niet schuldig of onschuldig bevonden maar beoordeeld op zijn of haar integriteit. Je wordt bij een afwijzing dus onvoldoende betrouwbaar geacht om een onderneming te exploiteren op een terrein met verhoogd risico op criminele activiteiten (m.n. horeca, milieu, bouw). We hebben hier te maken met een bestuursrechtelijk instrumentarium. Bij het BIBOB-instrumentarium wordt geen straf opgelegd maar het ontplooiën van een economische activiteit in een concreet geval op een concrete locatie niet toegestaan. Dit kan natuurlijk een belangrijke impact op het leven van een aanvrager hebben, maar het is geen straf; het is een onderbouwde inschatting van zijn onbetrouwbaarheid.

Maar hoe bewijs je als bestuursorgaan de onbetrouwbaarheid van een aanvrager? Een veroordeling voor het witwassen van geld is een duidelijk bewijs. Maar wat te doen als verschillende informatiebronnen duiden op criminele activiteiten maar nog geen veroordeling heeft plaatsgevonden (een belangrijk kenmerk van de strijd tegen de georganiseerde misdaad: ongreepbaarheid). Dit is een kwetsbaar punt dat bij de voorbereiding van de wet vele hoofdbrekens heeft gekost. Het is

klip, klaar en helder: je kunt als bestuursorgaan nooit vooraf met 100% zekerheid bewijzen dat criminele activiteiten zouden hebben plaatsgevonden als de vergunning was verleend. Daarom kiest de wet voor een andere aanpak. De wet voorziet in een onderbouwing dat op basis van een combinatie van gegevens uit politieregisters (inclusief economische en fiscale delicten), privaatrechtelijke ondoorzichtige constructies en al dan niet juiste verstrekte informatie dat een ernstig gevaar zal ontstaan dat strafbare feiten gaan plaatsvinden.

Voor- en tegenstanders

Worden met deze wet grenzen van onze grondrechten overschreden? Gaan we als samenleving met deze wet te ver in onze bestrijding van de georganiseerde misdaad? De discussie kon toen en nu als volgt worden samengevat. Voorstanders vonden dat het belang van de samenleving en het voorkomen van (een groei van) criminele activiteiten in de bovenwereld het rechtvaardigt dat een dergelijk instrumentarium wordt ingezet. De economische individuele consequentie van een BIBOB-afwijzing staat volgens hen in verhouding tot het maatschappelijk belang. Als je geen horecavergunning krijgt, kun je op een terrein waar de Wet BIBOB niet van toepassing is alsnog prima andere economische activiteiten ondernemen. Ook gaat een belangrijke preventieve werking uit van de wet. Als de aanvrager weet dat het niet helemaal pluis is en alles kan worden onderzocht, inclusief ingenieuze BV-constructies, kiest hij ervoor helemaal geen vergunning aan te vragen. De tegenstanders stellen zich op het principiële standpunt dat het BIBOB-instrument – doordat het voor de aanvrager consequenties verbindt aan de kans op toekomstige strafbare feiten – per definitie niet mag worden gehanteerd, ongeacht het maatschappelijk belang van bestrijding van ernstige criminaliteit waarop deze wet zich richt.

Waarborgen

Ook de voorstanders waren en zijn zich ervan bewust dat een dergelijke constructie extra waarborgen, een uiterst zorgvuldig uitvoering van de wet en een solide onderbouwing van een afwijzing vergt. Het is dan ook terecht dat de wet een aantal belangrijke waarborgen bevat.

Ten eerste geldt deze wet niet voor alle vergunningen, maar voor een zeer beperkt aantal waarvan wetenschappelijk onderzoek heeft uitgewezen dat daarbij een verhoogd risico aanwezig is op criminele activiteiten. De horeca- en milieuwetgeving zijn de belangrijkste. Daarmee neemt deze wet bij voorbaat al terughoudendheid in acht. Ten tweede is het proportionaliteitsbeginsel in deze wet nader uitgewerkt. De wet geeft duidelijk aan dat de aard, ernst en omvang van de (strafbare) feiten duidelijk in verhouding moeten staan tot het weigeren van de vergunning. Ten derde mag een bestuursorgaan alleen overgaan tot het inwinnen van een BIBOB-advies als daarvoor relevante aanwijzingen bestaan. Zo zal iemand die dertig jaar een keurige onderwijzer is geweest en een lunchroom wil beginnen, nooit onderworpen kunnen worden aan een BIBOB-toets.

Omkering bewijslast

Een ander punt is ook van belang. Critici beweren dat bij toepassing van de Wet BIBOB sprake is van omkering van de bewijslast. Dit is niet het geval. Op basis van verstrekte bedrijfskundige informatie door de aanvrager en een eerste algemeen onderzoek in de politieregisters kan het Bureau BIBOB beoordelen of er aanleiding is tot dieper onderzoek over te gaan. Het Bureau BIBOB moet bewijzen dat er een ernstig gevaar is dat de aanvrager strafbare feiten gaat plegen op basis van (strafbare) feiten uit het verleden en informatie in politieregisters over de aanvrager. De aanvrager kan zich verweren tegen de onderbouwing van het

advies, gelijk aan de positie van een burger die een bezwaarschrift indient. De bewijslast ligt dus bij het bestuursorgaan: had het bestuursorgaan op basis van het advies van het Bureau BIBOB tot de weigering of intrekking mogen overgaan?

De Wet BIBOB is een zeer vooruitstrevende wet. Tijdens de voorbereiding van het wetsvoorstel werden we met belangstelling gevolgd door andere landen in Europa en daarbuiten. De Wet BIBOB is in het leven geroepen voor de bestrijding van de (georganiseerde) criminaliteit en heeft waar grenzen werden opgezocht tegelijk belangrijke waarborgen ingebouwd.

Weerbare overheid

Is de wet te vooruitstrevend? Ik vind van niet. Als voormalig projectleider ben ik vanzelfsprekend een voorstander van deze wet. Ik ben van

mening dat de strijd tegen de georganiseerde misdaad en ernstige economische delicten een weerbare overheid vraagt. De (georganiseerde) criminaliteit zal alles doen om haar praktijken uit te breiden in de bovenwereld. Een overheid die wel een vergunning mag afwijzen bij het ontbreken van een brandwerende deur maar een vergunning moet verlenen bij verdachte criminele praktijken, kan haar beschermende rol in de samenleving niet waarmaken.

Medy van der Laan is juriste en was staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen in het kabinet-Balkenende II (2003-2006). Voordien bekleedde zij onder meer diverse hoge ambtelijke functies bij het ministerie van Binnenlandse Zaken en was politiek assistent van staatssecretaris Jacob Kohnstamm van Binnenlandse Zaken in kabinet-Kok I (1994-1998).

Wet Bevordering integriteit Beoordelingen door het Openbaar Bestuur (BIBOB)

Artikel 3

1. Voorzover bestuursorganen bij of krachtens de wet daartoe de bevoegdheid hebben gekregen, kunnen zij weigeren een aangevraagde beschikking te geven dan wel een gegeven beschikking intrekken, indien ernstig gevaar bestaat dat de beschikking mede zal worden gebruikt om:
 - a. uit gepleegde strafbare feiten verkregen of te verkrijgen, op geld waardeerbare voordelen te benutten, of
 - b. strafbare feiten te plegen.
2. Voorzover het ernstig gevaar als bedoeld in het eerste lid, aanhef en onderdeel a, betreft, wordt de mate van het gevaar vastgesteld op basis van:
 - a. feiten en omstandigheden die erop wijzen of redelijkerwijs doen vermoeden dat de betrokkene in relatie staat tot strafbare feiten als bedoeld in het eerste lid, onderdeel a,
 - b. ingeval van vermoeden de ernst daarvan,
 - c. de aard van de relatie en
 - d. de grootte van de verkregen of te verkrijgen voordelen.
3. Voorzover het ernstig gevaar als bedoeld in het eerste lid, aanhef en onderdeel b, betreft, wordt de mate van het gevaar vastgesteld op basis van:
 - a. feiten en omstandigheden die erop wijzen of redelijkerwijs doen vermoeden dat de betrokkene in relatie staat tot strafbare feiten die zijn gepleegd bij activiteiten die overeenkomen of samenhangen met activiteiten waarvoor de beschikking wordt aangevraagd dan wel is gegeven,
 - b. ingeval van vermoeden de ernst daarvan,
 - c. de aard van de relatie en
 - d. het aantal van de gepleegde strafbare feiten.
4. De betrokkene staat in relatie tot strafbare feiten als bedoeld in het tweede en derde lid, indien:
 - a. hij deze strafbare feiten zelf heeft begaan,
 - b. hij direct of indirect leiding geeft dan wel heeft gegeven aan, zeggenschap heeft dan wel heeft gehad over of vermogen verschaft dan wel heeft verschaft aan een rechtspersoon in de zin van artikel 51 van het Wetboek van Strafrecht die deze strafbare feiten heeft begaan, of
 - c. een ander deze strafbare feiten heeft gepleegd en deze persoon direct of indirect leiding geeft dan wel heeft gegeven aan, zeggenschap heeft dan wel heeft gehad over, vermogen verschaft dan wel heeft verschaft aan betrokkene, of in een zakelijk samenwerkingsverband tot hem staat.
5. De weigering dan wel intrekking, bedoeld in het eerste lid, vindt slechts plaats indien deze evenredig is met:
 - a. de mate van het gevaar en
 - b. voorzover het ernstig gevaar als bedoeld in het eerste lid, onderdeel b, betreft, de ernst van de strafbare feiten.
6. Eenzelfde bevoegdheid tot weigering dan wel intrekking als bedoeld in het eerste lid hebben bestuursorganen, indien feiten en omstandigheden erop wijzen of redelijkerwijs doen vermoeden dat ter verkrijging van de aangevraagde dan wel gegeven beschikking een strafbaar feit is gepleegd. De weigering dan wel intrekking vindt slechts plaats, indien deze tenminste evenredig is met, ingeval van vermoedens, de ernst daarvan en met de ernst van het strafbare feit.
7. Voorzover blijkt dat geen sprake is van ernstig gevaar als bedoeld in het eerste lid, kan het bestuursorgaan bij mindere mate van gevaar aan de beschikking voorschriften verbinden. Deze voorschriften zijn gericht op het wegemen of beperken van dergelijk gevaar.

Is de Wet BIBOB verenigbaar met het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens? Het Nederlands Juristen Comité voor de Mensenrechten NJCM gaat in op deze vraag en bespreekt of de wet voldoet aan de eisen van een eerlijk proces.

door Marina den Houdijker en Aniel Pahladsingh

> BIBOB

Langs de mensenrechtelijke meetlat

Met de invoering van de Wet BIBOB op 1 juni 2003 beoogde het bestuur een instrumentarium in handen te krijgen om te voorkomen dat het als aanbesteder, subsidie- en vergunningverlener ongewild criminele activiteiten zou faciliteren¹. De Wet BIBOB staat vaak ter discussie in de media waarbij kritiek en zorg worden geuit, zowel over de toepassing van de wet door bestuursorganen als over uitspraken van de bestuursrechter². Uit het debat over de Wet BIBOB anno 2008 bespreekt het Nederlands Juristen Comité voor de Mensenrechten NJCM hier twee onderwerpen die vanuit een mensenrechtelijk perspectief interessant zijn.

De Wet BIBOB

De Wet BIBOB biedt bestuursorganen de mogelijkheid om over te gaan tot een antecedentenonderzoek van gegadigden voor een overheidsopdracht (art. 5), subsidieaanvragers (art. 6) en vergunningaanvragers (art. 7). Op basis van de uitkomsten van het antecedentenonderzoek kan het bestuursorgaan besluiten een vergunning, subsidie of aanbesteding te weigeren, dan wel een reeds verleende beschikking in te trekken (art. 3).

Bestuursorganen kunnen voor het antecedentenonderzoek het Bureau BIBOB om advies vragen, maar dat hoeft niet (art. 9). Het gebeurt echter wel steeds vaker³, want het Bureau heeft toegang tot een veelheid aan open en gesloten informatiebronnen (art. 12 en 27) en de kosten van een adviesaanvraag zijn relatief gering (500 euro). Ook als het Bureau BIBOB om advies is gevraagd nemen bestuursorganen uiteindelijk zelf het besluit. Het door Bureau BIBOB gegeven advies is niet bindend, het bestuursorgaan dient een afwijking wel te motiveren. Het BIBOB-instrumentarium kan niet te allen tijde worden ingezet. In het Besluit BIBOB zijn de sectoren en inrichtingen aangewezen waarbinnen bestuursorganen de aanvragers, gegadigden en vergunninghouders aan een antecedentenonderzoek kunnen onderwerpen⁴. Bovendien moeten bestuursorganen bij de uiteindelijke toepassing van hun bevoegdheden uit artikel 3 de proportionaliteit niet uit het oog verliezen. Een weigering of intrekking mag alleen dan plaatsvinden als zij evenredig is aan a) de mate van het gevaar dat bij verlening of behoud criminele activiteiten worden

gefaciliteerd, of b) de ernst van de strafbare feiten die eventueel zouden worden gepleegd (art. 3 vijfde lid).

Mensenrechtelijke vraagstukken rondom de Wet BIBOB

Zowel over de wet in het algemeen als over de inhoud en het gebruik van de BIBOB-adviezen zijn recentelijk mensenrechtelijke vragen gerezen. Zo kreeg de Afdeling Bestuursrechtspraak van de Raad van State (de Afdeling) in 2006 de vraag voorgelegd of de weigering op grond van de Wet BIBOB om een vergunning af te geven verenigbaar is met de in artikel 6 tweede lid van het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens (EVRM) neergelegde onschuldpresumptie. Daarnaast is er in de politiek beroering ontstaan over een tweetal uitspraken van de Afdeling over het gebruik van zogeheten CIE-informatie (informatie van de Criminele Inlichtingen Eenheid) in adviezen van het Bureau BIBOB, de rol van aanvullend bewijs en de vereiste controle van BIBOB-adviezen door het bestuursorgaan zelf⁵. Deze laatste drie punten raken aan de vereisten voor een eerlijk proces, zoals gewaarborgd in artikel 6 EVRM, meer in het bijzonder aan het recht op een proces op tegenspraak en op een deugdelijke bewijsvoering⁶.

BIBOB en de vooronderstelling van onschuld

Voordat iemand zich op de onschuldpresumptie, zoals neergelegd in artikel 6 tweede lid EVRM, kan beroepen, dient zijn zaak onder de reikwijdte van dat lid te vallen. Daarvoor zal sprake moeten zijn van een criminal charge, een tegen de betrokkene ingestelde vervolging. De wetgever heeft in de Memorie van Toelichting bij de Wet BIBOB aangegeven van mening te zijn dat het instrument van de Wet BIBOB, kort gezegd de weigering of intrekking van een vergunning, niet is aan te merken als een criminal charge in de zin van artikel 6 EVRM⁷. In een uitspraak van 22 november 2006⁸ heeft de Afdeling in lijn daarmee geoordeeld dat de weigering van een gemeentelijke exploitatievergunning op grond van de Wet BIBOB niet is aan te merken als criminal charge in de zin van artikel 6 EVRM. Dit betekent dat alle daaraan verbonden waarborgen, zoals de onschuldpresumptie, niet van toepassing zijn. Uit een artikel van Van den Berg en Heinen blijkt dat inmiddels in deze zaak een

klacht is ingediend bij het Europees Hof van de Rechten van de Mens (EHRM, Straatsburgse Hof) waarin de klager betoogt dat de toepassing van de Wet BIBOB wel degelijk is aan te merken als een criminal charge⁹. Van den Berg en Heinen merken terecht op dat het uiteindelijk aan het EHRM is om de knoop door te hakken, maar dat het gelet op de lange doorlooptijden bij het Straatsburgse Hof nog een tijd kan duren voordat Straatsburgse uitsluiting geeft¹⁰. Het is volgens de auteurs niet uit te sluiten dat het EHRM tot het oordeel komt dat het toepassen van het BIBOB-instrumentarium als een criminal charge moet worden aangemerkt.

Volgens ons is het van belang in gedachten te houden dat ook indien het opleggen van een op de Wet BIBOB gegronde sanctie als een criminal charge wordt aangemerkt, het hanteren van het BIBOB-instrumentarium niet onmogelijk is, maar louter met meer waarborgen omgeven dient te zijn. Immers, wanneer BIBOB-besluiten als criminal charges aangemerkt worden, dienen in de BIBOB-procedure de daarbij behorende rechtswaarborgen gerespecteerd te worden. Hierbij kan niet alleen worden gedacht aan de in de zaak-Bingöl centraal staande onschuldpresumptie, maar ook het zwijgrecht dat een verdachte toekomt, de cautiëplicht (de mededeling dat een verdachte niet tot enige medewerking verplicht is), het nemo tenetur-beginsel (het privilege tegen zelfincriminatie), het recht op een volle rechterlijke toetsing van de evenredigheid van de zwaarte van de opgelegde sanctie en de verdedigingsrechten zoals neergelegd in artikel 6 derde lid EVRM. Bij de huidige toepassing van BIBOB is bescherming ten aanzien van voormelde punten niet altijd gewaarborgd. Zo spelen bij de vaststelling van de mate van gevaar in de zin van artikel 3 eerste lid, Wet BIBOB vermoedelijk gepleegde strafbare feiten een rol zonder dat een rechterlijke veroordeling voor deze strafbare feiten noodzakelijk is. Anders gezegd, de schuld van betrokkene hoeft niet in rechte te zijn vastgesteld, wat op gespannen voet staat met de onschuldpresumptie. In die zin zal het aanmerken van bepaalde BIBOB-besluiten als criminal charges gevolgen hebben voor de nationale uitvoeringspraktijk en rechtspraak, gevolgen die gelet op het ingrijpende karakter van de wet wat ons betreft vallen toe te juichen.

‘Recente aanscherpingen van de controle op het door Bureau BIBOB gebruikte bewijs zijn belangrijk met het oog op het recht op een eerlijk proces, omdat ze de kans verkleinen dat de betrokkene te maken krijgt met al te zachte vermoedens die zeer moeilijk, zo niet onmogelijk weerlegbaar zijn’

BIBOB, een proces op tegenspraak en deugdelijke bewijsvoering

Het Evaluatierapport Berenschot constateert dat veel bestuursorganen de wet zien als een waardevolle aanvulling op het instrumentarium voor bestuurlijke bestrijding van de criminaliteit. Zoals reeds opgemerkt, vragen bestuursorganen in toenemende mate een BIBOB-advies aan. Met een kwantitatief stijgende rol van de BIBOB-adviezen is het uiteraard van belang dat ze kwalitatief goed zijn. De Afdeling kreeg dit punt niet lang geleden ter beoordeling voorgelegd, toen haar gevraagd werd aan te geven in hoeverre een bestuursorgaan mag afgaan op de expertise van het Bureau BIBOB, welke rol CIE-informatie bij het advies mag spelen en wat daarbij de functie van ‘steunbewijs’ kan zijn¹¹.

Bij het eerste punt is het uitgangspunt volgens de Afdeling dat het bestuursorgaan, gelet op de expertise van het Bureau BIBOB, in beginsel van het advies van het Bureau mag uitgaan. Wel dient een bestuursorgaan zich ervan te vergewissen dat het advies op zorgvuldige wijze tot stand is gekomen,

in het bijzonder dat het advies en het daartoe ingestelde onderzoek naar de feiten op zorgvuldige wijze tot stand gekomen is en dat de feiten de conclusie kunnen dragen. ‘Dat is bijvoorbeeld niet het geval indien de feiten voor de conclusie te weinig of te weinig directe aanwijzingen bieden of omdat ze in verschillende richtingen wijzen, onderling tegenstrijdig zijn of niet stroken met hetgeen overigens bekend is’, aldus de Afdeling¹².

Over de betekenis van CIE-informatie ter motivering van een BIBOB-besluit had de Afdeling zich ook al uitgelaten in een uitspraak van 18 juli 2007¹³ in een zaak van de gemeente Papendrecht. Op basis van deze uitspraak was bij velen de indruk ontstaan dat de Afdeling weinig belemmeringen zou opwerpen bij het gebruik van CIE-informatie in het kader van de Wet BIBOB. Vanwege de uitspraken van de Afdeling van 27 februari 2008 in de zaken van de gemeenten Groningen en Dordrecht blijkt dat die indruk moet worden bijgesteld. De Afdeling heeft de eisen voor het gebruik van CIE-informatie aanzienlijk aangescherpt door, afhankelijk van de aard van de informatie, ‘steunbewijs’ te verlangen die overtuigend en duidelijk is én direct herleidbaar tot de betrokkene.

Overkleeft-Verburg wijst erop dat de door de Afdeling gestelde beperkingen aan het gebruik van CIE-informatie ter motivering van weigerings- en intrekingsbesluiten onder de Wet BIBOB lijkt op de wijze waarop het gebruik van dit type informatie in het strafrecht is geregeld. In het strafrecht wordt CIE-informatie niet gezien als bewijs, maar als *intelligence*: de informatie mag niet als bewijsmiddel worden gebruikt maar kan slechts, mits concreet genoeg, de grondslag vormen voor een verdenking in de zin van artikel 27 Wetboek van Strafvordering. De aanscherping van de Afdeling rond het gebruik van CIE-informatie valt zodoende niet alleen toe te juichen vanuit de positie van de betrokkene, maar ook vanuit de rechtseenheid.

Conclusie

Bij de toetsing van de toepassing van de Wet BIBOB door bestuursorganen is de Nederlandse rechter recentelijk met een tweetal mensenrechtelijke vraagstukken geconfronteerd. In de eerste plaats werd de Afdeling eind 2006 verzocht te oordelen of de Wet BIBOB wel in overeenstemming is

met de onschuldpresumptie van artikel 6 tweede lid EVRM. Vanwege het negatieve antwoord van de Afdeling omtrent deze toepasselijkheid is het EVRM gevraagd of het hanteren van het instrumentarium van de Wet BIBOB valt aan te merken als een *criminal charge*.

Daarnaast heeft de Afdeling zelf begin 2008 een aantal aanscherpingen doorgevoerd met betrekking tot (de controle van het bestuursorgaan op) het bewijs dat het Bureau BIBOB in adviezen gebruikt. Dit zijn belangrijke aanscherpingen met het oog op het recht op een eerlijk proces, omdat ze de kans verkleinen dat de betrokkene te maken krijgt met al te zachte vermoedens die zeer moeilijk, zo niet onmogelijk weerlegbaar zijn. Deze Afdelingsuitspraken hebben niet geheel onverwacht, Vermeer spreekt in zijn annotatie bij de Groningse zaak van een ‘welhaast Van Kemenadiaanse reflex, geleid tot politiek-bestuurlijke ophef. De burgemeester van Groningen heeft de minister van Justitie opgeroepen onderzoek te doen naar de bruikbaarheid van de Wet BIBOB en een wetswijziging te bevorderen. Er zijn ook Kamervragen ge-

steld. In antwoord op deze Kamervragen hebben de ministers van Justitie en Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties aangegeven dat de werkinstructies voor de medewerkers van het Bureau BIBOB worden aangepast. Zowel het Bureau BIBOB (in zijn advisering) als het bestuursorgaan (in zijn uiteindelijke besluit op basis van dat advies) moeten meer dan voorheen aandacht schenken aan het gewicht van gebruikte CIE-informatie in relatie tot andere feiten en omstandigheden die deze informatie al dan niet ondersteunen. De toezeggingen van de ministers zijn vanuit mensenrechtelijk perspectief en gelet op de stand van zaken in de nationale rechtspraak goede en noodzakelijke ontwikkelingen. Daarbij blijft wel van belang dat het Bureau BIBOB en de bestuursorganen de toezeggingen van de ministers zullen realiseren.

De auteurs zijn lid van de werkgroep Staats- en Bestuursrecht van het Nederlands Juristen Comité voor de Mensenrechten (NJCM). Dit artikel is namens het NJCM geschreven.

1. *Kamerstukken II 1999-2000*, 26 883, nr. 3, p. 2-3. Zie voor de wet zelf: *Kamerstukken II 1999-2000*, 26 883 nr. 2 en voor de inwerkingtreding: *Stb.* 2003, 216.
2. Zie Evaluatie Berenschot maart 2007, p. 33-35 voor een overzicht (bijlage bij de brief van de Ministers van Justitie en Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties van 19 juli 2007, *Kamerstukken II*, 2006/07, 31 109, nr. 1).
3. Vooral gemeenten weten steeds vaker de weg naar het Bureau te vinden: Evaluatie Berenschot maart 2007, p. 48-49 en 61.
4. Besluit BIBOB, *Stb.* 2003, 180, art. 3 (sectoren: bouw, ICT en milieu) en art. 4 (horeca- en seksinrichtingen, grow- en smartshops en speelhallen).
5. ABRVS 27 februari 2008, zaaknr. 200705100/1 (zaak Dordrecht), AB 2008/183, m.nt. Vermeer en zaaknr. 200706926/1 (zaak Groningen), AB 2008/182, m.nt. Vermeer en JB 2008/78, m.nt. Overkleeft-Verburg. Zie voor de vragen van de Kamerleden Kuiken en Heerts en van Van Haersma Buma: *Aanhangsel Handelingen II 2007/08*, 2179 en 2180.
6. De genoemde waarborgen vindt men niet letterlijk terug in de tekst van art. 6 eerste lid EVRM, maar zij zijn door het Europees Hof voor de Rechten van de Mens (EHRM) ingelezen in de notie van een eerlijk proces. Zie nader: J. vande Lanotte & Y. Haeck, *Handboek EVRM, Deel 2-I*, Antwerpen: Intersentia 2004, p. 451 e.v. Art. 6 eerste lid EVRM is ook van toepassing op een geschil over burgerlijke rechten of verplichtingen (*civil rights and obligations*). Hiervan is sprake bij het hanteren van het BIBOB-instrumentari-

- um. Het tweede en derde lid van art. 6 EVRM zijn alleen inroepbaar indien sprake is van een ingestelde vervolging.
7. *Kamerstukken II 1999-2000*, 26 883, nr. 3, p. 38.
8. ABRVS 22 november 2006, AB 2007/232, m.nt. Vermeer; *Gst.* 2007/44 m.nt. Van den Berg en Heinen.
9. Bingöl/Staat der Nederlanden, appl.no. 18450/07 (informatie uit artikel Van den Berg en Heinen).
10. A.E.M. van den Berg & P.C.M. Heinen, ‘Wet BIBOB en wetsvoorstel Bestuurlijke maatregelen nationale veiligheid: te kort door de Straatsburgse bocht?’, *Gst.* 2007, 141.
11. ABRVS 27 februari 2008 (zaak Groningen), AB 2008/182 m.nt. Vermeer en JB 2008/78, m.nt. M.O.-V; ABRVS 27 februari 2008 (zaak Dordrecht), AB 2008/183, m.nt. Vermeer.
12. Zaak Groningen en zaak Dordrecht, r.o. 2.5. Zie de annotatie van Overkleeft-Verburg omtrent de problematiek dat het bestuursorgaan in beginsel geen inzage heeft in de onderliggende broninformatie van het advies van het Bureau, zodat eigen verificatie veelal niet mogelijk is.
13. ABRVS 18 juli 2007, AB 2007/357, m.nt. Vermeer.
14. Zaak Groningen r.o. 2.8 en zaak Dordrecht r.o. 2.6. De term steunbewijs is van Vermeer in AB 2008/182, resp. 183.
15. Persbericht gemeente Groningen 3 maart 2008, te raadplegen via www.servicecentrumhandhaving.nl.
16. Zie noot 5.
17. Antwoord Minister van Justitie en Minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, *Aanhangsel Handelingen II 2007/08*, 4464.

‘In ons land zijn er steeds meer tekenen van “rechtsvervreemding”, een groeiende kloof tussen recht en samenleving, tussen de officiële rechtstaat en de rechtstaat van het publiek. Sinds Fortuyn hebben we het onophoudelijk over de groeiende kloof tussen samenleving en politiek. Waarom zou het recht dan buiten schot blijven?’ aldus Marc Hertogh, hoogleraar rechtssociologie te Groningen. Een gesprek met hem over het afnemende vertrouwen in de rechtspraak en het toenemend maatschappelijk protest tegen rechterlijke uitspraken.

door Constantijn Dolmans

Herkenning in het recht vraagt om betrokkenheid

Interview met Marc Hertogh

Het thema van dit nummer van Idee is: ‘Koester de grondrechten en gedeelde waarden’. Hoe kijkt u tegen gedeelde waarden aan in een samenleving met toenemende diversiteit?

‘Bij het begrip “gedeelde waarden” gaat men vaak ten onrechte uit van een wij/zij schema. Deze veronderstelling komt er op neer dat de kernwaarden van de rechtsstaat door autochtone Nederlanders worden onderschreven, maar door allochtonen worden afgewezen. Dit is echter een karikatuur. Ten eerste is het maar helemaal de vraag of iedereen in Nederland wel dezelfde waarden deelt. Daarnaast blijkt uit onderzoek dat de beleving van het recht door allochtonen helemaal niet zoveel afwijkt van de beleving door autochtonen. Als er

al verschillen bestaan, dan toch vooral op basis van opleiding en leeftijd, niet langs etnische lijnen. Jongeren in bijvoorbeeld Rotterdam met hetzelfde opleidingsniveau en dezelfde sociaal-economische achtergrond delen vaak onderling dezelfde visie op recht en democratie; ongeacht of hun (groot)ouders uit Dordrecht, Turkije of Marokko komen.’

Wat is de rol van de Grondwet bij de ontwikkeling van een visie op recht en democratie?

‘De kennis over de Grondwet is niet heel erg groot. De Grondwet speelt in ons land traditiegetrouw geen grote, directe rol. De regering wil dat nu gaan veranderen. “Deze tijd vraagt niet alleen om

een Grondwet die registreert en normeert, maar ook om een Grondwet die een educatieve, instructieve en bindende functie heeft,” aldus minister Ter Horst eerder dit jaar. Bij die ambitie heb ik echter de nodige bedenkingen.

Het idee van de Grondwet als maatschappelijk bindmiddel berust op drie wankel empirische veronderstellingen. Allereerst het genoemde verschil tussen “wij” en “zij”. De veronderstelling dat de grondrechten door autochtonen worden gedeeld maar door allochtonen worden afgewezen is niet in overeenstemming met de werkelijkheid. De tweede veronderstelling is dat de Grondwet een effectief instrument is om de sociale binding in de samenleving te vergroten. Uit sociaal-wetenschappelijk onderzoek blijkt echter dat de mogelijkheden om door middel van wetgeving het gedrag van mensen te beïnvloeden, laat staan hun gedachten, uiterst beperkt zijn. De derde veronderstelling is dat de ‘onzichtbare Grondwet’ een probleem is. Maar veel belangrijker dan de zichtbaarheid van de Grondwet, en het recht in het algemeen, is hoe het recht door mensen wordt beleefd.’

Hoe beleven mensen het recht en welke verschillen ziet u daarin?

‘Je kunt daarbij twee belangrijke vragen onderscheiden: “Kent men het recht?” en “Herkent men zich in het recht?” Op basis hiervan onderscheid ik vier *juridische* burgerschapsstijlen: de juridisch actieven, de gezagsgetrouwen, de cynici en de buitenstaanders. Elke stijl correspondeert met een andere houding ten opzichte van het recht. De juridisch actieven kennen en herkennen het recht, de gezagsgetrouwen kennen het recht niet of nauwelijks maar herkennen zich er wel in; de cynici kennen het recht wel maar herkennen zich er niet in en tenslotte de buitenstaanders, die het recht niet kennen noch zich erin herkennen.’

‘Tegenwoordig zijn het niet alleen maar buitenstaanders die kritisch zijn over het recht maar juist ook cynici – mensen die het recht goed kennen en er dagelijks mee werken. Meer kennis over het recht betekent niet automatisch dat men zich in het recht herkent. Goed ingelichte mensen maken zich sterk voor de onschuld van Lucia de B., ambtenaren voeren een uitspraak van de rechter

Matrix vier stijlen juridisch burgerschap

Veel kennis

veel herkenning
> Juridisch actieven
geïnformeerde
vereenzelviging

weinig herkenning
> Cynici
geïnformeerde
vervreemding

Weinig kennis

veel herkenning
> Gezagsgetrouwen
ongeïnformeerde
vereenzelviging

weinig herkenning
> Buitenstaanders
ongeïnformeerde
vervreemding

niet uit omdat ze het er niet mee eens zijn. Niet alleen direct betrokkenen of de *usual suspects* zijn kritischer maar ook mensen die goed zijn geïnformeerd. Dit fenomeen van rechtsvervreemding is meer verspreid onder de bevolking dan voorheen. Zie in dit verband bijvoorbeeld ook de recente oproep van juristen voor een meer humane uitvoering van levenslang.’

Moet je de rechterlijke macht niet gewoon zijn werk laten doen?

‘De rechterlijke macht reageert soms te verkrampd als anderen, met name politici, zich uitlaten over rechterlijke uitspraken. Natuurlijk moet je een beetje voorzichtig zijn om elkaar niet teveel voor de voeten te lopen, met name als het gaat om lopende strafzaken. Maar het is niet meer van deze tijd om het recht alleen maar aan juristen over te laten. Juristen zijn erg gewend om vanuit gezagspositie te werken. De wet zegt zus of zo dus moet het op die manier. Maar de burger wil overtuigd worden. Rechters spelen hierin een belangrijke rol. Er gebeurt al het een en ander zoals de verbetering van de motivering bij vonnissen maar rechters zouden zich nog meer moeten richten op het overtuigen van partijen bij een vonnis. De doelgroep is immers niet de collega juristen maar de betrokken partijen. Daarnaast missen mensen zowel bij strafzaken als bij civiele zaken de mogelijkheid om tijdens het proces of na afloop ervan vragen te kunnen stellen als ze het oordeel van de rechter niet helemaal begrijpen. Ik confronteer mijn studenten stevast met de laatste woorden

van de *Rijdende Rechter* als hij zijn uitspraak doet: "Dit is mijn uitspraak en hier moet u het mee doen". Dertig seconden later gaan partijen op de achtergrond met elkaar op de vuist. Uit onbegrip, frustratie, omdat ze zich in de kronkelende wegen van het recht niet herkennen. Nogmaals, er gebeurt al veel aan de motivering van uitspraken maar het overtuigen van partijen en de mogelijkheid geven tot reflectie en vragen stellen kan de acceptatie van rechtspraak verder bevorderen.'

Hoe kunnen we rechtsvervreemding verder tegengaan?

'Rechtsvervreemding is een complex fenomeen waar je niet met één druk op de knop een oplossing voor kunt vinden. Allereerst is rechtsvervreemding een gradueel begrip; voor de een betekent het alleen maar dat hij zijn schouders ophaalt; een ander schrijft eens een ingezonden brief; maar weer iemand anders gaat misschien wel demonstreren. Het is ook in zekere mate onomkeerbaar door globalisering, individualisering en toenemende maatschappelijke diversiteit. Je kunt het niet tegengaan door een paar slimmigheidjes of door grote systeemaanpassingen. We moeten ermee leren leven en ons ook niet teveel focussen op het strafrecht. Soms heb ik het gevoel dat 90% van de discussie gaat over het strafrecht terwijl – als het goed is – de gemiddelde burger daar niet of nauwelijks mee te maken krijgt. Het gevoel van rechtsvervreemding is breder en gaat ook over de acceptatie van bestuursrecht of burgerlijk recht of de implementatie van Europese richtlijnen.'

De helft van onze wetgeving komt uit Europa. Het lijkt me dat dit recht verder van de burger afstaat en mensen het minder goed kennen?

'In algemene zin klopt dat. Bovendien betekent

Europa ook regels die misschien niet altijd aansluiten bij de rechtscultuur van een land. Denk bijvoorbeeld aan de gevolgen van Europese wetgeving voor ons liberale euthanasie- en soft drugsbeleid. Het eerste dat politici en juristen moeten doen is dit proces van vervreemding serieus nemen. Het "Nee" tijdens het referendum over de Europese Grondwet is een duidelijk signaal van de Nederlandse burger dat hij of zij zich niet thuis voelt bij de Europese gevoelens van de politieke elite. Politici kunnen Europa heel belangrijk vinden maar veel mensen vinden dit kennelijk niet. Los van de politieke vraag of het nieuwe Europees verdrag goed of slecht is, betekent het voorbehouden van de beslissing hierover aan politici dat de rechtsvervreemding waarschijnlijk alleen maar toeneemt.'

Om het recht minder elitair te maken, is lekenrechtspraak een oplossing voor toenemende rechtsvervreemding?

'Op zich is het vertrouwen in het recht in landen als de vs en het Verenigd Koninkrijk (die lekenrechtspraak kennen) niet groter dan in Nederland. Toch vind ik dat we serieus naar lekenrechtspraak en andere vormen om burgers bij de rechtspraak te betrekken moeten kijken. De minister van Justitie was wel heel erg snel met zijn conclusie dat lekenrechtspraak niet past in de Nederlandse rechtscultuur. We voeren dan meteen een discussie over stelselwijziging. Ik zou willen pleiten voor kleine stappen en experimenten. Zet een pilot op voor lekenrechtspraak. Redeneer ook uit de eigen kracht van het vak: je hebt als professionele rechtspraak niets te verbergen. Zo heeft het spreekrecht voor slachtoffers – na de aanvankelijke bezwaren – geleid tot meer tevredenheid bij betrokkenen.

Een ander voorbeeld. Naar aanleiding van de Schiedammer Parkmoord hebben twee commissies gekeken of er aanleiding is om afgesloten strafzaken opnieuw te openen. Dat is ook gebeurd bij de zaak Lucia de B. Er wordt nu nagedacht of zo'n commissie permanent zou moeten worden ingesteld. Ook dit is een goede gelegenheid om eens na te denken over een college dat niet alleen uit juristen bestaat, maar ook uit andere deskundigen. En waarbij ook de burger een reële kans heeft om een zaak aan te kaarten. Probeer ook hier burgers eens meer serieus te nemen.'

Politici – ook D66ers – hameren vaak op de noodzaak van burgerschap. In hoeverre is dit de retoriek van een machteloze politiek?

'De discussie over burgerschap blijft vaak op een te abstract niveau hangen. Bovendien moeten burgers vooral zelf beslissen hoe ze hun burgerschap invullen. De huidige roep om burgerschap vanuit de politiek is ronduit potsierlijk. Potsierlijk omdat dit kabinet de ene dag burgers omroept om meer burgerschap te tonen; maar de volgende dag voorbeelden van goed burgerschap – zoals de Nationale Conventie of het Burgerforum Kiesstelsel – vrolijk van tafel veegt.

Nog gekker is het opleggen van gemeenschappelijke waarden vanuit de politiek. Wat de politiek wel zou moeten doen is voorwaarden scheppen voor mensen om zelf aan hun burgerschap invulling te geven. In het geval van lekenrechtspraak geef je mensen de gelegenheid betrokken te zijn.'

'Draagvlak voor het recht is niet vanzelfsprekend. Als je als overheid voor het minste of geringste naar de wet grijpt, dan werk je vervreemding in de hand. Deze instrumentalisering van het recht

heeft een ongunstige uitwerking op het maatschappelijk draagvlak voor het recht. Als je het recht te pas en te onpas gebruikt voor politieke doelstellingen, dan draag je bij aan de verdere 'onttovering' van het recht. Je ontnemt dan de algemene acceptatie en ontdoet het recht van zijn normatieve lading. Neem bijvoorbeeld de hele discussie over het boerkaverbod. Het is toch bizar dat we algemene wetgeving gaan maken over een zeer beperkte groep mensen. We praten hier over tientallen, misschien honderd vrouwen. Het is effectiever om die mensen – bij wijze van spreken – een huisbezoek te brengen, erover te praten, dan om met een algemeen verbod te komen. Welk probleem los je daarmee op?'

Wat wilt u tenslotte politici van harte meegeven?

'Vertrouwen komt te voet en gaat te paard.

Dat geldt voor de politiek maar ook voor het vertrouwen in ons rechtssysteem. Door incidenten verschuiven mensen van de ene naar de andere juridische burgerschapsstijl. Gezagsgetrouwen die buitenstaander worden; mensen die zich daarvoor nauwelijks druk maakten over het recht zijn plotseling boos of teleurgesteld. Het is lastig om dan het vertrouwen in het rechtssysteem te herwinnen. De stap terug naar vertrouwen is nauwelijks te maken. Tegelijkertijd maken professionals – de juristen, rechters, officieren van justitie en andere spelers in ons rechtssysteem – fouten. Ik wil dus niet alleen politici maar ook juristen iets meegeven: laat dan duidelijk zien dat je burger serieus neemt en betrek die burger bij de oplossing!'

Constantijn Dolmans is redacteur van *idee*.

‘Meer kennis over het recht betekent niet automatisch dat men zich in het recht herkent’

Foto © Roland Pierik

Richting- wijzers van D66

Om de meest prangende politieke, sociale en economische vraagstukken van dit moment effectief tegemoet te kunnen treden, formuleerde D66 vijf 'richtingwijzers'.
Idee wijdt de komende 5 nummers aan de uitleg en verdieping van deze uitgangspunten >

Vertrouw op de eigen kracht van mensen

Wij vertrouwen op de eigen kracht en ontwikkeling van mensen. Wij zien de toekomst met optimisme tegemoet. Mensen zijn zo creatief dat ze steeds opnieuw zelf oplossingen vinden. De sleutel voor verandering ligt bij mensen zélf. De overheid moet de kracht, vindingrijkheid en creativiteit van mensen ondersteunen en ruimte geven. Niet betuttelen. Wat mensen voor zichzelf en anderen kunnen doen is veel belangrijker en effectiever dan wat de overheid kan doen.

Beloon prestatie en deel de welvaart

Mensen zijn gelijkwaardig, maar gelukkig niet allemaal hetzelfde. De overheid moet ruimte laten voor die verschillen. Wij willen een dynamische, open samenleving, met ruimte voor eigen beslissingen en eigen manieren van ontwikkelen. Wij streven naar economische zelfstandigheid voor zoveel mogelijk mensen en het belonen van individuele prestaties. We willen dat zoveel mogelijk mensen meedoen in het maatschappelijk en economisch proces. Voor mensen die zich niet kunnen redden dragen we gezamenlijk verantwoordelijkheid.

Denk en handel internationaal

Nederland staat niet op zichzelf. Samenlevingen zijn op steeds meer manieren met elkaar verbonden. Internationale samenwerking en economische vooruitgang zijn sleutels naar een wereld met minder oorlog en conflicten. Wij onderkennen dat Europa steeds meer ons binnenland wordt. Bij alles wat we doen vragen we ons af welke effecten dat heeft op anderen in de wereld. Daarbij handelt D66 steeds pragmatisch, nuchter en op basis van feiten.

Streef naar een duurzame en harmonieuze samenleving

Wij treden de wereld tegemoet met respect en mededogen. Dat geldt voor de mensen en de natuur om ons heen. De aarde is niet zomaar een gebruiksvoorwerp. Méér respect en zorgvuldigheid zijn noodzakelijk. Stop met het uitputten en vervuilen van onze leefomgeving en bestrijdt het aantasten van natuur en milieu actief. Niet het behoud maar het aantasten van natuur vereist rechtvaardiging.

Koester de grondrechten en gedeelde waarden

Vrijheid voor- en gelijkwaardigheid van ieder mens; ongeacht diens opvattingen, geloof, seksuele geaardheid of herkomst, zijn fundamentele waarden van onze samenleving. Wij staan pal voor vrijheid van meningsuiting (mits respectvol gehanteerd), respect voor onze democratische rechtstaat, lichamelijke integriteit en zelfbeschikking en geweldloze oplossing van conflicten. Wij beschermen hartstochtelijk de grondrechten van onszelf en anderen.

Staatssecretaris Albayrak van Justitie werkt aan de herijking van het beleid voor alleenstaande minderjarige vluchtelingen en migranten, vaak zakelijk afgekort als amv: alleenstaande minderjarige vreemdeling. Op basis van het Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind komen *Defence for Children* en Unicef met een tienpuntenplan dat als leidraad zou kunnen dienen voor de herijking. Bescherm *alle* kinderen beter.

door **Carla van Os** en **Martine Goeman**

Alle kinderen hebben dezelfde rechten

Tienpuntenplan Unicef en DCI voor alleenstaande minderjarige vreemdelingen

Je bent jong, vijftien jaar en in China geboren. Je werkt als afwasser in een Chinees restaurant in Rotterdam. Je verdient twee euro per uur en krijgt een bed en eten. Op een avond valt de politie binnen. Je hebt geen verblijfsdocument. Je bent bang, heel bang. Ze zetten je in een gevangenis en brengen je naar de Chinese ambassade. Maar daar kennen ze je niet. Opgesloten. Een half jaar later word je vrijgelaten. Je durft niet terug naar het restaurant en gaat op zoek naar een andere plek om te werken. Je besluit naar Den Haag te gaan omdat daar veel Chinezen wonen. Je dwaalt wat rond op straat en hebt geen idee waar je vanavond zal slapen. Tot een man je aanspreekt en vraagt of je wat wil verdienen.

De kinderbescherming, de kinderrechter, jeugdzorg, waar zijn alle zorgzame hoeders van de kinderbelenen in het vreemdelingenbeleid? Hoogste tijd, inderdaad, voor een flinke herijking. Een herijking waarbij het belang en de ontwikkeling van de minderjarige voorop staat. Gewoon, omdat het Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind (hierna: het Kinderrechtenverdrag) dat vraagt. En dat verdrag is slechts een reflectie van wat ook elke niet-jurist als 'normaal' beschouwt wanneer hij denkt over wat kinderen nodig hebben om goed en gezond op te kunnen groeien.

Belang van het kind staat voorop

Het Kinderrechtenverdrag kent vier basisbeginselen die richting geven aan de invulling van de andere rechten uit het verdrag¹. Het belang van het kind staat voorop bij beslissingen die het kind betreffen (artikel 3), het kind kan zich goed ontwikkelen (artikel 6), het kind mag meepraten over zaken die hem aangaan (artikel 12). En wat amv's betreft is het vierde basisbeginsel van groot belang: alle kinderen die in het land zijn, hebben *dezelfde* rechten, oftewel: discriminatie op grond van verblijfsstatus is verboden (artikel 2). Zowel de overheid als sommige rechters in Nederland proberen daar wel eens onderuit te komen door te stellen dat het niet hebben van een verblijfsvergunning wel degelijk uitsluiting rechtvaardigt. Dit is een belangrijk aandachtspunt bij de *pre-session* over de implementatie van het Kinderrechtenverdrag in Nederland in oktober 2008. Bij die gelegenheid luistert het VN-Comité inzake de Rechten van het

Kind naar de belangrijkste zorgen van jongeren- en kinderrechtenorganisaties, verenigd in het Kinderrechtencollectief. In januari 2009 zal het Comité dan de Nederlandse overheid aan de tand voelen. Het Comité heeft al bij verschillende gelegenheden laten weten dat het onacceptabel is dat kinderen worden uitgesloten van de werking van het Kinderrechtenverdrag. Heel expliciet heeft het Comité dit beginsel in het zesde *General Comment*² uitgewerkt voor amv's: 'The principle of non-discrimination, in all its facets, applies in respect to all dealings with separated and unaccompanied children. In particular, it prohibits any discrimination on the basis of the status of a child as being unaccompanied or separated, or as being a refugee, asylum seeker or migrant.'

Als we het Kinderrechtenverdrag en de interpretatie daarvan door gezaghebbende kinderrechtexperts vergelijken met de Nederlandse omgang met amv's, zijn er dringende verbeterpunten te signaleren. Samen met Unicef komt *Defence for Children* tot een tienpuntenplan dat als leidraad kan dienen voor de herijking van het beleid.

Beter luisteren en later horen

Minderjarige asielzoekers en migranten zouden niet onmiddellijk gehoord moeten worden door immigratieautoriteiten of de politie en ook niet onmiddellijk na aankomst in Nederland. Voor het hele traject van de verblijfsprocedure of terugkeer is het van het grootste belang om de achtergronden van het kind goed te kennen. Eerst zal een vertrouwensband met de minderjarige opgebouwd moeten worden, en dat gaat niet op een politiebureau of in een aanmeldcentrum. Daarvoor zijn rust en veiligheid nodig. Mentoren zullen beter dan immigratieautoriteiten in staat zijn om het verhaal van de minderjarige helder te krijgen, zodat er ook direct het beste traject ingezet kan worden voor verblijf of terugkeer.

Luisteren betekent ook: de mening van het kind meenemen in de beslissingen die hem aangaan, zoals de plaats waar hij het best kan verblijven en de eventuele wijze van terugkeer naar het land van herkomst.

Een goede voogd vanaf de eerste dag

Minderjarigen staan onder gezag, zo staat in het Burgerlijk Wetboek (BW 1:245). Dat betekent dat de

‘Het is onaanvaardbaar om minderjarigen op grond van hun verblijfstitel hun vrijheid te ontnemen’

amv vanaf de dag van aankomst of aantreffen een voogd moet hebben. De Chinese afwasser uit het voorbeeld had onmiddellijk gemeld moeten worden bij een voogdinstelling, Nidos in dit geval. De voogd moet voor het belang van het kind staan en onafhankelijk zijn van het migratiebeleid. Misschien is het daarom raadzaam dat de voogden van Nidos betaald worden door de Minister voor Jeugd en Gezin in plaats van door de Minister van Justitie, die immers gaat over de handhaving van het restrictieve toelatingsbeleid.

Professionele begeleiding vanaf de eerste dag

Een kind dat zonder ouders in een vreemd land aankomt is per definitie een kind in nood. Wat ook de redenen voor de migratie mag zijn, er is iets aan de hand met dit kind en het is de taak van de Nederlandse overheid om uit te zoeken wat er moet gebeuren. Veel minderjarige kinderen die in hun eentje naar Nederland komen zijn getraumatiseerd. Heel direct door oorlogservaringen, omdat ze uitgebuit of verhandeld zijn door familie of anderen of, minder direct, omdat ze moesten vertrekken uit hun vertrouwde omgeving en een loodzware verantwoordelijkheid voor de achterblijvers met zich meedragen. Om dit soort kinderen en jongeren zo goed te mogelijk begeleiden is professionaliteit, ervaring, tijd, continuïteit en toewijding vereist. Dat betekent minimale wisselingen in mentorschap en het bouwen aan vertrouwen als eerste prioriteit.

Recht op een dak boven je hoofd

Het Centraal Orgaan opvang asielzoekers (COA) regelt de opvang van minderjarige asielzoekers die zonder ouders naar Nederland komen en ouder zijn dan twaalf jaar. Niet alle alleenstaande minderjarige vreemdelingen zijn echter asielzoekers.

De voogdinstelling, Nidos, gaat alleen over plaatsing in pleeggezinnen van kinderen die jonger zijn dan twaalf. De voogd blijft uiteraard wel gedurende de hele minderjarigheid verantwoordelijk voor goede opvang. Omdat COA in beginsel niet gaat over migrantenopvang, ontstaat een vacuüm als de voogd opvang wil realiseren voor een minderjarige die ouder is dan twaalf jaar maar geen asielzoeker is. Om het recht op onderdak voor elk kind te waarborgen moet of COA zijn doelgroep verbreden of Nidos ook de opvang voor kinderen ouder dan twaalf jaar elders kunnen regelen.

Recht op gezinsleven

Elk kind heeft het recht om op te groeien in een gezinssituatie. Net zoals dat gebeurt bij Nederlandse kinderen die (tijdelijk) niet in hun eigen huis kunnen wonen, moeten amv's zoveel mogelijk in pleeggezinnen worden opgevangen. De nu gehanteerde leeftijdsgrens van twaalf jaar voor vreemdelingen wordt gehanteerd is discriminerend. Kinderen horen bij hun ouders te wonen als en zolang dat in hun belang is. Daarom is het terecht dat de Nederlandse overheid onderzoek doet naar de gezinssituatie in het land van herkomst. Daarbij moet echter veel meer dan nu serieus gekeken worden naar de redenen van vertrek. Niet zelden hebben ouders een rol gehad in het verhandelen van hun kind en is het dus niet in het belang van het kind om naar dit gezin terug te keren.

Recht op kindbescherming

Kinderen die niet bij hun ouders kunnen wonen, hebben recht op extra bescherming. In het Nederlandse kindbeschermingsrecht toetst de rechter geregeld besluiten tot uithuisplaatsing of ondertoezichtstelling. De kinderrechter gaat in feite over 'adequate opvang'. Dit beginsel zou ook moeten gelden in het vreemdelingenrecht. De vreem-

delingenrechter toetst of een minderjarige in aanmerking komt voor een verblijfsvergunning, de kinderrechter zou moeten gaan over de vraag waar het kind opgevangen wordt in afwachting van permanent verblijf of terugkeer. De Raad voor de Kinderbescherming zou dan een adviserende rol kunnen vervullen, net zoals bij Nederlandse kinderen. De kinderrechter moet ook beoordelen in aanmerking moet komen voor extra beschermde opvang, onder meer om kinderhandel tegen te gaan.

Niet opsluiten

Het is onaanvaardbaar en in strijd met het Kinderrechtenverdrag om minderjarigen op grond van hun verblijfstitel hun vrijheid te ontnemen. Het opsluiten van minderjarigen zonder dat zij een strafbaar feit hebben begaan, dient geen enkel pedagogisch doel. Ook is het niet effectief om terugkeer te bewerkstelligen omdat minderjarigen beschadigd en verzwakt uit de vreemdelingenbewaring komen en nog minder dan voorheen bereid zullen zijn om hulp van volwassenen in te roepen.

Terugkeer: in het belang van het kind

Als de amv niet in aanmerking komt voor een verblijfsvergunning moet bekeken worden of terugkeer gerealiseerd kan worden. Hierbij moet het belang van het kind voorop staan. Allereerst zal de voogd en/of mentor contact moeten zoeken met de volwassenen, meestal familieleden, die in het land van herkomst de zorg voor de minderjarige op zich moeten nemen. Er moet sprake zijn van een veilige en persoonlijke overdracht van het gezag. Het ligt voor de hand dat de Centrale Autoriteit in Nederland hierbij een bemiddelende rol speelt. Louder het bestaan van 'adequate opvang' in de vorm van – soms door de Nederlandse overheid gefinancierde – weeshuizen wil niet altijd zeggen dat deze opvang voor elke jongere toegankelijk en geschikt is.

Oog voor worteling: korte procedures

De amv moet zo snel mogelijk weten waar hij aan toe is. Daarvoor moet eerst méér tijd uitgetrokken worden om de achtergronden en noden van de jongere in kaart te brengen. De mentor speelt hierin – onder coördinatie van de voogd – een cruciale rol. Dit proces zal enkele maanden in beslag nemen. Pas daarna kan bepaald worden

welke verblijfsrechtelijke procedure voor de minderjarige gestart moet worden.

Als vast komt te staan dat een jongere niet in aanmerking komt voor verblijf in Nederland, moet onderzocht worden of terugkeer gerealiseerd kan worden op een veilige manier. Alles bij elkaar mag dit niet langer dan twee jaar duren omdat de ontwikkeling van de minderjarige opnieuw geschaad wordt als de amv wordt uitgezet terwijl hij of zij geworteld is geraakt in de Nederlandse samenleving.

Verblijf als terugkeer niet kan: sluitend beleid

Het beleid voor alleenstaande minderjarige vluchtelingen en migranten moet sluitend zijn. In de huidige praktijk komt het vaak voor dat een jongere geen vergunning als alleenstaande minderjarige vreemdeling krijgt omdat er sprake zou zijn van adequate opvang in het land van herkomst, terwijl terugkeer niet gerealiseerd kan worden. Dit mag niet gebeuren. Als na bijvoorbeeld twee jaar blijkt dat de terugkeer van een jongere naar het land van herkomst niet uitvoerbaar is, moet hij of zij een permanente verblijfsvergunning krijgen.

De herijking van het beleid voor alleenstaande minderjarigen die vanuit het buitenland in Nederland terecht komen vereist een radicale omslag in het denken van de Nederlandse overheid. Een overheid die het Kinderrechtenverdrag serieus neemt, stelt daarbij het belang en de ontwikkeling van jongeren voorop. Het hier beschreven tienpuntenplan geeft daarvoor een voorzet. De eer van het inkoppen is aan de staatssecretaris.

Carla van Os en Martine Goeman

zijn juristen bij *Defence for Children*.

1. Zie voor informatie over het Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind: www.kinderrechten.nl.
2. UN doc CRC/GC/2005/6, General Comment, nr. 6 (2005). Treatment of unaccompanied and separated children outside their country of origin, para. 12.

[www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/\(symbol\)/CRC.GC.2005.6.En?OpenDocument](http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/(symbol)/CRC.GC.2005.6.En?OpenDocument)

Jongeren ‘hangen’ vaak rond pleintjes en speelvelden. Hebben zij hier recht op? Een antwoord en impressie uit Amsterdam-West van D66-deelraadsleden Shanta Singh (de Baarsjes) en Ronald Mauer (Osdorp).

door **Shanta Singh** en **Ronald Mauer**

Recht op ruimte

Jongeren in Amsterdam-West

Amsterdam-West kent een grote diversiteit aan bewoners. Het gaat niet alleen om etnische diversiteit, maar bijvoorbeeld ook om diversiteit in welvaart, in sociale positie en tussen generaties. Vanaf de jaren '80 van de vorige eeuw ging het een lange tijd niet zo goed in Amsterdam-West, maar ook nu vallen enkele wijken van de stadsdelen in West onder de wijkaanpak van minister Vogelaar. Er wonen veel jongeren in Amsterdam-West, veelal van allochtone afkomst, en deze jongeren laten af en toe van zich horen. Op het August Allebéplein en het Mercatorplein hebben zich wel eens problemen met hen voorgedaan; er zijn groepen die overlast geven, sommige zijn zelfs crimineel. Maar jongeren nemen ook tal van initiatieven. In dit artikel onderzoeken wij welke grondrechten in het geding kunnen zijn als het gaat om jongeren in een woonwijk in Amsterdam-West. Het is een normatieve insteek die ook belangrijk is bij het creëren van Vogelars ‘Prachtwijken’.

Claim op de ruimte

Amsterdam-West valt uiteen in een deel binnen de Amsterdamse ringweg, grotendeels voor 1945 gebouwd, en een deel buiten de ringweg dat na 1945 is gebouwd. Het deel binnen de ring is zeer dicht bebouwd. Jongeren die bij elkaar komen op pleinen en plantsoentjes kunnen al snel overlast veroorzaken. Buiten de Ring kenmerkt Amsterdam-West zich door grote uitgestrektheid, waardoor er weinig toezicht op jongeren is. In beide situaties kun je zeggen dat jongeren een claim leggen op de stedelijke ruimte. Die claim van jongeren op de ruimte ervaren andere bewoners vaak als bedreiging. Het fenomeen ‘hangjongeren’ is voor sommige mensen een reden om te verhuizen. Wij proberen hier op een andere manier naar dit probleem te kijken. In hoeverre kan de publieke ruimte worden geclaimd door een groep mensen? Wij introduceren hiervoor een figuurlijk grondrecht op ‘ruimte’.

‘Recht op ruimte’ wordt niet als zodanig in de grondwet of in verdragen gedefinieerd. Toch vinden wij het de moeite waard om dit recht als grondrecht in de stedelijke context te introduceren. Het betreft dan een recht in figuurlijke zin, af te leiden uit grondrechten als persoonlijke vrijheid, bewegingsvrijheid, rust en vrije tijd. Het recht op ruimte in figuurlijke zin past bij het achterliggende idee van grondrechten, dat iedereen moet kunnen zijn zoals hij of zij zelf wil.

Ontwikkeling en ruimte

Het recht van kinderen op ontwikkeling is in verschillende verdragen vastgelegd¹. Het grondrecht om je te ontwikkelen slaat niet alleen op een formele omgeving, zoals school of werk, maar ook op ontwikkeling in de informele omgeving, bijvoorbeeld na schooltijd op het gebied van cultuur of vrije tijd². Voor jongeren kan dit in de publieke ruimte zijn. Zij willen elkaar buiten schooltijd in hun vrije tijd opzoeken en niet thuis bij elkaar afspreken. Zij willen zich immers onttrekken aan ouderlijk of ander gezag. Dit is een fenomeen dat zich steeds weer herhaalt, en waarschijnlijk nog het meeste in een stedelijke omgeving. Ontmoetingen van jongeren leveren steeds weer andere subculturen op. Soms georganiseerd rond muziek, soms etnisch of politiek. Jongeren creëren nieuwe dingen zoals een popcultuur en streetdance. Het grondrecht op ontwikkeling betekent dat deze subculturen gerespecteerd moeten worden. Het recht op zelfbeschikking impliceert immers dat jongeren zelf mogen beschikken over hun leven en hun vrije tijd. Omdat jongeren bij voorkeur in de openbare ruimte samenkomen, heeft dat impact op de publieke ruimte. Jongeren hebben een eigen manier om gebruik te maken van de openbare ruimte (hangen, skaten, kraken). Het gebruik dat jongeren maken van de publieke ruimte botst soms met behoeften van andere gebruikers van de openbare ruimte.

Schaarste aan ruimte

Als ‘recht op ruimte’ een grondrecht is, moet het ook voor iedereen beschikbaar zijn. In een stedelijke omgeving kan dit problemen veroorzaken. Dichte bebouwing zorgt voor een schaarste aan ruimte. Het gebruik van openbare ruimte door een groep kan het gebruik van ruimte door een

andere groep belemmeren. Vaak is beschikbare ruimte in gebouwen al verdeeld en is het moeilijk voor nieuwe groepen om aanspraak te maken op ruimte. Waar jongeren een claim leggen op de openbare ruimte, voelen buurtbewoners zich vaak niet meer prettig in diezelfde openbare ruimte. Vooral ouderen ervaren dit. Jongeren geven vaak aan behoefte te hebben aan een specifieke ruimte. Maar daar kan niet altijd in worden voorzien. Ruimtegebruik van jongeren van de stedelijke ruimte moet vanzelfsprekend niet botsen met het gebruik dat andere bewoners binnen de stedelijke omgeving ervan willen maken. Een uitvloeisel van ‘recht op ruimte’ is echter ook dat jongeren respect moeten tonen voor hun omgeving. Ook anderen moeten zich veilig kunnen voelen in de publieke ruimte, maar de omgeving moet jongeren ook accepteren. En daar ontbreekt het vaak aan. Klagen over jongeren is van alle tijden, maar levert in stedelijke omgevingen weinig op. Beter is het om jongeren ook hun rechten te gunnen op de openbare ruimte.

Creatieve oplossingen

In 2007 veroorzaakten jongeren in de Chassébuurt in De Baarsjes (West binnen de ring) veel overlast. Ze hingen op straat, maar scholden ook mensen uit en vernielden bezittingen. De oorzaak van de overlast lag onder andere in een pasjessysteem voor toegang tot het jongerenwerk. Voor het samenkomen in het jongerencentrum moest een pasje worden aangevraagd. Veel jongeren weigerden dit en gebruikten uit frustratie voor hun vrijetijdsbesteding de publieke ruimte op een negatieve manier. Een ander probleem was dat de jongeren een hangplek wilden, maar dat het jongerenwerk daar niet meer in voorzag. Er ontstond veel overlast in de buurt die zich specifiek richtte tegen het jongerencentrum, maar uitstraalde over de hele omgeving en tot veel ordeproblemen leidde. Met steun van bewoners en deskundigen op het gebied van jongerenbeleid werd een stichting opgericht die voor de betreffende jeugd alternatief

‘Gun jongeren het recht op ruimte in stedelijk gebied’

‘Als recht op ruimte een grondrecht is, dan moet het ook voor iedereen beschikbaar zijn. In een stedelijke omgeving kan dit problemen veroorzaken’

jongerenwerk – vooral een hangplek – wilde bieden. Bijzonder aan dit initiatief was dat het van de jongeren zelf uitging. Een direct effect was dat de overlast in de buurt afnam. Een ander effect was dat maatschappelijke organisaties de jongeren gingen ondersteunen om een eigen jongerentrefpunt te creëren. Parallel met deze ontwikkelingen pakte de politie enkele jongeren op die van strafbare feiten werden verdacht. De jongeren uit het criminele circuit werden zo gescheiden van de opstandige jongeren.

In West buiten de ring is letterlijk ruimte gemaakt voor een initiatief om het creatieve talent van ‘jongeren zonder perspectief’ te benutten. In Slotervaart wordt creatief talent van ‘hangjongeren’ gebruikt in het project ISH-events. Dit is een school waar jongeren onder professionele begeleiding theaterproducties maken die geïnspireerd zijn op de ‘straatcultuur’. De producties

worden in het buitenland opgevoerd. Een ander initiatief in Osdorp, ‘Youth on the move’, geeft ook ruimte aan jongeren. Onder deze naam organiseren jongeren voor andere jongeren een festival dat door verschillende wijken trekt.

Eigen initiatief en geen bevoogding

Het bijzondere aan de ontwikkelingen rond de Chasséegroep en aan de projecten in Nieuw-West is het eigen initiatief om op een positieve manier ruimte in te nemen. In plaats van jongerenwerk vanuit de lokale overheid was er meer sprake van opbouwwerk, waarmee de jongeren beter vorm konden geven aan hun plannen. Wat ons betreft impliceert het recht op ruimte binnen de stedelijke context met betrekking tot jongeren ook het grondrecht om niet bevoogd te worden. Jongeren reageren op het ontkennen van grondrechten, op gebrek aan ruimte en op bevoogding. Reacties kunnen als vanouds zijn: protest (voor-

beelden: de provobeweging, kraken) of acties uit frustratie, zoals hangjongeren die overlast geven omdat ze niets anders te doen hebben. Tegenwoordig heb je ook heftiger reacties waarbij jongeren zich terugtrekken uit de publieke ruimte, zoals radicalisering, zelfdestructie, zelfmoord of passiviteit (de hele dag achter de computer). Protest kan een onvermijdelijk maatschappelijk signaal zijn. Maar daarnaast zijn er andere, meer positieve reacties mogelijk zoals politiek activisme, participatie, (contact tussen culturen en generaties) culturele en subculturele uitingen (rap). We gaven hierboven een paar voorbeelden.

Conclusie

In stedelijk gebied vinden spanningen tussen diverse groepen vaak plaats in de openbare ruimte. Jongeren leggen al decennia lang een claim op de publieke ruimte. Wij onderzochten of hierbij grondrechten in het geding zijn. Naar ons idee

gaat het in stedelijke gebieden vaak om verschillende claims op de ruimte. Bewoners hebben recht op een deel van de ruimte. Ook jongeren hebben recht op een deel van de ruimte, niet alleen letterlijk maar ook figuurlijk. Het recht op ruimte zien wij parallel aan het recht op ontwikkeling en expressie. Bevoogding van jongeren bij het gebruik van de ruimte gaat ons inziens in tegen het figuurlijke ‘recht op ruimte’. Gun jongeren tot op zekere hoogte een recht op ruimte in stedelijk gebied. Het bestrijden van overlast zonder jongeren in hun ruimtegebruik te respecteren, zal weinig effect hebben en tast een grondrecht aan.

Shanta Singh en Ronald Mauer

1. Artikel 6, lid 2 van het Verdrag inzake de Rechten van het Kind
2. Artikel 31 van het Verdrag inzake de Rechten van het Kind garandeert het recht op ontspanning

Volgens Pim Fortuyn konden we wel zonder artikel 1 van de Grondwet, dat discriminatie verbiedt. Mariëtte de Heide, directeur van Art. 1, het artikel dat discriminatie verbiedt, een landelijke vereniging ter voorkoming en bestrijding van discriminatie is het hier niet mee eens. Mensen als gelijkwaardig beschouwen is de kern van een beschaafde samenleving. Maar met het wetboek in de hand alleen kom je er niet: 'Er is niet één waarheid, één norm. Er moet altijd naar de context gekeken worden om de juiste, effectieve interventie te bepalen'.

door Alex Dijk en Corina Hendriks

De sociologie van Artikel 1

De context van gelijkheid en discriminatie

'Allen die zich in Nederland bevinden, worden in gelijke gevallen gelijk behandeld. Discriminatie wegens godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, ras, geslacht of op welke grond dan ook, is niet toegestaan'. Zo luidt artikel 1 van de Nederlandse Grondwet. Volgens velen de hoeksteen van de Nederlandse democratische rechtstaat, volgens anderen een hinderlijk artikel dat afgeschaft zou moeten worden. Vereniging Art. 1, gevestigd in Rotterdam, komt op voor dit artikel in de Grondwet. Een gesprek met directeur Mariëtte de Heide.

Waarom is artikel 1 het eerste artikel van onze grondwet?

'De Grondwet heeft een lange historie. Dit gaat eigenlijk terug tot de Franse tijd, een periode waarin het gelijkheidsbeginsel erg belangrijk was. Daarom staat dit artikel op de eerste plaats.

Wettelijke zijn alle grondwetsartikelen echter nevensgeschikt. Als het gelijkheidsbeginsel verwoord was in bijvoorbeeld artikel 9, dan hadden we waarschijnlijk zo geheten. Toch is voor ons het gelijkheidsbeginsel wel de basis voor een beschaafde samenleving en daarmee een goed uitgangspunt. Als je een wet begint met de uitspraak dat iedereen die zich binnen de grenzen van een land bevindt, in gelijke gevallen gelijk behandeld moet worden, dan vind ik dat een van de meest essentiële uitspraken die je kunt doen'.

Artikel 1 ligt onder vuur, sommige partijen pleiten zelfs voor afschaffing. Kunt u dit als voorvechter van dit artikel begrijpen?

'Artikel 1 is een moeilijk artikel om te verdedigen en is beslist geen sexy onderwerp. Artikel 1 gaat over gelijkheid en gelijkwaardigheid. Maar een mens wil niet aan iedereen gelijk zijn; de mens wil

tot een eigen groep behoren en zich daarmee onderscheiden. Zo worden we opgevoed. De mens is een sociaal wezen en heeft het gevoel nodig dat hij of zij bij een sociaal verband hoort *waar anderen juist niet bij horen*. Het lastige van artikel 1 is dus dat het tegen een natuurlijke drang ingaat die zegt 'wij horen bij elkaar en zij zijn anders': mensen moeten bij artikel 1 over de grenzen van hun eigen veiligheid heen stappen.

Wij van Art. 1 houden ons de laatste tijd steeds meer bezig met deze meer psychologische en sociologische perspectieven op het gelijkheidsbeginsel en het discriminatieverbod. Volgens ons bieden deze perspectieven een veel beter handvat om te interveniëren dan het opgeheven vingertje. Je kunt discriminatie bestrijden met het wetboek in de hand en vervolgens een rechtszaak winnen maar het effect zal waarschijnlijk averechts zijn; de mensen om wie het gaat, raken nog een stapje verder van de samenleving vervreemd'.

Wat doet Art. 1 precies?

'Art. 1 is een samenvoeging van het voormalige landelijke bureau ter bestrijding van rassendiscriminatie (LBR) en de regionale bureaus tegen racisme. In de nieuwe organisatie fungeert het landelijk bureau voornamelijk als het centrale expertisecentrum. In verschillende gemeenten door het land heen zijn de Anti-Discriminatie Buro's (ADB's) het aanspreekpunt voor burgers en zij registreren incidenten van discriminatie en behandelen klachten. De vereniging is voor 100% gesubsidieerd maar is onafhankelijk.

En dat kan gelukkig. Nederland is een land waar de overheid haar eigen kritiek durft te organiseren en subsidiëren. Dit is soms moeilijk uit te leggen aan bezoekers uit andere landen waar dit vaak niet het geval is.

Bij het landelijk bureau werken ongeveer dertig vaste medewerkers en een aantal vrijwilligers. Een van de hoofdactiviteiten is het bijhouden van het archief en bibliotheek. Verder geven wij gevraagd en ongevraagd advies over alles wat met discriminatie te maken heeft. Gezien onze geschiedenis als LBR zijn we momenteel met name expert op het gebied van racisme, maar we bouwen nu ook kennis op over andere vormen van discriminatie, zoals op seksualiteit, geloof en politieke overtuiging'.

Art. 1 als een belangenvereniging voor allochtonen?

'Dat is een groot misverstand. Als we al een belangenvereniging zouden zijn, dan is dat voor het algemeen belang; de beschaafde samenleving. We komen op voor alle minderheden in de samenleving. En dat is ook een boodschap die we uitdragen: op de een of andere manier behoren mensen altijd wel tot een minderheid'.

Is het debat over discriminatie veranderd in de loop van de tijd? Zo ja, hoe?

'Als we het hebben over discriminatie en integratie, dan is de Nederlandse situatie toch wel een beetje een unieke. In veel andere landen wordt integratie gezien als iets dat een nieuwkomer moet bevechten en graag wil: in Nederland wordt het als een verplichting gezien die aan de nieuwkomer moet worden opgelegd. Alsof die nieuwkomers niet zouden willen integreren en dat wij integratie met boetes en andere maatregelen moeten afdwingen!

In mijn ogen hebben we het over onszelf uitgeroepen dat de situatie is zoals hij nu is. De oplossingen blijven op dit moment steken in het paradigma dat ik net schetste; integratie afdwingen door middel van repressie. Waarom gaan wij er niet van

uit dat de nieuwkomer de taal graag zou willen leren, wél graag wil integreren? Dan heb je een andere setting waarin je dan ook hele andere beleidsmaatregelen neemt.

Het derde ECRI rapport, de Europese Commissie tegen Racisme en Intolerantie, van afgelopen februari deed nogal wat stof opwaaien. Nederland kwam er aanzienlijk slechter af dan Nederlandse politici graag over zichzelf denken. Bovendien vinden velen in Nederland, ons land bijna té tolerant'.

Welk argument mist u in het debat?

'Het totale gebrek aan empathie; het vermogen van weldenkende mensen om eens stil te staan bij hoe het komt dat iemand roept wat hij roept, waar het vandaan komt en waarom hij het nodig vindt om dat te roepen. Je kan natuurlijk een jonge moslim vervolgen als hij iets gekks roept. Maar dat is, zoals eerder opgemerkt, een weg die hem alleen maar bevestigt in zijn beelden. Hij wordt opnieuw niet geaccepteerd. Het onmiddellijk grijpen naar repressieve maatregelen en jezelf niet afvragen waar het discriminerend gedrag vandaan komt, vind ik een buitengewoon zorgelijke ontwikkeling in het Nederlandse debat. Ter verduidelijking, met empathie bedoel ik niet dat je het alleen bij het begrip moet laten maar dat je betere en effectievere interventies kunt plegen als je de context beter begrijpt. Er moeten wel degelijk interventies gedaan worden. Discriminerende uitspraken blijven onacceptabel!

'Relatieveer ook eens een beetje! De Nederlandse cultuur is ook maar een gegroeide cultuur'

Een actueel voorbeeld in dit kader is Mohammed Enait die aanvankelijk weigerde vrouwen handen te geven. Na een uitspraak van de Commissie Gelijke Behandeling weigerde hij echter iedereen een hand te geven – dus niet alleen vrouwen. Om niet te discrimineren. Maar daar wordt veel aanstoot aangenomen. Daar tegenover staat dat als er een

Japane zakendelegatie komt, met een zak geld, en die buigen en geen handen geven, dan is het wel geaccepteerd. Er is dus niet één waarheid, één norm. Er moet altijd naar de context gekeken worden om de juiste, effectieve interventie te bepalen. Dit is niet iets dat een rechter met één uitspraak voor altijd kan beslechten. Om die context goed te begrijpen, moet er begonnen worden met dialoog. Relatieveer ook eens een beetje, de Nederlandse cultuur is ook maar een gegroeide cultuur. Dat is precies de Art. 1 boodschap; kijk naar intenties, zoek de oplossing en niet de confrontatie. In tijden van de opkomende Verdonk-en is dit een boodschap waar de politiek soms geen belang bij lijkt te hebben'.

Bent u zelf wel eens gediscrimineerd?

'In de tijd dat ik carrière aan het maken was in het onderwijs heb ik hoogstens een glazen plafond ervaren in mijn ambitie om rector te worden. Er waren vaak bijna ongelovige reacties als ik mij voorstelde als rector. Die mij overigens niet hebben verhinderd zeven jaar lang rector te zijn van een scholengemeenschap in Houten. Maar dat is wel de enige ervaring met discriminatie die ik persoonlijk heb gehad dus dat was niet mijn intrinsieke motivatie om directeur van Art. 1 te worden. Wel neem ik mijn verleden mee om te begrijpen hoe mensen over elkaar denken, over gelijkheid en discriminatie. Ik ben opgegroeid in de katholieke zuil in Brabant, en ik had nog nooit een homo gezien totdat ik achttien was. Ik heb gelukkig altijd kansen gekregen om mij te ontwikkelen en naar de universiteit te gaan. Daarbij hebben mijn ouders mij altijd opgevoed met het idee dat iedereen er mocht zijn, "dus homo's ook". Als ik dan vanuit dat kader terugdenk aan de eerste keer dat ik kennis maakte met een homo, dan was dat voor mij toch even schrikken. Ondanks mijn ontwikkeling en opvoeding. Als ik destijds al raar keek toen ik voor het eerst een homo zag, hoe moeten dan bijvoorbeeld moslims dat ervaren? Van mijn verleden heb ik geleerd dat je opvoeding van groot belang is voor hoe je dingen ziet en hoe gemakkelijk je het vreemde kan accepteren, en dat is iets dat voor iedereen geldt'.

Alex Dijk en **Corina Hendriks** zijn respectievelijk gastredacteur en redacteur van *idee*.

Survival International publiceerde onlangs unieke foto's van een geïsoleerd levende volksstam in een van de meest afgelegen delen van het Amazonegebied. De foto's tonen leden van de stam met een roodgeverfd lichaam die hun pijl en boog richten op het vliegtuig van waaruit de foto's werden genomen. Miljoenen mensen kregen de ongekende 'krijgers' te zien. Wie zijn de mensen op deze foto's? Hoe kunnen we de grondrechten en waarden van zulke geïsoleerd levende kwetsbare groepen benaderen? En wat kan Europa doen om ze te beschermen?

door **Lucy Arnot**

Grondrechten en gedeelde waarden in het Amazonegebied

De gefotografeerde stam behoort tot zo'n honderd volksstammen in de wereld die ervoor hebben gekozen om contact met 'buitenstaanders' af te wijzen. De meeste ervan leven in Zuid-Amerika, vooral in Brazilië en Peru, maar er zijn ook meer dan veertig stammen in West-Papoea en een op de Indiase Andaman-eilanden.

Geïsoleerd levende stammen

Hoewel er geen precieze definitie bestaat, verwijst de term 'geïsoleerd' over het algemeen naar stammen die geen (vreedzaam) contact met buitenstaanders hebben. Soms hebben erg geïsoleerd levende volksstammen sporadisch contact met nabijgelegen stammen, mogelijk om goederen uit te wisselen, maar ze hebben geen geregeld contact

met andere mensen die niet in stamverband leven. Dit betekent niet dat zij 'onbekend' of 'onontdekt' zijn, zoals vaak omschreven. We weten dat ze bestaan! In de loop der jaren heeft *Survival International* een enorme hoeveelheid documentatie verzameld om de exacte locatie van deze geïsoleerde stammen vast te stellen, zoals getuigenverklaringen, fysiek bewijs en verklaringen van nabijgelegen stammen.

Monster van Loch Ness

Desondanks wordt hun bestaan nog vaak betwist. Zo beweert de president van Peru dat hun bestaan een verzinsel is van 'milieuactivisten'. Een woordvoester van de nationale oliemaatschappij, PeruPetro, vergelijkt ze zelfs met het

monster van Loch Ness: 'Iedereen lijkt van de geïsoleerde stammen gehoord te hebben of ze gezien te hebben, maar er is geen bewijs'. Daarom waren de foto's van de stam zo belangrijk; ze tonen de hele wereld onomstotelijk dat deze geïsoleerde volksstammen wel degelijk bestaan. Ook de problemen waarmee zij te maken hebben kwamen zo onder de aandacht.

De stam is gefotografeerd in Brazilië, waar ze vanuit Peru noodgedwongen naartoe gevlucht waren om te ontsnappen aan de illegale houtkappers in hun leefgebied.

Geïsoleerd levende stammen zijn de meest kwetsbare mensen op aarde, bedreigd door ziektes waartegen ze geen weerstand hebben en door het geweld waarmee illegale houtkappers, boeren en stropers hun leefgebieden binnendringen. Jorge, een Murunahua-man uit Peru, verloor een oog toen hij werd beschoten door illegale mahonie-houtkappers bij het eerste contact: 'Toen de houtkappers contact met ons zochten, kwamen we de jungle uit. Daarna volgde de ziekte, hoewel we toen niet wisten wat een verkoudheid was. De helft van ons ging dood. Mijn tante stierf, mijn neef ook. De helft van mijn familie ging dood'.

Wereldwijde campagne

Survival International strijdt al bijna veertig jaar voor de bescherming van land, rechten en toekomst van inheemse volksstammen overal ter wereld. Zij voert over de hele wereld campagne voor inheemse volksstammen en krijgt daarbij steun van mensen uit meer dan tachtig landen. De Indiase regering zag bijvoorbeeld in 2000 af van de gedwongen verplaatsing van de geïsoleerd levende Jawarastam nadat zij dagelijks honderden brieven van aanhangers van *Survival International* had ontvangen. Maar ondanks alle successen moet nog veel werk worden verzet.

Met een unieke film met *Survival International's* ambassadrice Julie Christie als verteller ging de campagne voor geïsoleerd levende volksstammen van start. De campagne roept op tot erkenning en bescherming van hun landrechten; daar is hun toekomst op gebaseerd. Opgedrongen contact met de buitenwereld leidt onherroepelijk tot de ondergang van complete gemeenschappen. Als de landrechten gewaarborgd zijn, is er meer perspectief.

Mensenrechten

Mensenrechten, de grondrechten van ieder mens, zijn in nationale en internationale wetten en verdragen vastgelegd. Maar hoe kunnen ze gelden voor de mensen op de foto's en hun recht om in afzondering te leven?

Er bestaan twee gangbare opvattingen hierover. Ten eerste zijn er mensen die vinden dat geïsoleerd levende volksstammen 'behouden' moeten blijven; ze maken geen deel uit van de moderne wereld en bieden juist een blik op het verleden. Maar de mensen op de foto's zijn geen overblijfselen uit vroegere tijden die op de een of andere manier de 'vooruitgang' misliepen. Ze maken deel uit van de huidige wereld. Mensenrechten gelden evenzeer voor hen, ook al kennen ze die zelf net zo min als de buitenwereld.

Ten tweede zijn er mensen die vinden dat geïsoleerd levende volksstammen de kans moeten krijgen 'onze' wereld te leren kennen. Maar de stam op de foto's heeft vrijwel zeker kennis van de 'buitenwereld'; zelfs de stam die in het grootste isolement leeft, de Sentineezen op de Andaman-eilanden, is in aanraking geweest met buitenstaanders door vrachtschepen die nabij hun leefgebied vergingen.

Confrontaties met buitenstaanders

Een poging tot vreedzaam contact met burens is voor geïsoleerd levende volksstammen uitsluitend mogelijk wanneer zij veilig in hun eigen gebied leven. Helaas komt dit zelden voor; de meeste confrontaties met buitenstaanders zijn gewelddadig. Het gaat meestal om kolonisten, veeboeren, houtkappers, mijnwerkers, boeren en anderen die op hun land uit zijn. In de Amazone zijn geïsoleerd levende Indianen vaak beschoten en uitgemoord. Wie weet wat de stam op de foto's in de loop der jaren heeft meegemaakt en ondergaan? Waar het om gaat is dat zij ervoor kiezen in isolement te leven. In de jaren tachtig stierf een vijfde van de Braziliaanse Yanomamistam toen mijnwerkers hun gebied binnendrongen. Hun landrechten, die dankzij twintig jaar campagne voeren onder leiding van *Survival International* nu gewaarborgd zijn, bieden hun tegenwoordig de mogelijkheid zelf de regie te voeren hoe zij zich aan de Braziliaanse samenleving aanpassen. Zij beheren eigen scholen in eigen dorpen en leiden hun welzijnswerkers zelf op zonder afbreuk te doen aan de eigen taal,

cultuur en levenswijze. Tijdens een bezoek aan Londen vorig jaar maakte Yanomami-leider en sjamaan Davi Kopenawa duidelijk hoe hij over de campagne dacht: 'Als Survival International er niet was geweest, waren we nu allemaal dood geweest'. Geïsoleerd levende stammen moeten niet 'behouden' blijven of met de 'buitenwereld' in contact worden gebracht. Beide opvattingen rieken naar kolonialistisch paternalisme: 'Wij weten wel wat goed voor hen is.' Nee, we moeten juist voor hun recht opkomen om zelf te bepalen hoe ze willen leven en zich op eigen wijze en in eigen tempo aan te passen aan de veranderende omstandigheden. Het waarborgen van hun landrechten maakt dit mogelijk.

Internationale verdragen

De Universele Verklaring van de Rechten van Inheemse Volken die in september 2007 is geratificeerd, heeft een internationale norm gesteld voor de behandeling van inheemse volken. Zij is echter niet juridisch bindend en kent ook geen sterke arm.

Survival International voert ook campagne voor ratificatie van ILO-Conventie 169 van de Internationale Arbeidsorganisatie, het enige internationale verdrag dat de rechten regelt voor inheemse volken op hun eigen leefgebied en een stem in projecten die dat kunnen aantasten. Anders dan de VN-verklaring is de ILO-Conventie wel juridisch bindend voor alle overheden die haar ratificeren.

Negentien landen deze conventie geratificeerd en naarmate hun aantal toeneemt, krijgt zij meer kracht. Nederland en Spanje zijn de enige twee Europese landen die tot dusver hebben getekend.

Toepasbaarheid

Landen werpen allerlei bezwaren op tegen de ratificatie. Zo weigert het Verenigd Koninkrijk omdat het geen relevantie voor dit land zou hebben, aangezien er geen inheemse volken zouden leven. De conventie stelt echter nergens dat alleen landen met inheemse volken zouden kunnen tekenen. Sterker nog, de ILO verwerpt dit argument met de volgende voorziening: 'Ratificatie... is een

© Gleason Miranda/Funai

© Fiona Watson/Survival

blijk van solidariteit met inheemse volken en stammen. De principes van deze conventie kunnen ook als leidraad fungeren voor ontwikkelingshulp en -samenwerking en programma's die door de deze landen worden gesteund en ontwikkeld om inheemse volken en stammen te steunen¹. Bredere ratificatie van ILO-Convention 169 door Europese landen zou een belangrijk signaal afgeven aan landen die wel inheemse volken kennen. Hoe breder de steun voor deze conventie zal zijn, des te moeilijker zal het voor elk land worden haar te negeren, of ze er nu partij bij zijn of niet. Met de ratificatie heeft Nederland een krachtig signaal afgegeven van solidariteit met geïsoleerd levende volken en andere stammen. Het moet nu eraan werken dat de rest van Europa hierin zal volgen.

Conclusie

De publieke reactie op de foto's van deze geïsoleerd levende stam was verbazingwekkend. Honderden mensen sloten zich aan bij onze brievencampagnes en schreven de Peruaanse president met het dringende verzoek om de landrechten van deze volken te beschermen. Als een gevolg van deze toenemende druk heeft de Peruaanse overheid een missie het Amazonegebied in gestuurd om de leefomstandigheden van deze geïsoleerde volken nader te onderzoeken.

Om terug te keren bij de vraag die we in het begin stelden: zijn er nu nog werkelijk mensen op aarde die nog nooit een vliegtuig hebben gezien?

Ons antwoord moet luiden: waarschijnlijk niet, het volk op deze foto's heeft vast wel eens eerder een vliegtuig gezien'. Maar onze preoccupatie met wat deze mensen weten, of niet weten over 'onze' wereld, weerhoudt ons ervan de vraag te stellen die er werkelijk toe doet: wat bedreigt hun leefwijze en hoe kunnen we hun hierin helpen?

Om te spreken met José Carlos dos Reis Meirelles Júnior, leider van de expeditie die deze foto's produceerde: 'Wat in dit gebied gebeurt... is verder bewijs voor de volstrekte irrationaliteit waarmee wij, de "beschaafde" wereld, het leven op aarde tegemoet treden. Het is de hoogste tijd dat we stoppen met het opleggen van onze visie aan anderen, en geïsoleerd levende volken een eigen visie gunnen op de beste omgang met hun eigen leefgebied, leven en toekomst'.

Lucy Arnot is lid van Survival International. Met medewerking van Nellie Werner, vertaling Caroline Hulsmann, David Raats en Arthur Olof. Voor meer informatie zie <http://www.survival-international.org>

1. Tomei, Manuela & Sweptson, Lee (1996) *Indigenous and Tribal Peoples: A Guide to ILO Convention No. 169*. Geneva: ILO

In internationale conflicten is de kans op geweld en het schenden van mensenrechten vaak groot. Strafrechtsdeskundige Bas van der Leij bespreekt hoe internationale belangenconflicten gewelddoos kunnen worden opgelost. 'Bij dit soort conflicten moet er altijd een strafrechtelijke reactie volgen'.

door **Bas van der Leij**

Gewelddoos oplossen van belangenconflicten

Een internationaal perspectief

In de vijfde richtingwijzer geeft D66 als een van de centrale waarden het gewelddoos oplossen van belangenconflicten. Hoe vanzelfsprekend dit ook mag klinken, een gemakkelijke opdracht is het geenszins. Zeker als we dat in een internationaal perspectief plaatsen. Bij internationale, interregionale en intergroep conflicten is de kans op geweld vaak groot. De problemen in het Midden-Oosten, Afghanistan, Darfur en Georgië, illustreren dat. Een oplossing van een dergelijk conflict ligt vaak niet binnen handbereik, via bijvoorbeeld een wapenstilstandakkoord. Een wapenstilstand kan dan bij het minste of geringste worden verbroken en een nieuwe golf van geweld kan volgen. Een nieuw conflict is geboren, of misschien beter gezegd, het oude conflict is nooit werkelijk opgelost. Daarom vereisen dergelijke conflicten een structurele aanpak, waarbij op meerdere niveaus en dimensies aan een duurzame uitkomst wordt gewerkt¹. De oplossing, of misschien beter gezegd het doel, moet dan zijn een duurzame vrede².

Geweldsuitbarstingen zijn niet een logische voorwaarde van een uiteindelijke vreedzame oplossing. Zeker niet. Door Galtung wordt aangegeven dat niet geweld onderdeel uitmaakt van de menselijke natuur, maar het *vermogen* tot geweld. Het zijn dan vervolgens de omstandigheden die de realisatie van dat vermogen bepalen³. Aan die omstandigheden kan worden gewerkt om te voorkomen dat (verder) geweld wordt gebruikt om conflicten op te lossen. De vraag is natuurlijk hoe dan. Zo eenvoudig als die vraag luidt, zo ingewikkeld is het antwoord. Het proces waarvan duurzame vrede de uitkomst moet zijn, is er een van geven en nemen, waarbij verzoening tussen (voormalige) rivalen een belangrijke rol speelt. Het disproportioneel 'bestrafen' van een der partijen – zoals Duitsland na de Eerste Wereldoorlog met een enorm bedrag aan herstelbetalingen werd opgezadeld⁴ – kan een voedingsbodemp zijn voor nieuwe conflicten, of verdieping van de oude.

Toch kan bestraffing – en in ruimer verband berechting – wel een onderdeel vormen in het oplossen van een internationaal, interregionaal of intergroep conflict. In het oplossen van conflicten tussen *individuen of belangengroeperingen* heeft de rechter zelfs een hele prominente rol. Het is dan zijn of haar taak om in een rechtsgeschied tussen partijen een oordeel uit te spreken. Dat is echter op internationaal (of interregionaal) niveau heel anders. Er is een Internationaal Hof van Justitie (gevestigd in Den Haag in het Vredespaleis) dat zich uitsluitend buigt over rechtsgeschillen tussen landen, mits die landen daar toestemming voor geven⁵. Van die mogelijkheid is tot op heden weinig gebruik gemaakt. Maar dat wil niet zeggen dat berechting hier geen rol van betekenis kan of behoort te spelen. Sterker nog, indien in internationale conflicten sprake lijkt te zijn van mensenrechtenschendingen ben ik van mening dat er altijd een (internationaal) strafrechtelijke reactie moet volgen. Daar komt bij dat berechting wel degelijk, indien aan bepaalde voorwaarden wordt voldaan, een belangrijke bijdrage kan leveren aan het proces dat is gericht op verzoening en vrede. Op dat punt wordt nu verder ingegaan.

Straftribunalen

Tot begin jaren negentig van de vorige eeuw waren er weinig mogelijkheden om oorlogsmisdadigers strafrechtelijk te vervolgen. Door de val van de Berlijnse muur in 1989 en het uiteenvallen van de Sovjet-Unie twee jaar later kwam er een wijziging in het internationale politieke klimaat. Hierdoor werd het voor de VN mogelijk om in 1993 het Joegoslavië-tribunaal op te richten. Daarmee is de VN een nieuwe weg ingeslagen in de handhaving van de internationale vrede en veiligheid. Daarbij zijn mensenrecht kwesties uitdrukkelijk onderdeel geworden van het vredes- en veiligheidsbeleid van de VN. In dat beleid past ook het instellen van oorlogstribunalen. Een belangrijk signaal dat hiermee wordt afgegeven is dat ernstige misdaden niet onbestraft zullen blijven. Na het Joegoslavië-tribunaal zijn er een hele reeks nieuwe tribunalen opgericht, waarbij de VN in meer of mindere mate betrokken is geweest⁶.

De bestraffing van oorlogsmisdadigers door een onafhankelijk supranationaal hof is een belang-

rijke stap, maar voor verzoening tussen (voormalig) rivaliserende gemeenschappen is het (nog) onvoldoende. Daar is meer voor nodig. Onder verzoening kan worden verstaan het herstellen van vriendschap tussen rivalen na een conflictbeëindiging of het omzetten van aversie en vijandschap naar een vorm van vriendschap. Een verzoeningsproces begint wanneer psychologische veranderingen plaats gaan vinden. Dit betekent dat de rivaliserende gemeenschappen onder andere hun opvattingen, houding en emoties over het conflict, over elkaar en de toekomstige verhoudingen veranderen in de richting van het herstellen van vriendschap. Daarvoor zal een beleid ontwikkeld moeten worden dat gericht is op verandering van het psychologisch repertoire van de leden van de gemeenschappen die betrokken zijn geweest bij een conflict. Dergelijke veranderingen beginnen soms al voor het conflict uiterlijk is beëindigd en kunnen dan meewerken aan een vreedzame oplossing. Een verzoeningsproces is niet lineair met een constante verandering, maar veeleer een dynamisch proces met tegenslag en vooruitgang.

Joegoslavië-tribunaal

Terug naar het Joegoslavië-tribunaal. Het doel waarvoor dit tribunaal tot stand is gekomen is om de personen, die verantwoordelijk zijn voor de grove mensenrechtenschendingen begaan in het voormalig Joegoslavië, te veroordelen om zo te komen tot een *herstel van vrede*. Volgens het tribunaal vormen de eigen verrichtingen een bijdrage aan het verzoeningsproces in het voormalig Joegoslavië. Idealiter zou dat voor het proces tegen Karadzic ook moeten gelden. Het is echter de vraag of het tribunaal met voldoende middelen is geëquipeerd om dat te kunnen. Zo is de focus van het tribunaal niet primair gericht op de belangen van individuen. Slachtoffers in het strafproces kunnen alleen maar participeren als getuigen. Een sprekerrecht voor slachtoffers – zoals in Nederland – kent het Joegoslavië-tribunaal niet. Maar als we kijken naar de zaak Karadzic dan appelleert de bestraffing, indien hij schuldig wordt bevonden, aan een gevoel van rechtvaardigheid⁷. Rechtvaardigheid is een belangrijk aspect in het proces naar verzoening⁸.

Maar dat proces bestaat uit meerdere dimensies dan rechtvaardigheid alleen. Uit de ervaringen

opgedaan met onder andere de Zuid-Afrikaanse Waarheids- en Verzoeningscommissie komt naar voren dat waarheidsvinding als functie van het vastleggen van het gemeenschappelijk (gewelddadig) verleden een belangrijk onderdeel is in het proces naar verzoening. Daarnaast vormen onder andere erkenning van slachtofferschap en het binnen een officiële context kunnen vertellen van het eigen verhaal, prominente aspecten in dat proces. Maar ook het erkennen van de humaniteit en identiteit van de mensen van de andere gemeenschap (zoals de gemeenschap waartoe de oorlogsmisdadigers behoren) vormt een uitermate belangrijk onderdeel van de weg naar verzoening⁹. Dat kan ook leiden tot amnestie voor degenen die (oorlogs-) misdaden hebben begaan. Dit zijn aspecten die geen plaats hebben gekregen in het strafproces bij het Joegoslavië-tribunaal¹⁰. Hierdoor is het tribunaal in dat opzicht in zekere zin gehandicapt. Er moet een bijdrage worden geleverd aan een verzoeningsproces waarvoor het eigenlijk niet de middelen heeft.

Bij de totstandkoming van het Internationaal Strafhof (niet te verwarren met het Internationaal Hof van Justitie) in 2002 heeft men hier veel van geleerd en is meer aandacht gekomen voor de positie van slachtoffers, de mogelijkheden tot schadevergoeding en andere vormen van herstel, zoals rehabilitatie. Daarin kan een duidelijke stap voorwaarts worden gezien in de ontwikkeling van het internationale strafrecht. De restrictieve kaders van bestraffing worden meer losgelaten en een multidimensioneel procesmodel begint vorm te krijgen. Maar misschien zit het venijn hier toch in de staart. De genoemde dimensies van een verzoeningsproces liggen niet altijd in elkaars verlengde. Zo zal een verdachte van oorlogsmisdaden niet snel een volledige bekentenis willen afleggen, als daar geen amnestie tegenover staat. Ook zal bij de berechting van een verdachte de waarheidsvinding in het teken staan van juridisch bewijs en heeft het met een gemeenschappelijke geschiedschrijving weinig (meer) van doen. Dat maakt het (geweldloos) oplossen van internationale, interregionale of intergroep conflicten – ook met de hulp van een straftribunaal – tot een delicaat en meestal langdurig proces.

Dit alles neemt echter niet weg dat het uitgangspunt – het geweldloos oplossen van belangenconflicten – ook bij dergelijke conflicten als centrale waarde krachtig overeind blijft. Het is juist in zaken waarin de beproeving groot is, dat het blijven zoeken naar oplossingen en het vasthouden aan gekozen uitgangspunten de basis vormt voor uiteindelijk succes.

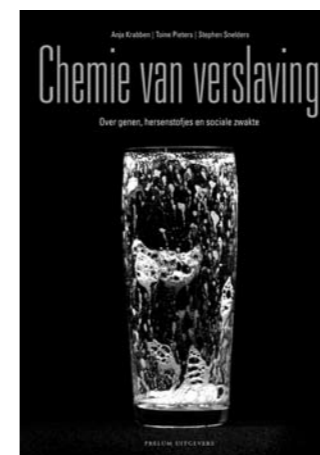
Bas van der Leij is als strafrecht deskundige verbonden aan de Rijksuniversiteit Groningen. Hij schrijft deze bijdrage op persoonlijke titel.

1. Dit impliceert overigens in het geheel niet dat in een periode van duurzame vrede tussen landen of bevolkingsgroepen geen conflicten kunnen ontstaan. Conflicten zijn van alle tijden, maar in een periode van duurzame vrede worden conflicten gewoonlijk vreedzaam opgelost.
2. Met duurzame vrede wordt hier bedoeld een situatie waarin de kans op een oorlog of een (intern) gewapend conflict zo klein is dat geen enkele betrokken partij daar rekening mee houdt.
3. Zie J. Galtung, 'Violence, War, and Their Impact On Visible and Invisible Effects of Violence', *Polylog, Forum for Intercultural Philosophy* 5 (2004).
4. Volgens berekeningen zou Duitsland tot 1986 herstelbetalingen hebben moeten verrichten als de Tweede Wereldoorlog niet zou zijn uitgebroken.
5. Daarnaast kan het Internationale Hof van Justitie op verzoek van VN-organen of geautoriseerde internationale organisaties ook adviseren in juridische kwesties.
6. In de jaren na de oprichting van het Joegoslavië-tribunaal in 1993, zijn het Rwanda-tribunaal, het speciale tribunaal voor Sierra Leone, het Internationale Strafhof, het tribunaal voor Oost-Timor en het Cambodja-tribunaal opgericht. Momenteel is de VN bezig een bijzonder tribunaal voor Libanon op te zetten in verband met de moord in 2005 op Rafik Hariri, oud-premier van Libanon. Bovendien is er vorig jaar een bilateraal akkoord gesloten tussen Burundi en de VN over de vorming van weer een nieuw tribunaal.
7. Wat onder (sociale) rechtvaardigheid moet worden verstaan blijft hier verder buiten beschouwing.
8. Vergelijk L. Kriesberg, 'Comparing Reconciliation Actions within and between Countries', in Y. Bar-Siman-Tov (ed.): *From Conflict Resolution to Reconciliation*, Oxford University Press: Oxford 2004.
9. *Ibid.*
10. Ook bij het Rwanda-tribunaal, dat qua opzet en uitvoering zeer vergelijkbaar is aan het Joegoslavië-tribunaal, ligt de nadruk op de ondersteuning en bescherming van slachtoffers als zij in een strafzaak als getuigen optreden en niet op de (individuele) belangen van slachtoffers op herstel of rehabilitatie.

DE BESTE DE BAAS BOEKRECENSIE

Wat is verslaving? Waarom zijn sommige mensen sneller en meer verslaafd dan anderen? Het boek *Chemie van Verslaving* geeft een goed overzicht van de belangrijkste ontwikkelingen op het gebied van verslaving en verslavingszorg, meent Victor Everhardt. Meer aandacht voor de keuzevrijheid van de gebruiker was echter wel wenselijk geweest.

De Chemie van Verslaving

Over genen, hersenstofjes en sociale zwakte
Krabben, A., Pieters, T., Snelders, S.
Prelum Uitgevers
ISBN 9789085620440

Verslaving als keuze?

Over een eigen wil, genen,
chemie en moraal

De eerste zin van het boek *Chemie van Verslaving* wil ik u als lezer van Idee niet onthouden. 'Het gebruik van genotsmiddelen om te ontspannen, te vergeten, te durven en te dromen is een existentiële behoefte van mensen'. Toch wordt deze existentiële behoefte vaak als een maatschappelijk probleem gezien. De mens heeft problemen om het gebruik ervan onder controle te houden. Maar wat is verslaving? Wat bepaalt dat je er (schijnbaar) moeiteloos mee kan stoppen of juist vervalt in problematisch gebruik? De lezer van dit boek wordt op een zeer aangename wijze meegenomen in het denken over alcohol- en drugsverslaving. Na lezing ben je op de hoogte van de belangrijke nieuwste ontwikkelingen op dit terrein. Daarnaast wordt dit zeer toegankelijke boekwerk rijk geïllustreerd met ervaringen van gebruikers zelf. Naast Anja Krabben, die als freelance journalist werkzaam is, zijn Toine Pieters en Stephen Snelders mede auteurs van het boek. Beide heren zijn respectievelijk als moleculair bioloog en historicus verbonden aan de afdeling Metamedica van het VU Medisch Centrum.

Wat is verslaving?

Er bestaat geen eenduidige omschrijving van het begrip verslaving. De schrijvers hebben maar liefst acht modellen gevonden waarbinnen verslaving

verschillend wordt gedefinieerd. Het begon allemaal met het morele model (vanaf 1750). De gebruiker bezit een zwakke en amorele persoonlijkheid en moet via de gevangenis, heropvoedingskamp of anderszins weer terug worden gebracht op het juiste spoor. Vervolgens zijn achtereenvolgens nog zeven modellen ontwikkeld, te weten het farmacologische, symptomatische, ziekte, leertheoretische, sociale, biopsychosociale en het hersenziekte model.

Het farmacologische model (vanaf 1850) stelt de verslavende eigenschappen van de diverse middelen centraal. Het symptomatische model (vanaf 1930) gaat uit van een onderliggende karakterneurose of persoonlijkheidstoornis. Het ziektemodel (vanaf 1940) maakt voor het eerst een duidelijk biologisch en psychisch onderscheid tussen de verslaafden en niet-verslaafden. De bijeenkomsten van de Anonieme Alcoholisten begint nog dagelijks met de zin 'ik ben ziek'. Naast het leertheoretische model (vanaf 1960) dat uitgaat van onaangepast gedrag dat met gerichte gedragstherapie kan worden behandeld, komen wij in de jaren zestig ook het sociale model tegen. De sociale omstandigheden van het individu worden als centraal ijkpunt genomen en het maatschappelijk werk wordt als bijpassende 'behandeling' ingezet. Het biopsychosociaal model (1970- 1990) zoekt de oorzaak van de verslaving in een combinatie van biologische, psychologische en sociale omstandigheden. Sinds 1990 is het hersenziekte model omarmd dat een combinatie voorschrijft van medicatie en gedragstherapie.

Verslaving en keuzevrijheid

Op dit moment overheerst dus de gedachte dat wij te maken hebben met een chronische (hersens)ziekte. Hiertegen wordt een krachtige oppositie gevoerd. Aan de ene kant door ondermeer de Engelse arts Theodoor Dalrymple. Hij is er van overtuigd dat heroïneverslaving een moreel probleem is. Aan de andere kant is er een stroming, onder andere verwoord door sociaal psycholoog Peter Cohen, die beweert dat verslaving niet bestaat. Het individu bepaalt namelijk zelf wel wanneer hij met zijn intensieve gebruik wil stoppen. Beide stromingen leunen zwaar op de keuzevrijheid van het individu. Deze keuzevrijheid bepaalt of je een genotsmiddel wilt gebruiken én dezelfde vrijheid geeft je de mogelijkheid om daar ook weer mee te stoppen. Dalrymple stelt dat de

persoon hiervoor wel moet worden gestimuleerd met 'hulpmiddelen', zoals bestraffen en verbieden. Maar waar een wil is, is een weg.

Maar hoe vrij ben je als gebruiker? De schrijvers van het boek gaan met name in op de chemische en genetische componenten die daarbij een belemmerende rol kunnen spelen. Als je hersenen blijvend veranderen na gebruik van genotsmiddelen, dan heb je niet meer de vrijheid om zomaar te stoppen. Hetzelfde geldt voor de genetische component. Ieder mens is behept met het pakket dat hij meekrijgt tijdens zijn geboorte. Maar er is meer. Veel gebruikers komen namelijk zonder hulp van buitenaf weer af van hun (al dan niet) problematische gebruik. De keuzevrijheid van het individu geldt dus wel degelijk voor deze groep. Interessant is welke invloeden, los van de chemie en het genepakket, er nog meer kunnen zijn. Vrienden, familie en de maatschappij zijn factoren die dan interessant worden om nader te bestuderen. Mij valt op dat dit moment van stoppen veelal samenvalt met een specifiek moment in het leven, namelijk wanneer iemand gaat het trouwen, kinderen krijgt en een hypotheek afsluit (in willekeurige volgorde).

De bril van de deskundige

De bovenstaande modellen, met uitzondering van het biopsychosociaal model, worden nog steeds gehanteerd in de verslavingszorg. Dit verklaart waarom er uiteenlopende behandelvormen worden aangeboden. Van Glenn Mills-achtige vormen van het heropvoedingsideaal tot en met de verstrekking van medicatie al dan niet in combinatie met gedragstherapie. Nu verwacht je dat elke behandelvorm dus wel zijn bijdrage zal leveren aan de vermindering van het probleem. Anders zou je er wel mee stoppen. Toch? De schrijvers merken het volgende op: 'Welke verslaafden die met succes behandeld zijn, zijn na enkele jaren nadien nog steeds van de drank en drugs af? Wij weten het niet'. Dat is geen mooi bericht maar wel waar. Door een gebrek aan kritische zelfanalyse zijn modellen verworpen tot theoretische dogma's. De kritiek op elkaar is hevig maar de overtuigingskracht ontbreekt. Ze missen namelijk de juiste argumenten, te weten: goede onderzoeksresultaten. Ik pleit zelf dan ook voor een benadering waarbij de behandelmethode centraal wordt gesteld.

Hierbij dient vanzelfsprekend de focus te liggen op onderzoek naar de effectiviteit. Daar is ook al wel een en ander over bekend. Sluit vervolgens aan bij het meest effectieve model tot nu toe: het zelfherstellende vermogen van het individu. Probeer deze te versterken door het individu de juiste middelen in handen te geven. Met die bril op is het onderzoek naar DNA, genen en de hersenen zeer interessant te noemen. Genotmiddelen grijpen in op het zeer complexe beloningssysteem van onze hersenen. Daarbij is belangrijk om zo snel mogelijk een goed antwoord te krijgen over korte termijn schade en blijvende schade bij gebruik van de diverse middelen.

DNA, genen en de hersenen

Het boek besteedt terecht veel aandacht aan de nieuwe ontwikkelingen in de wetenschap, namelijk onderzoek naar DNA, genen en de hersenen. Elke poging mijnerzijds om dit zeer goed en toegankelijk beschreven deel van het boek hier kort samen te vatten heb ik met respect voor de schrijvers nagelaten. Ik wil hierbij slechts wijzen op een aantal zaken die mij zijn opgevallen.

Wij staan aan het begin van kennis over de werking van onze hersenen. Er bestaan zeer indrukwekkende plaatjes over de verschillen in hersenactiviteit van de gebruiker en niet-gebruiker. Laat twee personen naar plaatjes kijken en je ziet dat er veel meer hersenactiviteit is bij de niet-gebruiker. Wij blijken niet te weten waarom dit is en kunnen dus nog geen betekenis geven aan dit verschil. Wat betreft het verhaal rond genen is één zaak helder, het verslavingsgen blijkt niet te bestaan. Toch vinden de schrijvers veel bewijs dat het wel goed is om je eigen familie goed te kennen. Flink drinkers in je familie voorspellen niet dat jij er ook een gaat worden. Het helpt wel om eigen drinkpatronen te verklaren en daarop goed te kunnen anticiperen.

Tot slot

Natuurlijk zijn er ook een aantal beperkingen van het boek aan te geven. Doordat het boek een diepgaande analyse van 'de chemie' geeft, is de fundamentele kritiek op de 'chemische benadering' van bijvoorbeeld Dalrymple en Cohen snel terzijde gelegd. Dit terwijl het zelfherstellend vermogen van het individu de belangrijkste factor is om weer van je ongewenste gedrag af te kunnen komen.

Ten tweede geeft het boek alleen een Nederlandse (westerse) visie weer op gebruik en verslaving. Een gemiste kans omdat, zo blijkt na lezing van het eerste hoofdstuk, wij zelfs geen goede definitie kunnen geven van het concept verslaving. Met een open blik naar buiten krijgen wij meer inzicht om onze eigen discussies mee te verrijken en verdiepen. Want of wij het nu hebben over het kauwen van Khat in het de Hoorn van Afrika of van Coca bladeren in de Andes, het gebruik van stimulerende middelen is de mens eigen. Hoe reageren andere culturen op gebruik en de gevolgen van dit gebruik voor het individu en de maatschappij? Interessant maar nu niet aan de orde gesteld. Ten slotte hebben de schrijvers nagelaten om op grond van hun bevindingen conclusies te trekken. Wel hebben zij getracht om op basis daarvan enkele lijnen voor toekomstige ontwikkelingen te schetsen. Deze 'partituren van de toekomstmuziek', zoals zij dit hebben betiteld, zijn niet meer dan een enkele eerste noot gebleken. Aardig wat betreft opzet, maar niet meer dan dat.

Het lezen van het boek bevestigt mijn eigen mening dat een ieder die pretendeert 'de oplossing van het verslavingsvraagstuk' in huis zegt te hebben diep gewantouwd dient te worden. Het vraagstuk is eigenlijk net zo complex als het leven zelf. Helaas zijn er nog teveel dogmatici die gebaseerd op de beschreven modellen elkaar vanuit de loopgraven aan het bevechten zijn. Een dergelijk positie kan alleen worden gerechtvaardigd als je met goede rapportcijfers thuiskomt. Laten wij dus de resultaten in ogen-schouw nemen en met de bewijzen over de (afwezigheid) van effectieve methoden stil gaan staan bij de vraag wat de modellen tot nu toe hebben gebracht. Pas als iedereen bereid is om uit zijn schuttersputje te komen kunnen de in het boek beschreven nieuwe inzichten op werkelijke waarde worden geschat en gewogen. Blijkt de toekomst uit te wijzen dat het te licht is, dan schuiven wij het terzijde. Is het zwaar genoeg dan kunnen wij gezamenlijk een stap vooruit maken...

Victor Everhardt is jurist en historicus en thans als voorzitter van het Centrum Alcohol & Drugs werkzaam bij het Trimbos-instituut. Tevens is hij bestuurslid van D66 Utrecht.

POSTBUS 66

De Nederlandse verzorgingsstaat is toe aan herziening. Door de te sterke focus op verzorgen worden energieke en talentvolle burgers te vaak veranderd in hulpeloze, passieve en onverantwoordelijke slachtoffers. De verzorgende overheid moet letterlijk en figuurlijk plaatsmaken voor actief en verantwoordelijk burgerschap.

door Dennis de Kool

Voorbij de verzorgingsstaat

De verzorgingsstaat is lange tijd een uiterst succesvol project geweest. Tot de successen behoren een hoge levensstandaard, universele voorzieningen op het gebied van onderwijs en gezondheidszorg en een recht op inkomen in geval van ouderdom, ziekte, invaliditeit, werkloosheid en armoede¹. Ontwikkelingen als globalisering, individualisering, vergrijzing en ontgroening maken een herziening echter noodzakelijk. De discussie over de hervorming van de verzorgingsstaat heeft vaak een eenzijdige financiële focus, namelijk het betaalbaar houden van de verzorgingsstaat. In deze bijdrage wordt echter een principiële redenering gevolgd. De geponeerde stelling is dat de overheid in de loop der tijd te veel zorgtaken en verantwoordelijkheden van burgers heeft overgenomen. Het ongewenste gevolg van een overheid die taken naar zich toetrekt is dat burgers zich vaak niet meer verantwoordelijk voelen voor persoonlijke problemen en maatschappelijke vraagstukken.

Zo werd bijvoorbeeld de gezinsvoogd van Savanna verantwoordelijk gehouden voor de dood van dit meisje in plaats van de ouders die haar hadden omgebracht. Als ontsnapte TBS-ers in de fout gaan, worden vaak in eerste instantie de begeleiders of de kliniek aangesproken, in plaats van de dader. Voor probleemjongeren worden doorgaans kostbare overheidsprogramma's opgezet, terwijl de primaire verantwoordelijkheid bij de falende ouders en de jongeren zelf ligt. Buitenschoolse opvang is geen taak van scholen, maar een verantwoordelijkheid van de ouders. Verder is het een merkwaardig gegeven dat in tijden van krapte op de arbeidsmarkt met name de overheid in plaats van het bedrijfsleven en de werknemers een financiële rol speelt bij de kinderopvang. Al deze voorbeelden maken duidelijk dat de eigen verantwoordelijkheden van burgers uit beeld zijn geraakt en daarom bij de verkeerde personen of instanties worden neergelegd. Bovendien doet de overheid

‘Burgers kunnen pas verantwoordelijk gedrag gaan vertonen als zij die verantwoordelijkheid ook krijgen’

geen echte pogingen om de te hoog gespannen verwachtingen van burgers te corrigeren, integendeel.

Kunstmatige solidariteit

Aan de ontwikkeling van de verzorgingsstaat liggen goede en wellicht naïeve bedoelingen ten grondslag. Op het eerste gezicht leek de vervanging van liefdadigheid door publieke ondersteuning zeer humaan. Maar in werkelijkheid leidt dit ogenschijnlijk humane en sociale systeem tot apathie. Liefdadigheid waarop men recht heeft, haalde het motief voor menselijke solidariteit in tijden van tegenspoed weg en tastte zowel de banden van persoonlijke genegenheid aan als ook het plichtsgevoel jegens naaste verwanten. Het verschuiven van de verantwoordelijkheid van het individuele naar het collectieve had een enorm schadelijk effect op hoe mensen dachten en voelden, en daarom op de samenleving als geheel ². Liefdadigheidsinstellingen maakten plaats voor overheidsinstellingen. Familie- en gezinsbanden werden zwakker, omdat men immers bij tegenslag kon terugvallen op vadertje staat. Bedoeld als uiting van sociale verantwoordelijkheid, werkte de verzorgingsstaat egoïsme, fraude en bedrog in de hand. De particuliere zorg voor de naaste werd in de verzorgingsstaat afgekocht door het betalen van belasting. De persoonlijke betrokkenheid bij het welzijn van heeft dus plaats gemaakt voor de kunstmatige solidariteit van de verzorgingsstaat.

Maatschappij van slachtoffers

Een historische analyse leert dat de verzorgingsstaat vier hoofdfuncties vervult, namelijk verzorgen, verzekeren, verheffen en verbinden ³. Uit dezelfde analyse blijkt dat te veel nadruk is

gelegd op verzorgen en verzekeren, in plaats van verheffen en verbinden. Met alle onbedoelde gevolgen van dien. Te veel mensen namen te gemakkelijk genoegen met de warme deken die de verzorgingsstaat hen aanreikte. Burgers worden op deze manier onnodig verleid om hun verantwoordelijkheden te ontlopen. Een voorbeeld zijn gezonde burgers die zich zonder enige schaamte financieel laten onderhouden door de overheid (*uitkering als keuze*). Daarnaast is een verre van verheffende slachtoffercultuur ontstaan, waarin steeds meer ongewenste gedragingen worden toegeschreven aan factoren die mensen zouden zijn overkomen, zoals een slechte jeugd, niet verworven trauma's of verslavingen. Het gevolg van het claimen van een slachtofferrol is dat de verantwoordelijkheid voor persoonlijke problemen of tekortkomingen bij anderen wordt neergelegd. Ook hier gaat de overheid niet vrijuit. Wie niet hulpeloos is, wordt desnoods hulpeloos *gemaakt*. Een voorbeeld zijn asielzoekers. Asielzoekers zijn per definitie zeer initiatiefrijke mensen met een sterk vermogen om voor zichzelf te zorgen ⁴. Deze doorgaans hoogopgeleide mensen worden vaak in een initiatiefloze positie gebracht door de overheid die hen verbiedt te werken. Dit is slechts een tragisch voorbeeld van hoe actieve en talentvolle mensen tegen hun zin in initiatiefloze en hulpbehoevende 'objecten' van de overheid worden veranderd.

Fluwelen slavernij

Opmerkelijk genoeg is deze ontwikkeling in het verleden reeds voorspeld door de Franse denker en historicus Alexis de Tocqueville (1805-1859). Zijn vrees voor een bevoogdend machtsapparaat die egocentrische individuen van het wieg tot het

graf begeleidt, getuigde van een vooruitziende blik. 'Het is allesomvattend, voorziet en regelt alles tot in details en wel met fluwelen handschoenen (...) Het stelt het op prijs, dat zij een aange-naam leven hebben, als hun gedachten en verlangens zich maar niet richten op iets anders dan hun welverzorgd bestaan. Het spant zich graag in voor hun welvaren, mits het zelf mag uitmaken waarin dat bestaat en het zelf de enige instantie blijft om dat welvaren tot stand te brengen (...) Dit systeem hangt niet de tiran uit, maar maakt de mensen monddood, weifelend en willoos en bereikt daardoor, dat een heel volk niet meer voorstelt dan een troep angstige en tegelijk vlijtige schapen met de regering als de zorgzame herder' ⁵. Tocqueville spreekt in dat kader van een 'fluwelen slavernij', waarbij burgers zich over de bevoogding door de staat troosten met de gedachte dat zij hun betuttelaars zelf hebben uitgekozen.

Overheid als scheidsrechter

Het is dus noodzakelijk dat de burgers weer hun eigen verantwoordelijkheden nemen. Dat kan pas wanneer de overheid hen genoeg ruimte biedt. Een belangrijke eerste stap die daarbij moet worden gezet is het herdefiniëren van de rol en de verantwoordelijkheid van de overheid. Vertrouwen op de eigen kracht van mensen is de kern van het sociaal-liberale gedachtegoed. Vanuit dat licht bezien is het wellicht noodzakelijk om de verzorgingsstaat niet meer te zien als een 'comfortabel bed op afbetaling', maar als een noodzakelijk kwaad ⁶. In deze klassieke benadering is de overheid wel noodzakelijk, maar ligt het initiatief bij de burgers. Net als bij een voetbalwedstrijd moet de overheid als scheidsrechter het spel overlaten aan de spelers, zo onzichtbaar mogelijk zijn en

geen eigen stempel op de wedstrijd willen drukken. De overheid bepaalt echter wel de regels van het spel ('de wet') en beschermt de spelers tegen onaanvaardbaar gedrag van overtreders ('het zwaard'). De beste scheidsrechters zijn vaak onzichtbaar, terwijl alle spelers weten dat overtredingen worden gezien en bestraft. Voor de overheid is dus een belangrijke regulerende rol weggelegd. Deze terughoudende rol is niet zonder reden. Burgers kunnen namelijk pas verantwoordelijk gedrag gaan vertonen als zij die verantwoordelijkheid ook krijgen. Dat betekent dat de overheid terugtreedt op de vele terreinen waarop zij in wezen niets te zoeken heeft. De Duitse filosoof Höffe komt terecht tot de conclusie dat de maatschappij minder moet worden ingericht op verzorgen en meer op kansen bieden en voorwaarden scheppen ⁷. Dat vereist wel actief en verantwoordelijk burgerschap.

Actief en verantwoordelijk burgerschap

Het concept van actief en verantwoordelijk burgerschap is in lijn met het sociaal-liberale vertrouwen in de mogelijkheden van het individu. Bij actief burgerschap staan niet de burgerrechten ('passief burgerschap'), maar de burgerplichten centraal. De plichten van burgers zijn steeds meer naar de achtergrond verdwenen en daar is de verzorgingsstaat mede schuldig aan. In toenemende mate zal dus de wederkerigheid van rechten en plichten weer moeten worden benadrukt ⁸. Burgers moeten dus worden geactiveerd, zodat zij zich niet alleen verantwoordelijk gaan voelen voor hun eigen welzijn, maar ook voor hun gezin, familie, buurt of wijk en de publieke ruimte. Uit veel overheidsprogramma's blijkt dat het potentieel van burgers om zelf initiatieven te organiseren

vaak wordt onderschat. Burgers worden pas gestimuleerd om eigen initiatieven te ontplooiën in het publieke domein, wanneer de overheid terugtreedt. Belangrijk daarbij is dat deze burgers zich niet door hun medemensen of de overheid in een passieve slachtofferrol laten duwen. Men moet zich niet afvragen wat anderen kunnen doen om het persoonlijk welzijn of de positie op de maatschappelijke ladder te verbeteren, maar wat men zelf kan doen of laten. Bij tegenslagen moet men niet vertrouwen op de overheid, maar op de eigen kracht.

Eigen keuzevrijheid

Actief en verantwoordelijk burgerschap vereist ook dat burgers zoveel mogelijk keuzes zelf kunnen maken. Vanuit dat oogpunt bezien zijn bijvoorbeeld subsidies ongewenst, omdat bij subsidies de overheid keuzes maakt. In de Nederlandse subsidiestaat gaat jaarlijks een bedrag om van 22 miljard Euro⁹. Dat is ongeveer 1370 Euro per hoofd van de bevolking. Bij subsidies bepaalt de overheid wat goed is voor de burger, terwijl op principiële gronden de burger zelf moet bepalen waar hij zijn geld wel of niet aan uitgeeft. Ook structurele werkloosheidsuitkeringen verdienen een serieuze heroverweging. Uitkeringen zijn namelijk vaak een

fuik waar men niet meer uit komt. Door uitkeringen wordt men afhankelijk van de overheid. Als gevolg daarvan daalt de eigenwaarde en het maatschappelijke nut van mensen. Structurele uitkeringen maken burgers initiatiefloos en passief. Zo gaat talent verloren. Een aantrekkelijker perspectief voor gezonde mensen zonder werk is een recht op werk of scholing¹⁰.

Conclusie

Burgers worden alleen gestimuleerd om eigen initiatieven te ontplooiën wanneer de overheid een stap terugtreedt uit het publieke domein. In deze bijdrage zijn daar geen kortzichtige financiële overwegingen ('bezuinigen'), maar principiële argumenten voor aangedragen. De verzorgingsstaat duwt energieke en talentvolle mensen namelijk vaak onbedoeld in een afhankelijke, hulpeloze en initiatiefloze slachtofferrol. Om deze ontwikkeling tegen te gaan is actief en verantwoordelijk burgerschap vereist met een regulerende rol van de overheid op de achtergrond.

Dennis de Kool is als onderzoeker verbonden aan het *Center for Public Innovation* van de Erasmus Universiteit Rotterdam.

- Engelen, E., A. Hemerijck, en W. Trommel (red.) (2007). *Van Sociale Bescherming naar sociale investering: zoektocht naar een andere verzorgingsstaat*. Lemma: Den Haag, p. 83.
- Dalrymple, Th. (2006) *Beschaving of wat ervan over is*, Nieuw Amsterdam: Amsterdam, p. 203.
- WRR (2006). *De verzorgingsstaat herwogen: over verzorgen, verzekeren, verheffen en verbinden*. Amsterdam University Press: Amsterdam, p. 11.
- Stroobach, T. (2008). 'Laat asielzoekers toch werken!' in: *idee*, Jaargang 29, Nummer 1, p. 39.
- Tocqueville, A. de (1971). *Democratie en revolutie: bloemlezing*,

- De Bussy: Amsterdam, p. 216-217.
- Schopenhauer, A. (2002). *Parerga en paralipomena: kleine filosofische geschriften*, Amsterdam: Wereldbibliotheek, p. 273.
- Höffe, O. (2008). 'Sociale gerechtigheid: van verzorgingsstaat naar steun tot zelfredzaamheid' in: *Idee*, Jaargang 29, Nummer 1, pp. 6-9 (vertaald door A. Olof).
- Zie eindnoot 1, p. 321.
- Reinhoudt, J.R. en P. Heemeijer (2004). 'Nederland subsidiestaat', Tocqueville Reeks, nummer 5, Edmund Burke Stichting: Den Haag
- Zie eindnoot 3, p. 12.

idee

tijdschrift van het Kenniscentrum D66

jaargang 29
nummer 4
september 2008

idee verschijnt 6 x per jaar
ISSN nr. 0927-2518

redactie

Constantijn Dolmans (vz), Marieke van Doorn, Annelou van Egmond, Corina Hendriks, Frank van Mil, Jeroen Niemans, Arthur Olof, Frits Prillewitz, Heleen Uyt de Haag, Jasper Veen, Emily van de Vijver, Thony Visser.

eindredactie

Corina Hendriks

aan dit nummer werkten mee

Lucy Arnot, Alex Dijk, Hans Engels, Victor Everhardt, Martine Goeman, Marc Hertogh, Mariëtte de Heide, Marina den Houdijker, Jacob Kohnstamm, Dennis de Kool, Medy van der Laan, Bas van der Leij, Ronald Mauer, Marijke Mous, Carla van Os, Aniel Pahladisingh, Alexander Pechtold, Shanta Singh, Sophie in 't Veld.

fotografie

Herman Wouters

illustraties

Marco van Lierop

concept

Toon Lauwen, Wilmar Grossouw

ontwerp/vormgeving

Wilmar Grossouw, Annebel Schipper

druk

Drukkerij Uleman-De Residentie, Zoetermeer

uitgave en administratie

Kenniscentrum D66
Laan van Meerdervoort 50
Postbus 660, 2501 CR Den Haag
T. 070 356 60 66
E. kenniscentrum@d66.nl

Lezersbijdragen zijn welkom. Inlichtingen over voorwaarden en redactiebeleid kunt u opvragen bij de redactie: idee@d66.nl

Een abonnement geldt voor een kalenderjaar en kan niet tussentijds worden opgezegd. Opzeggen kan uitsluitend schriftelijk tot 1 december van de lopende jaargang. Indien de opzegging voor die datum niet bekend is, wordt het abonnement automatisch voor een jaar verlengd.

Een jaarabonnement kost € 35, studenten € 20, losse nummers op aanvraag

Hoe kook je een kikker

Het weekblad de *Economist* vroeg zich onlangs af waarom burgers de groeiende overheidscontrole op hun privéleven zo klakkeloos aanvaardden. De *Economist* vergeleek het met een kikker in een pan water die rustig blijft zitten als hij langzaam aan de kook wordt gebracht. Maar als je een kikker in een pan heet water gooit, springt hij er meteen uit.

De laatste weken wordt er hevig gediscussieerd over het thema burgerlijke ongehoorzaamheid. Er klinkt veel afkeurend gemompel over de dwarse activisten van de jaren tachtig. Nou zal ik geen lans breken voor het overtreden van de wet, maar ik betoog wel dat een vitale democratie kritische en dwarse burgers nodig heeft. Actieve burgers die geen genoegen nemen met een 'paarse krokodil', maar verantwoording afdwingen. Wetten en gezag moeten steeds worden getoetst en uitgedaagd om de democratie wakker en scherp te houden.

Onder meer daarom had ik een verzoek ingediend tot inzage van mijn dossier onder de Amerikaanse wet

openbaarheid van bestuur (*de Freedom of Information Act*), om uit te vinden waarom ik in de vs op een ssss lijst (*Selected for Secondary Security Screening*) sta en al-tijd word onderworpen aan een extra controle. Die bestond meestal uit het handmatig onderzoeken van mijn koffer en handtas, het testen van tas en kledingstukken op chemische sporen, het beantwoorden van vragen, en door een apparaat voor explosieventectie lopen. Fred Teeven zou zich alles ongetwijfeld seeren glimlachend laten welgevallen, en zeggen dat hij 'toch niets te verbergen' heeft. Maar hoewel het allemaal niet erg belastend is, is het toch ergerlijk, en ik wilde wel eens zien of de rechtsbescherming van burgers wel zo goed werkt als de regering beweert. Er staan in de vs meer dan een miljoen namen op zwarte lijsten, voor het overgrote deel brave burgers. Hoe onzinnig en nutteloos de lijsten zijn mag blijken uit sommige van de namen: Nelson Mandela (ANC-leden staan te boek als terroristen in de vs), Senator Ted Kennedy en zanger Cat Stevens.

Na negen maanden heb ik nauwelijks een serieus antwoord gehad, en een aantal departementen had niet

binnen de termijn geantwoord, dus besloot ik naar de rechter te stappen. Het heeft nog niks opgeleverd waaruit blijkt waarom ik tot risicofactor ben bestempeld. Aangezien de overheid dat soort informatie geheim mag houden is de kans niet groot dat ik het te horen krijg, maar het dwingt de betrokken diensten wel tot het formuleren van een officieel antwoord. De media-aandacht erom heen dwingt ook meer openheid af. In de hele procedure word ik vertegenwoordigd door de advocaten van de Electronic Frontier Foundation, een Amerikaanse privacy organisatie (www EFF.org).

De vs hebben niet alleen toegang tot onze persoonsgegevens, maar de douane mag ook zonder tekst en uitleg, zonder gereede aanleiding aan de grens onze laptops, mobieltjes, camera's of iPods onderzoeken en in beslag nemen. De EU is momenteel in het geheim in onderhandeling om hetzelfde in te voeren. Blijven wij als de kikker suffig zitten wachten tot het water het kookpunt heeft bereikt? Of gaan we als wakker burgers eindelijk eens vragen naar het WAAROM?!

Sophie in 't Veld

Europarlementariër D66

Hoe kook je een kikker

Het weekblad de *Economist* vroeg zich onlangs af waarom burgers de groeiende overheidscontrole op hun privéleven zo klakkeloos aanvaardden. De *Economist* vergelijkek het met een kikker in een pan water die rustig blijft zitten als hij langzaam aan de kook wordt gebracht. Maar als je een kikker in een pan heet water gooit, springt hij er meteen uit.

De laatste weken wordt er hevig gediscussieerd over het thema burgerlijke ongehoorzaamheid. Er klinkt veel afkeurend gemompel over de dwarse activisten van de jaren tachtig. Nou zal ik geen lans breken voor het overtreeden van de wet, maar ik betoog wel dat een vitale democratie kritische en dwarse burgers nodig heeft. Actieve burgers die geen genoegen nemen met een 'paarse krokodil', maar verantwoording afdwingen. Wetten en gezag moeten steeds worden getoetst en uitgedaagd om de democratie wakker en scherp te houden.

Onder meer daarom had ik een verzoek ingediend tot inzage van mijn dossier onder de Amerikaanse wet

openbaarheid van bestuur (*de Freedom of Information Act*), om uit te vinden waarom ik in de vs op een ssss lijst (*Selected for Secondary Security Screening*) sta en altijd word onderworpen aan een extra controle. Die bestond meestal uit het handmatig doorzoeken van mijn koffer en handtas, het testen van tas en kledingstukken op chemische sporen, het beantwoorden van vragen, en door een apparaat voor explosieverdetectie lopen. Fred Teeven zou zich alles ongetwijfeld sereen glimlachend laten welgevalen, en zeggen dat hij 'toch niks te verbergen' heeft. Maar hoewel het al leemaal niet erg belastend is, is het toch eergenlijk, en ik wilde wel eens zien of de rechtsbescherming van burgers wel zo goed werkt als de regering beweert. Er staan in de vs meer dan een miljoen namen op zwarte lijsten, voor het overgrote deel brave burgers. Hoe onzinnig en nutteloos de lijsten zijn mag blijken uit sommige van de namen: Nelson Mandela (ANC-leden staan te boek als terroristen in de vs), Senator Ted Kennedy en zanger Cat Stevens.

Na negen maanden heb ik nauwelijks een sericus antwoord gehad, en een aantal departementen had niet

binnen de termijn geantwoord, dus besloot ik naar de rechter te stappen. Het heeft nog niks opgeleverd waaruit blijkt waarom ik tot risicofactor ben bestempeld. Aangezien de overheid dat soort informatie geheim mag houden is de kans niet groot dat ik het te hooien krijg, maar het dwingt de betrokken diensten wel tot het formuleren van een officieel antwoord. De media-aandacht erom heen dwingt ook meer openheid af. In de hele procedure word ik vertegenwoordigd door de advocaten van de Electronic Frontier Foundation, een Amerikaanse privacy organisatie (www.eff.org).

De vs hebben niet alleen toegang tot onze persoonsgegevens, maar de dotane mag ook zonder tekst en uitleg zonder gerede aankleding aan de grens onze laptops, mobieltjes, camera's of ipods doorzoeken en in beslag nemen. De eu is momenteel in het geheim in onderhandeling om hetzelfde in te voeren. Blijven wij als de klikker suffig zitten wachten tot het water het kookpunt heeft bereikt? Of gaan we als wakkeren burgers duidelijk eens vragen naar het WAAROM?!

Sophie in 't Veld
Europarlementariër D66

Streef naar een duurzame en harmonieuze samenleving

Wij willen de wereld om ons heen tegemoet treden met respect en mededogen. Dat geldt voor de mensen om ons heen en voor onze omgeving. De aarde is niet van ons en dus geen gebruiksartikel. We willen stoppen met het uitputten en vervuilen van onze leefomgeving. We willen dat in de discussie over natuur en milieu niet het behoud, maar de aantasting van natuur en milieu gerechtvaardigd wordt.

4/5

idee

Streef naar een duurzame en harmonieuze samenleving

Wij willen de wereld om ons heen tegemoet treden met respect en mededogen. Dat geldt voor de mensen om ons heen en voor onze omgeving. De aarde is niet van ons en dus geen gebruiksartikel. We willen stoppen met het uitputten en vervuilen van onze leefomgeving. We willen dat in de discussie over natuur en milieu niet het behoud, maar de aantasting van natuur en milieu gerechtvaardigd wordt.

5 Streef naar een duurzame en harmonieuze samenleving

door Jeroen Niemans, Frits Prillewitz en Mark Sanders >> Inleiding op het thema

6 Naar een harmonieuze en duurzame samenleving

door Klaas van Egmond en Mark Sanders >> Denken over duurzaamheid

11 Het energieprobleem zit tussen onze oren

door Peter Knoers **ecologie**

16 Afval is energie

door Ferry van Kann >> Een duurzame ruimtelijke ordening **ecologie**

20 Onderweg naar een duurzame landbouw

door Frits van der Schans **ecologie**

24 Wat is natuur nog in Nederland

door Frits Prillewitz >> De Ecologische Hoofdstructuur als prioriteit **ecologie**

28 Kwaliteit of kwantiteit

door Menno van der Land en Irina van der Sluijs >> Duurzame economische groei vereist omslag in denken **economie**

32 Eten of gegeten worden

door Mark Sanders >> Lokale voedselproblemen in hun wereldwijde samenhang **economie**

38 Duurzame ontwikkeling vanuit een sociaal-cultureel perspectief

door Constantijn Dolmans **economie**

44 Samen leven met verschillende culturen

door Frans Verhagen >> De essentie van het Nederlandschap **sociologie**

50 Onderwijs en duurzaamheid

door Anthony Visser **sociologie**

56 Richtingwijzers zijn geen geloofsartikelen

door Joris Backer en Constantijn Dolmans

60 Postbus 66

61 De AWBZ hervormen is sociaal

door Michiel Verkoulen

>> 55 Mous 59 Van Lierop 66 Mijn idee

Streef naar een duurzame en harmonieuze samenleving

In de huidige onzekere tijden, met een opeenvolging van voedselcrisis, energiecrisis en een financiële crisis is een duurzame en harmonieuze samenleving helemaal niet meer vanzelfsprekend. Bij een 'duurzame samenleving' denken we vooral aan een samenleving waar respect is voor de omgeving. Met 'harmonieus' drukken we ook het streven naar respect voor elkaar uit. Maar beide begrippen grijpen natuurlijk ook in elkaar. Hoe duurzaam is duurzaamheid zonder sociale harmonie en hoe harmonieus kan een samenleving zijn als ze het natuurlijke evenwicht verstoort? Voor D66 is dit streven dus breder dan de nauwe discussies over milieu en integratie: het omvat een ecologische, een economische en een sociale dimensie. Een duurzame en harmonieuze samenleving kent een houdbare groei van productie en consumptie binnen de ecologische en sociale randvoorwaarden.

Voor elke politieke partij is dan natuurlijk de vraag wat de rol van de overheid zou moeten zijn in dit streven naar duurzaamheid en harmonie? Hoe verhoudt in een duurzame en harmonieuze samenleving de individuele vrijheid zich ten opzichte van het algemeen belang? Kunnen we de harmonie wel van boven opleggen en wat is de sociaal-liberale visie op duurzaamheid eigenlijk?

Mark Sanders en Klaas van Egmond gaan in op de discussie over duurzaamheid in zijn volle breedte. Bij alle problemen staat steeds de vraag centraal hoe een samenleving zo kan worden ingericht dat het gedrag van burgers leidt tot een gewenste economische ontwikkeling op de lange termijn binnen de grenzen die vanuit de ecologie en sociologie gesteld worden. Zij stellen dat een eenduidige probleemdefinitie op zich al een opgave is. Het is zinvol om voorafgaand aan de probleemdefinitie te bekijken vanuit welk wereldbeeld wordt geredeneerd. En als men het al eens is over het probleem kan alleen overeenstemming over de oplossing bereikt worden als men vanuit dezelfde beginselen kiest.

Ook Constantijn Dolmans wijst op het belang van een gezamenlijk sociaal-cultureel perspectief. Hij pleit ervoor te erkennen dat de culturele visie op natuur een belangrijke rol heeft in de discussie en dat het debat tussen deelbelangen kan bijdragen aan duurzaamheid. Peter Knoers gaat op een andere wijze in op dit culturele perspectief. Het huidige paradigma van het belang van fossiele brandstoffen heeft ons gevangen genomen. Hij stelt dan ook dat het energieprobleem vooral tussen de oren zit. Ook volgens Menno van der Land en Irina van der Sluijs is een omslag in denken nodig om tot een duurzame economische groei te komen en reageert de politiek kortzichtig op de economische neergang.

Frits van der Schans stelt dat er een radicale breuk met het huidige beleid van de Nederlandse overheid nodig is als we de landbouw echt willen verduurzamen. Maar dat we niet alleen het initiatief primair bij de overheid moeten leggen bewijzen de interviews met Stefan van Uffelen van het Dutch Green Building Council en Eelke de Jong van ICCO en de Radboud Universiteit Nijmegen. Zij betogen dat juist de samenwerking tussen publieke en private partijen van belang is. Het heeft in Nederland al een doorbraak betekend voor duurzaam bouwen, en in de voedselproblematiek vullen markt, particulier initiatief en overheid elkaar aan.

Met dit nummer van idee willen we laten zien dat duurzaamheid veel breder is dan een spaarlamp in je fitting draaien. Uit de bijdragen komt vooral naar voren toe dat een duurzame en harmonieuze samenleving een compleet andere manier van denken vereist. Aan de politiek de uitdaging om deze opgave samen met maatschappelijke organisaties en bedrijven op te pakken. Wij hopen met dit nummer bij te dragen aan een beter gestructureerd debat dat helpt bij de politieke afwegingen die D66 moet maken.

thema-redacteurs

Jeroen Niemans, Frits Prillewitz en Mark Sanders

Het streven naar een duurzame en harmonieuze samenleving is op zich al een aardige opgave. Als die samenleving dan ook nog eens duurzaam wil *groeien*, dan stapelen de problemen zich op. Groei komt al niet vanzelf en als de samenleving daarbij binnen ecologische en sociale grenzen moet blijven, wordt dat streven een ware balanceeract op het slappe koord. Klaas van Egmond en Mark Sanders schetsen een benadering die behulpzaam kan zijn bij die balanceeract.

door **Klaas van Egmond** en **Mark Sanders**

Denken over duurzaamheid

Is duurzame, dat wil zeggen, lange termijn stabiele groei mogelijk? De economen leren ons dat dit kan als we in staat zijn om steeds meer nieuwe kennis te vergaren en te vermarkten. Immers, onze kennis kunnen we oneindig doen toenemen (de grenzen zijn althans nog lang niet in zicht) en opgedane kennis creëert weer nieuwe kennis. Het ontwikkelen en vermarkten van nieuwe producten en diensten op basis van die kennis leidt tot een constante groei die ons in staat stelt meer te consumeren. Tenminste, in theorie. In de echte wereld zijn voor die toenemende consumptie uiteindelijk toch energie, grondstoffen, natuurlijke hulpbronnen en land nodig. De voorraden van die fysieke productiemiddelen zijn eindig en/of worden steeds maar in beperkte mate door het ecosysteem aarde beschikbaar gesteld. Ook geven groei-economen zich geen rekenschap van het feit dat economische groei door innovatie niet alleen winnaars kent. Technologische ontwikkeling ver-

eist bijvoorbeeld van werknemers dat ze zich geregeld omscholen en van consumenten dat ze omschakelen naar steeds nieuwe technologieën. Dat kan tot sociale spanningen leiden als technologie nieuwe tweedelingen veroorzaakt of bestaande tweedelingen op scherp zet. Met andere woorden, er zijn ecologische en sociale grenzen aan economische groei. Waar economen er stilzwijgend vanuit gaan dat de ecologische en sociale grenzen niet bereikt worden, maken ecologen en sociologen zich daarover (terecht) grote zorgen.

Toch is de vraag voor economen niet minder interessant: wat gebeurt er als die grenzen wel in zicht komen? Hoe duurzaam is de lange termijn groei die zij ons voorhouden als ecologische en/of sociale grenzen worden overschreden? Het duurzaamheidvraagstuk is daarmee een multidisciplinair vraagstuk geworden. En beleidsmakers en politici zien zich geconfronteerd met de vraag: kan

Naar een duurzame en harmonieuze samenleving

een samenleving zo worden ingericht dat het gedrag van burgers leidt tot een gewenste lange termijn economische groei binnen de grenzen die vanuit de ecologie en sociologie gesteld worden? Voor D66 heeft zich dat vertaald in *Het streven naar een duurzame en harmonieuze samenleving*, een richtingwijzer uit het verkiezingsprogramma 2006. Met dat streven alleen zijn we er echter nog niet. Als al vanuit de genoemde disciplines objectief wetenschappelijk vast te stellen zou zijn of en hoe een duurzame oplossing voor een probleem te vinden is, dan nog is een politiek oordeel nodig om de gewenste oplossingsrichting te kiezen. Maar ook aan het begin van de discussie, bij het definiëren van het probleem, is een normatieve analyse onvermijdelijk. Wat de één als probleem beschouwt, is voor de ander een *fact of life*. En als men het al eens is over het probleem kan alleen overeenstemming over de oplossing bereikt worden als men vanuit dezelfde beginselen kiest.

Wereldbeelden

Om in de veelheid van meningen, normen en waarden een weg te vinden heeft het Milieu- en Natuur Planbureau (MNP) in haar duurzaamheidsverkenningen (2005, 2007) een wereldbeeldenbenadering gekozen. Op basis van omvangrijke TNS-NIPO enquêtes werden de waardeoriëntaties van Nederlanders in kaart gebracht. Door statistische analyse werden die oriëntaties ondergebracht in een viertal hoofdrichtingen, ofwel wereldbeelden. Die wereldbeelden geven de belangrijkste *mind sets* weer van waaruit de verschillende problemen kunnen worden gedefinieerd en de oplossingsvoorkeuren kunnen worden bepaald. Enigszins afwijkend van de MNP-resultaten worden de enquêteresultaten hier vertaald in vier archetypische wereldbeelden die te vinden zijn in de vier kwadranten van een assenstelsel met horizontaal individualisme versus universalisme en op de verticale as materialistisch versus idealis-

tisch. *Figuur 1*, onderaan deze pagina, illustreert de vier kwadranten met de door het MNP gekozen titels, een belangrijke typerende publicatie, de belangrijkste actoren binnen het wereldbeeld en een kernwoord.

Elke concrete duurzaamheidsdiscussie begint dus met een probleemdefinitie vanuit een wereldbeeld. Laten we als voorbeeld de energiediscussie eens op die manier in kaart brengen. Het links-onder wereldbeeld is de moderne prestatie maatschappij zoals we die de afgelopen eeuw gekend hebben; hier wordt vertrouwd op de mondiale vrije markt en wordt alles opgelost met de steeds grootschaliger inzet van wetenschap en technologie; het huidige energieprobleem is vanuit dit perspectief het ontstaan van een wereldwijde energieschaarste. En als oplossing komt de *universeel-materialist* met markt- en technologische oplossingen. In dit geval bijvoorbeeld het importeren van Franse kernenergie. Het gaat er in dit wereldbeeld vooral om efficiënte oplossingen voor materiële problemen.

De *materialistisch-individualist* (rechts-onder) is meer op zijn eigen, kleinere regio gericht en maakt zich bijvoorbeeld toenemend zorgen over de energie-afhankelijkheid van de USSR en het Midden-Oosten. Ook voor hem is kernenergie een optie.

maar dan wel in eigen land, want ook van Frankrijk willen we niet afhankelijk zijn. Vanuit dit wereldbeeld is het rationeel om niet op anderen te vertrouwen omdat men ook van de eigen regering verwacht eerst de nationale behoefte zeker te stellen. De *idealistisch-collectivist* van het tegenovergestelde (links-boven) wereldbeeld trekt zich in de energiediscussie vooral de globale effecten van CO₂-uitstoot op het klimaat en de allerarmsten aan. Voor hem is dat probleem er een van de hele wereldgemeenschap en ligt de oplossing in een volgend Kyoto-protocol. Een oplossing die sterk leunt op wereldwijde solidariteit, collectieve actie en diplomatie.

De *idealistisch-individualist* (rechts-boven) meent tenslotte dat het probleem vooral onze overconsumptie van energie is en dat dit moet worden opgelost door aanpassing van het eigen gedrag, in dit geval energiebesparing. Uitspraken als 'een beter milieu begint bij jezelf' zijn typerend voor dit wereldbeeld en daarbij hoort ook dat men niet schroomt om met strenge normen en regelgeving voorop te lopen en vooral in eigen huis orde op zaken te stellen.

Oplossingsrichtingen

Bij elke duurzaamheidsdiscussie is van belang om eerst te onderkennen dat de definitie van het probleem sterk door het ingenomen perspectief worden gekleurd. Maar binnen elk wereldbeeld kunnen de drie disciplines – economie, sociologie en ecologie – vervolgens zinvol en redelijk waarde-vrij worden ingezet om het probleem verder in kaart te brengen. Ecologie en sociologie geven daarbij de randvoorwaarden aan en gedragswetenschappen als economie kunnen verklaren welk gedrag op welke wijze tot de gestelde problemen leidt. Deze min of meer positieve, objectief wetenschappelijke analyse geeft vanuit de probleemdefinitie ook mogelijke oplossingsrichtingen aan. Welk gedrag moet op welke manier worden aangepast om te voorkomen dat het systeem uit de rails loopt en hoe kan dat gedrag worden beïnvloed?

Neem bijvoorbeeld het energieprobleem vanuit het perspectief van de leveringszekerheid en geopolitieke overwegingen (rechts-onder).

> **figuur 1. Wereldbeelden**

Het probleem is helder, we willen niet/minder afhankelijk zijn van twijfelachtige en vijandige regimes als het gaat om de energievoorziening. Dan zullen we dus energie efficiënter moeten gebruiken en de eigen behoefte nu en in de toekomst lokaal produceren, rekening houdend met afnemende eigen voorraden olie en gas. Om dat te bereiken moeten bedrijven en burgers, voor een materialist via de portemonnee, aangespoord worden om zuiniger om te gaan met energie en ligt een energieheffing vanuit de economische wetenschap voor de hand. Ook is het stimuleren van energiebesparende technologieontwikkeling en de ontwikkeling van lokaal inzetbare alternatieve energiebronnen middels subsidies en het afschermen van nationale markten economisch een zinvolle strategie vanuit dit wereldbeeld. Vanuit de ecologie zijn alleen de negatieve effecten op lokale schaal van belang. We moeten de schade aan natuur en gezondheid door uitstoot van verbrandingsgassen beperken, maar binnen dit wereldbeeld past het ook om daartoe de centrales en windmolenparken aan/in zee en aan de landsgrenzen te zetten, opdat de (horizon) vervuiling in Nederland beperkt blijft. Vanuit de sociologie is met name van belang om ons te realiseren dat nieuwe technologie en de grootschaliger inzet van bijvoorbeeld kernenergie op maatschappelijke weerstand stuit en er onherroepelijk ook verdeelingskwesaties opkomen. Wat is een rechtvaardige en acceptabele verdeling van kosten, baten en risico's? Het *not in my backyard*-effect is wel het meest duidelijke voorbeeld, maar er is ook een zinvolle sociologische analyse te maken van bijvoorbeeld het gebruik van spaarlampen en hybride auto's.

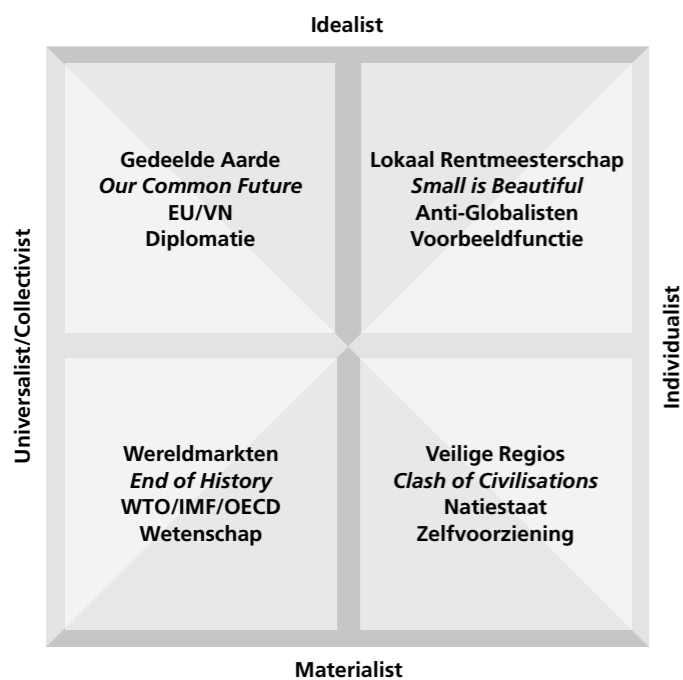
Als deze vragen beantwoord zijn is het weer de beurt aan de politicus, die vanuit zijn mens- en wereldbeeld het democratisch debat aangaat en tot een beleidskeuze komt. De materialist gelooft niet in een mentaliteitsverandering en voorlichting maar grijpt naar heffingen en in het uiterste geval naar boetes en verboden. De universalist zoekt de internationale samenwerking en afstemming, waar de individualist juist veel variatie in gekozen strategieën toejuicht. De idealistisch-individualist is graag het beste jongetje van de klas en loopt voorop met het goede voorbeeld.

De idealistisch-universalist heeft daar het opgeheven vingertje bij maar is ook bereid om ter wille van de goede vrede niet voor de troepen uit te lopen. De materieel-universalist gelooft in marktwerking, technologische ontwikkeling, internationale specialisatie en het spreiden van risico's terwijl de materieel-individualist juist in dat laatste risico's ziet en liever zijn eigen boontjes doopt.

Door een duurzaamheidsdiscussie in termen van het dominante wereldbeeld te analyseren kunnen we ook het verschuivende zwaartepunt in een discussie nader duiden. Zo is bijvoorbeeld het energieprobleem vanuit het dominante links-onder wereldbeeld beleidsmatig jarenlang gerelativeerd door verwijzing naar de mondiale vrije markt en het voor dit wereldbeeld kenmerkend optimisme over techniek en grondstofbeschikbaarheid. Het MNP heeft destijds al aangegeven dat het dominerende wereldbeeld aan het verschuiven was naar rechts-onder. Bij eenzelfde materiële consumptie werd daar meer vanuit de kleinere, afgeschermdere regionale schaal gedacht, met de bijbehorende blokvorming. Op basis daarvan constateerde het MNP dat de geopolitieke verhoudingen belangrijker zouden worden dan de vrije markt en dat het taboe op begrippen als voorzieningszekerheid en autarkie opgeheven zou moeten worden. Met de discussies over energie sinds 9-11 en Poetin op het netvlies is het blijkbaar nuttig om de problemen en de oplossingen vanuit die verschillende perspectieven of wereldbeelden te bezien. De nu vaak verwarrende discussies over kern-, wind- en kolenergie en CO₂-opslag of besparing winnen aan helderheid wanneer duidelijk wordt dat ze uit geheel verschillende wereldbeelden voortkomen. Terwijl nieuwe kolencentrales (met eventueel afvang en opslag van CO₂) en zelfs kernenergie voor de materialisten zeker een rol kunnen spelen bij het garanderen van de leveringszekerheid en de energievoorziening, zijn die opties bij de immaterialisten geen oplossing voor het morele probleem dat het Westen zoveel meer beslag legt op de natuurlijke hulpbronnen dan haar toekomst.

Wereldbeelden en D66

Toch is de constatering dat verschillende wereldbeelden elkaar slecht verstaan niet het einde van de discussie. Het lijkt er op dat juist maatregelen

die meerdere (eenzijdige) wereldbeelden met elkaar verbinden het meest succesvol zijn. Een voorbeeld is de CO₂-emissiehandel als combinatie van het linksboven wereldbeeld waarin collectief bestuur vanuit ideële overwegingen een plafond aan de totale uitstoot stelt, en de vrije markt oriëntatie van links- en toenemend rechtsonder waarmee de verdeling van dat totaal vervolgens geregeld wordt. Het morele appèl tot energiebesparing dat vooral rechtsboven gedaan wordt, kan door een dergelijk beleid ook een extra impuls krijgen. Als problemen vanuit verschillende wereldbeelden worden geformuleerd is de uitdaging om naar werkende oplossingen te zoeken op manieren die aan al de wereldbeelden recht doen. En aangezien geen van de wereldbeelden de waarheid in pacht heeft liggen echt duurzame oplossingen ook vaak in het verbinden van elementen uit elk van de vier hoeken.

En die verbindingen zoeken is het wezenskenmerk van een partij als D66. Een goed functionerende democratie geeft ruimte aan alle wereldbeelden in het debat. De vrijzinnig pragmatische aanpak leidt vervolgens tot oplossingen die niet ideologisch gekleurd zijn en het sociaal-liberalisme verbindt aandacht voor sociale samenhang met ruimte voor het individu. Het is wel goed om je daarbij realiseren dat D66 zich doorgaans onder de horizontale as positioneert en eerder materialistisch dan idealistisch georiënteerd lijkt. In het politieke krachtenveld van Nederland, waar veel partijen juist de extremen opzoeken, is dat een uitstekende uitgangspositie.

Het streven naar een duurzame en harmonieuze samenleving, zoals D66 die voorstaat, is in de dagelijkse politieke realiteit een uitdaging van formaat. De combinatie van sociologie en ecologie in de richtingwijzer is op zich al verfrissend. Duurzaamheid is veel breder dan ecologie en wij

durven zelfs de stelling aan dat ecologie niet eens de belangrijkste discipline in het debat moet zijn. De centrale plek die de gedragswetenschap in het algemeen en de economie in het bijzonder in deze discussies verdient, is met onze bijdrage hopelijk afdoende beargumenteerd. Gecombineerd met een gewenste stabiele economische groei verwoordt deze richtingwijzer misschien wel de grootste uitdaging voor elke politieke partij. En die verantwoordelijkheid drukt extra op D66. 'Of groei moet', is door Laurens Jan Brinkhorst als Minister al eens afgedaan als een onzinnige vraag. Maar hij en zijn partij zijn de kiezer dan wel het antwoord schuldig op de vraag: 'Hoe groei kan', in een duurzame en harmonieuze samenleving. Deze bijdrage beoogt te illustreren hoe dergelijke vraagstukken geanalyseerd en in perspectief geplaatst kunnen worden. In combinatie met een goed besef van het sociaal-liberale, vrijzinnig democratische wereldbeeld is een uitvoerbare, democratisch gedragen en ambitieuze duurzaamheidsagenda voor Nederland, Europa en de wereld te formuleren. Politieke partijen die zich niet uit indifferentie, maar vanuit degelijke inhoudelijke overwegingen in het 'midden' positioneren en dan in de analyse niet alleen economische maar ook sociale en ecologische randvoorwaarden betrekken, kunnen een belangrijke bijdrage leveren aan elke duurzaamheidsdiscussie. Tenslotte kan een beschouwing van problemen en oplossingen vanuit diverse wereldbeelden de eigen positie en die van politieke tegen- en medestanders verhelderen. Het nut daarvan lijkt ons voor zich spreken.

Klaas van Egmond is hoogleraar Milieukunde aan de Universiteit van Utrecht en was van 2006 tot 2008 directeur van het MNP.

Mark Sanders is universitair docent macro-economie aan de Universiteit van Utrecht en redacteur van *idee*.

‘Geen van de wereldbeelden heeft de waarheid in pacht’

Er is geen sprake van een energietekort, slechts een brandstoftekort. Volgens Peter Knoers zitten we in Nederland gevangen in een collectieve perceptie op het energieprobleem waarop heel wat valt af te dingen. Het doorbreken van conventies is noodzakelijk. Een taak voor een sociaal-liberale stroming?

door **Peter Knoers**

Het energieprobleem zit tussen onze oren

ecologie

Het energievraagstuk is een veelbesproken thema; de klimaatverandering neemt ernstige vormen aan; de zekerheid van de energievoorziening staat onder druk; de brandstofprijzen rijzen de pan uit. Het moet anders. Het moet zuinig. Het ritselt van de initiatieven. En van de debatten. Het valt op dat de *perceptie* van het probleem bij vrijwel al die debatten gelijk is: 'We moeten zuinig omspringen met energie. We moeten oplossingen vinden voor de CO₂-uitstoot die ons klimaat bedreigt. En we moeten hard werken aan duurzame vormen van energievoorziening. Maar die zijn nog niet echt bruikbaar'. Ook het recente Energierapport van het Kabinet Balkenende IV zet zwaar in op energiebesparing, duurzame energie en energiezuikerheid. Maar het geeft tegelijkertijd de boodschap, dat we nog vele decennia afhankelijk zullen zijn van fossiele brandstoffen. Sterker, Nederland moet daar zelfs een prominente rol in gaan spelen als de 'Gasrotone van Europa'.

Het is echter de vraag of juist deze overheersende perceptie zelf niet ons grootste knelpunt is. Want klopt die eigenlijk wel? Of zouden we vanuit een ander perspectief tot andere, betere oplossingen komen? Laten we eens naar wat feiten kijken.

Er is geen tekort aan energie

Er is geen sprake van een energietekort. Het enige waar we tekort aan hebben is brandstof: olie, gas, kolen. Wat lang niet iedereen zich realiseert is dat vrijwel al onze energie feitelijk afkomstig is van één bron, de zon. Ook olie, gas en kolen zijn niets meer dan in de aardbodem opgeslagen zonne-energie van vroeger. Door ze te verbranden halen we een stukje van die zonne-energie eruit. Alles bij elkaar bevatten fossiele brandstoffen trouwens maar een fractie van de totale hoeveelheid energie die de zon ons gegeven heeft en nog steeds geeft. Berekeningen laten zien dat onze aarde dagelijks 7500 (!) keer zoveel energie van de zon ontvangt,

dan dat we met zijn allen nodig hebben. Kortom: het stortregent energie. Als er iets is waar geen tekort aan hebben, dan is het wel energie. En dan laten we nog buiten beschouwing, dat onze aarde van binnen ook nog eens een enorme hoeveelheid onbenutte energie herbergt, op slechts een paar kilometer diepte. Een vulkaanuitbarsting laat daar wel eens wat van zien. De aardbol zit er boordevol mee. Vermoedelijk zit daar alleen al meer energie dan de mensheid ooit nodig zal hebben.

Oude technologie

Het probleem zit dus niet in een energietekort, maar in de manier waarop we energie gebruiken en nodig hebben. Onze 21^e eeuwse energiehuishouding, onze industrie, en onze mobiliteit draait nog vrijwel volledig op installaties en apparaten die in de 19^e eeuw zijn bedacht! Verbrandingsmotoren, stoommachines, turbines, met als basisprincipe: het verbranden van (fossiele) brandstoffen.

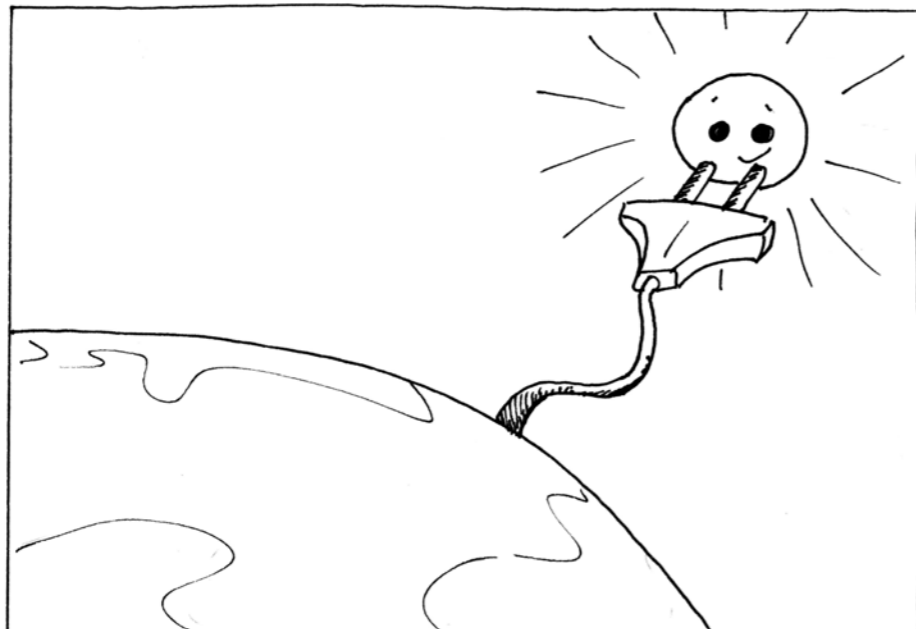
We realiseren ons nu dat deze fossiele brandstoffen op raken. Dus wordt er hevig gezocht naar andere materialen om te verbranden. Afval, biomassa, soms nadat we er eerst 'biobrandstof' van hebben gemaakt. Zelfs voedsel, maïs bijvoorbeeld, wordt in bepaalde gevallen voor dat doel ingezet. Zo kunnen de 19^e eeuwse uitvindingen doordraaien. En dat terwijl die opeenstapeling van brandende installaties een enorme belasting van en voor ons milieu en klimaat oplevert. Ook bij biobrandstoffen.

Brandstof of grondstof?

De meeste fossiele brandstoffen kennen naast verbranden nog heel andere toepassingen. Zo draait een belangrijk deel van de chemische industrie op olie. Heel veel producten die in onze huizen en bedrijven staan, zijn gemaakt van kunststoffen uit olie. En die gaan aanzienlijk langer mee dan de liters die we in auto's gooien of verbranden in centrales of industriële installaties. Bij elke liter olie die gewonnen wordt is de vraag gerechtvaardigd: maken we er een mooi stevig product van waar we decennia lang plezier van hebben of rijden we er een keer mee op en neer naar de supermarkt? Olie, brandstof of grondstof? Voor kolen geldt iets soortgelijks. En voor de meeste biomassa helemaal.

De duurzame oplossingen zijn er al lang

De technologieën om de zon, die onuitputtelijke bron van volledig schone energie te benutten, zijn allang beschikbaar. Maar de meeste ervan kennen we slecht. Bij zonne-energie denkt iedereen alleen aan zonnepanelen. En iedereen kent windmolens (dat de wind waait, komt overigens ook door de zon). Maar er zijn nog honderden andere, intelligente manieren om stukjes van die enorme hoeveelheid zon om te zetten in bruikbare energie voor stopcontact of radiator. Ook in ons eigen land. Veel daarvan zijn veel sneller inzetbaar en bruikbaar dan menigeen denkt. Koude/warmte

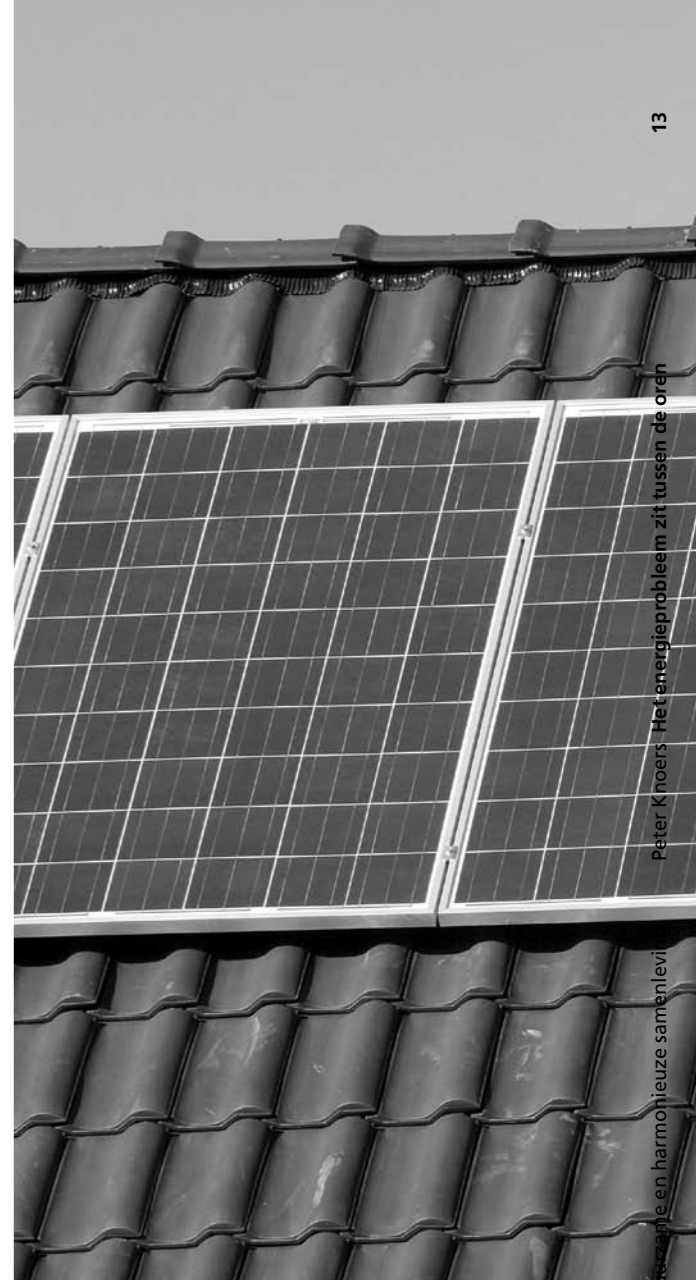
Illustratie Van Lierop

opslag bij gebouwen, duurzame winning van kou uit diep water of energie uit zout en zoet water bijvoorbeeld. Het temperatuurverschil tussen warm water aan de oppervlakte van oceanen en koud water op diepte is genoeg om grote hoeveelheden elektriciteit of schone waterstof te produceren. Er zijn 'energieopwekkende' bouwstoffen, brandstofcellen op schone waterstof (bijvoorbeeld in auto's), zonnecellen in folievorm. En dan hebben we het nog niet over de aardwarmte. Die is ook op steeds grotere schaal direct inzetbaar als duurzame energiebron.

Deze lijst kan eindeloos worden uitgebreid. Heel veel is *Proven Technology*. Het werkt. Vandaag al. En het is echt geen *Rocket Science*. Veel ervan is al rendabel te exploiteren. Omschakelen hoeft dus geen decennia te duren. Het gaat hier niet om kunnen, maar om willen. Een aanzienlijk aantal van de innovaties op dit terrein zijn in Nederland ontwikkeld. De vraag is gerechtvaardigd, waarom ons land niet juist in deze industrie een leidende positie nastreeft... Die zal het langer volhouden dan de Gasrotonde. De meeste van deze feiten vinden we niet of verworden terug in het energiedebat. Of ze worden door cynici gebagatelliseerd.

Kritiek op duurzame oplossingen

Cynici beweren dat de beschikbare duurzame energieoplossingen veel te beperkt zijn. Ze vergelijken de opbrengst van windmolens of zonnepanelen met die van een grote, traditionele energiecentrale. Sommigen komen zelfs weer met de kernenergie op de proppen – ook 'schoon', efficiënt en groot-schalig te produceren. Maar de vraag mag gesteld worden, of we niet juist af moeten van een energievoorziening met een paar grote centrales waar iedereen met kilometers lange kabels aan vast zit. Onze toekomstige duurzame energieproductie zal vooral kleinschalig zijn, bij bedrijven, in buurten, bij woningen. We zullen nog wel via een netwerk aan elkaar verbonden zijn, om onderling energie uit te wisselen bijvoorbeeld. Maar dat energienet zal waarschijnlijk veel meer lijken op ons huidige internet. Dat heeft ook miljoenen gelijkwaardige consumenten en producenten van informatie, niet slechts een paar centrale informatiefabrieken. Ons energienetwerk van de toekomst kan net zo 'gedemocratiseerd' zijn. Cynici beweren ook dat duurzame

me energie nog niet efficiënt is. Nu is bij nieuwe technologieën efficiency meestal niet het eerste waar op wordt gelet. Het gaat eerst om de effectiviteit pas daarna om de efficiency. Maar hoe erg is dat? Stel dat de oude Henry Ford gezegd had: 'Ik ga pas produceren als al mijn T-Fordjes minstens 1 op 20 lopen'. Dat hadden de erven Ford vast geen goed plan gevonden! Ook bij duurzame technologieën komt de efficiency nu pas goed op gang. Overigens, je maakt gebruik van een vrijwel onuitputtelijke

Foto Herman Wouters

bron. Dus hoe belangrijk is efficiency dan nog? Samenvattend: waarom zou je schaarse brandstoffen, waar je ook andere nuttige dingen mee kunt doen, de halve wereld over slepen en in grote centrales verbranden om er (met veel verspilling, milieu- en CO₂-schade) elektriciteit van te maken, die je vervolgens langs kilometerslange leidingen naar eindgebruikers transporteert, terwijl het bij elke eindgebruiker energie stortregent in de achtertuin?

Perceptie wordt in stand gehouden

We zitten gevangen in een collectieve perceptie van het energieprobleem waar heel wat op valt af te dingen. Zelfs een groot deel van de milieubeweging doet er feitelijk aan mee. Daar klinkt de roep om 'energiebesparing' (we zouden overigens consequent van *Brandstofbesparing* moeten spreken!) harder dan de roep om radicale verduurzaming. En wat te denken van de hype van de CO₂-reductie? Voor alle duidelijkheid, als je volledig op

duurzame energie van de zon draait, is er geen CO₂-uitstoot. De meest effectieve manier van CO₂ reductie is duurzame energie. CO₂-uitstoot komt van verbranden. Sommigen zoeken de oplossing van het CO₂-probleem in opslag na het verbranden, onder de grond bijvoorbeeld. Dat lijkt op het paard achter de wagen spannen. Maar het ziet er naar uit, dat de komende jaren heel wat geld van de belastingbetaler zal gaan naar onderzoek en experimenten voor deze oplossing.

Waarom is deze collectieve perceptie zo hardnekkig? Diverse krachtige partijen willen zo lang mogelijk een energievoorziening op brandstoffen handhaven. Landen, overheden en ondernemingen die het grootste deel van hun rijkdom hieraan ontlenden, maken daar (begrijpelijkerwijs) een punt van. Toen in Nederland de aardgasbel werd ontdekt was het hier niet anders.

Intrigerender is vraag waarom ook anderen hier zo gemakkelijk in meegaan en liever de verwarming een graadje lager stoken op aardgas dan radicaal kiezen voor verduurzaming. Wellicht is het besef dat we in de toekomst over een onuitputtelijke voorraad energie kunnen beschikken voor sommige critici van de huidige samenleving, moeilijk te omarmen. Het doorbreekt de romantische gedachte dat we terug moeten naar een kleine, knusse samenleving waar alles minder zal zijn in plaats van meer. Bovendien is het voor veel mensen sowieso mentaal veel eenvoudiger om ontwikkelingen uit het verleden lineair naar de toekomst door te trekken. Om *out of the box* te denken heb je soms een Leonardo nodig, of een nar.

Doorbreken van de perceptie en de rol van de overheid

Het doorbreken van de collectieve perceptie is noodzakelijk. Het opent de weg naar het echte debat over de toekomst van onze energievoorziening. Want dat is wat nu ontbreekt. Bij dat doorbreken van de perceptie is een rol weggelegd voor de politiek en de overheid. Die zijn immers meer dan marktpartijen geëquipeerd om los van de realiteit van vandaag het debat over de inrichting van morgen te activeren. Gelukkig denken ook olie-maatschappijen en energieondernemingen over de toekomst na. Maar die zijn toch minder vrij van

de bestaande machts- en marktverhoudingen dan de overheid. Bij het publieke debat zal het neerkomen op het doorbreken van conventies. Op het ter discussie durven stellen van wat iedereen als normaal ervaart. Wellicht een taak voor een moderne sociaal-liberale stroming?

'Als er iets is waar geen tekort aan hebben, dan is het wel energie. Het stortregent energie'

Politiek en overheid moeten op twee punten richting geven: visieontwikkeling en stelselwijziging. Visieontwikkeling is nodig omdat de weg naar de toekomst een stuk eenvoudiger wordt als er een wenkend perspectief is. En dat is wat nu aan het energiebeleid ontbreekt. Zonder een helder doel blijven we steken in kleine stapjes. Een paar procentjes meer duurzame energie. Een paar procentjes besparing. We worden geduwd door het verleden in plaats van getrokken door de toekomst. Het tweede dat nodig is, is een stelselwijziging. Want als we de stap willen maken van het huidige, traditionele systeem van grootschalige energieopwekking naar een flexibel, kleinschalig systeem dicht bij de eindgebruiker, is er heel wat nodig. We mogen niet verwachten dat marktpartijen en gebruikers dat wel even onderling regelen. Bij de regie daarvan moet de overheid bij uitstek een belangrijke rol spelen.

Maar hoe het ook zij. Het begint allemaal bij het ter discussie stellen van de collectieve perceptie. Het energieprobleem zit tussen onze oren.

Peter Knoers is directeur van de HVR Group, een strategisch communicatieadviesbureau op het gebied van energie en milieu.

Hoe kan afval worden omgezet in energie? Volgens planoloog Ferry van Kann is goed ruimtegebruik essentieel voor het realiseren van een duurzame energievoorziening. Ruimtelijke functies moeten op elkaar worden afgestemd.

door Ferry van Kann

Afval is energie

Een duurzame ruimtelijke ordening

De wereld om ons heen is continu in beweging. De komende decennia krijgen we – in Nederland, maar ook in de rest van de wereld – te maken met nieuwe uitdagingen en vraagstukken. Vraagstukken die met name gaan over het duurzaam omgaan met onze leefomgeving; met natuur, materiaal, energie en ga zo maar door. Oplossingen worden vanuit verschillende hoeken aangedragen. In deze bijdrage staat centraal hoe via de ruimtelijke ordening routes beschikbaar zijn om een (meer) duurzame samenleving haar vorm en inrichting te geven.

Afval als Energie

Een belangrijke uitdaging die op ons afkomt is de transitie naar een duurzaam energiesysteem. Vaak wordt de *Trias Energetica* als een leidend principe hiervoor genomen. Deze trias bestaat uit:

- > energiebesparing door rationeel gebruik;
- > de overblijvende behoefte uit hernieuwbare bronnen halen en;
- > schoon en efficiënt omgaan met fossiele brandstoffen.

Een andere gedachte die bij beleidsmakers warm wordt ontvangen, en dat kan bijdragen aan een duurzaam energiesysteem, is het zogenaamde *cradle-to-cradle* principe (C2C). Dit principe rekent af met het begrip afval, dat nu zelf bij het grof vuil staat. Afval moet worden gezien als basis voor een nieuw product. In dit geval: afval als energie. Opperuimd staat netjes zouden we kunnen denken. Maar is dat wel zo? Hoe gebruik je eigenlijk afval als voedingsbron voor energie? Het is geen onderdeel van de *Trias Energetica* en wordt niet vaak besproken, maar in een goede ruimtelijke inrichting van gebieden liggen grote kansen voor een meer duurzaam energiesysteem volgens dit C2C-principe: afval is energie.

Met 'afval is energie' worden twee verschillende stromen bedoeld. Ten eerste gaat het om afval in de dagelijkse betekenis van het woord. Troep. Naast industrieel en huishoudelijk restafval gaat het ook om rioolwater, afvalwater van bedrijven en biologische restproducten uit met name de land- en tuinbouw. Met behulp van diverse con-

versietechnieken kan dit afval worden omgezet in nuttige energievormen. Vaak gaat het hierbij om de combinatie elektriciteit en warmte (warmtekrachtkoppeling). Deze warmte gaat tegenwoordig niet zelden verloren en wordt soms zelfs met de term afvalwarmte aangeduid. Liever spreken we hier echter over restwarmte, dat een tweede stroom van 'afval is energie' kan vormen. Juist bij het optimaal benutten van restwarmte speelt de ruimtelijke structuur van een gebied een cruciale rol.

Een belangrijke variabele is de energie-intensiteit van het afval. Voor energie-intensief afval, bijvoorbeeld huishoudelijk restafval, is het efficiënt om over te gaan tot een centrale verwerking. De (energie-) kosten van transport van het afval naar een verwerkingsplek worden voldoende gedekt door centrale verbranding waarbij aanzienlijke hoeveelheden energie vrijkomt. De afvalverwerkingsinstallaties (avi) in Nederland voorzien in stroom voor een equivalent van ongeveer 1.000.000 huishoudens, maar in warmte voor slechts 270.000. Dit hangt samen met de ruimtelijke inrichting. Om begrijpelijke NIMBY-achtige redenen liggen afvalverwerkers zelden dichtbij ruimtelijke functies die veel warmte behoeven zoals zwembaden. Hierdoor zijn de avi's niet altijd aangesloten op een warmtenet.

Als we afval echter als een energiebron meer duurzaam willen gebruiken, dan moeten we goed over de locaties van avi's nadenken. Bestaande avi-locaties moeten geschikt worden gemaakt voor ruimtelijke functies die om warmte vragen, zoals een bio-ethanolabriek, of bijvoorbeeld een subtropisch zwembad. Nieuwe avi's (het beste blijft natuurlijk om afval te voorkomen, denk aan *cradle-to-cradle*) zouden juist op plekken moeten, waar in de buurt behoefte is aan warmte. De restwarmte van de afvalverwerker kan dan voorkomen dat andere warmtebehoevende functies zelf in hun warmte moeten voorzien door bijvoorbeeld aardgas te verstoken. Met andere woorden, afval, energieproductie en ruimtelijke ordening zijn met elkaar verbonden.

Nog duidelijker is deze verbinding te zien bij de decentrale verwerking van energie-extensief afval, zoals vloeibare koemest en maïs. De vergisting van dit afval levert biogas op (of olie bij pyrolyse). De gecombineerde opwekking van elektriciteit en

warmte bij de verbranding van biogas biedt (ook hier) kans voor het hoogste rendement. Twee distributiemanieren zijn mogelijk. Enerzijds is er de vorm van productie en verbranding van biogas op één plek. Anderzijds kan de productie van het gas op één plek plaatsvinden en na transport elders worden omgezet in elektriciteit en warmte.

Een integrale benadering op het gebied van afval, energie en ruimte is nodig. De ruimtelijke uitdaging is om een dorp, wijk, of stad zo in te richten, dat nuttig gebruik kan worden gemaakt van vrijkomende warmte bij de verbranding van afval. Het koppelen en ordenen van functies is doorslaggevend. Ziekenhuizen, zwembaden, en tuinbouwkassen zijn allemaal ruimtelijke functies met een aanzienlijke warmtevraag. De inrichting van Nederland bepaalt of we in staat zijn om (afval) energie optimaal te benutten. Er is dus werk aan de winkel voor planologen.

Rol van planologen

Deze nieuwe ruimtelijke vraagstukken is voer voor discussie in ruimtelijke disciplines. Enerzijds zien we dat inhoud van toenemend belang is. Daarmee bedoelen we dat ruimtelijke inrichtingsprincipes en concepten terug op de agenda komen. Anderzijds kan de 'communicative turn' van de laatste twee decennia niet zondermeer worden verlaten. De betrokkenheid en participatie van belanghebbende burgers is nog steeds van groot belang. Al was het maar omdat zij vaak specifieke kansen zien, doordat ze de regio goed kennen. Een transitie naar een duurzame energievoorziening betekent voor ruimtelijke ordenaars dat beide trends tegelijkertijd van belang zijn: inhoud en vorm.

Voor een meer duurzaam ingerichte samenleving zijn niet langer zogeheten monofunctionele concepten van belang, maar veeleer multifunctionele. Met andere woorden nadenken over de lokalisering of inrichting van woonwijken zonder naar andere ruimtelijke functies te kijken is achterhaald. Dat wisten we al vanuit de mobiliteitsdiscussie, maar het energievraagstuk levert nieuwe argumenten. Natuurlijk, het bouwen van energie-neutrale huizen en zelfvoorzienende tuinbouwkassen is goed, maar nog beter is de bouw af te stemmen met de omgeving. Een omgeving waar

‘De ruimtelijke uitdaging is om een dorp, wijk, of stad zo in te richten, dat nuttig gebruik kan worden gemaakt van vrijkomende warmte bij de verbranding van afval’

een scheiding van functies weliswaar van belang blijft, maar waar energie- en verkeersstromen de omgeving feitelijk tot een integraal complex maken. Anders gezegd, multifunctioneel ruimtegebruik moet niet langer worden gezien vanuit het perspectief van één locatie, maar als een concept voor een heel dorp, stad of regio. Daarin zit ook de uitdaging voor de planologie om schaalniveau, functionaliteit (mono versus multi) en verwevenheid (sectoraal versus integraal) te verwerken in nieuwe ruimtelijke concepten. Kortom, de energietransitie zou wel eens kunnen leiden tot, of parallel gaan met een transitie in de planologie.

Rol van de overheid

Politiek is keuzes maken, met name als er sprake is van schaarste in materialen, energie en ruimte. Deze schaarste dwingt ons om dat wat we hebben, beter te benutten. Nederland loopt hierin niet voorop in Nederland. Het uitwisselen van restwarmte gebeurt in landen als Zweden, Denemarken en ook Duitsland bijvoorbeeld al veel meer dan hier. Duitsland laat in 2009 zelfs een nieuwe warmtewet ingaan, die beoogt om in 2020 14% van de warmte uit hernieuwbare bronnen te halen. Kortom, voor de Nederlandse wetgever liggen hier kansen.

De overheid moet uitstralen dat het energiebesparing serieus neemt op weg naar een duurzame energievoorziening. Uiteindelijk betekent het reduceren van de energievraag, dat we minder

zonnepanelen, windmolens of waterkrachtcentrales nodig hebben. Met andere woorden, de beste energie is de energie die we niet gebruiken. Daarom zou veel meer moeten worden gedaan om energievervalsing, zoals het weggooien van restwarmte is, te voorkomen.

Een mogelijkheid om energievervalsing aan te pakken is via de SDE, stimulering duurzame energieproductie. Deze regeling biedt per conversietechniek (van afval naar energie) verschillende vergoedingen om duurzame energieproductie financieel aantrekkelijker te maken. Neem bijvoorbeeld de biogasdiscussie. Als iemand afvalstromen verzamelt en deze omzet in groene stroom is dat op zichzelf prima. Maar als op dezelfde plek 50 tot 70% van het rendement verloren gaat als onbenutte warmte, is het moeilijk om dat duurzaam te noemen. De financiële prikkel voor biogas kan dus beter alleen bestaan als er nuttig met de warmte wordt omgegaan. Zoals eerder geschetst, er is een samenspel nodig met andere ruimtelijke functies in de buurt. In het realiseren van dit samenspel is het prettig als de overheid meedenkt en faciliteert. Niet zelden wordt de ruimtelijke ordening eerder als hinderlijk gezien dan als een kans.

Een kans die tot slot ook ligt in het concept van biogasproductie op de plek van afvalverzameling en gebruik elders. Dat is een concept van een energieregio, waarin op een bovenlokaal schaalniveau, integraal naar de multifunctionele ruimte wordt gekeken. Hiermee lopen we wel tegen een

beleidsmatig probleem op. Dat is het beheer van de energienetten. Soms is er voor groene stroom van kleine producenten geen plek op het net. Dan weer is het gasnetwerk vol of niet toegankelijk voor groen gas of is het aanleggen van een warmtenet al helemaal onmogelijk. Om uit dit moeras van onbestuurbaarheid te komen, zien we gemeentes weer een eigen lokaal energiebedrijf oprichten, naast hun aandeelhouderschap in bijvoorbeeld Essent. Of deze vorm van overheidsinmenging integrale concepten als een bio-energieregio met initiatieven uit de markt nu stimuleert, dat is maar de vraag.

Kortom, vraagstukken inzake duurzame energie, het hergebruiken van afval en het inrichten van de ruimte komen steeds dwingender op ons af. Juist in de wisselwerking tussen elk van de drie liggen kansen. In de ruimtelijke ordening moeten we beseffen, dat ruimtelijke kwaliteit ook bepaald wordt door hoe we met ons afval omgaan en hoe we in onze energiebehoefte voorzien. Dat vraagt om een planologie die ruimte biedt voor het samenspel van schaalniveau, functionaliteit en verwevenheid. Dus ruim baan voor energieplanning en weg met het begrip afval!

Ferry Van Kann is onderzoeker aan de Rijksuniversiteit Groningen, Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen, promovendus planologie en onderzoeker binnen SREX (synergie tussen regionale planning en energie - www.exergieplanning.nl).

Tobias Dander

Waar een wil is, is een weg

Streven naar een duurzame en harmonieuze samenleving betekent voor mij als sociaal-liberaal dat ik deze aardbol een stukje beter achter wil laten dan ik hem heb aangetroffen. Ik geloof daarbij heilig in kleine stappen. Voor mij betekent dat vooral bewust consumeren en sparen/beleggen, maar bijvoorbeeld ook op lokaal niveau actief zijn in onze partij.

Als ‘weldenkende mensen’ moeten wij onze verantwoordelijkheid nemen. Als maar genoeg mensen (consumenten, kiezers!) duurzaam denken en handelen dan zullen ondernemers en politici dat uiteindelijk overnemen. Op dit moment wordt er naar mijn smaak nog te veel over duurzaamheid gesproken en te weinig echt duurzaam gehandeld.

Zo is er nog heel veel mogelijk op het gebied van energiebesparing en opwekking van energie zonder dat daarbij CO2 vrijkomt! Dat is goed voor het klimaat en bovendien worden we daarmee veel minder afhankelijk van olie en gas dat wij nu uit bepaald niet-democratische landen afnemen. Onbegrijpelijk dat onze politici niet alles op alles zetten om daarin een doorbraak te bereiken. Betere isolatie en dubbelglas voor oudere woningen. Op ieder dak zonnepanelen of kleine windmolens. Waar een wil is, is een weg, toch?

Wist u trouwens dat als we een woestijngebied van 700 bij 700 kilometer volbouwen met convectiespiegels en daarmee zonne-energie omzetten in stroom of waterstof, we dan genoeg energie kunnen opwekken voor de hele aarde? De technologie daarvoor is reeds beschikbaar, alleen de schaal waarop zou nieuw zijn. Wat let de EU om kleinschalige pilots te starten, bijvoorbeeld in het zonnige Spanje? Een puntje voor het volgende verkiezingsprogramma?

Tobias Dander
Zelfstandig adviseur

De Nederlandse landbouw wordt van oudsher niet gezien als de meest milieuvriendelijke sector. De laatste jaren zijn er stappen gezet om de belasting van het milieu door de landbouw te verminderen. Is de landbouw dan nu duurzaam? Frits van der Schans meent dat een trendbreuk noodzakelijk is, waarbij ook de krimp van de veestapel en productie serieus in overweging moeten worden genomen.

door **Frits van der Schans**

Onderweg naar een duurzame landbouw

Ongeveer tweederde van het oppervlak in Nederland wordt in gebruik genomen door de landbouw, voor de productie van voedsel voor ons, en voor velen in het buitenland. De laatste decennia kreeg de landbouw met name (negatieve) aandacht vanwege bovenmatige milieubelasting, voedselschandalen en uitbraken van dierziekten. Om deze effecten van de landbouw te verminderen hebben overheden beleid gemaakt en/of aangescherpt. Is de landbouw dan nu duurzaam? Dat valt maar te bezien. De landbouw scoort een voldoende voor alle inspanningen die de afgelopen jaren zijn gedaan en de resultaten die zijn bereikt. Daarmee lijkt de landbouw op de goede weg. Helaas zijn ingezette wegen voor veel ecologische vraagstukken – bijvoorbeeld de uitstoot van ammoniak en broeikasgassen, verbruik van fossiele brandstof en fosfaat, aantasting van landschap en biodiversiteit – nog erg lang en lopen enkele misschien zelfs dood. Voor een duurzame landbouw zijn nog veel kleine en grote veranderingen in productiesystemen nodig. Daarbij moeten we ons gezamen-

lijke voedselconsumptiepatroon aanpassen. De overheid dient deze ontwikkelingen krachtig te stimuleren en faciliteren.

Duurzaamheid: een begrip

Het begrip duurzaamheid is zo veelomvattend en multi-interpretabel dat iedereen ermee uit de voeten kan. Een door velen gebruikte typering van duurzaamheid is gebaseerd op de driedeling *People, Planet* en *Profit*. Als evenwichtig aandacht wordt geschonken aan deze drie P's, dan zou er sprake zijn van duurzaamheid. Het probleem is echter dat de drie P's een verschillende tijdschikking hebben. Elke dag zal een ondernemer of medewerker behoefte hebben aan goede arbeidsomstandigheden of inkomen en winst. Maar de effecten van de uitputting van natuurlijke hulpbronnen (bijvoorbeeld fossiele energie), de uitstoot van broeikasgassen of de vermindering van de biodiversiteit (bijvoorbeeld kap regenwoud) laten zich op zijn vroegst pas over tientallen jaren zien. Het gevolg is dat de *Profit* en *People* aspecten vaak

teveel aandacht krijgen ten opzichte van de *Planet* aspecten. Daarom zal ik in me dit verhaal sterk richten op de lange termijn, ofwel ecologische duurzaamheid.

Duurzame landbouw: een terugblik

In 2007 heeft het Milieu en Natuur Planbureau (MNP) een duurzaamheid analyse gemaakt van de landbouw in deze eeuw. In enkele zinnen geeft het MNP aan waar de landbouw staat: 'De landbouw ontwikkelt zich in een duurzame richting en staat meer open voor de wensen van de samenleving. De ambitie van de landbouw is vooral toegenomen voor onderwerpen die het imago sterk beïnvloeden, zoals voedselveiligheid, besmettelijke dierziekten en dierenwelzijn. De ambitie om milieudoelen te halen die voor de lange termijn gelden is niet toegenomen, doordat het beleid hiervoor weinig nieuwe impulsen gaf en door onzekerheden en onduidelijkheden in het beleid'.

In deze evaluatie, die vooral de situatie tussen 2001 en 2006 beschrijft, spreekt het MNP sterk in de vorm van ambities die de landbouw wel of niet heeft gerealiseerd. Daarbij geeft het MNP ook concrete effecten van de landbouw op de omgeving; dat wil zeggen de ecologische duurzaamheid van de landbouw (zie tabel 1 rechtsboven).

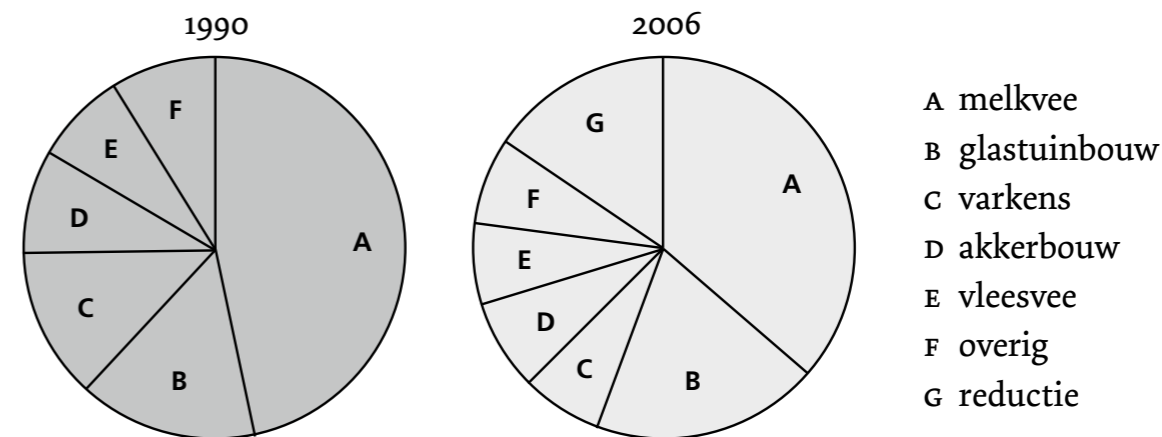
De uitstoot van meststoffen en ammoniak naar de omgeving is sinds 1995 geleidelijk afgenomen met

tabel 1. Effecten van de landbouw

Emissie	1995-2001	2001-2006
> Meststoffen (stikstof en fosfaat)	min 9 %	min 9 %
> Ammoniak	min 8 %	min 8 %
> Bestrijdingsmiddelen (naar oppervlaktewater)	min 83 %	min 17 %

Bron: MNP (2007). Duurzame ontwikkeling van de landbouw in cijfers en ambities: Veranderingen tussen 2001 en 2006.

1 tot 2% per jaar. Maar dit resultaat is nog niet voldoende om de milieudoelen te realiseren. Ook blijft de verzuring en vermessing nog steeds te hoog. Wat betreft het gebruik van (schadelijke) bestrijdingsmiddelen is de afname spectaculair en is de emissie naar het oppervlaktewater nu vrijwel nihil. Dit resultaat wordt bevestigd door het feit dat in de Nederlandse supermarkten alleen op groenten en fruit uit het buitenland nog resten van bestrijdingsmiddelen worden aangetroffen. Een recente zorg voor de landbouw is de uitstoot van broeikasgassen. Wereldwijd zorgt de landbouw voor circa 18% van de totale uitstoot, in Nederland ligt dit enkele procenten lager. Onderstaande figuur geeft de uitstoot van broeikasgassen uit de landbouw, opgesplitst naar de belangrijkste sectoren, in 1990 en 2006 weer.

Bron: Landbouw en klimaat; Verdeling emissies naar sectoren. Centrum voor Landbouw & Milieu, 2008.

Vanuit de landbouw vormt de melkveehouderij de grootste bron van broeikasgassen. Deze uitstoot, met name veroorzaakt door methaan dat vrijkomt door het 'boeren en scheten' van koeien, is de afgelopen jaren sterk afgenomen. Tegenover de afname vanuit de melkveehouderij staat een hogere uitstoot van de glastuinbouw. In totaal is de uitstoot in 2006 circa 15% lager dan in 1990. Weinig andere sectoren kunnen zo'n afname laten zien. De vooruitzichten naar de toekomst zijn echter minder rooskleurig. In 2015 zullen de melkquotering en de 'dierrechten' (die het aantal varkens en kippen in Nederland reguleren) worden afgeschaft. Naar verwachting zal de melkproductie tot wel 20% stijgen en daarmee ook het aantal melk-koeien. Dit veroorzaakt weer een aanzienlijk hogere uitstoot van broeikasgassen.

Duurzaamheid: onbeperkt geloof in techniek

De Nederlandse landbouw is hoog productief dankzij ondermeer een hoog opleiding- en kennisniveau van de ondernemers, een hoge kapitaalsintensiteit (steeds hogere leningen en veel vreemd kapitaal) en door een hoog niveau van mechanisatie, robotisering en automatisering. De oplossing voor problemen in de landbouw wordt tot nu toe vaak gezocht (en vaak gevonden) in dezelfde richting van een nog hogere productie, meer kennis, meer machines en meer vreemd kapitaal. Drie voorbeelden:

1 Voor de Nederlandse intensieve veehouderij wordt heel veel voer geïmporteerd vanuit andere delen uit de wereld. Daardoor verarmen daar de landbouwgronden en putten we fosfaatvoorraden uit. Tegelijkertijd zetten de dieren in onze veehouderij het voer om in een grote hoeveelheid mest (en natuurlijk vlees, melk en eieren), waarvan een overschot ontstaat. Als oplossing voor het mestoverschot wordt kippenmest verbrand en 'groene stroom' geproduceerd. Een echte oplossing zou zijn: verplaatsing van varkens- en kippenbedrijven naar Zuid-Amerika of de export van dierlijke mest naar deze landen.

2 Om de uitstoot van ammoniak en stank uit de veehouderij te beperken, worden hermetisch afgesloten megastallen gebouwd. Maar uit onderzoek blijkt nu dat deze megastallen niet

bijdragen aan het dierenwelzijn en het landschap aantasten. Daarbij nemen de risico's voor de volksgezondheid van een veehouderij met megastallen alleen maar toe. Deze oplossing, in de lijn van de ontwikkelingen van de laatste decennia in de veehouderij, is niet meer dan een schijnoplossing.

3 Glastuinbouwbedrijven maken steeds meer gebruik van Warmte-Kracht-Koppeling (wkk). Zowel de warmte, elektriciteit als CO₂ die vrijkomt bij de verbranding van het gas, wordt op het tuinbouwbedrijf benut. Dit zorgt voor een hoog energierendement van wkk's, waardoor tuinders met subsidie ook elektriciteit mogen leveren aan het net. Een steeds groter deel van het inkomen van g(l)astuinders is afkomstig uit de energieproductie. Nu het financieel rendement van groene stroom onder druk staat, balanceert een groot deel van de bedrijven op het randje van de afgrond.

Samenvattend: de landbouw pakt milieuproblemen aan op dezelfde manier waarop ze ook zijn ontstaan. Of op een manier waardoor nieuwe duurzaamheidsproblemen ontstaan (zie de voorgaande voorbeelden).

Duurzaamheid: een stap voorwaarts?

Wil Nederland echt een duurzame landbouw, dan moeten we de oorzaken van de problemen aanpakken. Dit kan bijvoorbeeld door een meer biologische akker- en tuinbouw. Voor de veehouderij zijn tegendraadse maatregelen noodzakelijk zoals een vermindering van het aantal dieren. Dan hoeven we geen mest te verbranden, zijn hermetisch afgesloten stallen (deels) overbodig en kan de import van veevoer (en fosfaat) verminderen. Dan nemen ook de kosten voor veehouders af. Die bespaarde kosten kunnen veehouders gebruiken voor maatregelen ten behoeve van het dierenwelzijn, diergezondheid of landschap. Verduurzaming door een meer biologische productie en/of een krimp van de veestapel is voordelig voor de landbouw en de gehele samenleving. De regering kan deze verduurzaming stimuleren en faciliteren met behulp van ondermeer voorlichting, subsidies, belastingaftrek, groenfinanciering, vestigingsvoorwaarden, vergunningen en wet- en regelgeving.

'Voor de veehouderij zijn tegendraadse maatregelen noodzakelijk zoals een vermindering van het aantal dieren'

Dit betekent echter een radicale breuk met het huidige beleid van de Nederlandse overheid. In het voorjaar van 2008 bracht minister Verburg haar toekomstvisie op de landbouw naar buiten. Binnen vijftien jaar moeten er grote stappen richting duurzaamheid zijn gezet. Dit moet onder meer leiden tot zogeheten klimaatneutrale veehouderijen die grotendeels hun voer in de regio Noord-West Europa (laten) telen. Dit is een zeer hoge ambitie voor de veehouderij. Want nu komt bijna al het voer voor de Nederlandse varkens en kippen uit Zuid- en Noord-Amerika of Azië. Een volledig klimaatneutraal veehouderijbedrijf is echter niet realistisch. De resterende uitstoot van broeikasgassen zal dan moeten worden gecompenseerd door bijvoorbeeld de aanplant van bos. Die (bos-)gronden zijn dan niet meer beschikbaar voor de teelt van het veevoer waardoor het veevoer weer van verder weg moet worden aangevoerd. Een groeiende veehouderij ten behoeve van een – wereldwijd – steeds hogere vleesconsumptie is een doodlopende weg. Niet voor niets bepleiten ondermeer maatschappelijke organisaties ten behoeve van ons klimaat een omschakeling in de consumptie van dierlijk naar plantaardig eiwit.

Een trendbreuk is noodzakelijk. Hoewel resultaten uit het verleden geen garantie zijn voor de toekomst, zal zo'n trendbreuk niet snel door een CDA-minister worden gerealiseerd. Als we terugkijken op de (ecologische) verduurzaming van

de landbouw dan moeten we constateren dat CDA-ministers als Braks, Bukman en Veerman maar weinig hebben bijgedragen. Onder hun bewind, uiteraard met instemming van het parlement, is milieuwetgeving niet vastgesteld of onvoldoende aangescherpt. Daarmee hebben ze de landbouw ruimte geboden voor groei en schaalvergroting, zonder rekening te houden met de lange termijn, de ecologische duurzaamheid. Het is opmerkelijk dat juist twee liberale ministers (Van Aartsen van de VVD en Brinkhorst van D66) wel een impuls aan duurzamere landbouw hebben gegeven. Zij waren als eerste bereid om serieuze milieukaders te stellen én om die te handhaven. Ook bij flinke tegenwerking vanuit de landbouw. Daarnaast hebben zij het aantal varkens en kippen in Nederland verminderd door rechten voor het houden van dieren op te kopen en door veehouders te betalen voor de sloop van hun stallen.

Wellicht is dus weer een liberale minister nodig om deze ambitieuze visie van minister Verburg uit te voeren.

Frits van der Schans is senior-adviseur bij het Centrum voor Landbouw en Milieu. Daarnaast is hij D66-fractievoorzitter in de gemeente Zaltbommel. Van 2000 tot 2002 was hij parttime medewerker landbouw van de Tweede Kamerfractie.

Foto Herman Wouters

Natuurbehoud is mensenwerk. De overheid moet ervoor zorgen dat natuurorganisaties en boeren weer met elkaar aan tafel gaan om de ambitieuze doelen van de Ecologische Hoofdstructuur te behalen. Volgens Frits Prillewitz wordt er momenteel te weinig bereikt met partijen die fel tegenover elkaar staan.

door **Frits Prillewitz**

Wat is natuur nog in Nederland

De Ecologische Hoofdstructuur (EHS) als prioriteit

Begin jaren negentig zou met het plan van de Ecologische Hoofdstructuur (EHS) de achteruitgang van de natuur in Nederland worden tegengegaan. Doel was om in het jaar 2018 een samenhangend geheel van agrarische gebieden, bestaande en nieuwe natuurgebieden te ontwikkelen, en deze waar nodig met elkaar te verbinden door robuuste corridors. Dit zou er toe moeten leiden dat de biodiversiteit in Nederland niet verder achteruit gaat. Inbreuken op deze ideale aanpak werden vaak geweerd door onder andere beroep te doen op de Milieu Effect Reportage (MER)-procedure. Daarmee kon afwijzing van een andere (niet-natuur) bestemmingen worden bereikt, dan wel natuurcompensatie worden 'geregeld'.

Voor een dichtbevolkt land als Nederland mag de EHS-aanpak beslist gedurfd genoemd worden.

Daar komt nog bij dat de natuurterreinen die buiten de EHS liggen vaak ook beschermd worden door de politiek. In het streven naar duurzaamheid in onze samenleving past het al bijna twintig jaar geleden vastgestelde natuurbeleid erg goed. Voor D66, die zich mede presenteert als groene partij, is de realisatie van de EHS in het afgesproken jaar 2018 een doel waaraan niet getornd mag worden. De vooruitzichten zijn echter somber. Ook het natuurbeleid ontkomt helaas niet aan hypocrisie. Het doel blijft hetzelfde, maar 'iedereen' weet dat met de tot nu toe ingezette middelen het geplande jaar onmogelijk gehaald kan worden. Er moet dus op korte termijn nieuw beleid geïntroduceerd worden, en wel zodanig dat belanghebbenden, zowel overheden als boeren als maatschappelijke organisaties, niet afhaken.

‘Voor een dichtbevolkt land als Nederland mag de Ecologische Hoofdstructuur beslist gedurfd genoemd worden’

Stand van zaken: een probleemschets

De EHS, het onomstreden paraparaat van de natuurbeweging in Nederland, dreigt de fierheid waarmee het tot nu toe in het overheidsbeleid passeerde enigszins te verliezen. Daarvoor zijn verschillende oorzaken aan te wijzen. Allereerst ontbreekt het aan zorgvuldigheid in het bijhouden van de voortgang van de EHS bij het ministerie van LNV. Tot nu toe wist men daar niet precies hoeveel hectares natuurgebied er beschikbaar waren en hoeveel er nog aangekocht moesten worden. Ook de Algemene Rekenkamer wees in een rapport uit 2006 al op een gebrek aan sturing en riep het ministerie van LNV op om daadkrachtig op te treden in het proces naar de realisatie van de EHS. Kortgeleden zegde het ministerie toe uiterlijk dit jaar nog alle informatie middels de Monitor Agenda Vitaal Platteland te verschaffen. Dat de situatie onoverzichtelijk is geworden, is vooral te wijten aan gewijzigd Rijksbeleid. Omdat grondverwerving moeizaam verliep, werd besloten dat er meer hectares mochten vallen onder de regeling voor Agrarisch Natuurbeheer. Ook particulier grondbezit moest meer bijdragen aan omzetting van landbouwgrond naar natuur dan oorspronkelijk de bedoeling was. Maar beide regelingen waren onvoldoende, zowel als het ging om de omvang van gerealiseerde hectares als om de kwaliteit van het natuurbehoud. Bovendien decentraliseerde de LNV de geldstromen van het

investeringsbudget Landelijk Gebied naar de provincies die allemaal zo hun eigen aanpak hadden. In de tweede plaats zijn de omstandigheden waaronder de realisering van de EHS plaatsvindt recentelijk nogal gewijzigd. Wereldwijd stijgen de voedselprijzen, energiegewassen slokken een deel van het landbouwareaal op, met als gevolg sterk stijgende grondprijzen. LTO-Nederland, de georganiseerde landbouw, voelt zich hierdoor gesterkt om de aanval op de EHS te openen. De oude tegenstelling tussen natuur- en landbouwbelangen is hiermee weer opgelaaid. Dit kan er toe leiden dat over elke hectare die nog nodig is om de EHS te realiseren lang onderhandeld zal moeten worden. Gezien het feit dat nog vele tienduizenden hectares van functie veranderd moeten worden en dat afgesproken is om dit in 2015 af te ronden, kan de conclusie niet anders luiden dan dat er sprake is van een impasse. De totstandkoming van de EHS gaat veel langer duren, tenzij het beleid zodanig wordt aangepast dat het proces van grondverwerving en bestemmingswijziging veel sneller verloopt. Maar dan zal er nog van alles moeten gebeuren voordat de oude en nieuwe natuur duurzaam worden beschermd. Alle beschikbare instrumenten zullen in de komende periode op ‘vernieuwende’ wijze ingezet moeten worden.

Nieuwe aanpak

Louise Fresco, universiteitshoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam schreef onlangs in NRC Handelsblad dat ‘duurzaamheid mensenwerk is’ en ‘het maskeren ervan houdt nooit op’. Voor de minister van LNV is de voltooiing van de EHS de grootste klus die het departement de komende tien jaar zal moeten klaren. Om de vaart er (weer) in te krijgen zal er door minister Verburg veel meer geïnvesteerd moeten worden in mensenwerk. Er wordt te weinig bereikt met partijen die fel tegenover elkaar staan. De mosselvisser versus de natuurbeschermer van de Waddenzee is een voorbeeld van hoe het niet moet. Topoverleg

tussen vertegenwoordigers van de landbouw en de natuurbescherming onder auspiciën van de minister van LNV is hard nodig om overeenstemming te bereiken over een aantal principiële zaken waarover in beide kampen steeds bepaalde suggesties zijn gedaan. Een heel principieel punt betreft het gebruik van het instrument onteigening. Toepassing ervan om de EHS sneller van de grond te krijgen, is een inbreuk op de afspraak om natuurgebieden op basis van vrijwilligheid te verwerven.

In het debat over natuurbehoud is geven en nemen noodzakelijk. Ook de provincies kunnen aan het oplossen van de impasse bijdragen. De nieuwe wet op de Ruimtelijke Ordening biedt hen mogelijkheden om patstellingen te doorbreken en ook kunnen gemeenten worden gedwongen mee te werken middels het opstellen van projecten. Het investeringsbudget Landelijk Gebied dat de provincies beheren, kan prima als smeermiddel worden ingezet. Dat geld moet toch voor 2013 worden uitgegeven. Van groot belang is tenslotte dat de hele bureaucratie rond natuurbeheer en de omzetting van landbouwgrond naar natuur bij particulieren wordt vereenvoudigd. Gelukkig wordt daaraan nu gewerkt.

Slot

Kortom, de hele sfeer rond de totstandkoming van de EHS dient te veranderen. Natuurbehoud is mensenwerk, waaraan velen op tientallen plekken in ons land hun beste krachten wijden. Deze mensen moeten de ruimte krijgen om te doen wat nodig is; een korte termijn compromis is soms nodig voor het behalen van de lange termijn doelen. Hiermee zou de crisisachtige sfeer rond het natuurbeleid, zoals die ook recent in de Tweede Kamer is opgezweept, kunnen verdwijnen. Het nastreven van duurzaamheid houdt nooit op; een verfrissend perspectief is nodig voor de EHS in aanbouw en voor al diegenen die zich daarbij betrokken voelen.

Frits Prillewitz is redacteur van *idee* en is voorzitter van de Algemene Vereniging voor Natuurbescherming 's-Gravenhage en omstreken.

Bram Bansen

De keus voor duurzaam leven

Het zit niet in de aard der dingen dat we duurzaam leven. De natuur zelf is eigenlijk ook helemaal niet duurzaam. Hij stuwt populaties tot zulke grote proporties dat massale sterfte nog het enige is dat rest, overspoelt grote gebieden met tsunami's en orkanen, vernietigt bossen met bosbranden en laat vulkanen hele gebieden platleggen. Dus wat is een duurzame en harmonieuze samenleving eigenlijk? En wat betekent dat voor mij als sociaal-liberaal?

Kleinere bevolking. Voor mij betekent een duurzame samenleving een samenleving waarin vooral minder mensen leven. Waarom? Omdat overbevolking de basis is voor het gebrek aan duurzaamheid in de wereld, maar vooral ook in Nederland: files, woningtekort, aantasting van de natuur, tekort aan grondstoffen, CO₂-uitstoot, agressie je noemt het maar. Dit is geen pleidooi voor een één-kind-politiek of iets dergelijks, maar de overheid zou wel het subsidiëren van kinderen via onder andere de kinderbijslag kunnen stoppen.

Investeren in onderwijs. Investeren in onderwijs is noodzakelijk voor een harmonieuze en duurzame samenleving. We hebben nog een hele lange weg te gaan voordat we in de buurt komen van een duurzame samenleving. Er zijn veel nieuwe technologieën en andere innovaties voor nodig om alle uitdaging aan te kunnen gaan in de toekomst.

Het goede voorbeeld. De overheid moet voorop lopen als het gaat om duurzaam inkopen. Duurzame energie, cradle-to-cradle producten en gebouwen, zuinige voertuigen, minder papier gebruik, etc. Hier hoort ook bij dat de overheid let op de arbeidsomstandigheden van de mensen die deze producten produceren in het buitenland.

Ik denk dat we uiteindelijk op de juiste keuzes uitkomen, alleen is het eigenlijk géén keus. We gaan op den duur duurzaam leven, of niet...

Bram Bansen
D66-lid

De economische groei staat onder druk, in Nederland, Europa en in de wereld. Volgens Menno van der Land en Irina van der Sluijs reageert de politiek kortzichtig op de economische neergang. ‘Duurzame economische groei is meer dan een toenemend bruto binnenlands product (BBP)’.

door **Menno van der Land** en **Irina van der Sluijs**

Kwaliteit of kwantiteit?

Duurzame economische groei vereist omslag in denken

‘Duurzame economische groei is niet vanzelfsprekend’, stelde Koningin Beatrix aan het begin van haar Troonrede. Zij doelde op de onzekere tijden waarin we leven nu de wereldeconomie in zwaar weer terecht is gekomen. De klappen die Wall Street te verduren krijgt en het domino-effect op het wereldwijde financiële stelsel verklaren waarom het kabinet de Koningin laat zeggen dat groei niet vanzelf spreekt. Duurzaam in deze zin heeft betrekking op het voortduren van economische groei. Wat ons betreft is duurzame economische groei meer dan dat. Het heeft ook te maken met de kwaliteit van de groei.

Voorspelbare politiek

Nog voor het nieuwste dieptepunt in de kredietcrisis bereikt werd, waren de economische vooruitzichten al naar beneden bijgesteld. Op 14 augustus

maakte het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) bekend dat de Nederlandse economie niet meer groeide. Heel politiek-bestuurlijk Nederland schoot in de voorspelbare reflex: hoe krijgen we de economische motor weer in beweging? Het schrappen van de btw-verhoging zou kunnen helpen – dat dacht men althans rond het Binnenhof – en het verlagen van de ww-premie ook. En dan moeten de sociale partners natuurlijk weer de lonen matigen. Allemaal in de hoop dat de consumentenbestedingen weer zouden toenemen zonder in de gevreesde loon-prijs spiraal te komen. De reacties op de tegenvallende economie waren niet alleen voorspelbaar, ze getuigden ook van een reactieve politiek, eenzijdig gericht op de korte termijn. Natuurlijk moet Bos ervoor zorgen dat de Rijksbegroting op orde is. Maar wat meer visie zou politiek-Den Haag niet hebben misstaan. Een visie

gericht op duurzame economische groei op de lange termijn. Duurzaam in brede zin, redenerend vanuit de *people-planet-profit*-gedachte dat groei van de welvaart méér is, meer kán zijn, dan louter een toenemend bruto binnenlands product (BBP) – de waarde van dat wat we met z’n allen produceren en verdienen. Een economische ontwikkeling die naast de financieel-economisch kant van welvaartsgroei ook rekening houdt met sociale- en milieugevolgen van die groei.

Van BBP naar DNI

De economische cijfers van het CBS (en het Centraal Planbureau) bieden daarvoor weinig houvast. Het CBS rekent alleen in geld: maatschappelijk kosten zoals uitputting van natuurlijke grondstoffen, milieuvervuiling en effecten op het welzijn van mensen, tellen daardoor niet mee in de economische analyses. Dit is belangrijk: de ontwikkeling van het BBP bepaalt de begrotingsruimte van het kabinet en heeft hierdoor een onevenredig grote invloed op het beleid. Een groep kritische economen heeft begin dit jaar in de ‘Verklaring van Tilburg’ opgeroepen tot het gebruik van meetinstrumenten die niet alleen een indicatie geven van productie en inkomen, maar ook van hoe dit past in de overige doelen die we als samenleving stellen. Zo leidt meer werken tot een hogere productie, maar ook tot een vermindering van vrije tijd en mogelijk een zwaarder beslag op het welzijn van mensen. Als je alleen de toegenomen welvaart in enge zin meet (we werken meer, dus we produceren meer) zie je niet dat de welvaartsgroei in brede zin (duurzaam, dus met inbegrip van de milieu en sociale gevolgen) wel eens negatief kan zijn. Meer produceren leidt tot meer afval en vervuiling, wat weliswaar economische activiteit oplevert, maar ook een maatschappelijk kostenpost is – alleen wordt die laatste niet gemeten. En dat is jammer, want het kan wel. Het Duurzaam Nationaal Inkomen (DNI), bijvoorbeeld, maakt inzichtelijk wat de echte groei is als we de verliezen van milieufuncties (lucht, water, bodem) meetellen en ook de kosten die we maken om milieuverliezen ‘goed’ te maken.

Arnold Heertje, één van de ondertekenaars van de ‘Verklaring van Tilburg’ vond tijdens popfestival Lowlands op 17 augustus bij het overwegend jonge

publiek (de ‘nieuwe generatie’) veel gehoor voor zijn stelling dat natuur en leefomgeving net zo belangrijk zijn als de koopkracht van mensen. Heertje wees erop dat de eenzijdige nadruk op kwantitatieve economische groei niets zegt over de kwaliteit van het leven. Die wordt maar ten dele bepaald door groeicijfers en koopkrachtplaatjes. ‘De kern van de economische wetenschap is niet alleen de marktwerking’, benadrukte Heertje. Hij wees erop dat het economische systeem vaak wordt beschouwd als een rechte lijn van productie naar consumptie, maar dat de economie in wezen een reproductiesysteem is, een kringloopproces. Naast het genoemde DNI bestaan er indices die het welzijn, geluk en tevredenheid van mensen in kaart brengen. Dit zijn kwaliteitsmeters, ze laten zien hoe ver we af zijn van een duurzame, solidaire samenleving. Ruut Veenhoven van de Erasmus Universiteit Rotterdam is de initiatiefnemer van de *World Database on Happiness*. Uit een analyse van de beschikbare gegevens blijkt dat het geluksniveau in de meeste ontwikkelde landen stabiel blijft door de jaren heen. En dat terwijl de economische activiteit, en dus ook de inkomens, blijven stijgen. Welzijn is nog geen welvaart en sociale zekerheid nog geen sociale samenhang. Zou het niet democratischer zijn als we beleid baseren op traditionele én alternatieve meetinstrumenten? Simpelweg omdat dan meer stemmen en meningen worden meegenomen.

Individuele voorkeuren

Voor deze aspecten lijkt het huidige kabinet geen oog te hebben. Hoewel in het regeerprogramma ‘Samen werken, samen leven’ staat dat Nederland moet werken aan een meer duurzame groei, blijkt in de praktijk de prioriteit toch vooral bij het financieel-economische plaatje te liggen. Dat de presentatie van het SER-advies over duurzaam globaliseren (‘Een Wereld te Winnen’) samenviel met het begin van het zomerreces, getuigde al evenmin van veel enthousiasme voor het onderwerp. Een gemiste kans om een lans te breken voor de internationale dimensie van duurzaamheid; lucht en water kennen immers geen nationale grenzen. Veel meer aandacht kreeg het rapport van de Commissie-Bakker. Terwijl dat rapport nu juist weer gekenmerkt wordt door de eenzijdige gerichtheid op economische groei. Werk, werk, werk is het ada-

gium. Er is op zich niets mis met het stimuleren van de werkgelegenheid, maar er is toch zeker meer in het leven dan werk alleen? Mogen mensen die andere keuzes maken, bijvoorbeeld door wat minder te werken en meer te zorgen of te ontspannen, daarop afgerekend worden?

Het is opmerkelijk dat ook de vvd (de hoeder van het klassiek-liberale marktdenken) en het vrijzinnige D66 meegaan in wat hoogleraar economie Alfred Kleinknecht de 'participatierage' noemt. Kleinknecht legde in NRC Handelsblad recentelijk de vinger op de zere plek: 'Klassiek liberale denkers hadden altijd een diep respect voor de individuele voorkeuren en keuzes van mensen. Voor hen was het een onbestreden uitgangspunt dat de mensen zelf wel uitmaken hoe ze gelukkig willen worden. Dat het huidige kabinet liberale uitgangspunten aan zijn laars lapt en iedereen bijna dwingend wil opleggen om (meer) te werken is volstrekt begrijpelijk. Maar waar blijft de liberale oppositie? Ik heb Rutte en Pechtold in dit debat nog nooit horen klagen over paternalistische betutteling door de overheid'.

De vraag dringt zich op: Waarom lijkt ook D66 te kiezen voor de klassieke benadering van economische groei? Het is aan de overheid om kaders te stellen waarbinnen duurzame economische groei plaats kan vinden en de voorwaarden te scheppen

die ondernemingen stimuleren om 'duurzaam' te handelen. Dus *people-planet-profit* – en niet alleen dat laatste. En juist een vrijzinnig-democratische partij als D66, die milieu en duurzaamheid altijd hoog in het vaandel heeft gehad, moet zich dus de kritiek van Kleinknecht aantrekken. Milieuvriendelijkheid, verstandig energiegebruik, afvalreductie en een *cradle-to-cradle*-benadering zijn delen van de oplossing en zouden weer een centrale rol moeten gaan spelen in de bijdragen van D66 in het parlementaire debat. Daarnaast zou D66 een krachtig pleidooi moeten houden om de toegevoegde waarde van het 'duurzaam' denken en handelen te laten meten en een plek te geven in de cijfers die de economische ontwikkeling weergeven.

Betutteling?

Vrijzinnigen zijn wars van betutteling en moraliseren, het opgeheven vingertje. De vrijheid om anders te denken en te leven staat voorop. Maar zelfontplooiing gedijt pas echt in een samenleving waarin individuen niet alleen zichzelf, maar ook hun leefomgeving respecteren. En in een samenleving waar men de consequenties van het eigen handelen ook ten volle draagt. Daarvoor moeten die consequenties wel inzichtelijk zijn, wat kan worden bereikt door beleid mede te baseren op alternatieve meetinstrumenten die andere maatregelen tot gevolg hebben. Zoals het extra belasten

(maar niet bij wet verbieden) van vervuilende auto's. Dat lijkt betuttelend, maar laten we wel weten; er valt dan nog genoeg te kiezen. Dergelijke maatregelen kunnen een impuls geven aan innovatie, zoals we zien bij de opkomst van hybride auto's of bij nieuwe bedrijventerreinen in de gemeente Venlo die gaat toetsen op groene criteria. De uitdaging is om het beleid zo vorm te geven dat alle creativiteit en innovatieve oplossingen die individuele burgers en bedrijven in zich hebben ook gericht worden op de doelstellingen die we met elkaar formuleren.

Dat brengt ons terug naar waar we dit artikel mee begonnen: duurzaamheid. Duurzaamheid staat wereldwijd hoog op de agenda, maar de Nederlandse politiek toont weinig ambitie en blijft steken in mooie woorden. Ondertussen nemen burgers en bedrijfsleven allerlei stappen en initiatieven. Het wordt hoog tijd dat de Nederlandse politiek daarbij aanhaakt en zichzelf committeert aan de missie die veel ondernemingen in het kader van maatschappelijk verantwoord ondernemen hebben omarmd: het ontwikkelen van winstgevende ideeën die goed zijn voor mens en milieu. Het zou van visie getuigen als de vrijzinnig-democraten het initiatief zouden nemen om de wezenlijke omslag die nodig is in het denken over economische groei te bewerkstelligen. Die oproep doen

'De kwantitatieve groei moet ondergeschikt gemaakt worden aan de kwaliteit van leven voor deze en toekomstige generaties'

we aan de vrijzinnigen en sociaal-liberalen van D66 maar ook die van GroenLinks, de pvda of de vvd. Econoom Heertje ziet maar één uitweg: 'De kwantitatieve groei moet ondergeschikt gemaakt worden aan de kwaliteit van leven voor deze en toekomstige generaties'. Dat pleidooi moet vrijzinnig-democraten binnen en buiten D66 toch aanspreken.

Menno van der Land is politicoloog en initiatiefnemer van het Vrijzinnig-Democratisch Forum (www.vrijzinnig-democraten.nl).

Irina van der Sluijs is freelance journalist en onderzoeker duurzaamheid.

Hoe duurzaam of harmonieus kan een samenleving zijn als de voedselvoorziening niet op orde is? Overal ter wereld neemt momenteel de druk op de voedselvoorziening toe en de prijzen rijzen de pan uit. Voedseltekorten leiden tot massamigratie, intensieve productiemethoden drukken steeds meer op het milieu en klimaatverandering bedreigt de voedselveiligheid. Een gesprek met Eelke de Jong, hoogleraar internationale economie aan de Radboud Universiteit Nijmegen en mederedacteur van de bundel 'Voedsel en Globalisering: de grenzen in zicht'.

door Mark Sanders

Eten of gegeten worden

Lokale voedselproblemen in hun wereldwijde samenhang

Problemen met de voedselvoorziening zijn zo oud als de mensheid. Toch maken we de laatste jaren iets nieuws mee. De Jong: 'In ieder geval de media-hype er om heen. Maar toch valt ook niet te ont-kennen dat de afgelopen tijd de prijzen enorm gestegen zijn. Hiervoor zijn structurele oorzaken aan te wijzen. China en India zijn rijker geworden, en rijker worden betekent meer vlees en dat betekent ook meer vraag naar granen en dergelijke. Verder waren er dit jaar ook een paar misoogsten in enkele landen, zoals Australië'. De vraag stijgt dus sneller dan het aanbod en dat heeft invloed op de prijs, met name in een mondiale markt waar voedseloverschot wordt verhandeld. De meeste mensen eten nog steeds van wat er in de directe omgeving groeit.

De titel van uw boek is 'Voedsel en Globalisering'. Hoe verhouden die twee zich tot elkaar?
 'Globalisering is niet de oorzaak van de huidige voedselcrisis. Wat is immers globalisering? Daar bestaat geen eenduidig antwoord op. We hebben met de titel van onze bundel willen aangeven dat de voedselcrisis een wereldwijd en geen lokaal probleem is. En we hebben ook willen aangeven dat wat je met goede intenties op de ene plek doet, verkeerd kan uitpakken in andere delen van de wereld. Daar is het Europees landbouwbeleid een goed voorbeeld van. Het is heel begrijpelijk dat na de twee wereldoorlogen gezegd werd: we willen voedselzekerheid. We willen zelf genoeg voedsel kunnen produceren om onze eigen mensen te voeden, we willen dat de boeren een fatsoenlijk

inkomen hebben en dat we zetten een systeem op waarin dat gebeurt. Het Europees landbouwbeleid resulteerde echter in grote overschotten, waardoor op een gegeven moment de boeren in Afrika uit de markt werden gedrukt. Dat was allemaal niet de bedoeling, maar het is wel gebeurd'.
 Problemen in de voedselvoorziening zijn per definitie lokale problemen, maar door de globalisering lopen de oplossingen in het ene gebied over naar andere regio's. Toch is het sluiten van grenzen tussen landen volgens de Jong geen oplossing: 'Dan was al dat voedsel in Europa verrot. Dat had wel het voordeel gehad dat de boeren in Afrika in noodsituaties betere prijzen gekregen hadden. Maar er waren dan waarschijnlijk ook mensen doodgegaan omdat dat voedsel in Europa niet ge-

De titel van uw boek is 'Voedsel en Globalisering'. Hoe verhouden die twee zich tot elkaar?

bruikt werd. De oplossing van het ene probleem op de ene plek leidt tot nieuwe problemen elders en daar moet je rekening mee houden'.

De voedselcrisis betekent voor iedereen iets anders. Je zou bijvoorbeeld de nadruk kunnen leggen op lokale voedselzekerheid, de wijze waarop dat voedsel geproduceerd wordt, op de totale wereldvoedselvoorziening of de verdeling van het beschikbare voedsel tussen rijk en arm. Lokaal rentmeesterschap of globaal marktdenken?
 'Dat iedereen anders tegen de voedselcrisis aankijkt, viel me ook op tijdens een dag die we rondom onze bundel hebben georganiseerd. We hadden bijvoorbeeld een econoom uit Wageningen, die helemaal niet zoveel van die hele wereldmarkt moest hebben en die terug wilde naar consumptie van lokaal voedsel. En we hadden een bioloog, die voorstander was van de wereldmarkt en geloofde in de mogelijkheden van technologie. Ik ben een internationaal econoom en ik weet hoe raar grenzen kunnen werken. Met het optrekken van grenzen zie ik altijd problemen. Wat doe je als Europa te weinig of juist teveel voedsel produceert? Laten we dan de prijzen in Europa op en neer jojoën terwijl er in Afrika mensen van de honger sterven? Ik denk dat dit onacceptabel is. Er zijn volgens mij twee redenen waarom je van vrije en grenzenloze markten zou moeten afwijken. Eén is als je de leverancier niet vertrouwt. En twee, en dat hangt er eigenlijk mee samen, als je een goed ontwikkelde eigen landbouwsector wilt hebben. Dat kan ik me met name voor Afrikaanse landen voorstellen. Deze landen hebben het alleen nooit gedaan omdat de desbetreffende regeringen gesteund werden door de stadsbevolking en die wilden voornamelijk goedkoop voedsel en waren helemaal niet geïnteresseerd in landbouw'.

Velen zijn bang dat als de markt niet gereguleerd wordt, er een vrijplaats ontstaat voor met name de grote Westerse multinationals die overal als een sprinkhanenplaag neerstrijken, de boel kaalvreten en weer verder trekken. Is internationale regulering nodig?
 'Ik vind dat allemaal wat te ongenueanceerd. Alle markten zijn gereguleerd en moeten gereguleerd worden. Dat heeft niets met voedsel te maken. Je moet overal de zwakkeren beschermen. En dat kan de consument zijn maar ook de kleine producent.'
 De Jong is daarbij wel sceptisch over wereldwijde

regels of internationale verdragen. 'Het punt is, internationaal is er geen enkel geldend recht. We kunnen wel verdragen sluiten – bijvoorbeeld in de WTO – maar verder is en blijft het de lokale autoriteit die markten moeten regelen en zaken moet verbieden of gebieden. Aan internationaal verdragen ben je wel gebonden, maar alleen als je jezelf eraan houdt. Bijvoorbeeld bij katoen, daar zie je duidelijk dat de Amerikaanse producenten gewoon weigeren zich aan vrijhandelsverdragen te onderwerpen. Daardoor kun je de katoen vanuit West-Afrika moeielijk op de Amerikaanse markt krijgen, terwijl het verhoudingsgewijs heel milieuvriendelijk geteeld wordt. Vandaar dat NGO's proberen via *fair trade*-achtige constructies het toch te vermarkten. Als je dergelijke eisen gaat opleggen, wie gaat dan controleren of het productie proces wel milieuvriendelijk is geweest? Tot op heden doet de particuliere sector dat zelf. Ze hebben zelf die *fair trade* labels opgezet'.

Is er dan geen rol weggelegd voor nationale overheden? Of de Europese Unie?

'Een markt zonder overheid bestaat niet. De markt is te prefereren, maar het is de overheid die de grenzen stelt. De Europese Unie bijvoorbeeld stelt heel hoge eisen aan de voedselveiligheid. Je kunt je natuurlijk afvragen of dat de gezondheid van de bevolking moet beschermen of de eigen producenten. Dat wat Europa doet komt hier niet zo in de pers, maar op het moment dat Rusland zijn grenzen sluit omdat er een vliegje is gevonden in het fruit, is hier het land te klein, terwijl we op onze beurt gewoon hetzelfde doen. Iets subtieler, maar desalniettemin hetzelfde'.

Ook maatschappelijke organisaties, niet zozeer private marktpartijen maar private NGO's en consumentenorganisaties, hebben een belangrijke rol te spelen volgens De Jong. 'Die zijn vaak een instrument dat de overheid goed kan gebruiken. Wat bijvoorbeeld ICCO – de protestantse interkerkelijke medefinancieringsorganisatie voor ontwikkelingslanden – doet is lokale partijen bij elkaar brengen en in coöperaties organiseren. Daarmee creëer je tegenmacht, maar niet alleen dat. Je moet de boeren ook leren hoe de Westerse markt te bedienen. Albert Heijn wil niet vandaag mango's in de schappen maar morgen niet, en niet vandaag

goede, en morgen slechte en overmorgen weer niet. De Nederlandse consument accepteert dat niet, dus AH wil een kwaliteitsgarantie. Dat betekent dat je die mango's niet kunt oogsten als ze bijna van de boom af vallen. En dat het hele proces van vervoer goed gemanaged moet worden. Je wilt een continue kwaliteit en aanvoer. Dat betekent in het concrete geval van mango's dat we producenten boven en onder de evenaar bij elkaar brengen zodat je een continue aanvoer hebt. En we begeleiden ze om bijvoorbeeld zo'n *fair trade* certificaat te krijgen'. Daarmee kunnen die kleine boeren de concurrentie op de wereldmarkt ook aan.

Wat zou de overheid moeten doen? En hoe?

'Natuurlijk blijft de overheid verantwoordelijk voor voedselveiligheid in de zin dat er geen rotzooi inzit.' En een certificaat alleen is niet genoeg. 'Het is een gevaar dat de kritische consument ook alles niet weet. Bedrijven maken de labels precies zoals ze hun het beste uitkomt. En daar zou dus een rol zijn voor een onafhankelijk orgaan, bijvoorbeeld de overheid. Vandaar ook het belang van sterke consumentenorganisaties. De certificering moet meer uit de handen van de grote aanbieders blijven. Maar realiseer je wel dat de overheid meestal een enorme informatie achterstand heeft op het bedrijfsleven. Dat zie je bij het toezicht op banken ook duidelijk. Vroeger mochten banken dit en dit niet doen, maar dan zochten ze de grens steeds op. Later is gezegd: "Als je ons kunt overtuigen dat je het risico in de hand hebt, dan mag het". En daar zijn we nu terecht gekomen. De overheid is niet in staat om daar effectief in op te treden. Dat geldt ook bij voedsel. Bij certificering kun je zeggen, daarin zou de overheid een grotere rol moeten spelen, groter dan nu. En ze hebben natuurlijk een rol, maar de kans dat ook daarin de grote partijen hun invloed doen gelden is levensgroot.' Beter géén certificaat dan de slager zijn eigen vlees laten keuren. Hierbij is vooral een belangrijke taak weggelegd voor consumentenorganisaties.

'Waar de overheid wel wat kan doen is in onderzoek. Er kan best wat onderzoek gesubsidieerd worden in de veredeling van rassen, zodat die onder extremere omstandigheden toch oogsten genereren. En als de boeren soms wat meer willen,

moeten ze ook toegang hebben tot financiële middelen. Mikrokredieten is mooi, maar die moeten vaak binnen een paar maanden al beginnen met aflossen. Dat is voor boeren niet geschikt, want die hebben nu eenmaal een langere looptijd nodig. Daarmee kun je, ook als overheid, in principe mensen in andere landen helpen. En voorlichting. In Nederland is het ook enorm vooruit gegaan in de landbouw toen er voorlichting werd gegeven. Dat kan in ontwikkelingslanden nog veel winst geven. En tenslotte voorlichting naar de eigen bevolking. Bij de voorlichting aan de eigen bevolking zit ik weer meer op de moraal. Maak duidelijk hoeveel het kost als je vlees eet.'

Tenslotte de beweging om zoveel mogelijk lokaal te verbouwen en consumeren. Producten van eigen bodem en van het seizoen. De trend naar slow food als oplossing? 'Slow food' heeft niets met voedselzekerheid te maken. Het gaat primair om lekker eten. Eigenlijk weer oude rassen herontdekken, die op zich lekker zijn, maar enorm inefficiënt. Ze beslaan een enorm stuk grond voor een paar knollen of aardappelen of appels. Dus slow food heeft met goed voedsel voor de grote massa niets te maken. Het is gewoon een niche-markt in het rijke Westen. Je moet in de gaten houden dat bijvoorbeeld Italianen, Duitsers en Fransen veel meer zelf voedsel bereiden dan wij doen. En Italianen verbouwen ook in middelgrote steden hun eigen tomaten en pompoenen. En daar zit een hele cultuur omheen en dat vinden ze mooi en lekker, maar het levert in de discussie over voedselzekerheid niets op. Het is geen oplossing, het is een luxe. En vanuit de gedachte, iedereen moet voedsel hebben kun je je afvragen of je het überhaupt moet willen.' Je helpt er dus geen mens mee, en ook het milieu niet. 'Het is in, en er is ook niets mis mee. Dat we wel eens wat beter zouden mogen weten waar het eten vandaan komt daar is iets voor te zeggen. Maar je lost er geen grote problemen mee op.'

Mark Sanders is redacteur van *idee*.

'Voedsel en globalisering: De grenzen in zicht' geredigeerd door E. de Jong, C. Bode, en E. Brugmans en uitgegeven bij Valkhof Pers (ISBN 9789056252731).

Pauljan Kuijper

Klinkt groen, dus doen?

Niet alleen de regering, maar ook gemeenten doen mee in de strijd tegen de klimaatverandering. Maar acties die gemeenten zelf ondernemen blijven vaak steken in ineffectief hobbyisme. Laat ik u als gemeenteraadslid meenemen langs een aantal recente Delftse voorbeelden.

Ten eerste moet volgens de gemeente de nieuwe aanbieder van het busvervoer op aardgas gaan rijden. De meerkosten daarvan zijn duidelijk, maar het milieueffect is dat allerm minst. Aardgas blijft een fossiele brandstof, terwijl nieuwe dieselbussen minder CO₂ uitstoten! Ook voorzag de gemeente jaren terug trots een paar honderd huizen van goedkope zonnepanelen. De trots is er nog, maar de regeling is inmiddels teruggebracht tot een weinig gebruikte lening. Als laatste, het gebruik van industriële restwarmte in huizen vormt de spil in het Delftse klimaatbeleidsplan. De industrie wordt hierdoor echter niet gestimuleerd haar warmteproductie te beperken. Na jaren puzzelen liggen er slechts nog dure buizen in de grond en is het onduidelijk of het project ooit betaalbaar wordt.

De gemeente spreekt desondanks niet van verspilling van tijd en geld. Lekker groen bezig zijn is een doel op zich geworden. Hoe moet het dan wel? Producenten en dienstverleners steeds strengere normen stellen ten aanzien van uitstoot, en niet ten aanzien van techniek of werkwijze. De kostprijs van uitstoot kunstmatig sterk opdrijven, zodat besparen gaat lonen en duurzame alternatieven aantrekkelijk worden. We moeten voorlichten en handhaven, investeren in innovatie, en in de benodigde infrastructuur.

Veel ingewikkelder is het eigenlijk niet. Veel sexier ook niet. Wel duidelijk sociaal-liberaal. Linkse discussies over SUVs, gloeilampen en terrasverwarmers moeten overbodig worden. Toen groen nog een kleur was... het zou de nieuwe slogan van D66 kunnen zijn.

Pauljan Kuijper

Lid van de Delftse gemeenteraad voor D66

Richting- wijzers van D66

Om de meest prangende politieke, sociale en economische vraagstukken van dit moment effectief tegemoet te kunnen treden, formuleerde D66 vijf 'richtingwijzers'. Idee wijdde de afgelopen 5 nummers aan de uitleg en verdieping van deze uitgangspunten >

Vertrouw op de eigen kracht van mensen

Wij vertrouwen op de eigen kracht en ontwikkeling van mensen. Wij zien de toekomst met optimisme tegemoet. Mensen zijn zo creatief dat ze steeds opnieuw zelf oplossingen vinden. De sleutel voor verandering ligt bij mensen zélf. De overheid moet de kracht, vindingrijkheid en creativiteit van mensen ondersteunen en ruimte geven. Niet betuttelen. Wat mensen voor zichzelf en anderen kunnen doen is veel belangrijker en effectiever dan wat de overheid kan doen.

Beloon prestatie en deel de welvaart

Mensen zijn gelijkwaardig, maar gelukkig niet allemaal hetzelfde. De overheid moet ruimte laten voor die verschillen. Wij willen een dynamische, open samenleving, met ruimte voor eigen beslissingen en eigen manieren van ontwikkelen. Wij streven naar economische zelfstandigheid voor zoveel mogelijk mensen en het belonen van individuele prestaties. We willen dat zoveel mogelijk mensen meedoen in het maatschappelijk en economisch proces. Voor mensen die zich niet kunnen redden dragen we gezamenlijk verantwoordelijkheid.

Denk en handel internationaal

Nederland staat niet op zichzelf. Samenlevingen zijn op steeds meer manieren met elkaar verbonden. Internationale samenwerking en economische vooruitgang zijn sleutels naar een wereld met minder oorlog en conflicten. Wij onderkennen dat Europa steeds meer ons binnenland wordt. Bij alles wat we doen vragen we ons af welke effecten dat heeft op anderen in de wereld. Daarbij handelt D66 steeds pragmatisch, nuchter en op basis van feiten.

Streef naar een duurzame en harmonieuze samenleving

Wij treden de wereld tegemoet met respect en mededogen. Dat geldt voor de mensen en de natuur om ons heen. De aarde is niet zomaar een gebruiksvoorwerp. Méér respect en zorgvuldigheid zijn noodzakelijk. Stop met het uitputten en vervuilen van onze leefomgeving en bestrijdt het aantasten van natuur en milieu actief. Niet het behoud maar het aantasten van natuur vereist rechtvaardiging.

Koester de grondrechten en gedeelde waarden

Vrijheid voor- en gelijkwaardigheid van ieder mens; ongeacht diens opvattingen, geloof, seksuele geaardheid of herkomst, zijn fundamentele waarden van onze samenleving. Wij staan pal voor vrijheid van meningsuiting (mits respectvol gehanteerd), respect voor onze democratische rechtstaat, lichamelijke integriteit en zelfbeschikking en geweldloze oplossing van conflicten. Wij beschermen hartstochtelijk de grondrechten van onszelf en anderen.

Duurzame ontwikkeling vanuit een sociaal-cultureel perspectief

Foto Herman Wouters

De recente voorstellen om de besluitvorming over grote projecten in Nederland te verbeteren dragen bij aan de robuustheid van de Nederlandse economie. We moeten eerst overeenstemming over het nut en de noodzaak van een project hebben, dan pas over de uitvoeringsaspecten. Maar tegelijkertijd is deze aanpak te technisch-bestuurlijk gericht. Er is geen aandacht voor de sociaal-culturele kijk op de natuur. Zonder duidelijkheid over de achterliggende sociaal-culturele visie op infrastructurele projecten biedt een technisch-bestuurlijke aanpassing van de besluitvormingsprocessen weinig soelaas voor een meer duurzame economische ontwikkeling.

door **Constantijn Dolmans**

Van de A4 door Midden Delfland, via de Betuwe-route en Hoge Snelheidslijn tot aan de 2^e Coentunnel en de 2^e Maasvlakte; Nederland heeft grote moeite met de besluitvorming over grote infrastructurele projecten. Het besluitvormingsproces verloopt traag. Ondernemers klagen over minder winst en milieubeschermers klagen over verminderde biodiversiteit. Omwonenden willen geen overlast en de rest van Nederland snapt niet waarom het allemaal zo lang moet duren. Uiteindelijk is er niemand tevreden. Zeker geen toonbeeld van 'triple P'. De balans tussen economie en milieu is ver te zoeken en beiden lijken vaak het onderspit te delven.

Chaotische besluitvorming

In algemene zin worden de meeste factoren voor de *lose-lose* aanpak van grote projecten in Nederland wel herkend en erkend. De Commissie Elverding¹ heeft deze eens goed op een rijtje gezet. Als hoofdschuldige geldt 'het gehele besluitvormingsproces'. Het besluitvormingsproces voor (grote) projecten kent te veel stappen. Er zijn te veel onderliggende besluiten nodig zoals een veelheid aan vergunningen. Een grote mate van inspraak in alle fases van een project en te veel beroepsmoge-

lijkheden op details completeren het beeld van chaotische besluitvorming. Hoe komt dit nu? Allereerst de bestuurlijke drukte; teveel overheden, belangengroepen, milieuorganisaties, bazen en baasjes bemoeien zich tegen projecten aan en ze zijn het bijna per definitie niet met elkaar eens. Een voorbeeld hiervan is het verzet van veel gemeentes en organisaties – ieder met hun eigen deelbelang – tegen de Betuwe-route. Het beoogde doel – minder wegtransport, minder milieubelasting – werd uit het oog verloren. De bestuurlijke drukte wordt nog eens verergerd door het gebrek aan bestuurlijke consistentie; elke vier jaar hebben we een nieuwe Tweede Kamer en een nieuw kabinet dat er net weer even anders tegen aan kijkt. Ten tweede is er een gebrek aan kwaliteit in de ambtelijke voorbereiding. Er is sprake van een sterke mate van risicomijdend gedrag, de deskundigheid is uitgekled door reorganisaties en bezuinigingsrondes. En steeds meer inhoudelijke expertise wordt extern uitbesteed. De Rijkswaterstaatsingenieur die zelf nog met zijn poten in de klei heeft gestaan is een uitstervend ras. Ten derde worden projecten door het paaieren van alle belanghebbenden – tunneltje hier, ecoductje daar – bijkans onbetaalbaar en gaan ze door alle inpassings-

wensen regelmatig ruim over budget. Een vierde nagel aan de doodskist van de besluitvorming is de – soms nogal starre – regelgeving op het gebied van met name natuur en milieu en dan niet in de laatste plaats de Europese richtlijnen op dat gebied; de Vogelrichtlijn, de Habitat-richtlijn met zijn Natura2000 gebieden, de richtlijnen over luchtkwaliteit en ga zo maar door.

Die huidige milieuwetgeving is dan ook te statisch en richt zich vooral op de bescherming van een soort. Als er ergens een uniek beestje wordt gevonden, een zelfbroedende hagedis in Drenthe, dan wordt de ontwikkeling van een woonwijk tegengehouden. Aan de ene kant bevinden zich de natuurbeschermers die het beestje in stand willen houden, aan de andere kant de mensen uit een dorp of stad die ergens prettig willen wonen. Verharding van standpunten leidt dan niet tot een oplossing waar iedereen blij van wordt. De rechter doet een uitspraak en één van beide partijen leidt een nederlaag. Meestal is dat de natuur omdat sociaal-economische belangen toch de hoofdrol krijgen toebedeeld, ondanks alle idealistische wetgeving vanuit Europa. Veel mooier zou zijn als mensen een prettige woonplek kunnen ontwikkelen die is geïntegreerd in de natuurlijke omgeving met een ecosysteem waarin de zelfbroedende hagedis zijn plaats kan vinden.

‘De huidige milieuwetgeving is te statisch en richt zich vooral op de bescherming van een soort.

Als er ergens een uniek beestje wordt gevonden, een zelfbroedende hagedis in Drenthe, dan wordt de ontwikkeling van een woonwijk tegengehouden.’

Natuur delft het onderspit

Veel van de milieuwetgeving komt voort uit het concept van duurzame ontwikkeling zoals inder tijd is verwoord in het Brundtland-rapport: ‘Duurzame ontwikkeling is een ontwikkeling waarbij de huidige wereldbevolking in haar behoeften voorziet zonder de komende generaties te beperken om in hun behoeften te voorzien’. We moeten dus verstandig omgaan met onze natuurlijke hulpbronnen, met de ruimte en de natuur om ons heen. Daarbij ontstaan in het drukke Nederland per definitie conflicten tussen deelbelangen. En de Nederlandse natuur delft daarbij regelmatig het onderspit. Maar Nederland is daarin ook niet uniek. In veel andere (democratische) landen zijn besluitvormingsprocessen traag en lijdt de sociaal-economische ontwikkeling daarvoor zonder dat de natuur er veel beter van wordt. In minder democratische landen zijn misschien de besluitvormingsprocessen sneller maar is de natuur zeker het haasje. Recent luidde het IUCN dan ook de noodklok: meer dan 20% van de zoogdieren is wereldwijd bedreigd. Voornaamste oorzaak is het gebrek aan habitat en gebrek aan ruimte voor samenhangende ecologische systemen door expansie van de mensheid. Het falen van de ontwikkeling van een Ecologische Hoofdstructuur in Nederland is daarvan maar een klein onderdeel. Is het begrip *duurzame ontwikkeling* waarbij zowel het sociaal-economische belang als sociaal-ecologische belang worden gediend een *idee-fixe*? Of vinden we nog een uitweg?

De uitweg: een sociaal-culturele benadering

Een meer culturele benadering zoals beschreven door Ruijgrok *et al*² biedt misschien die uitweg. In Europese termen zijn er grofweg drie visies op de natuur te onderscheiden. Allereerst de Germaanse visie. De Romeinen beschreven al de gewoontes van Germaanse stammen zoals de aanbidding van de ‘heilige eik’. De *fundi*’s binnen de Duitse groene beweging waren daarvan een moderne exponent. De natuur is ‘heilig’ en dient beschermd te worden tegen invloeden van buiten. Zet er een hek omheen en blijf er met je poten af. We zien deze culturele visie – gematigd – terug in de Europese Habitat-richtlijn met zijn Natura2000 gebieden. In feite is de instelling van natuurreservaten, zoals onze Hoge Veluwe, hiervan het gevolg. De natuur

wordt buiten de menselijke invloed geplaatst. Nu moeten we wel erkennen dat bijna alle natuur in Nederland is gemaakt door mensen. In ons land is vrijwel geen steen en geen zandkorrel onberoerd gebleven door mensenhanden. De vraag is dan ook of dit culturele concept ons veel soelaas biedt als we het hebben over duurzame ontwikkeling.

In de ‘Frans-Italiaanse’ culturele benadering is natuur hetzelfde als cultuur. Natuur heeft pas waarde als het in cultuur is gebracht. Natuur heeft voor de mensheid nut als we er in kunnen recreëren, als we er voedsel aan kunnen onttrekken door landbouw of de jacht. We zien deze visie overigens ook terug in de christelijke cultuur waarbij de Bijbel – of God zo u wilt – de mens als heerser over de natuur aanstelt. Misschien ligt deze visie wel ten grondslag aan de Franse gevoeligheid over het Europese landbouwbeleid. Het brengt ons ook een heleboel mooie dingen zoals de regionale Franse keuken en de delicatessen uit Toscane. Er is een zekere eerbied voor wat ‘echt’ is en wat plaatselijk wordt geproduceerd. Geen rondslepen met varkens door de landbouwindustrie maar genieten wat het land ter plaatse biedt. En natuur moet ontwikkeld worden!

De ‘Engelse’ culturele benadering gaat nog een stapje verder. Natuur heeft nut en waarde. We kunnen natuur en milieu vertalen in economische termen. Natuur levert een bijdrage aan sociaal-economische ontwikkeling. Natuur is bruikbaar en in dynamische zin ook maakbaar. We moeten de natuur niet uitputten want dan hebben we er in de toekomst niets meer aan. Het koraalrif in het Caraïbisch gebied krijgt bescherming omdat er toeristen op afkomen. Dichter bij huis stoppen we geld in de natuurontwikkeling van het Friese Merengebied omdat het economisch van belang is voor de recreatie. We zien deze economische benadering heden ten dage ook terug in de pogingen om te komen tot een ‘groen BNP’. Deze culturele visie erkent dat er een samenhang is tussen ecologie en economie. Op de lange termijn is een duurzaam gebruik van de natuur en natuurlijke hulpbronnen goed voor de mens én voor de natuur.

Mens als integraal onderdeel van de natuur
Natuurlijk is de bovenstaande beschrijving van de verschillende visies op de natuur enigszins gechar-

‘We moeten aan de ene kant een intrinsieke waarde geven aan de natuur maar aan de andere kant menselijk ingrijpen in de natuur niet per definitie negatief waarderen; slim techniek toepassen daar waar het moet en natuurlijke processen hun gang te laten gaan daar waar het kan.’

geerd. Maar we kunnen er wel wat mee. Ze geven inzicht in de deelbelangen die een rol spelen bij de ontwikkeling van grote, infrastructurele projecten in Nederland en daarbuiten. Ze verklaren de achtergrond van beleid en regelgeving over natuur en milieu. En ze geven vooral inzicht waarom mensen natuur belangrijk vinden en hoe zich dit vertaalt in de besluitvorming. De oplossingsrichtingen om de besluitvorming over grote projecten in Nederland te verbeteren zoals mede voorgesteld door de Commissie Elverding zijn in mijn ogen prima – eerst overeenstemming over het project zelf, dan pas over de uitvoeringsaspecten. Maar deze voorstellen – lees het rapport zelf – zijn ook te technisch-bestuurlijk gericht en veronachtzamen de sociaal-culturele kijk op de natuur. Zonder duidelijkheid over de achterliggende sociaal-culturele visie op infrastructurele projecten biedt een technisch-bestuurlijke aanpassing van de besluitvormingsprocessen weinig soelaas. Het conflict tussen deelbelangen blijft dan nog steeds snellere besluitvorming in de weg staan.

Waar is de synthese? De Duitse visie leert ons dat het belangrijk is om datgene te beschermen wat waardevol is. De Franse visie vertelt ons dat we ons niet bij de huidige deplorabele staat van natuurlijke systemen hoeven neer te leggen. Nog belangrijker, het vertelt ons dat we ons niet moeten richten op die ene 'heilige eik' maar dat we natuurlijke systemen in samenhang moeten zien en dat we die samenhang verder kunnen ontwikkelen. Het gaat niet om de bescherming van die ene soort maar om het ecosysteem waarin die soort leeft. De ijsbeer beschermen gaat alleen als het ecosysteem in het Noordpoolgebied kan blijven bestaan of verbeterd wordt. We kunnen als mensheid een bijdrage leveren om (nieuwe) natuur te ontwikkelen.

De Engelse visie benadrukt het sociaal-economisch belang van de natuur en geeft ons het inzicht – in tegenstelling tot de Duitse en Franse visie – dat mens en natuur niet tegenover elkaar staan maar met elkaar samenhangen. We kunnen op langere termijn niet zonder elkaar. In de Engelse visie ligt dan ook die synthese. Maar die synthese bereiken we alleen als we erkennen dat natuurlijke systemen dynamisch zijn, zich voortdurend aanpassen, en de mens hiervan integraal onderdeel uitmaakt.

Mens en natuur moeten samenwerken

De consequentie van die synthese is dat we aan de ene kant een intrinsieke waarde moeten geven aan de natuur maar aan de andere kant menselijk ingrijpen in de natuur niet per definitie negatief moeten waarderen. In de deelbelangen is het een continu gevecht. Politici moeten die deelbelangen weten samen te brengen in een integrale visie.

Het debat tussen deelbelangen is zeer waardevol, mede omdat het draagvlak kan creëren voor de uiteindelijke oplossing. Vanuit een sociaal-liberale visie ligt die oplossing in het besef dat menselijk ruimtegebruik geen serieuze schade mag toebrengen aan ecologische systemen. Het gaat dus niet om de schade aan een individuele soort of plant maar aan het ecosysteem. Soms hebben ecologische belangen de overhand, soms sociaal-economische belangen. In het laatste geval moet de schade aan het ecosysteem dan elders – het liefst dicht in de buurt want dat is pragmatisch gezien het meest effectief – volledig gecompenseerd worden door ruimte te bieden aan een (nieuw) ecosysteem dat de biodiversiteit tenminste in stand houdt.

En graag nog een beetje meer – overcompensatie – want de mensheid heeft al genoeg vernield.

Een stapje verder is het inpassen van menselijke belangen in het ecosysteem. Een mooi voorbeeld daarvan is de visie van het Wereld Natuur Fonds³ als reactie op het rapport van de Deltacommissie over de kustverdediging van Nederland gezien de zeespiegelstijging: 'slim techniek toe te passen daar waar het moet en natuurlijke processen hun gang te laten gaan daar waar het kan'. We moeten de besluitvormingsprocessen over grote, infrastructurele projecten vooral bezien vanuit het perspectief dat mens en natuur moeten samenwerken. We moeten erkennen dat dit in ons eigen belang is. Dan pas is een echte duurzame ontwikkeling mogelijk.

Constantijn Dolmans is directeur van de internationale brancheorganisatie voor de waterbouw IADC en redacteur van *idee*.

1. Advies Commissie Versnelling Besluitvorming Infrastructurele Projecten, 'Sneller en Beter', 2008.
2. E. Ruijgrok, P. Vellinga and H. Goossen, 'Dealing with Nature', *Ecological Economics*, 1999, vol. 28, issue 3, pagina 347-362.
3. Auteur Wereld Natuur Fonds, 'Hoogtij voor Laag Nederland', 2008.

Duurzaamheid en de gebouwde omgeving

Duurzaam bouwen staat volop in de belangstelling, maar in de praktijk komt er veelal weinig van terecht. Dit stelt het in juni gepubliceerde rapport '*Dutch trends in real estate*' van PriceWaterhouseCoopers. Een opvallende conclusie, omdat vaak met de nodige bombarie over het belang van duurzaam bouwen wordt gesproken. De overheid zet ook al jarenlang flink in op duurzaam bouwen. Marktpartijen wijzen vaak naar elkaar als het gaat om de verantwoordelijkheid van het uitblijven van de doorbraak van duurzaam bouwen in de praktijk. Maar er zijn steeds meer initiatieven om deze vicieuze cirkel te doorbreken.

Een van deze initiatieven is de *Dutch Green Building Council* (DGBC), een onafhankelijke organisatie die een duurzaamheidslabel aan het ontwikkelen is voor Nederlandse gebouwen en gebieden. De stichting is op 1 juni 2008 opgericht en wordt door ruim negentig organisaties ondersteund, zoals bouwen- en ontwikkelingsbedrijven, architecten, gemeenten, hogescholen en banken. De DGBC maakt kennisuitwisseling mogelijk en geeft zichtbaarheid aan duurzame bouwprojecten. Kortom, het is een voorbeeld van private partijen die hun maatschappelijke verantwoordelijkheid nemen. Drie vragen aan Stefan van Uffelen, DGBC-manager.

Waarom is de DGBC opgericht?

'Vijfentwintig jaar lang zijn duurzaamheid en energiebesparing gepusht met subsidiemaatregelen, zonder dat hiervoor markt vraag bestond. Ontwikkelaars, bouwers, beleggers, huurders en beheerders legden de oorzaak van de geringe ontwikkeling van duurzaam vastgoed vooral bij elkaar. Er ontstond een vicieuze cirkel, de inmiddels bekende *Circle of Blame* van de Engelse milieuactivist Jonathan Porritt. In één jaar tijd is de situatie omgeslagen. Gestimuleerd door stijgende energieprijzen en de zorg om klimaatverandering, hebben gezaghebbende marktpartijen hun verantwoordelijkheid genomen om hier verandering in te brengen. Deze koplopers hebben de DGBC

opgericht om duurzaam vastgoed te realiseren. De DGBC richt zich nadrukkelijk niet alleen op nieuwbouw maar ook op bestaande gebouwen. We ontwikkelen een label dat gekoppeld wordt aan duurzaam inkopen. De harmonisatie met bestaande labels als GreenCalc en GPR en nieuwe initiatieven als de barometer van de woningbouwcorporaties is voor ons van groot belang'.

Welke rol spelen de overheid en de markt in de DGBC?

'DGBC is een prachtig voorbeeld van privaatsamenwerking. De overheid is een belangrijke partner. De landelijke overheid stelt de kaders als het op bouwen aankomt. Voor ons is het ook belangrijk dat bestaande subsidieregelingen worden gekoppeld aan het duurzaamheidslabel. De gemeente is regisseur, beleidsmaker, beleidsuitvoerder, stimulator, opdrachtgever en handhaver. We werken bijvoorbeeld nauw samen met de gemeente Amsterdam en sinds kort ook met de Rijksgebouwendienst. In ons bestuur zitten zowel afgevaardigden uit het bedrijfsleven als uit overheden en het onderwijs.'

Zal DGBC alleen een rol spelen op het gebied van duurzaam bouwen of kijken jullie ook verder?

'Recente onderzoeken onderstrepen dat de duurzaamheid van gebouwen (woningen en kantoren) van invloed is op de waarde van het vastgoed. Met ons label maken we die marktwaarde inzichtelijk. Hierdoor zal duurzaamheid in een steeds eerder stadium worden meegenomen bij de beoordeling van een gebouw. De DGBC hanteert een integrale benadering van het begrip duurzaamheid. Het gaat om het evenwicht tussen ecologische, sociale en economische aspecten. Dat betekent dat er niet alleen oog is voor zaken als energie, CO₂, afval, en water- of materiaalgebruik, maar ook voor sociale verantwoordelijkheid, mobiliteit, ecologie en landschap, gezondheid en welzijn'.

Een duurzame samenleving is een open samenleving, waarin iedereen – ieder individu of groep – zijn of haar plek heeft. Volgens Frans Verhagen kan Nederland bouwen op een lange traditie van omgaan met een veelzijdige culturele samenleving. Eerst het pragmatisme van de verzuiling, nu de multiculturele samenleving.

door Frans Verhagen

Samen leven met verschillende culturen

De essentie van het Nederlandschap

In de jaren zestig schudden we het juk van de verzuiling af. Inmiddels ogen de restanten van die splijtende verdeeldheid ietwat absurd, zoals ons disfunctionele omroepsysteem. We zijn vergeten hoezeer Nederland gebalkaniseerd was. Gelukkig maar. Maar wat we ook zijn vergeten is dat we desondanks een fundamentele eenheid vormden, ook al leefden die verschillende culturen in Nederland vaak geïsoleerd van elkaar. Zoals Arend Lijphart in zijn beroemde boek uit 1968 stelde: alleen aan de top kwamen de zuilen bij elkaar. Het is jammer dat we die geschiedenis zo snel zijn vergeten. Want het accepteren van die verschillende culturen, het leven met grote verscheidenheid, dat is de essentie van het Nederlander zijn. We hebben er ervaring mee. Juist Nederlanders zouden moeten weten hoe dat te doen: samen leven.

Culturele verscheidenheid

Ik ben geboren in Eindhoven, in de jaren vijftig. Mijn familie was katholiek en actief in de katholieke politiek. Dus groeide ik op als katholieke jongen: misdienaar, katholieke verkenners, KRO gids, KVP, Romme, katholieke dit, katholieke dat.

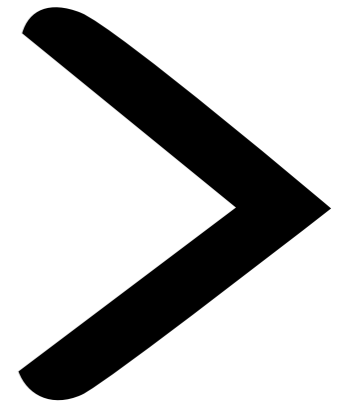
Geloven deed ik nooit, maar ik deed vrolijk mee en ik kan nog steeds genieten van een Gregoriaanse mis. De warmte van het katholieke nest, vooral afgezet tegen andere subculturen in Nederland, was aangenaam. We waren trots op onze eigen pater Leopold Verhagen, de man in habijt die de dag-sluiting deed. Nonnetjes bedekten hun hoofden zonder dat iemand daarover zeurde. We waren deel van een grote veldslag – met de anderen. Want al houdt mijn moeder stug vol dat het nooit zo was, ik meen me toch echt te herinneren dat katholieken met hun grote gezinnen hoopten ooit de meerderheid te krijgen. Het gezin dat links van ons woonde was katholiek, onze rechterbuurman protestant – ik weet niet welke protestantse variant, want u begrijpt, dat bestudeerden we niet op de St. Tarcisiuschool waar pater Piet catechismus gaf. Maar de wereld zat duidelijk in elkaar: de kinderen rechts van ons gingen naar de Nutsschool, de Niksschool zoals we dat zeiden. De kinderen links zaten bij mij op school. Philipsmensen uit het noorden, dat was import. Sowieso, protestanten waren raar volk. Je zei netjes ‘hallo’ op straat, maar verder leefden ze in een andere wereld

waarmee wij niets te maken wilden hebben. Als ik anno 2008 lezingen geef op middelbare scholen – ik doe dat een keer of vijftig per jaar – en vertel over de verzuiling, over culturele barrières, werelden die gescheiden waren, in elk geval in de dagelijkse praktijk, dat we niet praat-ten met elkaar, dat we die anderen als een vreemd en onaangepast beschouwden, dan ontmoet ik verbaasde blikken. De scholieren zijn zich er ineens van bewust hoe ongelooflijk oud ik wel niet ben. Dat ik dat nog meegemaakt heb!

Als ik vertel dat ik, hoewel diep ongelovig, altijd een katholieke jongen zal blijven omdat je die culturele bagage nooit meer kwijtraakt, dan knikken ze braaf maar alleen in de ogen van etnische Nederlanders zie ik een blik van herkenning. Die zijn niet zo oud als ik maar zij weten wat het betekent om een andere thuiscultuur te hebben. Die weten wat het is om Marokkaans-Nederlands, Turks-Nederlands of Chinees-Nederlands te zijn. Wij begrijpen elkaar. Wij weten dat je cultureel heel veel kunt verschillen en toch Nederlander kunt zijn.

Nederlandschap

Ik voer u langs deze persoonlijk getinte omweg om een punt te maken: al deze werelden waren en zijn Nederland. Dit land is een fantastische combinatie van diverse en zeer verscheiden culturen. Altijd geweest. Ik zal niet zeggen dat het een paradijs van tolerantie was. Antipapisme en ultramontaanse kadavergelovigheid waren hier altijd sterk. Paasheuvelbezoekers hadden weinig geduld met processiegangers. Op de Veluwe heerste zondagsrust als wij carnaval vierden. In Nederland hebben we een traditie van het leven met die culturen, in elk geval sinds het begin van de twintigste eeuw, toen de katholieke emancipatie was voltooid (dat woord alleen al vertelt iets over hoe het er in de negentiende eeuw aan toging, maar dat terzijde). Al deze mensen, toen en nu, in het zuiden, het noorden en in de grote steden, ze zijn allemaal Nederlanders. Hier geboren, of hier al lang wonend. Ze, we, wij allemaal, wij maken Nederland. Maar zou je het ze vragen, en ik doe dat altijd bij die scholieren, dan hebben ze geen idee wat dat nu precies betekent, dat Nederlander zijn.

‘Niets is on-Nederlander. Niets past slechter in onze traditie dan het tegen elkaar uitspelen van verschillende bevolkingsgroepen’

Gelukkig maar. Dé Nederlandse cultuur, dé Nederlandse identiteit bestaat niet. Hij is nergens opgeschreven, neergelegd of in een canon samengevat. Niemand kan je de maat nemen en zeggen: jij bent er wel een, jij niet. Natuurlijk, er zijn wijsneuzen of kwaadwillende populistten die dat wel pretenderen te kunnen en die menen te weten wat echt Nederlands is. Ze komen altijd met culturele aspecten, juist die dingen waarover je heel verschillend kunt voelen. Want is dat typisch Nederlands: handen schudden, Sinterklaas vieren en kerktorens waarderen? Hoort drie keer kussen erbij? En hoe zit het met al die kussende mannen hier in Amsterdam? Moet je houden van bot cabaret of Frans Bauer een culturele icoon vinden? Moet je überhaupt iets? Er is geen standaard en dat is precies wat ons Nederlanders maakt. Nederland is een uniek stuk gevarieerdheid en zijn ongedefinieerdheid is wat ons bindt. Dát is wat we gezamenlijk hebben. De stijlen van de rechtlijnigen in Staphorst, de sappige Limburgers, de zwartekousen uit Putten, moskeetoren in Amsterdam en kerktorens in Blerick: ze zijn allemaal Nederlands maar ik daag iedereen uit

om er cultureel een definitie van het Nederlanderschap aan te hangen. Wel kunnen we een maatschappelijke definitie hanteren, waarin we ons als burgers kunnen herkennen. De strekking daarvan is beperkt, zoals dat past in een vrije samenleving. We zijn allemaal burgers van de rechtsstaat Nederland. We delen waarden en normen die daarbij horen. We gaan ervan uit dat burgers zelfstandig beslissingen kunnen nemen en nemen dat als grondslag voor democratische besluitvorming. Als directe consequentie daarvan accepteren we pluri-

formiteit en diversiteit. We zijn het eens over onze idealen van vrijheid, gelijkheid en democratisch zelfbestuur. Dat is wat ons Nederlanders maakt en dat we, met acceptatie van die basiswaarden, ons leven naar eigen goeddunken inrichten. Dát is de essentie van onze samenleving, van wat ons Nederlanders maakt.

Sociale duurzaamheid

De duurzaamheid van onze samenleving hangt daar van af. Want een duurzame samenleving is er

een die flexibel is, die in staat is zijn cultuur inclusief te maken of accepteert dat iedere burger daar het zijne of het hare bij mag bedenken. Een duurzame samenleving heeft zijn grondslag in de rechtsstaat en de basisregels die voor iedereen gelden, zonder uitzondering. Daar kunnen we het allemaal over eens zijn. Daar zijn we het allemaal over eens. Maar daarin onderscheiden we ons niet van Belgen, Duitsers of Fransen. Nee, typisch Nederlands is juist dat we niet zo zeker weten wat specifiek Nederlands is, behalve dat

Foto Herman Wouters

‘Een duurzame samenleving is er een die flexibel is, die in staat is zijn cultuur inclusief te maken of accepteert dat iedere burger daar het zijne of het hare bij mag bedenken’

het een open cultuur is waarin veel past. In die zin zijn we allemaal liberaal – de ultieme liberale natie. Dát is Nederlands. Duurzaamheid betekent dat je respect hebt voor de multiculturele aard van onze samenleving – en ik gebruik multicultureel hier weloverwogen: het is geen werkwoord, geen -isme. Het is simpelweg een feitelijke vaststelling. Nederland is multicultureel, zoals Californië dat is en New York. Kijk naar de cijfers, kijk om je heen, kijk naar Andries Knevel, Jurgen Raymann en Camiel Eurlings, Maxime Verhagen en premier Balkenende, Ali B. en Marco Borsato, en je stelt dat vast. Klaar. Het is geen waardeoordeel, het is een feit. Om duurzaam te kunnen zijn moet een samenleving daarmee kunnen leven. Nederlands zijn betekent dat we bouwen op onze lange traditie van omgaan met een veelzijdige culturele samenleving. Niet de veelgeroemde tolerantie, want dat viel nogal tegen. Nee, juist het Nederlands pragmatisme dat ons in staat stelde om samen te leven, als we dat wilden, in tamelijk afgescheiden subculturen maar altijd open genoeg om aan de top de compromissen te sluiten die eigen zijn aan onze samenleving. Een pragmatisme dat ons toestaat, als indivi-

duële burgers of groepen burgers, om binnen die rechtsstaat onze eigen cultuur te vormen. Ook al spreekt de cultuur van anderen ons niet aan of begrijpen we die niet, daar toch respect voor te hebben en het recht op die andere cultuur te vieren. Duurzaamheid, in dit geval sociale duurzaamheid, houdbaarheid zou ik haast zeggen, is een essentiële waarde in een beschaafde samenleving. Het woord richtingwijzer is daarvoor bijna te zwak. Het is geen richting. Het is een fundament. Het zit in ons DNA. Maar we moeten het steeds herbevestigen. Zeker nu zich Nederlander noemende intolerante lieden hun interpretatie van het Nederlanderschap als absolute norm proberen op te leggen. Niets is on-Nederlandser. Niets past slechter in onze traditie dan het tegen elkaar uitspelen van verschillende bevolkingsgroepen. De antipapisten en antisocialisten van toen zijn de anti-islam en anti-etnische cultuur lieden van nu. Toen vonden politici in het parlement altijd een modus om dat multiculturele Nederland bij elkaar te houden, om de essentie van verscheidenheid als bindmiddel te gebruiken. Nu proberen ze een eigen zuil van anti-alles mensen te scheppen, door niets anders bijeen

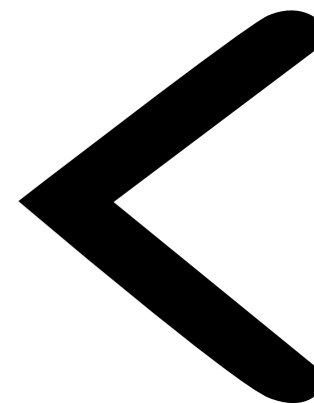
gehouden dan afkeer en angst. Mijn verwijt aan deze stokers en bangmakers van nu is dat ze samenlevingsverraad plegen – ze verraden hun land, hun samenleving, ze verraden de essentie van het Nederlander zijn. Maar dat is te negatief om mee te eindigen.

Het vertrekpunt

Het past ons liberalen, D66'ers, om het positieve te benadrukken. Daar leggen de pessimisten het altijd tegen af. Simpelweg omdat ze altijd inspelen op ongerefecteerde, kortstondige sentimenten – die weliswaar voortkomen uit reële problemen maar waarvoor de antipartij nooit oplossingen biedt. Duurzaamheid gaat samen met een positieve instelling, met een open geest, met een besef van veelkleurigheid en een vaststelling dat multicultureel zijn de essentie is van het Nederlander zijn. In Nederland gaat het met de integratie (om dat absurde woord maar te gebruiken; absurd én overbodig omdat uiteraard alle beleid gericht moet zijn op de integratie van onze samenleving) veel beter dan de doemroepers menen. Natuurlijk zijn er problemen, met allerlei groepen van Marok-

kaanse kutjongeren tot kaaskopperige voetbalfans, van zuipende bierhutbezoekers tot permanente potheads, van verdeeldheid zaaiende politici tot de stokende wakkere krant van Nederland. Maar die problemen mogen niet verhullen dat Nederland een behoorlijk hecht land is, een multiculturele samenleving, een aangename omgeving waarin je jezelf kunt zijn en juist daardoor bijzonder Nederlands. Een omgeving waarin een katholiek-Nederlandse man, zijn Chinees-Amerikaans-Amsterdamse kinderen op school ziet gaan met Marokkaans-Nederlandse kinderen, Turks-Nederlandse kinderen en jazeker, protestants-christelijke fundamentalisten. En dat allemaal vanzelfsprekend vindt. Dat is het Nederland waar ik trots op ben. Dat is waarom ik denk dat wij een duurzame samenleving hebben en moeten houden. Het is geen richting, het is een vertrekpunt.

Frans Verhagen is publicist, communicatietrainer en hoofdredacteur van *amerika.nl*. Zijn meest recente boeken zijn onder meer *The American Way. Wat Nederland kan leren van het meest succesvolle immigratieland en Barack Obama in een notendop*.

Zoals Klaas van Egmond en Mark Sanders elders in dit nummer aangeven, vereisen de te ontwikkelen strategieën voor duurzaamheid een multidisciplinaire aanpak. Anthonya Visser gaat in dit artikel verder in op welke eisen dit stelt aan ons onderwijs. Daarbij gaat het niet alleen om de manier waarop de verschillende disciplines de vereiste vakkennis met elkaar moeten genereren om zo te komen tot andere manieren van produceren. Ze vat duurzaamheid hier op in de simpele woordenboekbetekenis van ‘bestemd om te duren’, ‘bestendig’ en het begrip toepassen op de menselijke samenleving en het onderwijs als zodanig.

door Anthonya Visser

Onderwijs en duurzaamheid

Een duurzame en harmonieuze samenleving wil iedereen wel. Maar wat zijn de voorwaarden om tot zo'n samenleving te komen? Nodig is in elk geval een internationaal bewustzijn. De problemen waar wereldwijd een oplossing voor zal moeten worden gevonden liegen er niet om: milieu en klimaat; energie, de uitputting van natuurlijke hulpbronnen (zoet water, delfstoffen, bos en oerwoud); overbevolking; kredietcrisis; conflicten die voortkomen uit ongelijke welvaartsverdeling of die ontstaan door religieuze dan wel territoriale belangen. Veel van de genoemde problemen hangen onderling met elkaar samen. Daarbij krijgen sommige delen van de wereld te kampen met vergrijzing van de bevolking, terwijl elders – zoals bijvoorbeeld in Afghanistan – juist het aandeel van jonge mensen in de populatie snel toeneemt met het risico

van kansloosheid, werkloosheid en daarmee gepaard gaande radicaliseringstendenzen.

Open houding en het onderwijs

Een politiek van navelstaren, die er op gericht is de eigen groep zo scherp mogelijk van ‘de anderen’ af te grenzen (Wilders, Verdonk maar regelmatig ook de SP) en te doen alsof onze problemen vooral *home made* zijn, scheidt niet meer dan de illusie dat ze op nationaal niveau zijn op te lossen. Aan een reële oplossingsstrategie draagt zo'n politiek echter niets bij. Goede Europese samenwerking is ook nog onvoldoende en er zullen manieren moeten worden gevonden om met de VS, Azië, China en Afrika maatregelen te bedenken en te implementeren. Maatregelen die niet alleen tot een harmonieuzere wereld maar ook tot het overleven van die wereld leiden – een wereld waar de mens nog

een plaats heeft. De problemen zijn niet alleen groot, ze zijn ook divers en ze worden beïnvloed door snelle technische, sociale en religieuze ontwikkelingen.

In ons onderwijsstelsel leren – jonge – mensen niet alleen een vak maar moeten hen ook de kennis, de inzichten en de vaardigheden worden bijgebracht die hen in staat stellen hun burgerlijke verantwoordelijkheden te kunnen en te willen dragen. De hierboven grof geschetste problemen die de huidige en komende generatie(s) zullen moeten oplossen doen een groot beroep op vakkennis; op sociale competenties; flexibiliteit; communicatieve en culturele kennis en vaardigheden. Met andere woorden: voor de oplossingen voor de grote problemen die het overleven van de menselijke soort (en van veel andere diersoorten) bedreigen moeten bijdragen vanuit veel verschillende vakdisciplines bij elkaar komen. Maar minstens zo belangrijk is dat ze op zoveel mogelijk politieke steun kunnen rekenen en dat te ontwikkelen oplossingen sociaal worden ingebed. Dat lukt alleen wanneer ons onderwijs mensen opleidt die dat kunnen bewerkstelligen.

Enkele cijfers over het Nederlands onderwijs en te nemen maatregelen: investeren, flexibiliseren en internationaliseren

Het onderwijssysteem zal dus een type mensen moeten opleiden dat het eigen handelen in een breder historisch perspectief ziet – dat betekent ook: oog hebben voor de toekomst. Zulke mensen moeten de culturele bepaaldheid van hun handelen kunnen inschatten en voorbereid zijn op veranderingen. Bovendien moeten zij om kunnen gaan met complexiteit en begrijpen dat alleen een open, communicatieve en weerbare maatschappij de sociale omgeving biedt die duurzaamheid tot stand kan brengen. Bij zulk onderwijs kun je niet voor een dubbeltje op de eerste rang zitten. De Vereniging van Nederlandse Universiteiten bepleit voor Nederland in haar *position paper* van dit jaar *Bologna after 2010* een grotere diversiteit in het soort instellingen, in de curricula en in de studentenpopulatie. De studies in de EU moeten veel internationaler worden en de kwaliteit van het onderwijs moet omhoog. Graag in elke categorie onderwijsinstellingen minstens een paar

Europese instellingen in de top 20! En dat terwijl de eerste Nederlandse universiteit in de *THES University Ranking 2008* op plaats 64 staat... Om de genoemde doelstellingen te realiseren pleit de VNSU er voor om de uitgaven voor het hoger onderwijs flink te intensiveren tot 2% van het BNP, namelijk het percentage dat nu volgens het laatste onderzoek van de OECD¹ alle OECD-landen gezamenlijk investeren. Voor Nederland is het huidige percentage volgens datzelfde onderzoek pas 1,3%. Hier vallen de uitgaven voor de Hogescholen overigens buiten. Dat is weliswaar iets meer dan de 1,1% in Duitsland, Hongarije en Spanje en relatief gelijk aan Groot-Brittannië maar we blijven daarmee niet alleen achter bij het OECD-totaal maar ook bij het gemiddelde van 1,5%. Hoewel Nederland in de jaren tussen 2000 en 2005 een halve procent meer is gaan besteden aan het hele onderwijs – publieke en privé-gelden bij elkaar geteld – blijven ook deze totale onderwijsuitgaven nog steeds achter bij het OECD-gemiddelde, namelijk 5,0% versus 5,8%. Gerekend over alle geleidingen van ons onderwijs komt 91,4% van de investeringen uit publieke en slechts 8,6% uit privé-gelden waarbij de huishoudens een groter deel voor hun rekening nemen dan andere privé-bijdragen bijvoorbeeld van het bedrijfsleven. Als we de door de VSNU bepleitte *quantum en quality leap* serieus willen nemen en een echte kenniseconomie willen die internationaal competitief is, zal de overheid door moeten gaan met het opvijzelen van de onderwijsuitgaven maar zullen vooral ook de privé-investeringen heel stevig omhoog moeten. De OECD-cijfers zijn dan ook bedoeld om landen een spiegel voor te houden. Meer geld betekent weliswaar niet per se ook beter onderwijs, het hangt er tenslotte van af waar het in wordt geïnvesteerd. Maar niet investeren betekent wel dat het onderwijs niet veel ruimte krijgt om beter te worden. De volgende voorbeelden kunnen dat verduidelijken.

Lissabon Strategie

In de zogenaamde Lissabon Strategie hebben de EU-landen met elkaar afgesproken dat in 2010 de helft van de werkzame bevolking tussen de 25 en de 44 jaar hoog opgeleid is. In Nederland was dit in 1996 23% van de 25- tot 34-jarigen, in 2006 is dit aandeel gegroeid tot 34% (21% HBO en 13%)².

Nederland heeft zichzelf tien jaar langer de tijd gegeven om het genoemde percentage van 50% te halen, tot 2020. Neurobiologisch onderzoek geeft geen enkele indicatie dat onze jongeren in zo'n korte tijd zeer veel intelligenter worden!

Concrete maatregelen

Het komt wel voor dat kinderen op het verkeerde schooltype belanden doordat in Nederland relatief vroeg geselecteerd wordt. De VSNU stelt dan ook dat er meer studenten uit 'traditioneel gemarginaliseerde groepen' een hoge opleiding zouden moeten krijgen. Adolescentiepsycholoog Michiel van Westenberg meent dat het zeer verstandig zou zijn wanneer studenten hun definitieve studiekeuze op een later tijdstip kunnen doen. 'De meeste jongeren zijn pas tegen het einde van de adolescentie toe aan het beantwoorden van de identiteitsvraag. Het is dus geen wonder dat de studiekeuze in die fase van hun leven ontzettend moeilijk voor hen is en dat er zoveel studenten zijn die afhaken of wisselen van studie. Mijns inziens zouden we daar rekening mee moeten houden bij de opzet van het curriculum.'³ Er zou een voorbereidend breed BA-jaar kunnen worden ontworpen zodat de student(e) zijn/haar studiekeuze nog even kan uitstellen.

Maar zelfs een verbetering van de selectie voor het voortgezet en wetenschappelijk onderwijs zou nog niet het beoogd percentage hoger opgeleiden tot gevolg hebben. Daarom zal er ook veel meer aandacht moeten komen voor volwassenenonderwijs. De kreet *life long learning* horen we al heel lang maar er wordt nog veel te weinig invulling aan gegeven. Daarnaast zullen er flexibele trajecten moeten worden ontwikkeld om de doorstroom (het 'stapelen') van opleidingen concreet mogelijk

te maken. Bovendien zullen leerlingen voor doorstroom naar hogere opleidingen moeten worden gescout en gestimuleerd. Afgezien van deze maatregelen zijn er momenteel nog twee andere manieren om de doelstelling van 50% hoger opgeleiden onder de 25-34-jarigen te halen: het direct of indirect verlagen van examen-normen. In het middelbaar voortgezet onderwijs gebeurt dit doordat er volgens het Cevo ('Centrale Commissie Vaststelling Opgaven vwo, havo, vmbo') voor vakken die alleen een schoolexamen hebben, bijna geen onvoldoendes worden gescoord. In het Hoger Onderwijs zal de *output*-financiering onvermijdelijk eveneens tot niveauverlaging leiden. Dat is geen goede ontwikkeling. Veel beter zou het daarom zijn studenten aan hogescholen en universiteiten net als in Engeland in cohorten, dus klassikaal, te laten studeren en afstuderen. Iedereen haalt zijn diploma maar wel met verschillende eindresultaten die ook op het diploma zijn aangeduid. Dus het diploma betekent dan niet altijd hetzelfde. Dit is efficiënt voor zowel de student(e) als de instelling. De laatste kan extra geld en energie steken in echte *honours programs*, die niet, zoals nu vaak het geval is, al door studenten met gemiddeld een 7 kunnen worden gevolgd maar slechts door de besten bijvoorbeeld vanaf een gemiddelde van een 8 of 8,5.

Studenten uit het buitenland

Verder worden er om de 50%-doelstelling te halen nu al studenten uit het buitenland geworven. Die studenten mogen eigenlijk niet uit EU-landen komen, omdat die zich aan dezelfde afspraak moeten houden. Noch de buitenlandse student, noch de ontvangende instelling zijn altijd even goed voorbereid. Daarom zouden instapcursussen

van een half jaar moeten worden ontwikkeld, waarin deze studenten zich cultureel en vakinhoudelijk op hun MA-studie voorbereiden. Het aantal buitenlandse studenten in Nederland moet en kan flink omhoog. Als we daarbij de kwaliteit van ons onderwijs echter niet uit het oog willen verliezen, zullen we op moeten houden met Anglo-Amerikaans universiteitje spelen en moeten we van onze vermeende zwakte onze kracht maken. Bijvoorbeeld: voor veel beta-vakken is Engels de natuurlijke opleidingstaal en er wordt een soort internationaal niet-standaard Engels gehanteerd. Prima. De alfa-opleidingen moeten echter vooral ook in de Master zoveel mogelijk in de doeltaal worden gegeven. Dat is natuurlijk niet goedkoop. Maar waarom zou een student(e) uit China of Australië in Nederland Frans of Duits komen studeren? Niet omdat wij dat in het Engels zoveel beter zouden doen dan in Engeland of de vs. Wel omdat die opleidingen hier in de doeltaal met alle bronnen in de originele taal worden gegeven – met heel veel expertise in onderwijs aan niet-moedertaligen.

Differentiatie en bredere studiekeuze

Differentiatie is derhalve ook binnen de onderwijsinstellingen waar het om moet gaan. Dat geldt eveneens voor basisscholen. Bijvoorbeeld: waarom worden er niet veel meer vreemde talen aan jonge kinderen gedoceerd, op een leeftijd dat zij daar biologisch het best voor zijn geëquipeerd? Waarom niet veel sneller twee-talige basisscholen ingevoerd? En waarom wordt er in het middelbaar onderwijs niet veel meer aan uitwisseling gedaan? En dan bedoel ik een jaar middelbare school in een buitenland, waarbij de leerlingen bij gastgezinnen worden ondergebracht. In Duitsland is dit voor vwo-leerlingen al tamelijk gebruikelijk. Dat maakt het voor hen ook makkelijker een deel van hun studie in het buitenland te doen. Volgens de OESO doet nu ruim 6% van de universitaire studenten een studie in het buitenland en dat is veel te weinig.

Kortom, er zal de komende jaren flink extra in onderwijs moeten worden geïnvesteerd. Ik heb hier slechts een zeer beperkt aantal domeinen genoemd waar dat extra geld naar toe moet en hoe het daar kan worden besteed om mensen op te leiden en hen in staat te stellen een duurzame en

Johan Piet

De noodzaak tot duurzame verandering

Streven naar een duurzame en harmonieuze samenleving betekent voor een sociaal-liberaal de noodzaak van een diepgaande aandacht voor een van de grote problemen van onze toekomst en een ingrijpende gedragsverandering op korte termijn.

Ons platform heeft een bredere visie op duurzame ontwikkeling dan het klassieke *people-planet-profit*. Voor het nemen van (politieke) beslissingen streven wij naar een integrale afweging tussen gezondheid, leefbaarheid, landschappelijke kwaliteit, welzijn, economische continuïteit en omkeerbaarheid van beleid. Voorbeelden van hoe economie en milieu zijn verweven: de oplossing van het klimaatprobleem en de luchtvervuiling door het gebruik van fossiele brandstoffen is vooral besparing en zonne-energie. Kernenergie is inherent onduurzaam en daarin moet niet worden geïnvesteerd. Kwaliteit van leven is niet alleen het bezit van goederen, maar ook gezondheid en het welbevinden. Er zijn veel immateriële dingen die leuk zijn.

Het duurzaamheidsprobleem wordt algemeen onderschat, daarom moet er meer en eerlijker voorlichting komen zodat de mensen zelf kunnen kiezen wat zij kopen of wat zij doen. Wij moeten de lobbyisten stoppen die alleen hun eigenbelang regelen en de vrije keuze van de burger aantasten. Verder moeten wij werken aan innovatieve oplossingen. Het gaat daarbij om revolutionaire veranderingen: hoe zou een economie er uitzien zonder mobiliteit? Of: wat zijn de kansen van regionalisering als tegenhanger van de globalisering?

De sociaal-liberale politiek moet de overtuiging uitstralen dat de problemen zeer groot zijn en dat het onvermijdelijk anders moet. Tot dusverre is gebleken dat mensen niet gemakkelijk veranderen, tenzij voor hen duidelijk is dat deze verandering succesvol zal bijdragen aan een betere wereld. Niet alleen van jezelf, maar ook van de mensen in derde-wereldlanden en van onze kleinkinderen.

Johan Piet

Voorzitter D66 Platform Duurzame Ontwikkeling

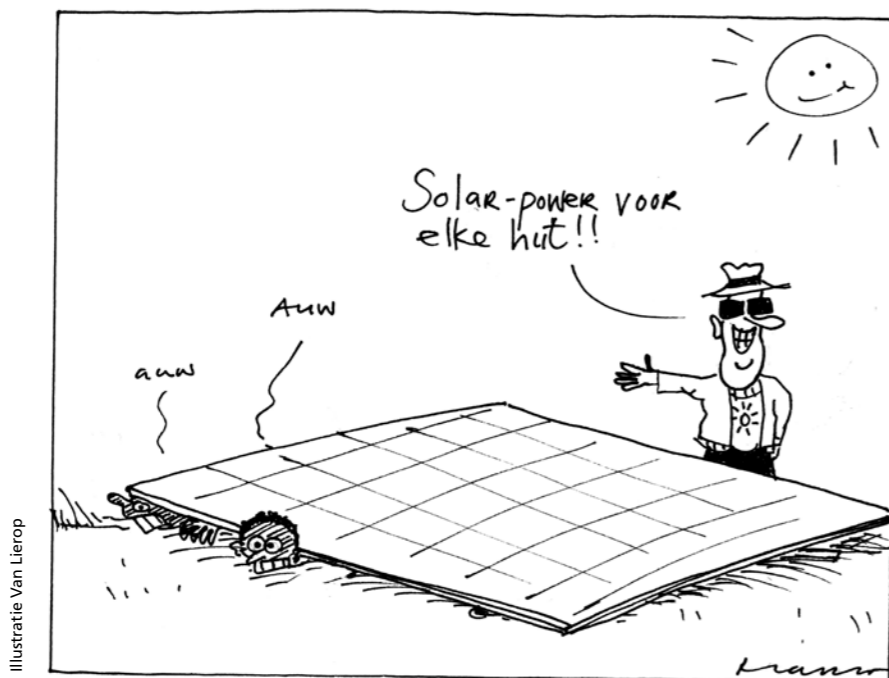
‘In ons onderwijsstelsel leren mensen niet alleen een vak maar moeten hen ook de kennis, de inzichten en de vaardigheden worden bijgebracht die hen in staat stellen hun burgerlijke verantwoordelijkheden te kunnen en te willen dragen.’

harmonieuze samenleving vorm te geven. Ook het Innovatieplatform⁴ wees er twee jaar geleden al op dat Nederland zonder extra onderwijsinvestering achterblijft in de ontwikkeling van haar talenten. Een goede vakopleiding is daartoe noodzakelijk maar zeker niet voldoende. En ook daarvoor is nog meer geld nodig, bijvoorbeeld om het rapport Rinnooy-Kan, *Leerkracht!*, volledig te uit te voeren. Maar een vakopleiding is in het kader van duurzaamheidsontwikkeling nog niet goed te noemen als er in het onderwijs niet ook stelselmatig aandacht wordt besteed aan de volgende aspecten: vanaf jonge leeftijd als vanzelfsprekend met leeftijdgenoten uit andere landen en culturen omgaan; ervaren hoe problemen elders worden opgelost,

hoe andere achtergronden probleemanalyse en ideeën voor oplossingen beïnvloeden; inzien dat eigen belangen alleen in overleg adequaat kunnen worden verdedigd; leren dat onze toekomst verweven is met die van anderen. Alleen dan kan het onderwijs een duurzame bijdrage leveren aan onze samenleving.

Anthonya Visser is hoogleraar Duitse taal- en letterkunde aan de Universiteit Leiden en redacteur van *idee*.

1. Education at a Glance 2008: OECD Indicators
2. Kerncijfers 2003-2007, Ministerie van OC&W
3. Michiel Westenberg: *De jeugd van tegenwoordig!* Leiden (diesoratie) 2008, p. 11.
4. Innovatieplatform: Kennisinvesteringagenda 2006-2016.

Illustratie Van Lierop

Mous Eco & emotie

Vroeger stond op een bordje in het bos: 'Laat niet, als dank voor het aangenaam verpozen, de eigenaar van het bos de schillen en de dozen'. Toen was vervuiling een ander begrip. Als je geen vervuiler wilde zijn, moest je de rommel opruimen. En als je het stoepje had geschrobd, de ramen gelapt en de deurbel gepoetst, dan at je tevreden een appeltje dat was bespoten met DDT. Ik herinner mij nog goed hoe over de velden op het platteland van mijn jeugd de vliegtuigjes hun landbouwgif sproeiden.

Het is natuurlijk goed dat die viezigheid nu verboden is, maar mij overvalt toch soms een lichte nostalgie, een hang naar die onschuldige tijd. Want als ik de tekst lees die is geschreven bij de richtingwijzer over een duurzame en harmonieuze samenleving bekruipt mij onmiddellijk dat gevoel, die sombere schuld. Ik ben lid van de mensheid, het verfoeilijk collectief dat verantwoordelijk is voor de verzieking van de aarde en de rampen die daaruit voorkomen. Ik ga bovendien hoogstpersoonlijk de fout in als ik te lang onder de douche sta of in mijn auto door een woonwijk rijd via een achterbakse sluiproute. Waar ik mij ooit koesterde in zelfgenoegzaamheid als ik glas en papier in de onderscheiden bakken mikte, bestrijd ik nu het schuldbesef. Ik ben lid van omroepvereniging Llink, daar ontvang ik regelmatig een nieuwsbrief van. Als ik die lees op mijn energieverlindende computer ga ik me alleen maar beroerder voelen. Want de mensen van Llink, Floortje voorop, zijn de nieuwe heiligen. Zij hebben een zandloper in de badkamer en eten nooit een fout banaantje.

Dat het een buitengewoon gecompliceerde materie is, het milieu, maakt me nog onbeholpener en versterkt vaak de desperate neiging mijn lier maar aan de wilgen te hangen. Voorbeeld. Kom ik een boer tegen, een aardige man die nog ruikt naar het verse gras dat hij zojuist gemaaid heeft. Vanzelfsprekend vraag ik hem direct naar zijn bescherming van de broedende weidevogels. Daar blijkt hij alles aan te doen, met vlaggetjes bij de nesten waar hij zijn machine omheen stuurt. Erg nodig vindt hij dat overigens niet, want volgens hem blijven de weidevogels toch wel weg sinds er niet meer gegierd mag worden. Niet gieren, geen pieren. En daar leven die beesten van.

Nog een. Wakker geschud door Marianne Thieme mijd ik het gecasteerde biggetjesvlees en serveer mijn gezin een gezonde eiwitrijke vegetarische maaltijd. Blijk ik daarmee in handen te zijn gevallen van de genetisch manipulerende sojamaffia; jagen wij aan de eettafel de orang-oetan de regenwouden uit.

Geen redenen om de pogingen tot een beetje duurzaam leven te staken. Maar laten wij de kracht van de emotie niet onderschatten. Niemand brengt het op om zich langdurig en uitzichtloos schuldig te voelen. Als opeens zou blijken dat we bij de neus genomen worden met onze groene stroom breekt met de kracht van grote opluchting het ongenueanceerd cynisme door. We hebben een positief gevoel nodig. Want geef toe: als op de Noordpool enge krokodillen woonden of onbeheersbare virussen in plaats van schattige ijsbeertjes zag het er voor de goede zaak somber uit.

Marijke Mous
is adviseur
bestuurscommunicatie

Met beschouwingen, analyses en opinies van originele denkers – zeker niet altijd partijgenoten! – heeft de redactie van *idee* de 5 richtingwijzers getoetst aan theoretische kritiek en maatschappelijke ontwikkelingen. De laatste van een serie van vijf nummers ligt nu voor u. Daarom een korte terugblik op de verschillende nummers¹ en een toets aan de oorspronkelijke gedachte.

door Joris Backer en Constantijn Dolmans

Richtingwijzers zijn geen geloofsartikelen

Voor het laatste verkiezingsprogramma (2006) formuleerde de Permanente Programmacommissie van D66 vijf Richtingwijzers. Die vijf richtingwijzers reflecteren onze ideeën en uitgangspunten in 'gecondenseerde' vorm. Zij geven richting aan de keuzes waarvoor partij en haar volksvertegenwoordigers geplaatst worden in deze snel veranderende wereld. In de redactie van *idee* ontstond de gedachte dat deze vijf richtingwijzers ook een leidraad kunnen zijn om het gedachtegoed van D66 systematisch te bespreken aan de hand van bijdragen van auteurs en interviews. Daarmee willen we het debat in de partij stimuleren. De blijvende waarde is verder dat een selectie van deze teksten door het Kenniscentrum kan worden ingezet om de richtingwijzers in partijdiscussies verder te verdiepen. De bespiegelingen in de vijf opeenvolgende nummers van *idee* illustreren dat de vijf richtingwijzers een onlosmakelijk geheel vormen. De bijdragen per richtingwijzer onderstrepen dat wij politiek niet versmallen tot het economische

verdelingsvraagstuk. Ons sociaal-liberale gedachtegoed is veelzijdiger en vollediger. Met het hernieuwde elan in de partij – en met veel denkkracht van binnen en buiten de partij – zijn we aan de slag gegaan.

Vertrouw op de eigen kracht van mensen

In het eerste nummer van de reeks zetten een aantal auteurs vraagtekens bij de autonomie van het individu, dat sterk centraal stond in het Essay van de Permanente Programmacommissie ('Sociaal-liberale Grensverkenningen'). Er is een spanningsveld tussen de eigen kracht van mensen en de invloed van hun sociale omgeving. 'Het talent om eigen overtuigingen te ontwikkelen en het eigen leven in die zin te leiden, krijgt de mens niet met de geboorte mee. Hij moet ze leren' (Höffe). Uit neurologisch onderzoek blijkt dat omgevingsfactoren een grote invloed hebben op de ontwikkeling van menselijke hersenen. Daarom staat geen enkel mens op zich. 'De grenzen van ons zelf zijn

zeer poreus' (Slob). De meeste auteurs pleiten daarom ook niet voor een soort laat-maar-waaien-liberalisme waarin ieder op zijn eigen kracht boven moet zien te komen. Veeleer roept de richtingwijzer op om te kijken welke maatschappelijke arrangementen de eigen kracht van mensen belemmeren of zelfs ondermijnen (Frissen). Onze politieke opdracht is dan om deze belemmerende en ondermijnende arrangementen, regels en systemen, uit de weg te ruimen zodat mensen hun eigen kracht verder kunnen ontplooien om zo verder te komen in het leven.

Beloon prestatie en deel de welvaart

Het tweede thema richt zich nog verder op het raakvlak tussen individu en maatschappij. Het gaat over rechtvaardigheid en het creëren van gelijke kansen. In het huidige rechtvaardigheidsconcept van sociaal-liberalen speelt het onderwijs en het ontwikkelen van talenten een hele belangrijke rol. De auteurs geven veel praktisch inzicht in hoe er een evenwicht bereikt zou moeten worden tussen gelijke (onderwijs-) kansen en de waardering van verschillen in talent. Talenten kan je ook verder ontwikkelen en dat is niet alleen een kwestie van geluk (Huijjer). Het kort houden van talent is onrechtvaardig en daarmee schiet de samenleving zichzelf in de voet (Van Witteloostuijn). Zowel liberalen als sociaal-democraten lopen weg met de rechtvaardigheidstheorie van Rawls over het belonen van prestaties en het delen van de welvaart. Filosoof Van den Brink wijst er echter op dat Rawls zelf later tot het inzicht kwam dat geen enkele rechtvaardigheidstheorie eeuwigheids-waarde heeft. Sociale rechtvaardigheid is geen universeel concept maar de praktische uitkomst van een open debat tussen redelijke mensen. Onze politieke opdracht is dan dat we verschillen waarderen, en dus niet moeten wegstoppen of benadrukken maar ze onder ogen moeten zien en er op redelijke wijze mee om dienen te gaan.

Denk en handel internationaal

Toen het derde nummer geschreven werd, was de kredietcrisis al even bezig maar had nog niet de omvang bereikt die het nu – najaar 2008 – heeft. In de bijdragen klinkt veel kritiek door op te verdoorgesloten liberalisering (Scheffer, Van Witteloostuijn). Tegelijkertijd is er niemand die

pleit voor een gesloten houding. Er zijn goede voorbeelden uit andere landen op het gebied van onderwijs, integratie, kinderopvang en burgerrechten waarvan Nederland nog iets kan leren. Andere auteurs maken een nuchtere analyse van de stand in de wereld en wijzen vervolgens op de noodzaak tot een Europese aanpak en verdere internationale coördinatie. 'Zonder Europa geen veiligheid' (De Wijk). Onze politieke opdracht is vooral minder ideologisch gerichtheid en meer pragmatisch kijken naar waar we effectief kunnen zijn in de wereld en waar we iets van elkaar kunnen leren. Gezien de huidige omstandigheden waarin de financiële crisis doorzet blijkt dit van voorspellende waarde te zijn geweest.

Koester de grondrechten en gedeelde waarden

Zoals Marijke Mous in haar column zo mooi weet te formuleren, het is met deze richtingwijzer als met de Bijbel: je moet niet lezen wat er staat maar lezen wat er bedoeld wordt. Botsende grondrechten leiden tot een kakofonie en heftige maatschappelijke discussies (Engels). Het gaat er dan ook niet om mensen te veroordelen als ze bepaalde waarden niet delen. Deze richtingwijzer is vooral een pleidooi voor wederzijdse tolerantie (Pechtold en Van Egmond). Die tolerantie en verdraagzaamheid betekenen dat mensen meer empathie zouden moeten tonen (De Heide), zich wat meer zouden moeten verplaatsen in andersdenkenden in plaats van alleen maar oordelen en veroordelen. In politieke termen vraagt het niet om het opleggen van gemeenschappelijke waarden vanuit de politiek maar om een terughoudende toepassing van het recht en om de eigen ontwikkeling van burgerschap (Hertogh). Onze politieke opdracht is dan met name het beschermen van het individu tegen de willekeur van de staat (o.a. privacy) en het scheppen van de voorwaarden waardoor mensen zelf aan hun burgerschap invulling kunnen geven.

Streef naar een duurzame en harmonieuze samenleving

Het streven naar duurzaamheid en harmonie omvat de ecologische, economische en sociale dimensies. Ook hier zien we een centraal thema terugkomen; waar ligt de grens tussen het

individuele en het gemeenschappelijke? En is harmonie wel een bruikbaar begrip, is er niet veel meer sprake van een synthese op basis van een strijd tussen deelbelangen of wereldbeelden? De diverse auteurs geven in dit nummer – u heeft het net zelf kunnen lezen – diverse routes om een meer duurzame en harmonieuze samenleving te bereiken. De politieke opdracht voor D66 is om op basis van deze inzichten verder te gaan met het ontwikkelen van een duidelijke, integrale visie op duurzaamheid. En dat vergt zeker nog wat debat in de partij. Op het Najaarscongres 2008 zal dit thema centraal staan en het Kenniscentrum wil deze richtingwijzer daarop volgend nog verder uitwerken.

Richtingwijzers geen geloofsartikelen

De richtingwijzers zijn nooit bedoeld als geloofsartikelen, ze zijn niet uit steen gehouwen. Ze geven vertegenwoordigers van D66 richting in de dagelijkse politieke praktijk, een handvat om los te komen van dagelijkse politieke perikelen.

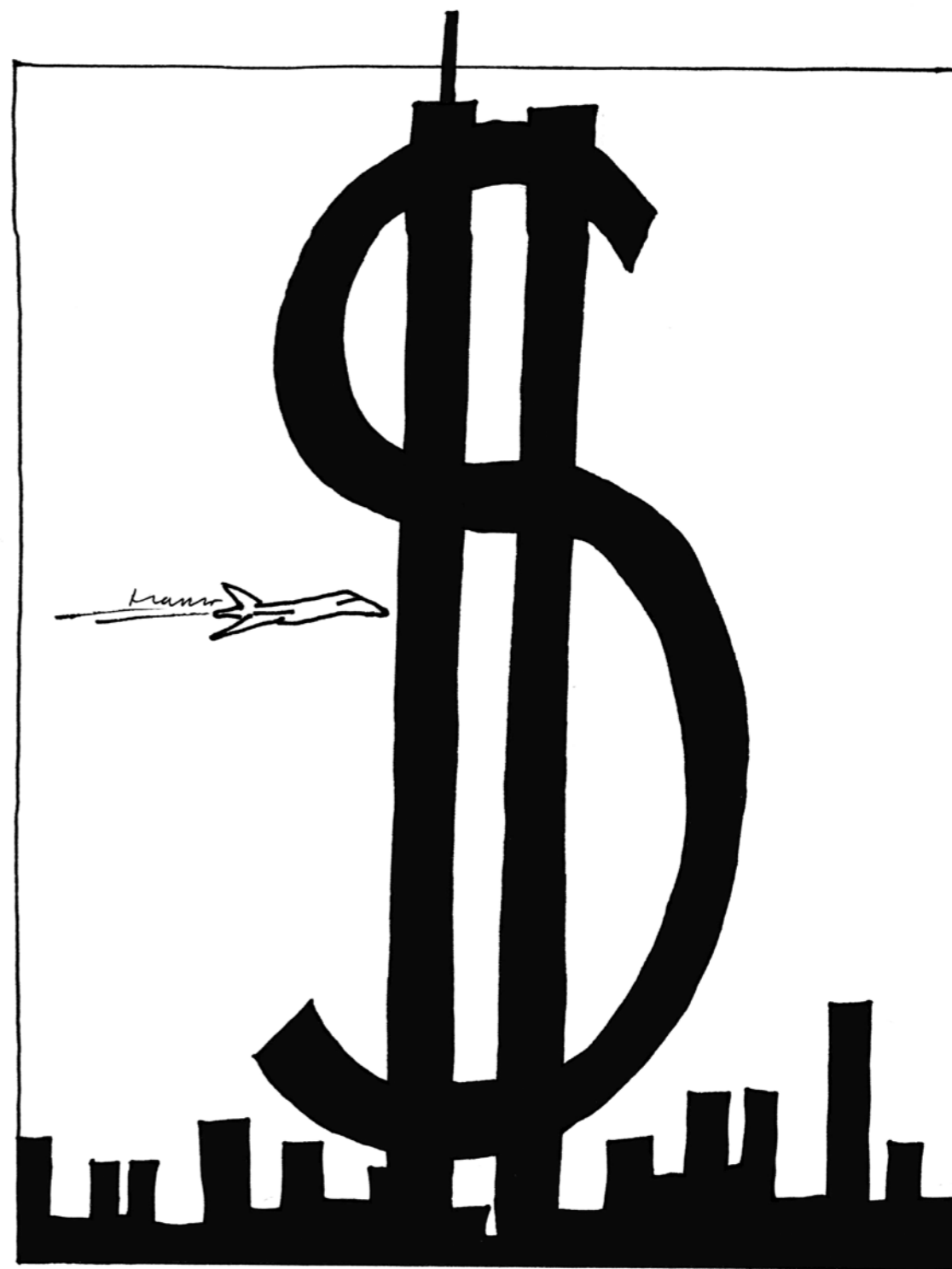
Ze vormen daarbij geen dogma's maar een hulpmiddel en een uitdaging tot nadenken en reflectie. Die uitdaging hebben de verschillende auteurs van binnen en buiten D66 het afgelopen jaar opgepakt. Dit afsluitend artikel bij de serie over de vijf richtingwijzers doet zeker geen recht aan de bijdragen van al die auteurs. De bijdragen zijn dan ook eigenlijk te waardevol om zo maar even samen te vatten. Maar uit de diversiteit van bijdragen is wel een rode draad te halen. Het gaat niet om het uitdiepen van ideologische beginselen, om de exegeese. Het gaat erom dat de oplossingen die politici aandragen een antwoord geven op werkelijk bestaande problemen. De lakmoesproef bij alles wat we vinden moet zijn: werkt het? Juist deze pragmatische vertaling van onze sociaal-liberale idealen onderscheidt D66 van anderen.

Joris Backer is lid van het Landelijk Bestuur en Voorzitter van de Permanente Programmacommissie/Kenniscentrum.

Constantijn Dolmans is redactievoorzitter van *idee*.

1. De diverse citaten en verwijzingen zijn uit de idee no's 1-5 (2008).

Van Lierop

POSTBUS 66

De AWBZ is in haar huidige vorm niet meer te behouden. Volgens Michiel Verkoulen zijn hervormingen nodig in de zorg en moet de cliënt centraal worden gesteld. Dat is liberaal én sociaal.

door Michiel Verkoulen

[de AWBZ hervormen is sociaal]

Wie bij Google Nieuws zoekt op 'AWBZ' zal een hele lijst onheilstijdingen vinden. Bezuinigingen, patiëntenstops, slechte zorg, topsalarissen en gouden handdrukken. In september werd er een psychiatrische kliniek in Amsterdam gesloten omdat de zorg zo slecht was dat patiënten er onveilig waren. Zorgorganisatie De Zorgboog in Bakel zegt geen nieuwe cliënten meer aan te nemen omdat er geen geld voor is. En minstens 64 bestuurders van instellingen in de thuiszorg strijken meer salaris op dan de premier. Dit is het nieuws als het over de AWBZ gaat. Al geruime tijd wordt de noodzaak van hervormingen in de AWBZ-zorg breed gevoeld. Maar de AWBZ is een zeer omvangrijk en complex stelsel en bovendien politiek gevoelig. Dat verklaart wellicht waarom het ministerie van vws de afgelopen tijd maar liefst drie van haar gezaghebbende ad-

viesorganen een lijvig advies liet schrijven.¹ Hoe luidt de probleemanalyse van deze adviesorganen, wat zijn de voorgestelde oplossingen en welke actie is nu geboden?

De AWBZ: een probleemanalyse

De Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten is de verplichte, collectieve ziektekostenverzekering voor niet individueel verzekerbare ziektekostenrisico's. De AWBZ voorziet op een solidaire manier in de behoefte aan zorg van chronische zieken, patiënten met een psychiatrische stoornis, lichamelijk en verstandelijke gehandicapten en mensen in verpleeg- en verzorgingshuizen. De uitgaven in de AWBZ bedragen in 2009 21 miljard euro, op een totaal van 58 miljard euro aan zorguitgaven. Het AWBZ-geld wordt verdeeld door zorgkantoren, regionaal aangewezen monopolies die

‘De noodzaak om te luisteren naar de cliënt of om te letten op de verhouding tussen prijs en kwaliteit van de ingekochte zorg is er nauwelijks bij het zorgkantoor’

worden beheerd door de zorgverzekeraars. Deze zorgkantoren moeten in hun regio elk jaar zorg inkopen voor een vooraf vastgesteld budget.

Wat zijn de grote problemen in de AWBZ?

1 Eén op de zeven werkenden is nu actief in de zorg en welzijn. Dit aandeel neemt snel toe. Een doorgaande trend zou betekenen dat rond 2020 een vijfde tot een kwart van de beroepsbevolking werkzaam zal zijn in de zorg. Er zijn dus veel arbeidskrachten in de zorg nodig, en dat heeft gevolgen voor andere sectoren als onderwijs, politie en het bedrijfsleven;

2 Tussen zorgaanbieders in de AWBZ bestaan grote verschillen in kwaliteit. Omdat het zorgkantoor als voornaamste zorginkoper nauwelijks een prikkel heeft om goede zorg in te kopen, wordt er onvoldoende kritisch naar de kwaliteit van zorg gekeken. Als een zorginkoper toch kritisch zorg wil inkopen dan ontbreekt het vaak aan betrouwbare kwaliteitsinformatie én aan voldoende alternatieven. Dit laatste probleem speelt ook in het geval de cliënt zelf zorginkoper is met een persoonsgebonden budget (PGB). Inmiddels is er een stevige beweging ingezet om de kwaliteit van zorg transparanter te maken, ook in de AWBZ-zorg. Dit wordt gesteund door het ministerie van vws, patiëntenorganisaties, zorgverzekeraars en zorgaanbieders;

3 Er is onvoldoende informatie over hoe (in) efficiënt schaars gemeenschapsgeld wordt ingezet. Hoeveel goede zorg kost, weten we eigenlijk niet. Ook weten we niet wat de prijs van schaalvergroting met bijbehorende kosten van bestuurders is en we kunnen alleen maar gissen hoe groot efficiëntieverschillen zijn tussen zorgaanbieders. Bekend is dat er nauwelijks prikkels zijn voor zorgkantoren om te letten op de prijs-kwaliteitverhouding. Ten slotte zien we dat sommige zorgaanbieders goede zorg leveren binnen het huidige budget terwijl anderen elk jaar om extra geld vragen en soms ook slechte of te weinig zorg leveren;

4 Op dit ogenblik betaalt iemand met een modaal inkomen ongeveer 320 euro per maand aan AWBZ-premie. De kosten van de AWBZ worden steeds hoger en zullen ook blijven stijgen als er niet wordt ingegrepen. Steeds meer mensen doen een beroep op de AWBZ. Het aandeel ouderen neemt toe, de informele zorg neemt af en er zijn steeds meer jongeren die begeleiding nodig hebben om te kunnen voldoen aan de eisen die de maatschappij hen stelt.

Gegeven deze problemen, wat zijn de voorgestelde oplossingen?

Toegang tot de zorg

Een solidaire, rechtvaardige verdeling van publieke middelen begint bij een uniforme en objectieve

toegangspoort tot de zorg. Dat betekent dat een onafhankelijke arts bepaalt op welke zorg een patiënt recht heeft. Die arts mag geen belang hebben bij te veel of te weinig zorg voor de patiënt. Deze objectieve toegangspoort tot de zorg waakt tegen te snel stijgende kosten en tegen uitholling van de solidariteit. Deze zogeheten indicatiestelling moet, en kan, minder bureaucratisch als er betere protocollen beschikbaar komen. De huisarts of wijkverpleegkundige kunnen de indicatie dan eenvoudig geven op basis van de beperkingen die zij vaststelt.

Deze strenge indicatie als poortwachter is belangrijk, maar eigenlijk pas in tweede instantie. De eerste poort zou een hulpverlener moeten zijn die niet indiceert voor zorg, maar kijkt wat er mogelijk is en de cliënt de weg wijst naar de verschillende poortjes. Misschien is een hoog opgeleide pedagoog voor na school helemaal niet nodig, ook al is er een indicatie voor een psychiatrische aanpak. Wellicht voldoet een rustige oppas die klaar zit met thee en kan zorgen dat er niet teveel prikkels zijn. Misschien kunnen de boodschappen ook wel door de supermarkt worden afgeleverd en is even een praatje en het organiseren van wat klusjes veel urgenter.

We kunnen ons afvragen of alle zorg en ondersteuning publiek gefinancierd zou moeten worden. Voor een deel kunnen mensen dat ook best zelf betalen. Staatssecretaris Bussemaker wil daarom

naar een glasheldere polis. Dit betekent dat de aanspraken beperkt worden tot ‘onbetwistbare zorg’ en dat de welzijnsaspecten losgekoppeld worden van deze zorg. Begeleiding van kinderen met een autistische stoornis of eenzame bejaarden die nog zelfstandig wonen, wordt dan een taak van de gemeente en zal niet meer worden vergoed uit de volksverzekering. Het is maar de vraag of dit de meest effectieve manier is om publiek geld te gebruiken. Welzijn is altijd op een bepaalde manier verweven met langdurige zorg. Er zou in elk geval geen verschil mogen zijn in de bekostiging tussen de zorg die in een instelling (intramuraal) wordt geleverd en de zorg die thuis (extramuraal) wordt genoten.

Oplossing ligt bij de consument

Een betere oplossing zou kunnen zijn om inkomensondersteuning te geven aan cliënten die zelf hun zorg kunnen inkopen. De Raad voor de Volksgezondheid & Zorg noemt dit ‘het participatiebudget’. Het idee is om de cliënt bij de inkoop van zorg een belangrijke rol te geven. De noodzaak om te luisteren naar de wensen van de cliënten of om te letten op de verhouding tussen prijs en kwaliteit van de ingekochte zorg is er bij het zorgkantoor nu nauwelijks. De individuele cliënt ontdekt er echter direct nadeel van als de kwaliteit van de ingekochte zorg onvoldoende is. Het is dan ook belangrijk de cliënt aan te sporen om te letten op de prijs van de geleverde zorg. Daar waar er

voldoende aanbod is en mensen echt wat te kiezen hebben, zou de eigen bijdrage afhankelijk moeten zijn van de daadwerkelijk ingekochte zorg. Zo hebben mensen zelf ook een prikkel om op de prijs te letten. De cliënt krijgt zo een volwaardiger rol en meer regie in de organisatie van de zorg. Hier is goede informatievoorziening en keuzeondersteuning cruciaal. Het is niet de bedoeling kwetsbare ouderen het internet op de sturen om zelf de juiste zorg te vinden. Maar de cliënten die wél een bewuste keuze willen maken voor bijvoorbeeld een verzorgingshuis, al dan niet met hulp van familie, zouden die kans moeten krijgen, bijgestaan door een arts.

De Nederlandse Zorgautoriteit heeft hiervoor het idee van een keuzeplatform ontwikkeld. De kwaliteit van de zorg moet transparant en vergelijkbaar zijn. Via bijvoorbeeld vergelijkingswebsites en advies van de indicatiearts kan de cliënt zo een gedegen keuze maken. Dat prikkelt zorgaanbieders ook om de kwaliteit van de geleverde zorg continu te verbeteren en cliëntgericht te blijven werken.

Efficiënte zorgaanbieders

Tenslotte is de vraag hoe we de aanbieders van AWBZ-zorg zo efficiënt mogelijk laten omgaan met het schaarse AWBZ-geld. De adviesorganen adviseren het grootste deel van de AWBZ-zorg over te hevelen naar de Zorgverzekeringswet (Zvw). Denk daarbij onder meer aan verpleging en verzorging, al met al ongeveer driekwart van de AWBZ-zorg. De zorgverzekeraars hebben een veel sterkere prikkel om zorg in te kopen met een goede prijs/kwaliteit verhouding, mits ze risicodragend zijn. Dat motiveert zorgverzekeraars om doelmatig in te kopen en een optimale afweging te maken tussen extramurale en intramurale zorg. Een goed systeem van risicoverevening is hiervoor een vereiste. Randvoorwaarden zoals bij de basisverzekering zorgen ervoor dat de zorg toegankelijk blijft.

Een deel van de AWBZ-zorg kan als 'romp-AWBZ' in stand blijven als publiek uitgevoerde volksverzekering. Zorg behoort tot een romp-AWBZ als een groot deel van de patiënten wilsonbekwaam is en de financiële consequenties van een (aangeboren)

aandoening te groot zijn om privaat te kunnen verzekeren, zelfs met een systeem van risico-verevening. Daar waar het intensieve en specialis-tische zorg betreft, waar mensen nauwelijks keuze hebben binnen hun eigen woonomgeving, daar moeten we mensen niet lastig vallen met de prijs. Zorg voor regulering, want de markt zal hier niet voor goede prijzen zorgen. Begin met een goede benchmark om kosten en kwaliteitsverschillen inzichtelijk te maken.

Conclusie

Er zijn de afgelopen jaren een aantal uitgebreide adviezen geweest over de AWBZ. De unanieme conclusie luidt dat de AWBZ niet meer te handhaven is in de huidige vorm. Ook zijn er duidelijke oplossingsrichtingen gegeven; de zorg moet meer rondom de cliënt worden georganiseerd en tegelijk meer vernieuwend en efficiënter worden. Deze hervormingen maken de AWBZ-zorg toekomstbestendig maar vooral ook meer gericht op de behoeften van de cliënt. Deze voorstellen zijn dan ook sociaal én liberaal. Doorgaan op de ingeslagen weg betekent enkel en alleen grotere tekorten aan mankracht, geld en een blijvende stroom incidenten zoals die nu het nieuws rondom de AWBZ beheerst. Een teken dat de huidige AWBZ uit haar voegen barst en de solidariteit onder druk staat. Niets doen is geen optie, de politiek is nu aan zet.

Michiel Verkoulen is adviseur in de zorg bij Buitenhuis Advies en lid Route66 en was eerder werkzaam bij de zorgautoriteit.

1. Nadat een interdepartementaal beleidsoverleg (IBO) in 2004 om een analyse was gevraagd, hebben vervolgens de Raad voor de Volksgezondheid en Zorg, de RVZ, in 2006 ('Mensen met een beperking in Nederland: de AWBZ in perspectief') én 2008 ('Beter zonder AWBZ?'), De Nederlandse Zorgautoriteit, NZa, in 2007 ('Care voor de Toekomst') en de Sociaal Economische Raad, de SER, in 2008 ('Langdurige zorg verzekerd: Over de toekomst van de AWBZ') advies uitgebracht. Zie achtereenvolgens www.zorgvoorbeter.nl, www.rvz.net, www.nza.nl en www.ser.nl.

idee

tijdschrift van het Kenniscentrum D66

jaargang 29
nummer 5
november 2008

idee verschijnt 6 x per jaar
ISSN nr. 0927-2518

redactie

Constantijn Dolmans (vz), Marieke van Doorn, Annelou van Egmond, Corina Hendriks, Frank van Mil, Jeroen Niemans, Arthur Olof, Frits Prillewitz, Mark Sanders, Heleen Uijt de Haag, Emily van de Vijver en Anthony Visser.

eindredactie

Corina Hendriks

aan dit nummer werkten mee

Joris Backer, Bram Bensen, Tobias Dander, Klaas van Egmond, Eelke de Jong, Ferry van Kann, Peter Knoers, Pauljan Kuijper, Menno van der Land, Frits van der Schans, Johan Piet, Irina van der Sluijs, Frans Verhagen en Michiel Verkoulen.

fotografie

Herman Wouters

illustraties

Marco van Lierop

concept

Toon Lauwen, Wilmar Grossouw

ontwerp/vormgeving

Wilmar Grossouw, Annebel Schipper

druk

Drukkerij Uleman-De Residentie, Zoetermeer

uitgave en administratie

Kenniscentrum D66
Laan van Meerdervoort 50
Postbus 660, 2501 CR Den Haag
T. 070 356 60 66
E. kenniscentrum@d66.nl

Lezersbijdragen zijn welkom. Inlichtingen over voorwaarden en redactiebeleid kunt u opvragen bij de redactie: idee@d66.nl

Een abonnement geldt voor een kalenderjaar en kan niet tussentijds worden opgezegd. Opzeggen kan uitsluitend schriftelijk tot 1 december van de lopende jaargang. Indien de opzegging voor die datum niet bekend is, wordt het abonnement automatisch voor een jaar verlengd.

Een jaarabonnement kost € 35, studenten € 20, losse nummers op aanvraag

Maak duurzame innovatie een publiek-private agenda

De duurzaamheidsagenda van de overheid wordt overschaduwd door de vraag of we wel of geen kernenergie moeten inzetten om onze energievoorziening zeker te stellen. Deze vraag moet zeker gesteld worden, en aan de orde moet zeker ook komen of de nieuwe kerntoestellen veilig zijn, of grondstoffen als uranium eindig zijn en hoe de proliferatie van kernwapens voorkomen kan worden. Maar wat het antwoord ook zal zijn: kernenergie biedt vooral een oplossing voor de middellange termijn, de zogenaamde transitieperiode. Bovendien blijft de financiële afweging aan het bedrijfsleven. De overheid schept een juridisch kader, maar de industrie investeert. Een andere zaak is het echter bij de productie van duurzame energie. Duurzame bronnen van energie en de ontwikkeling van duurzame productietechnieken dienen de energievoorziening op lange termijn. En daar heeft de overheid op dit moment wel een financieel aandeel in, maar nog geen toekomstvast agenda.

Het stimuleren van duurzame energieproductie betekent momenteel in de praktijk het ronddelen van miljoenen aan overheidssubsidies en daarmee het actief ingrijpen van de overheid in de markt. Iets wat voor D66 geen vanzelfsprekende zaak is. De productie van duurzame energie dient een algemeen maatschappelijk belang. Maar is het daarom verstandig om dit dan te subsidiëren? Het kan ook anders: we kunnen bedrijven verplichten – liefst op Europees niveau – om duurzame energie te produceren.

Het is ook de vraag of er met de huidige subsidies genoeg geïnvesteerd wordt in genoeg fundamenteel onderzoek naar de ontwikkeling van de juiste technologieën. Het is wellicht economisch handig om met veel subsidie zonne-energie te produceren in Nederland, maar voor de lange termijn is het misschien handiger om in Nederland met wind en water en in Zuid-Europa met zon aan de slag te gaan.

Waarom moet de overheid wel investeren? Eigenlijk in zaken die traditioneel altijd voor rekening van de overheid komen. Infrastructuur waar geen bedrijf tot in de oneindigheid verantwoordelijkheid voor neemt

zoals de opslag van CO₂ en kernafval. Daarnaast in laboratoria die privaat R&D aantrekken. Moderne netten die restelektriciteit uit de industrie aankunnen. Pijpleidingen voor de restwarmte. Lege gasvelden of mijnen voor de opslag van CO₂.

In de Tweede Kamer ligt nu een nieuwe kernenergie-wet voor. Een belangrijke wet die anders dan de huidige uit de jaren '60 iets zegt over het opruimen van afval, de nieuwe generaties centrales en de veiligheid. Maar nog belangrijker zal zijn hoe de duurzame technieken ten bate van schone energieproductie worden ontwikkeld en door wie. D66 pleit voor een krachtige samenwerking binnen Europa. En een stevige Europees (juridisch) kader met dito infrastructuur. Een R&D agenda dat duurzame energietransitie ondersteunt. Daarvan is meer te verwachten dan de huidige subsidiecircus, die door haar doelen muren tussen het ministeries van EZ en VROM amper het doel bereikt.

Simone Kukenheim

Beleidsmedewerker bij de Tweede Kamerfractie, D66 Fractievoorzitter D66 Amsterdam Oud-Zuid

Maak duurzame innovatie een publiek-private agenda

De duurzaamheidagenda van de overheid wordt overschaduwd door de vraag of we wel of geen kernenergie moeten inzetten om onze energievoorziening zeker te stellen. Deze vraag moet zeker gesteld worden, en aan de orde moet zeker ook komen of de nieuwe kerncentrales veilig zijn, of grondstoffen als uranium veilig zijn en hoe de proliferatie van kernwapens voorkomen kan worden. Maar wat het antwoord ook zal zijn, kernenergie biedt vooral een oplossing voor de middellange termijn, de zogenaamde transitieperiode. Bovendien blijft het financieel een afweging van het bedrijfsleven. De overheid schept een juridisch kader, maar de industrie investeert. Een andere zaak is het echter bij de productie van duurzame energie. Duurzame bronnen van energie en de ontwikkeling van duurzame producten behoren dieën de energievoorziening op lange termijn. En daar heeft de overheid op dit moment wel een financieel aandeel in, maar nog geen toekomstvaste agenda.

Het stimuleren van duurzame energieproductie betekent momenteel in de praktijk het ronddelen van miljoenen aan overheidssubsidies en daarmee het actief ingrijpen van de overheid in de markt. Iets wat voor D66 geen vanzelfsprekende zaak is. De productie van duurzame energie dient ten algemeen maatschappelijk belang, maar is het daarom verstandig om dit dan te subsidiëren? Het kan ook anders we kunnen bedrijven verlichte – het best op Europees niveau – om duurzaam energie te produceren.

Het is ook de vraag of er niet de huidige subsidies geïvesteerd worden in gemeenschappelijke onderzoek naar de ontwikkeling van de nieuwste technologieën. Het is wellicht economisch handig om niet veel subsidies te zetten in energie te produceren in Nederland, maar voor de lange termijn is het misschien handiger om in Nederland met wind en water en in Zuid-Europa met zonnepanelen te gaan.

Waarom moet de overheid wel investeren? Eigenlijk in zaken die rationeel al hand voor rekening van de overheid om te. Infrastructuur waar geen bedrijf tot in de toekomstigheid verantwoordelijkheid voor neemt.

zoals de opslag van CO2 en kernafval. Daarnaast in laboratoria die privaat R&D aantrekken. Moderne netten die restelektriciteit uit de industrie aankunnen. Pipelijdingen voor de restwarmte. Lege gasvelden of mijnen voor de opslag van CO2.

In de Tweede Kamer ligt nu een nieuwe kernenergie-wet voor. Een belangrijke wetgeving die anders dan de huidige uit de jaren '60 iets zegt over het opruimen van afval, de nieuwe generaties centrales en de veiligheid. Maar nog belangrijker zal zijn hoe de duurzame technieken te behalen van schone energieproductie worden ontwikkeld en door wie. D66 pleit voor een krachtige samenwerking binnen Europa. En een strategische Europese (juridisch) kader met dito infrastructuur. Een R&D agenda die duurzame energietransitie ondersteunt. Daarvoor is meer te verwachten dan het huidige subsidieplan, die door muren tussen het ministeries van EZ en VROM amper het doel bereikt.

Simone Kukenheir,
leids mede-verteker bij de Tweede Kamerfractie,
D66-Fractionsvoorzitter-D66 Amsterdam Oud-Zuid

**Democratie
in Afrika
Steun
uit Europa**

- 3** **Democratie in Afrika / Steun uit Europa**
door [Jasper Veen](#) en [Marieke van Doorn](#) Inleiding op het thema
- 6** **Partijcoalities, verkiezingen en representatieve democratie in Afrika**
door [Neo Simutanyi](#)
- 11** **Democratisch pluralisme en democratie in Kenia**
door [Cyprian Nyamwamu](#)
- 15** **De staat van politieke oppositie**
door [Khabele Matlosa](#) Democratie in zuidelijk en oostelijk Afrika
- 20** **Civil society is dé oppositie van Afrika**
door [Jeroen Mimpfen](#)
- 26** **Een bloedeloze coup**
door [Shaun Mac Kay](#) Het aftreden van Mbeki in Zuid-Afrika
- 32** **Democratie: een Europese uitvinding**
door [José Manuel Durão Barroso](#)
- 36** **Democratie kan niet vanuit Brussel worden georganiseerd**
door [Marieke van Doorn](#) Interview met Rodger Potocki
- 40** **Leiden economische hervormingen tot meer democratie?**
door [Karim Knio](#) en [Anja de Vries](#) EU beleid in Noord-Afrika
- 44** ***New Kids on the Block***
door [Jacek Kucharczyk](#) en [Jeff Lovitt](#) Centraal-Europese landen en democratie
- 49** **Goed bestuur als voorwaarde voor ontwikkelingshulp**
door [Marieke van Doorn](#) Interview met Pascal Richard
- 55** **De prijs van gelijkheid**
door [Roel Mehlkopf](#) Boekrecentie
- 59** **Kredietcrisis: wat nu?**
door [Rogier Swierstra](#) Postbus 66

Democratie in Afrika / Steun uit Europa

De Afrikanen en Europeanen die in deze *idee* aan het woord komen, zijn op dagelijkse basis met democratisering bezig. Als Afrikaanse academicus, Westerse ontwikkelingswerker, of als voorzitter van de Europese Commissie. Voor interesse in democratische ontwikkeling hoef je geen D66'er te zijn. Maar democratie geeft mensen wel de meeste kans op persoonlijke ontwikkeling en zelfbeschikking; onze sociaal-liberale uitgangspunten! Democratische tekorten vind je aan beide zijden van de evenaar. Ondanks de immense contextuele verschillen waarin politieke culturen en systemen tot wasdom zijn gekomen, kan inzicht in het democratisch functioneren van een ander land als spiegel dienen voor het functioneren van je eigen democratische systeem.

Coalitievorming – in Nederland een algemeen geaccepteerd fenomeen – wordt na de instelling van grote coalities in Kenia en Zimbabwe als democratieondermijnende trend beschouwd in Afrika. De oppositie wordt hierdoor namelijk weggevaagd; het voorziet de heersende elite van onbeperkte en ongecontroleerde macht, die aangewend kan worden om burgerrechten te onderdrukken, corruptie te institutionaliseren, staatsinstellingen te kapen en de economie te plunderen. Het artikel van Neo Simutanyi geeft de relatie weer tussen coalitievorming en representativiteit, welke concreet tot uitdrukking komt in Kenia's historische ontwikkeling, als geschetst door Cypriam Nyamwamu.

Waar een oppositiepartij als D66 nu buitengewoon veel aandacht krijgt, in het Nederlandse stelsel van representatieve vertegenwoordiging, is de rol van de oppositie in jonge Afrikaanse staten zeer marginaal. Het districtenstelsel, een erfenis van het koloniale overheersers, zorgt voor een *winner-takes-all*-cultuur waarin naar oppositie niet geluisterd wordt en als onpatriottische kracht wordt weggezet. Khabele Matloza geeft een inzichtelijke presentatie van de obstakels voor sterke oppositie in Afrika. Bij gebrek aan een sterke oppositie, neemt het Afrikaanse

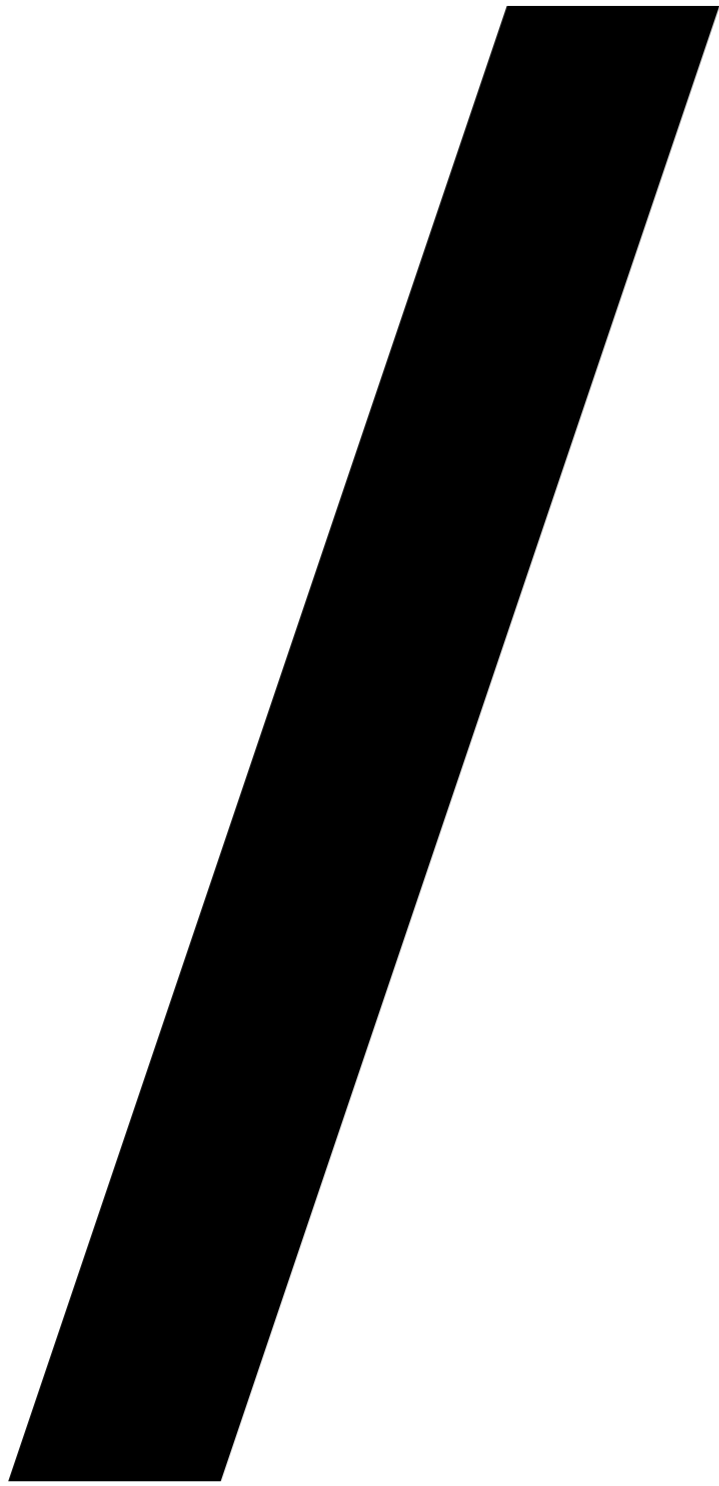
maatschappelijk middenveld steeds meer deze rol in, zo beschrijft Jeroen Mimpfen. Het artikel over het aftreden van Thabo Mbeki door Shaun Mac Kay signaleert een andere ondermijning van de democratie; het buitenspel zetten van het Zuid-Afrikaanse parlement door de dominante ANC-partij.

Europese landen steken veel geld en energie in democratieondersteuning in Afrika. Maar waarom zouden we dit doen? Welke belangen hebben we daar zelf bij? Door te investeren in de democratisering van onze buurlanden en verder weg, investeert de EU in hun openheid en ontwikkeling. We investeren in open markten vanuit eigenbelang; en in eerlijkere samenlevingen waardoor sociale problematiek en politieke, religieuze of culturele radicalisering zullen afnemen. Het laatste is duidelijk een strategisch veiligheidsbelang van de EU. De Portugese voorzitter van de Europese Commissie, José Barroso wil dat Europa andere landen de weg wijst naar democratisering, zonder daarbij één model van democratie op te leggen. Maar het interview met de Amerikaan Rodger Potocki is erg kritisch over de aanpak van de EU; de EU richt zich volgens hem teveel op overheden. Ook kritisch zijn Karim Knio en Anja de Vries. Zij stellen dat EU-beleid politieke liberalisatie en de democratisering zelfs in de weg staat. Het Europese elan in wereldwijde democratisering komt van de nieuwe EU-lidstaten, landen die zelf pas sinds twintig jaar democratisch zijn. Een interview met Pascal Richard van *Zimbabwe Watch* tenslotte geeft inzicht in de rol van Europese steun aan democratisering in de Zimbabwaanse praktijk.

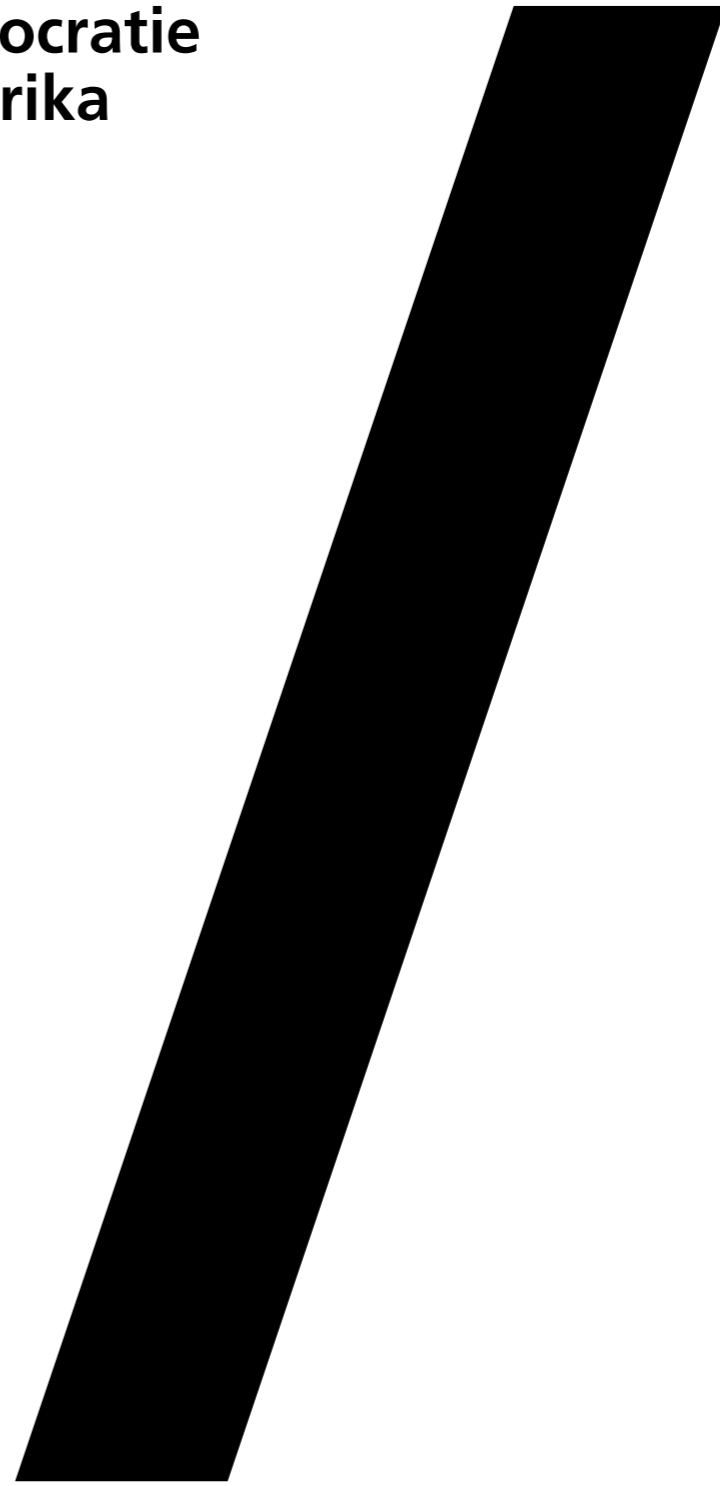
Veranderende samenlevingen vragen om een democratisch systeem dat meegroeit. Geen enkele democratie is ooit 'af'. Hier ligt een gezamenlijke taak, zo stelt Lousewies van der Laan, in haar *Mijn Idee*. Democraten aller landen, verenigt u!

Themaredacteuren

Jasper Veen en Marieke van Doorn.

Democratie in Afrika

Coalitievorming is een belangrijk fenomeen in de Afrikaanse politiek. Vaak worden coalities tussen politieke partijen aangegaan als onderdeel van een kortetermijnstrategie om de zittende regeringspartij uit het zadel te krijgen- of om deze er juist in te houden. Volgens Neo Simuntunyi zijn coalitiepogingen met name bedoeld om persoonlijke belangen te bevorderen. Opportunisme en particularisme zijn inherent aan het Afrikaanse partijstelsel.

door Neo Simuntunyi

Partijcoalities, verkiezingen en representatieve democratie in Afrika

De geschiedenis van Afrikaanse politieke partijen staat bol van coalities, verbonden, splitsingen, hergroeperingen en nieuwe splitsingen. De meeste belangrijke partijen in Afrika zijn tot stand gekomen door verbonden of coalities met andere politieke formaties. Zo ontstonden de eerste politieke partijen in de regio door samensmelting van verschillende hulporganisaties die opkwamen voor de belangen van kansarme Afrikanen en andere bevolkingsgroepen. In de aanloop naar onafhankelijkheid werden verdere coalities gevormd om deze transitie te faciliteren. En in de jaren 90 ontstonden er vele partijcoalities om de macht over te nemen van zittende eenpartij-regeringen; overigens zelden succesvol. Wat zegt deze coalitievorming over de politiek en democratie in Afrika? Is het goed voor de parlementaire democratie?

Partijen en partijstelsels in Afrika

Een politieke partij kan worden gedefinieerd als een organisatie met als belangrijkste functie het samenbrengen en verwoorden van bepaalde belangen, met als doel het verwerven van politieke macht. Andere functies van politieke partijen zijn onder meer het vertegenwoordigen van individuele belangen; zich met politieke eisen tot de wetgevende macht richten; het bij de regering lobbyen voor specifieke acties namens de achterban; het werven en opleiden van politieke leiders; het structureren van keuzes van het electoraat en het formuleren van alternatieve beleidsvoorstellen (Bratton & van de Walle 1997; Erdmann 2007). Oppositiepartijen roepen de machthebbers ter verantwoording en er wordt van hen verwacht dat ze de burgers alternatieven bieden (Lawson 1993).

Men moet er rekening mee houden dat de factoren die aan de vorming van politieke partijen in Afrika ten grondslag liggen aanmerkelijk verschillen van die in ontwikkelde Europese landen. Het oprichten van een politieke partij was in West-Europa de logische stap voor pressie- en belangengroepen die partijen moesten vormen om hun politieke doelen te bereiken. Dit was echter niet het geval in Afrika. Verder werden in West-Europa arbeiders- en sociaal-democratische partijen gesteund door vakbonden. Zakenbelangen werden door conservatieve of christelijke partijen behartigd. Milieu-activisten vormden de groene partijen. Er was met

andere woorden vaak een organisch verband tussen de belangengroepen en de partijen die ze vormden. In Afrika is dit anders. De eerste generatie politieke partijen werd enkel gevormd met het oog op de onafhankelijkheid. Vele partijen werden zelfs pas gevormd tegen het aanbreken van die onafhankelijkheid, specifiek om deel te nemen aan de verkiezingen. De tweede generatie partijen ontstond in het kielzog van de herinvoering van het meerpartijstelsel. Deze partijen waren in veel opzichten electorale machines, ontworpen om het huidige regime te vervangen, en vaak dienden ze als middel ter verwezenlijking van de persoonlijke machtsambities van de leiders.

De zwakheden van Afrikaanse politieke partijen zijn uitvoerig behandeld in de literatuur (zie ook de bijdrage van Khabele Matlosa in dit nummer). Dit zijn onder meer: een gebrek aan institutionalisering, een hoge mate van verdeeldheid en versplintering, gebrek aan financiële middelen, zwakke banden met de samenleving, overheersing van individuele persoonlijkheden, afwezigheid van duidelijk beleid of verschillen in partijprogramma, gebrek aan georganiseerde vertegenwoordiging in het hele land en de afwezigheid van een duidelijke en herkenbare achterban. Veel democratiewaarnemers komen tot de conclusie dat Afrikaanse partijen niets meer zijn dan een verzameling stedelijke elites die bijeengehouden wordt door patronage (en het vooruitzicht van toegang tot de middelen die de regering ter beschikking staan) maar die op lokaal niveau, met name in het agrarische achterland, niet effectief zijn. In toenemende mate worden Afrikaanse partijen gezien als electorale machines die de persoonlijke belangen van machtige, ambitieuze politici behartigen, en niet als permanente instituties op basis van lidmaatschap die maatschappelijke belangen samenbrengen en verwoorden. Vaak vormen maatschappelijke organisaties een betere afspiegeling van de problemen in een maatschappij; ze zijn veel mondiger en beter georganiseerd dan politieke partijen (zie bijdrage van Jeroen Mimpen in dit nummer). Maatschappelijke organisaties hebben vaak een betere toegang tot financiële steun uit het buitenland dan politieke partijen. Dit is echter ook te wijten aan de slechte organisatie van het werven van fondsen door partijen zelf.

Een belangrijk kenmerk van Afrikaanse politieke partijen is dat ze vaak zijn gebaseerd op etnisch-regionale loyaliteit. Politici gebruiken etnisch-regionale sentimenten om politieke steun te verkrijgen. Dit leidt over het algemeen tot grote versplintering. Ook nemen deze sentimenten de plaats in van het formuleren van een partijprogramma of beleidsalternatieven. Verder zijn Afrikaanse partijen vaak massapartijen of *catch-all* partijen die zich richtten op uiteenlopende maatschappelijke belangen. Onder deze omstandigheden is het moeilijk om de belangen te vertegenwoordigen van specifieke groepen zoals arbeiders, zakenlieden of boeren. Op een zeer zeldzame uitzondering na, hebben partijen die gebaseerd waren op klasse weinig succes gehad bij de bevolking. In Zambia deed een partij die speciaal opgericht was om boeren te vertegenwoordigen, de *National Lima Party* (NLP), het zeer teleurstellend in de verkiezingen van 1996. Een andere partij, de *Social Democratic Party* (SDP), die de belangen van arbeiders en andere gemarginaliseerde groepen in de samenleving vertegenwoordigde, werd in de verkiezingen van 2001 volkomen overschaduwed en kreeg landelijk minder dan één procent van de stemmen. Ook in Kenia en Malawi deden partijen het slecht die zich met links identificeerden en specifiek de belangen van arbeiders en boeren wilden vertegenwoordigen.

Coalities en vertegenwoordiging

Voor het begrijpen van de hedendaagse Afrikaanse coalitiepolitiek is het belangrijk om de complexiteit van de Afrikaanse politieke vertegenwoordiging en partijstelsels in aanmerking te nemen. Is in dit licht het vormen van partijcoalities goed voor democratische vertegenwoordiging, politieke stabiliteit en consolidatie van het partijstelsel? Kadima (2003) stelt dat een van de effecten van partijcoalities is dat de coalitiepartners profiteren van een geleidelijke ideologische en politieke harmonisering. In het geval van Zuid-Afrika gebeurde dit in de vorm van de dominantie van de neoliberale ideologie, die – zij het met tegenzin – zelfs door links georiënteerde partners als COSATU (vakbond) en SACP (communistiche partij) is geaccepteerd. Hoewel partijcoalities hun voordelen hebben, hebben ze met name ook nadelen. Politieke partijcoa-

‘Coalities hebben hun weerslag op de oppositie doordat zij de omvang ervan verkleinen en haar verdelen. Hierdoor verzwakt het partijstelsel en worden de principes van vertegenwoordiging aangetast’

lities kunnen bijvoorbeeld ernstige schade toebrengen aan het partijstelsel door brede coalities te vormen, wat een ondermijning betekent van de rol van de oppositie als *‘check and balance’* van de regering. Als grote partijen deel uitmaken van een regeringscoalitie heeft het publiek weinig tot niets meer te zeggen en vermindert de politieke aanspreekbaarheid. De op handen zijnde grote coalitie in Kenia zal precies dat bereiken: de uitschakeling van de oppositie en de vermindering van effectieve *checks and balances*. Elders betoogde ik al dat de afspraak om de macht te delen, hoewel zeer welkom vanwege de afname van politieke spanningen en geweld in Kenia, is gebaseerd op zeer zwakke uitgangspunten. Het zal niet bijdragen aan de consolidatie van de democratie (Simutanyi 2008). Een situatie waarin de winnaar (de ODM met 100 parlamentszetels) de macht moet delen met een verliezende PNU (met ongeveer 46 zetels) is tegen de politieke logica.

Coalities hebben hun weerslag op de oppositie doordat zij de omvang ervan verkleinen en haar verdelen, waardoor het partijstelsel verzwakt wordt en de principes van vertegenwoordiging worden aangetast. Ook peilen politieke partijen zelden de meningen aan de basis voordat ze coalitiebesprekingen aangaan. De UPND, de FDD en de UNIP in Zambia spraken bijvoorbeeld niet met hun leden voordat ze voor de verkiezingen van 2006 een coalitie aangingen. Daardoor waren le-

den in verwarring, en konden ze er soms niet toe gezet worden kandidaten te steunen die niet uit hun eigen partij afkomstig waren. Het is zeker dat coalitiebesluiten vaak eenzijdig worden genomen door de partijtop, terwijl weinig of geen advies is ingewonnen onder de gewone leden. Lembani (2006) merkt op dat het in Malawi de leiders zijn die besluiten wanneer en hoe coalities worden gevormd en beëindigd. De ervaring in oostelijk en zuidelijk Afrika suggereert dat coalitiebesluiten vaak niet het product zijn van publiek debat en brede interne consultatie om tot een consensus te komen.

De bouwers van partijencoalities zijn doorgaans de partijleiders, en die zijn vaak gemotiveerd door hun verlangen om aan de macht te komen. In Kenia was Raila Odinga betrokken bij zowel het vormen van de NARC en de ODM om zichzelf in de juiste positie te manoeuvreren voor het presidentschap. Zijn ambitie was ondubbelzinnig; iedereen wist dat hij inzette op het recht van zijn etnische groep om na Kibaki te regeren. Omdat de coalitiebeslissingen bedoeld zijn om persoonlijke belangen te bevorderen, worden ze niet blootgesteld aan intense debatten, uit angst dat ze tijdens een partijcongres afgewezen zouden worden. Wil echter het principe van interne democratie van toepassing zijn op partijen, dan is een zekere consultatie noodzakelijk opdat leden medeverantwoordelijk zijn voor de beslissing.

Conclusie: de politieke elite

Het vormen, en uiteindelijk weer uiteenvallen, van coalities treedt op waar politieke leiders hun politieke macht op nationaal niveau willen winnen of handhaven. Tegen de achtergrond van personen- en patronagepolitiek is partijlidmaatschap van geen betekenis. Waar het om draait zijn de

belangen van de elites, die politieke partijen gebruiken als middel om hun politieke ambities na te jagen. Daarom is het voor hoge partijmensen niet moeilijk om uit hun partij te stappen, om lid van de regering te worden, en om terug te keren in oppositiekringen wanneer ze uit de gratie van de regering raken.

Hoewel partij- en verkiezingsstelsels van invloed zijn op de aard van de coalitiepolitiek, zegt de rol van de politieke actoren en hun gedrag veel over de onvoorspelbaarheid en instabiliteit van coalities in de regio. Voor partijen die zijn georganiseerd rond personen en geen programmatische platforms hebben, is het moeilijk hechte banden te smeden met anderen, vooral als zo'n coalitie ze geen kans geeft om toegang te krijgen tot macht, rijkdom en privileges. Partijleiders zijn bezig met zichzelf te winnen, niet voor hun partij. Coalities of bondgenootschappen tussen partijen zijn vaak van voorbijgaande aard – ze hebben geen cohesie, en zijn bedoeld om de persoonlijke ambities van sommige leiders te bevorderen. Omdat coalities een arena van factiestrijd zijn, zijn ze een ernstige belemmering voor het bouwen van een stabiele democratie. Er is geen cultuur van het vormen van stabiele regeringscoalities. Hieraan wordt bijgedragen door het ontbreken van een juridische structuur voor samenwerking tussen partijen voor en na verkiezingen. Het 'winner-takes-all' verkiezingssysteem zal moeten worden hervormd als we willen dat partijen hun rol spelen van vertegenwoordiger op basis van meerderheden.

Dr. Neo Simutanyi is werkzaam bij het *Centre for Policy Dialogue* (Lusaka, Zambia).

Vertaling **Wouter van den Berg** (vertaalbureau.nl).

‘In West-Europa was er een organisch verband tussen belangengroepen en de partijen die ze vormden. In Afrika is dit anders’

Het politieke pluralisme in Kenia is zwak. Al decennia vechten politieke oppositieleiders en maatschappelijke organisaties voor een meerpartijendemocratie. Tot onvrede van, en geblokkeerd door, de heersende KANU-partij. Een historisch overzicht door Cyprian Nyamwamu.

door **Cyprian Nyamwamu**

Democratisch pluralisme en democratie in Kenia

Na onafhankelijkheid in 1963 werd in Kenia een meerpartijendemocratie ingesteld naar het Engelse Westminster-model. Dit had een garantie moeten zijn voor een politieke systeem waarbij twee of drie grote partijen zouden strijden om het bewind. Maar de belangen van de politieke elite zorgden ervoor dat het model waarbij de oppositie een schaduwkabinet zou vormen, de grootste partij zou bekritisieren en beleidsvoorstellen zou indienen, geen doorgang vond.

Dit artikel geeft een beschouwing van de tumultueuze ontwikkeling die het politieke stelsel in Kenia heeft doorgemaakt sinds de onafhankelijkheid. Het heeft als doel te laten zien dat het pluralisme nog niet is ingebed en dat het een wankelende norm blijft in het Keniaanse politieke systeem; kwetsbaar en niet geïnstitutionaliseerd.

De Kenyatta-jaren: de facto autocratische éénpartijstaat

Kenia verwierf in 1963 onafhankelijkheid van Groot-Brittannië. In 1962 waren de twee grootste politieke partijen, de *Kenya African National Union* (KANU) en de *Kenya African Democratic Union* (KADU) uitgenodigd in het Engelse Lancaster om met de koloniale regering te onderhandelen over een acceptabele onafhankelijkheidsconstitutie. Zoals verwacht stelde deze constitutie een parlementair systeem in naar het Engelse Westminster-model, waarin de minister-president het hoofd van de regering zou zijn, en het hoofd van de partij met de meeste zetels in het parlement. In dit systeem doen de partijen die de verkiezingen niet winnen dienst als politieke oppositie. In de oorspronkelijke onafhankelijkheidsconstitutie wer-

den verder zowel de functie van staatshoofd als die van minister-president gecreëerd. In 1964 echter kreeg Jomo Kenyatta, door verschillende amendementen die aan de constitutie werden toegevoegd, alle macht onder zich en bekleedde hij de functie van president, terwijl de functie van premier uit het politieke stelsel verdween. Bovendien kwam kort na de onafhankelijkheid de door premier Kenyatta geleide regeringspartij KANU, die de KADU als een bedreiging zag voor de nieuwe democratie, met het voorstel om de politieke partijen samen te voegen. Na maanden van dwang en mooie beloften gaf de KADU uiteindelijk toe en ging zij samen met de KANU. In 1966 legde de toenmalige vice-president en vice-voorzitter van de KANU, Jaramogi Oginga Odinga, zijn ambt neer, verliet de KANU en richtte de *Kenya People's Union* (KPU) op. Het waren politieke en ideologische meningsverschillen die Oginga Odinga en zijn politieke medestanders tot deze stap brachten. De KANU verbood de KPU uiteindelijk in de nasleep van de val van de machtige secretaris-generaal van de KANU, Thomas Mboya, in 1969.

Nu de KPU verboden was en KANU en KADU één partij vormden, was Kenia veranderd in een *de facto* eenpartijstaat. De oppositie werd overtuigend weggevaagd. Politiek pluralisme was een concept geworden dat enkel nog bestond in enkele hoofden van de politieke elite en de activisten. In het politieke systeem zou het jarenlang geen voet meer aan de grond krijgen.

De Moi-jaren: de jure eenpartijstaat

In 1978 volgde Daniel Arap Moi president Kenyatta op. In juni 1982 veranderde het parlement de constitutie zodat Kenia nu ook een *de jure* eenpartijstaat was. Dit maakte het oprichten van politieke partijen illegaal en subversief. Lid zijn van een andere partij dan de KANU werd gezien als ondermijning van het regime en werd zwaar bestraft.

Het voorzag de heersende elite van onbeperkte en ongecontroleerde macht, die zij gebruikte om burgerrechten te onderdrukken, corruptie te institutionaliseren, staatsinstellingen te kapen en de economie te plunderen.

Deze wetswijzigingen zorgden ervoor dat politieke bewegingen buiten de KANU zich in het geheim gingen organiseren. De druk om wetsartikel 2A, dat stelde dat het vormen van een andere partij dan de KANU verboden was, te herroepen, werd in de loop van de jaren 80 steeds sterker en het politiek activisme voor hervorming groeide. Mede als gevolg hiervan werd het artikel in 1991 door het parlement herroepen. De belangrijkste organisaties die zich tussen 1979 en 1992 inzetten voor de terugkeer van een meerpartijstelsel waren de *December Twelve Movement* (DTM), de *National Development Party* van Oginga Odinga en Moseti Anyona en het *Forum for the Restoration of Democracy* (FORD).

De meerpartijen-jaren: meerdere partijen zonder democratie

Het was een combinatie van deze interne politieke druk én toenemende druk vanuit het buitenland om democratie de ruimte te geven – als voorwaarde voor het blijven geven van ontwikkelingshulp –, die autocratische regimes zoals dat van Kenia deden besluiten om het vormen van politieke partijen weer te accepteren. Zij het met tegenzin.

Doordat het meerpartijstelsel weer werd ingesteld vormden zich veel nieuwe partijen. In 1997 had FORD, de organisatie die politieke leiders steunde bij de herroeping van artikel 2A in 1992, meer dan elf politieke partijen voortgebracht. Daaronder waren *FORD Kenya*, *FORD Asili*, *FORD People*, *Safina*, *SDP*, *de Democratic Party* en *de National Development Party*. De versoepeling van de wet leidde ook tot de vorming van duizenden maatschappelijke organisaties buiten de overheid waaronder de *Kenya Human Rights Commission* en de *Legal Resources Foundation*, maar ook sociale bewegingen en lobby- en pressiegroepen zoals de *National Convention Executive Council* (NCEC).

Deze politieke partijen en maatschappelijke organisaties kwamen tot de gezamenlijke conclusie dat het herroepen van artikel 2A had geleid tot een meerpartijstelsel, maar wel zonder echte democratie. Daarom was volgens hen een nieuwe constitutie nodig die van Kenia een democratische staat met een democratische cultuur zou maken. De KANU bleef als regeringspartij bij het stand-

punt dat het toestaan van meerdere politieke partijen al te ver ging. In 2002 verklaarden de samenwerkende oppositie en maatschappelijke organisaties dat democratie onder het KANU-bewind niet haalbaar was. Met groot succes vormden ze de *National Rainbow Coalition*, die de KANU na bijna veertig jaar alleenheerschappij uit de regering zette.

De Kibaki-jaren: overgang naar democratie mislukt

In deze regenboog-coalitie ontstonden echter spanningen over het verdelen van de macht. Hierdoor liep het opstellen van een nieuwe con-

stitutie volkomen vast, en in 2005 werd uiteindelijk een voorstel voor een nieuwe constitutie bij referendum afgewezen. De constitutionele chaos duurde voort, en de controversiële overwinning van Kibaki bij de presidentsverkiezingen in 2007 zorgde voor een golf van ongekend geweld. Nadat meer dan duizend mensen waren omgekomen en bijna 400.000 mensen waren gevlucht, werd een regering van nationale eenheid (GNU, *Government of National Unity*) gevormd volgens de *National Accord and Reconciliation Agreement* met Kibaki als president en Raila Odinga als premier.

‘Lid zijn van een andere partij dan de KANU werd gezien als ondermijning van het regime en werd zwaar bestraft’

Het GNU-akkoord wierp echter een nieuw dilemma op. Alle politieke partijen in het parlement zaten nu in de regering, behalve één partij die maar één parlamentslid had. Het Westminster-model was ingestort en nu moest er gezocht worden naar een nieuwe manier om de oppositie binnen de politiek te houden. Een aantal parlamentsleden stelden voor om een ‘Grand Opposition’ te vormen waarbij backbenchers van verschillende partijen samen worden gezien als de oppositie.

Dit voorstel is nog steeds zeer controversieel omdat het een grote uitdaging betekent voor de toch al zwakke coalitie die tot stand kwam in een compromis met bemiddeling van de Afrikaanse Unie en Kofi Annan op 28 februari 2008.

Conclusie

Hoewel de onafhankelijkheidsconstitutie het doel had een democratische staat te vormen waarin democratisch pluralisme geïnstitutionaliseerd werd, waren de leiders van de onafhankelijkheidsbeweging hierop tegen. Ze gingen snel over tot het overnemen van de KADU, zodat de KANU de enige partij zou zijn. De staat werd gemonopoliseerd door het presidentiële autoritarisme; alle voor een democratie belangrijke instituties zoals politieke partijen, vakbonden en maatschappelijke organisaties werden ontmanteld. Onder het presidentiële autoritarisme werd het democratische pluralisme zowel de facto als de jure uitgebannen.

Het herstel van het meerpartijenstelsel na het herroepen van wetsartikel 2A in 1992 leidde tot de vorming van politieke partijen en een explosie van het aantal NGO's, beide onmisbare elementen van democratisch pluralisme. Maar omdat de constitutie, die door de amendementen tijdens het bewind van de KANU nog steeds gebaseerd is op een eenpartijstelsel, nog niet vervangen is, wordt het democratisch pluralisme nog steeds in zijn mogelijkheden beperkt.

Cyprian Nyamwamu is als politicoloog werkzaam bij de *National Convention Executive Council* (NCEC), een belangrijke non-gouvernementele politieke organisatie in Nairobi die actief is op het gebied van democratisering en beter bestuur van het land. Hij is ook lid van de Sociaal Democratische Partij van Kenia.

Vertaling **Janneke Hopman** (vertaalbureau.nl).

De meeste landen in zuidelijk en oostelijk Afrika kennen een meerpartijenstelsel. Dit is echter niet voldoende om een echte democratie te vormen. Daarvoor is ook een krachtige politieke oppositie nodig. Enkele knelpunten en uitdagingen voor oppositiepartijen in Afrika.

door **Khabele Matlosa**

De staat van de politieke oppositie

Democratie in zuidelijk en oostelijk Afrika

Politieke partijen spelen een cruciale rol bij het proces van democratisering in oostelijk en zuidelijk Afrika. Of zouden moeten spelen. Het bestaan van meerdere partijen is één ding, maar het gelijkwaardig invloed kunnen uitoefenen op democratisering is iets heel anders. Slechts in één land – Swaziland – zijn politieke partijen helemaal verboden; in andere bestaan ze wel, maar is er een situatie ontstaan waarin één partij overheerst, die zijn politieke hegemonie stevig heeft gevestigd. In weer een ander land – Zimbabwe – is de mate van politieke polarisatie en intolerantie dusdanig, dat oppositiepartijen machteloos staan tegen een overheersend en repressief bewind.

Vaak bestaat er in zuidelijk en oostelijk Afrika een zeer gespannen verhouding tussen de regerende partij en de oppositie. De regering kan veel meer gebruik/misbruik maken van middelen die hen ter beschikking staan ten koste van oppositiepartijen.

Wij stellen hier dat politieke partijen bij het uitoefenen van hun functie in het democratiseringsproces in de regio met zeven belangrijke problemen en uitdagingen te maken hebben.

Partijenstelsel en ideologische helderheid

Een eerste knelpunt heeft betrekking op de verschillende partijenstelsels in de lidstaten in zuidelijk Afrika. Ondanks de variatie in partijenstelsels gaat er in zo goed als alle landen achter de façade van een meerpartijenstelsel slechts één dominante partij schuil. De meeste landen – ook Botswana, de meest gevierde stabiele liberale democratie in de regio – worden gedurende een lange periode overheerst door één partij (vaak de regerende partij), terwijl de oppositiepartijen zwak, verdeeld en ontwricht zijn. De grote uitzondering op deze regionale trend is Mauritius, waar alle partijen regelmatig de kans krijgen om een regering te vormen.

Wanneer één partij dominant is, is de uitkomst van de verkiezingen meestal niet verrassend. Het 'dominante-partij syndroom' is echter op zichzelf geen bedreiging voor het institutionaliseren van democratie. Het leidt alleen tot beperkingen.

‘Leiders van regeringspartijen staan bekend om hun onwil om oppositieleiders te betrekken bij nationale beleidskwesties. Sterker nog: sommige leiders van regeringspartijen weigeren zelfs om tijdens verkiezingscampagnes met oppositieleiders te debatteren’

Ten tweede bestaat er, los van de aard van het partijstelsel en de afwezigheid van verschillende partijen, bij politieke partijen vaak een gebrek aan ideologische helderheid en onderscheid. Als gevolg daarvan lijken de partijen erg op elkaar en brengen ze dezelfde actiepunten in hun campagnes naar voren. Vaak hebben die weinig beleidsinhoud en is het slechts een grote lijst beloftes die na de verkiezingen voor het merendeel niet ingelost worden. Verkiezingscampagnes draaien veelal om personen in plaats van om helder gedefinieerde en ideologisch omliggende posities en beleidsvoorstellen. Kiezers kiezen daarom voor partijen of kandidaten niet zozeer om hun beleidsvoorstellen, maar op basis van persoonlijkheden, patronagepolitiek en affiniteit wegens etniciteit, stam of ras. De eerste democratische verkiezing met meer-

dere partijen sinds veertig jaar in de Democratische Republiek Congo (DRC) is hier het meest recente voorbeeld van. Het kopen van stemmen was de algemene trend in de verkiezingscampagne in de DRC, die voorafging aan de presidents- en parlementsverkiezing van 30 juli 2006. Dit werd verder gefaciliteerd door de zware armoede en de diepgewortelde cultuur van patronage en subsidies. De uitdaging voor partijen in de regio is om zich te onderscheiden in hun ideologie om zo tijdens campagnes beleidsvoorstellen te kunnen doen die duidelijk verschillen van die van andere partijen. Zo kan het electoraat kandidaten kiezen op basis van hun beleid in plaats van op hun persoonlijkheid of andere overwegingen, zoals patronage of verwantschap.

Coalities en Conflicten

Een derde probleem is dat politieke partijen niet graag relaties of coalities aangaan met gelijkgestemde partijen en organisaties; eventueel over de grenzen heen. Vaak zijn deze verbintenissen er in het geheel niet, en als ze er al zijn, dan zijn ze zwak en beperken ze zich slechts tot een samenwerking om geld in te zamelen. Het vormen van coalities op landelijk niveau is een zwakke plek van veel politieke partijen in deze landen, met slechts enkele uitzonderingen, zoals Mauritius, Malawi, Zuid-Afrika en Mozambique (Kadima 2006). Oppositiepartijen hebben zelden harmonieuze betrekkingen, niet onderling maar ook niet met regeringspartijen. Er is nauwelijks sprake van regelmatige dialoog tussen regeringspartijen en oppositiepartijen, noch tijdens noch na verkiezingen. Leiders van regeringspartijen staan bekend om hun onwil om oppositieleiders te betrekken bij nationale beleidskwesties. Sterker nog: sommige leiders van regeringspartijen weigeren zelfs om tijdens verkiezingscampagnes met oppositieleiders te debatteren. Een interessante episode deed zich voor tijdens de tweede stemronde van de presidentsverkiezing in Congo. De twee belangrijkste kandidaten, Joseph Kabila en Pierre Bemba, konden zelf geen campagne meer voeren door de zeer beladen verkiezing, en droegen de verantwoordelijkheid hiervoor over aan hun echtgenotes. De kandidaten kozen voor deze 'innovatieve' methode omdat de spanningen rondom de verkiezingen te hoog waren opgelopen.

Ook zijn interne partijconflicten een veel voorkomend gegeven in de zuidelijke en oostelijke regio. Deze conflicten kunnen verborgen of openlijk zijn, gewelddadig of niet-gewelddadig en van korte of lange duur, afhankelijk van de politieke context van een land. Interne partijconflicten, in het bijzonder gewelddadige, zijn het resultaat van een gebrek aan democratie binnen een partij. Als het hebben van een afwijkende mening binnen een partij verboden wordt, grijpen partijleden soms naar onparlementaire middelen om hun ontevredenheid tot uiting te brengen over de manier waarop de partij wordt geleid. Conflicten binnen een partij kunnen langduriger of heftiger worden in verkiezingstijd, vanwege het kiezen van partijleiders en het nomineren van verkiezingskandidaten. Enkele nadelige effecten van conflicten binnen partijen zijn de wijdverbreide fenomenen van partijsplitsing, het snel in aantal toenemen van partijen en het zich aandienen van onafhankelijke kandidaten. In de algemene verkiezingen van Malawi in mei 2004 was er een groot aantal onafhankelijke kandidaten, die samen meer stemmen kregen dan de partijen en meer zetels in het parlement innamen (Patlosa & Patel 2006).

Politieke migratie

Een vijfde knelpunt, dat gerelateerd is aan het probleem hierboven, is dat van het overlopen naar een andere partij. Elders (Matlosa & Shale 2007) hebben we betoogd dat overlopen vergelijkbaar is met migratie binnen een land, wanneer mensen vanuit minder welvarende gebieden migreren naar relatief welvarende gebieden. Aan de basis van overlopen (politieke migratie) staat de hoop van politici dat de kans om te regeren bij de nieuwe partij beter is dan bij de oude. Hoewel overlopen niet per definitie ongewenst is in een democratie kan het, als het niet goed wordt gereguleerd, het groeien van het aantal partijen verder in de hand werken. Dit kan nadelige gevolgen hebben voor reeds verdeelde partijstelsels en jonge parlementaire democratieën. Als splitsingen optreden, lijden daar niet alleen politieke partijen onder, maar ook bijvoorbeeld de wetgevende macht. De wetgevende macht is een cruciale politieke institutie voor de parlementaire democratie, waarin partijen een actieve rol hebben bij het maken van wetten. Maar de wetgevende macht is slechts zo goed als zijn samenstellende delen – de parlements-

Anneke Galama

Democratie in Afrika: een ruwe diamant?

Enige tijd geleden sprak ik een ambtenaar van het Congolese Ministerie van Mijnbouw en Mineralen. Onze conclusie: ontwikkelingshulp naar Congo is overbodig. Het land is zo rijk aan bodemschatten (zoals olie en diamant) dat het enige wat de regering hoeft te doen, is de opbrengsten eerlijk verdelen. De minister voegde er echter aan toe dat als hij bedrijven ontving voor onderhandelingen, er eerst een envelop met dollars onder de deur geschoven moest worden.

In Afrika speelt politiek zich af op twee podia, maar met dezelfde acteurs. Aan de ene kant is er de politiek op papier, die niet altijd realistisch is, ook al zien internationale verkiezingswaarnemers het graag anders. Daarnaast is er de politiek als arena waar de toegang tot economische macht, geld en invloed wordt uitgespeeld. In onze ogen corruptie; in de ogen van veel Afrikanen een manier om voor je naasten zorgen.

Maar er is hoop: kritische burgers die niet langer na verkiezingen in het duister willen tasten over werk of scholing, ambtenaren die de truc met de envelop moe zijn. Dé voorwaarde voor het ontwikkelen van Afrikaanse democratie is het ondersteunen van deze groeiende groep critici, en hen te helpen in het politieke debat.

Nederlandse initiatieven kunnen hier een bijdrage aan leveren. Fatal Transactions, met het Nederlands Instituut voor Zuidelijk Afrika (NiZA) als één van de leden, is een internationale campagne die zich richt op de relatie tussen grondstoffen, corruptie en conflicten. Via lawaai in het publieke domein, en een stille lobby achter de schermen, probeert deze campagne regeringen en bedrijven te stimuleren om samen te werken in de strijd tegen corruptie en conflict.

Anneke Galama

Internationaal Coördinator Fatal Transactions

www.fataltransactions.org

Foto Artien Utrecht (Hivos)

leden dus, die lid zijn van een politieke partij. Als de samenstellende delen zwak en verdeeld zijn, heeft dat onvermijdelijk negatieve effecten op de wetgevende macht.

Partijfinanciering en leiderschap

Als laatste wil ik nog twee meer algemene uitdagingen voor politieke partijen in zuidelijk en oos-

telijk Afrika noemen. Allereerst moeten politieke partijen levensvatbaar zijn, zodat er een gezonde strijd om de macht en het vormgeven van het ontwikkelingstraject mogelijk is. Een gezonde geldstroom (partijfinanciering) staat hoog op de lijst van basiseisen waaraan een partij moet voldoen om te kunnen presteren. Meer dan ooit is zowel tijdens als na verkiezingen geld nodig.

Alleen met voldoende financiële middelen kunnen politieke partijen effectief deelnemen aan het bestuur. Financiële middelen geven oppositiepartijen de mogelijkheid om de regerende partijen en hun beleid effectief uit te dagen. En ook de regerende partijen hebben een budget nodig om te functioneren en zo hun positie tegenover het electoraat te consolideren.

Ten tweede is de effectiviteit van politieke partijen afhankelijk van de kwaliteit van hun leiding. Hoe goed of slecht een partij haar taken uitvoert, is in de eerste plaats afhankelijk van hoe dynamisch, democratisch en idealistisch haar leiding is. Partijen moeten daarom een politieke school zijn waar democratisch leiderschap wordt ontwikkeld; leiderschap waaronder instituties effectief werken, maar ook leiderschap waarmee het land kan worden bestuurd. Als partijen niet in staat zijn om democratisch leiderschap te ontwikkelen, is dit niet alleen nadelig voor de partij zelf, maar ook voor het land. De kans is dan groot dat het land zal worden bestuurd door ondemocratische leiders zonder visie. Met andere woorden, voor democratie zijn zowel op het macroniveau van het land als op het microniveau van de partij democraten nodig. Het is voor de partijleiding noodzakelijk om de democratische cultuur en praktijk te omarmen.

Samenvattend kunnen we de volgende belangrijke uitdagingen onderscheiden waar Afrikaanse politieke partijen mee te maken krijgen bij het uitoefenen van hun rol in de democratie;

- [1] de aard van het bestaande partijensysteem,
- [2] gebrek aan ideologische oriëntatie en een stevig beleidsfundament,
- [3] weinig betrekkingen tussen partijen over grenzen heen (regionaal, continentaal en internationaal),
- [4] weinig ervaring in het onderhouden van betrekkingen met andere partijen door middel van coalities binnen een land zowel voor als na verkiezingen, en
- [5] het gebrek aan visionair, dynamisch, actief en democratisch leiderschap.

Dr. Khabele Matlosa is hoofd Research bij EISA (Instituut Verkiezingen Zuid-Afrika).

Vertaling **Janneke Hopman** (vertaalbureau.nl).

In veel jonge democratieën zijn politieke partijen zwak georganiseerd, onder meer door een gebrek aan steun en partijfinanciering. Non-gouvernementele organisaties (NGO's) daarentegen ontvangen wel veel internationale ondersteuning voor hun lobby en beleidsbeïnvloeding. Hierdoor nemen ze gedeeltelijk de rol van politieke oppositie over van politieke partijen. Dit is echter geen oplossing voor de Afrikaanse democratie op de lange termijn.

door Jeroen Mimpen

Civil society is dé op positie in Afrika

Bij het concept democratie denkt men in Europa over het algemeen aan de rol van het gekozen parlement, met daarin sterke politieke partijen. In veel Afrikaanse democratieën zijn politieke partijen echter erg zwak georganiseerd en/of domineert een enkele politieke partij. De interne democratie van Afrikaanse politieke partijen is veelal slecht vormgegeven, de link met de achterban is niet heel duidelijk aanwezig, corruptie en nepotisme liggen altijd op de loer, en samenwerking en communicatie met andere partijen is vaak zeer problematisch. Er zijn wel grote verschillen. Zo zijn in sommige landen, zoals Mozambique en Tanzania, behoorlijk sterke politieke partijen – overgebleven uit de vrijheidstrijd – in de regering vertegenwoordigd, maar is de oppositie niet in staat om hier voldoende tegenover te zetten. In andere landen, zoals Kenia, is het politieke landschap veel vloeibaarder en veranderen coalities en politieke

partijen bijna jaarlijks van samenstelling. Veel politieke partijen zijn zwak geïnstitutionaliseerd waardoor individuele politici in een machtsvacuüm kunnen opereren. Dit gaat zelfs zo ver dat parlementsleden regelmatig tussen verkiezingen door van politieke partij veranderen of namens hun politieke partij aan een regering deelnemen zonder instemming van de partij. Dit gebeurde niet alleen in Kenia, maar bijvoorbeeld ook in Malawi en Zambia. In veel Afrikaanse landen kunnen politieke partijen maar moeizaam de regering ter verantwoording roepen. Deze oppositierol is in de loop der jaren gedeeltelijk overgenomen door niet-gouvernementele organisaties (NGO's).

De groei en bloei van NGO's

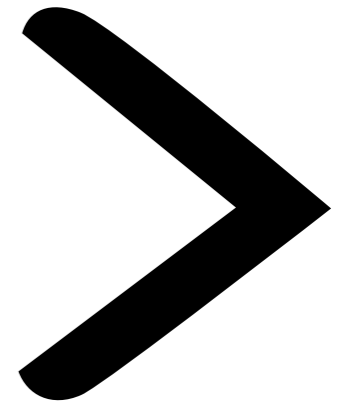
De Afrikaanse *civil society* of NGO-sector bloeide op aan het einde van de jaren zeventig en beleefde een enorme groei in de jaren tachtig. Veel van de

opgerichte organisaties in de sociale sector waren verbonden met bevrijdingsbewegingen. In de eerste jaren na de onafhankelijkheid werkten NGO's en overheid hand in hand om het land verder te ontwikkelen en de gevolgen van jarenlange onderdrukking, economische achterstelling en rassendiscriminatie aan te pakken. Vanwege de sterke verbondenheid tussen de heersende politieke partijen en *civil society* – ze kwamen immers beide voort uit de vrijheidsbeweging – was er een grote mate van harmonie en samenwerking in het aanpakken van sociale problematiek.

In de loop van de jaren 90 verslechterde de relatie tussen overheid en NGO's echter. De verwachtingen over de nieuwe regeringen waren hooggespannen. De prestaties op het gebied van werkgelegenheid, sociale herverdeling, huisvesting en toegang tot basisvoorzieningen (zoals drinkwater)

lieten veel te wensen over. Daar bovenop kwam het beleid van 'structurele aanpassing' in de jaren negentig, waardoor uitgaven aan sociale dienstverlening onder druk kwamen te staan. De publieke dienstverlening en de subsidies op basisvoedsel liepen aanzienlijk terug. Al snel groeide hierdoor de ontevredenheid en was de harmonie tussen NGO's en overheid ver te zoeken. De achterblijvende sociaal-economische positie van armere groepen, vijftien jaar of langer na de onafhankelijkheid, heeft geleid tot meer druk en sociale actie.

Sindsdien zijn er vele organisaties, zowel gespecialiseerde NGO's als belangen- en lidmaatschapsorganisaties, opgekomen die zich actief bezighouden met het beïnvloeden van het regeringsbeleid. Deze organisaties proberen invloed uit te oefenen op wetgeving, maar organiseren bijvoorbeeld ook

directe acties gericht op de legale of materiële positieverbetering van achtergestelde en gediscrimineerde groepen. De belangenorganisaties omvatten vakbonden, vrouwengroepen, vluchtelingenorganisaties, en organisaties die *slum* bewoners, boeren, landlozen, landarbeiders, homo's en mensen met HIV/Aids vertegenwoordigen. Veel van deze belangenorganisaties zijn succesvol. Indrukwekkende voorbeelden zijn de *Treatment Action Campaign* en de *Shack Dwellers Association*. Deze bewegingen houden zich respectievelijk bezig met de toegang tot Aids-medicijnen en de positie van bewoners van gemarginaliseerde wijken.

‘Bij veel NGO’s schort het aan worteling en verbondenheid met lokale basisorganisaties. De elite maakt vaak de dienst uit’

Repressie en regulering

De regeringspartijen onder aanvoering van de ex-bevrijders bleken echter weinig inspraak, beleidsbeïnvloeding en interne democratie te dulden. Regeringen beantwoordden acties van NGO's met dreigementen en maatregelen om de *civil society* te 'reguleren'. In Zimbabwe gebeurde dit bijvoorbeeld door repressieve wetgeving en politieaanwezigheid bij activiteiten van NGO's, en later ook door een verbod op bepaalde activiteiten. In Mozambique en Namibië zijn de vormen van controle meer subtiel, maar daardoor niet minder effectief. NGO's daar weten dat het belangrijk is om in gesprek te blijven met de regeringspartijen, maar bij teveel kritiek verliezen ze hun positie.

Vrijheidsstrijders van het eerste uur verwijten zichzelf nu naïviteit als het gaat om de houding van de regering. Zoals Mary Ndlovu, weduwe van een vrijheidsstrijder en voormalig minister in Zimbabwe, en één van de oprichters van *Women of Zimbabwe*

Arise: 'Hoe kun je een inclusieve democratie verwachten van een voormalige guerrillabeweging met autoritaire structuren, waar geweld niet wordt geschuwd en afwijkende meningen de kop worden ingedrukt?' Van de euforie over een andere, meer gelijkwaardige, samenleving met een betere verdeling van het nationale inkomen is bij veel NGO's weinig meer over. Dat wil niet zeggen dat NGO's bij de pakken neer zijn gaan zitten. Integendeel, er gebeurt heel veel. Er is wel sprake van te hoge verwachtingen, ook over de capaciteiten van NGO's zelf.

Verbondenheid met de basis?

Bij veel NGO's schort het aan worteling en verbondenheid met lokale basisorganisaties. Vanwege de behoorlijke internationale financiële steun voor de Afrikaanse *civil society* bestaat het gevaar dat de NGO-sector een wereldje op zichzelf wordt, waar weinig daadwerkelijke verbondenheid bestaat met de achterban. De elite maakt vaak de dienst uit. De opkomst van zogenaamde *briefcase* NGO's en elitaire *lobby & advocacy* NGO's in hoofdsteden zou de lokale betrokkenheid verder kunnen verminderen. Een voorbeeld is het geval van Zuid-Afrika dat één van de weinige Afrikaanse landen is waar abortus legaal is, een verworvenheid van de vrouwenlobby. De meeste vrouwen in de *slums* we-

ten dit echter niet, waardoor een groot aantal risicovolle illegale abortussen nog steeds realiteit is. Effectieve campagnes vereisen de betrokkenheid van grote groepen mensen in de samenleving. Maar juist dat is vanwege de grote afstanden in Afrikaanse landen en de substantiële verschillen tussen stad en platteland een enorme opgave. Daarnaast is samenwerking in een politieke vechtcultuur, waar corruptie en etniciteit een grote rol spelen, vaak heel gevoelig. Daardoor dreigt versplintering in de NGO-sector.

De zwakste schakel

Toch is de internationale steun aan NGO's een belangrijke reden waarom NGO's beter zijn georganiseerd dan politieke partijen. Deze financiële en organisatorische steun is voor veel politieke partijen lang afwezig geweest. Daar komt nog eens bij dat in de meeste jonge democratieën overheidssubsidies voor politieke partijen afwezig zijn, of te kort schiet, waardoor de invloed van geldverstrekende politici is toegenomen, ten koste van de achterban en de inhoud. Er zijn echter wel nieuwe trends te signaleren in discussies omtrent partijwetgeving en financiering voor politieke partijen. Zo is men in Kenia inmiddels druk bezig met de invoering van een nieuwe partijwet dat de partijen 'dwingt' intern democratisch

te zijn, maar die ook de mogelijkheid geeft om partijfinanciering van de overheid te ontvangen. Daarnaast zijn ook steeds meer internationale donoren zich bewust van het belang van goed georganiseerde politieke partijen in een democratie. Naast de oudsher sterke Duitse en Amerikaanse stichtingen, ontstaan nu ook organisaties – die politieke partijen ondersteunen – in landen als Finland (Demo Finland), en Nederland (Nederlands Instituut voor Meerpartijen-democratie).

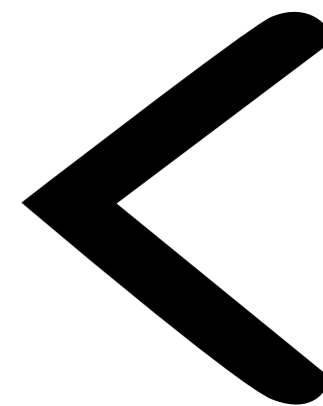
Conclusie

NGO's zijn een integraal onderdeel in de relatie tussen staat en maatschappij, moeten overheden kunnen aanspreken op hun verantwoordelijkheid en moeten in actie komen als de overheid in gebreke blijft, of de vrijheid van burgers inperkt. Maar NGO's zijn niet dé oplossing voor de problemen van falend overheidsbeleid in Afrika. De tot nu toe zwakste schakel in vele jonge democratieën – politieke partijen – zullen sterker moeten worden om er voor te zorgen dat het beleid van de regering kritisch wordt gevolgd. Het is de gezamenlijke verantwoordelijkheid van internationale donoren en lokale NGO's om de voorwaarden te scheppen waarin politieke partijen zich beter kunnen organiseren.

'Hoe kun je een inclusieve democratie verwachten van een voormalige guerrillabeweging met autoritaire structuren, waar geweld niet wordt geschuwd en afwijkende meningen de kop worden ingedrukt?'

Jeroen Mimpen is econoom en tot 1 december werkzaam bij het Humanistisch Instituut voor Ontwikkelingssamenwerking (Hivos). Vanaf 1 december werkt hij bij het landelijk bureau van D66 als ledenmanager.

Dit artikel is mede gebaseerd op het artikel 'NGO's in Zuidelijk Afrika: op zoek naar eigenheid en effectiviteit' door Manuela Monteiro en Corina Straatsma (Hivos), zoals gepresenteerd op het Afrikacongres in januari 2008.

Het afgelopen jaar trad Thabo Mbeki af als president van Zuid-Afrika. Dit gebeurde onder druk van zijn eigen ANC. Het parlement werd buitenspel gezet. Een ondermijning van de democratie?

door Shaun Mac Kay

Een bloedeloze coup

Het aftreden van Mbeki in Zuid-Afrika

De Zuid-Afrikaanse partij ANC (*African National Congress*) lijkt een voorbeeld te zijn van interne democratie en pluralisme. In 2008 slaagde president Thabo Mbeki er niet in om aan de macht te blijven, omdat de afstand tot zijn diverse kiezers te groot was geworden. Zijn vertrek lijkt een teken van de kracht van partijleden, die de invloed en macht van de partijleider konden intomen. Echter, volgens vele waarnemers is het aftreden van Mbeki juist een uiting van machtscentralisatie; deze gedachte wordt versterkt door het feit dat het bestuur van de partij Mbeki wegstuurde, en niet het parlement dat hem verkozen had. Het was niet de eerste keer dat het bestuur een dergelijke stap ondernam. Ook de premier van de westerse Kaapprovincie, overigens een Mbeki-aanhanger, en de premier van Vrijstaat moesten gedwongen door het ANC-bestuur aftreden. Waarnemers zien hierin een poging van het bestuur om Mbeki-aanhangers uit belangrijke posities te weren. Een heldend vlak richting partijhegemonie.

Het ANC-bestuur besloot in eerste instantie om Mbeki zijn termijn als president te laten uitzitten. Echter, tijdens een bijeenkomst van het bestuur werd al snel duidelijk dat Mbeki's opposenten geen genoegen zouden nemen met minder dan zijn directe aftreden. Julius Malema bijvoorbeeld, de jeugdleider van het ANC, dreigde het bestuur zelf weg te sturen. Het ANC-bestuur kon niet anders dan Mbeki vroegtijdig te laten aftreden, wilden zij niet de komende verkiezingen ingaan als een gespleten partij. Er werd uiteindelijk een officiële reden voor deze actie gevonden; de vermeende beïnvloeding van Mbeki van de rechtszaak tegen zijn secretaris Jacob Zuma.

Bloedeloze coupe

Critici spraken na het gedwongen aftreden van Mbeki van een bloedeloze coup. Omdat het ANC-bestuur de rol van het parlement overnam en naar eigen goeddunken handelde, schonden zij de *rule of law* en ondermijnden zij de fundamenten van

een democratie. Feitelijk gezien staat de grondwet van Zuid-Afrika niet toe dat een politieke partij een president wegstuurt. Alleen een motie van wantrouwen van de Nationale Vergadering (zeg maar, de Tweede Kamer), het orgaan dat de president ook verkozen heeft, kan hem doen aftreden. Het handelen van het bestuur is volgens deze visie dus ongrondwettelijk en ondemocratisch.

Technisch gezien had Mbeki kunnen weigeren. Het ANC-bestuur had dan het parlement moeten vragen om een motie van wantrouwen in te dienen. De partij die een meerderheid heeft in het parlement, heeft in de praktijk het mandaat om te beslissen of een zittende president al dan niet mag aanblijven. Aangezien deze meerderheidspartij het ANC is, zou dit weinig moeite hebben gekost. Het bestuur was echter niet bereid om risico's te nemen. Het indienen van een dergelijke motie had de partij in twee kampen kunnen opsplitsen. Het voorkomen van een dergelijke splitsing was de voornaamste beweegreden van het bestuur om Mbeki vóór het aflopen van zijn termijn weg te sturen. Het was dus niet zozeer een poging van het bestuur om de grondwet te omzeilen, maar eerder een poging om de spanningen binnen de partij in de hand te houden. Mbeki berustte zich in de situatie. Hij nam waardig ontslag en zag in dat het slechts een kwestie van tijd was voordat Jacob Zuma verkozen werd als partijleider.

Pluralisme

Het ANC heeft een erg brede achterban waarbinnen veel ideologische meningsverschillen bestaan over het te voeren beleid. Dit pluralisme was een belangrijk kenmerk van het Mandela-tijdperk. Richting het einde van dit tijdperk was het echter duidelijk dat het pluralisme op haar einde liep en dat de politieke cultuur van de partij een meer op management gerichte benadering kreeg. De zogeheten 'Washington consensus' werd een belangrijk uitgangspunt van partij- en regeringsbeleid. Dit betekende onder meer het opheffen van handelsbelemmeringen en een kleinere rol voor het publieke apparaat. De Mbeki-regering wist dat dit veel kritiek zou opleveren. Om deze reden werd er weinig input gevraagd vanuit zo-wel de partij als de rest van de samenleving. Dit leidde tot heftige oppositie binnen de eigen

Andries Gouws

Steun Zuid-Afrikaanse oppositie broodnodig

Na de gouden jaren onder Nelson Mandela is Zuid-Afrika onder president Mbeki weer achteruit gegaan – wat betreft onderwijs, gezondheidszorg, de bestrijding van de criminaliteit, infrastructuur, maatschappelijke ongelijkheid, de polarisering van de rassen, en het functioneren van de overheid in het algemeen. Corruptie noch onbekwaamheid werd afgestraft. Dit is wat er gebeurt in een land waar de regerende partij zich onaantastbaar waant.

Niets duidt erop dat zowel het ANC als de regering en de bureaucratie onder de nieuwe partijleider Jacob Zuma minder corrupt zullen worden. Of dat de partij meer capabel zal zijn in het besturen van een moderne staat in een globale economie. De dreigingen met geweld en de verdachtmaking van de rechtbank door de Zuma-achterban suggereren zelfs dat de Zuid-Afrikaanse democratische rechtstaat nóg verder achteruit zal gaan.

Het ANC moet leren dat ze geen bevrijdingsbeweging meer is, maar een politieke partij. Staat en ANC zijn niet identiek. Slechts het gevaar van verlies van regeringsmacht kan het ANC tot beter gedrag bewegen. Dit gevaar is de afgelopen tijd gelukkig reëler geworden. Steeds meer gewone zwarte kiezers zijn het ANC zat. De splitsing binnen het ANC verleent nieuwe legitimiteit aan critici van de regering. En het succes van de oppositiecoalitie die Kaapstad onder burgemeester Helen Zille bestuurt (pas uitgeroepen tot 's werelds beste burgemeester, tevens leider van de grootste oppositiepartij *Democratic Alliance*), stelt des te duidelijker het falen aan de kaak van gemeenten waar het ANC de scepter zwaait.

Te vrezen valt dat het ANC onder Zuma een mogelijke stembuszege van de ANC-afplitsing onder voormalig ANC-voorzitter Terror Lekota en voormalig Gauteng premier Mbhazima Shilowa – of een coalitie van oppositiepartijen – niet zal accepteren. ANC-aanhangers zingen nu al 'Kill Lekota; kill Shilowa'. Allemaal tekenen dat buitenlandse steun aan de oppositie in Zuid-Afrika cruciaal is.

Andries Gouws

docent filosofie aan de Universiteit van KwaZulu-Natal (Durban, Zuid-Afrika) en tevens kunstenaar

partij en beweging. Partners zoals de Zuid-Afrikaanse vakbond (COSATU; *Congres of South African Trade Unions*) en de Communistische Partij (SACP; *South African Communist Party*) voerden de oppositie aan. Maar ook binnen de partij was een grootschalig debat gaande. Ondanks deze oppositie waren er maar weinig mogelijkheden om het beleid aan te passen. In de afgelopen vijf jaar was er slechts één conferentie waar alle stemmen over dit onderwerp gehoord konden worden.

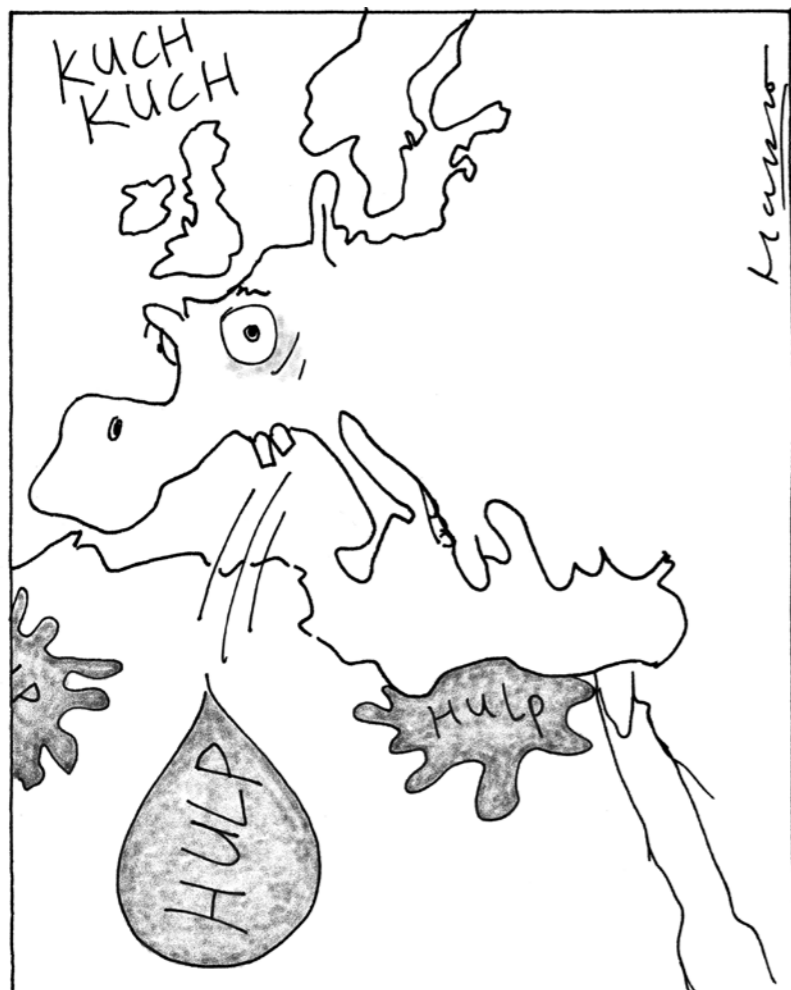
Het ANC geeft toe dat kritische noten op een zijspoor werden gezet binnen de partij. In een open brief heeft Lekota, voormalig ANC-voorzitter en oprichter van een afsplitsing, aangegeven dat er geen ruimte was voor kritiek op de handelswijze van de ANC. Jeff Radebe, lid van het ANC-bestuur, reageerde hierop door te stellen dat Lekota zich hier zelf ook schuldig aan maakte tijdens zijn voorzitterschap.

Conclusie: democratie onder Zuma

In tegenstelling tot zijn voorganger Mbeki is de nieuwe president Zuma geen groot visionair. Sterker nog, waarnemers verwachten dat Zuma veel raad zal vragen bij zijn adviseurs. Voornamelijk door dit feit is de verwachting dat Zuma's bewind vele malen democratischer zal zijn dan dat van Mbeki. De vraag is nu of een dergelijk democratisch bewind stand zal houden. Slechts de tijd zal dit leren. Verontrustende signalen beginnen reeds aan het licht te komen. De manier waarop de aanhangers van Zuma de Mbeki-aanhangers op een zijspoor binnen de partij proberen te krijgen, geeft reden tot grote zorg.

Shaun Mac Kay is onderzoeker beleid en democratisering uit Zuid-Afrika (voorheen bij het *Centre for Policy Studies* CPS).

Vertaling **Coen Brummer**.

illustratie Van Lierop

Mous Democratie in het donker

Vijfentwintig jaar geleden ben ik in Kenia geweest. Ik was niet voorbereid. Ondanks National Geographic of Luipaard op schoot had ik vóór ik ging het vage idee dat ik met een groep Surinamers naar Artis zou gaan. Of zoiets. Hoe anders was het daar. Twee dimensies, die van ruimte en tijd, worden in Afrika tot in het eindeloze opgerek. Als je 's morgens vroeg op zo'n onmetelijke vlakte de olifanten ziet trekken, hun monumentale silhouet tegen de opgaande zon, krijg je als klein mens een andere plek in de wereldorde. Die dieren lijken altijd al te hebben bestaan en naast hun oeroude onomstotelijkheid ben je een niet ter zake doende toerist met je cameraatje en je zonnebril.

Sinds die reis kijk ik met een ander oog naar de berichtgeving over Afrika. Want ik herinner mij maar al te goed de cultuurshock die ik onderging toen ik voet zette op dat continent. Natuurlijk wist ik wel dat de mensen in Kenia zwart zijn, maar allemaal, dat vond ik wel erg veel. Voor het eerst van mijn leven hoorde ik tot een niet te verbloemen minderheid; mijn huidskleur heb ik altijd de gewoonste zaak van de wereld gevonden en dat was het opeens niet meer. Het heeft dagen geduurd voordat ik niet meer schrok van uit die zo heel zwarte nacht opduikende mensen, die je pas op het laatste moment ziet; iets eerder als ze lachen met witte tanden.

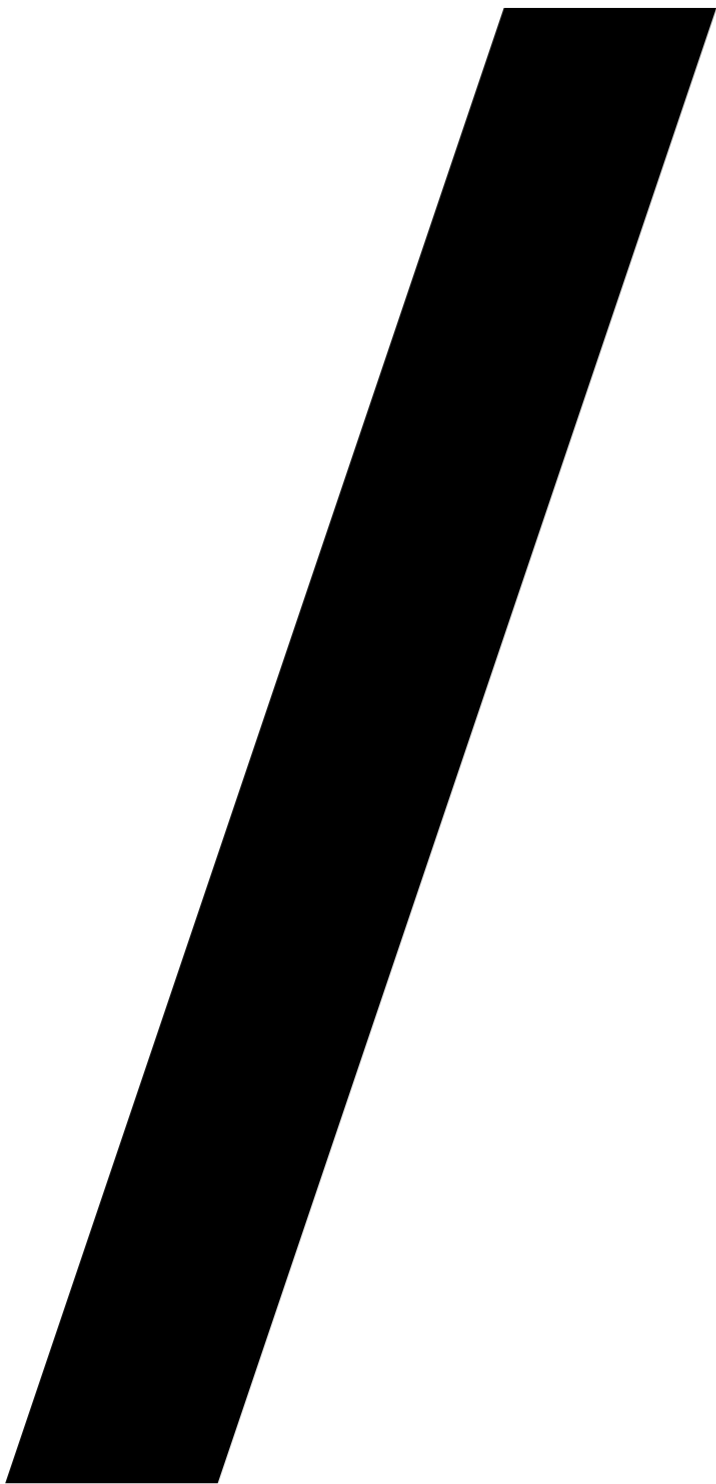
Alle beelden op de televisie over de oorlog, de honger en de ziekten die Afrika teisteren maken mij misschien treuriger dan wanneer ik er nooit geweest was. Ieder weldenkend mens wil iets doen: de helpende hand bieden, scholen stichten, waterputten slaan en wrede dictators van hun gouden tronen stoten. Zo ook ik. Maar tegelijk is er die aarzeling, een besef van de het enorme verschil tussen onze wereld en de hunne, een respect voor dat geheim.

Want we hebben ons al zoveel met Afrika bemoeid. Als slavenhandelaars, als zendelingen en missionarissen. Als kolonisten kwamen talloze volkeren af op de rijkdommen van dat werelddeel. Vestigden er zich industrieën, brachten ontdekkingsreizigers het in kaart. Wordt het overspoeld door hulporganisaties met meestal de beste bedoelingen.

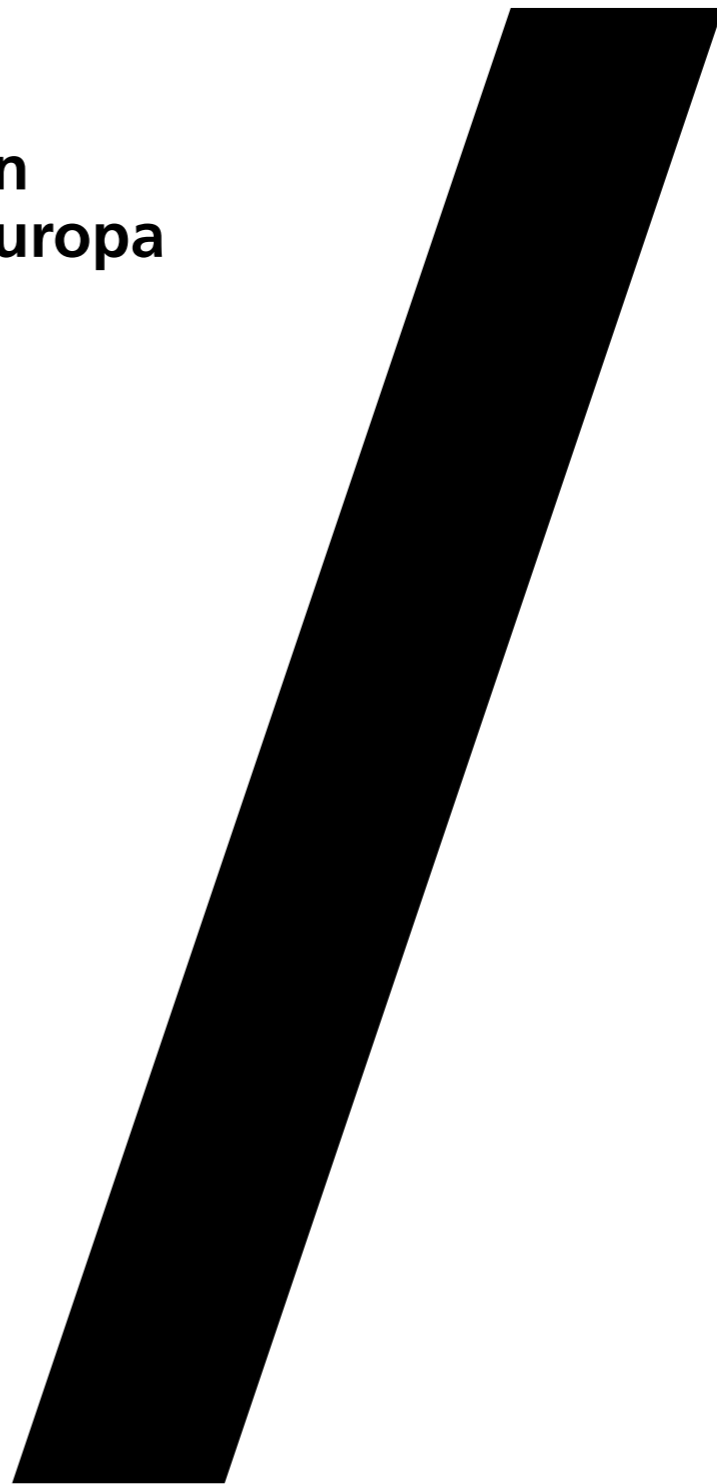
We willen er de democratische oppositie steunen. Alweer die aarzeling in mijn toch zo democratische gemoed. Wat moeten wij hen vertellen? Dat ieder mens voor de wet gelijkwaardig is? Dat ware democratie schuilt in de manier waarop wij omgaan met andersdenkende minderheden? Lijkt me moeilijk uit te leggen aan bewegingen die zijn ontstaan uit niets meer dan de hoop op enige rechtvaardigheid. Aan mensen die te maken hebben met een zich schaamteloos verrijkende overheid. Voor onze discussie over de graaicultuur en de bonussen kun je moeilijk begrip verwachten. Onze financiële crisis lijkt me geen goed onderwerp op de democratiseringsagenda.

We moeten helpen zo goed we kunnen. Maar ik vind ons niet zo goed in weldoen en niet omzien. In natuurlijk respect voor de waarde van een andere cultuur. Voor wat Brecht al schreef: dat pas na het Fressen de Moral komt.

Marijke Mous
is adviseur
bestuurscommunicatie

**Steun
uit Europa**

Democratie is een wil, niet iets dat van hogerhand opgelegd kan worden. Het een strijd: er moet voor gevochten worden. En het is iets dat moet worden opgebouwd en onderhouden. Volgens José Barroso, voorzitter van de Europese Commissie, heeft Europa een belangrijke rol te spelen in de opbouw van democratie in de wereld. Juist Europa, want daar werd de democratie alweer 25 eeuwen geleden uitgevonden.

door José Manuel Durão Barroso

Democratie: een Europese uitvinding

Een grote democratiseringsgolf ligt net achter ons. We herinneren ons hoe tussen 1970 en 2000 de dictaturen in Zuid-Europa ten einde kwamen, in Zuid-Amerika militaire regimes ten val werden gebracht, in Afrika overgangen naar democratie plaatsvonden, in Zuid-Afrika de apartheid werd afgezworen en in Centraal- en Oost-Europa het ijzeren gordijn verdween. Vandaag de dag is het Midden-Oosten de voornaamste regio waar democratie nog steeds een uitzondering is. Wij zijn ervan overtuigd dat als deze regio zich meer op democratie richtte, het op een zeker moment niet meer het conflictgebied zou zijn dat het nu is. In delen van Azië en Afrika wordt de democratie ook bedreigd, is zij kwetsbaar of zelfs helemaal afwezig.

Democratisering is een complex proces dat alleen werkt als uiteenlopende factoren goed zijn afgestemd: vrije verkiezingen, hervorming van over-

heden en wetten, een onafhankelijk justitieel systeem, rechten voor minderheden, strijd tegen discriminatie, onafhankelijke media en corruptiebestrijding. Aanvaarding van die elementen is afhankelijk van algemenere omstandigheden zoals vrede en ontwikkeling. Het is een grote uitdaging voor de democratische bewegingen in een land om met behulp van een pluralistisch regeersysteem en politieke instrumenten democratische principes om te zetten in een concrete en duurzame democratische realiteit. Maar het is ook een uitdaging voor de internationale gemeenschap en alle spelers in het veld die voor de politieke, maatschappelijke, administratieve en technische steun zorgen tijdens dit proces. Bij het ondersteunen van democratisering speelt iedereen een rol, in Europa en daarbuiten: de Europese instellingen, de lidstaten, politieke leiders, de burgers van de EU inclusief hun politieke organisaties en ook landen buiten de EU.

In al die rollen vervullen we allemaal een functie: reflecteren, informeren, actie ondernemen en verantwoordelijk zijn. Al die functies zijn belangrijk en kunnen de levens van miljoenen mensen over de hele wereld veranderen.

Europa en democratie

Europa is, niet geheel toevallig, een kenner als het over democratie en mensenrechten gaat. Het was tenslotte in Athene, het hart van Europa, dat democratie alweer 25 eeuwen geleden werd uitgevonden! Recenter, na de Tweede Wereldoorlog, is het idee van de Europese integratie ontstaan dat gebaseerd is op bepaalde waarden: vrijheid, de rechtsstaat, sociale rechtvaardigheid en het respecteren van mensenrechten, fundamentele vrijheden en diversiteit. De grondleggers maakten duidelijk dat het bestaansrecht van de EU ligt in het realiseren van politieke waarden als vrede, vrijheid en solidariteit, hoewel dit mede wordt bereikt door een constant proces van economische integratie. Als we kijken naar hoe ver we zijn gekomen sinds het begin zestig jaar geleden, dan kunnen we onmogelijk pessimistisch over Europa zijn.

De Europese Unie heeft duidelijk de intentie uitgesproken deze waarden te blijven uitbreiden – deze intentie staat in het Verdrag van Lissabon en het Handvest van de Grondrechten van de Europese Unie. Zodra het Verdrag van kracht wordt kan de EU een grotere rol vervullen op het internationale toneel, en kan zij niet alleen doelgericht haar belangen bevorderen, maar ook haar waarden. Dit door handel, door ontwikkelingsbeleid en door internationale regels voor te stellen om de globalisering te reguleren. Het Handvest vertegenwoordigt voor de Unie een belangrijke vooruitgang op het gebied van burgerlijke vrijheden en grondrechten zoals economische en sociale rechten. Het opbouwen van een echte mensenrechtencultuur helpt de EU bij het bevorderen van deze waarden in de rest van de wereld.

Europa's soft power

Juist omdat Europa deze waarden belichaamt is de aantrekkingskracht die de Europese integratie heeft zo'n drijvende kracht voor de democratisering. In vijftien jaar hebben de criteria van Kopen-

hagen meer bewerkstelligd voor de democratisering van ons halve continent dan tweeduizend jaar geschiedenis. De hervormingskracht van de EU is van groot belang geweest voor democratische veranderingen in Europa en daarbuiten. Zachte dwang blijkt te werken. Het vooruitzicht van EU-lidmaatschap blijft een enorme drijfveer voor democratisering.

Voor mijn generatie in Portugal betekende Europa een belofte van vrijheid, sociale en economische ontwikkeling die ons land open zou stellen voor de wereld en onze waardigheid terug zou geven. Het kan niet ontkend worden dat het vooruitzicht van een EU-lidmaatschap en de hulp aan kandidaat-lidstaten die de EU biedt, dit land een democratische dynamiek heeft gegeven. Vijftig jaar lang hebben Europese politieke stichtingen een actieve rol gespeeld bij het ondersteunen van deze beweging richting democratie. In Portugal bijvoorbeeld hebben de belangrijkste Duitse partijpolitieke stichtingen (*Friedrich Naumann Stichting*, *Konrad Adenauer Stichting* en *Friedrich Ebert Stichting*) waardevolle steun verleend aan de consolidatie van de democratie in mijn land in de jaren zeventig. Ook vandaag wil ik alle spelers in het veld aansporen om met dat doel voor ogen samen te blijven werken, zowel binnen Europa als daarbuiten, zoals in de vs.

Buitenlandse betrekkingen

Het bevorderen van democratie en mensenrechten is een speerpunt van de Europese Unie in haar betrekkingen met externe landen, in het bijzonder als het gaat om samenwerkingsovereenkomsten en de politieke dialoog. Democratie en mensenrechten zijn ook een permanent gespreksonderwerp bij onze ontmoetingen met China en Rusland. Dit is duidelijk een strategisch veiligheidsbelang van de EU. Sinds het Verdrag van Maastricht is het ondersteunen van democratisering een doelstelling geweest van zowel het gezamenlijke buitenland- en veiligheidsbeleid als van het ontwikkelingsbeleid.

We hebben zelfs een speciaal financieel instrument voor dit doel voor de periode 2007-2013: het Europees Initiatief voor Democratie en Mensenrechten (EIDHR) met een budget van 1,1 miljard euro. Dit financiële instrument is bedoeld om de rechtsstaat te helpen ontwikkelen en grondrechten te

bevorderen in die landen en gebieden waar ze het meest onder vuur liggen, om het maatschappelijke middenveld te versterken, om betere bescherming te bieden aan verdedigers van de mensenrechten en om het internationale systeem ter bescherming van de mensenrechten te ondersteunen.

Maar waarom zouden we democratie buiten de Europese Unie moeten bevorderen? Dat is een kwestie van waarden. Maar het is ook een kwestie van belangen. Door te investeren in de democratisering van onze burens en partners, investeert de

EU in hun openheid en ontwikkeling. We investeren in eerlijkere samenlevingen waarin sociale problematiek, gebruik van geweld, en politieke, religieuze of culturele radicalisering zullen afnemen. Uiteindelijk vertaalt deze investering zich in een collectieve winst in de vorm van welvaart, stabiliteit en vrede voor iedereen.

Wereldgemeenschap

Globalisering versterkt de uitdagingen van ontwikkeling en democratie. Ik ben van mening dat Europa, als wereldmacht, zijn 'soft power' moet

gebruiken om zijn eigen versie van globalisering te propageren: eerlijker, en met meer solidariteit. De Europese Unie is een van de belangrijkste internationale spelers. Maar door haar bijzondere geschiedenis heeft de EU nooit 'imperialistische' doelstellingen of wensen gehad. Het idee dat internationale relaties door wetten moeten worden gereguleerd is stevig geworteld in onze collectieve geest. We willen regels en principes die voor iedereen gelden en die een wereldgemeenschap mogelijk maken die gebaseerd is op vrijheid, rechtvaardigheid, duurzame ontwikkeling

en vrede. Ik ben ervan overtuigd dat Europa getekend is door het erfgoed van filosofisch en politiek universalisme. Het is het prisma waardoor we naar al onze acties kijken. Europa wil zichzelf daarom niet als rolmodel opdringen of anderen leren wat democratie is. Maar door te kiezen voor een definitief samenwerkingsverband gebaseerd op de wet, het samengaan van soevereiniteit, economische integratie en respect voor diversiteit is Europa een laboratorium voor de toekomst. Het kan dus, zonder arrogant te zijn, de weg wijzen. De weg wijzen betekent niet anderen dwingen deze weg ook te kiezen. De les die we kunnen leren uit onze Europese diversiteit is dat mensen democratie tot hun eigen bezit maken en het vormen volgens universele principes, maar daarbij wel hun eigen visie gebruiken.

De sleutel tot succes is rekening houden met de specifieke situaties van de betreffende landen. Het is bovenal de taak van de lokale bevolking om een effectieve democratie en een mensenrechtencultuur op te zetten. Tegenwoordig is meer dan 50% van alle landen op de wereld een democratie, tegen slechts 25% veertig jaar geleden. Maar er is nog veel te doen voordat we kunnen spreken van een wereldwijd politiek milieu dat gebaseerd is op pluralisme, sociale rechtvaardigheid en respect voor menselijke waardigheid.

De EU is 's werelds grootste verstrekker van ontwikkelingshulp en levert daarmee een belangrijke bijdrage aan ontwikkeling. Globalisering, mits goed gereguleerd en gecontroleerd, kan ook een bijdrage leveren aan het ontwikkelen van handel en het bouwen van bruggen tussen volken. De echte uitdaging waar we nu voor staan is naar mijn mening deze: onze partners de middelen te verstrekken om hun vrijheid te bereiken; de middelen om, met andere woorden, werkelijk hun eigen toekomst te kunnen bepalen.

José Manuel Durão Barroso is voorzitter van de Europese Commissie. Dit artikel is gebaseerd op de toespraak bij de oprichting van de *European Partnership for Democracy* (Brussel, 15 april 2008).

Vertaling **Wouter van den Berg** (vertaalbureau.nl)

DEMOCRACY THROUGH PARTNERSHIP

De laatste acht jaar zijn veel Europeanen kritisch geweest over de manier waarop de regering Bush aan democratie in de wereld werkte. Maar wat is het Amerikaanse perspectief op de ‘Europese aanpak’ in democratieondersteuning? *Idee* vroeg het Rodger Potocki van de *National Endowment for Democracy* (NED) in Washington.

door **Marieke van Doorn**

‘Europese democratiesteun vanuit Amerikaans perspectief’

Democratie kan niet vanuit Brussel worden georganiseerd

De afgelopen achttien jaar heeft Rodger Potocki in Centraal-Europa, de Balkan en de voormalige Sovjetstaten gewerkt voor de NED. Deze organisatie speelde een belangrijke rol bij de ondersteuning van activisten en het maatschappelijk middenveld in Centraal-Europa voor en na de democratische revoluties van 1989. Recentelijk steunde de NED programma's voor het bewaken van vrije verkiezingen in de Oekraïne. Dit door middel van hulp aan groepen die exit polls hielden en zo bewijs voor kiesfraude vergaarden; bewijs dat een belangrijke rol speelde in de aanloop naar de Oranje Revolutie in dit land in 2004.

Hoe beoordeelt u de Europese aanpak in democratieondersteuning in de regio's waar u werkt?

‘Naar mijn mening wordt democratieondersteuning vanuit Europa gedomineerd door een op staten gerichte filosofie. Europese instellingen baseren democratieondersteuning vooral op steun van overheden aan overheden. Dit kan alleen effectief zijn wanneer deze overheden ook zelf democratie willen. Dit was bijvoorbeeld wel het geval in enkele post-Sovjetlanden die zich na 1989 klaarmaakten voor EU-lidmaatschap. De verplichting voor deze landen om de democratische maatstaven in het Europese *acquis communautaire* na te streven, had een zeer belangrijke impact op de transitie in deze landen. Maar de EU heeft weinig mogelijkheden voor het werken met het maatschappelijk middenveld in deze landen, laat staan in die landen voor wie het toetredingsperspectief ver weg is. Het is veel gecompliceerder voor overheden om aan democratieopbouw te doen met het maatschappelijk middenveld in landen met onderdrukkende regimes. Om meerdere redenen wordt dit type werk het best door onafhankelijke, niet-gouvernementele organisaties (NGO's) gedaan’.

Verschilt de aanpak van Europeanen en Amerikanen in het ondersteunen van democratie elders fundamenteel?

‘Het succes van de Europese integratie heeft overheden tot de belangrijkste actor voor democratische hervormingen gebombardeerd. Werken in landen waar de democratische doorbraak nog moet plaatsvinden vereist echter een andere aanpak. De revoluties van 1989 in huidige nieuwe EU-lidstaten werden geleid door maatschappelijk organisaties die hun wortels hadden in de oppo-

sitie tegen de staat; om met zulke groepen te werken heb je organisaties nodig die op eenzelfde manier onafhankelijk zijn en begrijpen hoe hun activiteiten te steunen, te faciliteren en te monitoren. Het is bijna onmogelijk voor een organisatie uit de Oekraïne, Wit-Rusland, Kaliningrad, Centraal-Azië of Transnistrië om een aanvraag succesvol bij de EU in te dienen. Zelfs bijna twintig jaar na de revoluties van 1989 is het moeilijk voor NGO's in Centraal-Europa om te voldoen aan alle complexe voorwaarden en aanvraagprocedures’.

‘De Amerikaanse aanpak is veel breder en geeft zowel overheden als NGO's een specifieke plaats in democratieondersteuning. Deze aanpak laat meer diversiteit toe dan de EU-focus op gouvernementele en multilaterale organisaties. Deze aanpak is stevig verankerd in onze geschiedenis: Alexis de Tocqueville schreef zo'n tweehonderd jaar geleden al over de verworvenheden van NGO's voor de democratische ontwikkeling van Amerika. Sinds het einde van de Tweede Wereldoorlog stond het imago van de VS voor vrijheid en democratie. President Reagan besloot dat de VS niet alleen als symbool, maar ook als ondersteuner van democratie moest dienen. In een speech riep hij in 1982 op tot de oprichting van de NED; een private, niet-gouvernementele organisatie, wiens budget van de Amerikaanse overheid kwam. Terwijl de regering poogde om verandering in het Sovjetblok te promoten door middel van wapenovereenkomsten en andere officiële onderhandelingen, ondersteunde de NED dissidenten en democratieactivisten in ondergrondse bewegingen. Ook al was Willy Brandt's Ostpolitiek een veelbetekenend resultaat, West-Europa had verder weinig corresponderende hulp voor het maatschappelijk middenveld te bieden’.

Wat is uw advies aan Europa?

‘Democratieondersteuning is een langetermijnproces waarin NGO's een belangrijke rol spelen. Alleen NGO's hebben de flexibiliteit, de onafhankelijkheid en de ervaring om democratieactivisten in gesloten samenlevingen en ‘bevroren conflicten’ te assisteren. Geen twee landen zijn in dezelfde fase van democratische ontwikkeling. Van beginnende maatschappelijke organisaties in transitielanden kun je niet verwachten dat ze kunnen

voldoen aan de eisen van grote democratieën en bureaucratieën. Het lijkt alsof Brussel de noden en capaciteiten van potentiële partners aan de basis niet in ogenschouw neemt. Beter luisteren zou het proces van democratieondersteuning vergemakkelijken. Programma's voor het maatschappelijke middenveld in de nieuwe buurlanden van Europa kunnen niet vanuit Brussel worden georganiseerd; zij worden veel effectiever uitgevoerd door lokale organisaties die het beste weten wat er moet gebeuren.

'De Europese aanpak richt zich op haar eigen bureaucratieën en consultants, die effectieve programmering hinderen. Sommige Europese landen begrijpen en volgen de Amerikaanse aanpak, zoals in Scandinavië en de nieuwe lidstaten. Veel Centraal-Europese NGO's begonnen hun werk met de steun van NED. Van nature zijn overheden niet goed in democratieondersteuning. Door hun officiële status zijn ze beperkt in hun blikveld. Daarom zou Europa meer gebruik moeten maken van NGO's als de *European Partnership for Democracy* om met het maatschappelijk middenveld te werken. NED werkt niet voor de Amerikaanse regering; onze onafhankelijke bestuur maakt haar eigen afwegingen. Onze partners verwarren ons niet met het Amerikaanse Ministerie van Buitenlandse Zaken, maar sommige criticasters, zoals

autoritaire overheden en geheime diensten beschuldigen ons hier bewust van om ons werk te ondermijnen'.

Hoe ziet u de toekomst van Amerikaanse democratieondersteuning onder Obama?

'De Europese criticasters van de regering Bush zien vaak niet het brede scala aan instrumenten voor democratieondersteuning die de VS ook de afgelopen acht jaar heeft gehanteerd. Zij zien alleen de acties van de regering, zoals de oorlog in Irak of de strijd tegen het terrorisme, en Guantánamo. Wat ze niet zien, zijn de verhoogde budgetten en resultaten voor democratieondersteuning door USAID en NED. Het is moeilijk om te zeggen hoe dit zich de volgende jaren zal ontwikkelen in verband met de financiële crisis (zie ook kader). Ik hoop dat de nieuwe regering democratieondersteuning meer door de private sector zal laten uitvoeren in plaats van dit tot speerpunt in het buitenlandse beleid te verheffen. Dat zou een terugkeer naar het beleid van Bush Sr. en Bill Clinton betekenen, wiens regeringen geloofden dat democratieondersteuning het beste aan NGO's kan worden overgelaten'.

Marieke van Doorn is themaredacteur van *idee* en coördinator van *European Partnership for Democracy* (EPD) in Brussel.

'Van beginnende maatschappelijke organisaties in transitielanden kun je niet verwachten dat ze kunnen voldoen aan de eisen van grote bureaucratieën'

De financiële crisis in een Afrikaans perspectief

Afrika is niet immuun voor de mondiale financiële crisis die de wereld momenteel treft. Hoewel er nog geen Afrikaanse banken getroffen zijn op de manier die we bij Amerikaanse en Europese banken hebben gezien, is de verwachting dat ook de Afrikaanse economie negatief beïnvloed zal worden door de crisis. De effecten zullen vanaf het eerste kwartaal van 2009 zichtbaar worden op ten minste drie vlakken.

1. Een vertraagd groeipercentage

Het meest waarschijnlijke effect dat de crisis op het continent teweeg zal brengen, is een vertraagde economische groei. Westerse donorlanden investeren momenteel voornamelijk in hun eigen economieën en de verwachting is dat veel landen hun toegezegde hulppercentages niet zullen halen. Historisch gezien is dit een reëel scenario. Sinds de jaren zeventig heeft elke financiële crisis in een donorland er toe geleid dat de uitgaven aan ontwikkelingssamenwerking daalden. Het budget van Japan kromp bijvoorbeeld met 44% tussen 1990 en 1996 na de economisch zware tijden begin jaren negentig. Het budget van de Scandinavische landen Noorwegen, Zweden en Finland daalde met respectievelijk 10, 17 en 62% na de Noorse crisis van 1991. Onlangs heeft ook de pas gekozen Amerikaans President Barack Obama laten weten dat de gewenste verdubbeling van het Amerikaanse budget voor ontwikkelingssamenwerking vertraging oploopt door de crisis.

2. Een dalende vraag

De afgelopen jaren heeft het Afrikaanse continent de hoogste economische groei sinds haar onafhankelijkheid gerealiseerd. Een belangrijke rol hierin

speelde de grote vraag naar grondstoffen van landen als China en India. Nu de Europese en Amerikaanse economieën getroffen worden door de crisis zal de export van Azië naar deze landen ook afnemen. China en India zullen dus ook in economisch zwaar weer terechtkomen. Dit heeft tot gevolg dat hun vraag naar grondstoffen, het fundament van de Afrikaanse economie, zal afnemen. Ook in dit opzicht zal de financiële crisis een negatief effect op Afrikaanse landen hebben.

3. Investeringsmogelijkheden

Een positieve ontwikkeling van de crisis zou kunnen zijn dat Afrika voordeel kan halen op het gebied van investeringen. Door de crisis is er behoefte aan nieuwe investeringsmogelijkheden. Afrika biedt hiertoe mogelijkheden, voornamelijk door de hoge groeipercentages in vergelijking met Westerse landen. Een negatief aspect kan echter zijn dat bedrijven die willen investeren in Afrika niet voldoende financiële ondersteuning kunnen krijgen van banken in de Westerse wereld. Desalniettemin zou de mondiale crisis investeringsmogelijkheden kunnen creëren, voornamelijk in Afrikaanse landen met een vriendelijk investeringsklimaat.

Uit bovenstaande ontwikkelingen is af te leiden dat het voor Afrika van groot belang is om tijdig in te zien dat zij getroffen zullen worden. De landen die zich wapenen tegen de effecten van de crisis, zijn de landen die uiteindelijk overleven.

Dick Maganga is consultant voor Afro Management, een management adviesbureau gevestigd in Lilongwe, Malawi.

Vertaling **Coen Brummer**.

De EU bevordert de democratie in Noord-Afrika vooral door economische hervormingen. Maar leidt meer handel en een vrije markt wel tot meer democratie? Karim Knio en Anja de Vries menen van niet. Zij illustreren hun betoog aan de hand van twee recente EU-initiatieven in de regio: Het *European Mediterranean Partnership* (EMP) en de *European Neighborhood Policy* (ENP).

door Karim Knio en Anja de Vries

EU beleid in Noord-Afrika

Sinds de val van de muur in 1989 is er een groeiende belangstelling voor het bevorderen van de democratie in de wereld. De Verenigde Staten (vs) zagen de gebeurtenissen in 1989 als een hoofdzakelijk van onderop ontstane beweging naar meer democratische vrijheid. De *civil society* dus als een belangrijke aanjager van *regime change*. Het was de *civil society* die erin slaagde dictators af te zetten en het onderdrukkende staatsapparaat grotendeels te ontmantelen in haar streven naar meer democratisch bestuur en een open markteconomie. Met andere woorden, de vs zien een stabiele democratie als het logische product van sterke en bloeiende maatschappelijke organisaties zonder daarbij de institutionele context te betrekken waarin zij zich bevinden. Zoals Kopstein het formuleerde ten tijde van de Amerikaanse invasie in Irak: de daaruit voortvloeiende strategie voor democratie bevordering er een van: *'topple the leader, pull down his statue and let civil society take over'* (Kopstein 2006: 88).

Hoewel de Europese Unie (EU) en de vs het bevorderen van de democratie als doel onderschrijven, verschillen beiden wel over de te volgen strategie. Kopstein (*ibid.*) stelt dat de EU de vele demonstranten in de straten niet erkennen als belangrijke spelers in het transformatie proces. De EU lijkt, in tegenstelling tot de vs, vooral het belang van diplomatie, elites en politieke leiders te onderstrepen. De EU zet met name in op een van bovenaf geïnstreerde democratische transitie. Daarbij hoort vooral het aanmoedigen van nationale elites en het onder druk zetten van antidemocratische regimes. Verder zet de EU ook in op economische hervormingen als een strategie om democratie te stimuleren. De 'zachte druk' van EU-integratie – de politieke en economische voorwaarden voor toetreding – is een succesvolle en belangrijke strategie gebleken ten aanzien van democratisering in het voormalige Oostblok. Het is echter minder evident dat de *carrots* en *sticks* tot evenveel succes zullen leiden in Noord-Afrika. Dit argument

Leiden economische hervormingen tot meer democratie?

kan worden geïllustreerd aan de hand van twee EU-initiatieven, het *European Mediterranean Partnership* (EMP) en de *European Neighborhood Policy* (ENP)¹.

De economische benadering

Het EMP, ook wel bekend onder de naam Barcelona Proces², is gestart in 1995 met als centraal doel om de bereikte handelsafspraken met de landen ten zuiden van de Middellandse Zee te consolideren en nieuwe afspraken te maken over de bestrijding van illegale immigratie vanuit die landen. Het omvattende samenwerkingsverband voorziet in het opzetten van een systeem van gedeelde 'waarden' en is gebaseerd op drie terreinen: veiligheid, economische hervormingen en sociaal-culturele uitwisseling.

Het ENP is in 2003 gelanceerd, vooruitlopend op de toetreding van tien nieuwe lidstaten in 2004. Dit programma heeft als doel om welvaart en stabiliteit te bevorderen in de landen die in de directe

omgeving van de uitgebreide EU liggen³. De grondgedachte bij dit initiatief is het aanbieden van verdere integratie met de EU in ruil voor significante vooruitgang in politieke, institutionele en economische hervormingsprocessen.

Beide EU-initiatieven zijn erop gericht om Europese politieke en economische waarden te exporteren naar de landen aan haar periferie door materiële prikkels en niet door het streven naar gedeelde waarden (Calabrese 2005: 49). De mate waarin de verschillende landen de politieke en economische waarden overnemen, bepaalt de intensiteit waarmee de EU haar banden met deze landen onderhoud. Bij de implementatie van deze programma's ontstonden grote problemen, met name ook door de delicate socio-economische situatie in de betrokken landen. Volgens de Europese Commissie is vooral het EMP geplaagd door een gebrek aan economische assertiviteit. Om deze moeilijkheden te overwinnen is in 2005

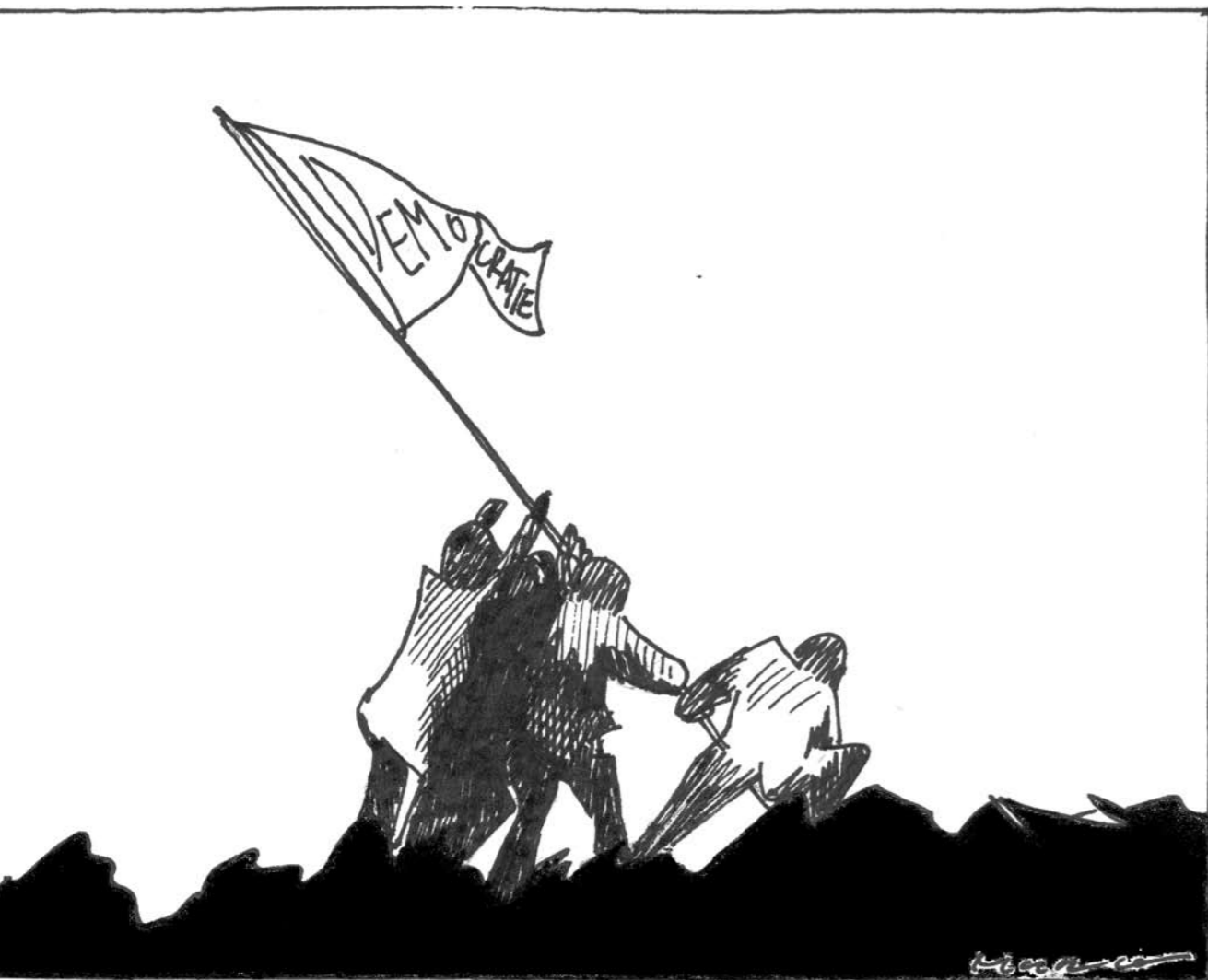
in Barcelona een nieuwe EU vijf-jaren-strategie gelanceerd. Die strategie consolideert en versterkt de reeds bestaande economische benadering onder het oude EMP en ENP.

De 'holistische' benadering

De beide bovenstaande EU-initiatieven zijn gebaseerd op een 'holistische' benadering van problemen. Jihadistische terreur, socio-economische ongelijkheid en politieke stagnatie in Noord-Afrika (en de rest van het Midden-Oosten) worden door de EU met elkaar verbonden. Met andere woorden, politieke, sociale en economische fac-

ten worden veronderstelt samen te hangen; dit leidt tot de conclusie dat (liberaal) economische hervormingen hand in hand gaan met democratische instituties én een gezonde *civil society*. Men kan zich echter afvragen in hoeverre de benadering van de EU inderdaad holistisch is. Is er wel een één-op-één verband te trekken tussen de specifieke markthervormingen die de EU in Noord-Afrika introduceert en het bevorderen van democratie? (zie ook Schlumberger 2000). Wanneer we kijken naar de voortgang van hervormingen in het kader van het EMP en de ENP, dan concluderen veel wetenschappers dat de zogehe-

illustratie Van Lierop

ten politieke en sociale hoofdstukken in feite een dode letter zijn (Joffé 1999; Pace 2002). Alhoewel dit falende beleid niet aan de EU alleen kan worden toegeschreven is de exclusieve aandacht van de EU voor de economische agenda wel in flagrante tegenspraak met de door haar gepropageerde holistische aanpak. Schlumberger stelt daarover: 'Policy priorities are evident: the EU attributes top priority to the economic reform processes in its partner states, while the political component remains of marginal importance' (Schlumberger 2000: 255).

Aan de andere kant, is er al eens gesteld dat economische hervormingen hand in hand gaan met het democratiseringsproces. Hervormingen zouden een stijgende socio-economische standaard kunnen bewerkstelligen, die op haar beurt pluralisme, socio-economisch en politiek bewustzijn en een open houding ten opzichte van de internationale gemeenschap kunnen bevorderen en daarmee de democratisering aanjagen (Silander 2005). Echter, de feiten spreken dit optimistische scenario tegen. Het bevorderen van vrije markten en privatisering hebben ertoe geleid dat elites en autoritaire politieke leiders in Noord-Afrika hun macht en positie in de samenleving hebben versterkt. De vooruitzichten voor democratisering zijn daarmee verslechterd (Gillespie & Young eds. 2002). De zittende regimes gebruiken de economische beleidsmaatregelen nog steeds als krachtige instrumenten om controle te houden over economische spelers en om de hegemonie van de zittende elites en hun clientèle in stand te houden.

Bovendien bedreigen de liberale beleidsmaatregelen de partnerlanden met hongersnood en armoede als de hervormingen niet worden ingepast in hun socio-politieke context. Het afbouwen van voedselsubsidies, het verlies van banen en andere consequenties van het economische hervormingsbeleid raken met name de allerarmsten in de Afrikaanse landen. De regeringen zien zich derhalve geconfronteerd met grotere risico's op sociale onrust en geweld. Militante Islamitische groeperingen en politieke partijen die wel in staat zijn om sociale diensten te verlenen spinnen hier garen bij en verwerven steun onder de bevolking. Met name wanneer de staat haar sociale dienstverlening noodgedwongen moet afbouwen (Schlumberger 2000).

Kopstein (2006) stelt dat de democratisering pas kan slagen als de Europese top-down benadering wordt gecombineerd met de nadruk die de VS legt op de rol van de *civil society*. Door het geven van (marginale) subsidies aan *non-profit* organisaties probeert de EU de *civil society* wel in het proces te betrekken. Het probleem is echter dat alleen de organisaties die ter plaatse, en door de heersende regimes erkend worden, deel kunnen nemen aan de EMP programma's. Bij nadere beschouwing blijken ze dan ook meestal met de heersende politieke elite verweven, zodat van democratisering van onderop nauwelijks sprake kan zijn (Schlumberger 2000).

Conclusie

De (handels-) relaties van de EU bevorderen niet noodzakelijkerwijs democratie in Noord-Afrika. Liberale economische hervormingen, zonder de sociale context in ogenschouw te nemen, verhogen juist politieke spanningen. Hervormingen dragen zeker niet bij aan 'stability, prosperity and democratic change' zoals de EU beoogt. De grootste winnaars van de EU-strategie zijn de nationale elites en autoritaire regimes en als zodanig draagt de EU bij aan het in stand houden van het autoritarisme. De macht van de elite wordt niet alleen bestendig. Het EU beleid staat politieke liberalisatie en de democratisering zelfs in de weg.

Dr. Karim Knio is docent politicologie aan het *Institute of Social Studies (ISS)* te Den Haag.

Anja de Vries werkt als beleidsmedewerker bij het Ministerie van Binnenlandse Zaken.

Vertaling **Mark Sanders**.

1. Het is belangrijk om te vermelden dat het recente 'Union of the Mediterranean'-initiatief van de Franse president Sarkozy géén EU initiatief is. Het valt derhalve buiten het bestek van dit artikel.
2. Landen die de Barcelona verklaring hebben ondertekend zijn: Algerije, Cyprus, Egypte, Israël, Jordanië, Libanon, Malta, Marokko, de Palestijnse Autoriteit, Syrië, Tunesië en Turkije. Cyprus en Malta traden toe tot de EU in 2004. Israël en Turkije vallen beiden buiten het verdrag omdat Israël niet meer als ontwikkelingsland erkend wordt en Turkije de toetredingsonderhandelingen is gestart.
3. De ENP omvat ook alle landen uit het EMP behalve Cyprus, Malta en Turkije.

De toetreding van enkele voormalige communistische landen tot de Europese Unie in 2004 en 2007 is een van de grootste wapenfeiten op het gebied van bevordering van de Europese democratie. Gebaseerd op hun eigen ervaringen, kunnen de nieuwe EU-lidstaten de drijvende krachten worden achter een nieuwe Europese agenda op het gebied van democratieondersteuning in de rest van de wereld.

door **Jacek Kucharczyk** en **Jeff Lovitt**

New Kids on the Block

Centraal-Europese landen en democratie

In Centraal-Europa leeft nog sterk de herinnering aan de Amerikaanse steun aan dissidente bewegingen zoals Charta 77 in het toenmalige Tsjecho-Slowakije en Solidarnosc in Polen.

Deze steun van de Verenigde Staten, en later ook van West-Europa, heeft in belangrijke mate bijgedragen aan de overgang van enkele Centraal- en Oost-Europese landen tot een volwaardige democratie. Dit resulteerde uiteindelijk in de toetreding van tien voormalige communistische landen tot

de twee belangrijkste verbanden in Europees-Atlantisch verband; de Noord-Atlantische Verdragsorganisatie NAVO en de Europese Unie (EU).

De meeste van deze nieuwe EU-leden maken zich nu op hun beurt sterk voor een grotere rol van de Europese Unie in het ondersteunen van democratie, in het bijzonder in hun oostelijke buurlanden. Dit staat in scherp contrast met de scepsis ten aanzien van de bevordering van de democratie die

dominant is bij de EU-15 (de vijftien lidstaten tot de uitbreiding van 2004). Een scepsis gebaseerd op het evidente fiasco van de regering-Bush om de democratie te verspreiden in het Midden-Oosten door het regime van Saddam Hoessein in Irak ten val te brengen.

Dit artikel richt zich op de democratiseringsagenda van de zogeheten Visegrad Vier (V4); Tsjechië, Polen, Slowakije en Hongarije. Als deze landen de nieuwe kampioenen van de democratie willen zijn, dan zullen zij zich actief moeten inzetten voor een grotere betrokkenheid van de EU bij de bevordering van democratie elders in de wereld. De recente ervaring van deze lidstaten met hun eigen democratische transitie, plaatst deze landen in een positie waarin zij uitstekend de standpunten aan weerszijden van de tafel begrijpen en ze een concreet beeld hebben welke donorinspanningen effectief zijn en welke niet.

Steun aan Oekraïne en Wit-Rusland

Na hun toetreding tot de Europese Unie in 2004 zijn de V4-landen zelf een belangrijke sponsor geworden van nieuwe democratieën. In 2006, hebben de V4-overheden gezamenlijk ruim 10 miljoen euro ingezet voor democratische steun, met een sterke focus op Oekraïne en Wit-Rusland. Een zeer bescheiden bijdrage in vergelijking met bijvoorbeeld de circa 340 miljoen die Zweden in dat jaar beschikbaar stelde. Dit is bijna 24% van het totale Zweedse ontwikkelingshulpbudget; in de EU de meest genereuze bijdrage. De bijdrage van de V4 in 2006 scoort echter beter dan bijvoorbeeld Frankrijk, dat met 52 miljoen voor 'governance' slechts 0,7% van de Franse ontwikkelingsbudget beslaat. Dit vergeleken met de 6,5 miljoen steun voor democratie van Polen (7% van het budget) en gemiddeld jaarlijks 1,9 miljoen van Slowakije over 2004-2007, wat 34% is van de Slowaakse bilaterale ontwikkelingshulp.

Drie van de V4-landen grenzen aan Oekraïne, terwijl Polen ook grenst aan Wit-Rusland en de Russische enclave Kaliningrad. De noodzaak om het autocratisch bewind in deze landen te bestrijden en de democratie te bevorderen, zal hoog op de agenda van de V4 blijven staan zolang tirannie aan de voordeur rammelt. En dat is nog steeds het

geval. 'In ons land zal geen roze of oranje of zelfs maar bananenrevolutie plaatsvinden', verklaarde president Aleksandr Loekasjenko van Wit-Rusland na de verkiezing van Viktor Joesjtsjenko tot Oekraïense president in januari 2005. 'Al die gekleurde revoluties zijn zuiver banditisme', zei hij, en liet vervolgens talloze oppositiefiguren oppakken tijdens de campagne in 2006 voor de Wit-Russische presidentsverkiezingen.

Ruime ervaring

De hulpverleningsprogramma's van de V4 bevinden zich nog in een pril stadium, maar hun democratische praktijkervaring overstijgt die programma's ruimschoots. De V4 kan aan de ene kant bogen op hun eigen ervaringen met de Amerikaanse steun voor democratische ontwikkeling in de jaren 90. Aan de andere kant kan de V4 met hun grondige kennis van het EU-toetredingsproces bijdragen aan een beter begrip en geloofwaardigheid van de 'zachte kracht' van de EU richting democratieontwikkeling. Het vooruitzicht van EU-lidmaatschap (en natuurlijk financiële steun) hielp de Centraal-Europeanen om voortvarend tegemoet te komen aan de zogenaamde Kopenhagen-criteria voor democratie, rechtsstaat, bescherming van minderheden en een daadkrachtige markteconomie.

Door deze ervaringen zijn de V4-landen goed positioneerd om de EU een weg te wijzen waarbij 'democratiebevordering' geen mislukt project is van de regering-Bush, maar juist een doel in het belang van alle burgers die lijden onder autoritaire regimes. Dit is ook in het strategisch belang van democratische samenlevingen zelf, waar burgers de vrede, voorspoed en stabiliteit van democratie genieten.

De adviseurs en diplomaten van de nieuwe lidstaten, en dan met name de V4 en de Baltische republieken, hebben veel gezag in de westelijke Balkan en Oekraïne. Dit omdat zij het Europese integratieproces bezien door de ogen van de toetreders en bovendien de taal beter begrijpen, of zelfs spreken. Adviseurs uit de V4 worden dan ook in toenemende mate ingehuurd door de Verenigde Staten en andere westerse regeringen en ontwikkelingsorganisaties, omdat zij een grondig begrip hebben van het transitieproces.

‘De hulpverleningsprogramma’s van de *Visegrad Vier* bevinden zich nog in een pril stadium, maar hun democratische praktijkervaring overstijgt die programma’s ruimschoots’

Democratie en Europese Unie

Een van de grootste uitdagingen die Europa het hoofd moet bieden, zijn de tegenkrachten tegen de democratie. Autocratische leiders – van Rusland tot in Centraal-Azië – hebben geleerd hoe zij moderne propagandatechnieken kunnen gebruiken om democratische krachten en hun internationale steun zwart te maken, en buitenspel te zetten. De middelen die ijverars voor de democratie ter beschikking staan, zoals samenwerking met de media en internationale waarnemers bij verkiezingen, worden onder een vergrootglas bestudeerd door de autoriteiten van Wit-Rusland en Kazachstan, die altijd een stap voor willen blijven in het politieke spel.

De EU moet haar ‘zachte kracht’ – respect voor haar democratische waarden – combineren met een grotere verantwoordelijkheid binnen de NAVO. In het geval van Rusland is ‘zachte kracht’ eenvoudig onvoldoende. De EU moet verder diplomatiek een nauwere samenwerking zoeken met andere democratische partners. Niet alleen de Verenigde Staten, maar bijvoorbeeld ook Turkije dat een beter begrip heeft van de islamitische wereld. En wellicht ook met de Oekraïne, dat Rusland beter begrijpt.

Oud-president
Vaclav Havel van
Tsjecho-slowaije
in overleg met
Joachim Chissano,
oud-president
van Mozambique.

De nieuwe kampioenen van de democratie, zoals de v4, moeten er op aandringen dat de EU in haar gemeenschappelijke buitenlands- en veiligheidsbeleid steun aan en bescherming van democratie en mensenrechten als hoeksteen van beleid blijft hanteren. Dat betekent niet dat Iran, Noord-Korea of Saoedi-Arabië per direct moeten worden gedwongen tot regime change. Wel betekent het dat de EU haar expertise op het vlak van democratische steun moet verbreden en verdiepen, en steun moet verlenen aan maatschappelijke organisaties die democratische hervormingen nastreven. Ook, als de transitie eenmaal is ingezet, steun aan overheden en politieke partijen om democratische instellingen te ontwikkelen.

De v4 hebben democratische steun tot een topprioriteit gemaakt van hun officiële ontwikkelingsbeleid. Ze moeten nu ook hun verantwoordelijkheid nemen voor democratisch ontwikkeling in de armste delen van de wereld, in het bijzonder Afrika ten zuiden van de Sahara. Als zij ervoor kunnen zorgen dat democratieondersteuning een dynamische eigenschap blijft van het gemeenschappelijk buitenlands beleid van de EU, dan betuigen zij zich de waarachtige 'nieuwe kampioenen van de democratie'.

Jacek Kucharczyk is directeur Research van het Instituut voor Publieke Zaken in Polen en medeoprichter EPD Board. **Jeff Lovitt** is algemeen directeur PASOS (*Policy Association for an Open Society*). Meer informatie over beleid en activiteiten van de V4 ter bevordering van de democratie is te vinden op:

<http://www.pasos.org/www-pasosmembers-org/news/democracy-s-new-champions>

Vertaling **Arthur Olof**.

Welke mogelijkheden heeft Europa om bij te dragen aan een meer democratisch Zimbabwe? En wat is het belang van Europa om in democratie te investeren? *Idee* vroeg het antropoloog Pascal Richard, sinds 2005 de coördinator van het Nederlandse platform *Zimbabwe Watch*.

door **Marieke van Doorn**

Goed bestuur als voorwaarde voor ontwikkelingshulp

Europa en een democratisch Zimbabwe

Waarom houdt Europa zich met democratie in het verre Zimbabwe bezig?

'Directe aanleiding voor een stevige Europese politieke stellingname was de bezetting van boerderijen van blanke boeren in Zimbabwe. Hiermee wilde regeringspartij ZANU-PF een scheve verhouding uit de tijd van het kolonialisme herstellen. Controle over het land was het hart van de onafhankelijkheidstrijd. Maar in de jaren 90 waren nog steeds zo'n vijfduizend grootgrondbezitters eigenaar van maar liefst 70% van het land. Een andere

reden voor de regering voor het promoten van een herverdeling was dat oud-strijders van de onafhankelijkheidsbeweging een beter pensioen eisten. Het land stevende af op een economisch bankroet en Mugabe had geen andere middelen om hen tevreden te stellen dan hen aan te moedigen de blanke boeren te onteigenen. Zo hield Mugabe zijn achterban tevreden en zette hij ook direct de opkomende oppositiebeweging buitenspel. Maar de landhervormingen waren een complete chaos. De nieuwe eigenaren van landgoederen waren niet

Antropoloog
Pascal Richard

‘Voor Europa is democratisering een belangrijk thema om zich mee te profileren als internationale speler’

opgeleid, en pesticiden waren niet voor handen. Dit droeg bij aan verminderde productiviteit in de landbouw. Ook werd een groot deel van de mensen die voor de grootgrondbezitters werkten, en die wel de *know-how* hadden, weggestuurd, wat leidde tot grote werkloosheid. Van de ca. 350.000 landarbeiders werden in deze jaren zeker 60% werkloos. Deze situatie zette de internationale gemeenschap aan tot actie’.

Welke belangen heeft Europa bij meer democratie in Zimbabwe?

‘Een derde van de Zimbabwanen woont niet meer in Zimbabwe maar is vooral naar de buurlanden uitgeweken. Er wonen naar schatting zo’n 800.000 Zimbabwaanse, meestal illegale emigranten, in Groot-Brittannië. Het belang van Europa bij een democratisch Zimbabwe heeft dus met migratie te maken. Het gaat Europa ook om de ontwikkeling van Zuidelijk Afrika als geheel. Een economisch afglijdend Zimbabwe, tot twintig jaar geleden exporteur van landbouwproducten voor omliggende landen, wordt gevoeld in de hele regio. Maar dit is niet het hele verhaal. Voor Europa is democratisering een belangrijk thema om zich mee te profileren als internationale speler. Een grootmacht die minder directief is dan de Verenigde Staten enerzijds en minder opportunistisch dan China anderzijds’.

En Nederland?

‘Nederland heeft geen directe historische link met Zimbabwe. Nederland heeft geen groot geopolitiek belang, maar kent wel een sterke traditie van het beschermen van mensenrechten en democratie. De Nederlandse ambassade in Zimbabwe doet veel voor de ondersteuning van mensenrechtenactivisten ter plaatse. Dit verklaart onder andere waarom oppositieleider Morgan Tsvangirai eerder dit jaar besloot naar de Nederlandse ambassade te vluchten nadat veel van zijn collega’s het slachtoffer waren geworden van politiek geweld in de aanloop naar de verkiezingen. Wanneer Tsvangirai naar de ambassade van Groot-Brittannië zou zijn gevlucht, was dit politiek anders uitgelegd. Groot-Brittannië is de voormalig koloniale overheerser en zij hebben langdurig steun verleend aan het Smith-regime dat op apartheid was geba-

seerd. De Zimbabwaanse oppositiepartij *Movement for a Democratic Change* (MDC) wordt door de heersende partij van Robert Mugabe neergezet als een pion van het westen; als een partij die de blanke overheersers weer aan de macht zou willen brengen, ten koste van de zwarte onafhankelijkheidsstrijders’.

Hoe is het Europese beleid ten aanzien van Zimbabwe vormgegeven?

‘Europa probeert een eenduidig buitenlands beleid te voeren en heeft in 2002, op aandringen van Groot-Brittannië, een gezamenlijke Europese positie ten aanzien van Zimbabwe ingenomen. De Europese ontwikkelingshulp aan de Zimbabwaanse overheid werd allereerst stopgezet. Tevens werden de tegoeden van zo’n 130 mensen uit de top van de regeringspartij ZANU-PF bevroren en kregen zij geen visa meer om naar Europa te reizen. Deze sanctie was een politiek signaal gericht tegen de gewelddadige landhervormingen, die als een buitenproportionele reactie op een verloren referendum door ZANU-PF werden gezien. Over de gezamenlijke EU-strategie, waaraan alle lidstaten zich hebben verplicht, bestaan echter wel verschillen van inzicht. De zuidelijke lidstaten hebben bijvoorbeeld vaak gepleit voor het heropenen van het gesprek met ZANU-PF. Maar het Europese adagium was duidelijk: goed bestuur werd als voorwaarde gesteld voor ontwikkelingshulp. De reactie van

het Zimbabwaanse regime daarop was anders: de oppositie werd nog meer geïntimideerd, met verkiezingsuitslagen werd gefraudeerd en het gewelddadig onteigenen van grootgrondbezitters ging door’.

Heeft de Europese strategie gewerkt?

‘De kritiek op het beleid van de Europese Unie was dat er in 2000 te snel en eenzijdig is besloten tot sancties, zonder pogingen te doen om de regio bij de beslissing te betrekken. Europa zou daarmee de deur naar dialoog te snel dicht hebben gegooit. Maar het was het enige dat Europa kon doen. Op de laatste vergadering met de Afrikaanse Unie is de EU door de Afrikanen bedankt voor haar consistente standpunt inzake Zimbabwe. Dankzij de druk van buiten heeft ZANU-PF geaccepteerd te gaan onderhandelen. Mensen uit het partij kader kwamen door de sancties in de knel.

De EU kan strategisch gezien niet veel meer doen dan deze druk hoog houden. Naast ‘de stok’ van sancties heeft Europa veel ontwikkelingsgeld te bieden als ‘de wortel’ voor veranderingen. Europa kan een grote bijdrage leveren aan de wederopbouw van Zimbabwe. Daarvoor heeft ZANU-PF de oppositiepartij nodig. Europa moet een principieel standpunt innemen en gefaseerde hervormingen in alle sectoren eisen. Humanitaire hulpverleners moeten weer vrije toegang krijgen, de pers moet vrij haar werk kunnen doen en het geweld moet stoppen’.

‘Democratie in Zimbabwe is niet volledig afhankelijk van de inzet van Europa, maar wordt door mensen in Zimbabwe zelf uiteindelijk bepaald. Daarbij kan Europa een positieve rol spelen, door het steunen van democratische krachten. Een klein aantal van Zimbabwe’s buurlanden heeft zich publiekelijk sterk uitgesproken over Zimbabwe, en heeft de uitkomst van de laatste presidentiële verkiezingen erkent. Dit heeft geleid tot een nieuwe onderhandelingspoging. De houding van de meeste buurlanden van Zimbabwe is echter teleurstellend, en daar moet de EU zich op richten. Een regionaal en lokaal gedragen politieke oplossing is de enige weg. Op dit moment wordt de macht van ZANU-PF gelegitimeerd door de overheden in omliggende landen en niet vanuit Zimbabwe zelf. Ik pleit voor een principieel standpunt van Europa totdat er substantiële veranderingen op het gebied van humanitaire hulp en mensenrechten zijn, anders stappen we er niet in’.

Marieke van Doorn is themaredacteur van *idee* en coördinator van *European Partnership for Democracy* (EPD) in Brussel.

Zimbabwe Watch is een coalitie van organisaties met projecten in of rondom Zimbabwe. De Nederlandse ontwikkelingsorganisaties waaronder *Freevoice*, *ICCO*, *NIMD*, *Kerk in Actie*, *NIZA FNV MONDIAL* en *Amnesty International* zijn de Nederlandse partners van Zimbabwe Watch. Meer informatie via: www.zimbabwewatch.org

Jaïr Tchong

No show: visumproblematiek

‘Een Kafkaësk systeem, dat helaas wel consequent is’. Of: ‘Een langdurige en geheel onduidelijke procedure, met flink wat financieel risico bovendien’. Dit zijn enkele typering waar mee het aanvragen van visa voor Afrikaanse artiesten wordt beschreven door muziekboekers tijdens de jaarlijkse wereldmuziekconferentie WOMEX in Sevilla. De Britse boeker Jason Walsh beschreef onlangs in *The Independent* het proces: omdat in Mali geen Britse ambassade is, dient hij het gehele verlangde Malinese ensemble naar Senegal te brengen om aldaar dagenlang te wachten op de aangevraagde visa. Het spreekt voor zich dat veel boekers deze moeite niet nemen.

Nu komt dit proces niet geheel uit de lucht vallen. In de jaren tachtig keerden er heel wat grote Afrikaanse orkesten aanmerkelijk uitgedund terug naar Afrika. De Congolese soukousster Papa Wemba werd zelfs door een Parijse rechtbank veroordeeld wegens mensensmokkel. Maar moeten hier ook de welwillende artiesten onder lijden? Mali is straatarm, maar de muziekcultuur is zo rijk en fascinerend, dat het land onder muziekliefhebbers een cultstatus heeft. Weigering van visa is de zoveelste streep door de rekening voor Mali.

Toen Seun Kutí, de jongste zoon van de Nigeriaanse Afrobeatpionier Fela Kutí, moeite had om Amerika binnen te komen, werd hij door een persoonlijke interventie van Obama alsnog toegelaten. Maar aan een dergelijke speling van het lot kun je de speelmogelijkheden van Afrikaanse muzikanten niet toevertrouwen. Visumproblematiek is geen electoraal sexy onderwerp. Welke politicus of partij zet zich hier nu eens even flink voor in?

Jaïr Tchong

journalist en Afro-Latin deejay

DE PRIJS VAN GELIJKHEID BOEKRECENSIE

Wat kost gelijkheid in de samenleving? In het boek *De Prijs van Gelijkheid* probeert econoom Bas Jacobs de meest efficiënte manier te vinden om inkomen te verdelen. Zware kost, maar een belangrijke boodschap voor de politiek, meent Roel Mehlkopf. De vraag is wel in hoeverre Jacobs' aanbevelingen in de politieke praktijk kunnen worden gebracht. Politiek gaat over veel meer dan efficiëntie.

De prijs van gelijkheid
Jacobs, B.
Uitgeverij Bert Bakker
ISBN 9789035133211

'Iedere euro die de overheid herverdeelt, kost de samenleving 50 eurocent'. Volgens econoom Bas Jacobs, in zijn boek *De prijs van gelijkheid* (2008), heeft het realiseren van sociaal-economische gelijkheid een hoge prijs. Elk overheidsingrijpen gaat onvermijdelijk gepaard met ontwrichting van de efficiënte werking van de vrije markt. Een belasting op arbeidsinkomen zorgt ervoor dat we minder uren zullen gaan werken. Het belasten van rente op spaargeld zorgt ervoor dat er minder gespaard wordt. Onderwijs subsidies beïnvloeden onze keuzes om wel of niet te studeren.

In zijn boek betoogt Jacobs dat het herverdelen van geld veel efficiënter zou kunnen gebeuren. Met andere woorden: de 'prijs van gelijkheid' kan lager worden wanneer de overheid doelmatiger zou gaan verdelen. Niet alleen abstracte academische theorie dus, maar ook maatschappelijk relevant materiaal voor beleidsambtenaren, politici, studenten, journalisten en kritische burgers. Het is Bas Jacobs met zijn boek gelukt om een belangrijke brug te slaan tussen de ivoren torens van de academische wetenschap en de problemen van de economische beleidspraktijk.

Principes voor doelmatig delen

In zijn boek geeft Jacobs drie vuistregels voor efficiënt ingrijpen door de overheid. Ten eerste moet alle herverdeling lopen via de belastingen en premies op het inkomen dat uit arbeid wordt verdiend. De reden is dat het 'verdientalent' van mensen de belangrijkste bron van ongelijkheid is, zodat die bron

maar beter direct aangepakt kan worden. Ten tweede: als er dan toch subsidie of regulering wordt toegepast op bepaalde uitgaven, dan is dat alleen zinvol als daarbij wordt aangesloten bij werk of vrije tijd. Bijvoorbeeld door het subsidiëren van kinderopvang, wat het arbeidsaanbod vergroot, of het belasten van vliegtickets- een belasting op vrije tijd. De derde vuistregel voor doelmatig delen is dat de overheid verder zo min mogelijk zou moeten ingrijpen in de prijsmechanismes van de vrije markt. Zo kan de overheid dan ook maar beter niet herverdelen via een minimumloon of via een maximum huurprijs. Het minimumloon leidt zelfs tot uitsluiting van de zwakkeren op de arbeidsmarkt, volgens Jacobs. Jacobs behandelt in zijn boek dus vrijwel de gehele welvaarts- en herverdelingsproblematiek, inclusief de arbeidsmarkt, het onderwijs, de huisvesting en de inkomsten-, kapitaal- en erfbelastingen. Naast deze algemene principes gaat Jacobs in zijn boek in op een waslijst van bestaande regelingen en recente beleidsvoorstellen. Zo moeten de vlaktaks, de hypotheekrenteaftrek, levensloopregeling en verlaging van erfenisbelasting het allemaal ontgelden.

Waardevrije wetenschap?

Jacobs doet zich voor als de wetenschapper die de economie als een waardevrije wetenschap beoefent. De politicus bepaalt hoeveel gelijkheid er gewenst is in de samenleving, en Jacobs geeft aan hoe deze gelijkheid op een zo efficiënt mogelijke manier bereikt kan worden. Jacobs suggereert daarmee dat zijn aanbevelingen politiek neutraal zijn. Maar is Jacobs daarmee niet toch stiekem een wolf in schaapskleren? Natuurlijk wel. Zijn economische analyse is gebaseerd op allerlei aannames over rationele individuen (de zogenaamde homo economicus) en een efficiënte werking van de markt. Sociologen

en psychologen gaan doorgaans uit van hele andere veronderstellingen en zouden dan ook wel eens op hele andere beleidsadviezen uit kunnen komen. Immers: mensen zijn groepsdieren die met hun acties en voorkeuren onvermijdelijk anderen beïnvloeden. Werken wij in Nederland nu minder dan in Amerika omdat de belastingen hier hoger zijn of is dat cultureel bepaald? Volgens economen zoals Jacobs komt het door de hogere belastingen.

Verfrissend

De lezer moet zich verder realiseren dat alle conclusies en beleidsaanbevelingen in het boek van Jacobs slechts gebaseerd zijn op efficiëntieredenen. Mogelijke andere argumenten die een rol spelen in beleidsdiscussies worden door Jacobs in rap tempo van tafel geveegd wanneer deze in de weg staan. De vraag is nu of de eenzijdige focus op efficiëntieargumenten de kracht of juist de beperking van het boek is? Laten we om deze vraag te beantwoorden eens naar het voorbeeld van de hypotheekrenteaftrek kijken. Dankzij de fiscale voordelen op het eigen huis (en ook op pensioenopbouw) wordt vermogensvorming in Nederland gemiddeld gesubsidieerd. Echter, volgens de berekeningen van Jacobs is het optimaal om dit juist te belasten. De hypotheekrenteaftrek moet daarom worden afgeschaft volgens Jacobs. Een VVD'er zal echter niet direct overtuigd zijn en zal nog een hele rits andere argumenten aandragen om de hypotheekrenteaftrek te verdedigen. Zo wordt er vaak aangedragen dat mensen met een eigen huis beter voor hun woon- en leefomgeving zorgen dan mensen die een huis huren. Daarnaast kunnen er allerlei redenen aangedragen worden waarom het goed is om bezitsvorming te stimuleren. De focus op efficiëntieredenen van Jacobs is echter wel verfrissend, vooral omdat deze argumenten vaak onbekend zijn bij het grote pu-

bliek en weinig gebruikt worden in het politieke debat. De overige argumentatie is meestal wel bekend. We kunnen ze vinden in de programma's van politieke partijen of we kunnen ons oor te luisteren leggen bij onze onderbuik. De lezer moet op zijn hoede zijn: de analyse van Jacobs is slechts een zeer beperkt deel van het verhaal. Om tot daadwerkelijke beleidsaanbevelingen te komen zal toch eerst het debat in bredere zin gevoerd moeten worden.

Rechtvaardigheid

Het is de vraag in hoeverre Jacobs' spelregels voor doelmatig herverdelen in de politieke praktijk gebracht kunnen worden. Politici moeten namelijk herkozen worden. Een bekende politicus verzuchtte daarom of Jacobs er ook wel eens over had nagedacht hoe zijn ideeën ingevoerd kunnen worden. Kiezers stemmen immers maar al te vaak op basis van rechtvaardigheidsargumenten en niet op basis van efficiëntieargumenten. Laten we om dit te verduidelijken eens kijken naar de vraag of er belasting geheven moet worden over de rente op spaargeld. Rechts ziet deze belastingen vaak als een veredelde vorm van diefstal. Spaargeld is immers gegenereerd uit eerder verdiend arbeidsinkomen waarover al belasting is betaald. Zo'n 'dubbele belasting' voelt daarom onrechtvaardig voor een rechtse stemmer. Dan kan Bas Jacobs wel zeggen dat zo'n belasting heel goed is vanwege efficiëntieredenen, maar zal dit de kiezer overtuigen? Waarschijnlijk niet. Het gevoel van onrechtvaardigheid komt direct uit de onderbuik van de kiezer, en zal het daarom doorgaans winnen van de efficiëntieredenen van Jacobs die uit het verstand komen. De marges in de politiek zijn smal. Verworven rechten moeten worden afgekocht. Het boek geeft dus geen antwoord op de vraag hoe alle ideeën in de

praktijk gebracht moeten worden. De politicus moet nog steeds zelf uitzoeken hoe het verhaal van Jacobs verkocht moet worden aan de kiezer.

Toegankelijkheid

Mensen met een redelijke achtergrond in de algemene economie zouden Jacobs' boek goed moeten kunnen lezen. Ook beleidsmakers, journalisten en politici die zich in hun dagelijkse praktijk met algemeen economische vraagstukken bezighouden zullen zich wel kunnen redden. Echter, lezers zonder economische achtergrond zullen al snel verloren raken in de terminologie en formules. In het voorwoord zegt Jacobs hierover: 'Aanvankelijk poogde ik een boek te schrijven dat toegankelijk zou zijn voor een breed publiek. Maar al snel kwam ik tot de conclusie dat dit onbegonnen werk was'. Dat is erg jammer, want door het gebruik van wiskundige formules en zware economische argumentatie is het niet bepaald een boek dat tijdens de vakantie even op het gemak doorgebladerd kan worden. Ik hoop daarom dat Jacobs de moed nog niet definitief heeft opgegeven en binnenkort nog eens opnieuw achter de schrijftafel zal kruipen om een nieuw boek te schrijven dat ook voor een breder lezerspubliek toegankelijk is. Ongetwijfeld zal dit ten koste gaan van de diepgang van zijn verhaal. Maar aangezien het onderwerp raakt aan vrijwel alle financiële beslissingen die de overheid namens haar burgers neemt, zou het goed zijn wanneer ook een breder publiek kennis zou kunnen nemen van de centrale boodschappen van dit boek. Bovendien zou een bredere bekendheid met de ideeën van Jacobs het makkelijker maken voor politici om ze in de praktijk te brengen.

Roel Mehlkopf is promovendus aan de Universiteit van Tilburg.

POSTBUS 66

De kredietcrisis is nog lang niet overgewaaid. Het heeft nu met name een heftige impact op de échte economie. Niet alleen het virtuele geld op de beurs is geraakt; de vraag naar duurzame kapitaalgoederen neemt ook af. De Verenigde Staten, veel landen in de EU en in de rest van de wereld zijn in recessie. En IJsland is (bijna) failliet. Er wordt druk gespeculeerd over de oorzaken. Rogier Swierstra vraagt zich af wat we moeten gaan doen en geeft een eerste aanzet aan de hand van de vijf richtingwijzers van D66, zoals opgesteld in het Verkiezingsprogramma 2006.

door Rogier Swierstra

Een sociaal-liberale antwoord

**kredietcrisis:
wat nu?**

Terugblik

De afgelopen jaren zijn de rentes laag geweest. Vooral in Amerika werd veel geleend – door de regering, door consumenten en door beleggers – en banken zochten steeds meer risico om nog meer rendement te kunnen maken. In de zomer van 2007 werd het duidelijk dat veel hypotheek minder waard waren dan gedacht: niet alleen zouden ze minder terugbetaald worden, de onderliggende huizen waren ook minder waard geworden. De verliezen op derivaten gebouwd op deze hypotheek waren nog veel groter. Banken en andere instellingen werden zich er plotseling van bewust dat ze erg kwetsbaar waren, en dat ze niet meer wisten hoeveel ze andere banken nog konden vertrouwen. Van het ene moment op het andere durfden ze geen geld meer uit te lenen. Riskante leningen werden teruggeroepen, hedgefondsen moesten meer onderpand leveren of hun posities opheffen en verlies nemen. Het ene verlies leidde zo tot het andere, er vielen rake klappen bij gerespecteerde bedrijven. De paniek verspreidde zich over alle markten. Deze sneeuwbal was al ruim een jaar aan het rollen voordat hij de aandelenmarkten bereikte, half september 2008.

Toen kwam de crisis op televisie, tot vervelens toe. Nog steeds wordt gezocht naar een verklaring, een verenigend verhaal, en vooral naar een zondebok. Er zijn veel meningen, maar weinig antwoorden. De regeringsleiders die handen schudden weten

het allemaal ook niet, terwijl achter de schermen de ambtenaren van centrale banken druk bezig zijn met onderhandelingen.

Technische oplossingen

Een aantal technische voorstellen die de werking van de financiële markten nu zouden verbeteren, komen al wel naar voren. Banken kunnen worden verplicht een deel van hun risico's op eigen boek houden, zodat ze beter kijken naar de contracten die ze aangaan. De subprimehypotheek zijn aangegaan door banken die ze gelijk weer doorverkochten, en beloofd werden voor hun omzet. Het ideaal zou zijn dat koper en verkoper in elkaars belang handelen omdat dat ook hun eigen belang is. Er wordt ook gesproken over het onderscheiden van zakenbanken en spaarbanken, om te voorkomen dat problemen in de ene sector automatisch de andere besmetten. Verder valt te denken aan het reguleren van *leverage*, hoeveel schuld een instelling kan aangaan met zijn kapitaal. Dit is een lastig onderwerp waar de regels fijnmazig en wendbaar moeten zijn, zonder de sector te wurgen. Een ander voorstel is om de sterk gegroeide markt voor kredietderivaten transparanter te maken, zodat beter bekend is aan welke gevaren een financiële instelling blootstaat, en welke zij juist afgedekt heeft.

Hoe deze voorstellen precies vorm gegeven wordt, is onderwerp van discussie tussen experts. Er zijn echter ook vragen waar een politieke keus gemaakt moet worden. De vraag rijst dan: wat zou een so-

ciaal-liberaal antwoord zijn op deze crisis? Hoe richten we een financieel systeem in dat robuust en zelfregulerend is? Aan de hand van de vijf richtingwijzers van D66 (Verkiezingsprogramma 2006) geef ik hier een eerste aanzet.

Richtingwijzers en de kredietcrisis

Allereerst moeten we ons realiseren dat goede regels alleen niet genoeg zijn. Toezicht op de naleving van de regels is essentieel, maar vooral het besef dat in de loop van de tijd het spel verandert en de regels weer aangepast moeten worden. Het garantiestelsel was een uitstekend antwoord op de bankencrisis van de jaren '30, maar in deze tijd werd het misbruikt door IJslandse stunters en bleek het niet voldoende om paniek bij spaarders te voorkomen. Er moet nu zeker gekeken worden naar regelgeving, maar over een paar jaar zoeken financiële partijen weer de grenzen van de wet op, en komen er weer nieuwe, onverwachte risico's in het systeem. Maar dit is een gegeven, we moeten niet het vertrouwen verliezen in de mensen die 'de markt' of 'de regelgever' vormen. *Vertrouw op de eigen kracht van mensen*. Het moet een dynamisch systeem blijven, met veel wederzijdse beïnvloeding tussen markt en overheid, zonder ideologische dictaten.

De tweede richtingwijzer is vanzelfsprekend. *Denk en handel internationaal*. De problemen die de crisis met zich meebrengt zijn grensoverstijgend, de oplossingen moeten dat ook zijn. Wij zijn voor een

deel gered door de Euro en de Europese Centrale Bank. Dat we samen met andere Eurolanden en andere financiële grootmachten optrekken, is veel belangrijker dan welke richting we precies inslaan. Heeft de ECB, of zelfs het Internationaal Monetair Fonds, een rol in het harmoniseren van bankentoezicht? Zouden centrale banken onderling hun rentebeleid moeten afstemmen om in te grijpen als nog een huizenbel dreigt op te blazen?

De exorbitante bonusregelingen van hoger management krijgen tegenwoordig een slechte pers. Terecht, want er zaten veel perverse prikkels in, maar ze zijn niet de hoofdoorzaak van deze crisis. Bonussen zijn een belangrijk instrument waarmee je talent aantrekt en motiveert, maar de derde richtingwijzer heeft wel een tweede helft: *Beloon prestatie en deel de welvaart*. Er is de afgelopen tijd te veel gekeken naar het salaris van bestuurders en te weinig naar hun maatschappelijke verantwoordelijkheid. Dat moet weer in balans gebracht worden. Om het kortetermijndenken te ontmoedigen zouden bonussen niet hoger moeten zijn dan een jaarsalaris. Ook kunnen ze in vijf jaarlijkse stukken uitbetaald worden, zodat bij slecht functioneren ze met terugwerkende kracht in te houden zijn. Het belangrijkste hier is de belangen van bestuurders in lijn te krijgen met de langetermijnbelangen van hun aandeelhouders en de maatschappij, die ook de gevolgen draagt van hun handelen. Ook dit kan Nederlandse overheid niet zonder internationale afspraken realiseren.

‘Een systeem zonder risico's bestaat niet. Een sociaal-liberaal beleid kan er echter wel voor zorgen dat risico's bekend en beheersbaar zijn, en eerlijk verdeeld’

Ook de vierde richtingwijzer is van toepassing: *Streef naar een duurzame en harmonieuze samenleving*. De snelle winsten van enkelen hebben het algemene belang beschadigd, aandeelhouders zullen daarmee niet tevreden zijn. Zij kunnen in de toekomst een grotere rol spelen in het waarborgen van goed bestuur. Pensioenfondsen, werknemers en overheden zijn allemaal als aandeelhouder betrokken bij het beleid van grote bedrijven. Zij hoeven niet voor het hoogste dividend te kiezen, maar kunnen juist de lange termijn en maatschappelijke overwegingen in het oog houden.

Alleen de laatste richtingwijzer van D66 biedt weinig houvast voor de financiële crisis. *Koester de grondrechten en gedeelde waarden* beschrijft meer de relatie tussen burgers en overheid dan hun verhoudingen met de markt. Maar waar de wereld van bankiers de wereld van burgers ontmoet, moeten burgers kunnen vertrouwen op de bescherming van de overheid tegen wanpraktijken. Hypotheken, pensioenen, en verzekeringen zijn allemaal complexe producten, waar niet van verwacht kan worden dat iedere burger ze doorgrondt. Hoogleraar en WRR-lid Henriëtte Prast pleit in haar columns voor nog meer op maat gesneden financiële producten, en in theorie is dat ook mogelijk. De aandelenlease affaire en de woekerpolissen laten echter zien dat er praktische bewaren zijn: noch de markt noch de regelgever is op dit moment toegerust om deze slag te maken.

Conclusie

Een systeem zonder risico's bestaat niet. Een sociaal-liberaal beleid kan echter wel voor zorgen dat risico's bekend en beheersbaar zijn, en eerlijk verdeeld. Consumenten moeten toegang houden tot de kapitaalmarkt voor hun hypotheek en pensioen, vertrouwend op goed toezicht maar in het besef van de risico's. De overheid schept voorwaarden zodat de belangen van economische partijen overeenkomen met het publieke belang: een relatief beschermde omgeving voor burgers en een eerlijk speelveld voor bedrijven. Bedrijven rapporteren transparant aan hun aandeelhouders, maar kunnen binnen de wettelijke kaders verder hun gang gaan, bewust van hun eigen verantwoordelijkheid.

De financiële markt vindt zich telkens opnieuw uit. Het is de bloedsomloop van de economie, maar eens in de twintig jaar komt het in een diepe crisis terecht. Twintig jaar is ook ongeveer het leeftijdsverschil tussen de jonge werknemers en het management van een grote instelling. Dat betekent dat na twintig jaar er niemand meer bij een bank werkt die de vorige crisis heeft meegeemaakt, en dat de cyclus zich kan herhalen. Het is de uitdaging van deze generatie om een systeem te ontwerpen dat zijn grenzen kent zonder zijn vernieuwingsdrift te verliezen.

Rogier Swierstra werkt sinds zijn promotie in de wiskunde bij een groot pensioenfonds.

idee

tijdschrift van het Kenniscentrum D66

jaargang 29
nummer 6
december 2008

idee verschijnt 6 x per jaar
ISSN nr. 0927-2518

Dit nummer is mede mogelijk gemaakt door NCDO (Nationale Commissie voor internationale samenwerking en Duurzame Ontwikkeling).

redactie

Constantijn Dolmans (vz), Marieke van Doorn, Annelou van Egmond, Corina Hendriks, Frank van Mil, Jeroen Niemans, Arthur Olof, Frits Prillewitz, Mark Sanders, Heleen Uijt de Haag, Jasper Veen, Emily van de Vijver en Anthonya Visser

eindredactie

Corina Hendriks

aan dit nummer werkten mee

José Manuel Barosso, Anneke Galama, Andries Gouws, Shaun Mac Kay, Karim Knio, Jacek Kucharczyk, Lousewies van der Laan, Jeff Lovitt, Khabele Matlosa, Roel Mehlkopf, Jeroen Mimpfen, Rodger Potocki, Pascal Richard, Neo Simutanyi, Rogier Swierstra, Jaïr Tchong en Anja de Vries

fotografie

Herman Wouters

illustraties

Marco van Lierop

concept

Toon Lauwen, Wilmar Grossouw

ontwerp/vormgeving

Wilmar Grossouw, Annebel Schipper

druk

Drukkerij Uleman-De Residentie, Zoetermeer

uitgave en administratie

Kenniscentrum D66
Laan van Meerdervoort 50
Postbus 660, 2501 CR Den Haag
T. 070 356 60 66
E. kenniscentrum@d66.nl

Lezersbijdragen zijn welkom. Inlichtingen over voorwaarden en redactiebeleid kunt u opvragen bij de redactie: idee@d66.nl

Een abonnement geldt voor een kalenderjaar en kan niet tussentijds worden opgezegd. Opzeggen kan uitsluitend schriftelijk tot 1 december van de lopende jaargang. Indien de opzegging voor die datum niet bekend is, wordt het abonnement automatisch voor een jaar verlengd.

Een jaarabonnement kost € 35, studenten € 20, losse nummers op aanvraag

Koenders slaat de plank mis

'You are doing God's work' zei Desmond Tutu vorige maand. Hij was *guest of honor* bij een conferentie in Johannesburg van CARE, de derde grootste humanitaire hulporganisatie ter wereld. Het zijn onder meer deze mensen van CARE die dagelijks op de armste plekken mensenreddend werk doen. Werk dat - in de woorden van de Aartsbisschop - 'God laat liggen'. Denk bijvoorbeeld aan het voorkomen van hongersnood in Zimbabwe terwijl de inflatie daar 100.000% is; het tegengaan van genitale vermindering van meisjes in Ethiopië en het uitbannen van geweld tegen vrouwen in Burundi.

Er zijn de laatste decennia veel verbeteringen geweest bij ontwikkelingshulp: een gestevig nadruk op de rol van vrouwen (zoals onderwijst voor meisjes), meer lange termijn projecten om de mentaliteit te veranderen (je hebt niet zo veel aan het bouwen van wc's als mensen ze niet gebruiken) en veel meer *bottom up* projecten, waarbij de lokale bevolking echt betrokken is. Maar één ding is overal hetzelfde: NGO's doen het werk dat regeringen laten liggen.

Het was dan ook bizar om onlangs minister Koenders in een speech te horen zeggen dat NGO's een in zichzelf gekeerde hulpindustrie zijn die elkaar voor de voeten lopen. Het zal zeker zo zijn dat er op bepaalde plekken nog een efficiëntieslag gemaakt kan worden. Maar dat geldt ook voor de overheid of het bedrijfsleven. Maar om op deze manier een hele sector weg te zetten gaat wel erg ver. Koenders diskwalificeert daarmee de duizenden mensen die hun leven wagen om voedselpakketten uit te delen of proberen meisjes op school te krijgen. En je ondermijnt het draagvlak bij de miljoenen donateurs aan het Rode Kruis, Novib en anderen. Maar ook bij de belastingbetaler om elk jaar 0,7% van het BNP voor ontwikkelingshulp op te hoesten. Koenders speelt daarmee Wilders, vvd en Verdonk in de kaart, want die willen de hulp al jaren verminderen.

Laten we eens kijken wat Koenders zelf zou moeten doen. De grote problemen van Afrika zijn voor het overgrote deel terug te voeren op slecht bestuur, armoede en corruptie. En laat dat nu juist de zaken zijn waar de Koenders-en zelf iets aan kunnen doen: open onze markten voor producten uit Afrika en stop met

Europese exportsubsidies. Kort landen die meer aan wapens dan aan onderwijs uitgeven. Hou op met zoete broodjes bakken met Zuid-Afrika, terwijl dat land als regionaal leider Mugabe de hand boven het hoofd houdt en niet optreedt tegen de slachtpartijen in Darfur. Als dat '*African solutions to African problems*' zijn dan ken ik miljoenen Afrikanen die dat anders willen.

Als je kijkt naar alles wat regeringen nog moeten doen, dan is het schoppen tegen NGO's wel een beetje makkelijk. Het is nog steeds alle hens aan dek voor Afrika en daar is iedereen voor nodig: os-ministers met daadkracht, volksvertegenwoordigers met visie, NGO's met lef en kiezers en donateurs met idealisme. Gelukkig heb ik in Afrika vele mensen mogen ontmoeten die het ook gehad hebben met hun corrupte leiders en die daar iets aan willen doen. Zoals een strijdjustige Ethiopische tegen mij zei: '*do not think that you are coming to bring the white man's ideas to Africa. You are my sister and I am asking you to help me fight injustice in my country*'. Hier ligt onze gezamenlijke taak. Om samen elke Afrikanen datgene te geven wat sociaal-liberalen voor iedereen willen: in vrijheid en veiligheid leven zodat je het beste uit jezelf kunt halen.

Lousewies van der Laan

Lid van het Bestuur van CARE International en de Raad van Toezicht van CARE Nederland
www.care.org of www.care.nl